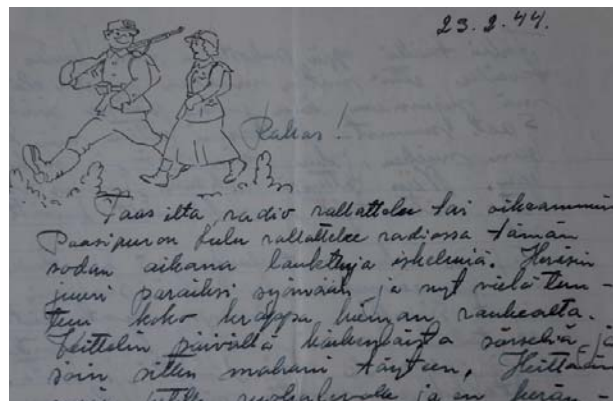

Erkka Pehkonen

”Poikasi täältä jostakin”

Narratiiviset resurssit, diskurssit
ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa
identiteeteissä jatkosodan
aikaisissa kirjeissä

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 217

Erkka Pehkonen

”Poikasi täältä jostakin”

Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus
kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan
aikaisissa kirjeissä

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Musica-rakennuksen salissa M103
joulukuun 14. päivänä 2013 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä,
in building Musica, hall M103, on December 14, 2013 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2013

”Poikasi täältä jostakin”

Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus
kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan
aikaisissa kirjeissä

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 217

Erkka Pehkonen

”Poikasi täältä jostakin”

Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus
kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan
aikaisissa kirjeissä

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2013

Editors

Tuomo Lahdelma

Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Harri Hirvi

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities

Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Paula Kalaja, Department of Languages, University of Jyväskylä

Petri Toiviainen, Department of Music, University of Jyväskylä

Tarja Nikula, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä

Raimo Salokangas, Department of Communication, University of Jyväskylä

Cover picture by Erkkä Pehkonen

URN:ISBN:978-951-39-5506-9

ISBN 978-951-39-5506-9 (PDF)

ISBN 978-951-39-5505-2 (nid.)

ISSN 1459-4323 (nid.), 1459-4331 (PDF)

Copyright © 2013, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2013

ABSTRACT

Pehkonen, Erkkä

“Your son from here, somewhere”. Narrative resources, discourses and creativity in identities narrated through writing in letters during the Continuation War

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013, 322 p.

(Jyväskylä Studies in Humanities

ISSN 1459-4323 (nid.), 1459-4331 (PDF); 217)

ISBN 978-951-39-5505-2 (nid.)

ISBN 978-951-39-5506-9 (PDF)

This study examines the letters home of two men from Eastern Finland, written during the Continuation War. The aim of the study was to find out through close reading what kind of a cultural product the letter was during wartime and how the narratives in the letters constructed narrative identity perspectives. Already during the early stages of the war, the significance of letters in interaction between people gained a central role as the majority of men had to go to the battlefield, away from their family members. Correspondence was, therefore, the most important means to maintain personal relationships. The material of this study consist of altogether 601 letters written by the men and 566 letters written by the women. The theoretical framework of the study is derived from Paul Ricoeur’s concept of narrative identity, according to which the formation of a person’s self-concept of oneself resembles storytelling. By narrating, a person weaves events in their life together into meaningful wholes and interprets their meaning within the boundaries of the narrative resources that they have adopted from their culture.

In the state of war, carefully regulated communication and propaganda affected the men’s writing, but nevertheless they were able to write and narrate quite creatively and with their own voice when narrating about their identity and war experience. The transgressive discourse, the endeavour of constructing shared spaces in one’s thoughts and imagination for encountering the recipients of the letters and for criticizing the circumstances, became the central strategy in the men’s writing. Alongside the public discourse defining the war and the value of the individual, the letters constructed a private counter-discourse where identity narration drawing from the past and the imagined future flourished. This way the men constructed continuity for their self-concepts of themselves as civilians, instead of as soldiers.

Central themes in the letter narratives are love, hunger, fatigue and a strong experience of strangeness related to other people and the circumstances. The love narratives reveal a modern romantic lover whose promises are a central ingredient in the identity narration. As an act of free will, a promise constitutes the stability of identity despite the circumstances. Stories that criticize the circumstances by discussing hunger and fatigue and an experience of strangeness enabled the individual to temporarily let go of the pressure of the collective sacrificial mentality.

Keywords: World War II, soldier, war experience, narrative identity, discourse analysis, letter writing study, experience of hunger, fatigue, sleep, romantic love, transgressive discourse, new war history

Author's address

Erkka Pehkonen
Department of History and Ethnology
erkka.pehkonen@jyu.fi

Supervisors

Professor Pirjo Korhokangas
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Laura Stark
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Reviewers

Adjunct Professor Pia Olsson
Department of Philosophy, History, Culture and Art
Studies
University of Helsinki, Finland

Adjunct Professor Maarit Leskelä-Kärki
School of History, Culture and Art Studies
University of Turku, Finland

Opponents

Adjunct Professor Pia Olsson
Department of Philosophy, History, Culture and Art
Studies
University of Helsinki, Finland

ESIPUHE

Vasta nyt huomaan, että tämä tutkimus on tullut mahdolliseksi lähinnä naisten tähden. Ensinnäkin tutkimuksen ensisijaisena aineistona käytetyt kirjeet on aikoinaan naisille kirjoitettu. Ilman heitä ei olisi myöskään ihmisiä, joilta sain kirjeet reilu viisi vuotta sitten tutkittavakseni. Esitän nöyrän kiitoksen suvulle luottamuksesta! Kenties en olisi koskaan päässyt tieteellistä tutkimusta tekemään, mikäli äitini ei olisi uskonut villiin poikalapseensa koulusta reppuvihkoittain saadun palautteen uhallakin.

Kiharaisen ajatteluni ja kirjoitukseni ohjaamisessa tieteellisen tutkimuksen muotoon saan olla kiitollinen väitöskirjani pääohjaajalle professori Pirjo Korhokankaalle, jonka kannustava, poikkeuksellisen kärsivällinen ja sopivassa suhteessa vaativa ohjaus ovat olleet kullan arvoisia. Suuri kiitos työn valmistumisesta ja sen kommentoinnista eri vaiheissaan kuuluu myös toiselle ohjaajalleni professori Laura Starkille. Työn loppuvaiheessa saamistani viisaista neuvoista ja parannusehdotuksista olen kiitollinen työn esitarkastajille dosentti Maarit Leskelä-Kärjelle ja dosentti Pia Olssonille, joka ystävällisesti suostui myös vastaväittäjäkseni. Ja niin riipaisevaa kuin se onkin, kaikesta avusta ja ohjauksesta huolimatta työn puutteista voin syyttää vain itseäni.

Ilman kannustusta, esikuvia ja ajattelun virikkeitä eivät tutkimukset synny. Jo opiskelujeni alkuvaiheessa silloiset professorini Bo Lönnqvist ja Ilmari Vesterinen kannustivat tutkimuksen tekemiseen ja itsenäiseen ajattelemiseen. Ohjenuoranani olen pitänyt professori Vesterisen kannustusta ja opastamista suhteellisuudentajuun sekä kirjoittamiseen lisensiaattityötä tehdessäni. ”Lukemalla tulee viisaaksi, mutta kirjoittamalla työt tulevat valmiiksi”. Onhan väitöskirjakin lopulta ”vain opinnäytetyö”. Professori Lönnqvist puolestaan ilmaisi kannustuksensa persoonalliseen tyyliinsä tyytyväisyytenään siitä, että tieteenalallemme on eksynyt muutamia puihin kiipeileviä poikia. Haluan esittää heille suuren kiitoksen kiinnostukseni virittämisestä tieteenalaamme kohtaan.

Tiedemaailman kiemuroita, tieteellistä keskustelua ja tekstien kommentointia olen päässyt harrastamaan hyvässä seurassa: vaihtelevalla kokoonpanolla etnologian tutkijaseminaarissa 2008–2013. Kiitos kaikille seminaareissa olleille! Työn ollessa taitekohdassaan Suomen Kulttuurirahaston Taru, Ilmari ja Pentti Mannisen rahastosta myönnetty apuraha antoi uskoa projektin merkitykseen ja tarjosi henkisen takaportin päivätyöstäni erityisopettajana tutkimuksen tekemiseen.

Älyllistäiteellisen ja usein marginaalissa lymyilevän luomistyön voimaannuttaviin ihmeisiin ja saloihin olen päässyt perehtymään ystäväni Janne Savolaisen ja Masa Orpanan kanssa. Kiitos virikkeellisistä keskusteluista yöllä ja päivällä! Kiitos myös lapsuuden- ja treenikaverioleni, joiden peittänyt kyky palauttaa ihminen maan pinnalle leijumasta on vuosien saatossa ollut suorastaan ilmiömäinen.

Kaiken takana ovat kuitenkin siis naiset. Suurimmat kiitokset kirjan valmistumisesta kuuluvatkin Heidille ja Ainu-Irinalle, joiden läheisyys ja rakkaus ovat antaneet voimia jatkaa tämän projektin loppuun asti, vaikka mies/ispä onkin viime vuodet ollut ajoittain ihan pihalla ja lopun aikaa melko apama.

Kissanmaalla 10.11.2013

Erkka Pehkonen

SISÄLLYS

ABSTRACT

ESIPUHE

SISÄLLYS

1	KIRJEISIIN KIRJOITETTU JATKOSOTA	11
	Tutkimuksen tausta ja kysymykset.....	11
	Sota ja kulttuuri	14
	Sodan kokemus ja kirjeet.....	16
	Uuden sotahistorian näkökulmia	21
	Tutkimuksen kulku.....	26
	Kirjeet kirjoittaneiden miesten jatkosodat	27
	Jatkosodan alun tilanne	28
	Miesten sodat	30
	Sodan alku 1941	30
	Asemasota 1942–1944.....	33
	Sodan loppu 1944	36
	Tutkimuksen käytännöt ja etiikka.....	38
	Tutkimuseettiset näkökulmat.....	39
	Tutkimuksen tekemisen käytännöistä	42
	Aineiston ymmärtäminen ja lähiluku	44
	Valta ja tunteet tutkimusprosessissa	47
2	KIRJE TUTKIMUSAINEISTONA	52
	Kirje narratiivisena kulttuurin tuotteena	53
	Kirjeenvaihto kerrontana	60
	Kirjeen julkiset ja yksityiset sfäärit	64
	Sota-ajan kirjeet genrenä.....	68
	Sota-ajan kirjeen rakenne	73
	Virallinen sensuuri ja itsesensuuri	75
	Diskurssit: kerronnan kahleet ja mahdollisuudet	75
	Sensuuri	77
	Itsesensuuri.....	82
	Transgressiivinen diskurssi	90
	Ekskursio: kirjeissä käytettyjä narratiivisia resursseja sota-ajan populaarikulttuurista.....	97
	Radion iskelmät	99
	Elokuva	103
	Luettavat viihdykkeet ja isänmaallisen sankarin kuva.....	106
	Identiteetikerronta kirjeissä	109
	Narratiivinen identiteetti	109
	Identiteetin tulkinnallisuus ja kiinnittyminen kulttuuriin.....	110

	Identiteetti, pysyvyys ja riitasointuisuus.....	114
	Ajallinen muutos ja pysyvyys identiteetissä: ristiriita ja lupaus identiteetin muutoksena ja jatkuvuutena	120
	Kokemus, tunteet ja kerronnan fragmentaarisuus.....	124
3	”SINÄ RAKAS OLET SAANUT MINUT KAIKKINENI” – RAKKAUS, SUKUPUOLIROOLIT JA IHANTEET RINTAMAKIRJEISSÄ	130
	Transgressiivinen diskurssi ja sota-ajan kirjeiden romanttisuus....	130
	Romanttinen rakkaus kulttuurisena konstruktiona.....	130
	Esteellinen rakkaus: sota-ajan romanttisen rakkaudenjännite.....	132
	Ihanteellisia naisia ja erilaisten yhteensulautumisia	136
	Sukupuoliroolit ja modernisaatioprosessi romanttisen rakkauden merkityksissä	136
	Ihanteellisen naisen ylevöittävä voima kirjeissä	139
	Yhdeksi sulautumisen ja huolen teemat rakkauskerronnassa .	153
	Romanttiset ja modernit rakastajat	164
	Rakastumisesta avioliittoon.....	164
	Intohimorakkaus: seksuaalisuus aviomiehen kirjeissä.....	169
	Mustasukkaisuuden ja sukupuoli-ihanteiden muotoiluja	173
	Kirjeiden romanttinen kerronta keinona irtaantua isänmaanrakkauden vaatimuksista	181
	”Isänmaanrakkaus” myötä ja vastoinkäymisissä.....	181
	Lupaus yhteisestä rakkaudesta identiteetin jatkuvuuden kerronnassa	189
	Ajan ja tilan kahleet: transgressio romanttisen rakkauden diskurssissa	193
4	NÄLKÄ, VÄSYMYS JA VIERAUS – SOTILAAN PERUSKOKEMUKSET.....	197
	Niukkuus ja mässäily kirjeiden nälkäkerronnassa	197
	Paketit sosiaalisten suhteiden lujittajana	203
	Transgressiivinen paketti	208
	Väsymyksen ja unen merkitykset sotakokemuksen kerronnassa ..	212
	Kulttuurinen näkökulma väsymykseen ja uniin	212
	Väsymisen ja turhautumisen merkityksiä	218
	Pelkojen ja toiveiden kerrontaa unista	226
	Uni ja haavekuvat transgressiivisena diskurssina	229
	Vieraus ja toiseus sotilasidentiteetin konstruktioissa.....	236
	Vieraus ja toiseus.....	236
	Vieraat arvot ja käytännöt oman rintama-arjen toisena	239
	Toiseus vihollisessa ja ”ryssä”	243
	Vieraalla maalla – täällä jossakin	253
	Karkurit ja syntipukit: erottumisen ja samaistumisen dialogit	258

	Uhripuheiden herroja ja karkureita	258
	Lomakerronnan merkitykset yksilön vapauden tunteen ja alistumisen dialogissa	265
	Syntipukit ja jermut lähellä olevan toiseuden merkityksissä.....	267
	Tunnenko itseni? Muutos ja pysyvyys identiteetikerronnassa	272
5	POHDINTA	277
	Tunteva sotilas: narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotussa identiteetissä	277
	Läsnäolon rakentuminen rintamakirjeiden transgressiivisessä diskurssissa.....	284
	Kerrottu ja eletty	286
	SUMMARY	289
	LÄHTEET	298

1 KIRJEISIIN KIRJOITETTU JATKOSOTA

Tutkimuksen tausta ja kysymykset

Suomi kävi jatkosodaksi nimetyn sodan Neuvostoliittoa vastaan 26.6.1941–4.9.1944. Sodassa suomalaisten tappiot nousivat yli 63 000 kaatuneeseen ja lopputuloksena oli tappio, sotakorvaukset sekä raskaat alueluovutukset Neuvostoliitolle. Sota oli Suomen näkökulmasta toinen näytös toisessa maailmasodassa ja seurausta Neuvostoliiton kanssa 30.11.1939–13.3.1941 käydystä tappiollisesta talvisodasta. Pitkittyneen jatkosodan aikana rintamalle lähteneiden ja kotiin jääneiden vuorovaikutus tapahtui pääosin kirjeiden välityksellä. Noin 700 työntekijän voimin toiminut kenttäposti kuljetti vajaat miljardi kirjettä eri puolille kotiseutuja ja rintamaa (Rönkkönen 2006, 646; Pietiäinen 1988, 179). Yhteydenpito oli tärkeää, jotta erossa olemisen jälkeen pystyttiin jatkamaan elämää. Kirjeiden kirjoittaminen oli suhteen ylläpitoa sekä käytännön että tunteen tasolla. Rintaman tapahtumista kertomalla pyrittiin myös kuromaan umpeen kokemuskuilua rintaman ja kodin välillä. (Hagelstam 2012, 298, 305.) Kirjeiden kirjoittamisesta tuli keskeinen osa sotaa käyvän Suomen kulttuuria. Kirjeiden kirjoittelussa ei volyymiltaan samaan mittakaavaan ole ylletty Suomen historian aikana aikaisemmin eikä myöhemmin, vaikka sosiaalisen median ja kännyköiden myötä kirjallisesta ”sähkösanoma”-tyyppisestä viestinnästä onkin tullut yleistä.

Jatkosodan aikana kirjoitettuja kirjeitä on hävinnyt tai hävitetty, vaikka määriä onkin vaikea sanoa tarkalleen. Kirjeitä on saatettu pitää kipeinä muistoina sota-ajasta, tai niiden sisältämät vahvasti tunnepitoiset tekstit ovat kenties tuntuneet vierailta tai hävettäviltä jälkikäteen. Kirjeitä on tuhoutunut puutteellisten säilytysolojen vuoksi, mutta runsaasti niitä on myös säästynyt. Tämä tutkimus perustuu kahden, tosilleen tuntemattoman, itäsuomalaisen miehen lähes täydellisesti säilyneeseen kirjeenvaihtoon tyttöystävän ja vaimon kanssa. Toinen kirjeenvaihto on kulkenut kirjeet kirjoittaneen suvun perintönä matkalaukuun sullottuna kirjekasana, ja toinen kirjeenvaihto lepäsi hautautuneena eris-
tepuruihin pariskunnan talon vintillä viitisenkymmentä vuotta.

Lähteinä käytettyjen kirjeiden kirjoittajista Juhani (1918–1989) syntyi keskiluokkaiseen liikemiesperheeseen 1918 Tampereella, mutta muutti perheensä mukana Itä-Suomeen 1930-luvulla sisällissodan seurauksena ilmenneiden taloudellisten ongelmien vuoksi. Perheen elinkeino ja elämäntapa mukautuivat pikkuhiljaa maaseudulla maanviljelykseen. Juhani aloitti palveluksensa asevelvollisena armeijassa vuonna 1938 ja palvelus jatkui yhtäjaksoisena aina jatkosodan loppuun asti. Juhani oli kantakortin tietojen mukaan käynyt kansakoulua ja neljä luokkaa oppikoulua. Juhanin asepalvelus jatkui hetken välirauhan jälkeen, mutta vajaan vuoden rauhan ajan jälkeen hänet kutsuttiin taas kertausharjoituksiin 11.6.1941. Sodassa hän toimi aliupseerina tulenjohdossa, tiedustelutehtävissä Neuvostoliiton rintamalinjojen selustassa sekä radiotiedustelussa. Kantakorttiin merkittyjä taisteluita jatkosodassa olivat Tyrjä, Akkaharju, Jaakkima, Rahma ja asemasodan aikana Ääninen sekä vetäytymistaistelujen aikana Säämäjärvi kesällä 1944. Tutkimuksen primääriaineistona käytetyt kirjeet Juhani kirjoitti Marjatalle. He tutustuivat välirauhan aikana ja jatkoivat yhteydenpitoa ja seurustelua kirjeitse. Toukokuussa 1942 rakastavaiset menivät kihloihin ja avioituivat syyskuussa 1944, minkä jälkeen Marjatta siirtyi nuoreksi emännäksi Juhanin kotitalalle. Juhani kotiutettiin palveluksesta 24.11.1944 kersanttina.

Olavi (1917–2004) syntyi työläistäustaiseen perheeseen pohjoissavolaisen teollisuuskaupungin lähellä olevassa kylässä. Suvun perimätietona kulkee tarina Olavin varhaislapsuudesta, jolloin sisällissodan valkoista armeijaa tukevan partion edustajat olivat tulleet kapaloissa maanneen Olavin kotiin etsimään isää ammuttavaksi, mutta työnjohtaja oli estänyt kovana työmiehenä tunnetun isän viennin paikallisen kenttäoikeuden tuomittavaksi. Olavi jäi kuitenkin lapsena puoliorvoksi isän kuoltua ja jäi äitinsä kasvatettavaksi. Hän teki neljän vuoden kansakouluopintojen jälkeen töitä lähikaupungin tehtailla ennen asepalveluksen alkua 3.9.1938 ja talvisotaa, jonne kutsumista ennen hän oli ehtinyt olla vajaan kuukauden kotona. Tulevaan vaimoonsa Anneliin Olavi tutustui nuorena, ja he perustivat perheen pieneen maalaistaloon jo ennen sotia. Kumpikin teki ansiotöitä tahollaan, mutta ajan tavan mukaan talossa oli myös vaihteleva määrä kotieläimiä ja viljelyä harjoitettiin kotitarpeiksi. Ensimmäinen lapsi Leena syntyi ennen jatkosotaa. Talvi- ja jatkosodan välissä Olavi ehti olla siviilissä vuoden verran ennen kertausharjoituksiin kutsua 25.4.1941. Jatkosodan ajan hän palveli korpraalina kranaatinheitinkomppanian tulenjohtomiehenä. Kesäkuussa 1944 Olavi haavoittui lievästi. Toipumiseen tarvittavan jakson loppupuolella Olavi jätti palaamatta määräaikana palvelukseen, mitä peitelläkseen vääränsi matka-asiakirjaansa, josta häntä rangaistiin neljän kuukauden vankeudella (Järjestelykeskus 1, päiväkäsky 17/44). Rangaistusta hänen ei tarvinnut erikseen kärsiä, vaan hän palveli vielä ammusmiehen nimekkeellä ennen kotiuttamistaan 13.11.1944.

Yhteistä tutkimuksen kirjeille on muun muassa se, että niiden olemassaolo on koko ajan tiedetty. Kirjeitä on varjeltu muistoarvoltaan tärkeinä, vaikka se ei välttämättä ole näkynyt säilytystavoissa. Ajoittain kirjeitä on kuitenkin lueskeltu sieltä täältä mielenkiinnosta tai uteliaisuudesta menneitä aikoja kohtaan. Minulle kirjeet päätyivät oikeastaan sattumalta. Sain ne sukukytkösteni

kautta tutkittavaksi. Kirjeiden kirjoittajia en ole tuntenut enkä päässyt tapamaan, mutta olen saanut tutustua kirjeiden välityksellä heidän ehkä dramaattisinta elämänvaihettaan koskeviin kertomuksiin.

Sodissa ei nykypäivänä tunnu olevan mitään ihmeellistä, koska niitä käydään jatkuvasti ympäri maailmaa. Viestintävälineiden uutisointi antaa sodista kuvan, jossa ne nähdään lähes luonnollisina ilmiöinä valtioiden sisäisten olojen muutoksissa tai valtioiden eturistiriidoista juontuvina välttämättöminä konflikteina. Yksilöiden merkitys kaventuu onnistuneiden tai epäonnistuneiden operaatioiden tappioluvuiksi sekä uutisoinnin kiinnostavuuden herättäväksi inhimilliseksi mausteeksi. Ilmiönä sodasta annetaan clausewitzilaisittain kuva rationaalisena toimintana, joka palvelee poliittisten tapahtumien syiden ja seurausten esittämistä. Sodan ymmärtäminen Carl von Clausewitzin tavoin rationaalisesti etujaan ajavien kansallisvaltioiden kahakoina, ei kuitenkaan ammenna tyhjiin sotaan ilmiönä (ks. von Clausewitz 1998 [1832]). Onhan erinäisiä sotia ollut jo ennen valtioiden syntyä, kuten sotahistorioitsija John Keegan muistuttaa (ks. Keegan 2005, 19.)¹ Clausewitzilaisen ajattelun vaikutus sotatutkimukseen on ollut kuitenkin valtaisa. Sotaa on totuttu ymmärtämään poliittisten vaikuttimien kautta, tai tarkasteltu sodan strategiaa ja taktisia valintoja sodan johdon näkökulmasta. Tämän lisäksi on nähty vaivaa tuhansien työtuntien edestä, kun on kartutettu yksityiskohtaisia selvityksiä sodan täsmällisestä kulusta, joukkojen etenemisestä, materiaalisista tappioista sotien eri vaiheissa, tai kalusuteltu tieteiden peistä ratkaisevien taistelujen nimeämisestä.

Suomessakin pelkäästään toista maailmansotaa käsittelevää sotakirjallisuutta, sekä tieteellistä että harrastelijoiden selvityksiä ja kaunokirjallisuutta, on saatavilla hyllymetreittäin. Kaikki tämä ansiokas työ on ollut kenties pakko tehdä. Kun tapahtumahistorialliset faktat ovat tiedossa, jää tilaa uusille tarkastelutavoille. Tästä on osoituksena viime vuosina virinnyt keskustelu historian tutkimuksessa niin sanotusta uudesta sotahistoriasta ja sodan kulttuurihistoriasta, joissa tapahtumahistorian rinnalla on alettu tarkastella myös yhteisön ja yksilötason tulkintoja ja kokemuksia sodasta. Näkökulma on tullut lähemmäs ihmisen kokemusta ja sota on ymmärretty koko yhteiskunnan ja kulttuurin läpäisemänä ilmiönä. (Ks. esim. Kinnunen & Kivimäki 2006.)

Monipuolinen sodan kokemuksen tieteellinen tutkimus on Suomessa alkuvaiheessaan. Jatkosodan kokemukseen paneutuminen on henkilökohtaisen ja epävirallisen aineiston kautta perusteltua, koska tutkimusta on vähän verrattuna mittavaan ja yksityiskohtaiseen tapahtumahistorialliseen tutkimukseen. Tä-

¹ On tietenkin itsestään selvää, että sotia ja sodiksi ymmärrettäviä aseellisia yhteenottoja on ollut ja on esimerkiksi eri heimojen välillä, missä valtiolla ei ole mitään tekemistä. Antropologeilla keskustelua ovatkin herättäneet ne syyt, jotka motivoivat ihmisryhmiä sotaan, kun selittävänä perustana eivät ole modernin länsimaisen ajattelun mukaiset valtioiden väliset eturistiriidat. Syinä on nähty esimerkiksi taistelu elintärkeistä resursseista, rituaalisia syitä, ryhmän yhtenäisyyttä lisäävä merkitys sekä erinäisiä enemmän ja vähemmän epätyydyttäviä yrityksiä vastata ihmisen perimmäisestä olemuksesta käytäviin kiistoihin: onko ihminen luonnostaan hyvä vai paha. (Ks. esim. Keeley 1997.) Sodan ontologiaa käsitteleviin kysymyksiin ei tässä tutkimuksessa ole ongelman laajuuden ja yleisyyden vuoksi mahdollista eikä tarpeellista syventyä.

män lisäksi voi olettaa, että jatkosodassa yksilöllinen kokemus korostuu talvi-sodan kansalliseen kokemukseen verrattuna, mihin vaikutti muun muassa so-dan motivoituminen selkeämmin puolustuksellisista näkökohdista ja onnistu-nut kansakunnan integraatio kipeän sisällisotakokemuksen jälkeen. Tämän li-säksi jatkosodan aikana yksilöllisistä kokemuksista muotoutuneiden variaatioi-den määrä voi johtua ajallisesta kestosta, joka mahdollisti sotilaiden ajatusten kypsymisen ja sotaan liittyvän kokemusarsenaalin kasvamisen sodan jatkuessa. (Ks. myös Kivimäki & Tepora 2012, 253). Sodan yksilöllistä kokemusta käsitte-levän erityistutkimuksen vähyteen pyrin vastaamaan etnologisesta näkökul-masta käsin, jossa sodan kokemus, sota-ajan arki, kulttuuri sekä mikrotaso piir-tyvät esiin. Tutkimusongelmaksi ei kuitenkaan nouse tässä niinkään sotakoke-muksen täysipiirteinen hahmottelu, vaan huomio kiinnittyy tutkimuksen ai-neistona käytettyjen kirjeiden kerrontaan identiteeteistä. Kertomalla kokemuk-sistaan, miehet kertovat väistämättä itsestään ja hahmottelevat näin tulkintaa identiteetistään kirjeiden vastaanottajille. Syvennän suomalaista etnologista sodan tutkimusta kirjetutkimuksen keinoin jatkosodan kontekstissa, ja tarjoan näkökulman rintamalta lähetetyn kirjeen kirjallisesta luonteesta ja kirjeen mer-kityksiin vaikuttavista kulttuurisista tekijöistä. Seuraavat esittämäni tutkimus-kysymykset ja temaattisten lukujen aiheet nousevat etnologiselle tutkimukselle tavanomaiseen tapaan suoraan aineistosta.

- Minkälainen kulttuurinen tuote kirje on jatkosodan kontekstissa?
- Miten ja mitä miehet kertoivat sotakokemuksistaan ja itseään askar-ruttaneista asioista kirjeissään kotiin?
- Minkälaisia teemoja kirjeissä rakennetaan aineistossa toistuvista pe-ruskokemuksista?
- Minkälaisia identiteettiperspektiivejä miehet itseä refleктоivassa ker-ronnassa kirjoittamalla rakentavat?

Sota ja kulttuuri

Sodan etnologinen tutkimus on Suomessa ollut vähäistä, vaikkakaan ei olema-tonta. Tämä johtunee kansallisen identiteetin rakentamiseen osallistuneiden tieteenalojen välille muodostuneesta ”työnjaosta”, jossa historian tutkimus on saanut osakseen muun muassa kansakunnan itseymmärrykselle tärkeiksi koet-tujen sotien selvittelyn. Kansatieteilijät ja etnologit ovat puolestaan pyrkineet etupäässä osoittamaan edustamansa kansakunnan tapojen ja kulttuurin omape-räisyyden ja arvon muissa yhteyksissä. Perinteisten etnologisten aiheiden kaut-ta sotilaskulttuuria on tutkinut kansatieteilijä Juhani U.E. Lehtonen (2003) teok-sessaan *Sotilaselämän perinnekirja*. Lehtonen esittelee väljällä historiallisella per-spektiivillä sotilaselämään kuuluvia tapoja sotilaan arkielämästä aina soti-lashääperinteisiin asti ja selvittää kunniamerkkien ja sotilaan vaateparren histo-riaa. Suomalaisen etnologisen sotatutkimuksen saralla tuoreinta antia edustaa Tenho Pimiän (2009) väitöskirja *Tähtäin idässä. Suomalainen sukukansojen tutki-mus toisessa maailmansodassa*, jossa Pimiä soveltaa kriittistä tutkimusotetta etno-logian tieteenhistorian vaiheiden selvittelyssä. Pimiä osoittaa, kuinka toisen

maailmansodan aikana kansatieteilijöiden ja etnologien tieteelliset pyrintöet valjastettiin isänmaan palvelukseen poliittisten päämäärien vuoksi (ks. myös Pimiä 2007; Hietala 2006). Etnologit myös keräsivät mittavan määrän esineistöä valloitetuilta karjalaisalueilta suomalaisiin museoihin sekä pyrkivät osoittamaan tieteellisesti Karjalan alueen ”luonnollisen” kuulumisen Suomeen.

Kansatieteilijä Pia Olssonin (2005) tutkimuksessa *Myytti ja kokemus* käsitellään sukupuolittunutta sotaa ja naisen roolia sodassa naisyhdistys Lotta Svärdin kautta². Olsson tarkastelee sotaa yhteiskunnan läpileikkaavana ilmiönä, jossa naisilla on oma roolinsa miesten kanssa sodan palveluksessa. Kirjan nimi viittaa siihen, miten Lotta Svärd-järjestön omat sekä siihen liitetyt ideaalit loivat kuvaa ja vahvistivat sota-ajalle tyypillistä käsitystä naisesta (ks. myös Ollila 1993). Myyttiseksi lotat ja heidän naiskuvansa tekee käytetty kieli, joka tyypistää kohteensa ideologioiden värittämäksi ja usein hengettömäksi konstruktioksi. Kerrotun kertomuksen rinnalla kulkee kuitenkin aina piiloon jäänyt kokemus ja yksilön tulkinta tapahtuneesta. Olssonin tutkimuksen aineisto koostuu monipuolisesta kokoelmasta muisteluperinnekeruista saatuja kirjoituksia sekä Lotta Svärdin paikallistasolla tuotettua asiakirja-aineistoa, joita lukemalla hän kaivaa esiin sukupuolittuneen roolijaon ja naisen ihanteen, mutta myös yksilötason kokemukset. Olssonin tarkoitus onkin nostaa uuden sotahistorian ajattelun mukaisesti yksilöiden ajoittain vähemmän dramaattiset kokemukset karttapöytien ääressä tehtyjen urotekojen ja sotastrategioiden rinnalle (Olsson 2005, 15). Olssonin tutkimuksen anti omalle tutkimukselleni liikkuu etnologisten näkökulmien terävöitymisessä sodan tutkimuksessa.

Rintamanaisten kokemuksista on kirjoittanut myös Kaija Heikkinen (2012) tutkimuksessaan *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisten monta sotaa*. Heikkisen tutkimuksessa tarkastellaan myös lottien varjoon jääneiden naisryhmien, kuten työvelvollisten, rintamakokemusta erityisesti työntekoon liittyvän muistelukerannon kautta, sekä naisten kokemuksen muotoutumista oman aikansa sukupuolijärjestelmän puitteissa. Esimerkiksi työtehtävät määräytyivät naisille luonnolliseksi ajatellun hoivaamisen ja taloudenhoidon näkökulmasta: naiset työskentelivät pääsääntöisesti sairaanhoidossa, muonituksen piirissä eri tehtävissä sekä pyykkäreinä. Heikkisen tutkimuksessa naisten suhtautuminen rintamakokemukseen on monitahoinen. Joillekin kaupunkilaistytöille kova raadanta oli voimaannuttava kokemus ja loi uskoa omaan kykyyn selvitä ja pärjätä. Vastaavasti maaseudulla kovaan työhön tottuneiden rintamakokemuksessa ei löydy yhtä alleviivaavia merkityksiä. Toisaalta Heikkinen tuo esiin aikaisemman naisten sotakokemusta käsittelevän, lähinnä lottien kokemuksiin keskittyvän, yksipuolistavan ja politisoituneenkin kuvan. Lottien siveellisyyttä ja kirkasotsaista palvelualttiutta jälkikäteen korostava diskurssi on sulkenut naisten rintamakokemuksista pois muun muassa läsnä olleen seksuaalisen vireen miesten ja naisten välillä, mikä ei aina ollut naisille mieluisaa, vaan ajoittain

² Olssonin tutkimus on Suomen Lottaperinneliiton Lottien Suomi -tutkimusprojektiin liittyvä teos. Projektin myötä ilmestyneet teokset käsittelevät Lotta-järjestön merkitystä ja sen ympärillä käytyä keskustelua ennen sotia ja sotien jälkeen. Muut teokset ovat Annikki Latva-Äijön (2004) väitöskirja *Lotta Svärdin synty. Järjestö, Armeija, naisuus 1918–1928* ja Tiina Kinnusen (2006) *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*.

ahdistava ja pelottava kokemus. Heikkinen tuo naisten moniäänisyyttä kunnioittaen esiin myös näkökulman, jonka mukaan osa naisista lähti rintamalle seuraran perässä. Lisäksi Heikkinen arvioi rintamakokemuksen ja naisten työn merkitystä ajan sukupuolijärjestykseen, jonka hän arvioi poikkeustilan vuoksi ajoittain murtuneen. Naisten työ ja roolit tulivat toki monipuolisemmiksi pakon sanelemista syistä. Vastaavasti esimerkiksi naiseen ja naisten seksuaalisuuteen liitettyjen ihanteiden ja arvojen voi katsoa pysyneen samoina, tai niihin suhtauduttiin jopa jäykemmin. Tämä kertoo lopultakin sodan vaikutuksen olleen sukupuolijärjestykseen melko vähäinen, ja sodan jälkeen tilanne muuttui jälleen varsin konservatiiviseksi.

Kulttuuria ja sota-aikaa käsittelevissä tutkimuksissa sekä korkeakulttuuri että populaariviihde on ymmärrettävästi nostettu tutkimuksen kohteeksi. Populaarikulttuuri merkitsi sota-ajan ahdistavassa ilmapiirissä tärkeintä vaihtoehtoa arjen ja rintaman raadolliselle todellisuudelle. Eskapistisesta viihteestä tuli henkireikä ja tärkeä virkistymisen muoto, kuten Maarit Niiniluoto (1994) osoittaa tutkimuksessaan *On elon retki näin, eli: Miten viihteestä tuli sodan voittaja. Viihdetyiskiertueita, kotirintaman kulttuuria ja Saksan suhteita 1939–45*. Vastaavasti viihteellä ja viihdetaiteilijoilla oli myös propagandan kannalta merkittävä tehtävä, koska viihteen avulla pyrittiin vaikuttamaan mielialoihin ja kääntämään katseet epämiellyttävistä ja taistelutahtoa nakertavista asioista muualle. Toisaalta taiteilijat näyttivät enemmän tai vähemmän tietoisesti osallistuneen isänmaan puolesta taisteluun tuottaen poliittisesti korrekkeja ja ihanteellisen isänmaallisia mielikuvia omissa tuotoksissaan. Samaan ilmiöön on kiinnitetty huomiota myös mediatutkimuksen piiriin kuuluvassa Anu Koivusen (1995) tutkimuksessa *Isänmaan moninaiset äidinkasvot*, jossa Koivunen tutkii elokuvien tuottamia naisrepresentaatioita sota-ajan elokuvissa. Koivusen tutkimuksessa nousevat esiin myös symboliselle tasolle kirjautuneet yhteisön pelot, toiveet ja halut, joiden käsittely on ollut vähäistä aikaisemmissa tutkimuksissa. Koivusen (1995, 11) mukaan ne ilmaisevat moniulotteisempaa sodan kokemusta kuin esimerkiksi kotirintaman tai miehistön kokemuksen ymmärtäminen vain selviytymiseen keskittyvästä näkökulmasta käsin. Koivusen huomio on tärkeä, koska se avaa kulttuuristen tuotteiden ymmärrykselle oven, jossa kirjeetkään eivät näyttyädy vain sodan rasittamien hermojen lääkitsemisenä tai puhtaan konkreettista käytännön asioista raportoimisena. Mittavan kirjeenvaihdon merkitys ei ollut vain keino viestiä kotiin, että hengissä ollaan. Taiteen tavoin myös kirjeiden kirjoittamisella oli omaa itseymmärrystä lisäävä tai muokkaava vaikutus, sekä kuvitteellisten olemisen vaihtoehtojen kanssa leikittely.

Sodan kokemus ja kirjeet

Tutkimuksen aineistona käytetyt kirjeet ovat yksilön kokemuksesta ammentavia kulttuurihistorialliseen ajankohtaansa sidottuja kirjallisia tuotoksia, joiden avulla tapahtumahistorian kartoitus tai faktojen tonkiminen ei tunnu mielekkäältä. Sodan kuva voi kuitenkin rikastua tarkastelemalla merkityksiä viralliselta retoriikalta paremmin ”turvassa” olleissa tutkimusaineistoissa, kuten kirjeissä, virallisten historiallisten aineistojen sijaan. Kirjeet tarjoavat etnologille väy-

län pohtia sodan kokemusta, joka on muotoiltu kirjoitetuiksi kertomuksiksi. Kirjoitettuna kokemus ei ainoastaan heijasta todellisuutta, vaan on osa sen muodostamista (Saresma 2007, 42). Kokemus ei myöskään ole ensisijainen, autenttinen tai turmeltumaton kieleen nähden, koska ainoastaan kielessä ja diskursiivisesti ihmisen on mahdollista tulkita ja kertoa omasta kokemuksestaan. Tuntemuksesta tai reaktiosta tulee yksilön kokemusta vasta, kun se on tulkittu ja ymmärretty kielellisesti. Koska tuntemuksen muotoutuminen kokemukseksi on tiiviissä yhteydessä kulttuurisiin ja sosiaalisiin prosesseihin, ovat kokemukset ja niiden representaatiot myös historiallisia. (Ks. myös Saresma 2007, 18, 31; Kreiswirth 2000, 308; Seigel 1999, 296–299.)

Kokemus ja kirjoitus eivät siis tuota erillisiä todellisuuden osa-alueita, vaan vuorovaikuttavat toisiinsa. Kirjoittaessaan ihminen neuvottelee käytettävissä olevien kielellisten resurssien kanssa tulkinnasta, jonka oman elämänsä tapahtumalle antaa. Esimerkiksi tappaminen sodassa on voitu tulkita työksi sen sijaan, että toiminta saisi moraaliltaan kyseenalaisen merkityksen. Näin kerronnalla ja kokemuksella on merkitystä luova funktio. (Neitzel & Welzer 2011, 314–316.) Kirjeiden kirjoittamisessa syntyy tapahtuman kieleen siirtymisen ja merkityksellistämisen hetki. Itseä kohdanneesta tapahtumasta tulee kokemus. Kielellisenä tapahtumana kokemus on näin aina sekä yksilön että yhteisön tulkinta tapahtuneesta. (Vrt. Saresma 2007, 107.) Merkityksen kaksijakoisesta luonteesta johtuen kirjeiden kulttuurinen muoto ymmärrettävä ja on tunnistettava ja rakennettava tukeva metodologinen pohja, jotta kirjeen kerronta voidaan ymmärtää mielekkäällä tavalla (ks. luku 2).

Sotakirjeiden ja sotakokemuksen tutkimisessa olen käytännön syistä pääsyt kurkottamaan oman tieteenalani ulkopuolelle, koska toisen maailmasodan kokemuksen käsittelyä on turha etsiä yhden selvärajaisen tutkimusperinteen parista. Kiinnostus sotakokemusta kohtaan on ennemminkin viime vuosina lisääntynyt yleinen intellektuaalinen virtaus (ks. esim. Bourke 2006b; Kivimäki 2012). Se kytkeytyy eri tieteenalojen vakiintuneiden tutkimusparadigmojen sisällä mahdollisuuteen siirtää katse tapahtumahistoriallisten fakta-aineistojen selvittelystä kokemusta välittävien aineistojen tai uusien kysymyksenasettelujen pariin. Tässä voidaan nähdä myös suomalaisessa kontekstissa tilaus etnologiselle sodan tutkimukselle, jossa ihmisten kokemukset epäviralliset aineistot, sekä kulttuuria syväluotaavat tutkimusmenetelmät ja teoriaperinne tarjoavat väylän sotahistorian kentällä virallisiin asiakirja-aineistoihin nojaavan tutkimuksen rinnalle. Luontevat tieteelliset keskustelukumppanit tässä tutkimuksessa löytyivät sotasosiologian, kirjetutkimuksen ja uuden sotahistorian parista.

Yksilön ja erityisesti miesryhmien kokemusta jatkosodasta on Suomessa kuvailtu kansalliskirjan asemaan nousseessa Väinö Linnan (1990 [1954]) Teoksessa *Tuntematon sotilas*, jossa kiväärikomppanian sotavaiheita seurataan rivimiesten rinnalla. Linnan teoksessa piirretään kuva suomalaisesta rivisotilaasta, jonka identiteetti rakentuu jätkämäisen ja vapautta kaipaavan yksilöllisyyden kokemuksen varaan. Rivisotilaille vieraita toisia ovat upseerit ja heidän edustamansa kuri, sekä sodan usein hämäräksi jääneet päämäärät. Siksi Linnan rivimiehille ikävien asioiden, kuten nälän, vilun, väsymyksen ja pelon kautta ko-

ettu sota, on ennen kaikkea herrojen sota, johon rivimiehet ovat ikään kuin oman elämänsä reunaehtojen puitteissa pakotettuja osallistumaan.

Linnan Tuntemattoman sotilaan tieteelliseksi vastineeksi on usein sanottu Knut Pippingin (1978 [1947]) väitöskirjaa ja sotasosiologian klassikkoa *Komppania pienoisyyhteiskuntana*. Pippingin tutkimuksessa kiinnostuksen kohteena ovat konekiväärikomppanian muodostaman miesryhmän asenteet, lojaliteetit ja tottaalisuuden kaltaisessa sotilasorganisaatiossa muodostuvien ryhmien väliset hierarkiat. Ryhmien ristileikkauksissa muodostuvissa tiloissa miehillä on erilaisia rooleja, joita Pipping (1978, 251) kutsuu yksilön roolikasaumaksi. Näin kukaan ei ole vain monoliittinen stereotyyppi vaan useissa toimintaympäristöissä liikkuva subjekti. Miehet kuuluvat eri ryhmiin sotilasarvon perusteella sekä palvelupaikan, iän, kotiseudun ja lähimpien sotilaskavereiden muodostaman keittoporukan mukaan. Näissä ryhmissä miehet muokkasivat virallisen normijärjestelmän rinnalle oman informaalin normijärjestelmänsä, jonka tarkoitus oli lisätä omaa viihtyvyyttä ja parantaa oloa. Pippingin tulkinnan mukaan esimerkiksi erilaisena virallisen järjestyksen vastustamisena ilmenevä miehistön informaali normijärjestelmä helpotti kestävämpään sodan rasituksiin ja paransi suorituskykyä. Samalla miesten kokemus oikeudenmukaisuudesta lisääntyi, kun he ottivat vapauksia tiukan sotilaallisen kurin sanelemassa ympäristössä.

Viime vuosien suomalaisessa sotasosiologisessa tutkimuksessa on korostettu yksilöiden sotakokemuksen merkitystä. Kokemus on nähty usein moninaisempana, ja myös vastakkaisena virallisten instituutioiden tavalle kertoa, miten asiat olivat tai koettiin. (Mälkki 2008, 24–25.) Upseeri ja sotasosiologi Juha Mälkki (2008) tutkii väitöskirjassaan virallisen ja epävirallisen sotilasorganisaation vuorovaikutusta suomalaisen armeijan kehityksessä 1920- ja 1930-luvuilla. Virallista organisaatiota edusti ammattisotilaista koostuva puolustusvoimien organisaatio, ja epävirallista miehistöstä muodostuva kansalaisotilaiden armeija. Mälkki pyrkii jäljittämään sotilasorganisaation sisäisiä syitä ”talvisodan ihmeeksi” kutsutulle ilmiölle, jolla tarkoitetaan suomalaisten taistelumenestystä toisen maailmansodan alkunäytöksessä Neuvostoliittoa vastaan. Mälkin kulttuurintutkimuksellista otetta hyväksi käyttävän väitöskirjan yksi keskeinen tulkinta noudattelee Knut Pippingiltä (1978) tuttua ajatusta, jossa suomalaisen kansalaisotilaan ominaispiirteeksi katsotaan herroja kumartelematon asenne. Suomalaisen kansalaisotilaan asenne ja arvot toimivat kuitenkin taistelutilanteissa joustavana alustana luoville ratkaisuille sekä henkisenä voimavarana tiukan kurin määrittelemässä toimintaympäristössä. Sotilasorganisaation koulutus ja arvovaikutus puolestaan näkyivät esimerkiksi sisäistettynä uhrautumisen hyväksymisenä ilman konkreettista ulkopuolista käskyä. Pippingin (1978) tutkimuksessa välittyy vahvasti näkemys, että sota sinällään ei ollut miehille varsinaisesti vastenmielistä, koska se ymmärrettiin pahana, johon ei voinut vaikuttaa. Sen sijaan sotatilaan kuuluva yksilön mitätöiminen, joka näkyi erityisesti kurina, koettiin yleisesti pahana (näin myös Mälkki 2008, 208).

Linnan (1990 [1954]) taiteellista ja Pippingin (1978) tieteellistä panosta sodan ymmärtämiseen ja tutkimiseen alatasen toimijoiden kautta ei voi suomalaisessa kontekstissa sivuuttaa. Linnan luomat ja jo kansallisen myytin asemaa

lähestyvät sotilaan arkkityypit houkuttelevat toisaalta kysymään, olivatko tuntemattomat sotilaat, eli rivimiehet, kuvauksen kaltaisia ja toisaalta sitä, mitä nämä kirjan miehet olisivat kirjoittaneet rakkailleen ja läheisilleen kokemuksistaan kotiin? Miten moniulotteinen kuva kokemuksista ja miehistä olisi muodostunut? Linnan miesten kokemus sodasta ja identiteetistä piirtyy kuitenkin lähinnä miesporukan toimijuuden kautta, eikä sitä muuta tietoa alkuperäisestä käsikirjoituksesta tehtyjen poistojen sisältämistä naisten kohtaamisista. Niissäkin mies kohtaa naisen miesryhmän katseen alla, jossa kohtaaminen on miesten välisen vuorovaikutuksen ilmaus. Kirjeidenkin vuorovaikutusta tarkastellessa kerronta tapahtuu aina jollekin toiselle ja oletetun vastaanottajan vaikutus kerrontaan on ilmeinen (ks. myös Hapuli & Leskelä-Kärki 2010, 261). Tämän tutkimuksen kirjeissä kokemusta ja identiteettiä rakennetaan kertomalla kotiin ja naiselle, jolloin niistä tulee jossain määrin erilaisia kuin miesporukoitten keskinäisessä kanssakäymisessä.

Kokemukset muokkautuvat ymmärrettäviksi monesta eri tekijästä johtuen, kuten iästä, asemasta siviilissä ja rintamalla, asuinpaikasta sekä uskonnollisista ja poliittisista näkökannoista. Pippingin (1978) omakohtaisesti rintamalla tekemät varsin käytännönläheiset huomiot antavat tulkinnallista kontekstia myös omassa tutkimuksessani sosiaalisiin suhteisiin ja sodan kokemisen tapoihin. Miesten tavat hakea helpotusta ja kompensatiota olotilalleen sodan hankalissa olosuhteissa, esimerkiksi jermuiluna, näkyvät myös kirjeissä. Kirjeidenkään merkitystä yhtenä oloa helpottavana ajanviettotapana ei voine väheksyä, koska läheisten kanssa tapahtuvassa vuorovaikutuksessa oli sotatilassa helpompi irrottautua virallisen retoriikan suosimista tavoista ymmärtää sotaa ja itseä (ks. myös Bourke 1999, 21–22). Kirjeisiin perehtymällä saadaan myös tietoa niistä erilaisista keinoista, joilla yksilöt tekivät kurin säätelemässä sotilaskulttuurissa tilaa itselleen ja henkilökohtaisille tuntemuksilleen.

Lähtitieteiden piirissä tutkittu sodan kokemus avaa näkökulmia myös etnologiselle sotatutkimukselle. Sotakokemuksen tutkiminen on luontevaa kirjallisten tuotosten kautta, jotka sodan kontekstissa olivat osa arkipäiväistä toimintaa ja ympäröivälle maailmalle sekä omalle kokemukselle merkitysten ja järjestyksen rakentamista. Suomalaisista etnologeista erityisesti Sonja Hagelstam on tutkinut sota-ajan kirjeissä kerrotuja kokemuksia. Hän on artikkeleissaan käsitellyt sotilaiden identiteettiä (2006a), parisuhteen ylläpitämistä poikkeusoloissa ja tunteiden käsittelyä (2006b; 2012) sekä pohtinut kirjettä tutkimuslähteenä (2000; 2003; 2011). Hagelstamin ansiona voidaan pitää pioneerin kysymyksiä herättelevää työtä ja laajan, lähinnä ruotsinkielisen, aineistonsa esittelyä, jossa hän korostaa kirjeen luonnetta dialogisena vuorovaikutuksen kenttänä (ks. erityisesti Hagelstam 2011; ks. myös Leskelä-Kärki 2006). Toisen huomioon ottaminen kirjoittaessa sekä rintamalla eri tehtävissä palvelleiden miesten ja kotona olleiden naisten ääni tulee Hagelstamin tutkimuksessa esiin karttapöytien ja sotakabinettien ulkopuolelta, mikä on tyypillistä uudelle sotahistorialliselle tutkimukselle (ks. myös Bourke 2006b, 21–22).

Tässä tutkimuksessa huomio kohdistuu sodan kokeneeseen ihmiseen. Mielenkiintoni on miesten tavoissa tulkita ja kertoa kirjoittaen kirjeissä sotako-

kemuksestaan, oman elämänsä mielekkyydestä sekä tärkeiksi koetuista asioista sota-ajan viitekehyyksessä, johon heidät oli enemmän tai vähemmän vastoin tahtaan heitetty. Tästä kerronnasta kirjeissä rakentuu kuva itsestä, omasta identiteetistä. Kirjeissä ajalliset ulottuvuudet kurrottavat kirjoittamishetken rajojen yli ja ohi. Kirjoittamisessa rakentuva kokemus ei muodostunut tyhjäksi, vaan sillä oli myös historiansa sotaa edeltävältä ajalta. Menneen ajan ymmärryksen valjastaminen tulkintojen viitekehyyksiksi epävarmana koettuna sota-aikana on muutenkin varsin yleinen ilmiö (ks. esim. Winter 2010 [1995]; Bourke 1999). Tietenkäsitteelliset ihmiset sota-aikana tiesivät elävänsä poikkeuksellisia aikoja. Kulttuuriselle olennolle tavanomaiseen tapaan ihmiset alkoivat jatkosodan kestäessä rakentaa myös poikkeustilaan ”normaalia” arkea tapoineen, perustarpeiden tyydyttämiseen ja toistuvine rutiineineen sekä tulevaisuuteen varautumisineen. Sodasta tuli ideologioineen vahva ja vaikuttava, arkinen ja siten normaali ajattelun ja toiminnan konteksti. Tätä vasten tulee myös ymmärtää sodan kirjalliset tuotokset. (Ks myös. Neitzel & Weltzer 2011.)

Kirjeitä sodan kontekstissa on tutkittu jonkin verran, vaikka Suomessa kirjemateriaalia ei ole vielä hyödynnetty akateemisessa tutkimuksessa siinä mittakaavassa, mihin olemassa olevat (yksityis)aineistot soisivat mahdollisuuden. Englantilainen historian- ja kulttuurintutkija Margaretta Jolly (1997) on väitöskirjassaan *Everyday Letters and Literary Form: Correspondence from the Second World War* tutkinut kirjeen kirjallista luonnetta. Toisen maailmasodan aikana myös Englannissa tavallisten ihmisten kirjallinen kulttuuri nousi pakon sanelemista syistä kukoistukseen. Kirjeitä kirjoitettiin tyydyttämään viestinnälliset tarpeet läheisten kanssa, tähän myös hallituksen ylläpitämä propagandakoneisto kannusti. Kirjeitä haluttiin käyttää propagandan apuna sotamoraalin ylläpidossa, ja kirjeiden kirjoittamisesta muodostui sekä patrioottinen että henkilökohtainen velvollisuus. Kirjeet eivät kirjallisena genrenä ole kuitenkaan ymmärrettävissä vain julkisen vallan tunkeutumisena yksityisen alueelle. Jolly osoittaa, kuinka kirjeet muodostavat luovan kirjoittamisen ja lukemisen kontekstin tunteille ja läheisyyden kokemiselle sekä oman identiteetin rakentamiselle. Jollyn aineistona ovat erityisesti naisten kirjoittamat kirjeet ja hän korostaa tutkimuksessaan, että kirjeen ymmärtäminen kirjallisena tuotoksena pelkän kommunikaatiomuodon sijaan on välttämätöntä, koska muuten kielletään tavallisten naisten luova potentiaali praktisen toiminnan kustannuksella.

Jollyn (1997) väitteistä löytyy vertailukohta kirjeiden ymmärtämiseen myös suomalaisessa kontekstissa. Hänen tutkimuksensa auttaa ymmärtämään kirjeen kirjallista ja kontekstuaalista moniulotteisuutta. Tutkimieni kirjeiden kohdalla Jollyn perusväite kirjeissä ilmenevästä kirjallisesta luovuudesta, joka kiinnittyy sosiohistoriallisen tilanteen sanelemiin raameihin, on pätevä. Vaikka itse keskityn miesten kirjeisiin, on kirjeet ymmärrettävä yksilöiden luoviksi tuotoksiksi sen sijaan, että ne nähtäisiin vain propagandan tai kulttuuristen kerronnan konventioiden pakkotoistoina. Identiteetin rakentaminen kirjeiden kerronnassa, sen arvioiminen kirjallisessa reflektiossa sekä suhteessa läheisten ihmisten vastineisiin, on kirjeiden kommunikatiivisen ulottuvuuden vuoksi ymmärrettävää. Identiteetti rakentuu sekä samaistumisessa ryhmään että siitä

ponnistavan erillisyyden kokemuksessa. (Ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 38, passim.). Kun ihminen kertoo kokemuksistaan ja toiveistaan yhteisön jäsenenä, tulee hän samalla kertoneeksi luovasti ryhmästä irrottautuen, minkälainen hän itse kokee olevansa erillisenä yksilönä.

Uuden sotahistorian näkökulmia

Uusi sotahistoria ei tarkoita historian tutkimuksessa yhtä lähestymistapaa, vaan se on sotailmiön tutkimista monista eri näkökulmista käsin, jossa esimerkiksi antropologinen, kirjallisuustieteellinen tai sukupuolinäkökulmat valjastetaan historiallisten aineistojen tarkasteluun (ks. Bourke 2006; Kivimäki 2006a). Toisaalta kansainvälisessä kontekstissa uusi sotahistoria on harhaanjohtava käsite, koska tutkimussuunnan idut ovat versoneet jo 1960-luvulta asti, joten ”uudesta” tai nuoresta voidaan puhua jokseenkin keski-ikäisenä ilmiönä (Bourke 2006b, 21).

Englantilainen historiantutkija Joanne Bourke on tutkimuksissaan laajentanut sodan ymmärtämiseen liittyviä näkökulmia (ks. esim. 1999; 2000). Hän tutkii kirjassaan *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth Century Warfare* rintamakokemuksia amerikkalaisten ja brittisotilaiden keskuudessa (ks. Bourke 2000). Bourke kiinnittää erityistä huomiota tappamiseen liittyvään kerrontaan ja sen miesten sotilasidentiteettiä vahvistavaan luonteeseen. Siviili-identiteetille vieraaksi jäävä tappamisen kiellon normin rikkominen muuttuu sotatilanteessa miehen kelpoisuuden mittariksi. Sodassa oma vertaisryhmä ja lähimmät sotilastoverit ja ryhmänjohtajat muodostavat merkittävimmän toiminnan kehyksen. Se mitä rintamalla tapahtuu, ei siis tule ymmärrettäväksi motiivien tai perusteiden tasolla ainoastaan kansallisen ideologian määrittelyjen tavoitteiden tai perheyhteisössä omaksutun moraalin kautta. Sosiaaliset sidokset ja lojaalisuus lähitaistelijoihin saa miehet toimimaan, kuten he toimivat. Sota luo kontekstin, jossa sodan vastenmielisyys, siihen liittyvä kuolema ja siviilielämälle vieras väkivalta muodostavat tulkintakehyksen, jonka puitteissa ympäröiviä ilmiöitä tarkastellaan. (Neitzel & Welzer 2011, 275, passim.) Ristiriitainen tilanne poiki sekä Saksassa että Iso-Britanniassa kerronnallisen perinteen, joka kukoisti tappamiseen liittyvän perinteen muotona sotilaiden keskuudessa, mutta joka jäi siviilissä sodan vaietuksi puoleksi. Samanlainen tappamiseen ja ruumiin kunnioittamiseen liittyvä nyrjähdys näkyi sodan seurauksena ilmenneessä sotilaiden harrastamassa sotamuistojen keräilyssä. Sotamuistoja olivat paitsi esineet myös ruumiinosat. Bourke (2000) tulkitsee sen eräänlaiseksi voitonmerkkien keräilyksi, jossa konkretisoitui sotilaan ja siviilin identiteettien etäisyys ja tappamisen normin rikkomisen symbolinen käsittely.

Siviili- ja sotilasidentiteettien ristiriidat näkyvät myös tämän tutkimuksen kirjeissä. Vaikka tappamisesta kerrotaan hyvin säästeliäästi, tulevat muut miesten identiteetin rajoja koettelevat piirteet esiin, esimerkiksi miesten sotakokemuksen tunnepitoisuus. Bourken (2000) tutkimus pyrkii antamaan sanallisia muotoja miesten ristiriitaisille kokemuksille ja tapahtumille, joita miehet kohtasivat, sekä ymmärtämään rintaman kokemuksen vaiettuja ja vaiennettuja puolia. Suomessa sotilaan identiteettiä rakennettiin ymmärrettävästi poliittisesti,

valtion etua ajavista näkökulmista käsin, uhrautuvaisuutta sekä taistelu- ja puolustusvalmiutta kantavaksi kuvaksi (ks. myös Hagelstam 2006a). Mutta minkälainen oli tämän sotilasrepresentaation kanssa painiskelevan yksilön tulkinta ja kokemus sodasta tai omasta roolista sen melskeissä? Turhautuneen väsymyksen ja oman merkityksettömyyden kokemukset olivat ehkä kiellettyjä, mutta toisaalta kuitenkin henkilökohtaisesti koettuja asioita, joista miehet kirjoittivat ajoittain rakkaimmilleen. Miehet olivat hyvin perillä sisäisestä ristiriidasta entisen siviili-identiteetin ja sota-aikana muodostuvan identiteetin välillä. Muutoksia ja katkoksia ei omassa identiteetissä aina koettu jalostavina tai myönteisinä, vaikka sellaisena sodan kokemusta pyrittiin uhrautumista arvostavassa ilmapiirissä kaupittelemaan (vrt. Kemppainen 2006, 215–219, 229).

Miesten rintaman yhteisöllisyys muodostui Kivimäen (2013, luku III) mukaan voimavaraksi, jossa siviilitilanteesta irrottautunut miesyhteisö eli niin sanotussa liminaali- eli rajatilassa, jossa siviili-identiteetti muokkautui sotilasyhteisön arvojen ja toimintatapojen seurauksena. Muutos identiteetissä takasi itseymmärryksen kannalta merkittävien arvojen sopeutumista sodan tappamista ja väkivaltaista todellisuutta myötäileväksi. Sodan kokemus raadollisuudessaankin tuli tässä kontekstissa ymmärrettävä(mmä)ksi (ks. Kivimäki 2013, 166, passim.). Kivimäki tuo esiin myös näkemyksen rintamayhteisön abstraktimasta kasvatuksellisesta puolesta, joka liitti yksilön nationalististen arvojen ja historiallisen tehtävän ylyksilölliseen rintamaan, ja tarjosi mielekkään merkityksen sodankäynnille propagandan teemoja myötäillen, mutta niiden juhlapuheheretoriikasta ja päätöksestä irrottautuen (Kivimäki 2013, 171–174, 184, passim.). Samalla miesten omalakinen kulttuuri puheenparsineen ja toimintoineen irrotti sotilaan selkeästi siviilistä. Näiden kahden todellisuuden välillä oli ymmärtämättömyyden kuilu, joka osaltaan vahvisti rintaman maskuliinista mennekeä erotuksena kotirintaman feminiinisestä toisesta.

Kirjoittaessaan rakkaimmilleen miehet pyrkivät jäsentämään, paikantamaan ja kiinnittämään muutoksenalaista minuuden kokemukseen ja tulkintaa (ks. myös Mälkki 2008, 64–65). Ja jatkosodan aikana miehet kirjoittivat paljon. Vaikenemisen kulttuuri oman sotakokemuksen ympärillä ei ollut vielä sodan aikana niin hallitsevaa kuin ehkä sen jälkeen, eikä valtiojohdon tavoite saada miehet vaikenemaan sodan kauheuksista ja sotakokemuksista näytä olleen yksilötasolla kovin velvoittava (vrt. Lähteenmäki 1996, 43–44).

Yhdysvaltalaisen kirjallisuuden tutkijan ja entisen sotilaan Paul Fusselin (1989) tutkimus *Wartime – Understanding and Behavior in the Second World War* käsittelee laajasti toisen maailmasodan ajan mentaliteettia sekä taisteluita käyvien sotilaiden että kotona olleiden keskuudessa. Fussel punoo tutkimuksessa rintamakokemuksensa sekä laaja-alaisen kirjallisen materiaalin laajoihin kansallisiin ja poliittisiin näkymiin. Hän pyrkii illuusiottomaan sota-ajan kuvaukseen, jossa sotaan liittyvä mielettömyys ja moraalinen kaksinaamaisuus nousevat keskiöön. Poliitikkojen ja julkisen sanan virallisen tulkinnan rinnalle kiipeää lähinnä sardonisesti nauravan sotilaan epävirallinen näkemys sodasta: sota on käsittämättömyyden rajoja syleilevä näytös ihmisen mielettömyydestä. Sotilaan

näkökulmasta tärkeintä sotakokemuksessa ja sen mielekkyyden tulkinnassa on sodan loppumisen hiljainen odotus ilman yleviä päämääriä (Fussel 1989, 141).

Fussel nostaa sodan ja käyttäytymisen ymmärtämisestä esiin kiinnostavia piirteitä, joiden sodan kokemuksen muotoiluun liittyvät näkökulmat ovat arvokkaita. Erityisesti sodan kerrontaan ja kerrontatapoihin liittyvät pohdinnat ovat hedelmällisiä oman työni kannalta. Fussel (1989, 270) muistuttaa, että sodasta on mahdollista saada kuultavakseen tai nähtäväksi fragmentteja, mutta sen kokonaisvaltainen ymmärtäminen vaatii sen kokemista. Maailma, jossa käsittelemättömyys ja virhearvioinnit ovat normaalitila, ihminen tarvitsee Fusselin mukaan enemmän kuin mitään muuta epävarmuuden tunteen voittavia merkityksellisiä ja juonellisia narratiiveja (ks. Fussel 1989, 35). Yksityiskirjeet olivat yksi konteksti, jossa kokemuksen mielekkyyttä saatettiin muotoilla itselle sekä toisille ymmärrettäväksi. Sota-ajan kirjallisista tuotoksista Fusselin tulkinta sota-ajan kirjeistä on tosin hieman yksipuolinen. Hänen mukaansa kirjeiden muoto ja sisältö peittävät sodan todellisen kokemuksen, koska niiden tarkoitus oli vain ylläpitää kodin moraalialia. Kukaan ei kirjoittanut kotiin ”pelkäävänsä helvetisti”, kuten Fussel tulkintansa muotoilee, ja näin kirjeiden kaunisteltu totuus sodasta antaisi myös helposti käsityksen, että sota oli lopultakin melko jännittävä ja mukava kokemus. (Fussel 1989, 145.) Pelkäksi sotamoraalia ylläpitäväksi retoriikaksi tämän tutkimuksen aineiston sisältö ei typisty, vaikka sekin piirre kirjeissä on läsnä. Eihän kotiväkeä kukaan turhaan halunnut huolestuttaa. Fusselin eri kirjallisista lähteistä esiin analysoimia sotakokemuksen piirteitä löytyy myös tämän tutkimuksen kirjeaineistosta, missä yksi päällimmäinen kokemus on mielettömyyden tuntu sotatapahtumien keskellä olevalle ihmiselle. Koke-musta jäsentävän kerronnan ja kirjoittamisen tarve näkyvät myös lähetettyjen kirjeiden määrässä. Jatkuvuuden ja elämän merkityksen pilkahdukset epävarmuuden ja tiedon puutteen keskellä olivat miehille välttämätöntä polttoainetta koettelemuksissa jaksamiseen.

Epävarmuus, suru ja jatkuva kuoleman läsnäolo ovat tyypillisiä sota-ajan kokemuksia, joihin ihmiset pyrkivät rakentamaan mielekkään tulkinnan ja lohduttavia merkityksiä. Paul Jay Winterin (2010) teoksessa *Sites of Memory, Sites of Mourning* tutkitaan ensimmäisen maailmasodan aikaisia tapoja käsitellä murhetta Englannissa, Ranskassa ja Saksassa vertailevan sotatutkimuksen ja kulttuurihistorian menetelmin. Keskeiseksi nousee ihmisten yhteisöllisyyden korostuminen ja kuvitteellinen kansakunnan sukulaisuus murheen keskellä. Winterin tutkimus edustaa uutta sotahistoriaa, vaikka hän ei itse käsitettä käytäkään. Hän käsittelee aihettaan yksityisen ja julkisen murheen dialogina, sekä toisaalta sota-ajan ja sen jälkeisen murheen jännitteitä purkaen. Winter haastaa tulkinnat, joissa korostetaan ensimmäisen maailmansodan merkitystä modernin aikakauden synnyttäjänä, koska hänen mukaansa sota-ajan kulttuuri ammensi erityisesti vanhasta ja valjasti tradition avukseen kohtaamaan sodan aiheuttaman epäjärjestyksen ja katastrofin. Winter (2010, 73, *ibid.*) kritisoi Paul Fusselin (2000[1975]) väitettä, että ensimmäinen maailmansota tuotti aivan uudenlaisen tavan ymmärtää sotaa ja käsitellä sen vaikutuksia inhimillisessä elämässä. Win-

ter siis korostaa poikkeusaikojenkin ymmärryksen muodostuvan historiallisina jatkumoina radikaalien tulkintakategorioiden muutosten sijaan.

Winterin tulkinnassa oleellista on jatkuvuuden kokemuksen paikantaminen historiallisista ajattelumalleista ammentavaan toimintaan. Esimerkiksi sodan aikana uuteen kukoistukseen noussut spiritismi toimi perheiden lohtuna, kun sodassa hävinneisiin sukulaisiin yritettiin saada yhteys ja näin käsitys heidän viimeisistä hetkistään. Surun käsittely spiritismin avulla ilmaisi pyrkimystä saada jonkinlainen varmuus tapahtumista, mikä olisi mahdollistanut suremisen prosessin läpikäymisen. Näin silti, vaikka spiritistinen ajattelu oli muiden vanhahtaviksi tulkittujen uskomusten kanssa esimerkiksi Englannissa jo yleisesti hylätty. (Winter 2010, 53–77.)

Winterin ajatus menneeseen tukeutumisesta hädän hetkellä on mielenkiintoinen myös oman tutkimukseni kannalta, koska miesten kirjeissä on jatkuvasti läsnä sotaa edeltävän ajan kulttuuristen mallien sekä omaa identiteettiä määrittävien piirteiden uudelleen tulkinta ja käyttö. Kokemuksen hahmottaminen oman kulttuurin tarinavarantojen avulla saattoi johtaa myös siihen, että omille tuntemuksille ei ollut vielä olemassa kunnollisia sanoja tai tarinamalleja (vrt. Winter 2010, 177). Tästä johtuen sodan kokemuksen piirtyminen kirjeisiin ja oman olemisen tulkinta nojaavat tietenkin tuttuihin ja turvallisiin, vanhoihin jäsenyyksiin. Toinen perusteema Winterin tutkimuksessa on sodan aiheuttama hengellisyyden ja henkisten ilmiöiden nousu kerronnan ja kokemuksen keskiöön (ks. Winter 2010, 54–77). Toisilleen läheisten ihmisten etäisyydet ja kokemuksen jäsentymättömyys tuottavat tarvetta kurkottaa yksilön arkiymmärryksen ja normaalin kommunikaation rajojen ulkopuolelle. Tämä huomio on kiinnostavasti yhteydessä myös kirjeiden kerronnassa ilmenevään kerrontaan, minkä yksi tarkoitus oli tuottaa läheisyyden kokemusta toisistaan etäällä olevien välille. Henkinen läheisyys ja sen sanoittaminen ruumiillisen läheisyyden kokemuksen puutteesta käsin, on mielenkiintoinen ja keskeinen piirre sota-ajan kerrontaa, mutta samalla myös tyypillistä kirjeiden kerronnassa. Kirjoittamalla kirjeitä voidaan yrittää palauttaa subjektin läsnäolo (ks. esim. Hapuli & Leskelä-Kärki 2010, 275; Leskelä-Kärki 2006, 58). Ilmiön yleisyys sota-ajan kulttuurissa laulujen ja runojen kirjallisena keinona lienee ainakin etäistä sukua muille henkisten ilmiöiden esiin nousulle sota-aikana.

Suomalainen uuden sotahistorian tutkimuskenttä on ollut viime vuosina vahvassa nousussa³. Uuden sotahistorian piirissä tärkeimpänä keskustelunavauksena voinee pitää Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen (2006) toimittamaa teosta *Ihminen sodassa*, jonka tutkimusartikkeleissa pureudutaan suomalaisen sotahis-

³ Uudeksi sotahistoriaksi tai sodan kulttuurihistoriaksi luettavia teoksia ja artikkelikoelmaa ilmestyy jatkuvasti. Muun muassa arjen ilmiöitä sodassa tavallisten ihmisten tasolta käsittelee Jarkko Keskisen, Suvianna Seppälän ja Kari Teräksen (2012) toimittama artikkelikoelma *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin*. Tuomas Teporan (2011) väitöskirjaan perustuvassa teoksessa *Sinun puolesta elää ja kuolla: Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917-1945*, pureudutaan symbolisen yhtenäisyyden luomiseen ja väkivalan oikeuttamiseen sota ajan yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Sotiluutta maskuliinisenä konstruktiona ja kokemuksena on puolestaan tutkittu Anders Ahlbäckin (2011) väitöskirjassa *Soldiering and the Making of Finnish Manhood Conscripted and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*.

torian merkittäviin tapahtumiin erityisesti kokemushistoriallisista näkökulmista. Ihmisten kokemusta kartoittavassa tutkimusten ketjussa seurasi sodan kipupisteitä kriittisesti kartoittava Sari Näreen ja Jenni Kirveen (2008) toimittama *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*.

Uuden sotahistorian ansiot liittyvät erityisesti perinteisen tutkimuksen rinnalle nousevina kekseliäinä kysymyksenasetteluina ja monipuolisten tutkimusaineistojen käyttönä. Esimerkiksi Ilona Kemppaisen (2006) väitöskirjassa *Isänmaan uhrin* käsitellään toisessa maailmansodassa muodostunutta kuoleman kulttuuria, joka rakentui sodassa kaatuneiden ympärille, mutta valottaa laajasti koko sota-ajan mentaliteettia. Kemppaisen (2006) mentaliteettihistoriasta vaikutteita ammentaneen tarkastelun keskipisteessä ovat käsitykset, jotka sekä tuottivat kuolemalle ymmärrettävän muodon diskursiivisina käytäntöinä että tarjosivat tavan tuntea kuolemaan liittyviä tunteita. Rajatusta näkökulmastaan käsin Kemppainen valottaa varsin laajasti sota-ajan kulttuuria. Käsitellyksi tulevat ideologiset virtaukset, uskonnon rooli sekä sukupuolen kautta hahmotettava sodan todellisuus. Kemppaisen tutkimuksen voikin katsoa uuden sotahistorian piiriin kuuluvaksi, koska sotaa ei tarkastella ainoastaan poikkeustilana tai rintaman tapahtumina, vaan koko sotaa käyvän yhteiskunnan ja kulttuurin läpileikkaavana ilmiönä. Tämän lisäksi Kemppaisen käyttämä tutkimusmateriaali hyödyntää monipuolisesti aihetta käsitteleviä tekstejä kuten rintamakirjeitä, kirjekokoelmia, kaunokirjallisuutta ja kuolinilmoituksia. Kuolema sodassa on puolestaan hyvä esimerkki siitä, miten sotaan lähestulkoon olemuksellisesti liittyvä asia on läsnä kaikkialla, ja johon jokainen aikalainen joutui rakentamaan jonkinlaisen suhteen.

Ville Kivimäen (2013) väitöskirjaan perustuvassa tietokirjassa *Murtuneet miehet* sivutaan osittain myös tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavi teemoja sodan kokemushistoriasta ja rintamakulttuurista. Kirjassa paneudutaan suomalaisten sotilaiden mielenterveysongelmiin toisen maailmansodan aikana. Kivimäen analyysissä korostuu vasta kehittymässä olevan sotapsykiatrisen diagnostiikan vahva kietoutuminen aikakauden mentaliteetteihin ja Saksasta omaksuttuun sotapsykiatriseen ajatteluun. Diagnostiikassa tukeuduttiin sotatraumojen ja henkisten oireiden selittämiseen yksilön kehnolla perimällä ja sotaa edeltäneiden sosioekonomisten olosuhteiden puutteilla. Tyypillisimmillään etiologian ymmärrettiin liittyvän yksilön herkkyyteen sairastua stressaavissa olosuhteissa ja henkisten lahjojen vähyyteen, vaikka Kivimäen (2013, 108–109, 400) analyysin mukaan suurin yksittäinen yhdistävä tekijä sotapsykiatrista hoitoa saaneilla oli heidän korkea ikänsä suhteessa taisteleviin sotilaisiin, ja toisaalta riittämätön aika mukautua taisteluolosuhteisiin tai ulkopuolisuus läheisimmästä vertaisryhmästä rintamalla (ks. myös *ibid.* 134–136). Sodasta johtuvat henkisen tason negatiiviset seuraukset sekä sodan raadollisuuden, kauhukokemusten ja merkityksettömyyden tunteet saatiin sotapsykiatriankin suosimassa diskurssissa siirrettyä huonon sotilasaineksen henkilökohtaiseksi pulmaksi. Sotaa sinällään ei kyseenalaistettu, ei myöskään yksilön uhraamista isänmaan miesten vuosisataisessa ketjussa. Psykiatrien toiminnassa vähemmälle huomiolle jäänyt näkökul-

ma diagnostiikan yhteydestä yhteiskunnassa vallitsevaan uhrimentaliteettiin onkin yksi Kivimäen teoksen keskeinen teema.

Kivimäen (2013) analyysissä heikoiksi ja epämiehekkäiksi stigmatisoitujen miesten sotatraumakokemukset uhkasivat siis laajalti omaksuttua sodan merkityksen ja mielekkyyden diskurssia. Tässä kontekstissa sotapsykiatria toimi kansakunnan yksimielisyyden pintaa naarmuttavien äänten hiljentäjänä. Sankarillisen sodan rinnalla kulkevaa ääntä ei haluttu päästää esiin ja siinä onnistuttiin hyvin. Yleisesti mielenterveysongelmiin suhtauduttiinkin varsin kielteisesti. Hoitokeinot olivat yksilöä nöyryyttäviä ja pelottavia. Vaikka ne olivat aikansa parhaan tietämyksen mukaisia, liittyi niihin myös tietoinen rankaisuelementti. Henkisesti romahtaneet nähtiin ja myös haluttiin nähdä jonkinlaisina sotakarkureina – kiinnittyiväthän sekä karkuruus että henkinen romahtaminen määrällisesti sodan kiivaimpiin taisteluajankohtiin, ja osa karkureista olikin jättänyt tehtävänsä henkisen luhistumisen seurauksena. Toisaalta kielteisestä suhtautumisesta kertoo esimerkiksi sodan jälkeen haettujen korvausten poikkeuksellisen vähäinen määrä mielenterveyteen liittyvien perusteiden nojalla. Samaa ongelmaa kuvastavat myös rajanvedot, joiden nojalla sodassa henkisesti vammautuneille ei edes myönnetty korvauksia. Pelättiin sodan jälkeisen psykiatrisen tiedon perustalta vaikeasti todennettavien sotaneuroosien vuoksi maksettavia korvauksia, ja samalla myös sotaneuroosien perusteella haettavien korvausmäärien aiheutonta kasvua.

Sotakokemuksen moninaisuutta mutta myös paikallisen ulottuvuuden merkitystä kokemuksen muotoutumisessa edustaa Maria Lähteenmäen (1996) lähinnä kuvaileva tutkimus *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja*. Tutkimuksessa tarkastellaan lappilaisten ihmisten ja rivimiesten toisen maailmansodan kokemuksia. Lähteenmäen tutkimuksessa esitellään toiseen maailmansotaan lähtevän lappilaiskylän olosuhteita ja lopulta sodan vuoksi evakkoon lähteneiden paluuta palaneisiin kyliin. Lähteenmäki (1996) kuvaa sodan kokemusta ilmiönä, jossa sekä ihmissuhteiden että olosuhteiden määrittelemät merkitykset nousevat esiin poikkeusolosuhteissa. Esimerkiksi pohjoisen Suomen erikoisuutena sota-aikana oli saksalaisten joukkojen läsnäolo, mikä toi ihmissuhteisiin oman värinsä. Paikallisten naisten ja saksalaisten sotilaiden välillä solmittiin suhteita, jotka voidaan tulkita naisen seksuaalisen vapauden, itsenäisyyden sekä moraalin muuttumisen esimerkkeinä sodan poikkeusoloissa. Vastaavasti esimerkki osoittaa sodan olosuhteiden vaikutuksen yksilön toimintaan ja ajatteluun, kun poikkeustilanne mahdollistaa kokeiluja ja epävarmuus avaa tulevaisuuden näkökulmat perinteisistä poiketen. Lähteenmäen (1996) monipolvinen työ ei typisty edellä kuvattuun esimerkkiin, vaan tuo useiden mikrotason esimerkkien kautta esiin erityisesti yksilö- ja paikallistason kokemusten merkityksen ja arvokkuuden sodan kulttuurin ja historian ymmärtämisessä.

Tutkimuksen kulku

Tämä tutkimus koostuu viidestä luvusta. Ensimmäisessä luvussa esittelen tutkimuksen lähtökohtia ja rakennan kontekstia lyhyellä kuvauksella kirjeet kirjoittaneiden miesten jatkosodista. Toisessa luvussa esittelen ja analysoin kirjeai-

neistoa kirjallisena kulttuurin tuotteena. Luvun tarkoitus on pureutua perinteisen historiallisen tutkimuksen lähdekritiikin sijaan myös aineiston diskursiiviseen ja kerronnalliseen muotoon. Tarkoitus on antaa alustavia vastauksia ensimmäiseen tutkimuskysymykseen: Minkälainen kulttuurinen tuote sota-ajan kirje on? Luvussa esitellään myös tutkimuksessa käytetty metodinen viitekehys ja keskeiset käsitteet.

Kolmannessa analyysiluvussa tarkastelen kirjeiden keskeisintä ja niissä eniten tilaa saanutta aihepiiriä eli rakkautta. Rakkaudesta kertominen paljastaa erityisesti sosiaalisten suhteiden sodanaikaisen tulkinnan, eli minkälaisena ymmärrettiin miehen ja naisen välinen suhde ja minkälainen on siinä suhteessa mies tai nainen. Samalla rakkaudesta kertominen valottaa kirjallisia keinoja, joilla sota-ajan kirjeissä ylläpidettiin suhdetta läheisiin ja rakennettiin oman läheisyyden kokemusta lukijalle. Lopulta rakkauden teema ulottuu myös yksilön ja isänmaan välisen suhteen pohdinnoiksi. Neljännessä luvussa kirjeet kirjoittaneiden miesten sotakokemuksista nostetaan tarkasteluun kirjeissä eniten käsitellyt teemoja. Sekä sodan peruskokemuksiin että rakkauteen liittyvät luvut vastaavat tutkimuskysymyksiin: Miten ja mitä miehet kertoivat sotakokemuksistaan ja itseään askarruttaneista asioista kotiin? Minkälaisia merkityksiä kirjeissä rakennetaan aineistossa toistuvista peruskokemuksista kuten nälästä, väsymyksestä, sodan aiheuttamista vierauden kokemuksista tai rakkaudesta ja parisuhteesta? Miten narratiivinen identiteetti ja identiteettiperspektiivit rakentuvat miesten kerronnassa? Viimeisessä luvussa pohditaan tutkimuksen tiedollista luonnetta ja merkitystä, sekä kootaan tutkimuksen tärkein anti ja vastataan lopuksi yhteenvetona jo aikaisemmissa luvuissa taustalla olleeseen kysymykseen: millä tavoilla miehet kirjoittavat itsestään kotiin?

Kirjeet kirjoittaneiden miesten jatkosodat

Suomen tietä jatkosotaan sekä sodan kulkua on kuvattu monessa tutkimuksessa ja yleisesityksessä hyvin tarkasti⁴. Tämän tutkimuksen painopiste on rintamiesten kokemuksissa ja näkökulmissa, mutta sodan perusvaiheiden huomioon ottaminen on välttämätöntä niiden ymmärtämiselle. Sodan kulkua olen hahmotellut perinteisen tavan mukaan viiteen jaksoon: hyökkäysvaihe, ns. vanhan rajan ylittäminen, asemasotavaihe, perääntymisvaihe ja torjuntataistelut. Tämän alaluvun tarkoitus on luoda ensisijassa aineistopohjainen, kronologisesti rakennettu konteksti, johon temaattiset analyysiluvut asettuvat, sekä selvittää kenttäpostiorganisaation toimintaa. Sen sijaan tässä yhteydessä en ole katsonut tarpeelliseksi lähteä referoimaan tutkimuskirjallisuutta eri näkemyksistä sotaan joutumisen syistä, sodan päämääristä tai siitä irtautumisesta poliittisen eliitin toiminnan näkökulmasta.

⁴ Ks. esim. Leskinen & Juutilainen 2006; Raunio & Kilin 2008; Raunio & Kilin 2007; Raunio & Kilin 2005; Raunio 2004.

Sotatapahtumien yksityiskohtaisen kuvauksen sijaan kokemushistoriallinen jatkosodan kuva rakentuu tässä alaluvussa enemmän esimerkin tapaan, mielialoina ja arkisina tapahtumina, jotka liitän laajempaan sodan viitekehykseen. Sotatapahtumien kuvausta lähestyn miesten kirjoittamien kirjeiden kautta. Näkökulmaa laajentavana lähdemateriaalina, ja lähinnä tutkimuskohteen paremman ymmärtämisen vuoksi, on käytetty myös sotilaallisten perusyksiköiden perustietoja, kuten sota-arkistossa säilytettäviä rykmenttien ja prikaatien päiväkäskyjä sekä miesten kantakortteja ja Vakka-arkistotietokantaan digitoituja sotapäiväkirjoja⁵. Tutkimuskysymysten ja rajausten vuoksi miesten sotapoluista ei tässä tutkimuksessa ole tarkoitus tehdä yksityiskohtaista tapahtumakuvausta. Kummankin miehen sotaa edeltävissä vaiheissa olen turvautunut myös elossa olevien lähisukulaisten haastatteluihin sekä kirjalliseen sukututkimusaineistoon, johon en anonymiteettisistä viittaa bibliografisin tiedoin. Niuakat sotaa edeltävän ajan tiedot antavat näkökulman miesten sosiaalisiin taustoihin, mutta kerronnassa muodostuvien merkitysten ainoana selittäväenä tekijänä ne eivät toimi jo pelkästään saatujen tietojen vähyyden vuoksi. Sosiaalisen taustan ensisijaisesti huomioivia tulkintoja sotaa kohtaan muodostetuista asenteista ja sotiluudesta on tehty muissa yhteyksissä (ks. esim. Pipping 1978; Mälki 2008).

Jatkosodan alun tilanne

Suomen ja Neuvostoliiton välit olivat kireät jatkosodan kynnyksellä. Takana oli lyhyt, mutta Suomelle tappioiden kannalta merkittävä sota. Talvisodan taustalla oli Neuvostoliiton pyrkimys estää Suomen kautta mahdollisesti tapahtuva saksalaisten hyökkäys ja turvata näin omia asemiaan mahdollisessa suursodassa. Neuvostoliiton turvallisuusnäkökohdilla perustelemat vaatimukset alueluovutuksista Suomen valtiojohto hylkäsi kestävämmän. Tilanteen kärjistymisen seurauksena Suomi aloitti ylimääräiset kertausharjoitukset 10.10.1939, mikä tarkoitti käytännössä liikekannallepanoa. Neuvostoliitto vastasi kärjistyneeseen tilanteeseen aloittamalla sodan.

Talvisodan aikana suomalaiset saivat osakseen ulkomaiden sympatian. David ja Goljat -metaforien sävyttämä kertomus sodasta sai suomalaiset ym-

⁵ Sotapäiväkirjoja pitivät käskystä kaikki esikunnat, yksiköt, komppaniat ja joukkueet tehtävään valitun upseerin toimesta. Tarkoitus oli raportoida sodan kulkua ja arkistoida dokumentit jälkipolvia varten. Sotapäiväkirjoissa on kerrottu vastoin yleisiä ohjeita melko nuukasti päivittäisistä asioista ja huomioista: sää, mahdolliset taistelut, vihollisen liikkeet, tapahtumat (esim. hiihto- ja ampumakilpailut), miehistön vaihdokset, ruokatilanne ja mielialat. Vaihtelua toki on riippuen päiväkirjan pitäjistä. Päiväkirjojen sisältöön vaikuttavat myös sodan vaiheet. Esimerkiksi kiivaiden torjuntataistelujen aikana yksityiskohtainen päiväkirjanpito saattoi jäädä toissijaiseksi tehtäväksi. Kirjeiden ja sotapäiväkirjojen eroa lähteenä voi kuvata esimerkin kautta: Olavi (9.3.1943) kirjoittaa kotiin, että on rauhallista ja vain vähän tykistötoimintaa, kun taas rykmentin sotapäiväkirjassa (III/JR49) 8.3.1943 mainitaan, että ”ryssä oli tavallista äkäisemmällä päällä” ampuen 82 erikokoista kranaattia. Sotapäiväkirjoihin saatettiin liitoitella menestystä ja vaieta tappioista kun taas kirjeiden kerronnassa kokemus sodasta esitetään vähätellen. Tässä alaluvussa paneudutaan ensi sijassa kirjeissä välittyviin kokemuksiin, ja sotapäiväkirjat toimivat lähinnä tutkimusprosessissa omaa ymmärrystä täydentävinä lähteinä.

märtämään tehtäväkseen puolustaa länsimaista kulttuuria ja sivilisaatiota idän uhkaa vastaan myös jatkosodassa (ks. myös Luostarinen 1986). Neuvostoliiton toiminta tulkittiin yleisesti maailman politiikassa häikäilemättömäksi suurvaltapolitiikaksi, mikä näkyi muun muassa Kansanliitosta erottamisena 14.12.1939, eli vain pari viikkoa talvisodan syttymisen jälkeen. Rauha Neuvostoliiton kanssa tehtiin 12.3.1940, vaikka sota varsinaisesti päättyikin vasta 13.3.1941. Neuvostoliiton vaatimat rauhanehdot tulkittiin Suomessa ja ulkomailla epärealistisiksi. Sodan lopussa Suomen armeijan tila oli varsin heikko ja Neuvostoliiton ehtoihin oli käytännössä pakko suostua. Aluemenetykset olivat pienen maan mittakaavassa suuret, ja noin 400 000 ihmistä joutui lähtemään evakkoon entisiltä kotiseuduiltaan. Tässä tutkimuksessa tutkimusmateriaalina käytettyjen kirjeiden mieskirjoittajat osallistuivat talvisotaan, sitä seurannut lyhyt rauhan aika oli heille konkreettisesti välirauha⁶.

Suomen sotilaallinen kestävyys talvisodassa yllätti kaikista huolimatta resursseiltaan ylivoimaisen Neuvostoliiton. Tämä johti Neuvostoliiton parempaan valmistautumiseen Suomen raja-alueilla jatkosodan kynnyksellä. Suomessa jatkosotaa kohtaan tunnetun myönteisen asenteen taustalla sodan alkuvaiheessa voidaan nähdä talvisodan vaikutus, kuten raukkamaisiksi koetut siviili-kohteiden pommitukset, mutta toisaalta myös vuosikymmeniä jatkunut negatiivinen asennekasvatus itänaapurია kohtaan (Kemppainen 2006, 275). Talvisodan seurauksena Suomi liittoutui Saksan kanssa ja talvisotaan verrattuna jatkosota niveltäi tiukemmin osaksi yleiseurooppalaista suursotaa ja Saksan kohtaloa⁷. Kansa ei ollut sodan kannalla yhtä yksimielisesti kuin talvisodassa, jossa ei ollut painolastina poliittisesti hankalaa aseveljeyttä saksalaisten kanssa tai tuoreessa muistissa nykyaikaisen sodan kokemuksia.

Suomalaiset sotilaat lähtivät jatkosotaan sosiaalisesti ja asenteellisesti erilaisista oloista, vaikka yhdistäviäkin tekijöitä oli runsaasti. 1940-luvulla Suomi

⁶ Miehet kirjoittivat kirjeitä myös talvisodan aikana, mutta tässä tutkimuksessa aineistoa ei ole käytetty tutkimusajankohdan rajauksen vuoksi. Talvisodan lyhyemmän keston vuoksi aineisto on myös huomattavasti suppeampi.

⁷ Suomen joutuminen jatkosotaan ja liittoutuminen Saksan kanssa on suomalaisen sotahistorian keskeinen kiistakapula. Yhden, ns. ajopuuteorian, mukaan Suomi ajautui pakonomaisesti Saksan rinnalle ja sitä myöten sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Suomi nähdään kutakuinkin tahdottomana suurvaltojen välisen valtapelien osana, jolla ei ollut muita vaihtoehtoja. Suomen reaalipoliittisen tilanteen mahdollisuutta korostaa myös lievempi ns. koskiveneteoria, jossa Suomen johdon toiminta tulkitaan aktiiviseksi liittolaisten etsimisen suhteen. Painotuseroja jälkimmäisen kannattajien keskuudessa ilmenee lähinnä sen suhteen, miten aktiivisesti etsittiin vaihtoehtoja Saksan kanssa liittoutumiselle, vai hakeuduttiinko liittosuhteeseen perinteisten poliittisten ja kulttuuristen sidosten seurauksena. (Ks. esim. Soikkanen 2006.) Kolmas näkökulma sodan syttymiseen on Suomen ja Neuvostoliiton välirauhan aiheuttama epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen purkautuminen. Sotaan lähdettiin revanssihengessä välirauhan sanomalehdissä ”pakkorauhaksi” kutsutun rauhan jälkeen. Jälkimmäinen tulkinta antaa tilaa myös Suomen päättäjien harkitulle toiminnalle liittymisestä Saksan rinnalle sotaan ja selkeästä käsityksestä, että sodan alkaminen oli vain ajan kysymys. (Niemi 1988, 93–95.) Keskeinen tulkintänäkökulma liittyy myös siihen, taisteliko Suomi erillissotaa vai Saksan rinnalla. Tutkimuskirjallisuudessa liittolaisuutta ei ole enää viime aikoina kyseenalaistettu, koska Suomen sotatoiminta nivoutui etenkin sodan alkuvaiheessa Saksan operaatioihin ja Suomi sai runsaasti materiaalista apua (muun muassa aseita) Saksalta sodankäyntinsä tueksi. Tämän lisäksi Saksan apua esimerkiksi sodan lopun torjuntataisteluissa ei voi väheksyä.

oli edelleen vahvasti maatalousvaltainen maa, joka oli kehittynyt ja nostanut elintasoaan itsenäistymisen jälkeen. Yli puolet väestöstä (56 prosenttia) asui maaseudulla ja lähes kaikki saivat elantonsa vielä maataloudesta. Väestöstä noin neljäsosa (n. 27 prosenttia) asui kaupungeissa ja kauppaloissa. Tosin kaupungistuminen oli luonteenomaista suurimmille kaupungeille kuten Turulle, Helsingille ja Tampereelle, joissa teollisuus kehittyi nopeasti ja kauppaloiden ja kaupunkien väkimäärä melkein kaksinkertaistui (noin 16 prosenttia) 1920-lukuun verrattuna. (Saarikoski 2005.) Maaseudulla kansansivistys- ja yhdistystoiminta olivat ottaneet askelia eteenpäin ja kansallista projektia pönkittävä ajatusmaailmaa saatiin ujutettua tehokkaasti peruskoulutuksen myötä suomalaisiin nuoriin. Tekninen kehitys näkyi maataloissa enenevässä määrin 1940-luvulle tultaessa esimerkiksi sota-ajan kulttuurin kannalta merkittävien radioitten yleistymisenä. Radioita kuunnellen saatiin näkökulmia ja tietoa tuoreeltaan myös kotipitäjän ja jopa Suomen ulkopuolisiin asioihin.

Miesten sodat

Sodan alku 1941

Miehet kutsuttiin kesäkuussa 1941 kertausharjoituksiin: Juhani 11.6. ja Olavi viikkoa myöhemmin. Suomen ja Neuvostoliiton tilanne oli kiristynyt ja kertausharjoitukset olivat osa Suomen strategiaa valmistautua mahdollista yhteenottoa varten. Radiossa presidentti Risto Ryti kuvaili 26.6.1941 poliittisen johdon näkökulmasta jatkosodan syttymisen syyt⁸. Syinä ilmaistiin Neuvostoliiton jatkuva puuttuminen Suomen sisä- ja ulkopolitiikkaan talvisodan jälkeen. Neuvostoliitto muun muassa torjui pohjoismaisen puolustusliiton, vaati osuuksia Petsamon nikkeli- ja kromi-kaivoksista ilman aikaisempaan rauhansopimukseen nojaavia perusteita, sekä yritti herätellä sisäisiä ristiriitoja Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran avulla, rakensi hyökkäystukikohdan Hangon vuokra-alueelle ja vaati lopulta Berliinissä vuoden 1940 marraskuussa Saksalta vapaita käsiä Suomen suhteen. Neuvostoliiton pommitukset 25.6.1941 olivat osoitus Neuvostoliiton aikeista Suomea kohtaan. Sodan päämäärien suhteen Ryti oli epämääräisempi ja totesi ainoastaan sodan tarkoituksen olevan bolshevistisen Neuvostoliiton uhkan poistaminen ja turvallisten rajojen saavuttaminen. (Vihonen 2010, 155–157.)

Sotaan lähdetessä yleinen käsitys oli, että se loppuisi nopeasti ja miehet palaisivat pian kotiin. Talvisodassa muodostunut kokemus kestävästä puolustuksesta ja sodan lyhyt kesto saattoivat vaikuttaa toiveisiin alkaneen sodan nopeasta lopusta. Vaikutuksensa oli myös suomalaisten kannalta menestyksellä alulla jatkosodassa ja nopealla etenemisellä. Sodan päämääräksi muotoiltu ajatus turvallisista rajoista tunnuttiin saavutettavan nopeasti, vaikka käsitykset turvallisten rajojen sijainnista vaihtelivat aina talvisotaa edeltäneestä niin

⁸ Jatkosodan kulkua dokumentoivat hyvin myös Kansallisen audiovisuaalisen arkiston DVD-julkaisut (2008) Jatkosodan katsaukset I - Hyökkäävät kamerat ja Jatkosodan katsaukset II - Kamerat asemassa, joilta löytyy myös Presidentti Rytin puhe, jossa hän julistaa puolustustaistelun alkaneeksi.

sanotusta vanhasta rajasta Uralille vietyihin Suur-Suomen rajoihin asti. Toiveita rintamamiehen näkökulmasta herättivät myös sotatoiminnan jakautuminen levon ja toiminnan vaiheisiin. Lepoa koettiin olleen tilanteeseen nähden melko paljon. *"[H]yvin olen voinut. Emme ole olleet toiminnassa kuin yhden viikon aivan alussa, ja nyt ei ole yhteen viikkoon edes oltu lentopommien tai k.h [kranaatinheitin] tulen alaisenakaan. Siis suurin osa [kotiseudun] pojista on huilaamassa joten vaaraa ei pitäisi olla. Sitten yksi asia, joka panee toivomaan että jos tämä sota olisi hyvinkin loppussa jo meidän kohdalta. Meille näet on joillekin myöntäneet lomaa siinä viiden vuorokauden. Minä en saanut vain vielä ainakaan, kun on niitä suuriviilijöitä, joille antavat ensin."* (Olavi 19.7.1941.) Sodan alkuvaihetta leimasi nopeatempoinen hyökkäysvaihe, jonka aikana suomalaiset joukot etenivät nopeasti vanhoille rajoille asti ja siitä eteenpäin. Paikallisen väestön palaaminen nopeasti piiloistaan koti-seudulle lisäsi luottamusta sodan pikaiseen loppumiseen. *"Nyt alkaa väestö⁹ palata takaisin asuinsijoilleen metsistä. Pääasiassa ne ovat suomalaisia, on joukossa ryssiäkin. Heidän puheistaan päätellen ei elämä ole ollut varmaankaan kovin kultaista täällä ennen."* (Juhani 4.10.1941.) Asiat näyttivät palaavan ennalleen nopeassa tahdissa.

Sodan alkuvaiheessa rintamiesten keskuudessa oli kaksi erilaista näkökulmaa vanhan rajan ylittämiseen tai pidemmälle meneviin, valtiojohdon taholta epämääräisesti määriteltyihin, sodan päämääriin. Valtion tiedotuslaitoksen mielialakatsauksen mukaan heinäkuun alussa 1941 erityisesti "ns. työväestön" keskuudessa vallitsevan näkökulman mukaan vuoden 1939 rajat olisivat sodalle riittävä tavoite, kun taas toinen vallitseva ajatustapa oli Akateemisen Karjala-Seuran¹⁰ hengessä hellitty Suur-Suomi -ajattelu. Erityisesti vanhan rajan ylittämisen ja Viipurin valloituksen jälkeen työväestön suhtautuminen sotaan muuttui kriittiseksi. (Vihonen 2010, 156, 178.) Olavi (2.9.1942) suhtautui epäillen rajan ylittämiseen: *"[T]oivoisin kuitenkin ettei mentäisi ollenkaan ryssän maalle. Onhan tätä Suomenmaata jo entistäkin meillä ja säästyisi siinä vain monta meikäläistä miestä."* Juhani (20.7.1941) suhtautuminen oli puolestaan varovaisen myönteinen: *"Kyllä tästä hyvää tulee ja kohta on ryssät Uralissa."* Tärkeintä hänelle tuntui olevan saada rajat sellaisiksi, että sodan uhka tulevaisuudesta väistyisi. *"Paljon on Karjalaa jo saatu takaisin. Varmasti on ollut Vienan Karjalassa tunnelmallinen juhlahetki, kun maaperällä, joka vuosisatoja on ollut ryssän sorron alla, nousee ensimmäisen kerran siniristiliput hulmuamaan sinisen taivaan alla. Kyllä se maksaa, mutta nyt on saattava ryssä maasta pois jos koskaan."* (Juhani 26.7.1941.)

Kesän 1941 ja alkusyksyn hyökkäysvaiheen aikana sodan raadollisesta puolesta ei juuri kerrottu kotiin, mutta sodan kuvauksia oli saatavilla esimerkiksi lehdistä tiedotuskomppanian sotilaiden kirjoittamana (ks. esim. Pilke 2011), joiden tyyliä muistuttavasti myös Juhani kirjoittaa kokemuksistaan. *"Rys-*

⁹ Juhani kirjoittaa tässä sodan jaloista Karjalassa paenneista Neuvostoliiton kansalaisista, ei Suomeen evakuoituista karjalaisista.

¹⁰ Akateeminen Karjala-Seura (AKS) oli 1922 perustettu isänmaallinen seura, jonka alkuperäinen toiminta liittyi Itä-Karjalasta Suomeen pakolaisina tulleiden auttamiseen. Myöhemmin AKS toimi aktiivisesti itämerensuomalaisten heimojen yhdistämisen ns. heimoatteen, maanpuolustustahdon ja Suur-Suomi -ideologian kannattajana. Seura lakkautettiin 1944, kun Suomi sitoutui Moskovan rauhan myötä lakkauttamaan fasisitiset ja liittoutuneiden vastaista propagandaa levittäneet järjestöt.

sä puolustautui epätoivon vimmalla, mutta jos olivat ryssät sisukkaita, niin oli sitä meilläkin. [- -] Menoa se oli kovassa luotiseudessa palavien metsien halki.” (Juhani 5.8.1941.) Sodan arki ei ollut vain tappamista ja valvomista. Jalkaväkirykmentti 28:n, johon Olavi kuului, päiväkäskyissä käsketään sotilaita muistamaan sotilaallinen käytös ja napitetut sotilaspuvut, unohtamaan vihollisen ruumiiden siunaus heitä haudattaessa sekä ryntäämään eteenpäin yhä kasvavalla tarmolla (JR 28 päiväkäskyt 2/41, 3/41, 6/41). Samansuuntaisia ylhäältä käsin annettuja ohjeita sotilaana olemiseen annettiin sodan alussa myös kenttätykistörykmentti 15:n sekä Äänisjärven rannikkoprikaatin päiväkäskyissä, joita Juhani saattoi olla kuulemassa. Rintamalla oleminen kehoitettiin näkemään sotilaan näkökulmasta sekä välttämään siviilimäistä käytöstä. (12/IV/KTR 15 päiväkäsky 2/41; RPstoÄ päiväkäskyt 1-5/41, 10/41.)¹¹

Sota-aika toi omana erityispiirteenään ihmisten vuorovaikutukseen pitkät ajanjaksot, jolloin toisilleen läheisetkään ihmiset eivät pystyneet keskustelemaan tavalliseen arkiseen tapaan tai näkemään päivittäin. Vastaavasti toisilleen entuudestaan tuntemattomat miehet viettivät tiiviisti pitkiä aikoja keskenään. Mahdollisuudet poikkeusolosuhteissa kontaktin ja kotirintamalta tietojen saamiseen olivat rajoitetut. Näissä olosuhteissa kirjeet saivat merkittävän roolin. Muitakin viestintäkeinoja oli, kuten lehdet, radio, kotiseutulähetystöt, viihdytyskiertueet, lomat ja harvoilla jopa puhelin (ks. esim. Aarnio 1984). Kirjeen erityisyys, intiimiys ja vaikutusmahdollisuus sisältöön olivat kuitenkin eri luokkaa verrattuna esimerkiksi edellä mainittuihin muihin viestintävälineisiin, joista tiedon saanti tarkoitti lähinnä vain mahdollisuutta kuulla tai saada informaatiota kotirintamalta yleisellä tasolla. Poikkeusolosuhteissa kirjeiden kirjoittamisesta on todettu tulevan muutenkin tavallisempaa, kun muu viestintä on vaikeaa tai yhteydet ovat katkenneet (Peltonen U-M 1998).

Sisällissodassa (1918) ja sotaharjoituksissa saadun organisointikokemuksen sekä talvisodan sota-ajan postitoiminnan kokemuksen avulla kenttäpostijärjestelmä perustettiin nopeasti¹². Kenttäpostitoimistot aukesivat vain kaksi päivää jatkosodan syttymisen jälkeen 27.6.1941. Kenttäpostioorganisaatio rakentui sodan alussa yhdeksästä alueellisesta kenttäpostipiiristä ja keskuskenttäpostikonttorista, joiden alaisuudessa toimi vaihteleva määrä kenttäpostitoimistoja sodan alun 26:sta sodan lopun 31:een kenttäpostitoimistoon. Kaikki rintamalle ja rintamalta kotiin kulkenut posti kulki keskuskenttäpostin kautta. Postin jakelu rintamalle tapahtui kenttäpostioorganisaation kautta ja kotiseudulla jakelun järjesti normaalisti posti- ja lennätinlaitos. (Rönkkönen 2006, 634–635; Hagelstam 2000, 77; Kopsa 1996, 5–6, 14–15.) Työvoimaa postitoiminnan piirissä oli runsaasti, yhteensä noin 700 sotilas- ja siviilihenkilöä. Heidän kauttansa kulki vajaa miljardi postilähetystä koko jatkosodan aikana. Jatkosodan kenttäposti

¹¹ Rykmenttitason päiväkäskyt toimivat alempien tasojen päiväkäskyjen sisällöllisenä pohjana esimerkiksi komppanioissa.

¹² Tässä yhteydessä en kuvaile jatkosodan alkuvaiheessa perustettua Itä-Karjalan Sotilashallinnon organisoimaa postitoimintaa, koska se ei valota tämän tutkimuksen kannalta oleellisia puolia kenttäpostioorganisaation toiminnasta (ks. aiheesta esim. Rönkkönen 2006, 646–656; Kopsa 1996, 18).

lopetti toimintansa 4.12.1944, mutta kenttäpostitoimituksia kuljetettiin 15.12.1944 saakka. (Rönkkönen 2006, 646; Pietiäinen 1988, 179.)

Kenttäpostin kulku oli koko sota-ajan luotettava muutamia pommitusten aiheuttamia ongelmia tai joukkojen siirtymisistä johtuvia hidastuksia lukuun ottamatta. Kirjeet ja paketit kulkivat pääsääntöisesti muutamassa päivässä lähettäjältä vastaanottajalle. (Rönkkönen 2006, 646; Pietiäinen 1988, 175.) Yksittäistä ihmistä postin kulku ei välttämättä kuitenkaan tyydyttänyt. Odottavan kokema aika voi tuntua pitkältä. Kirjeiden kulku jokaiselle lohkolle ei ollut välttämättä niin nopeaa kuin olisi toivottu, kuten Olavin 14.7.1941 lähettämän kirjeen katkelmasta voi päätellä: *”Minua niin hiroeästi harmittaa kun se kenttäposti kulkee niin kauhean hitaasti. Mutta eihän sille mitään voi. Täytyy vain kärsivällisesti odottaa.”* Kirjeiden kulkuun vaikutti tietenkin myös sodan vaihe. Kirjeen katkelma sijoittuu hyökkäysvaiheeseen, jolloin Suomen joukot etenivät aktiivisesti. Liikkuminen aiheutti postin saamiseen viiveitä, koska posti seurasi hyökkäävien joukkojen perässä, eikä kenttäpostiorganisaation toiminta ollut ehtinyt vakiintua tehokkaaksi.

Asemasota 1942–1944

Sodan hyökkäysvaiheen jälkeen pysähdyttiin, koska oli saavutettu hyvin puolustettavissa olevat asemat. Joukot kaivautuivat asemiinsa ja rakensivat juoksuhautoja ja korsuja pitkälisempää paikalla oloa silmällä pitäen. Alkoi pitkä pysähtyneisyyden aika: asemasota. Sotaa käyvän valtion elinolot alkoivat mukautua ja tottua sotaan. Miesten kotilomat asettuivat uomiinsa. Lomat olivat säännöllisiä ja turhautuminen sodan olosuhteita kohtaan lisääntyi. Sotilaiden toimintaa kommentoivat ja suuntaa antavat päiväkäskyt alkoivat muistuttaa kurinpidosta kiinnostuneen kansakoulunopettajan kiivailua: kiellettiin yhdistelemästä siviilivaatteita sotilasasuihin, kuten raidallisia housuja sotilastakkeihin, ja käskettiin pitää ulkomuoto sotilaallisena ”jätkämäisen” hatunpitotyylin sijaan (III/JR 49 päiväkäskyt 17/42, 21/41), kiellettiin myös varastelemasta armeijan omaisuutta ja perunoita paikallisilta (5MtkPtri/II/RTR4 päiväkäsky 15/43, JR 49 päiväkäsky 24/42).

Kodin ja rintaman välimatka oli pitkä, vaikka yhteyttä pidettiin monin tavoin. Kenttäpostin toiminnan sujuvuus ja luotettavuus antoivat kuitenkin mahdollisuuden tiiviiseen yhteyden pitoon, eikä tutkimani aineiston pohjalta kirjeiden lähettelyssä ollut käytännössä taukoja. Kirjeiden päiväykset eivät tosin kerro täysin kirjeiden saamisen tiheydestä, koska välillä etenkin rintamalle toimitettuja kirjeitä tuli monta yhdellä kertaa. Ainoat kirjoitustauot sijoittuivat etulinjassa vietettyjen vuorojen ajalle, jolloin erityisesti vartiovuorot pitivät miehet toiminnassa tehden kirjoittamisen hankalammaksi. Jotain kenttäpostin toimivuudesta ja merkityksestä kertoo sekin, että mahdollisuuksien mukaan kenttäpostia kulki lentokoneilla tapahtuvien varustetäydennysten mukana myös kaukana vihollisen linjojen takana toimineille kaukopartiosseille (Janhila 2009, 59).

Vapaa-ajan lisääntyminen ja taistelutoiminnan vähentyminen rintamalla herättivät myös aktiiviselle sotaponnistelulle vastakkaista sotaväsymystä ja turhautumista. Joukkojen mielialoja pyrittiin pitämään yllä erilaisilla puhdetal-

koilla, viihdytyskiertueilla ja ruokalisien avulla. Silti lisääntynyt vapaa-aika jätti tilaa haaveille ja toiveille sodan loppumisesta sekä ajoi katkeruuteen asti pohtimaan, minkälaista elämä olisi ilman sodan mukanaan tuomaa katkosta. Viinaa kului viihdykkeenä saatavuudesta riippuen runsaasti, ja toiminnan vähäisyys aiheutti myös jonkinasteista välinpitämättömyyttä velvollisuuksia kohtaan. Miesten jatkuva yhdessä olo ja hierarkkinen järjestelmä kiristivät välejä ja johtivat ajoittain myös tappeluihin, mistä kertoo esimerkiksi päiväkäskyissä ilmaistu huoli esimiehiin kohdistuneista pahoinpitelyistä (III/JR 49 päiväkäsky 5/43) tai Juhanin kuvaus esimiesten remakasta juhlinnasta.

Etpä saata uskoa, kuinka kovasti eilen illalla ja viime yönä piti suututtaa. Viskaalimme pitivät juominkejaan ja ulvoivat kuin sudet. Tietysti tuli pientä riitaa ja [se] ylettyi meille asti. Eräs sankari tuli kämppäämme juhlimaan, lopuksi ei auttanut muu kuin tämä ylen riittävä naapuri viedä petiin lepäämään. [- -] Mietin mielessäni, että tulisipa nyt vanjan partio vierailulle. Ja niinhän se oli tullutkin yöllä, mutta sitä ei huomattu ennekuin aamulla. Juttu päättyi kuitenkin partion täydelliseen tuhoon. (Juhani 13.2.1942.)

Kenttäpostin kontrolli ja postin kulkemisen ehdot kiristyivät sodan myötä sotilaiden käytöksen kontrollointiyritysten tapaan. Kehitys kulki rintarinnan myös sodan johdon huolen kasvaessa miesten mielialojen kehittymistä kohtaan. Sodan johto ymmärsi hyvin, että kotirintaman ja rintaman välisen vuorovaikutuksen ja mielialojen välillä oli yhteys. Tappiomieliala tai sodan arvojen kyseenalaistaminen kummassa tahansa kontekstissa tulkittiin levittäytyessään vaaralliseksi. Sotilaiden kirjeenvaihtoa ohjailtiin muun muassa siten, että heidän tuli käyttää ainoastaan kenttäpostia silloin kun sen käyttäminen oli mahdollista. Siviilipostin käyttö oli kiellettyä. Tällä yritettiin mielialatarkkailun ohella estää tungosten syntymistä postikonttoreihin sekä valvoa luvatonta postiliikennettä. Säännöksiä kuitenkin kierrettiin, koska siviiliposti kulki kenttäpostia nopeammin. Postia laitettiin lomalle menevien mukana siviilipostiin, ja erityisesti Olavi käytti tätä mahdollisuutta hyväkseen. Kotiseudulle menevät saattoivat kuljettaa paketteja ja kirjeitä myös suoraan vastaanottajille. (Ks. myös Pietiäinen 1988, 170–171.)

Tavallisten kirjeiden ja korttien lähettäminen oli perheen ja palveluksessa olevan välillä palveluspaikasta tai tehtävästä riippumatta ilmaista, kuten myös rintamalta lähetettyjen pakettien. Rintamalle päin menevistä paketeista jouduttiin maksamaan, tosin alennettua hintaa. Paketti sai painaa enintään viisi kiloa. Maksun joutui suorittamaan myös kirjeistä, jos ne olivat ylipainoisia (yli 250 grammaa), tai mikäli kirjeen halusi lähettää postiosoitukseksi. (Rönkkönen 2006, 634; Hagelstam 2000, 77; Kopsa 1996, 15; Kopsa 1991, 272–273.) Kirjeiden kirjoittamisen tiheyttä selittänee osaltaan myös se, ettei lähettäminen maksanut mitään. Ilmaisena yhteydenpitomuotona kirjeen kirjoittaminen oli vaivatonta myös taloudellisessa mielessä.

Jatkosodan aikana kirjeiden ja pakettien lähetyksissä oli joitain rajoituksia. Suurta postimäärää yritettiin kontrolloida rajoittamalla ilmaisten lähetysten määrää sekä kirjeiden ja korttien että pakettien osalta. Syksyllä 1941 postin runsaudesta johtuen tehtiin päätös postiliikenteen rajoittamisesta kotoa rintamalle. Alennetulla hinnalla kulkevien pakettilähetysten määrää rajoitettiin marras-

kuussa 1941 neljään kappaleeseen kuussa. Joulukuussa 1942 määrä nostettiin kahdeksaan. Heinäkuussa 1943 alennushintaisten pakettien määrää rajoitettiin taas neljään. Alennettuun hintaan oli oikeus sitä varten painetuilla postimerkeillä, joita jaettiin miehistöille kotiin lähetettäväksi. (Rönkkönen 2006, 638–639; Pietiäinen 1988, 176–178.)

Kirjeiden lähettämistä alettiin rajoittaa vasta lokakuusta 1943 alkaen, jolloin käyttöön otettiin kirjepostimerkki, jota jaettiin kahdeksan kappaletta kuussa. Aikaisemmin samana vuonna käyttöön otettu pakettipostimerkki kävi myös kirjeisiin ja kortteihin joulukuusta alkaen. Lokakuussa 1943 otettiin käyttöön myös maksulliset kenttäpostimerkit (kirjeisiin 3,5 mk/kpl ja kortteihin 2 mk/kpl), joita sai ostaa rajoituksetta postitoimipaikoista. Kenttäpostimerkkien tuotto meni posti- ja lennätinlaitokselle, mutta puolet tuotosta käytettiin puuteenalaisten ihmisten avustamiseen kenttäpostirahaston jakamina avustuksina. Näiden kenttäpostia koskeneiden uudistusten jälkeen posti kulki vain, mikäli niissä oli ilmainen tai ostettu kenttäpostimerkki. (Rönkkönen 2006, 639; Pietiäinen 1988, 176–178.) Minkälaisia vaikutuksia rajoituksilla ja maksuilla oli, ja onnistuttiinko niillä suitsimaan postiliikennettä rintaman ja kodin välillä? Tutkimieni kirjeenvaihtojen perusteella kirjeenvaihto jatkui samanlaisena rajoituksista riippumatta ja paketteja pyrittiin lähettämään kotirintamalta aina kuin mahdollista. Toki yleistä kriittisyyttä kenttäpostiuudistuksia kohtaan oli olemassa, ja esimerkiksi päiväkäskyissä marraskuun 30. päivä 1943 kiellettiin postiin kohdistuvat kriittiset kirjoitukset sanomalehdissä (III/JR 49 päiväkäsky 31/43).

Vuoden 1943 lopulla sodan lopun odotus alkoi uudelleen. Ylimmälle valtion ja sodan johdolle alkoi muotoutua realistinen epäily Saksan kestokyvystä. Sodan loppua uumoiltiin myös miehistöissä, ja sodan lopputulokseenkin suhtauduttiin hienokseltaan epäillen. Tämä muutos näkyy myös kirjeissä. Sodan kannalta merkittävä käännekohta oli ollut vuoden 1942 marraskuussa alkanut Staliningradin taistelu, jossa saksalaisten 6. armeijan joukot joutuivat puna-armeijan saartamiksi. Noin neljännesmiljoonan miehen ilmaitse hoidettu huolto ei ollut riittävää. Kun saksalaisen 4. panssariarmeijan pelastusyritys tyrehtyi joulukuun 21. päivä ja Hitler kielti murtautumisyrittäjänsä motista, oli saarrettujen kohtalo selvä. Sodan käännekohtaksi muodostuvasta taistelusta oli saatavilla hyvin informaatiota myös Suomessa. Radiotoimittajien epäkiitolliseksi tehtäväksi jäi yrittää kaivaa tilanteesta esiin jotain sankarillista tai mieltäylentävää. Sodan käännekohtana tätä voi pitää myös suomalaisten mielialoissa, joiden voi katsoa muuttuneen epävarmaksi sodan lopputuloksen suhteen. VIA:n¹³ 1943 alussa tekemän kyselyn mukaan oli eri poliittisten puolueiden kannattajien keskuudessa asenne sotaan muuttunut ratkaisevasti kriittisemmäksi. Esimerkiksi varmimmin sodan voittoon uskoneista kokoomuslaisista voittoon uskoi enää 50 %, kun syyskuussa vastaavassa gallupissa luottavaisia sodan lopputulokseen oli ollut vielä 95 %. Vastaavat luvut sosiaalidemokraateilla olivat syyskuussa 1942 65 % ja helmikuussa 1943 vain 19 %. Pieni mielialoja piristävä

¹³ VIA eli Vapaus - Isänmaa - Aseveljeys -organisaatio oli jatkosodan aikana Valtion Tiedotuslaitoksen alaisena toiminut salainen kansalaisten mielialoja tarkkaillut, tuoksista valtiojohdolle raportoinut sekä propagandaa levittänyt organisaatio.

seikka liittyi elintarviketilanteen hetkelliseen kohentumiseen. (Vihonen 2010, 349–353.)

Juhanin sodan alun kirjeiden kerronnassa pirteältä vaikuttaneet ajatukset rajojen siirtelystä olivat vaihtuneet lievään pessimismiin 1943 vuoden loppua kohti tultaessa. ”Kyllä ihmiset ovat hulluja, kun niiden on tapettava toisiaan sekavien asioiden selviämiseksi” (Juhani 30.11.1943). Olavin jo pitkään jatkunut kriittinen ja pessimistinen suhtautuminen sotaan sai puolestaan alakuloisuuteen toivon väriä varovaisista rauhanhuhuista. ”Kun ei vielä kerran tuokaan sota loppunut ja tuskin se loppuukaan nyt paljon ennen joulua ainakaan, jos loppuneen silloinkaan. Kun vaan pitäis ne Saksan ja Venäjän rauhaa koskevat huhut paikkansa, niin sitten olis jo kohta toiveita.” (Olavi 15.10.1943.)

Sodan loppu 1944

Viimeistään vuosien 1943 ja 1944 vaihteessa suomalainen valtiojohto ymmärsi Saksan tulevan kohtalon. Tammikuun puolivälissä 1944 Neuvostoliitto käynnisti hyökkäyksen Saksan pohjoista armeijaa vastaan, jonka seurauksena Leningradin saarto purkautui ja suomalaistenkin sotilaallinen asema heikkeni. Suomen tilanne huomioitiin myös muissa maissa, ja esimerkiksi Yhdysvaltain presidentti Roosevelt kehotti suomalaisia aloittamaan rauhanneuvottelut Neuvostoliiton kanssa. Saksan tilanteen selvityksessä totesi marsalkka Mannerheim 8. helmikuuta presidentille, että Saksa on hävinnyt sodan länsivalloille ja Neuvostoliitolle, mistä Suomen tulisi tehdä omat johtopäätöksensä. Suomen armeija ei Mannerheimin mukaan olisi enää kestänyt, mikäli Neuvostoliitto olisi aloittanut suurhyökkäyksen. (Vihonen 2010, 268–270.)

Suomen valtiojohto alkoi hakea osittain ulkovaltojen painostuksesta erillisrauhan mahdollisuutta Neuvostoliiton kanssa. Ulkomaisella radiopropagandalla oli myös merkittävä rooli suomalaisten informoinnissa sodan kulusta ja mahdollisista rauhan tunnusteluista, koska Suomen oma tiedotuslinja oli hyvin niukka kaikkien viestinten osalta ja sensuuri varsin tiukkaa. Tieto levisi silti melko nopeasti ulkomaisten radiolähetysten kautta. (Vihonen 2010, 270–273; ks. myös Paavolainen 2006 [1946], 471–481.)

Neuvostoliiton sanelemat ehdottomat aselepoehdot kerrottiin Moskovon radiossa 1.3.1944. Ehdoissa todettiin neuvottelujen alkavan Moskovassa, mikäli Suomi suostuu katkaisemaan välinsä Saksaan ja internoimaan saksalaiset joukot, palauttaa vuoden 1940 rajat, vaihtaa sotavangit, lopettaa sotatoimet Neuvostoliiton kanssa, korvaa Neuvostoliitolle aiheuttamansa tappiot ja suostuu neuvottelemaan Petsamon kohtalosta. Suomen hallitus ei hyväksynyt ehtoja suoralta kädeltä, mutta neuvottelut jatkuivat. Saksan kannalta epäedullisten neuvottelujen seurauksena elintarvikkeiden tuonti Saksasta Suomeen katkesi 3.4.1944. Suomen ja Neuvostoliiton neuvottelujen kynnyksykysymykseksi nousi vuoden 1940 rajojen palauttaminen, ja rauhanneuvottelut kariutuivat huhtikuun puolessa välissä. Suomen tarjoama erillissotatulkinta alettiin nähdä maailmanpolitiikassa entistä kriittisemmässä valossa ja Suomi niputettiin yhdeksi Saksan liittolaisista, jolle liittoutuneet esittivät uhkavaatimuksen erota sodasta Iso-Britannian radion kautta toukokuussa 1944 (Vihonen 2010, 283).

Rintamalla rauhanhuhut elivät omaa elämäänsä, mutta esitetyt ehdot koettiin myös siellä koviksi. Tunnustelujen raukeamiseen suhtauduttiin sekä pettyneesti että ymmärtäen. *”Rauhanhuhuja liikkuu ilmassa ja jokaisen sanomalehden palstoilla. Eipä mikään ole sen toivotumpi kuin rauha, mutta ei ryssän määräämillä ehdoilla. Kestäköön sota miten kauan tahansa, mutta täytyy meidän saada oikeutettu rauha, mikäli siitä vielä voidaan mitään puhua.”* (Juhani 2.-3.3.1944.) Konkreettista omista lähteistä saatavaa tietoa oli kuitenkin vähän. Suomalaisten tiedotuslinja oli tarkoituksellisen epämääräinen ja esimerkiksi ulkomaisten radiokanavien radiopropagandaan vastattiin eläinsatujen muotoon puetulla vastapropagandalla. Rintamalla olevien keskuudessa ei huhujen lisäksi ollut välttämättä kovinkaan hyvä käsitys hallituksen kannasta ja toiminnasta rauhannehtojen suhteen. (Vihonen 2010, 280.)

Toukokuussa 1944 tilanne Suomen ja Neuvostoliiton välillä pysyi melko rauhallisena, mutta kuun lopulla sekä sodan johto että rintamalla olevat osasivat ennakoida, että jonkinlainen suuroperaatio oli valmisteilla. Radiosta suomalaiset kuulivat suorana liittoutuneiden maihinnoususta Normandiaan 6.6.1944, mikä herätti toiveita Neuvostoliiton hyökkäyssuunnitelmien painopisteen siirtymisestä Saksaan. Toiveet osoittautuivat vääriksi, kun Neuvostoliitto aloitti suurhyökkäyksen Kannaksella 9. päivä kesäkuuta. Neuvostoliiton varsinainen läpimurto tapahtui vain kaksi päivää myöhemmin, kun puna-armeijan joukot olivat edenneet 40 kilometrin leveydeltä 24 kilometriä länteen. Suurhyökkäyksen takana oleva tulivoima oli vaikuttava ja suomalaisten joukkojen keskuudessa ilmeni myös hajaantumista ja rintamapakoja, mikä oli seurausta perääntymisen antamasta mahdollisuudesta livetä rivistöstä sekä puna-armeijan kauhua kylväneestä tulivoimasta. Olavin kranaatinheitin komppanian sotapäiväkirjassa Neuvostoliiton tykistökeskityksiä kuvataankin sotilaiden tuntojen mukaisesti ”hivittäväksi” (sotapäiväkirja KRH/III/JR49 10.6.44). Suomalaisten mielialoja yritettiin muuttuneessa tilanteessa kohentaa valtion johdon radiopuheilla, joissa korostettiin yhtenäisyyden merkitystä ja Suomen oikeutta itsenäisyyteen, vapauteen ja turvallisuuteen. (Vihonen 2010, 286–290.) Puheilla tuntui olevan kuitenkin vähäinen vaikutus rintaman arjessa eläville, ja suurhyökkäyksen mitta-kaava jäi rintamamiehillä vaikeasti hahmotettavaksi. Sodan aiheuttamien tuhojen seurauksia ja syitä kyllä pohdittiin, ja pakeneminen asemasodassa vakiintuneilta alueilta herätti surua ja haikeutta. Sodan merkitys tuntui kapenevan anti-kliimaksiin.

Aina silloin tällöin kuuluu sarja raskaita jymähdyksiä, jotka muistuttavat sodan olemassaolosta. Maantieltä kuuluu katkeamatonta autojen jyrinää ja rautaisten pyörien jyrähtelyä. Itä-Karjalaa evakuoidaan. [- -] Tuntuu jollain tavoin oudolta ajatus, että joudumme jättämään tämän maan, jota kolmatta vuotta olemme melkein pä oppineet pitämään osana isänmaatamme ja sellaiseksihan tämä lienee tarkoitettukin. Haikeus mielessä katselen edessäni avautuvaa lehtoista metsää. Olin jo melkein pä oppinut rakastamaan näitä Itä-Karjalan laajoja erämaita ja koko luontoa, en kuitenkaan sillä tavalla kuin kotiseudun lehtoja ja punertavia hongikoita.

Jollain tavalla on mieliala painostava ja mieleen tulee kysymys, mitä tämä retki hyödytti ja mitä meillä on edessämme? Vaikea päätellä puoleen ja toiseen, varmasti tälläkin on jokin määrätty tarkoituksensa, koska suuri kansojen Johtaja on meidät tuonut tänne. Tulevaisuus

näyttää kaikesta päätellen synkältä, mutta ei niin synkkää, etteikö sen jälkeen valkenisi. Minussa on koko tämän sodan ja jo talvisodan ajan ollut vahva usko, että sota päättyy meille vielä onnellisesti. Ei liene syyttä että Suomen kansaa rangaistaan. Epäilemättä saamme kokea raskaita kärsimyksiä, mutta ne on osattava kestää nurkumatta ja aloitettava sen jälkeen uusi elämä, joka taas kohottaa kovia kokeneen raiskatun isänmaamme uuteen kukoistukseen. (Juhani 22.6.1944.)

Suurhyökkäyksen seurauksena halu rahantunnusteluihin kasvoi. Hallituksen toiveiden mukaisesti ulkoministeri Ramsay lähetti Neuvostoliiton johdolle ilmoituksen 22.6.1944, että Suomi olisi valmis katkaisemaan välinsä Saksaan ja luopumaan sodasta. Neuvostoliitto ilmoitti heti seuraavana päivänä, että Suomen olisi antauduttava. Tähän Linkomiehen johtama hallitus ei voinut suostua ja Neuvostoliitolle jätettiin vastaamatta. Presidentti Risto Ryti taktikoi vaikeassa tilanteessa tekemällä niin sanotun Ryti-Ribbentrop -sopimuksen, jonka pääsisältö oli, ettei Suomi solmisi erillisrauhaa Neuvostoliiton kanssa. Sopimus ei ollut sitova valtiosopimus, mutta tällä tavoin Ryti pyrki henkilökohtaiseen vaikutusvaltaansa nojaten takaamaan Saksan sotilaallisen avun Suomelle, sekä pelasi aikaa puolustuslinjojen vakauttamiseen ja rauhanneuvottelujen uudelleen aloittamiselle.

Suomen kannalta merkittävä käänne kiteytyi suurelta osin Tali-Ihantalan taisteluun, jossa suomalaiset joukot onnistuivat pysäyttämään puna-armeijan etenemisen. Stalin keskeytti hyökkäyksen ja Tukholman Neuvostoliiton suurlähettiläs madame Kollontai ilmoitti Moskovan halusta neuvotella rauhasta, mikäli aloite lähtee Helsingistä. Neuvostoliitto myös luopui ehdottoman antautumisen vaatimuksesta, mikä helpotti neuvottelujen alkamista. Neuvostoliiton painostuksesta Ryti kuitenkin erosi tehtävästään, ja ne siirtyivät Mannerheimille. Neuvottelut rauhasta etenivät tämän jälkeen nopeasti. Aselepo astui voimaan 4.9.1944, vaikka neuvostojoukot vielä ampuivatkin tykeillä suomalaisia asemia vuorokauden ajan. Suomi ja Neuvostoliitto solmivat välirauhan 19.9.1944, jonka jälkeen osa miehistä kotiutettiin marraskuun loppuun mennessä ja osa jatkoi rauhan ehtojen vuoksi sotapolkuaan Lapin sodassa ajaen pois saksalaisten joukkoja. (ks. tarkemmin esim. Vihonen 2010, 284–298.) Kumpikaan tämän tutkimuksen aineiston kirjoittaneista miehistä ei osallistunut Lapin sotaan.

Tutkimuksen käytännöt ja etiikka

Tiedeyhteisön jäsenenä ja tiedettä koskevan julkisuusperiaatteen vuoksi tutkija joutuu pohtimaan oman tekemisenä seurauksia (seurausetiikka) ja tekemistä ohjaavia velvoittavia sääntöjä (velvollisuusetiikka) (ks. Alver & Øyen 2007, 18–19). Kulttuurintutkimuksessa ihmiskeskeisyys sekä tutkimusaiheiden liittyminen usein ihmisten arkipäivään, yksityiseksi miellettyyn elämänalueeseen, tuovat tutkijan eteen monia tutkimuseettisiä ongelmia. Tulen seuraavassa pohtimaan: Mitkä ovat aineistoon ja tutkimuskohteeseen liittyvät eettiset ongelmat ja ratkaisut? Mikä on yksityisyyden suojan merkitys, ja miten sen toteutuminen ratkaistaan? Minkälaiset käsitykset kulttuurista ja aineiston ymmärtämisestä

ovat johtaneet tutkimustuloksiin? Mitä tarkoitusperiä tai ketä tutkimuksessa esitetty tieto palvelee?

Reflektio etiikasta ja metodologiasta tuo tutkimusprosessia ohjaavat säännöt näkyviksi ja tekee tulosten arvioinnin mahdolliseksi. Kuten eettisten valintojen kohdalla yleensäkin, saa jokainen valinta ja päätös muotonsa tapauskohtaisesti, tutkimusasetelmista ja aineistoista riippuen. Kulttuurintutkimuksessa aineistojen luonne ja kirjavuus johtavatkin tilanteeseen, ettei ole olemassa metodisesti ja eettisesti yhtä oikeaa toimintamallia. Tutkimusetiikkaa määrittelee kuitenkin yleinen kriteeri, jonka muotoilen myös oman tutkimukseni lähtöasetelmaksi: tutkimuskohteen ja siitä tuotettavan tiedon välillä vallitsee aineistoja tuottaneiden tai niiden tuottamiseen osallistuneiden ihmisten kunnioitus. Kunnioitus ei tarkoita tässä esimerkiksi vaikenemista sellaisista asioista, jotka olisivat kirjeet kirjoittaneiden miesten mielestä kenties vaivaannuttavia tai unohtamisen arvoisia, mikäli he eläisivät. Tarkoitus on ollut osoittaa kunnioitusta ihmistä kohtaan tunnustamalla heidän historiallisen olemisensa monimuotoisuus jälkeen jääneiden kirjallisten tuotosten merkityksissä. Tutkijan kunnioitusta ilmaisee tässä siis ensisijaisesti avoimuus monimerkityksellisyydelle analyysissä sen sijaan, että tutkimustuloksissa miehet typistettäisiin oletuksiin tai toiveisiin perustuviksi karikatyyreiksi. Kulttuurintutkimuksessa *metodi* (mitä tutkija konkreettisesti tekee), *epistemologia ja metodologia* (mitkä käsitykset tiedosta, tieteestä, teoriasta ja tiedon rakentumisesta ohjaavat tutkimusta) ja *tutkimusetiikka* (käsitykset oikeista ja vääristä toiminnan normeista tieteessä) ovat läheisessä suhteessa toisiinsa. Osa-alueiden läheisyys vaatii huolellista erittelyä ja tarkkuutta ajattelussa, että tutkija ja lukija havaitsevat, mikä aihealue on milloinkin kyseessä. (Fingerroos 2003.)

Tutkimuseettiset näkökulmat

Tutkimuksen aineiston muodostaa kahden itäsuomalaisen miehen kirjeenvaihto kotiin sekä kotoa saadut kirjeet rintamalle. Aineistoni käsittää yhteensä 1167 kirjettä, joita olen lukenut valikoiden. Tarkin huomio kiinnittyy miesten kotiinsa kirjoittamiin kirjeisiin, joita on 601. Miesten kirjeiden ymmärtämisen kannalta välttämättömänä täydentävänä materiaalina olen tutustunut myös naisten miehille lähettämiin kirjeisiin, joita on 566. Kirjeisiin viittaa kirjoittajan ja lähetyspäivämäärän mukaan. Tarkalle lukijalle tämä antaa mahdollisuuden seurata halutessaan vain toisen miehen kirjeiden kautta tehtyjä tulkintoja ja sodan kokemukseen liittyviä merkityksiä.

Kulttuurintutkijan velvollisuus tutkimusta tehdessä on pohtia tutkimuksen mahdollisia vaikutuksia tutkimuskohteensa ohella kolmansiin osapuoliin. Tutkijan tulee suojata heidät turhalta ja mahdolliselta harmilta. Tässä tapauksessa aineiston tuottaneet henkilöt ovat jo edesmenneitä, mutta se ei poista tutkijan velvollisuutta antaa anonymiteetin suojaa heidän elämäntarinalleen ja toisaalta sen rakentamiseen omalta osaltaan osallistuneille ihmisille. (Ks. myös Alver & Øyen 2007, 43.) Kirjeiden kirjoittajien nimet on muutettu pyynnöstä kirjeenvaihtoa käyneiden ja sukulaisten henkilöllisyyden suojaamiseksi. Kirjeiden kirjoittajien muutettujen nimien valintaperusteena on 1940 ja 1949 välisen

ajan miesten ja naisten kaksi suosituinta nimeä väestörekisterin mukaan. Valintaperusteella ei ole muuta syvällisempää syytä kuin nimien sopivuus käsiteltävänä olevaan ajankohtaan. Kirjeissä ilmitulevat yksityishenkilöiden nimet on muutettu myös suorissa lainauksissa. Nimiksi on valikoitunut vanhalta kuulostavia tai muuten itäsuomalaiseen puheenparteen soveltuvia nimiä.

Miksi tutkimuksen kirjeet kirjoittaneille miehille on tärkeää taata anonymiteetti? Ensinnäkin kirjeet ovat yksityiskirjeitä yksityiseltä henkilöltä toiselle yksityishenkilölle, eikä niitä alun perinkään ole tarkoitettu julkiseen tarkasteluun. Kirjeissä käsitellään hyvin intiimejä asioita, kuten seksuaalisuutta ja rakkautta, jotka nousevat myös tutkimuksessa käsiteltäviksi teemoiksi. Intiimi-aiheiden käsittelyssä on vakiintuneen tavan mukaista suojata tutkittavien anonymiteetti. (Alver & Øyen 2007, 47.) Nykyaikainen seksuaalisten kokemusten jakamisen kulttuuri tai tirkistelyyn taipuvainen journalismi ei ollut sota-ajan normien mukaista, joten kunnioitan tässä suhteessa anonymiteetin takaamisella aineiston kirjeet kirjoittaneiden todennäköistä suhtautumista kirjoittamiensa tekstien sisällön julkaisemiseen nimellä. Sota-aika oli myös normaalista arjesta tai elämänmenosta poikkeava ajanjakso. Sotaan kuuluu oleellisesti monenlaisia henkisiä ja fyysisiä rasitteita sekä epävarmuutta, joka voi näkyä erityisenä avoimuutena omia tunteita ja ajatuksia kerrottaessa. Samalla tavalla poikkeusaika saattoi vaikuttaa toimintatapoihin ja elämäntulkintaan, joka ei ole ollut ilmeinen tai relevantti enää sodan jälkeen. Ihmiset muuttuvat sekä oman elämänhistoriansa että elämisen kontekstinsa myötä. Erityisesti sodan jälkeen tai myöhemmältä iällä kirjeet kirjoittaneista miehistä mielikuvansa muodostaneet ihmiset eivät välttämättä edes tunnista heitä sota-ajan kirjeistä.

Toisaalta sotaan liittyy paljon asioita, joista on vaiettu ja rakennettu omaa identiteettiä mahdollisesti todellisista tapahtumista poikkeaviin kertomuksiin nojaten tai tarinoihin, joihin itsellä ei oikeasti ole ollut osaa eikä arpaa. Ihmisenhän kertoo tarinaa itsestään aina uudelleen ja uudelleen, jolloin tarkoituksena on kuvata sitä, millaisena itsensä näkee kyseisellä hetkellä ja millaisena toivoo myös toisten näkevän. Sota oli tilanne, jossa oman identiteetin tasapainoinen tulkinta saattoi joutua koetukselle, ja jälkikäteen tarkasteltuna omat teot tai sanat eivät tuntuisi välttämättä enää miellyttäviltä ja itselle sopivilta. Tällaisessa tilanteessa ihminen unohtaa tai tulkitsee menneyttä itsensä kannalta suopeassa valossa. Tämän lisäksi on oletettavaa, että läheiset ihmiset eivät halua nähdä tai halua omaa sukulaistaan esitettävän ikävässä valossa. Heillä on oikeutensa tähän vaatimukseen. (Alver & Øyen 2007, 43.)

Ensisijaisesti kysymys on käsittääkseni positiivisesta omakuvasta ja näin osallisuudesta itsestä tai läheisestä muodostetun kuvan rakentamiseen: yhteisön silmissä tietty etäisyys ja henkilökohtaisten salaisuuksien kontrolloitu olemassaolo ovat yksilön identiteetin integriteetin kannalta välttämättömiä. Anonymiteetin takaaminen ratkaisee ongelman yhdeltä kantilta julkisen toimijuuden kannalta tarkasteltuna. Mutta onko läheisiä, jotka anonymiteetistä huolimatta tietävät, kenen kirjeiden sisällöstä on kysymys, mahdollista tai tarvetta suojella heidän oman käsityksensä kanssa ristiriitaisilta tulkinnoilta? Käsittääkseni ei ole. Ihminen on aina enemmän ja moniulotteisempi kuin toinen pystyy

kertomaan ja ymmärtämään. Koska tässä tapauksessa kyseessä ovat myös rakkaat ja kuolleet ihmiset, liittyy ongelma jossain määrin myös tutkittavien ihmisten tarinan omistajuuteen. Ihminen omistaa oman elämäntarinansa ja käsityksensä itsestään ja elämästään. Ne tulee ymmärtää sinällään arvokkaina. Sama logiikka liittyy omaan elämään läheisesti liittyvien ihmisten elämäntarinoihin, joissa muistoihin liittyvät näkökulmat sekoittuvat toiveisiin siitä, minkälaisena läheinen ihminen halutaan muistaa tai ymmärtää. Tutkijan eettinen velvollisuus johtaa siihen, että hänen tulee esitellä tulkintaan johtaneet perusteet, kuten tulkintaa ohjanneet teoriat ja lähteistä esiteltyt suorat fragmentit. Tällä tavalla omistajuus siirretään takaisin alun perin kirjeiden merkitykset luoneille ihmisille ja kontekstiinsa. Tulkinnat tuleekin ymmärtää sen edustaman tiedollisen näkökulman varassa, mikä on tulkinnallisena vain yksi osa ilmiötä koskevista tiedonmuruista.

Tutkimuskysymysteni kannalta ei ole oleellista yrittää vaikuttaa miesten läheisten ja heidät tunteneiden ihmisten tulkintoihin. Anonymiteetin takaamisella turvaan myös oman ajattelunvapauteni, koska suvuille mahdollisesti epämieluisat tulkinnat ja teemat eivät kiinnity tunnistettavaan henkilöön ja vaikeat tai ristiriitaisiltakin tuntuvat asiat tulevat itselleni tutkijana helpommin käsiteltäviksi (Mäkinen 2006, 114). Katson, että tutkijan objektiivisuus lisääntyy aineistoa kohtaan rehellisyytenä, kun hänen ei tarvitse miettiä, sopiiko tulkinta suvun tarinaan tai miellyttääkö tehty tulkinta kolmansia osapuolia.

Miesten toiminnan ymmärtäminen kulttuurin ja yhteiskunnan jäsenenä edellyttää myös sotaan liittyvän moraalisen aspektin tiedostamista. Menemättä sodankäynnin etiikkaan syvällisemmin tulee kirjeet kirjoittaneiden miesten tilanne ymmärtää sotatilan ja armeijan moraalisesta viitekehystä käsin. Saksalaisten sotilaiden sotakokemusta tutkineet Neitzel ja Welter (2011) muistuttavat, että totaaliseen laitokseen¹⁴ rinnastuvassa armeijassa ajattelun ja toiminnan viitekehukset ovat lähes vaihtoehdottomia. Sotatilassa, jossa ympäröivän todellisuuden ilmiöihin orientoituminen oli hankalaa sen poikkeuksellisuuden ja kaoottisuuden laajuuden vuoksi, käskyjen ja ryhmän merkitys kasvoi suuresti. Lähipiiri ja ylhäältä annetut käskyt takasivat ymmärryksen ja toiminnan suunnan siellä, missä yksilön oman ymmärryksen ja tulkinnan suuntien mukaiset valinnat ja toiminta eivät olleet itsestään selviä. Miesten tilanteen ymmärtäminen auttaa esimerkiksi sotaan liittyvän toiminnan ja tappamisen ymmärtämistä: vaihtoehtoja oli vähän tai ei ollenkaan. (Neitzel ja Welter 2011, 315–316.) Huomion tarkoitus ei ole kuitenkaan siirtää toimijuutta pois miehiltä. He eivät olleet ainoastaan sotakoneiston osia, vaan myös yksilöitä, jotka ylläpitivät ja loivat uusia kulttuurisia merkityksiä ja ymmärrystä omaa toimintaansa kohtaan. Tästä osoituksena ovat esimerkiksi heidän omaääniset kirjeensä. Empiiriseen aineistoon nojaavana tutkijana minulla ei ole halua moralisoida tai kauhis-

¹⁴ Totaalisen laitoksen käsitteellä Neitzel ja Welter (2011) viittaavat esimerkiksi kurinpidollisiin ja suljettuihin laitoksiin kuten vankiloihin tai mielisairaaloihin. Totaalisuudella tarkoitetaan laitoksen institutionaalista valtaa sekä yksilön fyysisen ja psyykkisen ohjailun laaja-alaisuutta ja vahvuutta. Enemmän ja vähemmän esiin tulevana Neitzelin ja Welterin tutkimuksen viittauskohteina näyttäisivät olevan sekä Ervin Goffmanin että Michel Foucault'n totaalisia laitoksia koskevat tutkimukset.

tella tapahtuneita asioita – eikä konkreettisista kauheuksista kirjeissä juuri edes kerrota (ks. tästä tarkemmin luku 2), vaan ne ovat luettavissa rivien välistä sodan kontekstia tunteville.

Tutkimuksen ensisijaisena lähteenä käytetyt alkuperäiset kirjeet ovat ne tutkittavaksi antaneiden sukujen hallussa. Kirjeiden merkitys suvulle muistelussa ja muistoina on huomattava. Alkuperäiset kirjeet rinnastuvat henkilökohtaisiin valokuviin ja esineisiin pelkkien tekstiliuskojen sijaan. Juridisesti ajatellen kirjeet kirjoittaneiden ja ne saaneiden tekijänoikeudet sekä omistusoikeus ovat siirtyneet perintönä jälkipolville. Tutkijalla on tässä tapauksessa ollut suvun antama mandaatti tutkia ja käyttää kirjeiden sisältöä tutkimuksellisiin tarkoituksiin. Lopullisen käytön kirjeiden suhteen, säilyttämisen, tuhoamisen tai vaikka kirjekokoelman julkaisemisen, päättää aina lopulta kirjeiden omistaja. (Ks. Alver & Øyen 2007, 46–47.) Vaarantuuko tieteellisen tiedon julkisuusperiaate ja mahdollisuus tehdä tutkimuksessa tehtyjä tulkintoja koskevia arvioita, kun lähteet eivät ole kaikkien saatavilla? Jossain määrin kyllä, mutta tämän ongelman olen pyrkinyt ratkaisemaan mahdollisimman suurella määrällä suoria sitaatteja, joilla pyrin tuomaan esiin sekä tutkittavien oman äänen että tulkintaani johtaneita tekstifragmentteja aineistosta. Vaikka alkuperäiset kirjeet eivät ole julkisesti saatavilla, ei yksityisen materiaalin tutkimista voi sivuuttaa, kun halutaan muodostaa moniulotteinen käsitys laajasti eri ihmisryhmiä kohtanneesta ilmiöstä ja sen kokemisesta. Vastaavasti laajoja kirjekokoelmia on olemassa ja säilytetty kohtuullisen paljon jatkosodan ajalta. Tämän sain huomata myös tutkimusta tehdessäni, kun ihmiset spontaanisti alkoivat kertoa mummu- ja vaariensa tai isiensä ja äitiensä säilyneistä kirjeenvaihtoista kuullessaan tutkimuksestani. Vaikka tutkimuksen tulkintojen yleistäminen olisi rajallisista lähdeaineistoistaan johtuen looginen virhe, voi niiden osuvuutta teoreettisilta osiltaan testata myös muiden kirjeaineistojen kohdalla. Kirjeaineistojen kulttuuriset ja diskursiiviset kytkennät vaikuttavat tekstien merkitysten syntymiseen, ja ammentavat samoista historiallisista narratiivisista resursseista. Tämän vuoksi kirjeaineistoilla on varmasti runsaasti yhtäläisyyksiä, joiden valossa myös tässä tutkimuksessa tehtyjen tulkintojen osuvuutta voi arvioida. (Vrt. Mäkinen 2006, 120.)

Tutkimuksen tekemisen käytännöistä

Tutkimuksen arjella tarkoitan konkreettista toimintaa, joka kirjallisuuden lukemisen ja kirjoittamisen itsestään selvyyksien lisäksi on ollut osa tutkimuksessa esitellyn tiedon rakentumista. Kirjeet saadessani ensimmäinen tehtävä oli järjestää kirjeet jonkinlaiseen järjestykseen lähetyspäivämäärien mukaan. Konkreettisen lajittelun lisäksi lueskelin kirjeitä sieltä täältä ja hahmottelin lukemani perusteella kuvaa kirjeiden keskeisestä sisällöstä, eli minkälaisia teemoja niissä käsitellään tai minkälaista toimintaa eri ajankohtina kirjeet kirjoittaneiden miesten elämä piti sisällään. Ensimmäisen lukukerran jälkeen olin jo merkinnyt itseleni teemoja, jotka nousivat kirjeissä toistuvasti esiin. Teemat nousivat esiin alkuvaiheessa erityisesti yleisyytensä vuoksi.

Alun perin suunnittelemani kirjeaineiston perinpohjainen käyttäminen sekä miesten että naisten kirjeiden osalta muuttui melko pian rajatummaksi näkökulmaksi miesten kirjoituksiin. Miesten kirjeiden syvällisempi ymmärtäminen ja tulkinta olivat kylläkin mahdollisia vasta kummankin kirjeaineiston läpikäynnin jälkeen. Suorissa siteerauksissa käytän lähestulkoon vain miesten kirjeitä. Syynä ei ole se, etteivätkö naisten kokemukset ja kirjeet olleet vähintään yhtä tärkeitä tai mielenkiintoisia¹⁵. Halusin syventyä tarkemmin rintamalla olleiden miesten kirjeiden diskursiiviseen ja kerronnalliseen analyysiin. Tarkoitukseni on myös osallistua keskusteluun suomalaisista sotilaista ja heihin liittyvistä historiallisista tulkinnoista. Tätä keskustelua on käyty sodan alusta asti, ja se liittyy muun muassa tiedotuskomppanioiden sotilaan representaatioihin, sekä sodan jälkeen Väinö Linnan (1990 [1954]) *Tuntemattomassa sotilaassa* esittämiin sodan tulkintoihin rivimiesten tasolta. Sukupuolinäkökulman laajempi mukaan ottaminen olisi vaatinut työekonomisesti ja kysymyksenasettelun kannalta suuria teoreettismetodologisia laajennuksia ja toisenlaista lähestymistapaa. Rajamalla tutkimuskysymyksiä halusin myös pureutua syvällisemmin ja moniulotteisemmin miesten kokemuksiin nimenomaan niiden kirjoitetun ja kerronnallisen luonteen ymmärtäen. Näin olen toivonut välttäväni pelkäksi aineiston esitelyksi jäävät tutkimustulokset.

Toisen lukukerran aikana pyrin hahmottamaan jo aiemmin esiin nousseiden teemojen relevanssia ja kirjoitin kirjeaineistosta muistiin suoria sitaatteja. Tarkoitukseni oli hahmottaa yksittäisen teeman merkitys kirjeaineiston kokonaisuudessa sekä suhteessa tutkimuskirjallisuudesta nouseviin tulkintoihin jatkosodan sosiohistoriallisesta kontekstista. Tässä vaiheessa myös jotkin kirjeiden aiemmin vähäpätöisiltä tuntuneet tekstifragmentit alkoivat näyttäytyä tärkeinä ja harhailin jonkin verran erilaisia johtolankoja pitkin umpikuijiin sekä selventäviin huomioihin asioiden merkityksestä. Toimintaani kirjeiden merkitysten ymmärtämisessä ohjasi etnologisesta tutkimuksesta tuttu näkemys kulttuurin mikro- ja makrorakenteiden vuorovaikutuksesta, sekä tulkinnallisen holistisuuden ajatus (ks. Lönnqvist 1999, 14; Vesterinen 1999, 84). Kulttuurihistoriassa samaa lähtökohtaa voi tulkita muun muassa kulttuurin totaliteetin käsitteellä. Totaalisuudella viitataan käsitykseen, että historiallinen ilmiö tai tapahtuma on osa sen hetkistä historiallista nykyhetkeä ja saa täyden merkityksensä suhteessa tähän kokonaisuuteen. Näin esimerkiksi yksittäistapauksiin perehtyminen tuo valaistusta myös laajempiin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin ilmiöihin sekä toisinpäin (ks. esim. Burke 1997, 61; Peltonen M. 1996, 35). Kokonaisvaltaisuus kuuluu siis oleellisesti tutkimusprosessiin sekä ontologiseen lähtökohtaan, eli käsitykseen historiallisesta tilanteesta eri ilmiöiden vuorovaikutuksellisenä joukkona, sekä toisaalta metodiin, jossa asioita pyritään tarkastelemaan kokonaisvaltaisesti huomioimalla tarkasteltavan ilmiön kulttuurinen ja historiallinen

¹⁵ Kaija Heikkisen (2012) kirjoittama tutkimus *Yksin vai Yhdessä. Rintamanaisten monta sota* tuo esiin runsaasti näkökulmia erilaisten naisryhmien rintamakokemuksista laajan lotta-tutkimuksen rinnalle. Toisaalta naisten näkökulmaa arjen tasolta sota-aikana on tutkittu ja esitelty Riikka Raittiin ja Elina Haavio-Mannilan (1993) toimittamassa teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*.

konteksti. Nämä ovat lähtökohtia ja ohjaavat tiedon rakentumista. (Immonen 2001, 22–23 .)

Aineiston ymmärtäminen ja lähiluku

Kulttuuri muodostuu asenteista, arvoista, toimintatavoista ja päämääristä, jotka jokin ryhmä jakaa keskenään. Kulttuuri on ihmisiä yhdistävä tekijä luoden ymmärrystä jaettujen symbolien ja merkitysten kautta, näin opittu perinne on jatkuvuuden ja pysyvyyden yhteisöllisen kokemuksen lähde (ks. myös Lönnqvist 1999, 29). Toisin sanoen, kulttuurista on kysymys silloin, kun tarkastellaan, minkälaisen merkitysjärjestelmän puitteissa ympäröivä todellisuus eri aspekteissaan tulee ihmiselle ymmärrettäväksi ja minkälaista toimintaa siitä seuraa.¹⁶

Tätä tutkimusta määrittelee kulttuurin käsitteen käytössä sen merkitysluonteen korostuminen, mikä johtuu aineistosta. Kirjeet ovat miesten kirjoittamina kulttuurituotteina viestinnän välineitä, joilla pyritään tyydyttämään kommunikaation tarvetta. Toisaalta ne ovat merkityksillä ladattuja kulttuurisia objekteja, jotka tulevat ymmärrettäviksi vain kontekstinsa kautta. Merkityksiä ja kommunikatiivisia ulottuvuuksia sisällään pitävinä kulttuurituotteina kirjeistä voidaan ajatella pystyttävän tulkitsemaan eritasoisia tarkoituksia ja ymmärryksen muotoja. Näin ajatellen kirjeidenkin merkitykset ja kulttuuri ovat avoimia ja julkisia myös kulttuurin ulkopuolisille tulkitsijoille (ks. Geertz 1973).

Miten tutkijan ymmärtämisen ja tulkinnan prosessi etenee? Amerikkalainen antropologi Clifford Geertz (1973; 2000 [1983]) on kuvannut aineiston muodostumista ja sen tulkintaprosessia. Geertzin mukaan tutkijan tehtävänä on ensin kuvata havaintojaan tutkimastaan kulttuurista ja ilmiöstä (thin description). Tämän jälkeen ilmiö tulee paikantaa ja kuvata sen merkityksen sijainti kulttuurisessa kontekstissa, sekä edelleen tulkita sen sisältö yhdistäen kulttuurin oma sekä tutkijan ymmärrys asioiden ja ilmiöiden merkityksestä (thick description)¹⁷. Geertzin lähtökohta on erityisesti kenttätyöhön perustuvan kulttuuriantropologian tutkimusprosessin jäsenyys, mutta toimii myös mielestäni kirjallisiin lähteisiin perustuvan tutkimuksen tekemisessä ja kuvauksena tulkinnan muodostumisesta aineiston lähiluvussa, jolla tarkoitan toistuvaa aineiston lukemista ja palaamista sen pariin, sekä aineistosta luetun ymmärtämisen rikastamista muun kirjallisuuden avulla.

Esimerkiksi tästä tutkimuksesta voidaan ottaa miesten kirjeissä rakentuvien toiseuden merkitysten analyysi. Kirjeissä toiseuden merkitys rakentuu oman

¹⁶ Toisaalta kulttuuri on yhteisön jakamien käsitysten kautta myös todellisuuden, erityisesti sosiaalisten aspektien erottava tekijä: ihminen on taipuvainen ajattelemaan ”meidän” maailmaa suhteessa toisiin, eli on olemassa ”meidän” tapoja, ajatuksia ja arvoja sekä niille vastakkaisia ”toisten” vastaavia tapoja, ajatuksia ja arvoja (ks. esim. Hall 1999). Yksinkertaisimmillaan kulttuurista on kysymys silloin kun pyritään selvittämään, miten ihmiset ovat järjestäneet elämänsä ja selittävät siihen liittyvät osat alueet itselleen ja toisilleen (ks. esim. Geertz 1973; 2000 [1983]; Vesterinen 1999, 87).

¹⁷ Kulttuurisen ymmärryksen muodostuminen noudattelee näin ymmärtävän yhteiskuntatutkimuksen weberiläisiä perinteitä sekä saksalaisen filosofisen hermeneutiikan ajatuksia. Saksalainen filosofi Hans-Georg Gadamer on kiinnittänyt huomiota ymmärryksen dialogiseen luonteeseen jo Geertziä aiemmin (ks. esim. Gadamer 1988 [1960]; Lönnqvist 1999, 24; Pehkonen 2006).

aikansa kerronnallisia resursseja hyväksi käyttäen. Kirjeen tekstin merkitysten ymmärtäminen, esimerkiksi hyvän sotilaan vastakuvana toimineesta jermusta, edellyttää tutkijalta sota-ajan arvomaailman sekä käsitteen käyttöön liittyneiden kiistojen ja vallankäytön tuntemista. Kirjeiden kontekstissa jermu rakentuu diskursiivisena konstruktiona suhteessa sotilaan ideaalia ylläpitäneeseen viralliseen ja julkiseen puheeseen. Tulkintaa tehdessä kirjeiden kulttuurinen konteksti ja yksilöllistä sotakokemusta kuvaavien kirjeiden merkitykset ovat tiiviissä dialogissa keskenään. Kontekstien väliseen keskusteluun ja merkityksen neuvotteluun olen tutkijana osallistunut tarkastelemalla ilmiöitä sekä historialliseen kokonaistilanteeseen perehtyneenä että teoreettisesti ja valituin käsittein varusteltuna. Tämä kolmen tutkimuskontekstin vuoropuhelu rikastaa näkemystä tarkasteltavana olevasta ilmiöstä. Näiden eriaänistenkin näkökulmien yhdistely johti tulkintaan: kirjeissä toistuvat merkitykset sotatilan aiheuttamasta vapauden kaipuusta ja normitetun elämän vastustuksesta paljastavat jermuihin liittyvän kerronnan avaavan väylän yksilön henkilökohtaisesti kokemien sodan olosuhteiden kerrontaan. Toisin sanoen tutkimuskirjallisuudesta ja kirjeistä esiin nousevien laajojen merkityskokonaisuuksien avulla voidaan paikantaa jermun merkitys kulttuurisessa kontekstissaan ja ymmärtää sekä tehdä tulkinta merkityksestä miesten kerronnassa.

Edellisessä kappaleessa tulee esiin kolme suhdetta tai dialogia, jotka vaikuttavat merkityksen muodostumiseen. Ensinnäkin on dialogi lähteen eli kirjeen ja sen syntykontekstin kanssa. Tästä nousevat esiin kysymykset kirjeen erityislaadusta kerronnallisena kulttuurisena tuotteena, johon palaan tuonnempaan. Toiseksi on dialogi tutkijan ja lähteen välillä. Jälkimmäisen dialogin ymmärtäminen käytännön tasolla edellyttää kirjallisten lähteiden kohdalta ratkaisua kysymykseen: miten dialogi(t) näkyy tutkimuksessa? Ongelman olen ratkaissut konkreettisesti tuomalla esiin mahdollisimman paljon tutkittavana olleiden kirjeiden sisältöä suorin lainauksin. Tämän lisäksi olen pyrkinyt tuomaan tutkimustekstissä esiin tulkintaa inspiroineita teoreettisia näkökulmia. Tuomalla selkeästi esiin keskustelukumppanien äänen pyrin avaamaan väylän tulkintaprosessiin ja avoimen mahdollisuuden lukijalle tehdä itse tulkintoja ja heittäytyä vuoropuheluun tutkimuksessa käsiteltyjen aiheiden kanssa.¹⁸

¹⁸ Ymmärryksen ja tulkinnan muodostumisen filosofisia ongelmia voi kartoittaa hienan tarkemminkin, koska se on tärkeä väylä tutkimuksen tiedon ja tutkimusprosessin arviointiin. Oleellinen kysymys kuuluu: Miten katson ymmärryksen muodostuvan? Minkälaista tietoa tämän prosessin seurauksena muodostuu? Mikä suhde tulkinnalla on historian todellisuuteen? Ranskalaisen filosofin Paul Ricoeurin (1984) mukaan historiantutkimuksen totuutta ja tulkintojen suhdetta menneisyyteen voidaan kuvata kolmesta perusorientaatiosta käsin: identiteettitilologisesti eli historian esitys on yksi yhteen menneen kanssa (ibid. 5–14), historian ”toiseutta” kuvailevaksi eksotiikaksi (ibid. 14–21) tai analogisesti historian totuutta lähenevänä tulkintana (ibid. 25–36). Omassa tutkimuksessa hylkään naiivin realistisen kannan tutkimuksen ja todellisuuden samuudesta. Menneen ajan kulttuurin ja toiseuden kuvaaminen puolestaan jää välttämättä jossain määrin osittaiseksi ja ajatusmaailmat vieraisiksi. Näin ajateltuna ymmärtäminen on myös selittämistä tulkittavan tekstin kontekstiin nojautuen. Lähtökohta on etnologeille ja antropologeille tyypillinen: vierasta kuvataan ja kulttuuria käännetään omalle kulttuurille ymmärrettäväksi. Analogisen ajattelun mukaan tutkimus on symbolinen tuotos, tutkijan rakentama kuvaus menneestä lähteisiin ja omiin teoreettismetodologisiin lähtökohtiin perustuen. Tutkija on aktii-

Oleellinen kysymys liittyy tulkinnan luonteeseen, ja siihen millä tavalla sitä ajattelen. Tulkinnat muodostuvat ymmärryksessä, joka on saksalaisen filosofin Hans-Georg Gadamerin (1988 [1960], 264–265) mukaan päättymätön toisin ymmärtämisen prosessi. Tällä Gadamer tarkoittaa ymmärryksessä syntyvän tulkinnan keskeneräisyyttä ja siihen liittyvää epäilyä. Tutkija ei tämän näkemysten mukaan kykene rakentamaan lopullista ja aukotonta tulkintaa tutkimuskohteestaan. Tämän tutkimuksen osalta se tarkoittaa sitä, että kirjeaineiston tekstejä ei ensisijassa tarkastella suorina reitteinä kirjoittajan intentioihin vaan kulttuurisina tuotteina, jotka pitävät sisällään tulkintaan tarvittavat raamit ja totuuden. (Ks. myös Pehkonen 2006, 103.) Ajallistilallisten perspektiivien erillisuus ja vaikutus siis näkyvät tutkimuksessa. Tutkija on aina riippuvainen oman aikansa tulkintakehyksistä ja niistä käsin kommentoi ja selvittelee oman kulttuurinsa ja aikansa ihmisille, mistä tutkittavassa kulttuuri-ilmiössä on kyse (Geertz 1973; 2000). Tämän ajallisaikallisen mutta myös aineisosta etäännyttävän piirteen näkee tutkimuksessa selvimminkin käsitteiden käytössä, joilla ikään kuin koskettelen aineistoa ja yritän saada siitä otteen. Läheskään kaikki analyyseissä käyetyt käsitteet eivät ole ymmärrettävästi samoja, joilla miehet ehkä itse tulkitsisivat kokemuksiaan kuten modernia romanttista rakkauttaan. Tutkijana katson valittujen käsitteiden ja teorioiden kuitenkin antavan tarttumapintoja ja ymmärryksen aiheita tarkastelun alla olevaan ilmiöön.

Perspektiivisyyden hyväksymisellä on seurauksensa tulkinnan totuudelle. Postmodernia antropologiaa askarruttaneet kysymykset tulkintojen poliittisuudesta, sukupuolisuudesta, ajallisuudesta ja kirjallisesta luonteesta ovat tämänkin tutkimuksen totuuskäsityksen keskiössä (ks. esim. Clifford & Marcus 1986; Said 2003 [1978]; Geertz 1988). Kokonaisvaltaisen ja lyhentämättömän totuuden sijaan ajattelen, että parhaimmillaankin tutkijan tulkinnat kulttuurisista ilmiöistä ymmärtämisen kautta ovat tulkintoina osatotuuksia (vrt. Clifford 1986, 7). Tämä ei kuitenkaan tee tulkintoja mielivaltaisiksi, vaan lähtökohtaisesti tarkoittaa tekstien avoimuutta tulkinnoille sekä ymmärryksen rajallisuuden tiedostamista sen perspektiivisyydestä johtuen. Tämän lisäksi se on tutkijan aktiivisen roolin hyväksymistä tutkimuksen muotoutumiseen vaikuttaneiden valintojen tekijänä. Suorat siteeraukset pyrkivät paikantamaan myös tehtyjen tulkintojen konteksteja. Tämä on omassa tutkimuksessani johtanut kahteen tyyllilliseen ratkaisuun. Ensinnäkin olen lainannut eri luvuissa ja teemojen analyyseissä myös samoja kirjekatkelmia, jolla haluan osoittaa, että kulttuurisena tuotteena kirje-tekstit avautuvat saman pintatason kautta erilaisille tulkinnoille, jopa hieman eri suuntiin ja ristiriitaisina tutkimuksessa toisaalla esitettäviin tulkintoihin nähden. Kyse on tekstien monimerkityksisyydestä ja viittaussuhteiden verkoston kirjavuudesta. Toisaalta olen hajottanut tutkimustekstin rakenteellisesti fragmentaariseksi, jolla tarkoitan tässä luopumista aineiston ja tulkintojen puertamisesta suoraviivaisen kronologian tai juonellisen tarinan muotoon. Sodan kokemus ei tarkalleen ottaen ollut myöskään kirjeissä yhtenäistä juonellista ra-

vinen toimija, jonka rooli lähteiden lukijana ja hajanaisen informaation kokoajana narratiiviseen muotoon korostuu. Kokonaiskuvaa hahmottaessaan tutkija esittää selityksen historiallisesta tapahtumasta, jonka uskottavuus perustuu sekä kirjoitetun tyyllillisiin seikkoihin että mahdollisuuteen arvioida tiedon rakentumisen prosessia.

kennetta noudatteleva, vaan piti sisällään monitasoisia kerronnallisia elementtejä sekä ajallisen rakenteensa että temaattisen käsittelynsä suhteen. Metodologisena valintana tämä näkyy siten, että osatotuuksien äärelle olen katsonut pääsevänä tarkastelemalla asioita monesta näkökulmasta. Tämä tarkoittaa myös erilaisten teorioiden käyttämistä apuna tutkimuksen teemojen tarkastelussa.¹⁹

Valta ja tunteet tutkimusprosessissa

Tutkija osallistuu omalla panoksellaan todellisuuden rakentamiseen tekemällä tulkintoja ja esittämällä niitä koskien väitteitä. Tässä valossa tarkasteltuna tutkimuksen vaikutukset ja tekeminen liittyvät myös vallankäyttöön monella tavalla. Ensinnäkin tutkija tekee valintoja, jotka vaikuttavat tutkimuksen sisältöön ja tiedon luonteeseen. Toiseksi tutkija on tiedeyhteisön jäsen, minkä vuoksi hänen tulkinnoillaan voi katsoa olevan painoarvoa. Tämä johtaa ymmärrettävästi tilanteeseen, joka voi hiljentää muista konteksteista ponnistavia tulkintoja. (Vrt. Mills 2007, 59; ks. myös Fingeroos 2003.) Tämän tutkimuksen keskiössä olevat rivimiesten itsestä kertominen ja kokemukset ovat aihealueita, joita on käsitelty sekä tieteellisessä että kaunokirjallisuudessa, elokuvissa, muistelmissa ja näytelmissä. Aihe on Suomen lähihistorian kannalta keskeinen, ja siksi siihen liittyy vahvoja arvolatauksia ja poliittisestikin värittyneitä näkökulmia. Tutkija on sidoksissa aineistonsa antamiin mahdollisuuksiin vastata ilmiötä koskeviin kysymyksiin ja pyrkimykseen neutraalista käsittelystä, joten lähtökohtaisesti ensimmäinen intressi tutkimuksella on tiedon lisääminen. Tämän toteaminen ei kuitenkaan tee tutkimuksesta täysin neutraalia.

Kuten aiemmin esitin, on tulkinnallisen ja ymmärtämiseen perustuvan tiedon luonne perspektiivistä ja sidottua merkittävällä tavalla tulkitsijan positioon. Tämän vuoksi position läpinäkyvyyteen pyrkiminen on tutkimuseettisesti kestävää ja antaa näkökulman väitteiden totuuden arviointiin. Totuuden mää-

¹⁹ Totuutta voidaan lähestyä Gadamerin (ks. 1988 [1960], 92–95, 102) ymmärryksen prosessin kuvauksen ja siinä erityisesti taiteen ymmärtämistä koskevan leikkikäsitteen avulla. Leikkiin ja taideteoksen ymmärtämiseen kuuluu olennaisesti leikin todellisuuden sääntöjen ehdoilla toimiminen ja sitä kautta muodostuva ilo, joka syntyy uusien ja ymmärrystä lisäävien elementtien paljastuessa. Gadamerin mukaan ymmärtäminen on leikin tulemista leikityksi leikkijässä, millä ymmärrän erityisesti avointa suhtautumista tutkimuskohteeseen. Liiallinen antautuminen ymmärtämisen leikin vietäväksi on ollut myös Gadamerin ymmärtämisen kuvausta kohtaan esitetyn kritiikin keskeinen kärki. Gadamer kirjoittaa ymmärtämisen perspektiivisyydestä, ennakkoluulojen ja tradition vaikutuksesta ja ylivoimaisuudesta yksilöön nähden (ks. esim. Gadamer 1988, 245, 249, 279, passim.). Gadamerin monipolvisten analyysien tarkoitus on teroittaa ajatusta tulkinnallisten viitekehysten ymmärtämisestä osana ymmärtämiseen johtavaa prosessia, eikä niitä voi pois sulkea inhimillisen toimijan ymmärryksestä. Tämä on erittäin tärkeää, koska Gadamer (ks. 1988, 296–273; 2000, 84–88) kuvaa ymmärrystä horisonttien sulautumisena. Ilman tulkintahorisonttiaan ihminen ei kiinnittyisi mihinkään ajallispaikalliseen positioon, joka puolestaan tekisi ymmärryksestä mahdotonta. Ilman omaa horisonttia ei voi muodostua käsitystä horisontin tai tulkinnan näkökulman ulkopuolelle jäävistä perspektiiveistä. Tutkimuksen tekemisen kannalta tämä pakottaa oman ajattelun reflektiiviseen työstämiseen sekä toisaalta tutkimuskohteen, tässä tapauksessa kirjeiden, kulttuurisen luonteen ymmärtämiseen mahdollisuuksineen ja rajoituksineen. Siksi kirjeiden tekstuaaliseen muotoon historiallisena, kulttuurisena ja diskursiivisena tuotteena käytetään melko runsaasti tilaa tutkimuksen kokonaisuudessa (ks. tästä luku 2).

rittely on vakuuttavuuden ja hyväksyttävyyden rajapinnoilla käytävää keskustelua siitä, miten asiat olivat ja miten ne kokemuksissa jäsennettiin. Tämän vuoksi esimerkiksi tutkijan, taiteilijan, harrastelevan sukututkijan tai sukulaisen muodostamat käsitykset tapahtumista tai merkityksistä lähestyvät yhtä kohdetta eri kriteerien valossa. Jokaisesta edellä mainitusta positiosta tehtyä tulkintaa ja ymmärrystä kontrolloivat tietyt säännöt, rajoitukset ja intressit.

Tutkimuksen strategiaa ja kysymyksenasettelua tarkasteltaessa voi esittää kaksi kysymystä: Miksi tutkimuksen kohteena ovat rivimiehen kokemukset? Miksi aineisto on suppea ja vain kahden miehen kirjeenvaihtoon keskittyvä? Tämä selittyy tutkimuksen strategisesta ja siinä määrin periaatteellisesta näkökulmasta käsin. Etnologia on perinteisesti ollut kansan, arjen ja tapojen tutkimusta, mikä omassa tutkimuksessani näkyy valintana keskittyä sodan arjen, tapojen ja ajatusten tulkintaan rivimiesten, ei esimerkiksi ylimpien rintamalla toimineiden upseerien kirjeiden kautta. Tutkimuksellisen mielenkiinnon kohdistaminen mikrotason tapahtumiin on tavallista myös historian tutkimuksessa, jonka niin sanottu mikrohistoriallinen tutkimusote on nähty vastalauseena sosiaalisia, taloudellisia tai poliittisia rakenteita korostavalle tutkimusperinteelle. Mikrohistorian tavoite palauttaa yksilö historiallisena ja intentionaalisenä olentona tutkimukseen, on mielestäni myös etnologiselle tutkimukselle läheinen. (Ks. esim. Ginzburg 1996; 2007 [1976]; Peltonen M. 1992; 1999). Tämän lisäksi olen omassa tutkimuksessani halunnut tuoda esiin myös kulttuurin ja yksilön välisen jännitteen, jota esimerkiksi englantilainen historioitsija Peter Burke (1997, 162) pitää mentaliteettihistorian lähtökohtana. Mentaliteetti kuten muutkin kulttuuriset ajattelua ja toimintaa ohjaavat kiteytyneet muodot paitsi rajoittavat myös mahdollistavat ymmärrettävän kommunikaation ja yksilön kannalta taloudellisen merkityksen rakentamisen. Jännite piilee yksilön intentionaalisen vapauden ja kulttuuristen resurssien määrittelemien mahdollisuuksien dialogissa (ks. myös Lönnqvist 1999, 32).

Tunteiden merkityksen pohdinta tieteellisten tulkintojen tekemisessä voidaan ymmärtää yliampuvana reflektiona väärässä kontekstissa. Tieteen tekemisen traditiota kun on pidetty järjen eikä tunteen diskurssina. Itse pidän kuitenkin oleellisena kysymystä: minkälainen (tunne)suhde minulle on tutkijana muodostunut tutkittaviin asioihin ja ihmisiin? Tutkimusetiikkaa käsittelevissä kirjoissa tunteiden vaikutus tutkijaan on melko vähän kirjoitettu aihealue, erityisesti silloin kun kyseessä ovat myös negatiiviset tunteet (ks. Alver & Øyen 2007, 35). Silti aihe on noussut 2000-luvulla tärkeäksi kysymykseksi erityisesti naistutkimuksen kentällä, jossa oman tutkijaposition tai tulkinta-aseman esittely on kiinteä osa metodologiaa samalla tavalla, kuin omista kokemuksista ja tunteista ammentaminen tiedon rakentamisen prosessissa (ks. esim. Latvala 2004; Josselson 2004; Leskelä-Kärki 2004). Oman tunneposition tunnistaminen ja sen vaikutus tulkintaprosessiin on keskeinen, ja johtaa huomioon tutkittavien kunnioittamisesta. Maarit Leskelä Kärki (2006, 83–85; 2004, 325–326) kirjoittaa tunteet huomioivasta empaattisesta lukutavasta, jossa tulkinta muodostuu tutkittavan ihmisen rinnalla kulkien ja hänen tunteisiinsa eläytyen. Oleellista on kunnioittaa tutkittavien elämää ja kyetä näkemään ristiriitaisilta vaikuttavissa

tilanteissa tutkimusprosessin kahdenvälisyys. Ymmärrän sen vastuuna ja tietoisuutena siitä, että tutkija tekee ja ammentaa oman ymmärryksensä valossa tutkimuksen lopullisen muodon, vaikka tutkimuksen lähtökohta nousee toisen ihmisen tarinasta ja elämästä. Miten tutkimustekstissä sitten tuodaan nämä tunnepitoiset tulkintapositionit esiin? Itse en ole katsonut tarpeelliseksi lopullisessa tekstissä tuoda esiin kirjeiden aiheuttamia tuntemuksiani. Kirjoittaminen on prosessi, ja tutkimuksessa esiteltävät tulkinnat ovat muokkautuneet pitkän ajan kuluessa ja jopa erilaisten elämäntilanteiden myötä erilaisissa ”tunnetiloissa”. Alkuperäisen tulkintaan johtaneen oivalluksen, intuition tai tunnetilan perkaaminen näkyväksi johtaisi samanlaiseen objektiivisuuden harhaan kuin tunteiden kieltäminen. Vaikutussuhde on, mutta en katso, että edes tieteellisessä tekstissä tutkijan olisi mahdollista jäljittää tunnetason tai kulttuurisen vaikutustaustan kaikki puolet esiin. Tekstit vaikuttavat ihmiseen ja ihminen teksteihin, eikä tämä ole täysin läpinäkyvä prosessi.

Empaattisessa lukutavassa keskeiseksi nousevan kunnioituksen lisäksi toinen seikka on älyllinen rehellisyys. Tarkoitin tällä tutkijan pyrkimystä tulkintojen taustalla olevien prosessien esiintuomiseen. Tämä näkyy tutkimukseni rakenteessa siten, että erilaisiin ilmiöihin mielestäni parhaiten toimineet teoriat ja tulkintatavat olen pyrkinyt tuomaan esiin ensin. Koska tutkimus on etnologinen, voi ratkaisu aiheuttaa sen väärän käsityksen, että keskeiset teemat eivät olisi aineistosta lähtöisin. Tutkimus ei ole kuitenkaan luotijunan tavoin etenevä prosessi, vaan se muistuttaa kehää, prosessointia jatkuvana paluuna aikaisempaan ja oman ajattelun tarkastelua. Teorioiden esittely eri lukujen alussa toimii pikemminkin lukuohjeen kaltaisena ratkaisuna. Ensin olen tarjonnut lukemiseen välineitä, joihin olen itse päätenyt ja vasta sitten analyysiä niiden avulla. Tämä puolestaan antaa kriittiselle lukijalle heti välineet arvioida analyysin osuutta.

Tulkintojen tekijänä helpoin tapa historiallisessa perspektiivissä on lipsua omahyväiseen jälkiviisauteen ja tuomita sotaa käyvien ihmisten tulkinnat oikeasta ja väärästä. Tutkittavien kirjeiden taustalla olevat miehet ovat ymmärrettävästi toimineet aikansa moraalisten standardien mukaisesti. Kiinnostavampi kysymys tutkimuksen kannalta onkin oikeastaan se, miten miesten kirjoittamisessa kirjeissä välittyneet ajatukset ovat vaikuttaneet tutkimustuloksiin. Humanistisessa tutkimuksessa tutkijan jonkinlainen samaistuminen tutkittaviin ja heidän intentioidensa sekä tuntemustensa ymmärtäminen johtaa ristiriitoihin myös omissa tunteissa ja ajatuksissa. Esimerkiksi tämän tutkimuksen kirjeet kirjoittaneet miehet olivat hyvin erilaisia persoonia ja kävivät sotaa erilaisista lähtökohdista käsin. Juhanin kirkasotsainen patriotismi ja seikkailukirjoista sekä tiedotuskompanian teksteistä omaksuma kerronta herättivät aluksi vastenmielisyyttä, koska kirjeiden pintatasolla kerrotut asiat antavat sodan kokemuksesta positiivisen ja lähes mukavan mielikuvan. Miten tappamiseen perustuva toiminta voi olla millään perusteilla humoristista seikkailua? Vastaavasti sotatoiminnan kuvauksista esiin kuoriutuvaa taistelijaa ja lähestulkoon jatkuvasti humoristisella positiivisuudella sietämättömiinkin olosuhteisiin suhtautuvaa ihmistä oli vaikea olla ihailematta.

Olavin kohdalla alusta asti synkeä pessimistisyys, sodanvastaisuus ja sotiin velvollisuuksien välttely herättivät ärtymystä. Miksi joku halusi luistaa henkilökohtaisista syistä velvollisuuksistaan? Toisaalta Olavin asenteeseen so-
taa kohtaan ja tuntemuksiin oli helppo samaistua. Sota näyttäytyy jatkuvasti ihmistä syövästä epävarmuuden tilana, jossa ainoa valopilkku on pieni mahdollisuus jatkaa elämää poikkeustilan lakattua.

Vaikuttivatko tunnepitoiset samaistumiset ja erkanemiset tutkimuksen tuloksiin? Kysymys on relevantti tutkimusetiikan kannalta, koska tutkimuksen lähtökohta on ollut kaivautua stereotyyppisten luokittelujen taakse ja nähdä autonomisen toimijan mahdollisuus kokea ja tulkita kerronnassaan sodan kaltaisen ilmiön. Läheisesti tämä liittyy myös tutkijan valitsemaan näkökulmaan siitä ovatko tutkittavat aktiivisesti kulttuurin tekijöitä vai kulttuurin ohjaamia. (Ks. myös Alver & Øyen 2007, 23–24, 35; Ytrehus 2007, 157–158.) Tutkimustulosten kannalta pidän ristiriitojen läsnäolon ja tunteiden tiedostamisen ja niiden heräämisen olevan välttämätöntä tiedon rakentamisen prosessissa. Jos henkilökohtaisista tunnekokemuksista kertova teksti ei herätä vastakaikua tutkijassa, ei hän käsittäkseni ole ymmärtänyt tekstiä eikä kykene tunnistamaan kirjallisen viestinnän keinoin ilmaistavia tuntemuksia ja ajatuksia. Tilanne ilman tekstin herättämiä tunteita olisi sama kuin kulttuurisessa kontekstissään tunnistamattomaksi jäävä silmänisku. Tässä mielessä aineiston lukemisessa heränneiden tuntemusten ja samaistumisten vastapainona tutkija joutuu etäännyttämään itsensä tekstistä tarkastelemalla tutkimaansa asiaa suhteessa historialliseen kontekstiin sekä monipuolistamaan tulkintaa ja omaa kokemustaan teorioiden avulla. Esimerkiksi kirjeissään Juhanin kertomat ”sotaseikkailutarinat” ovat ymmärrettävämpiä, kun huomioi niiden syntyyn vaikuttaneet narratiiviset resurssit sekä sosiaalisen suhteen, johon kirjoittaminen liittyy. Lähiluvun avulla kirjeiden ilmaukset asettuvat kontekstiinsa sekä ilmiönä että taustalla olleina ihmisten kokemuksina, joita teksti pyrkii kuvaamaan. Toisin sanoen kirjeiden merkitysten tutkiminen johtaa jossain määrin väkisin myös kirjeen taustalla olleiden tuntemusten ja ajatusten pohdintaan (ks. myös Heikkinen 2012, 31).

Tekstien aiheuttamissa tuntemuksissa joutuu tekemään myös selkeän eron ymmärtämisen ja hyväksymisen välillä, sekä eron aineiston sisällön ja omien toiveiden välillä. (Alver & Øyen 2007, 36.) Tämä on tärkeä seikka, koska sotaan liittyvät ajatukset ja moraalit ovat tietenkin aikansa tuotteita ja tutkijalle ne tuntuvat vierailta, mikä on myös riski tulkintojen ja ymmärtämisen ajautumisessa perustelemattomille urille tai tutkijan omaa ajattelua ohjaaviin stereotyyppisiin käsityksiin ja toiveisiin. Tutkimuksen tekijänä olen pyrkinyt tarjoamaan väylän ajatteluprosessiini ja lopputulosten arviointiin, minkä tarjoavat suorat sitaatit miesten kirjeistä, sekä toisaalta yritys tehdä tulkinnan taustalla olevien apuvälineiden eli teorioiden sisältö ja inspiroiva vaikutus riittävän selväksi. Ratkaisussa piilee kuitenkin myös väärinymmärryksen vaara, joka perustuu tutkimuksessa esiteltyjen tekstikatkelmien herättämään dialogisuuden tai tasa-arvoisuuden ”harhaan”. Psykologi Ruthellen Josselson (2004) pohtii etnografi Judit Staceyta mukailen, että tällainen asetelma voi johtaa pahimmillaan jopa suurempaan toisten elämän hyväksikäyttöön. (Ks. Josselson 2004, 293.) Tämä

tarkoittaa sitä, että suhde minun ja kirjeet kirjoittaneiden välillä ei ole ollut tasa-arvoinen, koska ainoastaan minä olen tehnyt valintoja, mitä kirjeistä esiin nostan ja toisaalta tehnyt tulkintoja, joiden osuvuutta miehiltä ei ole päästy kysymään. Intersubjektiivinen lähestymistapa herättää kuitenkin myös kysymyksen siitä, olisiko kirjeiden tutkimuksessa onnistuttu nostamaan esiin esimerkiksi rakkauteen, seksuaalisuuteen ja rooliodotuksiin liittyviä kysymyksiä, jos ne olisi pitänyt hyväksyttää kirjeet kirjoittaneilla miehillä. (Vrt. Latvala 2004, 277.) Toisaalta kerrontaan paneutuvassa tutkimuksessa en myöskään tee biografista painotusta, enkä edes pyri määrittelemään historiallisen persoonan olemusta intenitoinen tai narratiivista identiteettiä tyhjentävästi.

2 KIRJE TUTKIMUSAINEISTONA

Mikrohistoriallista tutkimusotetta tai strategiaa noudattaneiden tutkimusten lähtökohtana on usein ajatus, että jokaisen aineiston tulisi tulla käsitellyksi sen omilla ehdoilla (Elomaa 2001, 72; Hagelstam 2000, 72). Etnologeille, erityisesti kenttätööhön perustuvissa tutkimuksissa, aineiston kerääminen ja sen luonteen ymmärtäminen ovat keskeisiä tutkimuksen vaiheita. Historialliseen aineistoon perustuvan tutkimuksen tekijä törmää samankaltaisiin ongelmiin kuin kenttätöön tekijä. Kummassakin vaikeimmat kysymykset liittyvät siihen, mistä ja miten tutkija hakee tutkimuskohteensa (subjektin) ja toisaalta, missä ja miten siitä kirjoitetaan (Ruohonen 1997, 70). Aineiston ymmärtämisen tapa muodostaa näin näkökulman tutkijan ja aineiston dialogiin. Tämän vuoksi kirjeaineiston luonteen ymmärtäminen on keskeistä, koska vain siten pystytään esittämään kysymyksiä, joihin käytetystä aineistosta voi saada vastauksia. Pyrin tässä luvussa määrittelemään niitä aineistosta nousevia ehtoja eli ominaispiirteitä, joiden varassa tutkimus etenee.

Tutkimuskysymykseni liittyvät narratiiviseen identiteettiin, sodan kokemukseen ja sen jakamiseen kirjoittamalla toisen kanssa, sekä kirjeiden kautta avautuviin sosiaalisten suhteiden merkityksiin ja representaatioihin. Näitä kysymyksiä silmällä pitäen pohdin tässä luvussa: Minkälainen kulttuurinen ilmiö kirjeenvaihto on? Mikä on sota-ajan kirje? Minkälaisen genren sota-ajan kirje muodostaa? Minkälaiset kulttuuriset olosuhteet määrittivät sota-ajan kirjeiden muodostumista? Miten kirje toimii sosiaalisten suhteiden representaatioiden paikkana tai identiteetin rakentamisen välineenä?

Pyrin muodostamaan käsityksen sota-ajan kenttäpostista, jonka varassa etenen tutkimuksessani ja muodostan analyysiluvuissa kirjeiden sisältöjä koskevat tulkintani. Luvun tarkoitus on nostaa aineistosta esiin myös sellaisia yleisiä piirteitä, joista ammennan teoreettisia lähtökohtia temaattisille aineistoluville. Toisin sanoen sekä aineisto että teoria kulkevat käsi kädessä, joten niiden käsittely tapahtuu luontevasti samassa luvussa. Toiseksi tarkoitus on keskustella käyttämästäni kirjeaineistosta suhteessa kirjeen kulttuurisen merkityksen yleisempiin hahmotteluihin. En tyydy esittelemään vain omaa sota-ajan kirjeaineistoani, vaan pyrin ymmärtämään yleisemmin arkista kirjeen kirjoittamista

kulttuurisena ilmiönä. Tarkoituksena on siis erityisen kulttuurisen ilmiön ymmärtäminen, ei yleisen, yksityisiä kirjeitä koskevan lähdekritiikin hahmottelu, koska yksityiset kirjeet eivät muodosta yhtenäistä lähderyhmää (ks. myös Häggman 1994, 30).

Aineiston ymmärtämisen ja tutkimuksen analyyseissä esitettyjen näkökulmien kannalta keskeisiä käsitteitä ovat: *diskurssi*, *narratiivisuus* ja vähäisemmässä määrin *genre*. David Barton ja Nigel Hall (2000b) korostavat kirjeen kirjoittamisen ja kirjeiden tutkimuksen ymmärtämistä sosiaalisesta kontekstista käsin. Oleellisia analyyttisiä välineitä tarjoavat kirjeen tarkastelussa sosiaalisen toiminnan (roolit ja suhteet), tekstien (narratiivit, diskurssit ja merkitykset), osanottajien (identiteetit ja subjektipositiot) sekä kirjeiden kirjoittamisen (ja jakelun) ja kirjeartefaktien käytännöllinen tarkastelu (kenttäposti, kirjoitustilanne, kirje ihmisen tekemänä kulttuurituotteena). (Ks. myös Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011.)

Kirje narratiivisena kulttuurin tuotteena

Narratiivisuus²⁰ on hieman eri merkityksissä runsaasti käytetty käsite viime vuosikymmenten humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Humanistisessa tutkimuksessa on yleisesti hyväksytty näkemys, että kertominen on ihmiselle olennainen tapa rakentaa merkityksiä ja ymmärrystä tapahtumille, ajalle ja omalle identiteetille. Kirjoittaminen on yksi kertomisen tapa, jossa yksilö reflektoi kokemaansa symbolisesti ja antaa sille sanallisen muodon. Metatason käsitteenä narratiivisuudella voidaan tarkoittaa kokemuksen harkitusti järjestettyä muotoa ja merkityksen antamista (Rappaport 1997, 45).

Lingvisti David Herman (2009) määrittelee teoksessaan *Basic Elements of Narrative* niitä piirteitä, joita kulttuurisessa tekstissä tai puheessa tulee olla, että se voidaan ymmärtää kerronnalliseksi ts. narratiiviseksi. Hermanin mukaan narratiivit ovat selostuksia siitä, mitä tietylle ihmiselle on tapahtunut joissakin olosuhteissa erityisin seurauksin, ja millaisia näiden tapahtumien kokeminen oli tämän ihmisen näkökulmasta. Narratiivien kertominen on ihmiselle perustavanlaatuisen tapa tehdä ymmärrettäväksi *aikaa, prosesseja ja muutoksia*. (Herman 2009, 2: ks. myös Bruner 2004; Ricoeur 1990a.) Herman määrittelee narratiivisuuden laajasti, koska hän pyrkii luomaan teoriaa, jonka avulla kyettäisiin ymmärtämään erilaisia kulttuurisia tekstejä kaunokirjallisuudesta kasvokkain käytäviin keskusteluihin ja aina sähköposteihin saakka. Narratiivisuus on yläkäsite kulttuuriselle viestinnälle, mutta ei vain viestinnälle teknisessä mielessä, vaan myös reflektiiviselle toiminnalle, jossa tuotetaan merkityksiä ja ymmärrystä (Rappaport 1997, 45). Hermanin (2009) perusajatus on, että narratiivisuutta

²⁰ Olen päätenyt käyttämään tekniseltä kuulostavaa narratiivisuuden käsitettä, enkä esimerkiksi kerronnallisuutta, koska katson narratiivisuuden etäännyttävän merkitystä pelkästä fiktiivisestä kerronnasta säilyttäen kuitenkin senkin elementin itsessään. Narratiivisuus on myös vakiintunut käsitteenä suomalaiseen humanistiseen ja yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen.

voidaan tutkia ilman kangistumista aristoteliseen juonikuvioon, eli vaatimukseen alun, keskikohdan ja lopun muodostaman kokonaisuuden ilmenemisestä narratiivissa. Herman katsookin ammentavansa niin sanotusta "small stories" -ajattelusta (ks. Georgakopoulou 2007; Bamberg & Georgakopoulou 2008), jossa narratiivisuuden ehdoksi on katsottu, että kerronta *kietoo yksilön toiminnan ajalliseen jatkumoon ja kerronta koskettelee lähimenneisyyttä, lähitulevaisuutta tai sitten tilanne on vielä ajankohtainen. Oleellista on kerronnan kytkeytyminen johonkin kommunikatiiviseen prosessiin ja kontekstiin, jossa epätäydellisenkin kerronnan tuotos tulee ymmärrettäväksi.* (Herman 2009, 5–6; ks. myös Georgakopoulou 2007, 40–41.) Narratiivi on lause tai laajempi kielellinen kokonaisuus, joka ilmaisee narratiivisuuden määritelmässä ilmaistuja funktioita.

Narratiivit ovat vahvasti sidoksissa kahteen eri tekijään: *kerrontatilanteeseen ja kertojaan*. Kirjallisuuden tukija Monika Fludernik (2009, 2–3) selventää narratiivin olemusta ranskalaisen kirjallisuudentutkijan Gérard Genetten luomaa kertomustutkimusta soveltaen. Fludernikin mukaan kerrontatilanne ja siinä syntyvä tuote (teksti tai diskurssi) voidaan ajatella yhdessä *narratiivisena diskurssina*, johon liittyy vielä *tarina*. Erottelu auttaa ymmärtämään narratiivisuuden luonnetta kirjeissä. Kirjeet ovat syntyneet sota-aikana ja tätä ajanjaksoa määrittävissä olosuhteissa. Kirje kirjallisen ilmaisun muotona pitää sisällään kerrontatilanteen kannalta merkittäviä mahdollisuuksia ja rajoituksia, koska ymmärrän sen diskurssissa ilmenevänä yksityisenä puhuntana. Toisaalta kirjeiden merkitysten ymmärtämiseksi on välttämätöntä ymmärtää, minkälaiset diskursiiviset reunaehdot ja vapaudet ovat vaikuttaneet kirjeiden narratiivien muodostumiseen, eli minkälaisia ilmaisun resursseja diskurssit ovat kirjoittaville miehille tarjonneet. Käytän tässä diskurssia foucault'laisessa merkityksessä (ks. luku Diskurssit: kerronnan kahleet ja mahdollisuudet). Fludernikista poiketen liitän tarinan tason myös diskurssin kenttään (vrt. Fludernik 2009, 8). Tarinalla voidaan ymmärtää kerrotun yleistä juonellista kaavaa, esimerkiksi sotakokemuksissa voidaan nähdä remakkaa poikakirjallisuuden sankarikerrontaa, jolloin todellisuus otetaan haltuun tietyn juonellisen kaavan mukaan, mutta samaa kaavaa voidaan soveltaa myös erilaisiin tilanteisiin ja jopa toisiin henkilöihin. Diskurssissa välittynyt kerronta pitää sisällään tällaisia kulttuurisesti jaettuina, juonikuvioissa rakentuvia toimijoita ja merkityksiä. Kertoja ikään kuin ammentaa tästä kerronnallisesta resurssista omien toiveidensa ja tarpeidensa mukaisia elementtejä persoonalliseksi kertomukseksi omasta kokemuksestaan. Resurssi on kunakin ajankohtana siinä mielessä rajallinen, että se ohjailee kerrontaa konventionaalisiin suuntiin ja merkityksiin. Näiden rajojen havaitseminen on osa kirjeidenkin kerronnan merkitysten ja kontekstiin kiinnittymisen ymmärtämistä. (Ks. myös Wertsch 2001; 2002; 2009.)

Teoksessa *Towards a 'Natural' Narratology* Monika Fludernik (1996) pyrkii laajentamaan narratiivisuuden määritelmää luonnollisen kerronnan piiriin, jossa tapahtumakeskeiset ja juonikuvioilliset tarinat eivät edusta ainoaa kerronnan kannalta merkittävää kokonaisuutta. Fludernikin määritelmän mukaan narratiivien kannalta oleellisen piirre on se, että ne ovat ihmiselle ominaisen kokemuksellisuuden kerrontaa. Tämä tarkoittaa kertomista, jossa ammennetaan tietystä käyttäytymisen muodoista, välitetään ajatuksia ja tunteita, sekä kuvataan

havaintoja ja pohdintoja. Niinpä narratiivi ei ole pelkästään perättäinen sarja tapahtumia. Pikemminkin voidaan sanoa tapahtumien perättäisyyden olevan inhimillisen kokemuksen sisäänrakennettu piirre, ja siksi kerrotut juonelliset jäsennykset ovat osa kertomuksia. Toiminta ei edes ole välttämätön piirre narratiivien muodostamisessa, kuten voidaan kaunokirjallisuuden puolella todeta esimerkiksi Becketin näytelmistä tai modernista psykologisesta romaanista (Fludernik 2009, 59). Narratiivin oleelliseksi tunnuspiirteeksi nousee kokemuksellisuus ja kertojaäänänen perspektiivi erotuksena esimerkiksi diskurssiin, joka on ikään kuin persoonaton kielellinen resurssi, jossa ei puhu kenenkään tietyn ääni. Kirjeissä kerronnan perusainesta ovat miesten oman elämän tapahtumat, joihin rakennetaan merkitystä kertomalla. Toiminnan, tapahtumisen ja kronologian sijaan kerronnassa oleellisempaa on läsnäolo, oman elämän keskiössä olevan yksilön tekemä tulkinta siitä mitä tapahtuu, miltä se tuntuu ja miksi toiminta on muotoutunut sellaiseksi kuin on.

Narratiivinen tutkimus osana kulttuurin tutkimusta liittyy vahvasti niin sanottuun kielelliseen tai tulkitsevaan käänteeseen, jonka jälkeen ihmistieteissä erityisen huomion kohteeksi ovat nousseet kielellinen toiminta ja sen perustavanlaatuisen asema ihmiselämässä ja kulttuurissa. Koska ihmistieteiden kirjo on laaja, on myös erilaisista tieteellisistä viitekehyksistä käsin tehty hyvin monenlaista tutkimusta, joka voidaan lukea narratiiviseksi tutkimukseksi. Käsitys narratiiveista ja niiden asemasta kulttuurissa ja sen eri osa-alueilla vaihtelee jonkin verran esimerkiksi etnologin, kirjallisuuden tutkijan, folkloristin, psykologin tai yhteiskuntatieteilijän tekemässä tutkimuksessa. Yhteisenä piirteenä voidaan kuitenkin mainita näkemys, että kertominen (narratiivisuus) on ihmiselämälle kaikkein ominaisin sosiaalisen toiminnan muoto.²¹

Narratiivisuuden käsitteitä käytetään edelleen suppeamassa mielessä monissa eri merkityksissä. Narratiivisuuden käsitteellä voidaan yhteydestä riippuen tarkoittaa ainakin seuraavia asioita: (i) kertomusta, jolla selkeä alku, keski-kohta ja loppu, (ii) analyysitapaa, joka kiinnittää huomiota kertomukseen tai kertomustilanteeseen, (iii) tietämisen tapaa, (iv) kommunikaation muotoa, (v) historiallisten tapahtumien jakamista kertomalla toisten kanssa, (vi) tiedollisen funktion täyttävää informaation jakamista, (vii) kirjoitettua tai puhuttua representaatiota, (viii) todellisuuden luomista ja määrittämistä puhuen, (ix) artikuloititapahtuman lopputuloksia laveasti ymmärrettynä. (Ks. esim. Hyvärinen 2006; Quasthoff & Becker 2005; Czarniawska 2004, 6; Tolska 2002, 22; Kohler Riessman 1993, 17–18.)

Tässä tutkimuksessa narratiivisuus on yläkäsite ja tarkoittaa tapaa, jolla määrittelen kirjeiden tekstien olemusta. Kirje on kulttuurin tuotteena narratiivinen, eli se on lähtökohtaisesti omien kokemusten ja tuntemusten reflektoinnin paikka, josta miehet ovat katsoneet tarpeelliseksi *kertoa* kotiin. *Narratiivisuudella* viitataan tässä tutkimuksessa erityisesti ihmisten tapaan hahmottaa maailmaa, ja toisaalta kulttuurisiin tulkintoihin perustuvaa tapaa representoida ja kommunikoida omia kokemuksia sekä rakentaa (narratiivista) identiteettiä (ks.

²¹ Ks. esim. Squire & Andrews & Tamboukou 2008; Czarniawska 2004; Hyvärinen 1998; Kohler Riessman 1993; MacIntyre 1984.

myös Squire 2008; Somers 1994; Kohler Riessmann 1993; Hall J. 1999, luku 3). Kulttuurintutkimuksessa narratiivisuus ei ole pelkästään romanttinen kuvitelma narratiivien välityksillä esiin tulevista yksilön äänistä, vaan narratiivisuus on aina kulttuurin läpäisemä ilmiö yksityisimmistä asioista puhuttaessakin (näin esim. Kohler Riessman 2008, 3; Hyvärinen 2006; Wertsch 2001).

Narratiivisuuteen liittyviä ajatuksia on tässä tutkimuksessa ammentettu tieteiden rajoja ylittäen, koska katson sen tarpeelliseksi tilanteessa, jossa käytetty tutkimusaineisto vaatii kurottamaan oman alan kirjallisuuden virikkeiden ääreltä muualle. Yhteistä esimerkiksi Hermanin ja Fludernikin määrittelyille on kuitenkin narratiivisuuden ymmärtäminen laajasti analyttiseksi työvälineeksi hyvin erilaisten tekstien kanssa. Tavallisin narratiivisuuden määritelmä nousee teksteistä, joissa on selkeästi löydettävissä juonirakenne. Aristoteleen *Runousopista* ammentavan tutkimusperinteen mukaan narratiivin tulisi pitää sisälleen selkeä alusta loppuun etenevä juonikulku, jossa toiminnan kautta rakentuvat myös henkilöiden persoonat kaikessa kompleksisuudessaan (ks. Aristoteles 1997,165). Tarinan koherenssia eli johdonmukaisuutta ja yhtenäisyyttä voidaan pitää joko esteettisenä kriteerinä tai pyrkimyksenä rakentaa ymmärrettävyyttä elämään sisältyvään sattumanvaraisuuteen ja fragmentaarisuuteen. Juoni on ikään kuin kokoava rakenne, joka antaa merkityksen yksittäisille tapahtumille. Näin esimerkiksi ihmisten elämäkerrat näyttävät vääjäämättömästi etenevien tapahtumien ketjuilta, vaikka kertomuksissa on vain valikoitunut ja pieni joukko tapahtumia, joiden tarkoitus on kerronnan päämääristä riippuen valaista kertojan elämää jossain tietyssä valossa.

Tutkimusaineiston luonteesta johtuen tarinallinen juonellisuus tarkoittaa tässä rakennetta, joka ilmaisee miesten kirjoituksissa halua identifioitua menneeseen ja toisaalta tulevaisuuteen tähtääviin kuvitelmiin ja suunnitelmiin. Juoni ei siis ole itsestään selvästi tapahtumien ketju, koska kerronta ei ole perinteisessä mielessä tarinallista alusta loppuun etenevien kertomusten tapaan. Jo pelkästään se, että kirjeiden tekstit on kirjoitettu tilanteessa, jossa tarinalla ei ole loppua, tekee niistä epäkoherentteja aristotelisessä mielessä. Niina Sämskilahden (2006, 103) päiväkirjojen luonnetta koskeva oivallus soveltuu myös kirjeisiin: ”elämän ja kirjoittamisen erityissuhde merkitsee sitä, että päiväkirjojen kirjoittaja ei voi olla jälkiviisas”. Tämä tarkoittaa sitä, että kirjekin on kirjoitettu tietoisena siitä, että se ei ole elämän kokonaisuuden kuvaus, vaan fragmentti, jossa epävarmuus tulevasta tuottaa useita mahdollisia päätepisteitä kerrotulle. Toisaalta sodan kokemuksesta kirjoitettaessa ei voi eikä pidä sivuuttaa kokemuksen luonnetta ja sen vaikutusta kerrontaan. Ajattelen, että sota on ollut kirjeiden kirjoittajille enemmän tai vähemmän dramaattinen, jopa traumaattinen ja vaikeasti jäsennettävä kokemus, jolloin sen juonelliseen muotoon pukeminen aristotelisessä mielessä ei välttämättä ollut edes mielekäästä tai tyydyttävää. Kokemus, joka lähtökohtaisesti on ollut sekava ja kaoottinen, voi menettää jotain luonteestaan, mikäli se kesytetään juonelliseksi. (Ks. myös Brocmeier 2008, 28–29; Hydén 2008, 158–160.)

Juonellisuus viittaaakin hieman totunnaisesta merkityksestä poiketen tässä tutkimuksessa kolmeen asiaan. Ensinnäkin se tarkoittaa kerrottuja fragmentteja

yhdistäviä merkitysrakenteita, kuten menneisyyden muistelua kirjeen saajan kanssa koettujen yhteisten kokemusten mielessä, tai kuviteltujen kerronnan päätepisteiden kautta muodostuvaa koherenssia. Toisekseen juonellisuus viittaa myös kertojan kerronnassa rakentuvaan identiteettiin, johon kerrotut kokemukset ja lukijalle näyttäytyvä tuttuus kiinnittyvät. Kolmanneksi juonellisuus viittaa kulttuurisesti jaettuihin juonikuvioihin ja tarinavarantoihin, jotka tarjoavat viittauskohteina epätäydelliseenkin tarinaan merkityksiä saman kulttuuripiirin jäsenille tai narratiivisen resurssin ja diskurssin tunteville (vrt. Hänninen 2000, 20). Lyhyesti: juonellisuus on jatkuvuuden rakenne.

En tule tässä tutkimuksessa analysoimaan esimerkiksi folkloristisen tarinatutkimuksen tapaan kerrontaa sen rakenteellisista osista käsin (ks. esim. Labov 1972). Kirjekatkelmat, jotka esittelen sisältöanalyysin ymmärtämisen tueksi, voidaan toki pilkkoa alkutekijöihinsä, mutta en katso sitä etnologisen sisältöanalyysin kannalta mielekkääksi. Keskityn sen sijaan kirjeiden merkityksiin hieman laajempina kerronnallisina kokonaisuuksina, ja niputan ne kirjeiden kerronnaksi, eli nimenomaan tutkimissani kirjeissä ominaiseksi tavaksi kertoa asioita.

Kirje soveltuu tutkimusmateriaalina hyvin arkisen kokemuksen ja yksityisen puhunnan tarkasteluun. Aiemmin perinteistä historiantutkimuksen käsitystä kirjeen arvosta ensisijaisena lähdemateriaalina voi pitää vähintäänkin penseänä, joka on tosin muuttunut myönteisemmäksi viimeistään 2000-luvulla. Kirjeistä saatava tieto tapahtumista ei sovellu välttämättä suoraan tapahtumien rekonstruointiin, koska kirjeissä ilmaistu on yksityistä, subjektiivista ja näin ollen valikoitunutta ja usein yksinkertaistavaa (Suojanen P. 1984, 47). Edelleen kirjeiden sisältöön vaikuttavat erilaiset kirjeiden kirjoittamiseen rakenteellisesti liittyvät tekijät, esimerkiksi sensuuri, joka voi saada tutkijan epäilemään kirjeiden sisällön informaation arvoa (näin esim. Huuhtanen 1984, 29). Tällaisten ajatusten seurauksena kirjeitä on saatettu pitää vain anekdoottien varastona, ja parhaassa tapauksessa kirjeiden on ajateltu korkeintaan elävöittävän tärkeiden historiallisten tapahtumien kuvauksia.

Ongelmalliseksi lähteeksi kirjeen tekee sellainen empiristinen ajattelu, jossa lähteen muodostumiseen ja luonteeseen ei kiinnitetä huomiota, vaan tyydytään arvioimaan sen sisällön arvoa objektiivisen tapahtumahistorian rekonstruktion välineenä. Kirje on lähteenä inhimillisen tulkinnan esillepanoa kirjallisessa muodossa, ja se vaatii kirjeen ymmärtämistä tästä näkökulmasta käsin. Lähteen subjektiivinen lähtökohta suuntaa kysymykset toisille urille, kuten niihin tulkintoihin ja havaintoihin, joita maailmasta on tehty, sekä yksilön kokemuksiin, jotka parhaassa tapauksessa valottavat eri puolia eletyn ja koetun historian tapahtumista. Kirjeaineistoa voidaan verrata muistitietoaineistoon, jonka käyttöä voi sodan tutkimuksessa historiantutkija Heikki Roiko-Jokelan (2011) mukaan perustella sen merkityksellä emotionaalisesti latautuneen ajanjakson sekä yksilön ja yhteisön kokemuksen kartoittamisessa. Tapahtumatasolla muistiaineistot eivät välttämättä tuo lisäinformaatiota, mutta ne auttavat tarkentamaan katsetta aikalaisten arvomaailmaan ja tapahtumien tulkintoihin. Muistitietoaineistojen kaltaisten lähteiden avulla voidaan saavuttaa laajempi ymmärrys menneisyyden ihmisiä

kohtaan. (Roiko-Jokela 2011, 8–9.) Kirjeen vahvuutena voidaan pitää sen intimiteetin ja autenttisuuden tuntua sekä sitä, että sen tekohetki on lähellä kirjeessä kerrottuja tapahtumia. Tekijä on omalta osaltaan luomassa kulttuuria, jossa kirjoittaminen tapahtuu ja on samalla kulttuurin ohjaama. Kirjettä ei vaivaa myöskään niin vahvasti esimerkiksi jälkikäteen kirjoitettujen elämänkertojen mennyttä silotteleva painolasti. (Hagelstam 2000, 67–68.)

Uuden sosiaalishistorian ja kulttuurihistoriallisen tutkimuksen leikkauspinnolla etnologian ja antropologian kanssa on yksityisten tahojen tuottamia lähteitä alettu pitää käyttökelpoisina yksityisen elämänpiirin tai perinteisesti tutkimuksessa äänettömiksi jääneiden ihmisryhmien historian tutkimuksessa. Kirjeitä on käytetty erityisesti elämäkertatutkimuksessa, jolloin kirjeiden arvo on nähty julkisen toiminnan verhojen takaista todellisuutta valottavana aineistona. Toisaalta on korostettu kirjeen syntymisen inhimillistä luonnetta, jossa kerrontaa ohjaavat konventiot, unohtaminen, enemmän tai vähemmän tietoinen valikointi ja tulkinta. (Ks. esim. Häggman 1994, 30; Hagelstam 2000, 67; Leskelä-Kärki 2006, passim.). Tulkinnallisuus ja kerronnan valikoituneisuus ovat sota-ajan kirjeiden kerronnan kannalta niin tärkeitä elementtejä, että palaan niihin erikseen sensuuria ja itsesensuuria sekä kokemuskerrontaa käsittelevien alalukujen yhteydessä.

Mielekäs sota-ajan kirjeiden tulkinta vaatii kirjeen kirjallisen luonteen ymmärtämistä ja suhteuttamista jatkosodan alun diskursiivisiin käytänteisiin sekä olosuhteisiin. Seuraavassa Juhanin (12.7.1941) kirjekatkelmassa tulee esiin kirjeiden kerronnan piirteitä, joiden avulla pyrin selvittämään kirjallisen luonteen ymmärtämisen tarpeellisuutta.

Saimme käskyn (meidän sakissamme on miehiä toistakymmentä) mennä eräälle kukkulalle olivatpa esteet mitkä tahansa. Lähdimme matkaan päin ryssää. Tuli edetessä mieleen Jääkäriin marssista sanat 'yli pauhun kenttien hurmeisten päin nousevan Suomen rantaa.' Kovasta tullesta huolimatta tuntui menomme ikään kuin juhlalta, puolelta ja toiselta pöllähtelivät mustat savupatsaat ilmaan granaattien räjähtäessä. Perille päästiin onnellisesti ja nyt saimme hyvästi johdettua oman tykistön tulta. Silloin sai ryssä ryöpyn, joka totisesti ei ollut mitään hellävaraista käsittelyä. Kyllä ovat ryssät saaneetkin selkäänsä. (Juhani 12.7.1941.)

Jatkosodan alkuvaiheessa joukot etenivät nopeasti kohti itää. Yleinen mielipide oli, että sota on pian ohi ja se näkyi ja kuului myös sotilaiden kirjeissä ja puheissa. Pidettiin täysin mahdollisena, että kotiin palattaisiin viljan leikkuuseen. Edellä lainatussa kirjeessä sotakokemus kerrotaan poikkeuksellisen toiminnan kautta. Kirjoittaja tekee lukijalle ymmärrettäväksi tilannetta ja tuntojaan *Jääkäriin marssista* taistelutahtoa uhkuvien siteerausten avulla. Kerronnan laatu on subjektiivista, jota kuvaa taistelukokemuksen tulkinta ikään kuin juhlana. Kaikki kerrotut tapahtumat ovat kertojan kokemuksen kautta välittyneitä, mutta liittyvät diskursiivisesti kulttuurissa jaettuun merkitykseen viittauksineen sekä temaattisesti sodan kuvauksen että sanavalintojen tasolla. Kokemus on kuvailtu kiinnittyneenä *Jääkäriin marssiin*, isänmaalliseen puheeseen ryssille selkään antamisesta ja toisaalta 1930-luvun poikakirjoistakin tuttuun sodan kuvaukseen seikkailuna idän ikiaikaista vihollista vastaan (ks. myös esim. Niemi 1988, 30, 63).

Laulujen sanat ja sodan kuvauksen tavat kertovat kulttuurisesta kielellisestä resurssista, jonka avulla omaa kokemusta hahmoteltiin. Kokemus on yksityinen, mutta tulkinta ja sanallistaminen tekevät siitä myös yleistä ja ymmärrettävää. Antropologi James Wertsch (2001) kirjoittaa, että yksilölle tarjolla olevat kielelliset resurssit ovat ikään kuin kulttuurisia työkaluja, joita ihminen käyttää aktiivisesti omiin tarkoituksiinsa ja rakentaa ja muovailee niiden avulla tulkintaa tuntemuksistaan ja ympäröivästä todellisuudesta (Wertsch 2002, 60–62; 2009, 39; Korkiakangas 2009, 59). Sanavalintojen ja merkityksen rakentamisen tasolla onkin havaittavissa myös vahva kiinnittyminen sota-ajan viestintävälineiden luomiin mielikuviin suomalaisen sotilaan sotaretkestä Neuvostoliittoon, missä korostuvat bolshevismien vastaisen sodankäynnin länsimainen velvoite ja velvollisuuden täyttämisen kumpuava riemu (ks. Pilke 2011, 44; Luostarinen 1986, 207–221, passim). Mitä kirjeiltä voi siis kysyä? Minkälaista on niistä saatava informaatio ja tieto? Kirjeisiin kirjoitettu teksti tulee ensisijaisesti ymmärtää henkilökohtaisen kerronnan median ja kerronnan subjektiivisuus yksilön ja kulttuurin vuorovaikutuksen tuloksena.

Kirje lähestyy kirjallisena tuotoksena sellaisia kirjallisen ilmaisun muotoja kuin essee, autobiografia ja biografia. Kirjeiden ominaispiirteet kuten kahdenvälisyys, henkilökohtaisuus, yksityisyys, kirjeissä toistuvat formulat (dateeraus, puhuttelu, kirjekuoren tekstit, allekirjoitukset) ja tekstin usein puhutteleva muoto, tekevät siitä kuitenkin tutkimukselle itsenäisen ja omaehtoisen aineiston. (Riikonen 1998, 144–155.) Kirjeen henkilökohtaisuus ja yksityinen luonne poikkeavat tietoisesta elämäkerrallisesta tuotoksesta muun muassa siinä, että kirjettä ei ole ajateltu kirjoitettavan suurelle yleisölle. Itsesensuurin taso on alhaisempi ja näin voidaan ajatella, että kirjeen sisältämän informaation laatu olisi autenttisempaa. Toisaalta kahdenvälisyys pakottaa kirjeiden tutkijan ymmärtämään kirjeenvaihdon osapuolten sosiaaliset roolit, mikä on välttämätöntä aihevalintojen, kerrottujen ja kertomatta jätettyjen teemojen ymmärtämisen kannalta. (Leskelä-Kärki 2011, 255.)

Sota-ajan kirjeissä tuotettiin esimerkiksi muistelun paikkoja, joiden yksi keskeinen tehtävä oli representoida itseä toiselle hyvässä valossa. Kuoleman läsnäolo ja toisen etäisyys, ehkä ajoittainen mustasukkaisuus, saivat aikaan todellisuutta positiivisemmassa sävyssä kirjoittamisen itsestä ja joistain omaan tunne-elämään liittyvistä seikoista. Haluttiin toisen muistavan itsen hyvin ja positiivisessa mielessä muuttumattomana, samana kuin hyviksi koettuina rauhan aikoina. Kirjettä voi tässä yhteydessä verrata kuolemaan liittyviin valokuviiin ja puheisiin. Harva kuoleva haluaa itsensä kuvattavan esimerkiksi sairauden runtelemana. Muistelun kohteeksi valikoituu sellaisia kuvia, joissa ihminen on parhaimmillaan, mutta ei liian kaukana tulevan kuoleman hetkestä. Hyvässä valossa esitetty ei voi koskaan olla liian kaukana sisällöllisesti tai ajallisesti kuvattavasta kohteesta, muuten se menettää koskettavuutensa ja identiteettinsä. Ei ole myöskään yllätys, että hautajaispuheissa esille nousevat kuolleen ansiot ja hyvät luonteenpiirteet. Näin tuotetaan konkreettisesti haluttuja tai totutunlaisia muistin paikkoja. Erona esimerkiksi haastatteleamalla tuotettavaan aineistoon ja muistitietotutkimukseen kirjeiden tutkija ei pysty tekemään tarkentavia kysy-

myksiä eikä seuraamaan haastateltavan tunnetiloja haastattelun aikana (Hagelstam 2000, 69). Kirjeiden tekstien tulkinnassa ei voi täysin sivuuttaa intentioita ja tarkastella tekstiä ”vain” tekstinä. Kirje tuleekin ymmärtää myös sen viestinnällisistä tarpeista käsin.

Kirjeenvaihto kerrontana

Kun kirjettä ja kirjeenvaihtoa tarkastellaan kulttuurisena tuotteena, on oleellista ymmärtää kirjeen ja kirjeenkirjoittamisen funktioita ja niiden erityinen merkitys. Toisaalta kirjeen ja kirjeenvaihdon paikka on tarpeellista ymmärtää muiden lähellä olevien kulttuurituotteiden ja toimintojen joukossa. Lähtökohtanani on laeva määritelmä, jonka mukaan sota-ajan kirje on kirjoitettu viesti toiselle ihmiselle. Se pitää sisällään monenlaisia sosiaaliseen kanssakäymiseen liittyviä tarkoituksia ja merkityksiä, kuten oman identiteetin rakentaminen, kokemuksista kertominen ja niiden reflektio, sosiaalisten suhteiden ja roolien ylläpito, pakeneminen tekstuaaliseen maailmaan sodan realiteettien puristuksessa ja niin edelleen. Kirjeitse tapahtuvaan sosiaaliseen kanssakäymiseen liittyy myös vahva kerronnallisuus, koska viestintätapa ei mahdollista välitöntä palautetta.

Sota-ajan kirjeissä oleellinen piirre on itsestä, itseä koskevista tapahtumista ja omista tuntemuksista sekä kokemuksista kertominen. Kirjeiden teksti on siis *narratiivista* eli kerronnallista. Narratiivisuuden kirjallisuuden tutkija Porter H. Abbot (2009, 25) määrittelee tekstin ominaisuudeksi, joka herättää lukijassa tai kuulijassa tunteen, että he ovat tekemisissä kertomuksen kanssa. Narratiivisuuden tuottavat tekstin tutut kerronnallisiksi koetut elementit, kuten sanavalinnat (”Olipa kerran...”) tai tekstin vastaanottamisen myötä muodostuva syvempi käsitys kerrottujen tapahtumien keskiössä olevista henkilöistä. Abbotin määritelmä voitaneen hyväksyä yleisellä tasolla narratiivista tutkimusta tekevien yhteiskuntatieteilijöiden ja kulttuurintutkijoiden keskuudessa, jotka korostavat narratiivisuutta kokemusten merkityksellistäjänä ja järjestäjänä sekä oman ja toisten toiminnan tulkinnan, ymmärryksen ja arvioinnin välineenä (Chase 2008, 64; Squire 2008, 41; ks. myös Hänninen 2000, 15; Lehtonen 1998, 17). Narratiivisuus on siis eräänlainen puhe- tai kirjoittamistapa, joka representoi todellisuutta ja tapahtumia. Tässä yhteydessä englannin kielellä kirjoittavien tutkijoiden keskuudessa puhutaan erityisestä kerronnallisesta diskurssista (narrative discourse), mutta käsitteellisen selkeyden vuoksi puhun itse pelkästä narratiivisuudesta. Diskurssin käsitteellä viitataan laajemmin kulttuurissa jaettuihin puhunnan ja ymmärtämisen tapoihin (ks. tässä luku Diskurssit: Kerronnan kahleet ja mahdollisuudet). Mitkä sitten ovat narratiivisuuden piirteitä?

Silloin viime keskiviikkona illalla oli täälläkin erittäin kaunis kuutamo. Istuin pitkän aikaa ulkona luostarin portailla. Kuu paistoi ison tammen lehvän välistä ja loi tyynen lahden pintaan kalpeaa valoaan. Teki niin mieleni olla jossain – kotona päin. Ei siitä kauniista luonnosta voi täällä nauttia, vaikka miten yrittäisi elääntyä jonkinlaiseen tunnelmaan. Aina on tajunnassa sota ja mielessä epämääräinen ajatus, kohta saattaa olla taas lähtö kohti tuntemattomuutta. Milloin tämä elämä mahtaa oikein tasaantua entiselleen? Ehken sitten kun saadaan Suomelle uudet rajat. Siihen asti on yritettävä ja painettava niska kyyryssä päin ryssä. (Juhani 15.9.1941.)

Tutkimusaineistona käytetyissä kirjeissä oman itsen tekeminen toiselle läsnä olevaksi on keskeinen piirre, ja se tapahtuu kerronnassa, joka paljastaa omien tuntojen ja ajatusten yksityisimmätkin piirteet lukijan nähtäväksi. Narratiiveilla tarkoitetaan tässä tapahtumien representaatiota kirjallisessa muodossa (vrt. Abbot 2009, 13). En siis käytä narratiivin käsitettä sen kielitieteellisen tai folkloristisen tutkimuksen perinteisessä tiukassa rakenneanalyttisessä mielessä, vaan metakäsitteenä, jolla kuvaan kirjeiden tekstuaalista ainesta kokemuksellisenä. Oleellista tämän tutkimuksen narratiivin määritelmässä on sen sisältämä inhimillinen tulkinta ja kokemuksellisuus (Fludernik 2009,6; ks. myös Abbot 2009, 19; Herman 2009, 21–22, 140). Narratiivit kiinnittävät ihmisen kokemuksen ajasta, paikasta ja tapahtumista joko puhuttuun tai kirjoitettuun tekstiin (Squire & Andrews & Tambokou 2008; Kohler Riessman 1993, 8–17; Ricoeur 1990a; 2002a; 2002b). Edellisessä Juhanin (15.9.1941) pysähtyneen iltahetken ja istuskelevan miehen kokemus välittyy Juhanin omana kokemuksena luonnosta ja ajasta epävarmuuden tuntemuksineen. Tapahtumat voivat olla olemista ja ajattelua, jolloin fyysinen liike tai toiminnan suunta eivät ole niin merkityksellisiä. Kerronnan inhimillinen välittyneisyys näkyy myös siinä, mitä kerrotaan. Kerrotuksi nousevat kullakin hetkellä jollain tavalla itselle merkityksellisiksi koetut asiat. Kaikista havainnoista ja koetuista asioista valikoituu lopulta kerrotuksi päätyvä kokonaisuus.

Kirjallisuuden tutkijat tekevät eron kertomuksen ja tarinan (narratiivi) välillä. Tämä tarkoittaa heillä sitä, että tarinat ovat kulttuurista varantoa kuten erilaisia juonikulkuja ja kertomukset yksilön sommitelmia, joista kuulija tai lukija saa tietoa tarinasta (ks. esim. Abbot 2009, 15–17; Salo 2008, 85; Laitinen & Uusitalo 2008, 110–111; Hyvärinen & Löytyniemi 2005, 189–190; Hänninen 2000, 20). Esimerkiksi sotatapahtumat ovat hyvin tunnettuja, ja ne voidaan rekonstruoida monesta eri lähteestä. Sodan tapahtumat voidaan kuvata esimerkiksi historian tutkijain selkeästi kronologisena ketjuna. Kirjeiden kerronnassa on omaksuttu omanlaisensa diskurssi, jossa tapahtumien keskiöön astuu subjektiivinen kokija. Samat tapahtumat kerrotaan toisenlaisesta näkökulmasta käsin ja toisenlaisia kerronnan sääntöjä (diskurssia) noudattaen. Lyhyesti voidaan sanoa, että narratiivit ovat tapahtumien representaatioita, tarina on tapahtumat, ja narratiivinen diskurssi on se, miten asiat on esitetty (Abbot 2009, 19; ks. myös Herman 2009, 9, 27).

Juhanin kirjeestä edellä siteeratussa tekstikatkelmassa nämä elementit voitaisiin erotella yksinkertaistaen esimerkiksi seuraavasti. Tarina on kaukana kotoa olevan miehen ahdistavien tunteiden kanssa kamppailu, jonka rakkaasta ja kodista muistuttava kuutamo herättää. Tarinan päähenkilössä on oleellista eri suuntiin vetävien sisäisten ristiriitojen voittaminen ja velvollisuus taistella isänmaan puolesta. Viimeinen lause paljastaa tarinan juonesta rintamalinjan kestävyiden vaikeuksista huolimatta. Vaikuttaa siltä, että tarinan päähenkilö haluaa poistaa pelon lukijasta, käydessään ”niska kyyryssä ryssää vastaan”. Kertomus tekstikatkelmassa on tuntemusten tulkinta ikävän kokemukseksi ja kokemuksen muotoilu Juhanin omaksi tarinaksi rappusilla istuvasta miehestä menneen muisteloissa ja tulevaisuuden epävarmuutta pohtimassa. Kaukokai-

puun ja ikävän tunteminen olivat sota-ajan (populaari)kulttuurin romanttisen tarinavarannon ehtymätön lähde, josta ainakin tämän tutkimuksen lähteenä olevat kirjeet kirjoittaneet miehet ammensivat omia kokemuksiaan mukailevia aineksia kertomuksiinsa. Vastaavasti velvollisuuden täyttämisen ja uhrautumisen vaatimukset heijastelevat sota-ajan yleistä sotilasdiskurssia. Samaa tarinaa voitaisiin kertoa myös Elli Tuomiston sanoittaman ja Erkki Eirton vuonna 1942 levyttämän aikalaishitin *Vartiossa* sanoin:

*Ma vartiossa seison, nyt yössä yksinäin,
on seuranain vain taivaan tähti kirkas.
Ja usein ajatukset on mulla samat näin,
oi taivaan tähti sama on sun virkas.
Te rauhas olla saatte, mä teitä vartioin,
ei tuhota voi vainolainen meitä.
Ja kentälle jos jäisin ma iäks uinumaan,
niin viime hetkelläkin muistan teitä.
Näin yksin yössä seison ja teitä muistelen,
ja rukoilen ma suojaa puolestanne.
te isät, äidit, veljet ja siskot rakkahat,
ma olen täällä teidän turvananne.*

Kerronnalla itsellään voi välittävästä mediasta riippuen olla erilaisia tehtäviä, eli funktioita. Kirjeen tehtävä on ollut erityisesti välimatkan päästä tapahtuva yhteyden vahvistaminen (Peltonen U-M. 1998, 344–345; Decker 1998, 37). Kirjeet on kirjoitettu yhdistämään ihmisiä, vaikka sanat eivät tietenkään täysin kuro umpeen fyysistä maantieteellistä välimatkaa. Vuorovaikutustilanteeseen liittyvä epävarmuus liittyy ajalliseen ja maantieteelliseen välimatkaan. Kirjoittaja ei voi koskaan olla varma, että vastaanottaja lukee kirjeen kirjoittajan kanssa yhtenevän mielialan vallassa. Kirje palvelee silti kuvitelmaa välittömästä vuorovaikutuksesta (vrt. Decker 1998, 37). Välittömällä vuorovaikutuksella en itse tarkoita kirjeen olevan kirjaimellisesti esimerkiksi puheen analogia, vaikka kirjeissäkin kirjoitetaan usein, että kirjoittajalla on paljon ”puhuttavaa” tai ”jututtavaa”. Kirjeiden sanavalintana puhe viittaa itsessään läheisyyden rakentamiseen, pyrkimykseen kirjallisessa vuorovaikutuksessa muodostuvaan läsnäolon kokemukseen transgressiivisessä diskurssissa (ks. tästä luku Transgressiivinen diskurssi).

Narratiivisessa kirjallisuuden tutkimuksessa läsnäolon rakentamisesta puhutaan fiktiivisen maailman rakentamisena eli konstruoimisena (vrt. Abbot 2009, 164). Kerrottaessa kieli rakentaa jollain tavalla järjestynyttä todellisuutta, jossa on oma aikansa, paikkansa, tapahtumansa ja henkilönsä. Tietenkään kirjaimina ja lauseina piirtyvä merkkijono ei yksistään riitä tähän luomisprosessiin, vaan tarvitaan lukijan/kuulijan ja tekstin välinen vuorovaikutus. Lopulta kirjoitettu maailma tapahtuu lukijan pään sisällä. Lukija tulkitsee vihjeitä ja täydentää tekstin aukkoja, jolloin merkitys saa muotonsa. (Fludernik 2009, 40; Abbot 2009, 169–170.)

Katselen tässä toisella silmälläni auringonlaskua, kun se laskee sinne länteen teidän luoksenne. Lähetän sinulle sen säikeiden mukana rakkaat terveiseni. Mieleeni tulee kuva sieltä [- -] kalliolta, jossa kerran istuimme auringon laskiessa. Se kuva tulee aina säilymään sielussani. Parhainta vointia rakas Marjatta ja nyt rutistan vielä oikein kovasti, tuntuukos! (Juhani 13.4.1942.)

Kirjeidenkin tekstit kutsuvat lukijan kulkemaan kertojan rinnalle ja tekstin maailmaan. Narratiivit antavat vihjeitä mielentilasta tai paikasta, joihin lukijan tulisi kuvitelmissaan asettua. Kirjallisuuden tutkimuksessa on todettu, että esimerkiksi realistisessa kirjoittamisessa käytetään todentunnun rakentamiseksi sellaisia todellisuuden piirteitä, jotka lukijalle ovat todennäköisesti tuttuja. Kysymys ei siis ole siitä, että teksti varsinaisesti jäljittelisi todellisuutta, vaan se houkuttelee lukijaa lukukokemuksessa todenkaltaisen äärelle riittävien vihjeiden avulla. (Ks. Fludernik 2009, 55; ks. myös transgressiivinen diskurssi tässä.) Vihjeistä huolimatta tekstin fiktiivinen maailma jää aina jollain tavalla huokoiseksi ja epäselväksi, toisin sanoen tulkinnalliseksi. Esimerkiksi tutun onnitteluloron ”punainen tupa ja perunamaa” näyttäytyy mielikuvissa jokaiselle lorun kuulijalle erilaesina ja hieman eri merkityksessä. Epävarmuuden kokemus tekstin monitulkintaisuudesta näkyy myös kirjoittajien etukäteen tehtyinä anteeksipyytelyinä tai pyrkimyksinä kiinnittää vastaanottajan huomio mahdollisesti väärää käsityksiä aiheuttaviin kohtiin.

Kirje kommunikaation välineenä on muodostunut tilanteessa, jossa puhumalla ei ole pystytty hoitamaan asioita. Kirjeen kirjoittamisen ja kirjeen sosiaalisia taustoja tutkinut Charles Bazerman (2000, 17) väittää, että kirjeiden lähtökohta – kuten oikeastaan kaiken muunkin kirjoitetun – on puheessa, joka ei ole riittänyt tyydyttämään joitain viestinnän onnistumisen vaatimia tehtäviä. Kirje on näin ymmärrettynä kirjoitettua puhetta pitkän välimatkan päähän. Kirjeiden kohdalla erityisesti hallinnolliset, käskyjä sisällään pitävät kirjeet, olivat kirjeiden alkuperäisimpiä muotoja. Kirjeiden epävarmaan statukseen liittyvät historiallisessa kontekstissa myös viestin viejien tehtävät, joihin kuuluivat kirjeen perille menon varmistaminen, mutta myös joidenkin erityisen tärkeinä pidettyjen asioiden suullinen välittäminen. Myös rintamalta lähetetyissä kirjeissä ohjeistetaan kotiväkeä toiminnoissa. Ohjeet ja pyynnöt muodostavat merkityksiä kahdessa mielessä. Ne toimivat toimintaohjeina: *”Jos siellä on kovin kylmä ilma, niin älä laske kultaa [tytärtä] tupsuttelemaan ulos, vaikka mielikin tekisi, ettei kulta vain vilustu”* (Olavi 27.4.1941). Toisaalta ne ilmaisivat halua jakaa arkea ja elämää kaukana olevien kanssa osallistumalla elämän kulkuun arkisten ja pienten huomautusten kautta. Olavin ”ohjetta” kotiin voi pitää huolen ilmaisuna, lempeänä jutusteluna, jonka konkreettisen tason ohjeistava merkitys on vähäinen. Lapsestaan huolta pitävälle äidille ei olisi tarvinnut mainita kylmän sään vaikutuksesta lapsen terveyteen. Tarkoitus on *opastaa* kirjeen lukijaa oikeaan tunnelmaan ja *pyytää* muistamaan mielikuvaa lastaan rakastavasta miehestä.

Alkujaan virallisen kirjeenvaihdon ohelle kehittyi kuitenkin moniulotteisempi kirjeiden kirjoittamisen perinne, johon voidaan laskea kuuluvaksi filosofisten ajatusten kehittäminen, liikekirjeet ja yksityisemmät ajatusten vaihdot, joiden tarkoituksena oli ylläpitää suhteita ja lähentää ihmisiä silloin, kun jokin syy erotti heidät välittömästä kontaktista. Esimerkiksi useimmat Raamatun kirjoista ovat kirjemuotoisia, koska niiden tarkoituksena oli ylläpitää yhteyttä alkuseurakuntien välillä ja ohjeistaa ihmisiä. Myös tiedonvälitys näytteli suurta roolia kirjeiden lähettämisessä. (Bazerman 2000; ks. myös Riikonen 1998, 144.) Oma väitteeni kuuluukin, että sota-ajan kirjeet ovat sekä sosiaalisten suhteiden ylläpidon että niiden konstruoinnin paikkoja, mutta myös henkilökohtaisen ker-

ronnan ja reflektoinnin kirjallisia tiloja. Sota-ajan kirjeissä pyritään kirjoittaen rakentamaan jonkinlainen mieli omalle olemiselle ja ympäröivän maailman tapahtumille. Niissä on myös läsnä vahva tarve sanoittaa toiselle sodan kokemusta, tulla ymmärretyksi ja muistetuksi kirjoittajan konkreettisista lähtökohdista käsin.

Kirjeen julkiset ja yksityiset sfäärit

Kirjegenrejen tavallisin jako kulkee henkilökohtaisen ja virallisen välillä, jolloin kirjallinen viestintä ymmärretään hyvin laajasti ”kirjeeksi”. Henkilökohtaiset kirjeet liittyvät arkipäiväiseen kirjoittamiseen, jonka taustalla voivat olla hyvin monenlaiset tarpeet. Kirjoittamalla toiselle ilmaistaan tunteita, kerrotaan uutisia ja annetaan ohjeita, joissa esimerkiksi kerrotaan mitä kaupasta pitää ostaa tai jätetään pöydälle lappu, jossa ilmaistaan oma kotiintuloaika. Toiseen perinteisen genrejaon mukaiseen luokkaan kuuluvat esimerkiksi kirjeet poliittisille päättäjille, liike-elämän kirjelmät tai vaikkapa laskut. Kyseessä on virallisten kirjeiden luokka. Näiden kirjeiden rakenteessa on helposti havaittavissa tietty muodollisuus ja sosiaalisten suhteiden laadun selkeä esiintuonti esimerkiksi puhuttelussa titteleillä. (Nigel & Hall 2000b, 2.) Tämän tutkimuksen puitteissa virallisia kirjeitä ei tarkastella, vaikka nekin kuuluisivat luontevasti yksityishenkilön sota-aikana lähettämien kirjeiden joukkoon, kuten esimerkiksi sotilaiden kirjalliset loma-anomukset. Syynä jälkimmäisen luokan poisrajaamiseen on, että niitä ei ole saatavilla, eikä niiden sisältöanalyysi oletettavasti rikastaisi tutkimuskysymysten kannalta oleellisia puolia.

Henkilökohtainen kirjoittaminen liittyy jokapäiväiseen arkeen ja sen viestintätarpeisiin. Oleellista arkisessa kirjoittamisessa on myös se, että henkilökohtaisen kirjoittamisen muoto ja aihevalinnat ovat yksityisiä. Yksityiset aiheet vertautuvat Tiina-Riitta Lapin (2007, 19–21) tekemään erotteluun yksityisen ja julkisen puhunnan välillä. Yksityisellä aihevalinnalla viitataan tässä yksilön omista kokemuksista ja tulkinnoista nouseviin arkipäiväisen kerronnan muotoihin, vaikka tätäkin kirjoittamista ohjaavat monet kulttuuriset konventiot. Henkilökohtaisen kirjeen kohdalla lukijaksi mielletään länsimaisessa kulttuurissa ensisijaisesti kirjeen vastaanottaja, ja näin lukutilanne määritellään privaateksi tapahtumaksi. Tämänkaltainen huomio on tehty muun muassa englantilaisten työläisten kirjeenkirjoittamista ja vastaanottoa tarkasteltaessa (Nigel & Hall 2000b, 3–4).

Sama näkökulma henkilökohtaisuuteen pätee suurimpaan osaan tässä tutkimuksessa lähteenä käytettyihin sota-ajan kirjeisiin. Ne ovat muodoltaan hyvin epävirallisia, mutta niissä on silti selkeä rakenne. Ne on kirjoitettu silmällä pitäen vastaanottajaa, eikä niitä periaatteessa ole tarkoitettu luettavaksi muille yksityishenkilöille, vaikka kirjeiden mahdollinen luetuksi tuleminen toisten puolesta oli tiedossa. Selkeimmin mahdollista ”toista” lukijaa edustivat sota-ajan kirjeissä sensuurin parissa työskentelevät, joiden läsnäolo tiedostettiin, mutta myös ymmärrettiin, etteivät he edustaneet kenenkään yksityishenkilön intressejä. Kahdenvälisyys kirjeissä näkyy myös siinä, ettei kirjoitettuja asioita ole välttämättä katsottu tarpeelliseksi asettaa sen enempää kontekstiin, koska

toisen tiedetään tai ainakin oletetaan tietävän, mitä kirjoittaja tarkoittaa viitattaessa johonkin tapahtumaan, henkilöön tai yhteiseen kokemukseen.

Henkilökohtaiseksi koetun rajat määrittyvät kulttuurisesti, eikä henkilökohtaisen kirjeen kategoria voi olla muuta kuin tapauksittain muotoutuva analyttinen työväline. Esimerkiksi muslimien kirjeenvaihtoa tutkittaessa on todettu, että henkilökohtainen ulottuu koskemaan koko perhettä. Pohjois-Amerikan amishien keskuudessa kirjeitä kierrätettiin perheeltä toiselle, jolloin henkilökohtaisuus määrittyi vielä laajemmin koko yhteisön kautta. (Nigel & Hall 2000b, 5.)

Eurooppalaisessa kontekstissa yksityiseen sfääriin tunkeutuva, henkilökohtainen kirje on varsin tuore ilmiö. Niin sanottu moderni kirjetyyli yleistyi vasta 1600-luvun ranskalaisissa salongeissa. Kirje ilmaisi kulttuurin jäykkää etikettiä, ja sen kirjoittamisen edellyttämän hyvän maun ja tunteen vangitsemisen ajateltiin olevan mahdollista vain kaikkein hienoimman sivistyksen saavuttaneille. 1700-luvulla yleistyi tunteellinen kirje, joka ymmärrettiin siinä määrin julkiseksi, että kirjeitä kirjoittavan väestönosan sisäpiirissä vasta laajasti luetun kirjeen katsottiin olleen menestys eli toteuttaneen funktionsa. (Mazzarella 1992, 145.) Yksityisesti koettu tunne ja sen julkinen esittäminen kietoutuvat yhteen yksilön identiteetin rakentumisessa, jossa osin itsestä osin yhteisöstä nousevat itsemäärittelyn ainekset punoutuvat kulttuurin arvoja ja normeja noudattavaksi tekstiksi. Saksalainen filosofi Jürgen Habermas onkin tehnyt huomion kirjeiden ja päiväkirjojen kirjoittamisen kasvusta modernin identiteettikäsitteiden muodostumisen myötä 1700-luvun aikana (Goldberg 2006, 166). Päiväkirjoihin ihminen kirjoitti sekä omat tunnustuksensa että tuomaroi ja reflektoi elämäänsä rakentaen näin tarinaa ja identiteettiään moniulotteisena moraalisen toimijana. Teksti heijasteli ihmistä sekä hyvänä että pahana. (Rose 1999, 228.) Kirjeet toimivat samalla tavalla: arvioidessaan käsityksiään itsestään ihminen peilaa itseään sekä aikaisempiin käsityksiinsä että yhteisön käsityksiin.

Kirjeen perustavanlaatuinen ja toistuvasti esiin tuleva kahtalainen luonne käy hyvin ilmi edellisestä esimerkinomaisesta historiallisesta katsauksesta. Toisaalta kirjeet ja kirjeenvaihtoinstituutiot ovat muodollisia ja julkisia ilmiöitä, eli ne noudattelevat kulttuurissa niille määriteltyjä tehtäviä ja muotoja. Samalla kirjeet ja kirjeenvaihto ovat yksityinen ja henkilökohtainen ilmiö. Kirjeessä kirjoittaja voi ilmaista jotain itsestään tai havainnoistaan ympäröivästä maailmasta. Kirjeen lähettämiseen puolestaan voi liittyä kokonainen kahden ihmisen välille muodostunut rituaalisen toiminnan kudelma sekä kirjeenvaihdossa rakentunut yksityinen tila, joka palvelee ensisijaisesti heidän keskinäisiä pyrkimyksiään. Esimerkiksi sota-ajan kirjeissä välittyvät rakkauden tunnustukset muodostavat tunnepohjaisen rituaalisen käyttäytymisen tilan vannomisineen ja lupauksineen. Kirjeissä rakennetaan myös yksityinen tila, kun konkreettinen, yhdessä toisten katseilta syrjään vetäytyminen oli mahdotonta. Kirje on merkittäväällä tavalla julkisen ja yksityisen leikkauspisteessä.

Kirje on dialogin muoto, jossa halutaan kertoa toiselle jotakin sillä hetkellä kertomisen arvoiseksi koettua (ks. Hagelstam 2000; 2003; 2006). Kirje ei ole kuitenkaan puhutun dialogin täydellinen analogia, vaikka kummassakin on kyse vuorovaikutuksesta. Kirjettä tutkittaessa tulisikin korostaa nimenomaan sen

kirjallista luonnetta. Kirjoittaminen kiinnittää hetket jälkikäteen tarkasteltaviksi, toisin kuin puhe. Kirjeet pitävät sisällään tarkemmin pohdittuja aihevalintoja sekä valikoituneempaa ja kiteytyneempää ilmaisua. Olkoonkin, että kirjeiden tekstin logiikka jäsentelyn mielessä voi ponnahdella tai hämärtää käsiteltäviä aiheita (vrt. Suojanen M.K. 1984, 10). Kirjeen kirjoittaminen vaatii myös aikaa, ja siksi sitä voi luonnehtia hitaaksi vuorovaikutukseksi verrattuna puhumiseen, koska puhe ja puhuminen ovat hetkessä olemisen ja reagoimisen muotoja.

Sota-ajan kirjeitä olisi houkuttelevaa lähestyä suullisen keskustelun kirjoitettuna muotona (vrt. Hagelstam 2000; 2003; 2006). Samoja piirteitä varmasti löytyy. Dialogin määritelmä keskusteluna pitää sisällään kaksi keskeistä elementtiä: vapauden ajatusten vaihtoon ja keskustelijoiden välisen kunnioituksen, jossa keskustelijat eivät välttämättä pyri synteesiin tai konsensukseen, mutta eivät myöskään pyri liialliseen vastakkainasetteluun (Mazzarella 1992, 10). Sota-ajan kirjeissä kerrotaan asioista, joita kirjoittajat ovat kokeneet sen hetkisen elämismaailmansa puitteissa. He kunnioittavat toista lukemalla heille laaditun vastauksen. Kirjeissä muodostuvassa dialogissa ei muodostu välttämätöntä tarvetta jatkuvasti etenevän eheän ”keskustelun” käymiselle, koska kertomisen funktiot lepäävät eri tasoilla kuin täydellisen konsensuksen tai esteettisesti eheän kertomuksen kerronnassa. Lopulta kirjeet toimivat myös ihmissuhteiden ylläpitäjinä, joten ristiriitoja aiheuttavia sisältöjä ei ole ollut tarkoituksenmukaista luoda. Edelleen keskustelun vapaus on ymmärrettävä sota-aikana kirjeitse käydyssä keskustelussa erilaiseksi. Sota-ajan kirjeissä vapautta ilmaisee muun muassa kerronnassa rakentuva oma tila. Samalla teksteissä on keskusteluun verrattuna läsnä erilaisia sensuurin pidäkkeitä ja viestinnän muotoon liittyviä hankaluuksia, kuten sen hitaus tai keskustelijoiden fyysinen etäisyys. Keskustelun kanssa analogisia piirteitä voidaan löytää paljon: sosiaaliseen tilanteeseen kuuluvat aina muun muassa roolit, performatiivisuus ja vallankäyttö (Vehkalahti 2011). Pelkkä samankaltaisten piirteiden löytäminen ei kuitenkaan riitä puheen ja kirjeen rinnastamiseen. Kirjoitettu ja puhuttu viesti ovat lähtökohtaisesti erilaisia.

Usein kirjoitetun tekstin tyyliä pidetään vastakkaisena suullisessa kommunikaatiossa muodostuvaan läheisyyteen, epämuodollisuuteen ja sitoutumiseen. Kuitenkin edellä mainittujen piirteiden on jopa todettu korostuvan esimerkiksi kuolemansellissä rangaistustaan istuvien vankien lähettämissä kirjeissä. Etäisyys ja kontaktin välittömyyden puuttuminen tarjoavat turvallisen tilanteen itsestä kertomiselle ja mahdollisuuksia sommitella sanansa huolellisesti. Välitöntä palautetta ei tarvitse pelätä tai hävetä. Vangeille tämä tarjoaa uudenlaisen mahdollisuuden rakentaa historiaansa ja identiteettiään. (Maybin 2000,168.) Samansuuntaisia havaintoja voi tehdä myös sota-ajan kirjeistä. Kirjeissä oli ilmeisesti sotatilanteen vaikeudesta riippumatta helpompi kertoa joi-tain henkilökohtaisia asioita kuten sentimentaalisimpia rakkauden tunnustuksia. Kirjoitetun tekstin rinnastaminen liikaa puheeseen, voi johtua puheen merkityksen korostamisesta tai välittömän vuorovaikutuksen ajattelemisesta vain kasvokontaktin kautta ilman vuorovaikutuskontekstin erityislaadun huomioon ottamista. Tämä näkökulma avaa ja murtaa myös suomalaisen kulttuurin lii-

tettyä tunnekommunikaation vähäisyyden ajatusta sekä selittää, miksi sota-ajan kirjeissä uskallettiin puhua runsaasti esimerkiksi hellistä tunteista, vaikka hellien tunteiden ja lepertelyn ei ole katsottu olevan miehille sopivaa – ainakaan julkisesti.

Huomionarvoinen seikka on myös se, että kirjoittamisen taito ei ole itsensänselvyys yhteisönsä täysivaltaiselle, kehityspsykologisesti ajatellen normaalisti ja normaaleissa olosuhteissa kehittyneelle yksilölle. Puhe on. Kirjoittaminen on aina tarkoitushakuisemmin jonkin syyn vuoksi opeteltua tai opetettua ja opittua. Kirjoittaminen oli esimerkiksi toisen maailmasodan aikaisessa Suomessa pitkälti koulujärjestelmän ansiosta opittu taito. Voidaan olettaa, että kirjoittamiseen liittyvät konventiot kiinnittyivät paikallisellakin tasolla koulutustavoitteiden sanelemiin reunaehtoihin, ja mallia kirjoittamiselle haettiin ensin koulussa ja sitten vapaa-ajalla luetusta kirjallisuudesta ja tiedostusvälineiden tuottamista teksteistä. Kirjeet teksteinä muodostavat myös omanlaisensa kirjallisen toiminnan kontekstin ja genren, jossa kirjoittamisen säännöt sekä ohjaavat että tarjoavat resurssin kirjeiden kirjoittamiseen. Tämä näkyy esimerkiksi tässä tutkimuksessa lähteenä käytetyissä kirjeissä vähäisenä, jopa olemattomana murreilmaisujen määränä. Kirjeiden kirjoittajat elivät savolaisella murrealueella, jota ei tavallisten ihmisten puheesta ole voinut olla kuulematta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tämä kertoo myös siitä, että puhutun ja kirjoitetun kielen välinen ero oli selvä kirjeitä kirjoittaneille miehille. Kirjoittamista ohjaavat konventiot oli omaksuttu joko kirjallisuudesta tai muista malleista, esimerkiksi itse saaduista kirjeistä tai kirjeenkirjoitusohjeistuksista²². Kirjeiden perusteella saakin käsityksen, että kumpikin kirjeitä kirjoittanut mies luki runsaasti kaunokirjallisuutta. Se on omalta osaltaan saattanut vaikuttaa kirjallisen ilmaisun kehittymiseen yleiskieliseen suuntaan.

Kirjeiden kirjoittaminen vei runsaasti aikaa, ja kirjoittaminen mahdollisti paneutumisen oman olemassaolon syvälliseen pohdintaan. Omaan itseen ja elämään liittyvän pohdiskelun viriämistä edesauttoi erityisesti asemasotavaiheen mukanaan tuoma joutoaika ja pitkittyneen sodan mukanaan tuomat epäilykset sen vaikutuksesta ihmiseen. Sota-ajan sisällään pitämän kerronnan ja pohdiskelujen taustalla oleva kielellinen resurssi on hybridi. Omille tunnoille haettiin sanallista tulkintaa monista lähteistä. Kirjeet on kirjoitettu hyödyntäen ajan virallista retoriikkaa, aikakauden populaarikulttuuristakin tuttuja teemoja ja sanoitettuja kokemuksia, sekä toisaalta kirjoittajille tuttuja kirjallisen ilmaisun muotoja erityisesti kaunokirjallisuudesta. Kirjeet ovat siis sekä kulttuuristen konventioiden läpitunkemia kirjallisia tekstejä että yksilön elämäkokemuksista ja tulkinnoista kumpuavia artefakteja. Näin kirjeet ilmaisevat hyvin vuoropuhelua yksilön ja kulttuurin välillä, mitä Wertsch (2001) kutsuu kielen resurssien käyttämiseksi kulttuurisena työkaluna. Wertschin mukaan käytössä olevat

²² Esimerkiksi Juhaniilta jälkeensä jääneistä kirjoista löytyi Rolf Tiivolan vuonna 1941 toimittama teos *Uhrasimme Henkemme*. Teos on toimitettu sodassa kuolleiden kirjeistä ja jaoteltu temaattisesti kotia, uskontoa ja isänmaata käsitteleviin aiheisiin. Teos on isänmaallisella päätöksellä tehty muistelulukemisto ja samalla epäilemättä myös malli oikeanlaiselle kirjeiden kerronnalle aiheiden ja tyylin puolesta.

kielelliset resurssit toimivat välineenä yksilön omien ajatusten muotoiluun ja viestintään ymmärrettävässä ja tulkitussa muodossa.

Kulttuurin kirjallisten konventioiden merkitystä korostamalla en kuitenkaan tarkoita sitä, että kirjoittaminen tasapäistäisi kirjoittajia. Edellinen huomio vaikuttaa itsestään selvältä, kun miettii kirjallisen ilmaisun variaation mahdollisuutta missä tahansa teksteissä. Kirjoittaminen itsessään identifioi yksilöä niiden käytössä olevien ilmaisujen ja kirjoittamisen tapojen kautta, joihin kirjoittaja tarttuu. Tämä liittyy ajatukseen kirjeen ymmärtämiseen kielellisenä resurssina, joka myös mahdollistaa kielellistä toimintaa pelkkien rajoitusten sijaan.

Kirjeiden tutkimuksessa on korostettu demografisten tekijöiden huomiointamista, koska tyylilliset, sisällölliset ja kielelliset ratkaisut ovat suhteessa kirjoittajan asuinpaikkaan, koulutustaustaan, sosiaaliseen asemaan ja esimerkiksi harrastuksiin (Suojanen M.K. 1984, 9). Demografisia piirteitä olen käsitteellyt lyhyesti jo aiemmin. Kirjeistä voidaan lähiluvun avulla analysoida esiin henkilökohtainen ja yleinen taso. Nämä tasot tosin ovat vain teoreettisessa mielessä toisistaan erotettavissa. Henkilökohtaista tasoa edustaa yksilön elämänhistoriallinen aspekti sijoittumisineen kulttuurin ja yhteiskunnan eri lokeroihin, kun taas yleinen taso muodostuu niistä kirjoittajaa ohjaavista arvoista ja säännöistä, joita ympäröivä yhteiskunta ja kulttuuri pitävät sisällään.

Tekstitasolla yksityistä tasoa ilmaisee esimerkiksi identiteetin rakentuminen ja yleistä tasoa voi ajatella kielellisenä resurssina. Yksityisen ja yleisen suhde avaa mahdollisuuden ymmärtää kirje lähteenä sellaiseksi, joka kuvastaa koko yhteisön elämää ja jonka sisältö kattaa koko inhimillisen elämän piirin. Esimerkiksi rintamakirjeet voivat valaista suuren ryhmän elämää tai jotakin suurta ilmiötä – tässä tapauksessa sotaa ja sen kokemusta. (vrt. Riikonen 1998, 144–145, 151.)

Sota-ajan kirjeet genrenä

Genre on lajityyppi tai jopa tyylilaji, joka voidaan määritellä tekstin konventioiden perusteella. Tämän vuoksi genre toimii tässä tutkimuksessa aineiston kuvaamisen apuvälineenä. Genrejä ovat esimerkiksi tarinat, kaskut tai vaikkapa poliittiset puheet tai rakkauskirjeet. Genre ei ole sama asia kuin diskurssi, vaikka kummatkin ovat eräänlaisia kielellisiä resursseja. Diskurssin ja genren välistä suhdetta voi ilmaista myös niin, että eri genret voivat toimia saman diskurssin representoinnin alustana. Esimerkiksi venäläisrepresentaatiot sota-aikana olivat monissa eri konteksteissa samanlaista halveksuvaa mielikuvaa ylläpitäviä (diskurssi), olipa kyseessä sitten kotiin lähetetty kirje, AKS:läinen propaganda, korsuhuumori, seikkailukirjallisuus tai postikorttien kuvitus – vaikka esimerkiksi julkinen tiedotus ja propaganda pyrkivätkin kitkemään turhanai-kaista ”ryssittelyä” ja hurmahenkisintä sotamentaliteettia. (Vrt. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 35.) Tämän lisäksi saman diskurssin representaatioita hyväkseen käyttävät genret ovat ymmärrettävästi muodoltaan erilaisia, ja niiden funktiot kulttuurisessa viestinnässä voivat olla erilaiset. Jokaisessa genressä il-

maistaan jotain kulttuurille merkityksellistä, mutta ei välttämättä samalla tavalla tai samaa merkitystä. (Honko 1989, 13.) Esimerkiksi propagandassa luotu viholliskuva ja jylhä isänmaallisuus pyrkivät nostattamaan sotilaiden taistelu- tahtoa ja ryhmähenkeä yhteistä vihollista vastaan, kun taas korsuhuumorissa representoitujen ryssien ja iipojen tai parodioidun isänmaallisuuden voi katsoa tarkoitettuna myös viihdyttämään, sekä luomaan turvallisuuden tunnetta vihollista halveksimalla.

Sosiaalisena toimintana henkilökohtaisten kirjeiden kirjoittelu ylläpitää suhteita sekä määrittelee rooleja ja suhteiden laatua. Kirjeiden tekstit tuottavat osanottajia ja subjektipositioita kirjeinstituution ympärille muodostuvaan toimintakenttään. Tekstitasolla kirjeet voidaan ymmärtää eräänlaisena genrenä, jota määrittelevät enemmän tai vähemmän julkilausutut kirjoittamisen säännöt. Genre on tässä ymmärretty kulttuurisena kielenkäyttöresurssina, jota yksilö käyttää kirjettä kirjoittaessaan. Genren vaikutus näkyy suhteellisen vakiintuneina muotoina, sanavalintoina ja sisällöllisinä tekijöinä. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 79–80, 88; Shore & Mäntynen 2006, 11; Solin 2006, 72.) Edelleen kirjeet ovat konkreettisia ihmisen tuottamia esineitä, joiden muotoon ja sisältöön liittyvät valinnat sekä jakeluinstituutio kuuluvat osana kirjeen materiaaliseen ja kulttuuriseen ulottuvuuteen. Ymmärtääkseni kirjeiden sisältöjä temaattisissa luvuissa olen katsonut tarpeelliseksi analysoida sota-ajan kirjettä sosiokulttuurisena tekstinä sekä materiaalisena tuotteena. Tämä tarkoittaa muun muassa sota-ajan kirjeen sijoittamista kontekstiinsa kenttäpostina, sekä sota-ajan kirjeen käsittämistä poikkeustilassa syntyneen kielenkäyttöresurssin ilmentymänä.

Genrellä tarkoitetaan tässä tiettyä tekstijoukkoa ja sen kielenkäyttöä yhdistäviä tekijöitä. Yhdistävät tekijät ovat joukko ilmaisun konventioita ja tyylillisiä piirteitä, joita kirjeiden tekstit noudattavat. Genret toimivat tekstien tutkimuksessa apuvälineenä, kun tutkitaan mihin tekstiryhmään jokin yksittäinen teksti kuuluu, eli analysoidaan tekstijoukosta esiin yhdistäviä piirteitä. Myös eri genreen kuuluvien tekstien tehtävät kulttuurin kentässä voivat olla kiinnostuksen kohteena. Esimerkiksi voidaan kysyä, miten eri genret konstruoivat merkityksiä samasta aiheesta. Genreluokittelun perustana voivat olla esteettiset kriteerit (esimerkiksi dada-runous), tekstejä yhdistävä juonikuvio (ryysyistä rikkauksiin) tai esimerkiksi kuvauksen kohde (alamaailma). Tämän lisäksi jokaisella genrellä on omia funktioitaan kulttuurisen viestinnän ja merkityksen muodostamisen kontekstissa, esimerkiksi kauhutarinoiden kertominen moraalisisina opetuksina. Näin ajatellen genret ymmärretään kielellisinä resursseina ja samankaltaisten kielenkäyttötapahtumien luokkana. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 79–80, 88; Shore & Mäntynen 2006, 11; Honko 1989, 15.) Sota-aikana kirjoitettujen kirjeiden voidaan katsoa muodostavan erityisen kirjallisen genren, koska kirjeistä tuli laajalle ja heterogeeniselle ihmisryhmälle oman elämän ja ajattelun narratiivinen konteksti, jota yhdisti sota. Kirjallisen itseilmaisun yleisyyttä samassa mittakaavassa on vaikeaa löytää historiasta, lukuun ottamatta ehkä nykyisiä sosiaalisen median muotoja. Sota-ajan kirjeeseen sulautui koulutuksellisesta taustasta riippumaton kirjoittamisen tarve, eri yksilöille tutut kirjalliset konventiot ja sota-ajan kulttuuria jäsentävät ajatukselliset virtaukset.

Genren määrittelyminen resurssina suuntaa tulkinnan ymmärtämään genret kategorioina, jotka auttavat ihmisiä suunnistamaan kirjoitettujen tekstien maailmassa. Koska kirjeet ovat osa sosiaalista toimintaa, kirjoittamiseen liittyy sosiaalisessa ympäristössä tunnistettavissa olevia sosiaalisia rooleja ja instituutioita sekä ideologioita (Bazerman 2000, 16). Kirjeen kontekstisidonnaisuus sääntöineen, normeineen ja mahdolluuksineen ohjaa merkittävästi paitsi kirjeenvaihtoa käyvien, myös kirjeitä tutkivan tulkintoja (ks. Peltonen U-M. 1996, 37; Makkonen 1993, 10). Kirjeeseen tekstinä liitetään tuttuuteen perustuvia odotuksia sekä aiheiden, moraalin että roolien suhteen, jotka auttavat vastaanottajaa jäsentämään kirjeessä rakentuvaa tekstitodellisuutta. Kirjallisuuden tutkimuksessa puhutaan odotushorisontista, jolla viitataan vastaanottajan tai lukijan sosiokulttuurisiin käsityksiin ja odotuksiin (ks. Pettersson 2006). Jos sota-ajan kirje ymmärretään genrenä, tulee pohtia, mitkä ovat nimenomaan sota-ajan kirjeen tyylilliset ja viestinnälliset erityispiirteet. Mikä tekee kirjeestä sota-ajan kirjeen ja minkälaisia elementtejä se pitää sisällään?

Sota-ajan kirjeissä rakennetaan sosiaalista todellisuutta tiettyjen konventioiden varassa sekä palvellen tiettyjä päämääriä, joista tärkeimpiä ovat (i) yhteydenpito läheisiin, (ii) oman olemassa olon konkretisointi eli sosiaalisten suhteiden ylläpito ja (iii) oman identiteetin rakentaminen sekä (iv) elämän mielekkyyden ja arvojen pohdinta. Näitä keskeisiä viestinnällisiä funktioita konstruoidaan kirjoittamalla eri teemoista kuten huolesta, ikävästä, tunteista, mielipiteistä, kotitöitä koskevista ohjeista ja miesten kirjeissä rintamalla olosta ja naisten kotioloista (ks. myös Hagelstam 2003, 60).

Sota-ajan kirjeiden ymmärtämistä genrenä voidaan lähestyä määrittelymällä samanaikaisissa kirjeissä ilmeneviä yhtäläisyyksiä. Toisaalta voidaan sota-ajan kirjettä lähestyä sitä lähellä olevien tekstityyppien kautta ja sen suhteena niihin, kuten päiväkirjoihin tai autobiografioihin, ja ajatella näiden kautta muodostuvan tietynlaisen kirjallisen ilmaisun kontekstin, jota tietyt konventiot yhdistävät. Tällaisessa yhteydessä *konteksti* voi viitata jaettuun ajatuksiin ja ideoihin sekä toistuviin jopa rutiininomaisiin käytänteisiin, toimintatapoihin ja sosiaalisiin rakenteisiin (Pietikäinen & Mäntymaa 2009, 35; ks. myös Shore & Mäntynen 2006, 16–18).

Sota-ajan kirjeiden kirjoittamisen konventioita kuvaan esimerkiksi niissä käytetyistä kielellistä resursseista käsin. Sota-ajan kirjeet ovat ensinnäkin hybridejä tekstejä, jolla tarkoitan niiden ammentavan hyvin erilaisista kielellisistä resursseista (ks. myös Decker 1998, erit. luku1). Aikaisemmin olen jo maininnut kirjeissä ammennettavan muun muassa iskelmien teksteistä, mutta populaarikulttuurin tuotteesta innoituksen saanut tunteen vuodatus saattoi saada rinnalleen paatoksellisuutta lähentelevän uskonnollisävytteisen (rukous)toiveen. ”*Pyytäkäämme Häneltä, joka kuitenkin määrää lomastakin, että hän ratkaisisi tämän asian meidän yhteiseksi hyväksemme*” (Olavi 30.7.1941). Lainauksessa yhdistyvät sekä sotilaiden motivoinnissa yleisesti käytetyn kristillisen retoriikan elementit että lähes maagista vaikutusta tavoitteleva puhe ainoastaan Jumalan mahdollisuudesta sallia loman toteutuminen pian. Tyylillisten vaihdosten tulkitsemisen ilmaisevan kirjeissä sekä valintoja, joilla miehet katsoivat tulevansa par-

haiten ymmärretyksi, että tunnetilojen ja kokemusten sanoittamiseen soveltuviin resurssien rajallisuutta. Esimerkiksi lomatoiveiden mielekäs ja sovelias ilmaiseminen ei välttämättä ollut helppoa, eikä loman saanti sodan alun aktiivisen sotatoiminnan vuoksi ollut mikään itsestään selvyys muutenkaan. Kristillisen retoriikan omaksuminen voi kuvata paitsi nöyrän mielikuvan luomista tosiasioiden edessä, mutta myös omien vaikutusmahdollisuuksien ulottumattomissa olevan asian pukemista sanalliseen muotoon.

Kirjeissä representoidaan runsaasti sosiaalisia suhteita, mutta onko kirjeistä löydettävissä jotain yhteistä tyyllistä tekijää sosiaalisten suhteiden representaatioissa? Ymmärrettävää tietenkä on, että sosiaaliset suhteet ja niihin liittyvät käsitykset ovat tutkimuksen kirjeissä sidoksissa 1900-luvun alun itäsuomalaiseen maaseudun kulttuuriin. Sosiaalisten suhteiden ylläpito poikkeustilassa yhdistettynä kirjeen viestinnälliseen funktioon yhteydenpitona on sosiaalisten suhteiden laatua kuvaava piirre. Mutta miten yhteydenpitoa ja yhteyttä rakennettiin kirjoittamalla? Tässä tutkimuksessa ei ole tarkoitus tehdä varsinaisesti reseptiotutkimusta, mutta kirjeiden tekstien tulkinnassa on tärkeää huomata, kenelle kirjeet on tarkoitettu. Vastaanottajanäkökulman huomioiminen tekstien analysoinnissa auttaa ymmärtämään, minkälaiseen arvojen ja suhteiden verkoon kirjoittaja pyrkii lukijan asettamaan ja mihin suuntaan tekstin tulkintaa on pyritty ohjaamaan (ks. esim. Turunen 2011, 88). Ainoastaan alkuperäisen vastaanottajan tai kirjallisuudentutkimuksen termin ideaalilukijan tiedostaminen mahdollistaa kirjeiden merkityksen ymmärtämisen. Kielen mahdollisuuksista ja kuvauksen tasoista on valikoitu ja valikoitunut kirjeisiin joukko toistuvia teemoja ja kielenkäyttötapoja, jotka tyydyttävät ideaalilukijan odotuksia ainakin ymmärrettävyytensä puolesta. William Deckerin (1998) tulkinnan mukaan ”todellisen kirjeenvaihdon” nimenomainen tunnuspiirre on se, että kirje tyydyttää sisällölliset ja muodolliset odotukset, joita kirjeelle asetetaan. Näin se toteuttaa samalla vuorovaikutussuhteelle asetettuja odotuksia. Sota-ajan kirjeiden erityinen piirre oli rakentaa läheisyyden kokemuksia ja yhteisiä transgressiivisiä tiloja mielikuvituskohtaamisille. Kirje tyydytti silloin lukijan odotukset, kun se onnistui tässä. Esimerkiksi kirjeiden alussa esitetyt anteeksipyynnöt kirjeen lyhydestä tai sen kirjoittamisen kestämisestä ilmaisevat ajan ja paikan erottaman suhteen ylläpitämistä. (Decker 1998, 19.)

Taas rupesin, tyydyttääkseni edes hiukan kaipuutani, kirjoittamaan sulle rakas tyttöni. Samalla rakkaimmat kiitokseni sinulle tyttöni siitä kovin rakkaasta kirjeestä, joka sai aivan vedet tulemaan silmiin. Minun täytyy tunnustaa, etten minä osaa kirjoittaa niin kaunista kirjettä, vaikka kuinka yrittäisin. (Olavi 19.7.1941.)

Pahoittelut toisen huomioon ottamisen muotona ovat oikeastaan johdanto henkilökohtaisen kirjeen yhteen perusteemaan, jossa kirjoittaja pyytää anteeksi, ettei ole konkreettisesti läsnä. Tähän konkreettisen poissaolon ja kirjoitetun läsnäolon odotushorisonttiin rakentuvat pitkälti myös sota-ajan kirjeitä yhdistävät odotukset ja konventiot, joiden tulkitsen saavan yhden muotonsa transgressiivisessä diskurssissa (ks. tästä Transgressiivinen diskurssi-luku).

Kirjeen tulkitseminen tunneassosiaation tuottavana fetissinä avaa kirjeen materiaalista ulottuvuutta, mutta myös sota-ajan kirjeelle tyypillisiä merkityk-

siä sosiaalisten suhteiden ylläpitäjänä ja genrenä. Fetissin tuottamalla tunneasosiaatiolla tarkoitetaan tässä objektin aiheuttamaa vahvaa mielikuvaa tai tunnetta jostain, mistä objekti muistuttaa (vrt. Draaisma 2011, 49–53). Kirjeen materiaallinen ulottuvuus fetissinä liittyy näin sen voimaan tuoda muisto tai vahva tunne kirjoittajasta kirjeen vastaanottajalle. Kuten rakkauskirjeen kohdalla itse teksti ei edes välttämättä ole oleellinen, vaan kaikki ne pienet merkit, jotka kertovat toisen läsnäolosta ja inhimillisyydestä kirjeen kirjoittamisen hetkellä. Semiootikko Roland Barthes (2000, 91) kirjoittaa teoksessaan *Rakastuneen kielellä* kyynelistä, jotka kertovat tuskasta ja luovat kärsimyksen myytin kyynelehtivän ympäri. Vastaanottajalle kyynel on merkki, ei suora ilmaisu. Kyyneleen tekemä jälki paperissa konkretisoi toista ja toisen kokemaa tunnetta sekä vihjaa rakkaan suruun, joka johtuu erosta. Merkkejä täynnä oleva objekti muuttuu fetissiksi, joka muistuttaa joka hetki poissaolevasta himon tai rakkauden kohteesta (Barthes 2000, 51–52).

Sota-ajan kirjeiden yksi funktio ilmenee kirjeiden tavassa (tai yrityksessä) tuoda toinen lähelle ajatuksina ja muistoina. Kirje on kulttuurinen objekti, väline, jolla voidaan yrittää muuttaa välimatka olemattomaksi. Erityisen merkittävästi tämä näkökulma kirjeeseen liittyy sota-aikaan, jolloin kirjeen kirjoittaja saattoi olla kuollut kirjeen saamisen hetkellä. Huoli ja kuoleman läsnäolo lisäävät ajallisuuden kokemuksen dramaattisuutta ja eron tunteen syvyyttä. Materiaalinen ulottuvuus tässä tarkoittaa nimenomaan kirjefetissin voimaa, muistamista, yhteisen tilan muodostumista, joka syntyy kirjeen ja yhteisen historian viitekehykseen. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna ei ole myöskään yllätys, että kirjeitä on säilytetty huolella ja sotilaat ovat niitä kuljettaneet mukanaan tilanteissa, joissa kaikki muu kuin välttämätön on ollut ylimääräisenä painolastina. Puheesta poiketen kirjeet eivät ole kertakäyttötavaraa, vaan pitävät sisällään hitusen konkreettisesta, toisen läsnäoloa poissaolossa.

Kirjeenvaihto voidaan tulkita eräänlaisena vastavuoroisena lahjainstituutioon, jossa toinen lahjoittaa osan itseään ja aikaansa toiselle. Toisen käden jälki liittyy osan ihmisen olemusta, ”henkeä” kirjeeseen. Ajatus, että esine pitää sisällään toisen ihmisen ”henkeä”, ei ole poikkeuksellinen kulttuurien keskuudessa (ks. esim. Mauss 1999 [1950], 37–41). Annettaessa toiselle lahja tai jokin muu esine on ajateltu, että lahjan mukana annetaan myös osa itseä. Lahjainstituutiota tutkiessaan ranskalainen antropologi Marcel Mauss (1999 [1950]) kiinnitti huomiota myös siihen, ettei varsinaisesti pyyteettömiä lahjoja ole, vaan lahjan antamiseen ja siihen vastaamiseen sisältyy aina velvollisuuden ulottuvuus vapaaehtoisuuden tai pyyteettömyyden lisäksi. Vaihto konkretisoi sosiaalisen suhteen sekä manifestoi sen arvoa vaihdon rituaaleissa. Näin on myös sota-ajan kirjeenvaihdossa.

Kirjeenvaihdossa on läsnä lahjainstituutioon liitettyjä vastavuoroisuuden piirteitä ja kirjeisiin ladattuja merkityksiä sosiaalisesta suhteesta. Kirjeen kirjoittaja saattaa väheksyä oman kirjeensä laatua ja kehuu toisen kirjettä antaen arvoa kirjeen kirjoittajalle. Kirjeisiin vastaaminen kuului velvoittavana osana sosiaalisiin suhteisiin, joita kirjeet ylläpitivät. Suhteen laatua ja vakavuutta näyttävät ilmaisevan vastausnopeus ja lähetettyjen kirjeiden pituus. Oman kirjeen

lyhyttä saatettiin pahoitella ja vedottiin kiireeseen – mikä tosin saattoi olla ajoittain tekosyytä todellisempi syy. Aivan kuten useimmilla Maussin esittelemien aineistojen alkuperäiskulttuureilla lahjainstituutioon, myös sota-ajan kirjeisiin, sisältyy toiselta saadun kirjeen esteettisen tason tai pituuden ylittämisen aspekti, mikä ilmaisee kohteliaisuutta sekä tunteen syvyyttä toista kohtaan. Tässä valossa tulee ymmärrettäväksi, miksi sota-ajan kirjeissä kehutaan toisen kirjettä ja osoitetaan kirjeen arvoa suhteen laadun ilmaisijana. Mitä parempi kirje, sitä paremmin ja kauniimpana toinen oli mielessä.

Kirjeeseen liittyvät odotukset ovat myös kirjoittajien mielessä silloin, kun he kuvittelevat vastaanottajan lukemaan tekstiään ja antavat etukäteen ohjeita, miten kirjeeseen tulee suhtautua. *”Kuulehan tästä tulee kyllä nyt sellainen, että nukut tätä lukiessasi. Järjen juoksu, se vähä mitä sitä joskus on ollut, on varmaan jäänyt kovassa pakkasessa, kun tämä kirjoitus ei tahdo sujua ensinkään. Yritän ensi kerralla paremmalla onnella!”* (Juhani 13.12.1941.) Sota-ajan kirjeellä oli arkisista viestintätarpeista ja yleisilmeestään huolimatta ainakin jollain tasolla myös esteettisiä pyrkimyksiä. Kirjeissä pahoitellaan ajoittain myös kirjeen laatua, eli kirjoittajalla on ollut käsitys mikä on hyvää, huonoa ja kaunista, vaikka retorisenä keinona se lienee toiminut myös sympatian kerjäämisenä. Kirjeissä haluttiin kertoa tapahtumista lukijaa kiinnostavasti. Yksi puoli kirjeiden kirjoittamisessa ilmenneissä vaikeuksissa olikin se, jos ei ollut tapahtunut mitään kertomisen arvoiseksi koettua. Erityisesti asemasodan aikana miehet saattoivat kokea kirjoittamisen velvollisuuden vaikeana. Toisaalta sotatapahtumien puute jalosti pientenkin asioiden kertomisen tarkkuutta, ja oman tunne-elämän tarkkailun tuloksena miehet kirjoittivat runsaasti ajan romanttista kuvastoa apunaan käyttäen rakkaudesta ja ikävästään sekä omasta kokemuksestaan sodasta. Kirjoittamiseen liittyvä esteettinenkin tuskailu paljastaa toisaalta myös kirjoittamiseen sota-ajan kirjeeseen genrenä liittyvän piirteen: sodan tapahtumat ja ajanjaksot vaikuttivat vahvasti kirjeiden sisältöihin.

Sota-ajan kirjeen rakenne

Rakenteellisesti tarkasteltuna jokaisella kirjeen osalla on oma tehtävänsä. Tehtävät voidaan analysoida esiin kirjeen rakenteesta, ja tutkia näiden rakenteiden erilaisia vaikutuksia ja tehtäviä sosiaalisessa kanssakäymisessä. Rakenteellista analyysiä tehtäessä kiinnitetään erityistä huomiota funktionaalisiin jaksoihin ja niiden välttämättömyyteen tekstissä, eli mitä tarkoitusperiä eri tekstijaksot palvelevat ja missä määrin ne esiintyvät ja missä kohtaa niiden paikka on, jotta teksti voidaan rakenteen puolesta ymmärtää esimerkiksi kirjeeksi (ks. Shore ja Mäntynen 2006).

Tuntemattomaksi jäänyt bolognalainen munkki analysoi kirjeen rakennetta jo 1100-luvulla ja erotti siitä seitsemän eri elementtiä: tervehtiminen, hyvän tahdon varmistaminen, tarinointi, anomus, vetoisuus, pyyntö, lopetus (Nigel & Hall 2000b, 6). Kirjetyypistä riippuen voidaan löytää erilaisia rakenteellisia ratkaisuja. Esimerkiksi rintamakirjeistä voidaan konstruoida karkea rakenne, jota kirjeet yleensä noudattavat (ks. seuraava kaavio).

”Poikasi täältä jostakin” 12.6.1942

Tervehdys

- Kiitokset saadusta kirjeestä ja paketeista
- Selvitys milloin se/ne on saatu
- Kuulumiset (I)
- Kertomukset elämästä, ajatuksista, ohjeita kotiin
- Kuulumiset (II)
- Ikävästä ja kaipuusta kertominen
- Pyynnöt kotiin (esim. paketit rintamalle)
- Terveiset
- Lopetus

Rakenteellisten tekijöiden tarkastelussa on huomiota kiinnitetty kirjeiden kirjoittamisen henkilökohtaisuuteen. Kielenkäytön muodoilla kirjoittaja kiinnittää tekstin itseen, oletettuun vastaanottajaan (lukijaan), tilaan ja aikaan. Kirjeissä kirjoittaja rakentaa sosiaalisia suhteita, sekä tuo ilmi kulttuurisia arvoja ja uskomuksia. Näin kirjeet ovat otollinen lähde identiteetin ja sosiaalisten suhteiden sekä roolien tutkimiseen (Nigel & Hall 2000b, 6-8; ks. myös Hagelstam 2006). Rintamalta kotiin lähetetyissä kirjeissä vastaanottajaa kuvaavat sanavalinnat ja kerrottaviksi valitut asiat ilmaisevat niitä käsityksiä, jotka liittyvät miehen ja naisen tai vaimon/tyttöystävän (roolien) määrittelemiseen ja ymmärtämiseen. Sensuurin voi ajatella kaventavan kertomisen mahdollisuuksia, mutta tämä kavennus ei rajaa ulkopuolelleen niin paljon aiheita, ettei valinnalla ja erilaisilla kulttuurisilla kielenkäytön resursseilla olisi merkittävä rooli kirjeiden kerronnassa.

Ajallisen ulottuvuuden rakentamista voidaan lähestyä niin ikään rakenteellisena piirteenä. Ensinnäkin kirjeen kirjoittamisen ja sen lukemisen välille syntyy ajallinen jännite. Vastaanottajan näkökulmasta kirjeen teksti tekee toisen ihmisen ajatukset ja tuntemukset olemassa olevaksi (vrt. Nigel & Hall 2000b, 6). Kirjeellä pyritään tuottamaan läsnäoloa esimerkiksi viittaamalla vastaanottajan kanssa jaettuihin kokemuksiin, keskusteluihin ja suunnitelmiin. Toisen puolen ajallisesta ulottuvuudesta muodostaa kirjeissä rakentuva narratiivinen identiteetti. Kirjeissä identiteetti rakentuu muistamisen, olemisen ja tulemisen tavoista, joilla elämään yritetään saada jonkinlainen mieli juonellisen järjestyksen avulla (ks. tarkemmin narratiivista identiteettiä käsittelevä luku).

Ajallinen ulottuvuus voidaan tulkita myös kontekstin muutoksen vaikutuksena sisältöihin, joita kirjeissä ilmenee eri ajankohtina. Sodan alkuvaiheen nopea eteneminen ja käsitys sodan pikaisesta loppumisesta näkyvät kirjeissä innostuneena kuvauksena ympäröivistä tapahtumista ja ilmiöistä. Asemasotavaiheessa ikävä, tulevaisuuden hahmottelu, turtuminen sotaan ja vapaa-ajan merkitys nousevat keskeisiksi aiheiksi. Sodan loppua kohti mentäessä sotaväsymys, turhautuminen ja sodan loppumisen epäilyt ja toive tulevat esiin. Rintamalla kirjoitettujen kirjeiden pituus ja muoto liittyvät myös osittain tilanteeseen, joissa kirje on kirjoitettu. Esimerkiksi sodan alun taisteluvaiheessa kirjeet

ja kortit saattoivat olla lyhyitä hätäisesti kyhättyjä tervehdyksiä, asemasotavaiheessa puolestaan pitkiä, ajankuluksi kirjoitettuja kirjeitä (Pietiäinen 1988, 170; Hagelstam 2000, 76).

Virallinen sensuuri ja itsesensuuri

Minulla olisi monen monesta asiasta juteltavaa kanssasi, joista ei kirjeessä viitsi kirjoitella (Juhani 1.6.-2.6.1943).

Diskurssit: kerronnan kahleet ja mahdollisuudet

Diskurssilla tarkoitan kirjeissä sosiaalisesti rakentuneita kielen käyttötapoja ja merkitysjärjestelmiä, jotka määrittelevät kohteensa ja rajaavat ulkopuolelle joi-tain toisia (Hall S. 2005, 98; Jokinen 2004, 194; Lehtonen 2000b, 41). Lähtökohta-na diskurssin käsitteelle tässä tutkimuksessa ovat ranskalaisen filosofin ja histo-rioisijan Michel Foucault'n (ks. esim. 1989c) ajatukset vapaasti tulkittuna. Dis-kursiiviset käytännöt ohjaavat ihmisten kielenkäyttöä ja ajattelua tietyssä histo-riallisessa ja sosiaalisessa kontekstissa, kuten Foucault (1989a, 1989b) osoittaa esimerkiksi tutkimuksissaan hulluudesta ja humanististen tieteiden muutoksis-ta. Diskurssit ovat siis historiallisia, tietoja ja ymmärrystä representoivia merki-tysjärjestelmiä. Diskurssin konkreettinen ilmentymä on vaikkapa kirjeen teksti, jossa kirjoittaja kertoo omaksumassaan diskurssissa kokemuksistaan ja ajatuk-sistaan. Diskurssi toisaalta ohjaa kirjoitusta ja samalla myös havaitun ja koetun tulkintaa, mutta myös konstruoi kielessä rakentuvaa todellisuuskuvaa.

Valta liittyy diskursseihin todellisuutta rajatusta näkökulmasta rakenta-vana tekijänä, mutta myös diskurssia tuottavan kulttuurihistoriallisen, sosiaali-sen, institutionaalisen ja taloudellisen kontekstin kautta. Esimerkiksi sota-ajan kirjeiden kohdalla muun muassa sensuuri, itsesensuuri ja propaganda edustivat kielenkäyttöä ohjaavia institutionaalisia ja kulttuurisia konteksteja, jotka vaikut-tivat kirjeiden teksteihin. Vallan vaikutusta kirjoitettuun ei pidä ymmärtää kui-tenkaan liian vahvasti. Antropologi Nigel Rappaport (1997, 176) kirjoittaa, että diskurssi on toki merkitysten rakentumisessa ja merkityksen muodostamisen välineenä välttämätön, mutta ilman yksilön tulkitsevaa panosta ei diskurssilla ole elävöittävää voimaa julkisessa elämässä. Diskurssi on siis ensisijaisesti yksi-löllisen ilmaisun resurssi, josta yksilö ammentaa oman elämänsä ja ympäröivän todellisuuden ymmärtämisen aineksia (ibid. 44). Ihmisen ajattelu on suurelta osin kieleen sidottua ja siksi diskursiivista, eli ihminen ajattelee ja tulkitsee asi-oita jossakin kielellisessä kontekstissa ja suuntaa toimintaansa ymmärryksensä ja käsitystensä mukaisesti. Toiminnallakin on siis näin ajatellen aina myös dis-kursiivinen ulottuvuutensa. (Hall S. 2005, 98–100; Lappi 2007, 18; Barker & Ga-lasinski 2001, 12–14.) Tässä tutkimuksessa huomio kiinnittyy ensisijaisesti toi-minnan, tiedon ja ajattelun representaatioihin, jotka ovat saaneet kirjallisessa kerronnassa ilmaistuja muotoja. Tarkoitukseni ei ole väittää, että kirjoitettua

tutkimalla päästäisiin varsinaisesti käsiksi ajatteluun, muuten kuin diskursiivisena ilmiönä. Metodisesti ajatellen olen tutkijana kirjallisten tuotosten varassa.

Ajattelun ja toiminnan kytkeminen tiukasti diskurssiin ei ole täysin ongelmaton näkökulma²³. Erityisesti taitoihin, kulttuurissa karttuneeseen tietoon ja yksilön toimintaa ohjaavaan tietoon on viitattu usein filosofi Michael Polanyiin (ks. esim. 1966) luomalla käsitteellä tacit knowledge eli hiljainen tieto (ks. myös Koivunen 1997). Polanyi (1966,4) muistuttaa, että tiedämme paljon sellaista, mitä emme osaa tarkalleen kertoa. Hahmotamme ja tunnistamme tutun ihmisen kasvot miljoonien joukosta ilman, että osaisimme kertoa, miten sen teimme. Samalla tavalla hahmotamme monenlaisia työprosesseja ilman, että välttämättä koskaan sanallistaisimme niitä muuten kuin erityisesti pyydettyä tai joutuessamme pohtimaan toimintaamme ja ajatteluamme (ks. Suhonen 2009). Myös vahva tunne voi jäädä ilman sanallistamista ja tulee kokemuksena ilmaistuksi ”sanoin kuvaamattomana”. Hiljainen tieto ilmaisee usein siis sanallisesti ilmaisematta jäävää tiedollista elementtiä ihmisen toiminnassa. Esimerkiksi sodankäynnissä rintamalla olleille karttui kokemuksen mukanaan tuomaa tietoa, jota ei kirjeissä osattu ilmaista, sille ei ole löytynyt sanoja tai kyseessä on hiljainen tieto rintamalla olosta, jota nuoret sotilaat omaksuivat vanhojen sotilaiden rinnalla eläen (ks. kuvaus esim. Linna 1990 [1954], 307).

Diskurssit pitävät sisällään puhuntoja tai lausumia, joissa diskurssi on ikään kuin kielellisen ilmaisun resurssi. Etnolog Tiina-Riitta Lappi (2007, 19–21) tekee erottelun yksityisen ja julkisen puhunnan välillä, missä yksityinen puhunta viittaa yksilön omista kokemuksista ja tulkinnoista nousevaan arkipäiväiseen kerrontaan koskien omaa elämänpiiriä (vrt. Rappaport 1997, 63). Julkinen puhunta puolestaan liittyy julkiseen sfääriin ja erityisesti asiantuntijuuteen. Yksityisen ja julkisen puhunnan erot liittyvät kontekstiin ja viestinnän funktioihin. Yksityinen puhe liittyy yksilön identiteetin rakentamiseen ja ympäröivän todellisuuden hahmottamiseen, kun julkinen puhe on luonteeltaan usein kantaa ottavaa ja pyrkii vahvemmin vaikuttamaan ympäröivän todellisuuden rakentamiseen tietynlaiseksi. Lappia (2007) mukailten ymmärrän kirjeet diskursiivisessa mielessä yksityisen puhunnan muodoiksi, jotka ovat vuorovaikutuksessa julkisten puhuntojen kanssa. Esimerkiksi suomalaisen sotilaan olemusta kuvattiin julkisissa sotapäällikön päiväkäskyissä tai tiedostusvälineissä tietynlaiseksi. Julkisesta puhunnasta ammentaen ja suhteessa siihen muodostivat miehet kirjeissään yksilöllisen tulkintansa omasta sotilaan identiteetistään.

Kulttuurintutkija Mikko Lehtonen (vrt. 2000a, 43–44) kiteyttää osuvasti diskurssin määritelmän kolmeen näkökulmaan, jotka soveltaen kuvaavat myös tämän tutkimuksen diskurssin käsitteen merkitystä ja ulottuvuuksia.

- Diskurssit rakentuvat sosiaalisessa toiminnassa sekä muovaavat ihmisten käyttäminä kielellisinä resursseina sosiaalista todellisuutta
- Diskursseja on monenlaisia, jotka suhteessa toisiinsa rakentavat todellisuutta ihmisten kielenkäytössä

²³ Miten on esimerkiksi tilanne sellaisten ihmisten ajattelun ymmärtämisen suhteen, joilla ei ole kehittynyt oman elämänsä aikana kieltä?

- Diskurssit rakentuvat historiallisessa kontekstissa, eli sosiaaliset, taloudelliset ja erilaiset institutionaaliset tekijät vaikuttavat diskurssien rakentumiseen ja diskurssissa

Lehtonen (2000a, 44) huomauttaa, että vaikka diskursseja on monenlaisia, ainostaan jotkut tai joku diskurssi on vallitseva. Toisin sanoen eri ihmisryhmien käyttämien diskurssien välillä on valtataistelua, jossa jotkut ryhmät, diskurssit ja näkökulmat joutuvat hiljennetyiksi. Sillä, jolla on mahdollisuus tuottaa diskurssia, levittää sitä ja vakiinnuttaa se, on myös valtaa. Näin esimerkiksi sotaajan kontrolloidulla tiedotuksella ja propagandalla voi katsoa olleen valtaa diskurssin omaksuneisiin nähden.

Sensuuri

Jatkosodan aikana kaikkea suomalaista tiedonvälitystä seurattiin ja kontrolloitiin. Sensuurin ensisijainen tarkoitus oli estää sellaisen tiedon pääseminen vihollisen käsiin, joka voisi vahingoittaa Suomen puolustusta, ulkopoliittikkaa tai suhteita ulkovaltoihin. Postiin kohdistuva sensuuri oli osa yleistä sensuuritoimintaa ja tapahtui kirjeiden tarkastamisena pistokokein. Postin tarkastustoiminta nähtiin myös tärkeänä joukkojen mielialojen selvittämisessä (ks. esim. Rönkönen 2006, 634–646; Hagelstam 2000, 78; Pietiäinen 1988, 182–183). Postin tarkastamiseen suhtauduttiin epäillen aikalaisten keskuudessa. Erityisesti naistarkastajien pätevyys kyseenalaistettiin. Heidän tietämystään kenttäolosuhteista ja kirjeiden kirjoittajien ilmaisutavoista pidettiin riittämättömänä, mikä aiheutti tarkastetussa postissa joskus turhia poistoja. (Pietiäinen 1988, 184.)

Julkisen postisensuurin toiminnan jatkosodan aikana voi tulkita Michel Foucault'n (2000 [1975]) teoksessa *Tarkkailla ja rangaista* esittämän panoptisen tarkkailun ilmentymänä. Alkujaan englantilaisen filosofin Jeremy Benthamin esittelemä panoptikon oli täydellisen tarkkailun malli vankilassa. Panoptikonissa ympyrän muotoisen rakennuksen kehällä sijaitsevat sellit ovat avoimia tarkkailulle, joka tapahtuu keskellä olevasta vartiotornista, joka on selleistä katsottuna suljettu. Keskeinen vankilan arkkitehtuurissa ruumiillistuva ajatus on, että tarkkailun teho rakentuu tarkkailtavan epävarmuuden herättämisestä. Epävarmuus syntyy tietoisuudesta, että tarkkailtava on mahdollisesti jatkuvasti katseen alaisena, mutta hän ei kykene itse tietämään tarkasti milloin. Tarkkailtava ei pysty tarkkailemaan tarkkailijaa, mutta toisin päin se on aina mahdollista, joskaan ei välttämätöntä. Kirjeiden pistotarkastukset sekä tietoisuus sensuurista ja tarkastustoiminnasta rakentavat panoptisen tarkkailujärjestelmän. Tämänkaltaisen tarkkailun mekanismin tarkoituksena on synnyttää välittömän (väkivaltaisen) rangaistuksen uhan sijaan henkinen mekanismi, joka siirtyy konkreettisen, ihmissilmin tapahtuvan tarkkailun sijaan itsetarkkailun muodoksi. Foucault'n sanoin: "Henkilö, joka on joutunut näkyvyyskenttään ja on siitä tietoinen, omaksuu vallan pakotteet ja antaa vaistomaisesti niiden kohdistua itseensä; hän piirtää itseensä valtasuhteen, jossa hän itse esittää molempia osia, ja hänestä tulee oman vallanalaisuutensa perusta. [--] Tämä tietää vallalle

yhtämittaista voittoa, joka välttää kaikkea fyysistä voimainmittelyä ja on aina edeltä käsin selvä.” (2000[1975], 277).

Tarkkailunalaisessa kirjoittamisessa muodostui omanlaisensa narratiivinen tapa jäsentää todellisuutta, mikä yhdisti kirjeiden kirjoittajia ja muodosti jaettuja tapoja kuvata omia kokemuksia ja tunteita. Narratiivisessa tutkimuksessa puhutaan kielellisestä resurssista, joka koostuu yksilöiden kerronnan taustalla olevista legitiimeistä tarinoista (Wertsch 2001; 2009, 51–52; vrt. Czarniawska 2004, 5). Narratiivinen resurssi siis toimii yksilön kokemuksen sanallistamisen ja tulkinnan välineenä. Se ohjaa kokemuksen kerrontaa tietyille kulttuurisille urille ja auttaa rakentamaan merkityksiä itselle ja toisille ymmärrettäväksi. Todellisuuden jäsentämisen tapoja ja käytänteitä lähestyn siis *diskurssin* (vrt. genre) käsitteen avulla, jonka eri kehittämissä korostuvat kielellisten resurssien ohjaaman maailmantulkinnan ja sen representaation muodostuminen (ks. esim. Foucault 1989a, 1989b, 1989c, 1991; Hall 2005, 98–100; Lehtonen 2000, 120). Kaikki mikä kerrotaan, kerrotaan jollakin tavalla, ja nämä kerronnan säännönmukaisuudet ja kertomisen käytännöt muodostavat diskurssin. Säännöt tulee ymmärtää tässä sekä konkreettisine ohjeistuksina että yleisempinä sota-ajan ajattelutapojen (mentaliteetin) vaikutuksina kirjeiden sisältöihin.

Kerronta on aina myös kerrontaa jollekin toiselle, ja siinä on läsnä sosiaalinen vuorovaikutus tavoitteineen ja valtasuhteineen (Hall J. 1999, 74). Esimerkiksi sota-ajan kirjeissä siteeratut laulujen sanat tai vaikkapa vain viittaus johonkin tiettyyn lauluun, ohjasivat kirjeen lukijaa diskurssin merkityksissä määrittäneeseen tunnetilaan, rakastamisen tapoihin sekä sosiaalisiin rooleihin. Kerronta kietoi kirjeiden kirjoittajat kulttuuriin, vaikka kynästä piirtyvä teksti välitti heidän henkilökohtaisiksi koettuja sota- ja tunnekokemuksiaan. (Somers 1994, 630, passim.; Lehtonen 2000, 31–32; Valtonen 2004, 17–18; Wertsch, 2001.) Diskurssi on läsnä miesten kirjeissä myös ilman kirjoittajien intentiota, koska se piirtyy kielenkäytön konventioina ja käsitteinä paperille liittäen käytetyn ilmauksen merkityksineen suurempaan tietämisen ja representaatiotapojen kenttään. Diskurssin käsitteen avulla kuvataan yleisesti konteksteja, joissa representoidaan tietoa ja ymmärrystä (Hall 2005, 98; ks. myös Said 2003; Valtonen 2004; Jouhki 2006). Esimerkiksi sota-aikana venäläisten kutsuminen ryssäksi kietoi kirjeiden tekstit venäläisiin liittyvien ymmärryksen tapojen ja tietämisen kenttään ilman, että kirjoittajalla olisi ollut vaikkapa yksittäisestä ”ryssästä” puhuessaan mitään sen tarkempia ilmauksellisia tarpeita. Silti ryssäksi nimitäminen punoo henkilökohtaisen kerronnan yleiseen aikalaisdiskurssiin, ryssäsananaan intertekstuaalisesti kuuluvien kuvauksen tapojen ja kuvauksissa muodostuvien merkitysten kautta. Yksittäistenkin sanojen käyttö ja merkityksenanto rakentavat sekä ylläpitävät diskurssia. (Ks. myös Wertsch, 2006.)

Diskurssien toiminnan ja olemassaolon voi Norman Faircloughin (1997, 6–8; 2002, 14, 29) mukaan havaita todellisuuskuvien, identiteettien ja sosiaalisten suhteiden kautta. Kirjeissä nämä näkökulmat voidaan havaita tavoissa, joilla miehet kertovat kokemuksistaan, ja tavoissa millainen maailma kerronnassa rakentuu. Diskurssi ohjailee tapaa kirjoittaa, ja sen ohjelunne tulee näkyväksi esimerkiksi päiväkäskyjen, juhlapuheiden ja toisaalta vaikkapa populaarikult-

tuurin tuotteissa. Konkreettisimmillaan tämä tarkoitti kirjeiden kohdalla diskurssia sotilaasta ja sodan oikeanlaisesta tulkinnasta, jota sodan johto ja propaganda ylläpitivät hyvin tietoisesti. Jotta diskurssista tulisi legitiimi, on sitä käytettävä ja sen yksilöllisiä sovelluksia tarkkailtava. Tarkkailusta tietoisia sotilaita opastettiin kirjeiden kirjoittamisen suhteen. Heille siis kerrottiin, minkälaista käytöstä ja ajattelua heiltä odotettiin. Seuraava katkelma on Päämajan Käsky-lehdestä No 35/15.12.1942²⁴:

Sotilaan tulee kirjeissään yhtä hyvin kuin puheissaankin noudattaa asiallisuutta. Suurentelu ja liioittelu, valheellisten juttujen sepittäminen, tosiasian vääristely, omilla rikkomuksilla rehentely, toisten parjaaminen ja muu sotilaan arvoa halventava kirjoittelu eivät sovi sotilaille ja antavat kirjeen saajalle kaikkea muuta kuin kauniin kuvan kirjoittajasta. Kotiseutu ei myöskään kaipaa kirjeitä, joissa ruikutetaan vaivoja velvollisuuksien täyttämässä rintamalla. Kotiseudulla on myös omat vaikeutensa taistelussamme kestettävänä ja sen on voitava luottaa siihen, että rintamalla jokainen soturi täyttää nurkumatta tehtävänsä. Yllä oleva luettava jokaiselle puolustusvoimissa palvelevalle.

Ohjeessa rakennetaan kuva siitä, minkälaisena sotaa saadaan kuvata ja miten siihen tulee suhtautua kirjeissä ja viestinnässä kotiin päin. Samalla siinä välittyy representaatio suomalaisesta sotilaasta, jollaisena siviiliväestön tulisi miehensä nähdä. Keskeinen teema on vahvuus. Miesten ei tule "ruikuttaa" omia vaivojaan, vaan rintaman kestävydestä on annettava myönteinen kuva. Samalla sota tulee esittää myönteisessä valossa. Miehen (rintaman) ja naisen (koti) välinen sosiaalinen suhde nousee myös esiin rivien välistä. Ohjeessa kerrotaan selvästi, mitä "kotiseutu" eli kotona oleva nainen *ei kaipaa*. Miehen on kestettävä kärsimyksensä ja suojeltava kotia raadollisen todellisuuden haavoittavimmilta puolilta – sodan todellisuudelta, epävarmuudelta ja silvotun kuoleman läheisyydeltä. Ohjeistus saa kysymään: ajateltiinko kotona olevat naiset liian heikoiksi ja tunteellisiksi kuulemaan totuuden etulinjasta? Paternaalinen suojelun vivahde miehen ja naisen välisessä suhteessa piirtyy esiin ohjeistuksesta. Olihan suomalaisen sotilaan kuvassa oleellista sen pateettisuuteen asti sukeltava käsitys kodin puolesta taistelusta ja uhrautumisesta.

Kritiikki olosuhteita kohtaan ei tullut myöskään kysymykseen. Tekstissä vedotaan sotilaan tunteisiin ja käsitykseen myös kodin ponnisteluista ja ahdingosta, jota "soturin" ei tulisi lisätä omia vaivoja kertomalla. Ei olekaan mikään ihme, että aikalaisdiskurssin puristuksessa omasta turhautumisesta avautuminen kotiväelle koettiin vaikeaksi ja siitä tunnettiin myös syyllisyyttä. "*Kunpa loppuisi tämä sota jo tämän vuoden aikana, mitään ei niin hartaasti toivo kuin sitä. Täällä pakostakin tahtoo mieli ruveta toisinaan synkistymään, kun vuodesta toiseen on aina joka päivä melkein samanlainen. Ei pitäisi kyllä jutella tähän tyyliin, mutta toisinaan tekee mieli purkaa vähän tuota päinuppia.*" (Juhani 22.5–23.5.1943.) Foucault'n muotoilema tarkkailun ajatus näkyy Juhaniin tekstissä. Rangaistus ei ole konkreettinen, vaan sisäistetty pakko, ahdistus ja tieto hyväksyttävän toiminnan rajoista, joiden ylittämisen näkee mahdollisesti vain rajan ylittäjä. Juhaniin anteeksipyytelevä sävy kertoo hyvin tämän rajan tiedostamisen ja sen ylittämiseen

²⁴ Lainaus Hagelstam 2000, 78–79.

liittyvän huonon omantunnon heräämisestä. Rangaistus on diskurssin oheistuotteeseen, negatiiviseen toiseen, samaistumista. Rangaistus on säikähdytys sitä vastenmielisyyttä kohtaan, jonka itsessä vastustusta herättävä sosiaalinen hylkiö aiheuttaa pesiytyessään salakavalasti omiin nahkoihin.

Sotilaan kunniaan vedotaan kieltämällä kehuskelu omilla rikkomuksilla sekä toisen sotilaan parjaaminen. Tarkoituksena on ollut estää sellaisen kuvan muodostuminen, jossa sotilaiden keskinäinen lojaalisuus rakoilee ja sitä kautta myös haluttu käsitys rintamalinjan yhtenäisyydestä. Suomen kansan haluttiin sisäistävän käsitys yhtenäisyydestä, jonka sota, vaikeat olosuhteet ja yhteinen vihollinen olivat tehneet ilmeiseksi. Omilla rikkomuksilla rehentely puolestaan kertoisi järjestyksen murentumisesta, taistelutahdon puutteesta ja sodan merkityksen halveksimisesta. Pelkästään tästä ohjeistuksesta voidaan kaivaa esiin myös yksilön identiteetin kollektiivisia heijastuspintoja. Mitä on olla suomalainen sotilas? Kuten ohje selkeästi ilmaisee, on sen tarkoituksena antaa sotilaille ja kirjeen kirjoittajalle toimintamalli, jonka omaksumisen myötä kirjeen saajalle muodostuu ”kaunis kuva kirjoittajasta” ja tietenkin yksittäistapauksen kautta myös koko sotilaallisesta toiminnasta ja Suomen armeijasta. Sotilaan hyveiksi ajateltiin lojaalius, vahvuus, oikeudenmukaisuus, perhekeskeisyys sekä suojelevuus. Perinteiseen ”koti, uskonto, isänmaa”-arvolistaan verrattuna kirjeissä ei sodanjohdon taholta suoranaisesti kehoitettu esittämään positiivisia ajatuksia uskontoa silmällä pitäen, vaikka kaksi muuta elementtiä tästäkin arvoja koskevasta sotilasrepresentaatiosta on havaittavissa.

Sensuurin toiminta ei ollut pelkästään tarkkailua, vaan sen tarkoitus oli myös ohjailta ja automatisoitua toivottavan toiminnan muotoina käytäntöön, tässä tapauksessa kirjeiden kirjoittajien merkitystä rakentavien valintojen pohjaksi. Kirjoittaja ”piirtää itseensä valtasuhteen”, eli hän alkaa muokata omaa tekstiään sellaiseksi, joka läpäisee sensuurin toiveet, olkoonkin että sensuuri on mekanismi, jolla ei varsinaisia toiveita ole, vaan toiveet ovat valtiovallan edustajien ja sen toiveiden toteuttajan. Toisin sanoen ”toiveet” ovat osa propagandasaston tietoista ajattelun muokkaamista. Diskurssianalyttisesti ilmaisten sensuuri ja propaganda tuottivat diskurssin, jossa sotilas määritellään eli objektivoidaan tietynlaiseksi. Diskursiivisten käytänteiden ohjaama ja kirjoittava sotilas myös alkaa ajatella ja ymmärtää itseään suhteessa sotilaan määritelmiin. Yksilöstä tulee diskurssia myötäilevä subjekti. (Alhanen 2007, 21–22.) Valta-koneiston tuottama diskurssi voidaan tulkita näin kerronnan kahleiksi. Tässä muodossaan virallinen sensuuri ja tuonnempana käsiteltävä itesesensuuri muodostavat solmukohdan, jossa ainoastaan analyttisesti on mahdollista tehdä ero niiden valtasuhteiden välillä, jotka kirjeen valinnoissa vaikuttavat. Tämänkin vuoksi kirje tarjoaa mielenkiintoisen esimerkin ja tutkimusaineiston siitä, miten yksilölliset valinnat ja luovuus ovat läsnä arkipäivän kerronnassa, vaikka sitä rajoittavat kirjoituskontekstin reunaehdot.

Sensuuritoiminnan sattumanvaraisuus lisäsi kirjoittajien varpaillaan oloa. Sattumanvaraisesti suoritettava tarkastus johtui postin runsaudesta, eikä sen strategista vaikutusta tarkkailluksi tulemisen tunteen herättäjänä ole todennäköisesti tarkemmin mietitty. Tarkastettu posti merkittiin ja siihen tehtiin poistoja niiltä

osin, kuin tarkastajat katsoivat tarpeelliseksi. Poistot suoritettiin joko leikkaamalla materiaalia tai mustaamalla tekstin päälle. Osittaisten poistojen osalta yleisimpiä syitä olivat huhujen, sotajoukkojen liikkeiden tai rintamalla olevien sijaintien kertominen. Kokonaisia kirjeitä poistettiin silloin, kun niiden sisältö oli erityisen tulenarkaa. Silloin kirjeet sisälsivät kommunistista propagandaa, tyytymättömyyttä asiantiloihin ja moitiskelua sekä tietoja sotatapahtumista, politikointia tai puolueellisia lausuntoja. Erityisen pahana edellä mainittuja teemoja pidettiin ulkomaille suuntautuvassa postissa. Pahinta, mitä yksilön näkökulmasta saattoi sensuurin vuoksi tapahtua, oli kirjeen tai kortin poistaminen kokonaan. Tavallisten kirjeiden tai korttien poisto kokonaan sisällön perusteella oli kuitenkin melko harvinaista. (Pietiäinen 1988, 185–186). Tätä näkemystä puoltavat myös tutkimusaineiston kirjeet, joissa ei puhuta hävinneistä tai sensuurin poistamista kirjeistä. Kirjeissä on vähän sensuurin mustaamia poistoja. Poistojen voi asiayhteyden perusteella päätellä olevan lähinnä sijaintien kertomisen vuoksi tehtyjä.

Jatkosota oli kestoltaan pitkä. Miehet pääsivät lomilla kotiin ja silloin oli mahdollista puhua asioista, joista ei kirjeissä voinut puhua. Jatkosodan aikana lähetetyt kirjeet olivat myös jonkin verran avoimempia verrattuna esimerkiksi talvisotaan. (Hagelstam 2000, 79.) Tämän tutkimuksen lähdemateriaalina olevissa kirjeissä on selkeitä ja suoria viitteitä keskusteluihin, joita lomien aikana on käyty. Kirjeissä saatetaan viitata vihjaillen aihepiiriin, koska suoraan asiasta ei sensuurin vuoksi voinut kirjoittaa. Rintaman olosuhteet ja ajatusmaailmat olivat jossain määrin kotona olevien tiedossa, eikä rintaman ja kodin välistä vuorovaikutusta ja tiedonsiirtoa pystytty rajoittamaan täydellisesti haluttuihin uomiin. Sensuurin ja toisaalta sen toimintamahdollisuuksien rajallisuus tiedotettiin kaikkienensa.

Sensuurin merkityksen ymmärtäminen saattoikin miesten kerronnassa purkautua ironiana. *”Vai rupeaa sinulta jo kirjekuoret olemaan nietu. Ole huoletta kyllä ukkosi yrittää saada asian järjestykseen, parempi on, että sensuurillakin on hie-man puuhaa ja jännitystä avatessaan rakkautta täynnä olevia kirjeitä.”* (Juhani 2.12 – 3.12.1942.) Kerronnassa rakentuu samanlainen suhde sensuuriin, kuin Juhaniin kirjeissä nuoren parin alkutaipaleita tarkkaan seuraaviin kyläläisiin.

Minua on täällä monta kertaa naurattanut se, kun silloin kävin sinua hakemassa meille hevosella ja siellä [- -] lammilla sattui kuin tilauksesta olemaan tiellä sen mökin eukko. Hän ei takuulla viipynyt 5 minuuttia enempää mökissään, kun jo juoksi tien toisella puolen olevaan mökkiin tekemään selkoa näkemästään. Niin eihän se ole kumma, vaikka niitä legendoja syntyy, onhan niitä syntynyt jokaisesta mikä vähänkin on antanut aiheita. (Juhani 13.1.1943.)

Postin toimintaa ja sensuuria kohtaan esitettiin aikalaisten keskuudessa kritiikkiä. Suurin kritiikin aihe oli postin kulku ja siihen liittyvät rajoitukset. Olavi (15.6.1943) muotoilee oman kritiikkinsä vahingossa leimaamatta jääneen kirjeen palautumisesta takaisin lähettäjälle seuraavasti: *”Pitäis kaikki kotirintaman toimit-sijat vetää värkistään hirteen vähäksi aikaa niin oppisivat”*. Kenttäpostin kritiikki oli kuitenkin arka aihe, eikä virallisen organisaation toiminnan kritiikkiä katsottu valtiovallan taholta hyvällä. Jokainen särö yhteisen rintaman mielikuvan pin-nassa oli tasoitettava. Sensuurivirnaomaiset kielsivät postin toiminnan ja kenttäpostiasetuksen kritiikin syksyllä 1943 (Pietiäinen 1988, 175).

Itsesensuuri

Kirjallisuuden ja kulttuurin tutkija Mihail Bahtinin mukaan modernissa yksityisessä kirjeessä ihminen ensimmäisen kerran astuu ulos julkisista ja sovinnaisista rooleistaan mentaliteettihistoriallisessa mielessä (Mazzarella 1992, 143). Kirje muodostaisi näin ajatellen bahtinilaisittain karnevalistinen tilan, jossa ihminen kykenee kyseenalaistamaan vallitsevaa kulttuurista ja yhteiskunnallista tilaa, kuolevaista itseään ja ambivalenttia maailmaa (ks. Bahtin 2002). Julkinen toiminta saa kirjeessä rinnalleen yksityisen puolen, jota julkiset sosiaaliset vaatimukset eivät määrittele niin vahvasti ja jossa virallinen etiketti voidaan lakaista pois näkyvistä. Sota-ajan kirjeiden tutkimuksessa kielenkäytön vapautta ei aina ole oltu halukkaita hyväksymään, vaan kirjeet on tuomittu propagandan ja sensuurin läpikäymiseksi (ks. esim. HUUHTANEN 1984, 29). Kielenkäytön vapaus ja sanavalintojen monimerkityksellisyys ovat merkittäviä piirteitä, kun ajatellaan itsesensuuria, koska se tuo esiin yksilölliset toimintamahdollisuudet tiukankin diskursiivisen sääntelyn tilassa. Itsesensuurin määrittelyn rajoiksi, joita kirjoittaja asettaa kirjoitustoiminnalleen, sekä mahdollisuudeksi myös ironisoida tai vastustaa subjektipositioita tai identiteettejä, jotka määrittyvät valtakurssissa ja tarjoutuvat kielen käyttäjälle.

Itsesensuurin käsitteellä haluan kuvata sota-ajan kirjeiden kirjoittamisen kulttuurista luonnetta ja yksilön suhdetta kulttuurisiin resursseihin. Kun diskurssia ja narratiivia luonnehditaan resursseiksi, ne eivät ole vain kerrontaa tiettyyn suuntaan pakottavia rakenteita, vaan merkittäviä kerronnan mahdollistajia (ks. WERTSCH, 2006, 62, passim.). Aikaisemmin diskurssin määrittelyn kohdalla tehty erottelu julkisen ja yksityisen puhunnan välillä nousee keskeiseksi dialogiseksi pariaksi. Itsesensuuri on diskurssien käyttämistä oman kerronnan resurssina sekä näiden kerronnan mahdollisuuksien rajojen olemassaolon tiedostamista. Itsesensuuri ilmaisee negaation kautta kirjoittamisen vapautta ja valinnan mahdollisuutta. Miehet eivät olleet kirjoittaessaan täydellisen pakotettuja tietynlaisen tekstin tuottamiseen, mutta sensuroivat itse omia tuotoksiaan. Itsesensuuri on kirjeissä näin ymmärrettynä hiljaisuutta, joka ei tarkoita vain diskursiivista itsestäänselvyyttä, eli että asia ymmärrettäisiin tai tiedostettaisiin sitä mainitsemattakin. Historiantutkija Helena Pilke (2011, 271) kirjoittaa teoksessa *Julkaiseminen kielletty – Rintamakirjeenvaihtajat ja päämajan sensuuri 1941–1944*, sensuurin ja propagandan olevan saman kolikon kaksi eri puolta. Tällä hän tarkoittaa julkisen sanan kontrollin ja tiedonvälityksen suhdetta. Periaatteessa haluttiin tyydyttää kotirintaman ja rintaman tiedonjanoa, mutta sodasta tarjottu informaatio oli ohjailtu sensuuria harjoittavien haluamaan suuntaan, eli lopputuloksena oli melko siloteltu kuva sodasta. Miesten kirjeiden kohdalla on huomattavissa sama piirre. Esimerkiksi epämiellyttävät aiheet, kuten kuoleman läheisyys tai omakohtainen konkreettinen osallistuminen vihollisten tappamiseen, ovat kutakuinkin vaiettuja teemoja. Olivatko yksityiset kirjeet sitten epävirallista propagandaa? Miten itsesensuuri liittyy kulttuurisiin resursseihin?

Tutkimuksissaan väkivallan kokemuksista ja käsitteellistämisestä sodassa Joanna Bourke tuo selvästi esiin sodasta kertomiseen liittyvien ongelmien liittyvän käsitteellisten ja narratiivisten resurssien riittämättömyyteen kokemuksen

sanoiksi pukemiseen (Bourke 2006a, 32–33; ks. myös 2001). Tappamisen hyväksyvä rintamailmapiiri ja siitä palkitseva diskurssi eivät soveltuneet välittämään kokemuksia siviileille. Tappamisen kokemus normalisoitiin rintamalla, mikä taas ei ollut tavallista kotona ja rauhan aikana. Vaikeus kertoa rintaman tapahtumista näkyi ristiriitana, joka vallitsi sotilaiden kokemusten ja sen välillä, mitä kotona olleet halusivat kuulla.

Vastaavasti tappamisesta nauttiminen ja sodasta hurmioituminen saattoivat olla vaikeita kertoa, koska normaalioloissa harva halusi tulla identifioituksi tämänkaltaisiin eettisesti arveluttaviin kertomuksiin. (Bourke 2006a, 35; ks. myös Hänninen 2000, 56–57.)

Tutkimani aineiston perusteella Bourken esittämät näkökulmat tuntuvat vain osittain paikkansapitäviltä. Esimerkiksi sodan alkuvaiheen kerronnassa Juhani (20.7.1941) kirjoittaa taistelun ja rajan ylityksen tuntuneen kuin ”juhlahetkeltä”. Vaikka kyseessä ei varsinaisesti ollut verenvuodatukselta hurmioituminen, saatettiin henkilökohtaisen sotakokemuksen liittyminen historiallisesti merkittäviksi ajateltuihin tapahtumiin kokea nautinnollisena ja jopa hurmioitumisena itseä suurempien voimien velloessa ympärillä. Tappamisen raadollinen puoli verenvuodatuksena jää ja jätetään kirjeissä isänmaallisen ja poikakirjamaisen retoriikan tausta-alueeksi. Kuoleman verinen ja eritteinen puoli sekä kuolevan kokemat kärsimykset ja tunteet eivät nouse suoran kerronnan kohteeksi. Kenties sota olisi ollut vaikea ymmärtää tai kestää ilman tämänkaltaista itsesensuuria. Kiertoilmaukset, synkkä ironia ja kaksoismerkitykset olivat tappamiselle ja kaikkein rankimmille kokemuksille yleisiä, vaikka sodan kokemuksen kerronnassa hiljaisuudet, katkokset ja ristiriitaisuudet olivat yhtä yleinen tapa muodostaa suhde hirveyksiin. Ville Kivimäen tulkinnan mukaan kertomalla kokemuksesta edes jollain tavalla se sai mielen ja sen saattoi jättää silleen. (ks. Kivimäki 2013, 220–222.) Näin ajateltuna minkälainen kerronta tansa toimi myös jollain tasolla terapeuttisena toimintana rintamaolosuhteissa.

Viholliseen liittyvät mielikuvat ja sodan oikeutusta korostava valtakurssi pitivät myös huolen siitä, että sodan kuvaukseen käytettävä narratiivinen resurssi oli puhdistettu tappamisen kyseenalaistavista merkityksistä (ks. myös Pilke 2011, 55–56). Tappaminen ei tekoa tulkittaessa tai käsitteellistettäessä tullut yksilöä lähelle. Tuskin kovinkaan moni suomalainen sotilas ajatteli aktiivisesti olevansa sotilaana myös tuntevien ja oman elämäntarinansa omistavien ihmisten tappaja, olkoonkin että heidät oli nimetty vihollisiksi. Tätä kuvaa Väinö Linnan (1999 [1954]) *Tuntemattomassa sotilaassa* alikersantti Antti Rokan vastaus, kun häneltä kysytään ihmisten tappamisesta: ” Mie en tiiä. Mie en oo ampunt ko vihollissii”. Sotatapahtumien kuvauksessa naturalistinen tarkkuus puuttuu täysin ainakin kirjeiden kerronnasta. Kuolemaa koskeva hiljaisuus voi tulla ymmärrettäväksi myös psykologisesti painottuneen narratiivisen tutkimuksen käyttämän käsitteen *särkyneet kertomukset* (broken narratives) avulla (ks. esim. Brockmeier 2008; Hydén 2008; Drakos 2008). Itsesensuuri liittyy tällöin kolmeen kerronnassa läsnäolevaan piirteeseen: kokemukseen kielellisten resurssien kykenemättömyydestä kuvata tapahtunutta, tapahtuman ja koke-

muksen traumaattisuuteen sekä alistumiseen kertomatta jättämiseen vallitsevien moraalisten käsitysten ja normien vuoksi.

Bourken (2000) tutkimusaineistona olleet kirjeet ja päiväkirjat näyttävät vahvistavan itsesensuurin ymmärtämistä oman ajattelun ja toiminnan rajoitteina suhteessa kulttuuriin rajoituksiin ja kielellisiin resursseihin. Kerrottu kerrotaan aina jollekin ja silloin tämä suhde rajoittaa sitä, minkälaisena asiat kuvataan. Ihminen ei siis ainoastaan tulkitse ja kerro kokemuksiaan, vaan rakentaa kerrontaansa jonkunlaiseksi. (Vrt. Maybin 2000, 170.) Kerronta rakentuu näkökulmasta, mistä toisten halutaan pääsevän käsiksi omaan kokemukseen. Tämä antaa mielenkiintoisen kuvan ikävien asioiden kertomatta jättämiseen. Maailmaa ei haluta jakaa rintamakirjeissä sellaisena kuin se näyttäytyy sotilaille eturintamalla, vaan sellaisena kuin sen voisi kuvitella näyttävävän esimerkiksi aikakauden elokuvissa.

Diskurssiteoriassa ja narratiivisessa tutkimuksessa yksilön ja kulttuurin välinen jännite on itseilmaisun ja kokemuksen tulkinnan kannalta keskeinen. Kysymys kuuluu: missä määrin yksilö on omien tekojensa tai ajatustensa suhteen kulttuurin ”vanki” ja missä määrin hän on oman tahtonsa alainen olento? Ihminen sekä määrittänyt että määrää itse autonomisesti, minkälainen kulttuurinen olento hän on. Tämä puolestaan johtuu siitä, että itsensä määrittely ja identiteetin rakentaminen narratiiveissa on modernin kulttuurin tuottama välttämättömyys. (Lehtonen 1998, 25; Giddens 1991, 74–80) Itsesensuurin kannalta asiaa on pakko sivuta, sen syvemmälle kulttuurin ontologian tarkasteluun kuitenkaan uppoutumatta. Miten diskurssit toimivat itsesensuurina kerronnassa?

Huolimatta diskurssien rajoitetusta näkökulmasta, pyrkivät ne yleensä määrittelemään kohteensa luonnollistamalla. *”Eikä minun luullakseni yksikään oikea suomalainen osaa koskaan suhtautua ryssiin muuten kuin vihalla. Se on vuosisatojen kuluessa painunut lähtemättömästi mieleen.”* (Juhani 2.3.–3.3.1944.) Nationalistinen puhe käy esimerkiksi myytin tavoin toimivasta luonnollistamisen prosessista, jossa muiden ajattelun ja esittämisen tapojen jäädessä alle, tulee jostakin näkökulmasta arkinen ja tavallinen (ks. Barthes 1994). Tämä tarkoittaa sitä, että ihminen omaksuu jäsenyytensä myötä eri instituutioiden sisällä tuotettujen diskurssien säännöt ja puhunnat, sekä näin myös tavan ymmärtää ja nähdä. Diskurssi rakentuu arkijärjen ja käytänteiden kyseenalaistamattomiksi totuudeksi ja perustaksi. Norman Fairclough (1997) huomauttaakin, että ihmiset luovat diskurssin, mutta diskurssi luo myös ihmiset. Tällä tavoin hän tuo esiin, että ryhmiin ja instituutioihin integroituvan ihmisen tulee omaksua niiden diskurssit. Tässä prosessissa yksilö alkaa puhua ja nähdä asioita instituution rakentaman ideologian ja diskurssin mukaisella tavalla. (Fairclough 1997, 27, 39.) Voidaan sanoa, että vasta diskurssin omaksumisen myötä ihmisestä tulee ryhmän jäsen. Ryhmän jäseneksi tultuaan – tässä tapauksessa sotilaaksi – miehet ovat oppineet sota-ajan rintamaelämän diskurssin sekä ne tavat, joilla rintama ja koti ovat yhteydessä toisiinsa.

Ideologioiden merkitystä kielenkäytön luonnollistumisessa on usein korostettu ja nähty diskurssit lähinnä vallan palveluksessa. Diskurssit asettavat yksilön johonkin instituution kannalta haluttuun ja hyödylliseen positioon sekä ylläpitävät haluttua järjestystä (ks. Barthes 1994; Fairclough 1997, 12; Fairclough

1999, 33; Fairclough 2002, 2–26.) Systeemin tuottama tapa ajatella ujuttautuu yksilön kokemukseksi itsestä ja tekee subjektista nöyrän. Sota-ajan kirjeissä tämä näkyä esimerkiksi nationalistisena uhripuheena ja yleisen edun etiikan korostumisena oman edun jäädessä taka-alalle. ”Niin rakas Marjattani ensin isänmaa ja sitten vasta me itse. Jos minun kohtaloni on kaatua isänmaan puolesta, ei se peloita vähäkään, sillä silloin olen suorittanut elämäntyön, josta ei varmaan kellään ole pahaa sanottavaa.” (Juhani 3.2.1944.) Nämä olivat ymmärrettävästi hyödyllisiä ajatusmalleja sotaa käyvässä yhteiskunnassa sotilaiden toimintavalmiuden ja joukkojen yhtenäisyyden ylläpitämiseksi.

Diskurssia ei kuitenkaan pidä sekoittaa yleiseen tai pakottavaan mielipiteeseen, jonkinlaiseen suureen ääneen, joka puhuu pakonomaisesti kaikkien suulla. Foucault (1989c, 122) korostaa, että diskurssianalyysissä huomio kiinnittyy sanottuun sen sijaan, että arvioitaisiin yksilön tai kollektiivin tietoisuutta asioiden olemuksesta tai tilasta. Tämä tarkoittaisi, että kaikki mikä on sanottu, on sanottu diskurssin määrittelemästä näkökulmasta käsin. Yksilön omaa käsitystä asiasta ei tarvitse tiedustella, vaan oleellisempaa on tarkastella, mistä asemasta ja miten sanottu rakentuu. (ibid, 122, 129.) Tulkitsen Foucault’n tarkoittavan tässä metodista vaikeutta päästä käsiksi intentioihin, joita kirjoittajalla tai puhujalla on ollut mielessään. Sanottu paljastaa intentioista huolimatta merkityksiä, joita puhumisen tapa sisältää ja merkitysten rakentuminen ja viittaukset muodostavat. Vastaavasti ”suuri ääni” ei ole tekijä, joka vangitsee yksilön täysin tai kykenisi valtaamaan yksilön ajattelun mahdollisuudet vain yhden ilmaisan ja ajattelun muodon piiriin. Saamastaan diskurssin ensisijaisuutta ja pakotavuutta korostavasta kritiikistä huolimatta Foucault’n ajattelussa jää tilaa yksilön liikkeelle diskurssin sisällä ja diskurssien välillä.

Itsesensuuri kirjeissä kuvaa ympäröivän todellisuuden ja sen tapahtumien kuvaamisen rajallista mahdollisuutta. Diskurssit ja narratiivit mahdollistavat ymmärtämisen tavat, joihin nojautuen kerronta muotoilee yksilön ymmärryksen sanalliseen muotoon. Kirjeissä esimerkiksi rakkauteen liittyvät roolit, rakastamisen tavat ja odotukset muotoutuvat kerronnassa sota-ajan romanttisen rakkauden käsityksen mukaisesti. Populaarikulttuurin tuotteet tarjosivat tuntemuksille sanoja, joiden avulla esimerkiksi etärakkaus ja ikävä saivat rintamalla olevien miesten hyväksynnän (ks. myös Sedergren 1999, 36). Iskelmien sanoituksissa, jotka edustivat modernia romanttista diskurssia, kiteytyi parhaimmillaan myös kuvauksia, jotka yksilö pystyi valjastamaan kokemuksensa kuvauksen välineeksi. Foucault (1989b, xxii, 9) kuvailee yksittäistä diskurssiakin mahdollisuuksien tilana. Päädymme kertoessamme seuraamaan aina jotain tiettyä sääntöjen määrittämää reittiä ja jätämme toisen reitin kulkematta. Kirjeitä kirjoittavat valitsivat tarjolla olevista musiikkikappaleista siteerattavaksi niitä, jotka kuvasivat heidän mielestään parhaiten omia tuntemuksia. Samalla heidän tuntemuksensa saivat diskursiivisen tulkinnan ja niistä kehkeytyi kirjeiden kerronnassa romanttinen kokemus. Yhteisesti jaetuista resursseista kertoo esimerkiksi se, että toisistaan tietämättä ja oman elämän polkunsu kulkemina, kumpikin tutkimuksen kirjeet kirjoittaneista miehistä valitsi ikävänsä kuvaamiseen

Nils-Eric Fougstedtin säveltämän ja Reino Hirvisepän sanoittaman laulun *Romanssi* elokuvasta *Katariina ja Munkkiniemen kreivi* (1943).

Vastaavasti propagandan tarjoamaan sotilaan identiteettiin miesten oli vaikea ajoittain asettua (ks. tästä tarkemmin 4. luku). Propagandateemoja ei ainakaan sodan alkuvaiheessa asetettu kansan enemmistön keskuudessa kyseenalaiseksi, vaikka eivät propagandistit pystyneet myöskään muuttamaan sotaan epäillen suhtautuneiden mielipiteitä yrityksissään yhdenmukaistaa kansakunnan ajatusmaailmaa sodalle myönteiseksi. Sodan edetessä erityisesti propagandan tuottamat rintamakuvaukset vieraantuivat sotilaiden kokemuksesta, tämän lisäksi sodan kulkua koskevaa tietoa epäiltiin ja ”ropakantaa” alettiin vierastaa entistä enemmän. (Pilke 2011, 101; Julkunen 1990, 233–237, 239.) Henkilökohtaisen epäilyn, tarjotun sotilaan identiteetin ja kokemustulkinnan vierauden seurauksena miehet valitsivat oman sotiluutensa kuvaamiseen myös muita käytössä olevia resursseja, kuten sotilasihannetta parodioivan ja vastustavan jermuilun. Diskurssi ei siis estä ajattelemasta toisin. Diskursseja on ajallisesti ja alueellisesti monia ja niiden voidaan ajatella kamppailevan ajattelun ja kuvauksen herruudesta luonnollistamisprosessissa. (Ks. Foucault 1989c, 107–108, 124, 126.) Itsesensuuri ilmenee kirjeissä tarjolla olevien kerronnan mahdollisuuksien hyödyntämisenä. Sensuurin rajoittava piirre näkyy jossain määrin omassa kerronnassa itse valittuina rajoituksina, sekä sisäistettyinä kieltoina ja historiallisesti määrittyneinä oikeanlaisina tapoina kuvata omia kokemuksia.

Diskurssin ajattelua ja kerrontaa mahdollistava luonne tulee esiin myös kielen metaforisessa käytössä. Paul Ricoeur (2000, 70) määrittelee metaforan moniulotteiseksi kielelliseksi teoksi, joka tarkoittaa yhdessä merkityksessään uudenlaisen ja luovan ilmaisun käyttämistä jonkin asian kuvaamisen yhteydessä. Toisaalta metaforisuudella Ricoeur tarkoittaa kirjoitetun tekstin luonnetta mahdollisuutena lähestyä ”vihjaillen” suoran kuvailun ulottumattomissa olevia asioita. Seuraavassa kirjekatkelmassa Juhani kertoo sekä huumorin että metaforisen kielen keinoin sodan todellisuudesta.

Ei puutu meiltä kotieläimiäkään, on hirveän herttaisia ja samalla rohkeita russakoita, jotka eivät edes vapise suomalaisen sotilaan mahtavan olemuksen edessä. Joutohetket vietämme aina näiden suloisten eläimien seurassa, mutta niin ikävä kuin on tunnustaakin, on mielessä aina se miten saisi toiselta hengen pois. Sodan päämäärähän on bolsevismien hävittäminen maan päältä ja koska nämä otukset ovat sitä samaa lajia, niin ei muuta kuin ilma pois. (Juhani 5.10.1941.)

Kokemuskerronta auttaa hahmottamaan tekstin tarjoaman toisin olemisen mahdollisuuden. Samalla tavalla myös kirjoittaessa oikean ilmaisun etsiminen saattaa jopa vahingossa tuottaa metaforisesti oivaltavan ja kohteensa paljastavan näkökulman. Esimerkiksi herttaiset ja rohkeat russakat ilmaisevat Juhani kirjeessä viholliseen liitetyn ajatuksen likaisiin olosuhteisiin liitetystä kiusankappaleista tai inhotuksista. Samalla kun katkelma toistaa propagandasta omaksutun diskurssin vihollispuheen merkityksiä, se rakentaa sodalle ja suomalaisille sotilaille myös rinnakkaisen merkityksen: köyhän rääsyläisen tappamassa ideologian hämärtämässä todellisuudessa, missä edes diskurssin ylläpitämä urhean sotilaan kuva ei vaikuta vaikeasti tapettavan, vain pimeällä liik-

kuvan ja täydellisesti piiloutuvan vihollisen taistelutahtoon. Tässä tapauksessa metafora toimii diskurssin paljastajana, koska se tuo kielen kohteesta esiin uusia puolia ja avaa syvemmän ymmärryksen mahdollisuuden (Ricoeur 2000, 93).

Sota oli tappamista, jonka äärellä rintamamiehen mieli askaroi. Vihollinen osoittautui vaikeasti tapettavaksi, eli sota ei ollutkaan enää vain paraatimarssi Uralille. Ricoeur huomauttaakin, että metafora voi rikkoa konventionaalista representaatiojärjestelmää ja olla samalla täysin ymmärrettävä. Metaforaa ei tässä yhteydessä pidä sotkea sanojen monimerkityksisyyteen, vaan metafora on diskurssin tapahtuma, kielellinen innovaatio, joka ei vielä ole yleisesti hyväksytty mutta josta voi tulla osa kieliyhteisön hyväksymää ilmausten joukkoa. Yleistyessään metaforasta tulee kuollut, eli kielessä arkipäiväistynyt metafora, jonka paljastava voima heikkenee. (Ks. Ricoeur 2000, 107.) Toisaalta luovat ja diskurssiin sopimattomat ilmaukset voivat diskurssiin vihkiytyneelle näyttäytyä outoina ja ylittää hyväksyttävyyden rajat, asettuen vanhoja arvonäkökohtia vastaan (ks. myös Alhanen 2007, 90). Vastaavasti tällainen kielen metaforinen käyttö voi kuroa umpeen kokemuksen ja kielen välistä kuilua. Näin uusien kerronnan ja kielenkäyttötapojen avulla päästään tyydyttävämmältä tuntuviin merkityksiin. (Brockmeier 2008, 23.) Sotaan liittyvä kriittisyys näkyy Juhaniin kirjeessä huumorina, joka on usein sallitumpaa ja helpommin sulatettava keino lähestyä ikäviä asioita ja muistuttaa asioiden pitävän sisällään monia puolia ja näkökantoja. Samalla syöpäläisistä kertominen hangoittelee virallista sotilaskuvaa ja olosuhteiden kuvausta vastaan, koska syöpäläisaihe oli tiukasti kielletty viestintävälineiden sotakokemuksen kerronnassa (ks. Pilke 2011, 165).

Itsesensuuri oli ennen kaikkea temaattista valintaa. Sonja Hagelstamin mukaan itsesensuuria voidaan nähdä tavoissa, joilla kirjoittaja ottaa huomioon vastaanottajan mahdolliset reaktiot. Toista ei esimerkiksi haluttu huolestuttaa turhaan tai häntä haluttiin suojella. Kirjoittaja saattoi jättää silloin pois aiheita, jotka olivat liian tunteellisia, järkyttäviä tai vaikeita. (Hagelstam 2000, 69; 2006, 216; 2011, 302, 318; ks. myös Vehkalahti 2011, 231–232.) Ajatuksessa korostuu kahdenvälisenä vuorovaikutuksena muodostuva konsensus. Hagelstamin näkemys itsesensuurista muodostuu kirjeenvaihtajien yhteisen merkitysulottuvuuden tuotteena. Näin ajatellen itsesensuuri on ilmiönä paitsi empatiaa myös (yhteis)ymmärrystä, tavallaan kieltäytymistä kiusallisista ja ikävistä teemoista (ks. myös Goldberg 2006). *"Älä vaan rakas tyttöni pelkää, että joutuisin mihinkään vaaran paikkaan. Kaukana se paikka on sellaisesta, se on aivan rauhallinen kylä Äänisen rannalla. Olen kyllä aikaisemmin käynyt siellä monta kertaa."* (Juhani 16.3.1942.) Kirjeiden kirjoittajat jakavat yhteisen historiallisen, sosiaalisen ja kulttuurisen viitekehityksen, jonka suodattamana heidän kommunikaationsa tulee ymmärrettäväksi. Itsesensuurin rajoittamana kirjoittaja kirjoittaa silloin vain sellaisista asioista, joita olettaa toisen haluavan tai joista ajattelee toisen saavan käsityksen. Esimerkiksi Juhani pyytää, ettei Marjatta pelkäisi hänen puolestaan. Pelko kuolemasta ja menettämisestä on sota-ajan kirjeissä taustalla oleva viittauspiste, tosin siitä ei mielellään kirjoitettu suoraan. Itsesensuuri näkyy tiedostettuna ja jaettuna hiljaisuutena konkreettisesti läsnä olevan, mutta diskursiivisesti pois-olevan kautta. Kuoleman mahdollisuus, joka on sodan arkipäivää, sensuroidaan pois.

Kirjeissä kuoleman mahdollisuutta ei juuri käsitellä ja silloin kun se tulee puheeksi, kirjoitetaan siitä vahvasti isänmaallisen uhriretoriikan keinoin. Juhani (16.7.1944) pohtii sodan loppupuolella veljensä kuolemaa: *”Tämä tieto koski kipeästi, vaikka täällä onkin saanut näiden monien vuosien aikana tottua siihen, että ei tiedä millä hetkellä on kunkin vuoro antaa henkensä isänmaan puolesta. Veikko on nyt saavuttanut suurimman kunnian, minkä mies voi saada, sankarikuoleman. [- -] Isänmaan vapauden hinta on kallis ja se vaatii jatkuvasti uhreja. Ilman näitä miehiä, jotka viimeiseen saakka seisovat vartiopaikoillaan, ei maallamme olisi minkäänlaista tulevaisuutta. Kun vain jaksaisi äiti kotona kestää vaikeuksiensa keskellä kaikki nämä koettelemukset. Samaten tuhannet muut äidit. Heidän valkolististen kumpujensa takaa sarastaa Suomen uusi ja onnellinen tulevaisuus.”* Itsesensuuri asettaa rajat kuoleman käsittelylle. Kuolemasta ei puhuta suhteessa kaipuuseen toista kohtaan, eikä se saa merkitystään katkeruudesta tai turhasta nuoren miehen hengenlähdestä. Kuolema on annettu palvelus ja uhri isänmaan tulevaisuudelle. Kuolema saa merkityksensä miehessä olevana valmiutena. Kuolemaa ei pidä surra, koska se on mahdollisuus, joka on valjastettu yksilöä suurempaan palvelukseen. Tämä pakottava yleisen edun (kansakunnan) etiikka piiryy väkisin yksityisen viereen, toiveena oman äidin kestämisestä ja heti sen rinnalle kirjoitetusta kaikkien Suomen äitien kestämisestä. Kuolemasta oikein kirjoittamisen, eli sota-ajalle tyypillisten konventioiden itsestään selvyys aikalaisille, näkyy vastaavasti myös siinä, ettei esimerkiksi tiedotuskompanian miehille annettu mitään ohjeita kuolemasta kirjoittamiseen, vaikka muuten kirjoittamista ohjailtiin varsin tarkasti. Kuoleman ”oikeanlainen” käsittely katsottiin olevan heille itsestään selvää. (Pilke 2011, 66–69.)

Hagelstamin ajatus itsesensuurista käsittää yhden tärkeän puolen itsesensuurista ilmiönä, toisen huomioonottamisen. Se rajoittuu kuitenkin liikaa kahdenvälisyyteen. Itsesensuurin ajatusta kannattaa kuitenkin Hagelstamin tavoin lähteä hakemaan kulttuurisesta ja historiallisesta viitekehystä käsin, jossa kahden yksilön kommunikaation referenssit rakentuvat. Oleellinen näkökulma itsesensuurin käsitteeseen tulee Foucault’n panoptikonin käsitteen toisesta ulottuvuudesta. Mikäli virallinen sensuuri noudatti systeeminä panoptikonin julkista ulottuvuutta ja toiminnan rakennetta, voidaan itsesensuurin ajatella olevan panoptikonin yksilöllinen ja privaatti ulottuvuus. Se tarkoittaisi sisäistettyä valvonnan rakennetta, joka määrittelee kirjeiden ilmaisua ja aihevalintoja. Näin virallinen ja itsesensuuri kietoutuvat kulttuurisina ilmiöinä tiiviisti yksilön toimintaan ja näkyvät kirjeiden kokemukseronnassa juhlapuheita muistuttavina sotilasidentiteetin määritelmänä, tai toisaalta vastustuksena ja muun muassa ulkoapäin saneltujen olemisen rajojen ahdistuksena.

Kunpa loppuisi tämä sota jo tämän vuoden aikana, mitään ei niin hartaasti toivo kuin sitä. Täällä pakostakin tahtoo mieli ruveta toisinaan synkistymään, kun vuodesta toiseen on aina joka päivä melkein samanlainen. Ei pitäisi kyllä jutella tähän tyyliin, mutta toisinaan tekee mieli purkaa vähän tuota päänuppia. (Juhani 22.5.–23.5.1943.)

Sinulle kultaseni on helpoin saada kirje syntymään. Varmaan se, että mielestäni olet minulle läheisempi kuin kukaan muu. Sinulle voin uskoa sellaisiakin ajatuksia, joita en kenellekään muulle usko. (Juhani 8.2.1944.)

Kirjeen vastaanottajan läheisyys ja rakkauden mukanaan tuoma luottamus toiseen tarjosivat tilan myös oman sisimmän avaamiselle. Vaikka toiselle oli helppo kirjoittaa asioista, joista toisille esimerkiksi rintamalla vaikenee, ei kaikista asioista ollut kuitenkaan mahdollista kertoa. Silti itsesensuuri ei ainoastaan suojellut rakastettua vaan tarjosi rajan, jonka ylittäminen merkitsi sosiaalisten sääntöjen venyttämiseen liittyvän vaaran uhmaamista. Kirjoittaja näyttäytyi lukijan silmissä haavoittuvana kertoessaan pettymyksistään sodassa tai sopeutumattomuudestaan sotilaan rooliin. Yksilön haavoittuvuus ja isänmaan uhrin roolin hylkääminen kielivät myös rintaman haavoittuvuudesta ja sen muodostavien yksilöiden inhimillisyydestä ideologisten korupuheiden takana. Tämä jos jokin oli aihe, jonka ymmärtäminen merkitsi pintatason retoriikan taustalla olevan ihmisen esiintuloa, ei niinkään kotirintamaa huolestuttavien aiheiden välttämistä. Läheisyydessä esiin riisuutuva inhimillisuus oli vaarallista.

Foucault'n ajatuksia panoptikonista voidaan syystäkin pitää liiallisesti rakenteita korostavina, ja näin yksilön mahdollisuudet vaikuttaa oman olemisensa ymmärtämiseen ja valintojen tekemiseen näyttävät varsin rajallisilta. On vaikeaa nähdä, että tiukka foucault'lainen tulkinta mahdollistaisi bahtinilaisen karnevalistisen tilan syntymisen sensuurin tavoin tarkkaillussa ja säädetyssä kielenkäytön tilassa. Mikäli sensuuri ymmärretään liian vahvana tekijänä, saatetaan sota-ajan kirjeenvaihdon merkitystä tutkimusaineistona erehtyä pitämään vain sensuurin välttelyn tutkimukseen kelpaavana (näin esim. Huuhtanen 1984, 29). Sensuuri eri muodoissaan ymmärretään jonkin autenttisen totuuden karkottavana rakenteena, mikä liittyy vanhanaikaiselta vaikuttavaan näkemykseen henkilökohtaisen tai yksityisen materiaalin kelvottomuudesta historiallisten tosiasioiden tai tapahtumien tutkimuksessa. Koska sensuuri, itsesensuuri ja propaganda ovat osa kirjeiden olemusta, tulee ne huomioida osana tekstiä ja siksi tärkeänä kontekstina aineiston ymmärtämiselle.

Itsesensuurin ydin lepää siis niissä kulttuurista omaksutuissa arvoissa ja konventioissa, joiden perusteella yksilö rakentaa mahdollisuuksien rajoissa kuvaa kokemuksistaan ja itsestään. Pelkkä virallinen sensuuri ulkoa käsin asetettuihin tavoitteineen ei riitä tyhjentämään itsesensuurin merkitystä yksilön kirjoittamien kirjeiden sisällössä. Kirjeen sisältö muodostuu rajallisen diskurssin mahdollisuuksien mukaan, mikä ei kuitenkaan estänyt kirjeen kirjoittamisessa melko vapaata muotoa ja sen tarjoamaa mahdollisuutta yksityisen tilan luomiseen.

Mitkä sitten olivat kirjeen tarjoamat kirjoittamisen ja itseilmaisun mahdollisuudet? Temaattisessa tarkastelussa sota-ajan kirjeistä nousevat esiin selkeästi henkilökohtaiset aiheet kuten rakkaus. Kirje mahdollisti turvallisen välimatkan päästä hempeilyn, rintamaolosuhteille vieraat sosiaalisten roolien kokeilut ja identiteetin rakentamisen sekä kuvittelun olosuhteista vapaisissa fiktiivisissä tiloissa. Viestintävälineenä kirje mahdollisti myös harkittujen ajatusten muotoilun, erilaisten kerronnallisten ratkaisujen kokeilun läheisyyden rakentamisessa. Tämän lisäksi kirjoittaminen tarjosi väylän omaan tilaan ja ajatuksiin sekä ajanvietettä oman itsen ja kirjeen vastaanottajan kesken. Kirje auttoi pois jatkuvasta toisten sotilaiden läsnäolosta. Edellä mainittuihin aiheisiin pureudutaan syvemmin temaattisissa analyysiluvuissa.

Transgressiivinen diskurssi

Mutta kun on pitänyt joka päivä melkein jotain tehdä niin tämä päivä tuntuu ihan sietämättömän pitkälle ja ehdin jo odottaa postin tuloa, että saisin edes kirjeen sinulta rakas. Se ikään kuin jollain tavoin lohduttaa. On kuin eläisin aina ne tuokiot teidän rakkaiden parissa kun lukee noita rakkaan ja hellän käden piirtämiä riviä. Kun saa kaikessa rauhassa syventyä lukemaan aina noita kirjeitä, niin ihan tuntuu kun kuulisin tuon kultaisen heljän äänesi noita sanoja kuiskaavan. Vaikka ne sanat sisältäisi miten arkisia asioita, niin tuntuu jokainen niistä sisältävän puhdasta ja jakamatonta rakkautta. (Olavi 13.3.1943)

Odotan kovasti Sinulta kirjettä, sillä silloin olet kultaseni oikein lähellä täällä minua ja ikään kuin kuulisin äänesi, lukiessani kirjettäsi. (Juhani 24.11.1942).

Sotakokemuksen kerronnassa kirjeissä on sensuurin ja sodan kovien olosuhteiden vuoksi läsnä vahva irtautumisen, unohtamisen, muistelun ja yhteisen tilan rakentamisen tuntu. Kirjetutkimuksessa ”läsnäoloistavan” kerronnan merkitystä on usein korostettu. Kirjeitä on pidetty pitkän matkan päästä käydyiksi keskusteluiksi, joihin liittyy suhteen ylläpito läheisyyden kokemusta rakentaen. Kerronnallisena strategiana välimatkaa on kurottu umpeen rakentaen yhteistä tilaa intiimillä puheella ja kasvokkaista puhetta jäljittelevällä kerronnalla, sekä vastaamalla odotuksiin itseä koskevista ajatuksista. (ks. esim. Vehkalahti 2011, 233; Leskelä-Kärki 2011, 250, 261; Hagelstam 2011, 318) Tämä näkyy tapana kurkottaa kerronnassa vallitsevien olosuhteiden ja totuuksien ulkopuolelle edes hetkeksi ja vaikka vain kuvitelmissa. Kutsun tätä kirjeissä yleistä kerronnan muotoa *transgressiiviseksi diskurssiksi*. Transgressiivinen diskurssi on samalla tutkimustulos että analyttinen käsite, jonka avulla kuvaan kirjeidenkerronnassa rakentuvia merkityksiä. Olisi houkuttelevaa analysoida kyseistä kerronnan ilmiötä eskapismina tai varaventiilinä henkiselle kestämiseksi vaikeissa olosuhteissa ja tulkita kirjeiden merkitys sota-aikana tästä näkökulmasta käsin (vrt. Hagelstam 2006). Toki kumpikin tulkinta avaa yhden näkökulman ilmiöön. Transgressiivinen diskurssi on kirjeiden kerronnassa laajempi, myös eskapistiset muodot sisältävä merkitysjärjestelmä ja kerronnan tapa. Transgressiivinen diskurssi on kirjeiden hybridi kerronnan muoto, missä näkyy erilaisten narratiivisten resurssien käyttö, esimerkiksi taiteen ja populaarikulttuurin, sekä oman kokemuksekkoon merkitysten kiinnittäminen sodan preesensin ulkopuolelle, kuten Juhani kuunnellessaan radiosta kylmänä tammikuun päivänä Straussia: *”Sävelet tempaavat mukaansa ja kuljettavat mukanaan kesäisille metsäpoluille, missä linnut laulavat ja tuuli humisee puissa. Tulehan Sinäkin kultaseni sinne kanssani, tietysti tulet.”* (Juhani 26.1.1943.)

Miten ja miksi transgressiivinen diskurssi rakentuu? Kuten kaikki kerronta, myös kirjeiden kerronta rakentaa ajallisaikallisen tilan ja fiktiivisen maailman. Abbot kirjoittaa, että narratiiveissa on aina läsnä vähintään kolme maailmaa: tekstin maailma ja kerrontatilanteen maailma sekä kolmantena valmiin tuotteen (kirjeen) maailma, jossa kummatkin yhdistyvät (Abbot 2009, 169–170). Tämä kolmikanta on syytä ottaa huomioon, kun tarkastellaan kirjeiden transgressiivista diskurssia. Tekstin maailmana avautuu kirjeen tekstuaalinen maailma, johon kuuluvat tyyli, sanavalinnat ja käsiteltävät aiheet eli teemat. Kerrontatilanteen maailma on diskurssin konteksti, eli sotaa käyvä Suomi kulttuurisi-

ne, sosiaalisine ja poliittisine erityispiirteineen. Kolmas maailma on kirje ymmärrettynä merkityskenttänä, jossa yhdistyvät konteksti välttämättömyytenä elämismaailmassa sekä kirjoittajan ja lukijan vuoropuhelu yhdessä rakentuneina merkityksinä.

Diskurssin käsitteellä viitataan usein hegemoniseen eli hallitsevaan ajatus-tapaan. Foucault (1989c, 32) kirjoittaa, että diskurssi on asemansa vakiinnuttanut todellisuuden jäsentämisen ja puhunnan tapa. Sodan kuvaus sota-aikana tai sen jälkeenkin on nostanut tiettyjä esiin teemoja, jotka on tulkittu eri syistä sodan kuvauksen kannalta oikeiksi ja tärkeiksi: esimerkiksi kollektiivin tarpeisiin mukautuvat sankarit, uhrit, pakko tai jermuilu. Teemojen taustalla voidaan nähdä eri tasoilla merkityksensä saavia syitä. Esimerkiksi uhrautuvuuden korostaminen hyödytti kansakunnan yhteiseksi poliittiseksi päämääräksi nostettua isänmaan puolustamista ja oman merkityksen näkemistä suuremman kokonaisuuden kautta epävarmoissa ja pelottavissa olosuhteissa. Sota-aikana sodan kuvauksen tavoissa harjoitettiin näin myös propagandan tarpeita silmällä pitäviä sensuuria, jossa ikävät ja ei-toivotut aiheet kiellettiin erityisesti julkisen sanan piirissä. Sota haluttiin esittää puolustusotana, jota kuolemalta turvassa oleva pyhäkouluarmeija käy varsin mukavissa olosuhteissa. Sodan siloteltua kuvaa sotilaat ymmärrettävästi kavahtivat, koska olosuhteet ja tekeminen eivät sodassa typistyneet pelkästään kalastelun ja puhdetöiden tekemiseen. (Ks. Pilke 2011, 101, passim.) Toisaalta esimerkiksi rintamaelämän siviilimäisyyden raportointia pyrittiin estämään, koska se närkästytti myös kotirintamalla. Sotilaiden tehtäväksi ymmärrettiin sotiminen, eikä esimerkiksi opiskelu. Diskurssin sisällä voidaankin ajatella olevan useita kilpailevia näkemyksiä, joiden välillä käydään keskinäistä kamppailua omasta olemassaolosta ja esiin pääsystä. Samalla tavalla kulttuurisen tarinavarannon tarjoamia narratiiveja on jokaisessa sosiokulttuurisessa kontekstissa useita, joiden kokemusta jäsentävä voima ja niihin samaistuminen yksilöiden välillä vaihtelee (Czarniawska 2004, 6).

Transgressiivista diskurssia voi tarkastella vastareaktion suhteessa sotaan kuuluvaan biovaltaan, jolla tarkoitetaan ulkoisen hallinnan tekniikoiden sisäistämistä oman toiminnan ja merkityksen normeiksi sekä identiteetin rakennusaineiksi. Oman elämän suunnittelu, elintavat ja elämän mielekkyyden mittapuut sisältyvät elämän ja ruumiin hallitsemista säänteleviin normeihin. Biovallan konkreettisia muotoja ovat esimerkiksi sotaan, armeijaan tai vankileireihin liittyvä yksilön ulkopuolelta säännelty elämä kurinpidon keinoin, elämän vaaliminen ja yksilön kehittäminen silmällä pitäen esimerkiksi taisteluvälineitä ja tehokkuutta tai elämän tuhoamisen määräysvalta itsestä riippumatta. On tavallaan ironista, että sisäistettyjen vaatimusten rinnalla kulkee vapauden kokemus, käsitys omasta vapaaehtoisuudesta omaa elämää koskevissa valinnoissa. Näin esimerkiksi sisäistetty kuri, propagoituna yksilön ja kansakunnan elossa pysymisen kannalta välttämättömänä, voi palvella sekä yksilön vapaaehtoisesta taistelutahdon lujittumisen kokemusta että valtiovallalle hyödyllisiä päämääriä. (ks. Foucault 1999, 98–101 ; Rose 1999, 10–11, passim.; Agamben 2001; Rabinow & Rose 2006).

Ulkoisen hallinnan raamit muodostuivat sotilaskurin ja sitä ylläpitävän organisaation kautta. Oleellisia välineitä olivat propaganda ja mielialoihin vaikuttaminen, joiden päämääränä oli tehokkaan ja uhrautuvan sotilaan tuottaminen. Maanpuolustustahdolla, joka yritettiin istuttaa yksilön subjektiviteetin normiksi, tarkoitettiin ryhmäkuriin alistumista ja taistelunvalmiutta. Käytännössä se tarkoitti miesten asettamista alttiiksi kuolemalle ilman vastarintaa, toisin sanoen heidän elämänsä ja ruumiinsa täydellistä hallintaa. Kun ajatellaan kirjoittamisen kontekstia, tulee se ymmärtää suhteessa tähän representaatiojärjestelmään ja sen tarjoamiin mahdollisuuksiin ymmärtää omaa olemista ja kokemusta sodasta. Mahdollisuudet myös rajaavat sodan kokemusta ja arkea karsinoin, joiden laitoja transgressiivinen diskurssi ravistelee. Transgressiivinen diskurssi on siis sodan ulkopuolelle kurottavana diskurssina myös biovaltaa vastustava puhunnan tapa ja siinä mielessä keino luoda omia tiloja kontrolloidun systeemin piirissä.

Ihan sitä tuntee kun olis saanut jonkun mieleisen lahjan kuten lapsi kun saa kirjeen. Ja niin sitä eläytyy tuota kirjettä lukiessa sen mukaan, että melkein unohtaa ajan ja paikan. Varmaan kaverit aina huomaa ihan kasvon ilmeistä milloin on oikein mieleistä luettavaa, koska sanovat aina että jo taas Olavin naama loistaa, että mitähän hyvää lie taas kirjeessä. (Olavi 2.3.1944.)

Olavin kirjekatkelmassa sotilaana oleminen ja ajan ja paikan ylittäminen kerronnassa ilmenee oman kokemuksen vertautumisena lapsen onnen kokemukseen lahjaa saadessa. Jos sitä vertaa sodan kokemukseen, on transgressiivisen diskurssin rakentama merkitys kaukana etulinjan vahtivuorojen välissä pidettävien lepotaukojen olotilasta. Ristiriitaa korostaa Olavin saamaansa kirjeen tekstiin eläytyminen ja unohdus ajasta ja paikasta, joka on kevään kynnyksellä kosteutta ja pesumahdollisuuksien puutteessa elävän miesryhmän ominaislaatua huokuva korsu. Tunnetasolla tekstin merkityksissä on läsnä huoli, mutta lapseen vertautuvalla kertojalla ei ole kirjettä lukiessa huolta kuten sotilaalla. Olavin naama loistaa ilosta ja onnesta, mikä on ristiriitainen ilmiö, koska ilo ja onnellisuus eivät tule muuten kirjeiden merkityksissä esiin kerrottaessa sodasta ja sodan kokemuksesta. Lapsella ei ole myöskään velvollisuuksia samassa mielessä kuin sotilaalla, vaikka sota-ajan lapsiin kohdistettiin samoja uhrautumisen vaateita kuin aikuisiinkin (ks. esim. Näre, Kirves & Siltala 2010; Kujala 2003). Kirjeessä muutos sotilaasta lapseksi merkitsee transgressiivisen tilan syntyä: mielikuvituksen ja kirjeen tuottamaa ihmettä, jossa sodan todellisuus jää ajatusten ja tuntemusten taustalle.

Sotilaan moniulotteinen kuva rakentuu transgressiossa, vastustamisessa, joka näkyy suhteena biovallan representaatiojärjestelmään. Kirjallisuudentutkija Markku Soikkeli (1998) on tarkastellut rakkausdiskurssin sovelluksia ja kiinnittänyt huomiota niiden transgressiiviseen luonteeseen, joka viittaa hänellä vapautteen ja luokkarajat ylittävään sosiaaliseen sidokseen. Transgressiivisuus voidaan käsittääkseni ymmärtää laajemminkin yksilön olemista rajoittavien normien ja konkreettisen tilan rajoittamisten ylittämisenä. Transgressiivisuuden käsitteellä tarkoitan tässä niitä liukumia, koetteluja, ylityksiä ja jopa suoranaista pakoa, jotka tapahtuvat diskursiivisesti rakentuneiden rajojen (esimerkiksi sensuuri, identiteetit, subjektipositiot ja toiseus) ja sodan konkretian (esimerkiksi

poissa olo, rintamalla olo, puute, vilu, nälkä, kuolemanpelko, tappaminen, lika, syöpäläiset) suhteen. Kirjoittaminen on transgressiivisessä diskurssissa käytäntöä ja teko. Tässä diskursiivisessa teossa rakentuu tila, joka mahdollistaa olosuhteiden vastustamisen, menneen muistelun ja tulevaisuuden suunnittelun. Kirjeet konstruoivat näin narratiivisen tilan, jossa rakentuu mahdollisuus ajallispaikallisen tilan kahleista irrottautumiseen sekä kertomalla tapahtuvaan pohdintaan oman elämän merkityksestä toiveina (tulevaisuus), haluina (nykyhetki) ja pettymyksinä (nykyhetki/menneisyys).

Esittelen seuraavassa konkreettisen esimerkin avulla, miten transgressiivinen diskurssi rakentuu kerronnassa. Kohteena on sotakokemuksen yleinen piirre: poissaolon ja välimatkan kokemus. Olen poiminut kirjeistä yhden transgressiivista diskurssia edustavan tekstin (Juhani 18.7.–9.7.1944), jossa kerrotaan sodan kokemuksesta ja pyritään rakentamaan tila, joka vastustaa sodan todellisuutta. Juhaniin kirjeen katkelmien rinnalle olen poiminut selventäviä esimerkkejä hänen muista kirjeistään sekä Olavin kirjeistä. Historiallisena kontekstina Juhaniin (18.7.–19.7.1944) kirjeelle on viimeisen sotavuoden vetäytymisvaihe, jolloin Juhaniinakin oli takanaan valvomista, nälän kokemista, verisiä taisteluita sekä käsitys sodan Suomelle tappiollisesta lopputuloksesta. Tekstin merkitykset ovat hienokseltaan elegisiä ja romanttisia luontokuvineen ja idyllissä viipyilevine hetkineen. Tekstin eri jaksot puolestaan kuvaavat, miten teksti kutsuu ja siirtää lukijan transgressiiviseen eli kerronnassa rakentuvaan fiktiiviseen tilaan ja miten siinä lopulta sitä kuvaillaan.

(I) Kutsu transgressiiviseen tilaan

Istun erään talon portailla. Edessä avautuvat kylän viljelykset ja talot viljelysten keskellä. Miten kaunis tämä maa onkaan laskevan auringon kullatessa viime säteillään seutua. Ajatuksisani olen siellä luonasi Puruveden rannoilla. (Juhani 18.7. – 19.7.1944.)

Kerronnassa lukija houkutellaan tuttujen piirteiden avulla maisemaan, johon kirjoittajan voisi kuvitella ilmestyvän. Romanttisen tyylin mukaisesti luonnon kauneudesta kirjoittaen kerrotaan myös kauniisiin ajatuksiin vaipuvasta kertojasta, joka kutsuu lukijan samaistumaan ajatukseen läheisyydestä romanttisessa transgressiivisessä idyllissä (ks. myös esim. Pimiä 2009, 98–103). Sodasta ja poissaolosta muistuttavat kotiseudun tutuista portaista poiketen ”erään talon” portaat, mikä viittaa myös paikkatietojen kertomisen kieltoon rintamakirjeissä (vrt. ”Poikasi täältä jostakin”). Tekstiin tulee kaksoismerkitys: kirjoittamispaikka on sekä sodassa että jossakin muualla, idyllisessä tuntemattomassa paikassa, jonne kertojan ajatuksissa rakentuva yhteinen tila luo pohjaa kuvitteellisen kohtaamisen mahdollisuudelle.

Kutsuna transgressiiviseen tilaan voivat toimia myös viittaukset konkreettisiin esineisiin ja niiden mukanaan tuomiin muistoihin, tuttuuden kokemuksiin tai musiikkiin. Viettäessään neljättä perättäistä juhannusta armeijassa Juhani kirjoittaa: ”Mutta katsotaanpa välillä näitä valokuviaakin. Nämä ovat onnistuneet kohtalaisen hyvin. Palautuupa mieleen näitä katsellessa se lyhyt onnellinen valon pilkahdus, mikä oli tälläkin kesällä. Kovin tärkeän näköisenä Sinä tutkit veneen

perässä ukkosi aikaansaannoksia ja samalla hymyilet, no on mulla tässäkin mies. Ja sitten olet soutamassa, kisko vaan tyttöseni oikein hartiavoimin, eivät ne aivot katkea.” (Juhani 24.6.1942.) Valokuvassa on käsin kosketeltavasti ja silmin havaittavasti jotain toisesta, toisen kuva. Kuva säilyy ennallaan ja siihen kiinnittyneet merkitykset, aika ja muistot, voivat johdattaa myös tunnetasolla kuvanottohetkeen. Kuvat toimivat myös muistin tukena ja tarkentavat pitkien poissaoloaikojen haalistamia mielikuvia rakkaista. Yhteisen muiston ottaminen kerronnan kohteeksi toimii puolestaan kutsuna oikeaan tunnelmaan ja tilaan. Samaan pyrkii läheisyyttä tavoitteleva yhdessä tekemisen kuvaus (”katsotaanpa välillä näitä valokuviakin”). Sota jätetään jonnekin valonpilkahduksen poistavaan pimeyteen ja ruumiillista kokemusta ja tuntemusta tavoitteleva kieli (”kisko vaan tyttöseni”) sekä ideaalilukijan omiin ajatuksiin porautuva kerronta (”no on mulla tässäkin mies”) rakentavat kerronnassa tiivistä läheisyyttä.

Kirjeiden kerronnassa kutsut transgressiiviseen tilaan voivat olla myös ohjeellisia. ”Kun luet tätä, niin mene sinne meidän pikku pesäämme [makuukamari] ja muista siellä poikaasi, joka Sinua aina kaipaa. Ja anna ajatuksesi päästä valloilleen, niin huomaat miten se ikään kuin toisi lohtua” (Olavi 5.1.1944.) Yhteinen kokemus ja jaettu tila kotona pyrkivät ohjaamaan lukijaa konkreettisen tilan avulla oikeaan mielentilaan. Kutsu transgressiiviseen tilaan voi siis olla myös viittaus konkreettiseen paikkaan, mikä toimii kirjeen tekstissä erityisenä merkityksenrakentajana yhteisestä tilasta.

(II) Siirtyminen transgressiiviseen tilaan ja idyllin rakentaminen

Tyynen veden kalvoon kuvastuvat siellä saarien tuuheat koivikkorannat. Ei vapisuta siellä luonnon rauhaa sodan äänet, ainoastaan kaukaisena kumuna kuuluu täältä sinne tykkien jylinä. (Juhani 18.7. – 19.7.1944.)

Transgressiivinen tila on aina jokin muu kuin sodan tila, ja siksi se on välttämättä kontekstissaan myös fiktiivinen tila. Siitä huolimatta se on mahdollisuuksien tila ja sinne kutsu käy tuttujen merkitysten ja yhteisten kokemusten kautta. ”Hyvää huomenta rakas Pörrini! Tekisipä mieleni herättää sinut, mutta nuku sentään vielä, kun noin kovasti nukuttaa. Istuudun viereesi ja hyväilen kiharoitasi. [- -] Nyt annan Sinulle oma Marjattani aamusuukon ja herätän Sinutkin tähän vierelleni. Nousehan jo ylös katsomaan kanssani miten ihana on Suomen kevät auringon noustessa. Istu vähäksi aikaa syliini kultaseni, tahtoisin viipyä luonasi, mutta taas minun on lähdettävä. Rutista ukkoasi oikein lujasti, ettei hänelle tule ikävää omaa Marjattaansa. Palaan taas illalla luoksesi.” (Juhani 22.5. – 23.5.1943.) Juhaniin suora puhe Marjatalle ja kuvitteellisen aamuhetken kuvaus ovat idyllin rakentamista. Teksteissä rakentuvat sodalle ja kirjoitushetkelle vieraat tilat, joissa sota on taustalla, mutta kaukaisena (”kaukaisena kumuna kuuluu täältä sinne tykkien jylinä”, ”tahtoisin viipyä, mutta taas minun on lähdettävä”).

Kaukaisuuden ja läheisyyden purkautuminen on vasta aluillaan ja tulee näkyviin tekstissä paikkojen samanaikaisuutena sekä merkitykseltään ristiriitaisen aineksen asettamisena samaan lauseeseen: luonnon rauha – sodan äänet, täältä – sinne. Transgressiivinen idylli rakentuu pikkuhiljaa liikkeessä tilasta toiseen ja samanaikaisuuden kokemuksessa.

(III) Transgressiivinen idylli

Pörriseni et usko miten kovasti minulla on ikävää sinua ja niitä Puruveden rauhaisia rantoja. Pelloilta kuuluu siellä niittokoneen raksutus, laitumilla kalahtelevat lehmän kellot. Sinä kultaseni varmaan tarjoaisit sisälle tultuani vasta paistetusta leivästä laitetun voileivän ja maitoa. Elämä tuntuisi niin kodikkaalta ja onnelliselta. Kunpa pian tulisi sellainen aika, ettei enään tätä sotaa olisi. Onhan sekin aika vielä joskus elettyvänäimme. (Juhani 18.7. – 19.7.1944.)

Transgressiivisen diskurssin viitepiste on konditionaalien täyttämä maailma. Verbit kuvaavat tekemistä, jos tilanne olisi toinen. Transgressiivisen idyllin kuvaus alkaa preesensissä ja harhauttaa lukijan lukuhetkestä sisään idylliin (sinne) kuulemaan niittokoneen ääntä ja jatkuu konditionaalien preesensissä ”*pelloilta kuuluu siellä niittokoneen raksutus...*”, ”*Sinä kultaseni varmaan tarjoaisit sisälle tultuani vasta paistetusta leivästä laitetun voileivän ja maitoa.*” Diskurssissa rakentuvan tilan olemus ei ole mahdoton, se ei ole satumainen, vaan se on tuttuudessaan kuvaus siitä todellisuudesta, mikä mahdollisesti vallitsisi ilman sotaa. Transgressiivinen idylli rakentuu kirjeissä fiktiivisenä rinnakkaistodellisuutena sodan todellisuudelle. Tilan tuttuuteen ja sen kokemuksen ulottuvilla oloon perustuu myös sen vaikuttavuus. Transgressiivisessä idyllissä voi ”elää”, koska se ei lupaa liikaa ja sen merkitykset on kirjeen vastaanottajakin voinut ottaa omakseen. Kirjeissä ajoittain toistuvat pohdinnat, joissa kirjoittajat turvautuvat selittämään kohtalon avulla sodan olemusta ja omaa tietään siellä, ovat transgressiivisen diskurssin muotopuolia veljiä: kohtaloaan ei voi muuttaa, mutta sen rinnalla kulkee aina kyselevä jossittelu, entä jos jokin olisi mennyt toisin.

Mikä on transgressiivisen idyllin eetos? Eetos kietoutuu sota-ajan maaseudulla vallinneen yksinkertaisen työ- ja perhekeskeisen elämän ympärille. ”Siellä” niittokoneen raksuttaessa mies tulee käymään hetkeksi sisään ja haukkaamaan töitten välissä jotain. Elämä on työteliästä. Ruoka, jota idyllissä syödään, on tuoretta leipää, jonka merkitys 1900-luvun alkuvuosikymmenten maaseudun ruokakulttuurissa on ollut keskeinen. Leipä symboloi vakavaraisuutta ja elämän jatkuvuutta, mutta myös arkisuutta (ks. esim. Knuutila 2006, 99–101). Miehelle tarjottava välipala ei edes fiktiivisessä idyllissä ole kakkua, pullaa, paistia tai saati sitten karamellia. Vastapaistetun leivän voi arvella paistuneen viikon viimeisenä työpäivänä lauantaina ennen saunaa ja lepoa. Ehkä idyllin tupa tuoksuisi lauantaisiivouksen jälkeen puhtaalta ja raikkaalta. Varmaa on, että idyllissä ”*Elämä tuntuisi niin kodikkaalta ja onnelliselta*”. Kuva idyllistä ja sen transgressiivisen tilan merkityksistä on mielenkiintoinen kahdella tasolla. Se ilmaisee Juhaniin arkista romantisoivan tulkinnan maaseudusta ja siihen liittyvistä symboleista sekä propagandassa suositun isänmaallisen retoriikan, joka kytkeytyy taistelutahdon herättelemiseen suomalaisen elämäntavan puolesta bolshevistista rappiota vastaan (ks. Korkiakangas 2005; Luostarinen 1986).

Transgressiivisen idyllin rakentamiselle kirjeissä oli useita syitä, ja ne aukeavat hieman eri merkityksissä. Läheisyyden kaipuu ja virikkeiden puute erityisesti asemasodan aikaan mahdollisti kirjeiden kerronnan hiomista sellaiseksi, että se tyydyttäisi sekä lukijan että kirjoittajan läheisyyden kaipuuta. Ajatusleikkien avulla pystyttiin kuvaamaan kohtaamisia, joissa sodan aiheuttama ero,

arkinen jutustelu ja läheisyys ovat dialogissa keskenään. Transgressiivisen diskurssin kieli on erityisesti läsnäolon kieltä, kosketuksen kieltä, joka pyrkii luomaan fyysisen kontaktin illuusion.

Rakas Marjattani, tuntuu siltä kuin istuisit tässä vierelläni. Tunnen aivan elävästi miten kierrät käsivartesi kaulalleni ja kuiskit jotain korvaani. Olet hiukan kuin surullinen, varmaan se johtuu ikävästä. Ole kultaseni oikein reippaalla mielellä, sillä tiedäthän, että minä rakastan Sinua aina. (Juhani 15.12.1943.)

Rakas tyttöni tulehan Sinä tänne iltaasi istumaan, keitämme hiilustalla kahvia, kättyäkin saat, sillä sitä on vielä vähän säästynyt paketista. Eikö kelpais tulla? Vai on matka pitkä, eihän tämä niin pitkä ole kuin miltä se tuntuu. – Oletan sinä täällä tuossa vieressäni ja kuuntelet kuinka joku saksmanni vetelee haitariaan radiossa. – Miten tuleekaan nyt mieleen ne kirkkaat kevätkesäiset illat, jolloin ihailimme sitä ihanaa luontoa ja olimme onnellisia. Kai se johtuu tästä hiljaisuudesta ja tunnelmallisesta musiikista. (Juhani 22.2.1942.)

Juhani leikittelee ajatuksella, että Marjatta ilmestyisi hänen luokseen juomaan kahvia, mutta lopulta kirjoittaa ajatusviivojen väliin, miten Marjatta istuikin vierellä ja kuuntelee musiikkia Juhaniin kanssa. Tekstin läheisyyden merkitystä vahvistetaan viittaamalla musiikkiin ja radioon, jotka mahdollistivat toisistaan erillään oleville samanaikaisen kokemuksen ja tunteiden kiinnepisteen. Tämä on toistuva merkitys kirjeissä. Yhdessäolon kuvauksesta Juhani siirtyy ajallisesti menneisyyteen ja muistoihin. Muistot johdattavat kirjeen vastaanottajaa edelleen niihin hetkiin, jolloin kummatkin olivat yhdessä ”onnellisia”. Läsnäolon kokemusta kannatteleva idylli näyttää rakentuvan transgressiivisessä diskurssissa monilla tasoilla, viitteillä toisiin kokemuksiin, teksteihin ja tekstien ulkopuolelle. Pelkkä oman ikävän tai kaipuun suora sanallinen kirjoittaminen ei oikean tunnelman ja tilan rakentamisessa välttämättä riitä. Juhani ikään kuin varmistaa oman kokemuksensa ja läsnäolonsa tulemisen lukijan viereen, kun hän lopuksi kirjoittaa omasta kirjoituskokemuksestaan; teksti on syntynyt hiljaisuudessa, mikä tarkoittaa tässä toisten sotilaiden poissaoloa eli yksinäisyyttä ja tunnelmallisen musiikin myötävaikutusta. Kirjeen lukijan tulisi kai ymmärtää, että idylli on lopultakin haikea sekä hauras ja sillä herätellään haikeutta ja kaipuuta myös toisessa.

Konkreettinen yksinäisyys toisten poissaolona oli harvinaista rintamalla olleille miehille, ja omien ajatusten ja tunnelmien pohtiminen rauhassa oli tiiviissä sosiaalisessa yhteisössä usein hankalaa. Yksinäisyys toisten keskellä puolestaan tuntuu olevan leimaa antava erityisesti rakkauden tuskissaan ikävää poteneen kirjoittajan kynästä piirtyneelle transgressiiviselle diskurssille. Paitsi sodan mahdoton ja erottava tilanne myös toiset sotilaat olivat eräänlainen este ajatusten kohdentumisessa ja lähentymisessä, joten ehkä vain yksinäisyydessä pystyi kirjoittaja olemaan kahden rakastettunsa kanssa: ”Pojat saivat päähänsä tuuman lähteä hiihtelemään jonnekin kylään. Olisinpa lähtenyt itekin, vaan silloin olisi jäänyt tämä kirje tekemättä, parempi olla sinun kanssasi Marjattani.” (Juhani 7.3.1943.) Tämän lisäksi yksinäisyys auttoi unohtamaan ajatusten kosketusetäisyydellä sen missä on: ”[K]yselit eukkoseni tuliko minulle lämmin kun kiersit kätesi kaulaani. Tuli, rakas Marjattani, tuli niin hyvä olla, että en muistanut sotaa ollenkaan.

Tulehan Sinä rakas yöllä unen mukana tänne Äänisen rannalle Juhanisi luokse.” (Juhani 14.2.1943.)

Ekskursio: kirjeissä käytettyjä narratiivisia resursseja sota-ajan populaarikulttuurista

Sotilaiden käytettävissä olleet kulttuurituotteet olivat yksi heidän kirjoittamiensa kirjeiden kerronnan narratiivisista resursseista, joiden avulla he muotoilivat omia kokemuksiaan ja tunteitaan. Kirjeiden ja kulttuurituotteiden välinen suhde kiinnitti myös yksilön yleiseen kulttuuriseen viitekehukseen.

Jatkosodassa korkea- ja populaarikulttuurilla oli yksi yhteinen tehtävä: viedä ajatukset pois sodan ankeasta arjesta. Kulttuuri palveli elämänuskon säilyttämistä ja viihteestä tuli pakokeino sodan ruumiillisesti ja henkisesti raskaan arjen ulottumattomiin ja pois isänmaallisuuden asettaman vaatimustaakan alta. (Niiniluoto 1994.) Viihteellä oli myös terapeuttisia vaikutuksia, koska poikkeustilassa positiivisille kuvitelmille, rakkaudelle tai toiveille asioiden järjestymisestä tulevaisuudessa ei näyttänyt saatavan vastakaikua sodan ankarassa todellisuudessa (ks. Niemi 1988, 108). Sotilaiden pakopaikaksi muodostuivat erityisesti asemasotavaiheessa radiolähetykset, jotka sensuurista huolimatta toimivat melko vapaasti. Radiokanavat pyrkivät ohjelmistollaan tyydyttämään rintamalla olevien toiveita ja eskapismien tarvetta. Radio tarjosi myös jatkuvaan sota-ajan kokemuksessa toistuvaan poissaolon käsittelyyn variaatioita populaarikulttuurin rakentelemilla unikuvilla kaukaisiin maihin ja tunnelmiin. Poissaolon tunne sai muotonsa kaukokaipuuna poissa silpoutuneiden ruumiiden ääreltä, kuolemasta, kylmästä ja pelon ilmapiiristä.

Valtion puuttuminen populaarikulttuurin tarjontaan tapahtui sensuurin ja propagandan nimissä. Elokuviin ja kirjojen sisältöä seurattiin tarkasti (ks. Sedergren 1999; Niemi 1988). Päämajan organisoimalla viihdytystoiminnalla oli puolestaan jo itsessään selkeä tavoite: irrottaa miehet hetkeksi sodasta, estää sotaväsymys, tuoda tervehdys kotirintamalta sekä vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta ja asevelihenkeä (Niiniluoto 1994, 176). Useat viihteen tekijät palvelivat valtion leivissä samalla, kun työstivät omaa materiaaliaan sotaa käyvän kansan tarpeisiin. Tarkoitushakuisuus ei ole kuitenkaan taiteellisesta toiminnasta selkeästi erotettava piirre, koska aikalaisten arvot ja ajattelutavat risteilevät heihin kohdistettujen odotusten enemmän ja vähemmän tiedostetussa maastossa suhteessa omiin itsenäisiin taiteellisiin ambitiioihin.

Jari Sedergren (1999) pohtii poliittista elokuvasensuuria käsittelevässä väitöskirjassaan myös itsesensuuria, josta aletaan helposti puhua samassa yhteydessä yhteisten velvollisuuksien ja yhteisten tavoitteiden kanssa. Näin muodostuneena tietoisuutena ajalle yhteisistä intresseistä, itsesensuurin voi ajatella tiettyjen arkojen aiheiden välttelynä ja toisaalta tietoisuutena sensuurin läsnäolosta, joka esimerkiksi kaupallisen elokuvan tuotannon tavoitteisiin suhteutettuna tarkoittaa sitä, että elokuvia ei tehty, jos niillä ei ollut mahdollisuutta saavuttaa haluttua rahallista tuottoa. (Sedergren 1999, 26–28.) Samojen intressien voidaan ajatella vaikuttaneen myös muiden kaupallisten taiteenmuotojen sisältöihin ja representaatioihin. Vielä vaikeammaksi tilanteen tekee se, että samat henkilöt

työskentelivät sekä kulttuurintuottajina että valtion palveluksessa. Kirjallisuuden, journalismin, propagandan ja ajanvietteen rajat rikkoutuivat, kun kaikki tekivät kaikkea (Niiniluoto 1994, 112; Pilke 2012, 21–23).

Sotapropagandan klassisia piirteitä viljeltiin myös suomalaisten viestimien sisällöissä. Teemoina toistuivat isänmaallisuuteen vetoaminen, oman maan rehellisyyden ja voiman korostaminen, tuhon julistaminen hyökkääjille ja vihollisen petollisen toiminnan ”paljastukset” (Vihonen 2010, 154). Propagandasta oltiin tietoisia myös sotilaiden keskuudessa. Siksi yliampuva propaganda ei ollut suosittua. Uutisoinnissa pyrittiinkin niin neutraaliin linjaan kuin oli mahdollista. Toisaalta Suomeen ulotettiin radiopropagandaa myös muista maista ja uutisia kuunneltiin muidenkin kuin Suomen omien kanavien kautta. Erityisen suosittu oli Englannin radio, jonka uutisointia pidettiin yleisesti melko luotettavana. Englannin radion kuuntelijoista pyrittiin myös kilpailemaan. Suomen omilla kanavilla lähetettiin samaan aikaan suosittuja ohjelmia kuten Jahvetin kirjelaatikkoa tai sotatilannekatsauksia (ks. Vihonen 2010, 230–231).

Tietenkin oli olemassa myös tietoisia pyrkimyksiä olla irrallaan sensuurista ja propagandasta, koska viestien läpinäkyvyys mielialojen ohjailussa saattoi herättää vain pahaa verta ja vastustusta. Esimerkiksi Aunuksen radion johtajana toimineen Pekka Tiilikaisen mukaan jermut kaipasivat Eldankajärven jään kaltaista railakasta ”korsuhenkeä” sekä ”äärimmäisyyksiin menevää kaihomielistä sentimentaalisuutta”, kuten tangoja, kansanlauluja ja Kulkurin valssia (Niiniluoto 1994, 162). Toisaalta isänmaallinen paatos tai löyhä hempeämielinen hymistely eivät sota-aikana ruokkineet ihmisten viihteen nälkää (ibid., 39).

Maarit Niiniluodon (1994, 54–55) mukaan sotavuosien populaarikulttuurissa elivät voimakkaasti erilaiset myytit arkkityyppineen, jotka olivat kansakunnan yhteistä, kollektiivista kulttuuritajuntaa. Tämä elokuvien, iskelmien ja kirjallisuuden narratiiveissa välittynyt varanto nousi kansan jakamasta kokemuksesta. Myytit yksinkertaistavat todellisuuden monimutkaisuutta tehden esimerkiksi moraalisisista ongelmista mustavalkoisempia kiinnittäen ongelmien ratkaisut hyvä-paha-akselin ääripäihin ilman niiden monipuolisempaa erittelyä. Niiniluoto (1994) ajattelee semiootikko Roland Barthesin tavoin, että myytti pitää sisällään kaksitasoisen todellisuuden, jossa ehkä kepeältäkin vaikuttavan pintatason alle kätkeytyy metakielinen viesti, joka kertoo kulttuurin pinnan alla vaikuttavista uskomuksista ja arvoista. Tällä tavalla ymmärrettynä populaarikulttuurin tuotteiden ja kirjeiden todellisuus kietoutuvat likeisesti toisiinsa. Siinä, missä populaarikulttuuri tarjosi välineitä koetun ymmärtämiseksi ja siitä kertomiseen, myös elämä rintamalla ja tämän kokemuksen hahmottelu toimivat populaarikulttuurin tekijöiden inspiraationa.

Kirjeissä syvien rakkauden tunteiden kohdalla viitataan esimerkiksi avoimesti iskelmiin omien tunteiden tulkkeina ja kerrotaan elokuvista, jotka ovat liikuttaneet kirjoittajaa tai tuoneet ikävän tunteen ja toisen omiin ajatuksiin. Viittaamalla johonkin tiettyyn iskelmään tai elokuvaan yritetään herättää toisessa haluttu tunne. Esimerkiksi iskelmään viittaaminen rintamalta lähetettyjen kirjeiden kerronnassa, ja lopulta kyseessä olleen kappaleen kuuleminen kotonalla, tarjosi väylän kokea eri paikoissa samanaikaista kaipuuta yhdistäen rakas-

tavaisia toisiinsa transgressiivisen diskurssin luomassa imaginaarisessa tilassa. Populaarikulttuurin tunteisiin vetoava musiikki ja draama poistivat myös esteitä oman ilmaisun tieltä. Sentimentalisuus ja ikävä sota-ajan jaettuna tunnekokemuksena ja toistuvina populaarikulttuurin teemoina tekivät tällaisten tunteiden ilmaisun ja kokemisen helpommaksi ja hyväksyttävämmäksi. Saman kulttuurisen kontekstin jakavien voi olettaa kykenevän tuntemaan samansuuntaisia tunteita tai ainakin tiedostamaan syyt, miksi jokin kulttuurituote puhuttelee toista. Tätä jaettua, eri populaarikulttuurin tuotteiden välittämää merkityskenttää miehet enemmän tai vähemmän tietoisesti käyttävät kertoessaan rakkaudesta ja itsestään.

Radion iskelmät

Hyökkäysvaiheen radio-ohjelmat heijastivat hyvin yleisiä mielialoja sodan alkuvaiheessa. Jatkosota alkoi 1.7.1941 ja radiolähetykset organisoitiin nopeasti. Remakka revanssihenki kuuluu myös radioaalloilla, jota pönkitti Saksan sen hetkinen sotamenestys Neuvostoliiton sotaretkellään. Loppukesän suuret tappiot ja kiivas taistelutoiminta ennen vanhan rajan ylistystä saivat suurimman innon laskemaan, ja realismi lisääntyi sekä radiopropagandassa että miehistön ajatuksissa. Ylen ja Valtion tiedoituslaitoksen (VTL) tekemistä ohjelmista erityisen odotettuja olivat Päämajan tietoiskut, joita lähetettiin säännöllisen epäsäännöllisesti iltaisin kello 19.15. Ylipäätään uutiset ja sodan etenemisestä ja käänteistä kertovat ohjelmat olivat suosittuja, eivätkä kevyt musiikki ja viihde saaneet vielä suurta roolia sodan alkuvaiheessa. (Vihonen 2010, 160–196.)

Radio oli luonnollisesti musiikin ja kuunnelmien sekä uutisten kannalta keskeinen tekninen väline, ja se tavoitti ohjelmistollaan suuren osan kansakunnasta. Tästä kertoo esimerkiksi kiihtyvä radiokuuntelulupien lunastus. Lupia oli jo jatkosodan hyökkäyssotavaiheen lopussa lunastettu 375 000 (Vihonen 2010, 178). Kodin ja rintaman välille radio tarjosi konkreettisia yhteydenpito mahdollisuuksia, joista erityisesti tervehdysohjelmat olivat suosittuja. Niissä voitiin lähettää kuulumisia ja tervehdyksiä musiikkitoiveiden kera puolin ja toisin.

Sodan alun nopean etenemisen jälkeen ja olosuhteiden vakiintumisen myötä alkaa radion merkitys vapaa-ajan kokemuksissa saada myös kirjeiden kerronnassa enemmän tilaa. Kiivaan sotatoiminnan aikana ajatukset olivat enimmäkseen nauliutuneet väsymyksen ja selviytymisen horisontteihin. Levossa onnellinen rauhan aika, koti ja läheiset punoutuivat radiosta kuuluvien sävelten myötä miesten kirjoitukseen. Sodan alkuvaiheen nopean etenemisen mukanaan tuoma voiton huuma ja kodin kaipuu niveltyvät toisiinsa Juhanin (14.11.1941) kirjoittamassa kirjeessä.

Radiosta kuuluu parhaillaan "Jääkärien morsian" housut repaleissa ja kauluksessa täi. Ihme kun se käy meihin niin sattuvasti; mitäs turhista "käy rohkeena taistoon mies Suomen". Eva-kuoimme heti tänne tultuamme eräästä ryssän radioliikkeestä uuden 4 putkisen masiinan ja siihen tarpeeksi akkuja ja paristoja. Hauskempi on taas täällä ollessa kuluttaa aikaansa kun on radio kuunneltavissa. Heittäytyy petiin pitkäkseen ja ajattelee olevansa jossain [järven] rannalla; aurinko "luo viimeisiä säteitään tyynen veden pintaan, käet kukkuvat ja olemme niin onnellisia. (Juhani 14.11.1941.)

Asemasotavaiheen radiolähetykset olivat taistelua ihmisten mielistä. Miehillä oli rintamalla enemmän vapaa-aikaa, ja radion tarjoamalla viihteellä sekä uutisilla oli suuri merkitys joutilaisuuden mukanaan tuoman turhautumisen sietämisessä. Ensin mainittu lääkiti mieltä ja tarjosi virkistystä, siinä missä jälkimmäiset ruokkivat uteliaat mielet sodan käänteistä ja sotatapahtumista. Ohjelmat muuttuivat sodan arkipäiväistyessä siviilimäisemmiksi, ja musiikki ja viihde lisääntyivät ohjelmistossa. Juhlapuheet ja korkeakulttuuri eivät kiinnostaneet korsuissa eläviä sotilaita. Suosittuja olivat myös rintamaradioiden lähetykset, joiden ohjelma koostui valtakunnallisen ohjelman lisäksi paikallisemmista tiedotuksista, kuten kenttäpostin kulusta. Erityisen suosittuja olivat suorat lähetykset pääosin Helsingin messuhallissa järjestetyistä asemiesilloista, joissa esiintyivät Suomen suosituimmat viihdyttäjät. (Ks. Vihonen 2010, 213, 238–239.) Talvisodassa uutisten jälkeen suosituimmat hartausohjelmat menettivät suosioaan, mikä voi kertoa vakavan isänmaallisen hengen ja sodan arkipäiväistymisestä (vrt. *ibid*, 130).

Radiosta kantautuvat sävelet tarjosivat eväitä rattoisampaan ajanviettoon ankeissa oloissa. Iskelmämusiikin teemoissa näkyvät sodan elämän ja kuoleman intensiteetti pakahduttavina tunteina ja ronskina korsukulttuurina (Niiniluoto 1994, 43–44). Iskelmien perusteemoina olivat kaipuu kotiin (Näky nuotiolla) ja kaipuu oman rakkaan luo (Älä sure tyttö kulta), toisaalta lauluissa saatettiin opettaa kohtaamaan surua ja kuolemaa (Kirje isältä). Iskelmä rahisi soittimista lohdutuksen, surun, kaipuun ja kyynelten säveliä korsuihin ja koteihin.

Taiwas on pilvoessä, vaikka illalla luuli täksi päiväksi tulevan kirkkaan ilman. Lunta näkyy joka puolelta [,] hyvä siellä olisi vaikka hiihdellä. Ilmankos radiossa soittavat "Ylös Suomen pojat nuoret". Nyt rupesi Aunuksen radio soittamaan äänilevyjä. Kovin tulee tunteellisia valseja y.m. sellaista, joka näyttää saavan kämpän toisetkin unikeot nostamaan pois peitettä kasvoiltaan. (Juhani 23.11.1941.)

Kuule, oletko sinä saanut jo anodin²⁵ radioon? Ja oletko sinä kuunnellut Kannaksen radion lähetyksiä. Näin iltaisin sieltä tulee varsinkin kivoja levyjä. Iltalähetyks alkua heti myöhän uutisten jälkeen. Muulloin on lähetyksiä klo 9 ja 11 ja iltasella ennen myöhän uutisia. Aikaa en ole tarkemmin pannut mieleeni. Kannaksen radion aaltopituus on muistaakseni 476 metriä. Niiltä main sen löydät. Sieltä saa toivoa levyä ja lähettää terveiset tai onnittelet 20 mk hinnasta. Osoite on kai vain Kannaksen radio 2 kpk. Noita levyjä kuunnellussa tulee aina niin hirmuisen kova kaipaus sinne teidän rakkaiden luo, ettei voi sanoin kuvata. Se olisi todella ihanaa olla sunnuntaisin kotona ja viettää noita ihania hetkiä pikku onnelassamme. (Olavi 1.12.1943.)

Iskelmien teemat paljastivat tunteiden kirjon, joihin ihmiset löysivät kokemuspohjaa omasta elämästään. Iskelmät tarjosivat kokemuksille tulkinta-apuja tai yksinkertaisesti selkeän ymmärrettävän muodon. Sota-ajan viihdemusiikin kautta suomalaisia tunteita tulkinnut Toivo Kärki onkin sanonut, että iskelmäsäveltäjällä on yhteisössään sama rooli kuin runonlaulajilla tunteiden tulkina ja surun purkajana (Niiniluoto 1994, 11). Rintamalla ja kotona kuunneltu radio-ohjelma muodosti jaetun kokemuksen tilan, joka yhdisti ihmisiä toisiinsa välimatkasta riippumatta. Radio-ohjelmissa soitettun musiikin tarjoama kokemuksen samanaikaisuus rikkoi tilan ja ajan asettamat esteet. Tämä romanttinen

²⁵ Putkiradiossa käytettävä "vahvistinputki".

esteistä riippumaton pyrkimys yhdistyä toisen olemukseen tai olla toisen luona, vaikkakin vain ajatuksissa, tulee esiin myös useissa jatkosodan aikaisten iskelmien sanoituksissa, kuten vuonna 1942 Lassi Utsjoen säveltämässä ja Elli Tuomiston sanoittamassa kappaleessa *Vartiossa*:

*Ma vartiossa seison, nyt yössä yksinäin,
On seuranain vain taivaan tähti kirkas.
Ja usein ajatukset on mulla samat näin,
Oi taivaan tähti sama on sun kirkas.
Ja usein ajatukset on mulla samat näin,
Oi taivaan tähti sama on mun kirkas.*

Kirjeiden viittaukset suosittuihin lauluihin toimivat samalla tavalla yhteisen tilan ja tunnun luojina. Esimerkiksi edellä olevassa lainauksessa, saman kirkkaan tähden loistaminen runon subjektille ja tämän ajattelun kohteena olevalle toiselle avaavat heille yhteisen kokemisen horisontin. Kokemuksen ja tunteen samanaikaisuuden mahdollisuutta yhteisen tilan muodostavien ääripisteiden kautta (esimerkiksi tässä tähdet) rakennetaan kirjeidenkin kerronnassa läheisyyden tunteen lisäämisen toivossa. Sota-ajan viihteen transgressiivinen ja eskapistinen ulottuvuus ovat toisaalta ihmiset toisistaan erottavan olosuhteen eli sodan tuottamia piirteitä, ja toisaalta modernin romanttisen diskurssin toistoa. Sodan aiheuttama poikkeustila näyttäisi näin tuottavan juuri sota-ajalle tyypillisiin vivahtein kulttuurisia malleja läheisyyden ja etäisyyden välisen suhteen käsitteilyyn.

Radion välittämän yhteisen kokemuksen mahdollisuus toimi narratiivisena keinona tuottaa yhteinen läheisyyden ja muistelun tila. Radion tunnelmalliset musiikkiesitykset lisäsivät tunteesta kertomisen intensiteettiä ja havainnollistivat kirjoittamishetken mielialoja vastaanottajalle. Viittaaminen tiettyyn radiolähettykseen kiinnitti hetken ja viritti oikeanlaiseen emotionaaliseen tilaan, kun kirjoittamishetki ja tunne kiinnittyivät johonkin konkreettiseen asiaan. Näin rakennettu jaettu tila mahdollistaa myös ajatusten liikkumisen paikasta ja ajasta toiseen. Vaikka hetkeä ei ole jaettu konkreettisen läsnäolon tasolla, tulee siitä muistelun paikkana yhteinen tila ja hetki. Juhannuksena Olavi kuuntelee muiden sotilaiden kanssa radiosta ”kevyttä musiikkia” ja pohtii, kuunteleeko Anneli samaa ohjelmaa: ”varmaankin, jos muilta töiltäsi ehdit. Kunpa vain olisimme saaneet kuunnella yhdessä radiota näin juhannusaattoiltana.” (Olavi 23.6.1942.) Radion kuuntelu johdattaa kuvittelemaan yhteistä iltaa tarkemmin. Ajallinen jännite syntyy, kun kuvitellun juhannuksen onnen tunteet risteävät nykyhetken ikävän kanssa.

Miten hauskaa se olisi ollut, suorastaan ihanaa, jumalaista. Sinä rakas olisit keittänyt korvikkeet saunan päälle ja sitten olis yhdessä kolmisin vietetty iltaa, kunnes olis ilta ehtinyt pitkälle ja olis uni-Jukka tuuditellut meidät onnelliseen uneen pää samalla pieluksella, sinä rakas olisit saanut uinahtaa tänä iltana minun käsiöarsilleni. Toisin on nyt [- -] sen sijaan että olisin sipattanut sinun korvaasi hellimmät sanat, kirjoitan nyt ikävissäni sinulle rakas täältä ikävöiden. (Olavi 23.6.1942.)

Omien tunteiden kerronnassa laulujen sanat toimivat selkeänä viittauksena omiin kokemuksiin. Vuonna 1943 suureen suosioon nousseessa elokuvassa *Ka-*

tariina ja Munkkiniemen kreivi nuori Leif Wager esittää kappaleen *Romanssi*, jonka sanat Olavi kirjoittaa kirjeeseensä.

Kuule laitankin tässä taas sulle parin laulun sanat. Sinä voit jo nämä tuntea ennestään. Mutta jos et osaa niin lauletaan sitten yhdessä, kun tulen lomalle. Tuota Munkkiniemen kreiviä-hän sinä jo tunnuit hyrälleen minun lomalla ollessa. Tässä toisessa on minun mielestä kauniit sanat ja aika mukava sävelkin.

Munkkiniemen kreivi (elokuvasta Katariina ja munkkiniemen kreivi)

*'Sua vain yli kaiken mä rakastan
sinä taivaani päällä maan
minä maiset murheeni unohdan
sinisilmiis kun katsoa saan
Ylin riemuni oot mitä toivoisin
sä kun istut mun rinnallain
Olet kaikkeni aarterni kallehin,
olet onneni unelmain
Oi sallithan että mä suutelen sinisilmiäs armahain,
ja jos kauas sun luotasi joutunen
kuvaa seuraa mun matkallain.'*

Tulkaa omat pienei edes unessa luokseni, niin saan edes sen hetken olla onnellinen, vaikka sitten pitääkin herätä kylmään todellisuuteen. (Olavi 11.12.1943.)

Romanssin nousua suureen suosioon auttoi sen elokuvallinen alkuperä. Haikea melodia ja aikansa tunnemaisemaan osunut sanoitus ovat merkittäviä, kuten myös elokuvassa toisistaan erilleen joutuneiden rakastavien epäsäätyisen suhteen tragedia. Traaginen eron teema siirrettynä elokuvan historialliseen kontekstiin puhui kuitenkin yleisemmällä täyttymättömän rakkauden kielellä ja antoi erossa oleville kauniiksi koetun tavan käsitellä omia tunteja. Oleellisinta Olavinkin kerronnassa on viittaus tunteen voimakkuuteen ja sentimentaaliseen ikävään. Elokuvassa kappaleen esityskohtaus käyttää hyväkseen myös ajallisen jännitettä ja muistelua. Kohtaus ja kappale alkavat nuoren kreivin muistelulla, jossa hän suutelee rakastamaansa Katariinaa heinikossa lammen rannalla. Saman lammen rannalla vuosien jälkeen Katariina kuulee samaisen laulun ja kohtaa rakastettunsa. Romanttisen rakkauden perusteemat, esteiden voittaminen rakkauden tieltä, yhden ja ainoan oikean rakkauden olemassaolo sekä rakastamisen kokemuksesta nouseva ajallisen jännitteen avautuminen kohti ikuista uskollisuutta, ovat sota-ajan romanttisen rakkauden kulmakiviä. Näiden teemojen kautta miesten romanttisen rakkauden kerronta ja omat rakastavan miehen identiteettiperspektiivit rakentuvat myös muissa konteksteissa. Romanttisen kokemuksen perusta lepää sota-ajan transgressiivista tilaa hakevassa tunnemaismassa, josta miehet ammentavat myös populaarikulttuurin tekstien kautta.

Radion merkitys sekä kuuntelun konkreettisenä kuvauksena että sen tarjoamana mahdollisuutena erillään olevien samanaikaisesta kokemuksesta tarjoaa kahdella tasolla esimerkin sota-ajan transgressiivisistä diskurssista. Paitsi teknisenä sovelluksena myös sisältönsä puolesta Kannaksen radio ja muut paljon kuunnellut asemat tarjoilivat transgressiivisiä tunnelmapaloja kuuntelijoille. Matti Jurvan 1942 säveltämässä ja esittämässä kappaleessa *Äänisjärven jäällä* lauletaan: "Ajattelin, kuvittelin, itseäni huvittelin, jos sinä tyttöni kultani olisit täällä."

Miesten kirjeissä huvittelu ja kuvittelu toisen läsnäolosta ovat usein toistuvia teemoja. *"Tule nyt sinäkin kahville ja maistamaan näitä käänttyjämme, joilla on kokoa ja näköä, kuin mustalaisen hevosella. [- -] Jaa, nyt jäähtyy kahvi ja Sinua ei vaan kuulu pitäneen juoda se vaan ilman vieraita."* (Juhani 8.9.1941.)

Yhteisen hetken ja jaettavissa olevan kuuntelukokemuksen avulla voitiin rakentaa myös yhteinen tulkintahorisontti poissaolon käsittelylle ja vastaavasti myös sen ylittämiseksi transgressiivisessä diskurssissa. *"Paraillaan kuuluu radiosta, 'Luonasi varmaan saan valkaman, sinne kiiruhdan.' Samaa toivon hartaasti, että jo pian pääsisin purjehtimaan siihen valkamaan, käyköön myrsky miten kovana hyvänsä, on kuitenkin hyvä olla kun on tiedossa sellainen valkama, minne eivät myrskyt ulotu."* (Juhani 3.12.1941.) Juhani siteeraamaa laulu liittyy myös läheisesti hänen ja Marjatan yhteisen rakkauden merkistöön, jossa kotijärven rannat ovat heidän yhteisen rakkautensa kannalta merkityksellisiä paikkoja. Juhani onkin luontevasti soveltanut narratiivisesta resurssista, jota iskelmät edustavat, yksilöllisten kokemusten ja oman elämän kanssa linjassa olevia merkityksiä. Oma kokemus ja kaipuu ammentavat kummankin miehen kirjeissä runsaasti materiaalia ajan iskelmämusiikin teemoista ja käsittelytavoista omien kokemusten kerronnassa.

Elokuva

Niin rakas poikani, kyllä minä muistan kaikki elokuva reissut, jotka olemme tehneet yhtenä. Eihän ne voisi unohtua milloinkaan pois mielestä, onnen hetket, vietetty sinun kanssasi rakas. (Anneli 13.8.1942.)

Elokuva eli sota-aikana suosionsa huippua, vaikka asepalvelu ja raakafilmin saanti konkreettisesti vaikeuttivat niiden tekemistä. Elokuviissa käyntien määrä henkilöä kohden nousi koko jatkosodan ajan ja saavutti lakipisteensä vuonna 1945. Elokuviien suosioista kertoo esimerkiksi se, että yleensä uusia kotimaisia elokuvia kävi katsomassa keskimäärin yli 400 000 katsojaa. (Sedergren 1999, 18–19). Muun populaarikulttuurin ja viihteen tavoin myös elokuvien keskeisenä funktiona oli tarjota sotaväsymyksen ehkäisemiseksi arjesta irtautumisen välineitä. Elokuvan tehtävä oli säilyttää arjen puristuksessa kansan mielialat eheinä (Niiniluoto 1994, 66). Tässä tehtävässä elokuva tarjoili katsottavaa huumorista kaihoisiin romansseihin.

Jatkosodan venymisen aiheuttama sotaväsymys vaikutti osaltaan elokuvienkin sanomaan. Kokemuksen mukanaan tuoma realistinen kuva sodasta tuntui tarvitsevan rinnalleen nostattavia teemoja, kuten ihanteellisia kuvauksia sotaan lähdöstä ja velvollisuuden täyttamisestä. (Ks. myös Niiniluoto 1994, 66.) Sota-ajan viihteen tai elokuvien tulkinta pelkkänä agraarikulttuuriin viittaavana huumorina tai oman aikansa rooliodotuksia tuottavana sensuuri- ja propagandakoneiston käsikassarana ei anna siitä koko kuvaa. Sota-ajan viihtessä, kuten myöhemmin 1950-luvulla hetken aikaa kukoistaneessa rillumareikulttuurissa, on vähemmälle huomiolle jäänyt viihteen utooppinen ja karnevalistinen juonne. (Ks. Peltonen 1996b, 12.) Kirjeiden kerronta rakentaa viihteestä ammentaen transgressiivisen diskurssin nimenomaan menneen ja tulevan maastoissa, joissa onnen ja paremman ajan odotuksen utooppinen tila tarjoaa lohtua sekä irtautumisen mahdollisuuksia sodan henkisesti ja fyysisesti ahdistamasta todelli-

suudesta. Kirjeissä heijastuu kerronnallisin keinoin ylläpidetty imaginaarinen tila, joka toimii vastavoimana reaalille todellisuudelle. Siinä missä sota-ajan ajattelua ja toimintaa rajoittavassa ilmapiirissä yksilöä yritettiin kontrolloida, ei ajatuksia ja kuvitelmia pystytty vangitsemaan. Sotilaan oma tila kavennettiin sotilaskoulutuksessa tietoisesti mahdollisimman pieneksi, ja oman identiteetin kytkeytymistä joukko-osastoon tuettiin. Yhdenmukaisuus ja uhrautuvuus nousivat yksilöä tärkeämmiksi arvoiksi. Sotilaan kokemusmaailmassa menneen ja nykyisen identiteetin puristus ahdisti hänet omassa elämässään marginaaliin. Oman tilan luominen sotilaskurin ikeessä muistuttaa esimerkiksi tyttökuultuurin tutkimuksen parissa tehtyä huomiota siitä, miten oman elämänsä sivustakatsoja voi pyrkiä rakentamaan subjektiuttaan ja identiteettiään imaginaaristen tilojen avulla (ks. esim. Lähteenmaa & Näre 1992; Koivunen 1992).

Tv- ja elokuvatutkija Veijo Hietalan (1999) mukaan kaikenlaiset tekstit vaikuttavat ihmiseen sekä tunteen että älyn tasolla, vaikka elokuvalla voidaan väittää olevan erityisesti populaarin taiteen muodoista ainutlaatuinen kyky koskettaa ihmistä. Elokuva on ensisijaisesti tunteisiin vetoava ilmaisumuoto, jota tavalliset katsojat katsovat emotionaalisesti eläytyen. Tämä johtuu elokuvan luomasta illuusiosta omin silmin näkemisestä ja kokemisesta. (Hietala 1999, 245, 249.)

Olisitpa vaan ollut siinä kanssani kävelyllä ja elokuvissa katsomassa miten he saivat toisensa. [- -] Mieleen tulee pakostakin muistot viime kesästä Puruveden rannalta, kun elokuvassa näytettiin samantapaisia järvoimaisemia ja samantapaisissa olosuhteissa. (Juhani 20.11.1941.)

Se [SF-paraati] oli kyllä mukava katsoa, mutta se vanha temppu uusiintui sillä minun oli vain vaikea olla kun ikinä voi, kun se Tauno Palo litisteli Ansa Ikosta. Jos olisit ollut siinä vierelläni, niin olisin heti rutistanut Sinua oma Annelini. (Olavi 9.12.1942.)

Elokuvat kertovat kulttuurisia tarinavarantoja apunaan käyttäen suurista tunteista, joihin katsoja houkutellaan samaistumaan henkilöiden kautta. Näin fiktiivisen tarinan myötä katsoja saadaan tuntemaan vihaa, pettymystä, helpotusta ja jopa rakkautta. Omalta osaltaan elokuvat toimivat kulttuuristen tarinoiden uusintajina ja opettavat tarinoiden tavoin tuntemaan ja toimimaan oikealla tavalla oikeassa paikassa. Myös oman kokemuksen sanoiksi pukeminen ja kertominen saavat apuja elokuvissa esitetyistä tuntemisen tavoista. Koska elokuvat ovat osa kulttuuria, elokuvia ja aikakausien suosikkigenrejä tarkastelemalla voi päästä käsiksi aikakauden mentaliteetteihin ja ehkä tiedostamattomiinkin kokemisen tapoihin. (Hietala 1999, 250–252.)

Olavi kirjoittaa kotiin katsoneensa 23.11.1942 Wilho Ilmarin ohjaaman elokuvan *Oi kallis Suomenmaa* (1940). Elokuvassa sairaalasta kuolevan äitinsä luo palannut Eino asettuu maalle ja pääsee työläiseksi suurelle maanomistajalle, jolta saa myös mökin asuttavakseen. Työnteon ohessa Eino ajautuu kotiopettajattaren kanssa romanssiin ja pitää puoliaan maanomistajaa vastaan. Mika Waltarin käsikirjoittama elokuva edustaa mustavalkoisen moraalin ja isänmaallisen ajattelun yhdistelmää, joka soveltui varmasti sekä kepeytensä että sisältönsä puolesta rintaman viihdetarjontaa valvoville. Olavi kertoo kirjeessään, että

kolme markkaa maksaneen elokuvanäytöksen jälkeen hänen koti-ikävänsä oli kasvanut kovaksi (Olavi 24.11.1942).

Elokuvat toteuttivat rintamalla tehtävää, joka taiteella elämän ymmärtämisen resurssina ajatellaan yleensä olevan. *"Sillä aina kun olen [elo]kuvissa, niin näen kyllä sen kuvan sisällön, mutta samalla sovellan tuota esitettävää kuvaa meidän omaan elämään. Ja tahtoisin sovittaa sitä eteenkin päin, kun tähän sotaan, mutta sillonpa se tuleekin eteen se kohta jonka olin toivonut olevan pois elämästämmme."* (Olavi 24.11.1942.) Olavi kirjoittaa, kuinka sota toimii koetinkivenä heidän rakkaudelleen, jota se ei tosin olisi tarvinnut osoittaakseen kestävyytensä, *"niin synkkää yötä synnykään, jonka jälkeen päivä ei koita. Niin ei meidänkään auta muu kun luottaa onnellisempaan tulevaisuuteen"* (Olavi 24.11.1942). Ihmisten kohtaloihin samastuminen avasi miehille mahdollisuuden tulkita elämän tärkeitä asioita ja suuntaviivoja. *"Mutta muistuttaahan ne taas jollakin tavalla meidän onnellisesta menneisyydestä jokainen elokuva, joten saa aina elää noita aikoja uudestaan"* (Olavi 24.11.1942). Elokuva oli siis myös muistelun väline, joka palautti tunnelmia ja hetkiä menneestä nykyhetkeen.

Romanttisen rakkauden esteitä voittavasta teemasta ammentaa Sirpalelehden jatkokertomuksesta aiheensa saanut elokuva *Katariina ja Munkkiniemen kreivi*. Elokuvan sentimentaalisissa teemoissa käsitellään epäsäätyisyyttä, onnetonta rakkautta, aviotonta lasta, kuolemaa ja lopultakin rakkauden kaikki esteet ylittävää voimaa (ks. myös Niiniluoto 1994, 71). Epäsäätyisyys on teemana mielenkiintoinen, koska se liittyy rakkaussuhteen sosiaaliseen hyväksyttävyyteen sekä yksilötasolla kelpaamisen tematiikkaan. Epäsäätyisyyden sosiaalista elämää normittava ajatus on, että eri säätyjä edustavista alempi ei ole riittävä tai kelvollinen ylempisäätyiselle. Historian kuluessa ylempiin säätyihin liitetyt korkeamman moraalin ja hienostuneemman käytöksen sekä sivistyksen mielikuvat ovat keskeisiä. Paitsi että suhde olisi epäsuhtainen, liittyy siihen myös alemmassa asemassa olevan pyrkimys osoittaa oma kelpaavuus toiselle.

Kirjeissä epäsäätyisyyden teemasta ammennetaan oman elämän viitekehukseen sopivalla tavalla. Miehet kirjoittavat romanttiseen sävyyn omasta kulkurin statuksestaan, joka ilmaisee epäsäätyisyyden kautta rakkauteen liittyvää esteisyyttä tai oman olemuksen huonommuutta suhteessa ylevöitettyyn rakkauden kohteeseen. Esimerkiksi Olavi (21.2.1943) kirjoittaa katsoneensa Toivo Särkän 1941 ohjaaman historiallisen romanssin *Kulkurin valssi*, joka muiden elokuvakokemusten tavoin oli lisännyt Olavi koti-ikävää. Elokuvassa Tauno Palon repliikki *"Seuraatko minua, vaikka olen vain kulkuri"*, kiteyttää kaipuun ja romanttisen rakkauden esteisyyden kontekstin. Vaikka kirjeitä kirjoittaneilla miehillä ei olekaan varsinaisesti epäsäätyisyyden estettä heidän rakkautensa ja suhteiden toteutumisen esteenä, kertoo rakkaudesta kirjoittamisen tapa tyylikeinoon hallinnasta ja romanttisen diskurssin sisäistymisestä tapaan pohtia suhteen ja rakkauden laatua. Toisaalta Mika Waltarin käsikirjoittaman *Kulkurin valssi* -elokuvan pohjana oleva valssi pukee sanoiksi sota-ajan miesten kokemuksiin liittyvän vapauden kaipuun. Elokuvan päähenkilö Arnold (Tauno Palo) joutuu pakenemaan Venäjältä epäonnisen kortinpelun vuoksi syntyneen kaksintaistelun jälkeen kotimaahansa Suomeen. Mustalaisryhmän mukana kulkeva ja kiinnijäämistä pakeneva kulkuri tarjosi sotilaille samaistumiskohteen

pois kotoaan pakotetun hahmon muodossa. Kirjeiden kerronnassa vapauden kaipuu on yksi merkittävistä teemoista, jota myös elokuvan tunnuskappaleen Kulkurin valssin sanoitukset ilmaisevat.

Miesten tapa lukea kulttuurisia tekstejä, kuten elokuvien merkityksiä, ja käyttää niitä kirjeiden kerronnassa on lähellä romanttista lukutapaa. Romanttista lukutapaa, eli suhdetta tekstiin, on kuvattu joskus bovaristisena lukutapana. Tällä viitataan Gustave Flaubertin kirjoittaman *Rouva Bovary* -romaanin Emma Bovaryyn, joka vajoaa romanttisiin kuvitelmiin tuhoisin seurauksin ja kykenemättömänä nousemaan kuvitelmista enää reaalisen todellisuuden pariin. Anu Koivunen (1992, 203) huomauttaa Lisbet Larssoniin nojaten, että bovaristinen lukutapa ei ole varsinainen lukutapa, vaan keino tuottaa tiloja, jotka tarjoavat ulospääsyn vallitsevien olosuhteiden kurimuksesta. Naistutkimuksen teoreettisessa keskustelussa runsaasti käytetyssä ”oman huoneen” tematiikassa romanttinen diskurssi voi tarkoittaa yksilön moraalia ja olemisen tapaa hillitsevässä tekstissä myös vastustusta. Romanttinen diskurssi luo tiloja, joiden avulla voi paeta ja kerätä voimia kestää elämää. (Vrt. Koivunen 1992, 202–203.) Kirjeiden kerronnassa tulevat usein esiin mielikuvissa tapahtuneet siirtymät transgressiiviseen tilaan. Rakkaus oli tunteen lisäksi kerronnallinen transgressiivinen tila, jossa tulevaisuus näytti mahdolliselta kaiken kurimuksen keskellä. Ajatellen, että sota-ajan kulttuurituotteet osaltaan ohjasivat bovaristiseen lukutapaan tai tilojen tuottamiseen tapaan, mikä vaikutti edelleen kirjeiden romanttiseen kerrontaan.

Elokuvien ja kirjeiden välinen diskursiivinen suhde näkyy romanttisen utopian ja kirjeiden kokemukseronnan transgressiivisessä ulottuvuudessa. Kummassakin unelmien ja reaalisen välinen ristiriita luo tiloja, joihin elämän reunaehtojen puristuksessa oleva voi rakentaa omien toiveiden ja halujen mukaisia imaginaarisia hengähdyspaikkoja. Kirjeissä rakkauden ja elokuvien leikkauspisteet viitoittavat myös lukijalle tietä suhtautua tekstiin samalla tavalla, kuin kirjoittaja on suhtautunut elokuvaan. Mikäli toinen vielä pääsee katsomaan saman elokuvan, mahdollistaa se välimatkan päästä yhteisen hetken samansuuntaisesti koetun rakkauden äärellä. Samankaltainen piirre on myös edellä suosittuihin lauluihin liittyvässä kerronnassa, jossa jaettavissa oleva kulttuurinen resurssi muodostaa ikkunan omaan kokemusmaailmaan. Tästä näkökulmasta sota-ajan romanttista viihdettä ja miesten kirjeiden kerrontaa tulkiten ei ole mikään ihme, että erityisesti toivekonsertit olivat jatkosodan aikana hyvin suosittuja. Toivottu kappale oli kaikessa julkisuudessaan intiimi, yhteisen kokemuksen hetki.

Luettavat viihdykkeet ja isänmaallisen sankarin kuva

Kirjat ja lehdet olivat helposti saatavilla olevaa ajanvietettä. Sota-aikana lukeminen olikin ajanvietteenä säännöstelystä riippumatta lähestulkoon jokaisen ulottuvilla. Lukemista oli myös moneen lähtöön: viihdyttävää ajanvietettä ja uutisia luettiin rintarinnan eritasoisista julkaisuista. (Ks. Pilke 2012; Niemi 1988.) Kirjojen menekki kasvoi jatkosodan aikana runsaasti, mistä kertoo kustantajien määrän kasvu ennen talvisotaa toimineista noin kymmenestä aktiivi-

sesta kustantajasta sodan loputtua toimineisiin noin 100 kustantajaan, kun kaikki pienkustantajatkin lasketaan mukaan (Niiniluoto 1994, 105).

Meillä on ollut muutamia oikein rauhallisia päiviä. Eilen etsin päivällä mukavan mäen rinteeseen ja nautin kesästä oikein täysin siemauksin. Luin loikoillessani Finnen kirjoittaman kirjan "Sysmäläinen", en tiedä mistä sekin oli tänne korpeen eksynyt. Ajattelin kun olisit sinäkin ollut siinä vierelläni mansikoita kasvavalla aholla. Söin mansikoita, luin kirjaa ja toisin ajoin muistelin sinua. Sain juuri kirjan loppuun kun alkaa kuulua pahaenteistä vonkunaa, painoin päätäni mättäiden väliin ja hetken päästä vapisutti maata kovat jyräykset. Ehken ryssä näki että olen jo tarpeeksi ottanut aurinkoa, ja kehoitti laittamaan vaatteet päälle ettei liäksi pala. Aika leikillinen naapuri, mutta, niin vietävän pahan hajuinen. (Juhani 17.-18.7.1941.)

Juhani kertoo lukukokemuksestaan, jossa yhdistyvät sodan ja rauhallisen hetken tunnelmat. Sodan kiihkein hyökkäysvaihe on käynnissä ja sodan uhka on taustalla. Kirjeiden kerronnan transgressiivisuus nousee esiin lainauksesta. Lepo ja kaunis kesäpäivä muodostavat sodalle rinnakkaisen turvallisen tilan, josta voi aurinkoa paistatellen kertoa kotiin. Lukemisen kokemuksen kerronnassa mieluisan hetken tunnelmaa rakentavat humoristiset viittaukset "leikilliseen naapuriin", josta voi saada vaikutelman sodasta leikkinä ja vihollisesta lapsenkaltaisena ja näin miehelle mitättömän vastuksen antavana, vaarattomana. Kyseessä ei ole silti kerronta, jonka tarkoitus on lohduttaa lukijaa tai poistaa tietoisuutta sodan oikeasta luonteesta tappamisena. Mieluummin kyseessä on sodan alun poikakirjamainen sankarikuvaus. Kerronnan maailma on vieras todelliselle sodalle, mutta sota on läsnä. Lukemisen kuvaus toimii ikään kuin ohjeena lukijalle: se mitä luet, on luettavaksi, ei koettavaksi, tarkoitettu. Samalla kirje paljastaa sodan monet kasvot. Sota ei sen kokijalle ollut vain tappamista, pelkoa, vilua, nälkää ja odottelua, vaan jonkinlaisina isänmaallisina häivähdyksinä hyviäkin hetkiä. Sodastahan sotilas sinällään sai ja hänen pitikin nauttia, koska ajan tyyppillisen uhriajattelun mukaan jopa kuolema oli ymmärrettävä ilon aiheeksi, mikäli kuoleman kohtasi sodassa (ks. esim. Kirves, Kivimäki, Näre & Siltala 2010, 391).

Kirjoja oli rintamalla kohtuullisen hyvin saatavilla, ja niitä pyydettiin kotoa erityisesti asemasotavaiheen pitkittyessä ja tekemisen ollessa vähissä. Jotain kirjojen yleisyydestä ja saatavuudesta kertoo myös Juhani (17.-18.7.1941) huomio kirjan "eksymisestä" korpeen. Mikäli kirjat olisivat olleet harvinaisia ja vaikeasti saatavilla, niin "eksyneitä" kappaleita tuskin olisi kulkenut miesten keskuudessa. Lukemisen merkityksestä ja kulutuksesta saa jonkinlaisen kuvan kirjeiden perusteella. Kumpikin tutkimuksen kirjeitä kirjoittanut mies luki jonkin verran kirjoja lehtien ohella, mikä ei ole ollut välttämättä kovin yleistä. Knut Pippingin (1978, 192) rintamalla tekemien huomioiden mukaan kirjoja lukivat vain erittäin harvat, vaikka niitä jonkin verran oli saatavilla. Suosituimpia lukemistoja olivat erilaiset lehdet ja niiden seikkailu- ja jännityskertomukset.

Kirjallisuudessa suosituiksi aiheiksi olivat talvisodan jälkeen nousseet terapeuttiset, kansallista järkytystä sekä tiedonjanoa purkavat sotaä käsittelevät teokset, mutta jatkosodan aikana sota ei enää myynyt (Niiniluoto 1994, 106-108). Juhani Niemen (1988, 108) tutkimuksen mukaan jatkosodan aikana suosituiksi teemoiksi nousivat niin sanotut todellisuuspakoiset aiheet. Jännityskirjallisuus, historialliset romaanit ja ajaton lyriikka myivät hyvin. Myös huumori

toimi poispääsyn väylänä, ja esimerkiksi *Ryhmy ja Romppanen*-kirjat olivat suosittuja koko sota-ajan. Sodan loppua kohti mentäessä kaverukset alkoivat seikkailla siviilissä, mikä paljastaa lukevan ja ostavan kansanosan ajatusten lepäävän mieluummin pois sotatantereilta.

Ajanvietekirjallisuudessa eskapistinen kirjallisuus tarjosi kevyttä ja mustavalkoista maailmankuvaa tilanteessa, jossa kokemusta hallitsi pirstaleisuuden ja ennustamattomuuden tuntu. Hyvän ja pahan selkeä vastakkainasettelu ja ongelmien ratkeaminen sankarillisten hahmojen ponnistelujen seurauksena tarjosivat pakopaikan, jossa kaiken järjestyminen parhain päin näytti olevan mahdollista. Tämänkaltaisten teemojen kautta voidaan ajatella haetun lohtua ja turvallisuudentunnetta sekä eheyttä (Niiniluoto 1994, 124). Ennen sotia 1920–1930-luvuilla poikien seikkailukirjat sotaistuivat ja historiallistuivat, minkä vuoksi esimerkiksi Pekka Tarkka on ajatellut 1920-luvulla syntyneiden valmistautuneen toisen maailmansodan sotilaiksi lukemansa myötä. Ennen sotia kirjallisuus maalaili uhkakuvia Neuvostoliitosta ja sen bolshevistisesta järjestelmästä, jatkaen näin vanhaa ”ryssänvihan” perinnettä. Suomalaisen sotilaan toimintaa ja olemusta kuvastaa partiopoikareippaus sekä sentimentaalinen isänmaallisuus. (Niemi 1988, 30, 63; ks. myös Luostarinen 1986). Sotakirjallisuus sisältää groteskia ja realistista sotakuvausta vasta oikeastaan 1950-luvulta lähtien. Kirjallisuuden tarjoama sodan kokemuksen narratiivinen resurssi oli vielä jatkosodan aikana isänmaallisen hengen kuohkeuttamien seikkailutarinoiden mukainen.

Kirjeiden kerronnassa seikkailukirjojen tyyliä muistuttavat erityisesti Juhani sotakokemuksien kuvaukset hyökkäyssodan alusta. Sodan käsittäminen ja siitä kertominen suodattuvat jännityksen ja sankarillisen sotilaskuvan kautta.

[K]uule, oli silloin, kun ylitimme rajan, nautinto katsella sitä vauhtia, mitä vanjat pitivät lähtiessään perääntymään. [- -] Vanjat olivat parhaillaan ruokailemassa, kun ensimmäiset meikkäläiset kranaatit putosivat heidän keskelleen. Aluksi he olivat aivan hölmöinä, mutta kun tuli kiihtyi ja seutu oli yhtenä jyrinänä, silloin tuli vanjoille kiire lähtö. Savu- ja pölypilvien seasta näkyi epämääräinen massa, joka kranaattien saattamana pyrki itää kohti. Kyllä antoi ryssä tulta meillekin sen kuin puoltaa kerkesi, mutta eteenpäin vaan. Kun ylitimme rajan ja astuimme tätä kovia kokenutta tannerta, oli se kuin juhlahetki. (Juhani 20.7.1941.)

Meillä oli tavallisen kovat tappelut [- -]. Menoa se oli kovassa luotisateessa palavien metsien halki. Ei ollut aikaa pysähtyä nuolemaan pieniä naarmuja. Sain itsekin pari pientä reikää kypälääni granaatin sirpaleista, mutta vasta kaksi päivää sen jälkeen katsoin minkälaiset merkit ne jättivät. Kaikeksi onneksi eivät sirut olleet kuin hyvin pieniä ja eivät menneet kuin nahan alle, jossa ovat vieläkin sotamuistona. (Juhani 5.8.1941.)

Juhanin tekstissä vauhti ja jännitys ryydittävät karskin, haavoistaan piittaamattoman isänmaallisen sotilaan kuvan rakentamista, jota myös sotilaskoulutuksessa pyrittiin istuttamaan nuorten sotilaiden mieliin (ks. Ahlbäck 2010). Kirjeiden sisällön voi ajatella noudattelevan myös rintamamiehille annettua ohjeistusta, miten koteihin saa kirjoittaa. Huoli ja valitus olivat kiellettyjen aiheiden listalla. Juhani mustavalkoinen sotakuvaus jakaa maailman kahteen ryhmään: ”hölmöinä katsoviin” vihollisiin ja eteenpäin meneviin sankareihin (ks. tästä luku 3). Sodan alun kuvaus kirjeessä muistuttaakin pitkälle jatkosodan kuvaa, jota kirjallisuuden kautta hahmotellut Juhani Niemi (1988) tiivistää osuvasti kirjoittaessaan, että 1941 oli voiton huumen aikaa, 1942 alettiin ymmärtää

sodan arkea ja vuodesta 1943 alkaen sotaa aletaan ymmärtää sotaväsymyksen syventyessä arvojen inflaation ja mielialojen lamaantumisen kautta (Niemi 1988, 109-110). Samansuuntainen tematiikan vaihtelu on nähty toistuvan myös rintamalta lähetetyissä kirjeissä (ks. Kuusi 2000, 353).

Lukemisen merkitystä ei kannata lähestyä vain ”banaaleimman” viihdekirjallisuuden tarjoamina eskapismien muotoina. Pelkän tunteisiin vetoamisen ohella populaarista kirjallisuudesta on löydetty myös muita ulottuvuuksia. Kimmo Jokinen (1999, 231) väittää, että ”viihdekirjallisuuden lukeminen voi tuottaa ja ylläpitää lukijan elämää jäsentäviä merkityksellisiä rakenteita, laajentaa lukijan kulttuurista ymmärrystä ja toimia prosessina, jossa lukija määrittelee sekä itseään, omaa kulttuuriaan että itselleen mielekästä elämää. Samalla tavalla todellisuushakuisen lukutavan lomasta ellei peräti aivan perustoista voidaan löytää jotain faktuaalisuudelle käänteistä, elämyksellistä ja hyvinkin tunteenomaista sitoutumista.”

Viihdekirjallisuuden merkitystä voidaan rintamalla olleiden miesten itsetulkintoja ajatellen lähestyä myös elämyksellisyyden ja ymmärryksen tuottajina. Viihdekirjallisuuden lukutapa ei voi kovin pitkälle noudattaa realistisen lukutavan vaatimuksia, jossa kerrotun ja toden toisiaan lähestyminen koetaan tekstin arvon mittarina. Realistinen teksti tuottaa toki tiloja, joiden uskottavuutta punnittaessa oman kokemuksen kautta muodostuu väylä myös omien kokemusten arvioinnille ja ymmärtämiselle. Tekstissä välittyvästä yksilön tarinasta tulee ikään kuin lukijan oma identiteetti. Viihdekirjallisuus on usein lähtökohdaisesti arjesta ja realiteeteista pois suuntautunutta, ja sen lukemista ohjaavat muut kulttuuriset ja henkilökohtaiset strategiat sekä konventiot. Lopulta sekä realistista että viihdekirjallisuutta yhdistää se seikka, että ne ovat aina näkökulmiltaan rajattuja ja synnyttävät mielikuvia vajavaisuuden kautta. Tämä tarkoittaa sitä, että kaiken kattava kerronta on mahdotonta ja fiktiivisyyden ymmärtäminen perustuu aina johonkin, mihin ihminen kykenee samastumaan. Tällaisena kirjallisuus kulttuurisesta statuksestaan riippumatta muodostaa aina median oman identiteetin tutkimiselle ja oman itsen kautta tapahtuvalle todellisuuden tarkastelulle. (Vrt. Jokinen 1999, 237-238.)

Identiteetikerronta kirjeissä

We can become our own narrator. (Ricoeur 2002a, 32.)

Narratiivinen identiteetti

Kulttuurintutkimuksessa identiteetin käsitteen käytöllä viitataan yleensä jonkin ihmisen tai ihmisryhmän käsitykseen ja tulkintaan itsestään. Identiteetillä on kahdet kasvot: (i) identiteetti on jotain, jolla viitataan tunnustettuun samankaltaisuuteen yksilön ja ryhmän välillä, (ii) identiteetti tekee yksilöstä ainutkertaisen ja omaehtoisen subjektin. Identiteetti siis rakentuu yksilön omien tulkintojen ja hänelle kulttuurissa tarjolla olevien tulkintamallien perustalta (Ricoeur

1994, 114; ks. myös Sintonen 1999, 44; Laitinen 2009, 46-47). Identiteetin merkityksissä on ranskalaisen filosofin Paul Ricoeurin mukaan kaksi eri puolta: idem ja ipse. Idem-identiteetillä Ricoeur viittaa samuuteen, joka ihmisen kohdalla tarkoittaa ajallista pysyvyyttä, jotain minkä avulla ihminen tunnustetaan samaksi. Näin esimerkiksi jonkin aikaa poissa ollut ihminen ymmärretään ja tunnustetaan samaksi tavattaessa jälleen.

Ipse-identiteettiä Ricoeur käyttää itseyyden merkityksessä, jossa korostuvat tulkinnallisuus ja identiteetin kerronnallisuus. Myös itseyyteen liittyy Ricoeurin ajattelussa pysyvyyden ja tunnustettavuuden piirteitä, jotka tulevat esiin *persoonan* toiminnan ennustettavuudessa suhteessa haluihin ja ajatuksiin sekä vastoinkäymisten yhteydessä. Tämän lisäksi Ricoeur kehittää teoriaa identiteetin pysyvyyden ja muutoksen dialogista *lupauksen* pitämisenä. (Ricoeur 1994, 116-168; ks. myös Kaplan 2003, 89-91.) Seuraavassa tarkastelen identiteettiä tutkimuksen kirjeet kirjoittaneiden miesten tuottamien tekstien avulla ja tuon esiin, miten identiteettiä rakennetaan kertomalla tutkimuksen aineistona olleissa kirjeissä. Teoreettisena apuvälineenä käytän Ricoeurin (ks. esim. 1994) ajatuksia ja käsitteitä narratiivisesta identiteetistä. Keskeisiä käsitteitä ovat *tulkinnallisuus*, *ajallisuus*, *muutos* ja *riitasointuisuus*.

Kirjoitettu subjekti tai identiteetti ei ole myöskään sama asia kuin se henkilö, persoona tai minä, joka tekstin on kirjoittanut. Subjekti ja identiteetti ovat kirjeissä tarkalleen ottaen tekstuaalisia entiteettejä, joiden monimutkaisuutta voidaan tarkastella eri näkökulmista ja yrittää näin saada niihin jonkinlainen ymmärrys. (Ks. myös Saresma 2007, 62-65.) Identiteettiä tarkastellessa voidaan siitä erottaa eri tasoja, joista analyttisesti voidaan erottaa esimerkiksi kulttuurinen ja ideologinen taso, jotka edelleen voidaan analysoida osiin eri näkökulmien kautta, kuten sukupuoliin tai poliittisiin sitoumuksiin. Nämä ovat tekstistä löydettäviä merkityksiä, joiden kuvaus ei tuota "todellista" tekijää tai persoonaa tutkimustekstissä. Se ei ole ollut edes tarkoitus, vaan yrittää ymmärtää kirjoittajan monipuolisuutta ja inhimillisyyttä kulttuurisesti rakentuvassa moniulotteisuudessa. Siksi kirjeidenkin teksteissä muodostuu identiteettiperspektiivejä, rooleja ja subjektipositioita performatiivisena toimintana. Performatiivisuuden käsite tuo mukanaan myös näkemyksen, että kertoja on subjektinsa tekijä eikä vain diskurssin määrittelemäksi subjektiksi tulija (ks. myös Saresma 2007, 27, 75-79).

Identiteetin tulkinnallisuus ja kiinnittyminen kulttuuriin

Narratiivisen identiteettiteorian avulla kuvataan ihmisen identiteettiä historiallisena ja sosiaalisena konstruktiona toisaalta myös muutoksen ja pysyvyyden dialogien kautta Narratiivisuus eli kerronnallisuus ilmaisee kahta elementtiä yksilön identiteetin rakentumisessa. Ensinnäkin narratiivisuus viittaa tapaan, jolla yksilö ymmärtää toimintansa ja itsensä kulttuurinsa tarjoamien käsitteiden valossa ja historiallisena olentona suhteessa toisiin ihmisiin. Ymmärrys itsestä on siis kulttuurisesti välittyntä. (Ricoeur 2002b, 198.) Sosiaalisuuden aspekti tulee esiin kerronnassa joka tapahtuu toiselle. Identiteetin tulkinnallista ja dialogista olemusta tutkinut kanadalainen filosofi Charles Taylor (1998) on tuonut

myös vahvasti esiin sen, että ihminen rakentaa käsitystä itsestään suhteessa itselleen tärkeisiin ihmisiin ja heidän odotuksiinsa. Miesten saamissa kirjeissä rakennettiin myös kotoa käsin kuvaa siitä, millaisina heidät nähtiin ja kenties haluttiin nähdä sotilaina ja miehinä (ks. myös Maybin 2000, 168).

Pojat siellä jossakin pahan pakkasen kourissa tahtovat maallemme pysyvät rajat. Kotirintama täällä odottaa poikiaan ja miehiään hyvin oivaltaen sen miksi he viipyvät. Ei veren himosta vaan vapauden rakkaudesta. Loppuisi nyt tämä sodan uhka tähän viholliseen, uudet ovat liikaa. Jo tämäkin kysyy joka yksilön voimaa ja tarmoa. Isät ja veljet siellä missä miehiä tarvitaan. [- -] Vähäiset pojat, melkeinpä lapset vielä mieleltään ja varreltaan yrittävät astella ison veljen askelia, vaimot ja tyttäret iskevät kaksin käsin työhön. Heillä siellä jossakin, meillä kaikilla täällä kotona on sama palava päämäärä, rauha ja vapaus. (Marjatta 14.11.1941.)

Sahilan Wänni on kuulemma lomalla ja hän oli puhunut sellaistaikin, ettei sinne ulkomaille olis ollut mikään pakko lähteä ja heidänkin komppaniastaan 40 miestä läksi pois. Mutta en minä sitä oikein usko, ei kai sinne silloin moni olisi mielisuosiolla lähtenyt. Oikein minua suututtaa, kun ne vielä puhuuvat puuta[- -]heinää nuo lomalla kävijät. (Anneli 9.8.1941.)

Ihmissuhteissa saatava tunnustus rakentaa pohjaa hyväksynnälle ja sopeutumiseksi osaksi yhteisöä, vaikka sen merkityksen rakentaminen tapahtuukin edellisissä sitaateissa hyvin eri tavalla. Ensimmäinen hyödyntää ajalle tyypillistä yleistyksen retoriikkaa ja jälkimmäinen ammentaa arkipäivän retoriikasta. Kulttuurisesti ymmärrettävät merkitykset itseensä valjastanut identiteetti tuottaa ihmisen toiminnassa ennustettavuutta ja vuorovaikutuksellista vakautta (Taylor 33–35, 62–64; vrt. Hall 1999, 22, 34–35). Identiteetin dialogeissa rakentunutta kulttuurista puolta Taylor (1989, 36) kuvaa keskustelukumppaneiden verkkona, joka kirjeiden kohdalla tarkoittaa kirjoittajan ja lukijan välistä suhdetta, jossa tulee esille ihmisten välisten roolien ja odotusten vuorovaikutus. Toinen keskustelukumppani on abstraktimpi suhde omaan sijaintiin, jolla Taylor tarkoittaa ihmisen tarvetta hahmottaa oma sijaintinsa osana historiallista tilannetta sekä omien toimintaa ohjaavien moraalisten ja arvositoumusten laatua. Kirjeissä tämä tarkoittaa esimerkiksi oman maailmankatsomuksen ja yleisten velvoitteiden arviointia ja punoutumista osaksi käsitystä itsestä ja omaa roolia sodassa. Kolmannella vuoropuhelulla Taylor korostaa kulttuurin tarjoaman perustan ja yksilön välistä suhdetta identiteetin rakentumisessa. Toisin sanoen yksilön identiteetti on yksilöllisyydestään ja tulkinnallisuudestaan huolimatta kiinni kulttuurin tarjoamissa, erityisesti kielellisissä, resursseissa.

Toinen puoli narratiivisesta identiteetistä on sen konstruktiivinen lopputulos, yksilön vastaus kysymykseen: Kuka/mikä minä olen? (Ricoeur 1990c, 246–248; näin myös Somers 1994, 618). Identiteetti ymmärretään kulttuurisesti ja kertomuksissa välittyneenä konstruktiona, jolla on kuitenkin yhteys elämään (ks. Ricoeur 1990c, 247; 1994; 2002a; 2002b). Oleellinen seuraus narratiivisen identiteettiteorian käsityksistä on ajatus suhteellisen avoimesta mahdollisuudesta rakentaa oma kertomus elämästä siitä kulttuurisesta viitekehyksestä käsin, jossa elää. Paul Ricoeur (2002a, 32) kirjoittaakin, että meistä voi tulla sitä, mitä kerromme olevamme. Tämä tarkoittaa sitä, että kertomuksissa rakentuneet ihminen, maailma ja niitä koskevat tulkinnat ovat historiallisesti muuttuvia ja avoimia, eivätkä ennalta määrättyjä faktoja, kuten on esimerkiksi ihmisen kuolema. (Ricoeur 1990c, 246; vrt. Lehtonen 2000, 16–17). Narratiivinen identiteetti

ei myöskään ole viaton kertomus ihmisestä, vaan se tulee ymmärtää yhtenä esiin tulevana tulkintana muiden mahdollisuuksien joukossa (Bruner 2004, 709). Viattomuuden kieltämisellä tarkoitetaan kahta asiaa: ensinnäkin kerrottu pitää aina sisällään viestinnällisestä tilanteesta johtuvaa tarkoitushakuisuutta. Esimerkiksi omaa rakastajan kuvaansa kertovaa ihmistä määrittelevät tilanteisuuteen liittyvät tekijät: kenelle kerrotaan, minkälaisena rakastajana halutaan esiintyä ja miten kerrotulla halutaan ilmaista arvositoumuksia, joiden konkretisoitumisesta toiminnassa voimme yleensä esittää vain oletuksia. Toisaalta viattomuuden myötä poistuu valistuksen subjektiiviselle ominainen teoreettinen painolasti ajatuksesta syntymästä kuolemaan samana pysyvistä ihmisen identiteetistä tai kyvystä asettua tiedolliseen positioon oman tilanteensa ulkopuolelle. Kertoessaan ihminen ei pysty kontrolloimaan täysin tekstin merkityksen muodostumista, eikä käytettyjen kulttuuristen resurssien käyttäminen oman ajattelun muotoiluun ole koskaan täysin tietoista. (Ks. myös Taylor 1989, 33–34 ; Hall 1999, 38–40 .)

Narratiivisen identiteetin rakentumista Ricoeur hahmottelee hermeneuttista kehää muistuttavan mimesisteorian avulla (ks. esim. Ricoeur 1990a, 54–76 ; 1990c, 248; 1994, 140–168). Kertominen on merkityksellistä, koska oman elämän tapahtumien tulkinta, elämään liittyvä sattumanvaraisuus ja omien valintojen vaikutukset tulevat ymmärretyiksi suhteessa kerronnan tuottamaan kokonaisuuteen. Teoria kuvaa kolmiportaisena prosessina kerronnassa rakentuvaa ymmärrystä ja ymmärryksien vaikutusta jälleen yksilön elämään. Filosofi Arto Laitinen on suomentanut teorian kolme vaihetta (ks. 2009, 82, 93) *kokemukseksi, artikulaatioksi ja omaksumiseksi*. (Ks. myös Ricoeur 1990a, 53; 1990c, 246; 1994, 140–168 .) Identiteetikerronnassa rakentuu kuvaus henkilöstä (itsestä), jonka toimintaa ja olemusta ymmärrämme samaan tapaan kuin kaunokirjallisuuden henkilöiden elämää. Kerrotussa irtaannutaan välittömästä kokemuksesta ja siitä siirtyy diskurssiin oikeastaan vain kulttuurisesti välittynyt merkitys (Ricoeur 2000, 44).

Narratiivisen identiteetin rakentuminen alkaa toiminnan ja oman oleminen mielen tulkinnasta. Ricoeurin mimesisteoriassa ensimmäisen vaihe (prefiguraatio) eli kokemus tulkitaan ymmärrettäväksi kulttuurin tarjoamien mallien, symbolien ja tarinavarantojen avulla. Ensimmäisen vaihe muistuttaa esiympäryksen varassa tapahtuvaa intuitiivista tulkintaa yksilön kohtaamista tapahtumista. Tapahtuma tai inhimillinen toiminta saavat kulttuurisen merkityksen tulkinnoissa. Esimerkiksi ihmisen käden heilahdus kohdatessa ei ole mikä tahansa fyysinen suorite, vaan esimerkiksi tervehdys – samoin kuin jollekin kulttuurille vastoinkäyminen on osoitus jumalan kostosta, toiselle kateellisen harjoittamasta magiasta ja kolmannelle vain ihmiselämään kuuluvaa ajoittaista huonoa tuuria. Identiteetin rakentumisen ensimmäisessä vaiheessa itsestä kehittyä minäkuva, joka nojaa kulttuuriin sosiaalistumisessa kehittyneisiin impliisittisiin käsityksiin, miten asioiden tulee mennä. (Ricoeur 1990a, 54–64 ; ks. myös Ricoeur 1990c, 248; Laitinen 2009, 93.)

Kirjeiden kerronnassa mimesisteorian toinen vaihe (konfiguraatio) eli artikulaatio asettaa tapahtumat tulkittuina jonkinlaiseen mielekkääseen järjestyk-

seen. Yksittäiset tapahtumat asetetaan laajempiin asiayhteyksiin, ja niiden peräkkäisyys konstruoi ajan kokemusta ennen ja jälkeen olevien tapahtumien kautta. Tapahtumat ja toiminta saavat kulttuurisista resursseista nousevien tarinamallien myötä merkityksen, ja tapahtumien ja toiminnan välille rakentuu juoni. Juonellistaminen (emplotment) on kertomisen keskeinen piirre, koska se rakentaa toiminnan ja toimijan välisen suhteen myötä myös jatkuvuutta. Kerronnassa henkilöt kokevat ja suhtautuvat asioihin tietyillä tavoilla sekä ottavat rooleja, jolloin juoni ja tapahtumien kuvaukset rakentavat henkilöiden identiteettiä eli käsitystä siitä, keitä he ovat (Ricoeur 2002b, 195; ks. myös Ricoeur 1994, 143).

Kirjeissä kerronta on fragmentaarista ja juonellisuudella on kahdenlainen merkitys. Ricoeur (1994, 143) nostaa esiin näkökulman, että henkilöihahmon (character) identiteetti ja juoni voidaan rinnastaa toisiinsa. Rinnastus johtuu siitä, että sekä juoni että identiteetti ovat syntetisoivia tekijöitä. Identiteetin merkitys kasaantuu juonen kuljettamien tapahtumien ketjussa. (ks. myös Ricoeur 2002b, 195.) Kirjeiden kerronnassa miehet käsittelevät erilaisia tapahtumia ja teemoja, jotka liittyvät sekä muisteluun, nykyhetken kuvaukseen että tulevan suunnitteluun. Oleellista on se, että he ottavat niihin jonkinlaisen tulkinnallisen suhteen. Esimerkiksi rakkautta koskevissa teemoissa miesten kerronta suhteessa naisiin tuo jatkuvuuden ja tunnistettavuuden piirteet hyvin esille. Kirjeiden tekstit ilmaisevat suhteellista pysyvyyttä tavoissa ilmaista ja näin myös suhtautua henkilönä toiseen ihmiseen. Kerrotun kulttuurisuus tulee esiin kerronnan tavoissa, valikoinnissa ja merkityksissä, joita omille kokemuksille annetaan (ks. tästä luku 3).

Kirjeissä juonellisuus ja koherenssi tarkoittavat identiteetin rakentumisen kannalta ajallista jatkuvuutta. Jatkuvuus näkyy vasta, kun sitä tarkastellaan kirjeaineiston fragmenttien suhteena kirjeenvaihdossa kokonaisuutena muodostuneisiin kerronnan tapoihin ja merkityksiin, jotka nousevat miesten ja kulttuuristen resurssien vuorovaikutuksesta. Mimesisteorian kolmas vaihe (refiguraatio) eli omaksuminen voidaankin liittää tähän yhteyteen, koska se tarkoittaa lukemisen aktia, jossa kerrottu tulee tulkituksi ja ymmärretyksi. Tekstistä tulee osa lukijan kokemusmaailmaa ja se (voi) vaikuttaa hänen elämäänsä tekstissä ilmenevän toisen kokemukseen samaistumisena ja oman elämän horisontin laajentumisena. (Ks. Ricoeur 2002b, 197–198.) Kirje oli miehille reflektiivinen tila, jossa oli mahdollisuus tulla tutuksi itsensä kanssa. Charles Taylorin (1998, 31–32) käsite identiteettikriisi kuvaa hyvin nimeomaan kirjeissä reflektion kautta muodostuvaa tulkintaa itsestä. Identiteettikriisillä Taylor tarkoittaa eksymistä omien tärkeinä pitämiensä arvojen ohjaamalta tieltä tai tilannetta, jossa ihminen joutuu toimimaan arvojensa vastaisesti. Kirjeissä tämä näkyy muun muassa miesten toistuvina pohdintoina sodasta, sen mielekkyydestä ja omasta roolista sodassa.

Kirjeet ja niiden kirjoittaminen koettelivat myös itseän kohdistuvan ymmärryksen rajoja. Ricoeur (1990c, 247) kirjoittaaakin, että tunnistamme itsemme kertomustemme perusteella. Kirjeiden ymmärtämisessä viimeinen mimesisteorian vaihe antaa mahdollisuuden myös tulkintaan, jossa kirjeiden vaikuttavuus

toisen elämään tulee ymmärrettäväksi. Toisilleen kirjoitetut kirjeet tarjosivat samaistumisen kautta mahdollisuuden myötäelämiseen ja elämän kokemiseen teksteissä tunnistettavan ihmisen kanssa. Konkreettisesti se näkyi toimintana, joka ilmeni esimerkiksi ruokapakettien lähettämisenä rintamalle myötätunnosta heikon ruokatilanteen vuoksi, tai miesten konkreettisina neuvoina asioiden hoitamiseen ja lohduttamisena, kun kotona kasaantuvien töitten kanssa suoriutuminen tuntui kovalta. (Ks. tästä tarkemmin luvut 3 ja 4.)

Identiteetti, pysyvyys ja riitasointuisuus

Narratiivisen identiteetin keskeisiä ajatuksia ovat pysyvyyden ja muutoksen dialogi sekä ajallisen kokemuksen ja kerrotun välinen ristiriita, jota Ricoeur kuvaa kerronnan riitasointuisuuden (*discordance*) ja sointuisuuden (*concordance*) välisenä jännitteenä (ks. esim. Ricoeur 2002b; 1990a, 43, *passim*.) Tulkintani mukaan Ricoeurin käsitteiden avulla voidaan kuvata identiteetikerronnan ristiriitaisuutta ja eri suuntiin vetäviä voimia, yksilön kokemusta itsestään ja suhdetta ympäröivään maailmaan, sekä toisaalta oman identiteetin jatkuvuuden ja koherenssin ylläpitämistä kerronnassa.

Tämä sodan pitkittyminen muuttaa monet suunnitelmat vallan toisenlaisiksi. Sodan alkuaikoina minulla oli sellainen suunnitelma, että sodan päätyttyä olisimme menneet naimisiin, mutta eipä tiedä miten kauan sota vielä kestää. Nyt olen jo toisenlaisella mielellä koko asiasta. Tulee monet kerrat ajateltua, että täällä menee parhaat vuodet hukkaan, vaikka ei sitä voi sanoa, että aivan hukkaankaan menee, ainakin tästä on hyötyä tuleville sukupolville jollain tavoin. (Juhani 15.11.1943.)

Riitasointuisuuden ja sointuisuuden käsitteillä Ricoeur (2002b) kuvaa identiteetissä sitä, miten kerronnan syntetisoiva ja harmonisoiva vaikutus tekevät ajallisen kokemuksen heterogeenisyyden ja fragmentaarisuuden kokonaiseksi tarinaksi. Juhaniin kertoessa ajatuksistaan tulevaisuudesta ja epäroinnista oman elämän kokemuksen äärellä, voidaan havaita sodan (ja ajan) kulumisen myötä tapahtunut muutos: naimisiinmeno koskevat ajatukset, viljelyelinkeino tulevaisuuden näkymänä, jopa sodan merkitys kerrotaan toisin. Onko kyseessä enää sama mies kuin aiemmin? *”Olkaamme silti onnellisia ja luottakaamme valoisaan tulevaisuuteen, kyllä aika parantaa kaikki. Jos kesä menikin näin, tulee taas uusi [- -] onnellinen kevät”* (Juhani 7.8.1941). Tai *”Minusta tuntuu siltä, että ensi kuussa ollaan jo rauhan töissä. Kyllä olisi jo hauska päästä kyntämään ja kotihommiin”* (Juhani 12.8.1941). Aikaisemmin varmana ajateltusodan nopea loppuminen ja sodan merkitystä korostava retoriikka ovat vaihtuneet 1943 epäilyyn sodan vaikutuksista omaan elämään. Sodan merkitys siirtyy tuleville sukupolville, millä oman toiminnan mielekkyyttä vielä pidetään yllä *”jollain tavoin”*.

Juonellistamisen avulla tapahtumien, toiminnan, toimijoiden ja motiivien välille rakentuu koherenssia. Kerronnassa ja tulkinnassa henkilöahmon persoonaan sulautuvat erilaiset piirteet ja toiminta, joiden muodostamaan kokonaisuuteen vertautuvat sekä tulevat että menneet tapahtumat toimintoihin. Narratiivisen identiteetin kohdalla eri konteksteista riippuvien erilaisten roolien ja eri suuntiin vetävien vaikuttimien synteessin voidaan katsoa muodostavan

riitasointuisen sointuisuuden esimerkin. Narratiivisen identiteetin ymmärtämisen kannalta onkin tärkeää huomata, että ihmisen käsitys itsestään, samoin kuin toisten tekemät tulkinnat kertojasta, ovat moniulotteisia ja moniaineksisia, mutta kerrotun perusteella ymmärrämme ihmisen olevan yksi ihminen. (Kaunismaa & Laitinen 1998, 190–191 .)

Kyllä täytyy minunkin sanoa, että varmasti häviää iloinen maailmankatsomus, kun jokapäiväinen työ on tätä samaa tapa tai tule itse tapetuksi (Juhani 19.8.1941).

Itseen liitettyjen piirteiden arvioinnissaan Juhani (19.8.1941) miettii myös tappamisen vaikutusta itseensä. Mikä on se iloinen maailmankatsomus, jonka hän kokee katoavan tappamiseen keskittyvän sodan myötä? Mikä on se viesti, jonka hän haluaa kertoa itsestään kirjeen vastaanottajalle? Sotilaana olemisesta kertominen ilmaisee identiteetissä yhdistyvien eri elementtien riitasointuisuuden. Sotilaana ja rintamalla olemisen raadollinen puoli rakentuu kahdesta komponentista: tappamisesta ja (kuoleman)pelosta. Nämä puolet sisällytettynä Juhaniin identiteetikerrontaan ilmaisevat muutoksen mahdollisuuden siinä, miten käsitys ja kertomus itsestä alkavat saada piirteitä, joiden yhdistäminen identiteettiin muuttuu vaikeaksi.

Ristiriitaisuus olevan, halutun ja kerrotun välillä tulee hyvin esiin myös ikävästä kerrottaessa. Ikävä ilmaisee eroa kahdella tavalla: kahden ihmisen välillä, mutta myös kahden samassa ihmisessä läsnä olevan puolen välillä. Rintamalla oleva mies on samalla sekä sotilas, jonka velvollisuuksiin kuuluu sotilaan toiminta, että puoliso, jonka ominaisin paikka olisi kotona kotiaskareiden parissa. Oman toiminnan ja olemisen merkitys muuttuvat vaikeasti sanoitettavaksi, kun niille ei tunnu löytyvän kunnollisia ilmauksia. Vartiossa ollessaan Olavi (14.1.1943) oli katsellut ”sanomattoman kaunista kuutamoa” ja ikävöinyt ”hirmuisesti”.

Tekisi mieli päästä yksin johonkin ja itkeä. Tämäkin kirjoitus tuntuu kuin ei osaisi ajatuksiin tuoda julki niin kuin tahtois, sillä sydän tuntuu ihan pakahtuvan polttavasta ikävästä. [-] Tuntuu kun tämä aika ihan pysähtyisi kun odottaa lomaa niin hartaasti. Tämä kolmatta viikkoa tuntuu eteenpäin ajateltuna kun se olis se ikuisuus. Toivoisin, että tämä aika lentäisi eteenpäin. (Olavi 14.1.1943.)

Riitasointuisuus ilmenee oman ajallisen kokemuksen ristiriitaisuutena, ja sen saattaminen juonelliseen muotoon vaikuttaa olleen Olaville hankalaa. Sotilaana Olavi joutuu olemaan rintamalla, minkä sovittaminen käsitykseen hyvästä ja arvokkaasta tuottaa vaikeuksia. Hän haluaisi olla kotona rakkaimpiensa luona. Yrittäessään selvittää tunteitaan ja sen hetkistä kokemustaan sodasta ja poissaolosta Olavi kertoo myös halustaan itkeä. Itkun voi vain vaivoin tulkita sotilaan ominaisuuksiin liitettyksi piirteeksi 1940-luvun Suomessa. Itku on yksilöllisen piirteen ja tunnistettavuuden merkki, jonka tuskasta ja turhautumisesta kertominen tuottavat Olavin kokonaiskuvaan ristiriitaisen merkityksen yleisesti propagoidun sotilaskuvan ja yksilön itsetulkinnan välillä. Tällaisena ristiriitaisena merkinä se on kuitenkin ollut tekstin vastaanottajalle ymmärrettävä ja tunnistettava asia. Tässä tapauksessa riitasointuisuuden sointuisuus kutoutuu tärkeäksi osaksi Olavin narratiivista identiteettiä, joka on kerronnassa oletetun

vastaanottajan eli Annelin tunteman Olavin ”sekä että” -identiteetti: puoliso ja sotilas.

Riitasointuisuuden ja sointuisuuden teema nousee esiin myös ristiriitaisuutena, joka rakentuu kulttuurin, yhteisön ja yksilön välisissä suhteissa. Kuten aiemmin on todettu, kerronta tapahtuu aina jossakin diskurssissa ja on sosiaalista toimintaa. Myös kirjeiden kerrontaa ohjaavat sosiaalisen toiminnan säännöt ja normit (ks. esim. Clandinin & Connelly 1994, 421). Sosiaalisen toiminnan tasoa voidaan kuvata aineistossa subjektiposition ja identiteettiperspektiivin käsitteiden avulla. *Subjektiposiitiolla* kuvataan paikkaa ja toiminnan mahdollisuuksia, jotka ovat ihmiselle yhteisön jäsenenä kullakin hetkellä mahdollisia.

Ankaraa on tämä aika, emme nykyisin voi itse määrätä oloamme, kun vielä Isänmaan olemassaolosta taistellaan. Kyllä meidän sittenkin on asetettava Isänmaan onni kaiken muun yläpuolelle, sillä jos se sortuu, ei meillä ole mitään. (Juhani 14.5.1943.)

Tämän armeijassa olon huonoimpia puolia onkin se, että itse ei pysty määrittämään omia menojaan ja pyrkimyksiään, vaan lupa on saatava monen portaan kautta ja vielä jos saa. Ei minusta ole ainakaan vielä tietääkseni luoja aikonut ammattisotilasta. (Juhani 4.7. – 5.7.1943.)

Subjektipositiota omaksutaan ja niihin asetetaan tilanteen mukaan. Sotilaana olemista voidaan ajatella sekä yhtenä sosiaalisena roolina, että subjektipositiona. Tällöin sotilaana oleminen ymmärretään kimppuna toimintamahdollisuuksia, jotka eivät ole täysin yksilön itsensä määrittämiä, vaan sotilaana olemista koskevien odotusten täyttämistä. Subjektipositioon tavallaan asetetaan ja tätä vastaan yksilö voi eri tavoin kapinoida sekä nostaa kerronnassa esiin valikoiden vain haluamiaan persoonallisuuden piirteitä. (Alasuutari 2007, 165–166, 179–182; vrt. Gubrium & Holstein 2009, 149–160.) Esimerkiksi sotilaan subjektipositio kyseenalaistuu kirjeiden kerronnassa transgressiivisessä diskurssissa sekä rintaman elämässä vaikkapa niin sanottuna jermuiluna eli vastahankaisena käyttäytymisenä (ks. tarkemmin 3. luku). Yleisesti ottaen jermu tarkoitti sodan kurista ja sotilaan ideaalista piittaamatonta sotilasta. Loma-anomuksen hylkäämisen vuoksi Olavi pohtii palveluhaluaan sotilaana muun muassa seuraavasti: *”Olen kuitenkin päättänyt, etten täälläkään tee mitään. Ja siksipä lähdenkin aamulla vastaanotolle. Nyt rupesi heti tuo struuma vaivaamaan.” (Olavi 14.5.1942.)* Yleinen pinnauksen muoto oli kehittää itselleen jonkinlainen sairaus epämiellyttävän palveluksen vuoksi tai kostoksi epäoikeudenmukaiseksi koetusta kohtelusta. Näin jermuilu on ymmärrettävä kirejissä konkreettisesti liikkumatilan rakentamisena ja itsemääräämisen illuusion kerronnallisena ratkaisuna. Ehkä Olavi koki tarpeelliseksi korostaa kotiin päin mahdollisuuksiaan vaikuttaa edes jollain tavalla epämieluisaan päätökseen loman suhteen tai laajennettuna metaforana koko elämäänsä.

Alasuutari (2007) kirjoittaakin että subjektipositiioihin liittyvät kerronnalliset selviytymisstrategiat, joiden avulla yksilö mukautuu mielekkäillä tavoilla sosiaalisen todellisuuden määrittelemiin raameihin ja luo koherenssia identiteettiinsä eri subjektipositioiden välillä liikkueessaan (ks. Alasuutari 2007, 189–192; ks. myös Gubrium & Holstein 2009, 10–11, 129). Ihminen sulattaa omassa kerronnassaan ja tulkinnassaan subjektiposition tarjoamia ja edellyttämiä ai-

neksia omanlaisekseen kokonaisuudeksi ja myös haastaa niitä. Diskurssissa määriteltyjä totuuskäsityksiä ravistelevat vastakertomukset ovatkin hyviä esimerkkejä ihmisen elämän taipumattomuudesta liian helposti muotoiltaviin yleistyksiin (ks. esim. Bamberg & Andrews 2004).

Subjektipositioden ennalta määräytyneisyyden sijaan kirjeiden kerronnassa korostuu subjektiposition resurssiluonne ja yksilön tulkinnallisuuden merkitys toimintana ja tekona. Tämän vuoksi subjektiposition käsitteen konventionaalinen käyttö ei riittävän hyvin tavoita ajatusta, josta kirjeiden kerronnassa on kyse. Paremmin kerronnan tilanteisuuden ja aikasidonnaisuuden aspekti tulee esille *identiteettiperspektiivinä*. Identiteettiperspektiivillä tarkoitan kertojan tulkitsevasta näkökulmasta rakentuvaa kerrontaa, jossa kertoja havainnoi oman olemisensa ja toimintansa osa-alueita paikallisesti ja ajallisesti rajatusta näkökulmasta käsin. Käsitteily perspektiivisyydestä nousee myös hermeneuttisesta filosofiasta ja ajatuksesta yksilön tulkinnan rajallisuudesta. Ihminen tarkastelee asioita aina jostakin historiallisesta, kulttuurisesta ja sosiaalisesta viitekehystä käsin. (Ks. esim. Gadamer 2006.) Toisaalta esimerkiksi sosiologi Ervin Goffmannin (1971) rooliteoriasta nousee ajatus, että yksi ja sama ihminen toimii kontekstien vaatimalla tavalla eri rooleissa ilman, että oma identiteetti tai syvempi käsitys itsestä hajoaisi ainoastaan kontekstien konstruoimiksi heijastuspintoiksi (vrt. Giddens 1984, 185–191). Filosofisissa tarkasteluissa on puolestaan todettu, että jokaisen yksilön persoonallisessa identiteetissä on useita ulottuvuuksia, jotka vastaavat näitä vastaavan sosiaalisen vuorovaikutuksen osa-alueita (ks. esim. Kotkavirta 2007, 16). Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on pohdittu yksilön monien identiteettien mahdollisuutta (ks. esim. Brown 2002, 222; Deaux 1992, 16–19).

Käsitteellisenä metaforana identiteettiperspektiiville voitaisiin pitää yöllistä majakkaa, joka materiaalisena kiintopisteenä valaisee ympäröivää ulappaa aina rajatusti. Näin myös kertoja valaisee identiteettinsä eli itsestään muodostamansa käsityksen eri puolia jopa saman roolin sisällä. Taylor (1989, 33–34) esittää tärkeänä näkökulmana, että ihmisen käsitys itsestä ei koskaan ole myöskään täysin läpinäkyvä. Näin esimerkiksi eri konteksteissa omaksuttujen käsitysten ja eri rooleista nousevien odotusten voi väittää jäävän vaikutuksiltaan osittain tiedostamatta itsestä kerrottaessa. Identiteettiperspektiivi kuvastaa sitä, miten ihminen on identiteetin pysyvyyden kiintopiste ilman, että tarvitsisi olettaa samana pysyvää sielua tai identiteetin autenttista ydintä. Vastaavasti voimme hyväksyä meren tavoin vellovan muutoksen identiteetissä suhteessa aikaan ja paikkaan. (näin myös Ricoeur 2002b, 191–192.)

Identiteettiperspektiiviin liittyy myös ajatus performatiivisuudesta. Filosofia ja feministiteoreetikko Judith Butler (2006) on käsitellyt performatiivisuutta sukupuoli-identiteettiä koskevissa teoretisoinneissaan. Vaikka Butlerin (2006, 26) mielestä ei ole itsestään selvää, että hänen ajatuksiaan voi käyttää ja soveltaa muihin kuin sukupuoli-identiteettiä kuvaaviin tilanteisiin, ovat ajatukset performatiivisuudesta mielestäni kaikkiaan identiteetin ja sosiaalisen vuorovaikutuksen suhdetta valaisevia. Performatiivisuudella Butler tarkoittaa toimintaa, jossa omaa identiteettiä tehdään olemassa olevaksi eli esitetään rituaalien ja

toiston avulla erilaisten rooli-dotusten perusteella ja niihin mukautumalla. (Butler 2006, 25, 34–36, passim.) Tätä identiteetin performatiivisuutta voidaan tarkastella Butlerin ajatuksia vähemmän pakottavassa muodossa riitasointuisuuden ja sointuisuuden välisenä dialektiikkana.

Riitasointuisuuden ja sointuisuuden välisen jännitteen muodostuminen identiteettiperspektiivien välille voidaan kirjeiden kerronnassa huomata niiden aktivoitumisessa eri kerronnan tilanteissa ja näiden tilanteiden vaatimien roolien välisissä suhteissa. Identiteettiperspektiivien väliset suhteet ilmaisevat kerronnassa jatkuvuutta rakentavia aineksia eri perspektiivien välillä. Samalla tavalla ihmisen eri konteksteissa omaksumien roolien välillä on myös jatkuvuutta, eli ihminen ei hajoa yhteismitattomien roolien kimpuksi. Toisaalta identiteettiperspektiivien välillä on myös katkoksia, joiden silloittajana toimii ainoastaan tieto siitä, että kerronnan keskiössä on sama ihminen. Myös saman näkökulman sisällä on liikkumatilaa, eli omaksumassaan subjektiossa ihminen myös itse määrittelee itseään tilannesidonnaisesti. Seuraavassa olen poiminut Olavilta kolmen eri identiteettiperspektiivin kuvauksia.

ISÄ

Vai on se jo Leena ehtinyt käymään mummon luona asti vieraisilla. Taitaa tulla tytöstä kumma tyttö kerkiämään. Mutta niinhän pitääkin olla. Sehän paljon enemmän harmittaisi, jos ei tyty pääsisi mihinkään vaan juonisi aina äidin perään. Nyt kuitenkin tyty menee itse ulos töitänsä tekemään ja äidin täytyy sitten kanssa laskea tyty ulos kun on hyvä ilma. Sieltähän tyty saa uutta voimaa ja terveyttä. Sitten kun isi tulee joskus lomalle, niin sitten mennään kolmisin taas kylään aina mummolaan asti. (Olavi 27.5.1942.)

SOTILAS

Joskus täytyy toppaantua tämän vallottamisen. Kyllä se pitää tulla loma minullekin tai muuten ei olla sorvaimassa vähääkään näiden kihujen kanssa. Rupeevat tuntemaan muuten nyrkin maun. (Olavi 27.5.1942.)

RAKASTAJA/Transgressio

Monesti tuntuu todella siltä kun ei saisi mitään paperille ja kuitenkin on sydän täynnä kertomista ja ajatukset ovat alati siellä teidän luona. Niissä yksin voi tuntea olonsa onnelliseksi ja turvalliseksi. Ja niissä voi unohtaa kaiken kaipauksen. (Olavi 14.7.1942.)

Isän rooli rakentuu kiinnostuksesta ja ihastelusta tyttären toimia ja kehitystä kohtaan. Mummolassa käynnin suunnittelu tulevaisuudessa rakentaa jatkumoa ja odotuksia kerrontaan. Tekstistä välittyvä tunnelataus on lämmin ja huolehtiva. Isän subjektiossa tuntuu tarjoavan enemmän tai vähemmän seesteisen resurssin oman olemisen kuvaamiseen suhteessa tyttäreeseen. Sotilaan roolissa välittyvät puolestaan mielipahan ja ärtymyksen tunnelmat. Sodan merkitys ja "vallottaminen" ovat ulkoa käsin annettuja identiteetin elementtejä. Sota on "kihujen" eli sotapäälliköiden sotaa, johon Olavi ei tunnu samaistuvan ainaakaan tilanteessa, jossa hänen lomansaantinsa on vastatulessa. Voimakas ilmaisu nyrkin maun maistamisesta on subjektiossa raamien kyseenalaistamista. Aikalaiskontekstissa uho on tulkittava vieläkin voimakkaampana vastustuksena sodan olosuhteita kohtaan. Tämä ei puolestaan tarkoita sitä, että Olavi olisi ryhtynyt avoimeen kapinaan, vaikka uhkailussaan rakentaa vapautta omalle olemiselleen. Uhon vapauttavan voiman voi ajatella piilevän siinä, että se avaa

mahdollisuuksien kentän, jossa alistuminen odotuksiin yhtenä mahdollisuutena tuntuu myös omalta ”vapaalta” valinnalta.

Muutos tilanteesta ja oman elämän kokemisesta toiseen ei ollut myöskään kivutonta, mikä näkyi kirjoittamisen ja eläytymisen vaikeutena eri elämäntilanteiden muuttuessa. Erityisesti lomien jälkeinen aika oli vaikea, jolloin oma siviilielämä korvasi hetkeksi sotilaana olemisen. Kirjeiden kerronnassa se näkyy ajatusten kiinnittymisenä loma-aikaan ja masentuneena elämän kuvailuna. *”Jos rupee aina miettimään tätä elämää niin mieli tulee niin synkäksi ettei kohta osaa edes kirjoittaa. Mutta vaikka taas koittais kuinka mukautua tähän oloon, niin sittenkään ei siinä onnistuisi. [- -] Sitä tuntee olonsa jollakin tavalla niin pingoittuneeksi kun se eron ankeus painaa mieltä. Se aivan kuin vähentää toimintatarmaa. Jos mikä, niin se on kai sitä hermosotaa, sillä varmaan jokaisen hermot rasittuu tästä tällaisesta tietämättömyydestä.”* (Olavi 8.2.1943.) Siirtyminen sotilaan elämään tarkoitti myös vaikeutta ennustaa tulevaisuutta ja rakentaa mielekästä suuntaa oman elämän tulkinnalle. Kuoleman pelko ja tilanteiden äkilliset muutokset sotatilan aikana näkyvät eri identiteettiperspektiivien yhteensovittamisen vaikeutena. Tärkeä seikka piilee ristiriidan aiheuttamassa kykenemättömyyden kokemuksessa. Olavi kirjoittaa: *”ettei kohta osaa edes kirjoittaa”*. Kokemus kielii sodan olosuhteiden aiheuttamasta kyvyttömyydestä pukea sanoiksi sisäisen maailman myllerrykset ja tulevaisuuden epävarmuuteen kiinnittyvä hetkellisyyden tuntu. Juonta tai tarinallista resurssia kokemuksen ymmärrettävään tulkintaan ja tarinalliseen muotoon pukemiseen ei ehkä ollut vielä sota-aikana käytettävissä. Olemisen mielen merkitys ja juonellisuus eivät Olavin kirjeissä ylipäänsä nouse yleisen tason pohdinnoiksi yksilön roolista isänmaan palveluksessa, mikä kertoo ajan isänmaallisen retoriikan ja tarinavarannon vieraaksi jäämisestä hänen sotakokemuksen tulkinnoissaan. Yritys pukea ahdistus ja kenties hermojen järkkymienkin rakkauden ikävään ja epätietoisuuden kuvaukseen, jää lopulta yksityisen diskurssin fragmentiksi ”hermosodasta”.

Rakastajan identiteettiperspektiivi tarjoaa myös mielenkiintoisen esimerkin riitasointuisuudesta, jonka oman kokemuksen esille pano kerronnassa voi tuottaa. Omille tunteille ei vaikuta löytyvän ilmauksia, jotka kiinnittäisivät tekstiin haluttuja asioita. Sisäisen ajallisen kokemuksen ja kerronnan ristiriita tulee kesytetyksi niillä keinoilla, jotka ovat kerronnalle avoimia. Olavi ilmaisee ristiriidan, mutta ratkaisee sen nopeasti transgressiivisen diskurssin avulla: kuvitelma toisen läsnäolosta ja ajatusten kohtaaminen kuvitteellisessa tilassa ratkaisevat oman kokemuksen sekä eron ongelman hetkellisesti. Yhteinen koherenssia tuova viitepiste on jokaisessa edellä esitetystä Olavin kirjekatkelmassa lopulta ikävän ja eron tematiikka sekä tämän ongelman ratkeaminen joko lomalla tai sodan loppumisessa. Kyseessä on siis kerronnassa ilmenevä tulevaisuuden lupauksen rakentaminen, joka ilmaisee koherenssin ja jatkuvuuden piirrettä myös Ricoeurin narratiivisen identiteetin teoriassa.

Ajallinen muutos ja pysyvyys identiteetissä: ristiriita ja lupaus identiteetin muutoksena ja jatkuvuutena

Identiteetikerronnassa perspektiivisyyden ja tulkinallisuuden lisäksi merkittävä tekijä on ajallisuus. Ajallisuus viittaa tässä muutoksen ja pysyvyyden dialogiin. Kysymys kuuluu: missä määrin identiteetti on muuttuva ja missä määrin pysyvä? Lähtökohtana on, että identiteetti ei ole koskaan ”valmis”, vaan jatkuvien uudelleen tulkintojen tilassa. Identiteettiä koskevia käsityksiä ja vakuuttavuutta arvioidaan jatkuvasti. (Ks. esim. Taylor 1998, 41; Laitinen 2009, 92.) Vilma Hännisen (2000) ajatukset narratiivisesta ja reflektoidusta identiteetistä korostavat muutoksen mahdollisuutta identiteetissä ja siitä seuraavaa toiminnan suunnan muutosta. Erityisesti vaikeat elämäntilanteet aiheuttavat paineita pohdita omaa ajattelua ja toimintaa, jolloin omista ajatuksista ja tuntemuksista kertomalla voidaan tehdä kertojan sen hetkinen tilanne siedettäväksi ja hyväksyttäväksi. Identiteetti voi rakentua näin koherentin kokonaisuuden sijaan myös ristiriitaiseksi, katkokselliseksi ja epämääräiseksi. (Hänninen 2000, 61–62.)

Identiteetikerronnan kohdalla muutoksen idea liittyy olennaisesti kirjeisiin: kirje on paikka, jossa miehet tekevät jatkuvasti tulkintoja olemisestaan ja elämän merkityksestä (ks. myös Maybin 2000). Sota puolestaan on poikkeuksellinen tilanne, jossa aikaisempi siviilielämä joutuu vertauskohteeksi nykyiselle elämälle. Ristiriidan kokemuksessa, menneen ja nykyisen vertailussa, on myös kirjeiden kerronnan muutoksen ydin. Nykyisyys ei ole sama kuin ennen, eikä miestenkään kokemus itsestä ole enää sama. Muutos on ajallisesti menneen ja nykyisen vuoropuhelua. Muutoksen kokemus tulee esiin kummallakin miehellä useissa kirjekatkelmissa, joissa sodan merkitystä pohditaan suhteessa omaan käsitykseen itsestä. Pisimmät katkelmat muutoksen tematiikasta löytyvät Juhaniin kirjeistä.

Täällä taitaa vaan päivästä toiseen tylsistyä yhä enemmän²⁶, vaikka onkin nykyään olleet hyvin vaihtelevia nämä puuhut. Lohduttelen vaan itseäsi sillä, että onhan minulla sellainen terävöijärkinen eukoke. Taidat saada minusta vielä itsellesi rakas Pörrini sellaisen työmaan entisten lisäksi, kun täällä pääsen metsistymään, että taidatpa toisenkin kerran siunata. Sehän nähdään sitten, vaan kyllä minä puolestani koitan olla mahdollisimman kiltti oppilas, kun opetat jälleen ihmistöpoja[.] (Juhani 15.11.1942.)

Meilläkin olisi vielä talviajoja, saa nähdä saammeko ne suoritettua elikkä ajettua. Tämä sotatouhumme alkaakin olla kohta hyvin siviilimäistä, vai mahtaako se tuntua sellaiselta sen vuoksi, että ei enään muista kunnolla miten siellä kaukaisessa, ihanassa siviilissä eletään. (Juhani 8.4.1943.)

Tuolla leirialueellamme korkealla mäellä liehuu siniristilippumme, on sankarivainajien muistopäivä. Mieleeni tulee monta hyvää toveria, jotka jo ovat taistelunsa taistelleet ja lepäävät nyt Isänmaan kumpujen alla. Ilman heidän uhraamistaan ei nyt täälläkään liehuisi siniristilippu. Vielä jatkuu sota yhtä ankarana ja kukaan ei voi sanoa kenen vuoro on seuraavan, horkumatta loppuun asti on seistävä.

Ei tahdo osata eläytyä viettämään tätä juhlapäivää sillä tavalla kuin pitäisi. Jollain tavalla tuntuu kaikki niin karulta ja arkipäiväiseltä, koko sisäinen olemus on muuttunut näiden rau-

²⁶

Alleiviivaukset on lisännyt jälkikäteen Erkka Pehkonen. Alleiviivauksia ei ole alkuperaisissa kirjeissä, vaan niiden tarkoitus on tässä nostaa tekstistä esiin avainlauseita.

hattomien vuosien aikana toiseksi. [--]Olen kuitenkin onnellinen, kun minulla on siellä kaukana morsian, jonka puolesta kannattaa taistella elämän loppuun saakka. Sinä tiedät varmasti miten kovasti rakastan Sinua ja kaipaan rauhoittavaa läheisyyttäsi. Haluaisin joskus painaa pääni sylsi ja unohtaa siinä kaikki huolet, mutta ollessani lomallakin on aina sielläkin tavan kiire ja mielessä tuhansia asioita. Aika menee eteenpäin kuin siivillä. Työtä on enemmän kuin jaksaa tehdä, mutta parasta on sittenkin unohtaa itsensä ja tarttua lujasti töihin käsiksi. Toivottavasti on jo meidän lapsillamme elämä helpompaa. (Juhani 16.5.1943.)

Sodan vaikutusta itseän Juhani pohtii muutoksena. Sodankäyntiin liittyvät arvonäkökohdat sen tarpeellisuudesta ja oikeutuksesta eivät poistaneet sitä tosiasiaa, että sodalla oli omakohtaisesti tulkitut vaikutuksensa yksilöön. Olosuhteiden ja isänmaalliseksi tulkitun tehtävän vaikutusta itseensä Juhani pohtii hyvin tarkkanäköisesti. Sodan palkinto tehtävän ja velvollisuuden täyttämisenä sai rinnalleen sodan varjopuolen, sodan degeneroivan vaikutuksen ihmiseen. Pitkät ajat pois siviilistä ja kotoa saivat Juhaniin huomaamaan itsessään muutoksen, jota hän kuvaa ”metsistymisenä”.

Humoristisuutta tapailevan kerronnan ja naisen jalostavan vaikutuksen merkitysten lisäksi, Juhaniin muutoksen kokemus kuvastaa vieraantumista vanhasta identiteetistä. Erityisesti kahdessa viimeisessä lainauksessa vuodelta 1943 Juhaniin kokemus kotoa vieraantumisesta ja kaatuneiden muistopäivän viettämisestä kertoo ”sisäisen olemuksen” liikahtuksesta johonkin suuntaan. Eläytyminen sankarivainajien kohtaloon näyttää tuntuneen hankalalta. Ehkä vainajien ylle levittyvän kansallisen uhriajattelun juhliissa toistettu koristeellinen retoriikka ei tarjonnut kaikupohjaa samaistumiselle. Toisaalta jatkuva kuoleman läsnäolo vaikuttaa saaneen sen tuntumaan arkiselta ja Juhaniin pohdinta muutoksesta ”metsistyneeksi” palauttaa sodan pohdinnan karuun mielikuvaan elämän merkityksettömyydestä: aikaisemmin merkityksellinen ei tunnu enää mitään. Isänmaallisen kuoleman rinnalle Juhani nostaa henkilökohtaisen sodan merkitystä generoivan voiman eli rakkauden Marjataan. Mielenkiintoinen ja ristiriitaisesti rakentuva on omakohtaisen uhrautumisen kautta tulevaisuutta hahmottava kirjekatkelman loppu. Uhrautuminen tulevaisuuden vuoksi, yleisenä hyveenä, on oman yksityisen elämän mielekkyyden jäsenä, jota tässä vaiheessa edustavat vasta haaveet omista lapsista ja jaettu elämä Marjatan kanssa.

Kirjeissä sodan ja siviilimäisyyden ristiriita näkyy kuitenkin ajan kokemuksessa erityisesti turhautumisena. Aidon muutoksen sijaan tunnustettu olotila on katkeruuteen asti venyvä muutostoive. ”Kyllähän se tosi on, että loputtomalta tämä sota tuntuu ja täällä varsinkin. Varmasti se loppuu joskus, täytyy vain riittää kärsivällisyyttä, antaa ajan mennä, toisen tulla.” (Juhani 19.2.1942.) Aikaa jäsenettään kerronnassa välivaiheena, oman olemisen pakollisena ja pitkänä jänteenä hyvän menneen ja toiveissa elävän tulevaisuuden välissä. Kokemusta itsestä ajallisena olentona kuvaa uhrautuminen ja tietoisuus ajallisesti rajallisen elämän typistymisestä hukkaan heitetyiksi hetkiksi. ”Nyt tämä elämä tuntuu niin tyhjältä ja tarkoituksettomalta. Jos milloin niin tänään olen kironnut kaikki tyrännit ja vallanpitäjät sekä sodanlietsojat alimpaan kattilaan. [- -] Tokko tämä helvetin leikki loppunee koskaan.” (Olavi 20.1.1941.)

Identiteetin jatkuvuutta kuvaavat kirjeissä muutoksen sijaan lupaukse. Lupaukset luodaan mielikuvilla tulevaisuuteen liittyvistä tapahtumista ja toiminnasta, ja lunastetaan konkreettisilla teoilla tai asioiden osoittautumisella mielikuvien kaltaisiksi. Koska kirjeiden kerronnassa ei päästä lupauksien lunastamiseen käsiksi kuin vakuutteluina, tulee lupausten lunastaminen ymmärtää niihin sisäisesti rakentuneena tahtona ja vakavuutena, joka muistuttaa elämäkertasopimusta, eli lähtökohtaista luottamusta kertojan pyrkimykseen puhua "totta" parhaan kykynsä mukaisesti. Lupauksen narratiivinen muoto kirjeissä on tulevaisuuden kuvaus. Kirjeissä lupaus on ymmärrettävä suoraa "Minä lupaan..."-muotoa laajempaa ilmaisujen joukkona, johon sisältyvät haaveet ja toiveet sekä ehdolliset lupaukset. *"Täällä hiljaisuudessa tulee tehtyä vaikka minkälaisia suunnitelmia, mutta tällaisen ajan vuoksi ei yhtään osaa etukäteen sanoa, miten ne loppujen lopuksi käyvät toteen"* (Juhani 13.-14.1.1943). Ehdolliset lupaukset tarkoittavat tässä olosuhteisiin esitettyjen edellytysten täyttymistä ennen lupauksen mahdollista lunastusta, kuten sodan loppumista tai sodassa hengissä säilymistä. *"Toivon, että ensi kerralla on meillä rauha maassa. Silloin alkaisi meidän satumme ja saisimme koettaa mihin pystymme. Pystymmekö jatkamaan sitä mihin toiset ovat lopettaneet, tai aloitta[maan] aivan alusta. Varmasti pystymme, me, sinä ja minä teemme vielä paljon. Olkoonpa sitten esteet kuin vuoret, niiden täytyy murtua."* (Juhani 30.1.1942.) Samalla tavalla kuin arvot ovat omaa toimintaa ja ajattelua määrittäviä sitoumuksia, myös tulevaisuuden kuvaukset liittyvät arvoihin. Kerrotulla tulevaisuuden suunnitelmistaan ja haaveistaan ihminen kertoo, minkälaiseen elämään tai suhteisiin hän on valmis sitoutumaan. Identiteetikerronnan kannalta tämä näkökulma on keskeinen.

Lupaus on Paul Ricoeurin mukaan ipse-identiteetin eli minuuden ajallisen jatkuvuuden kannalta ehkä merkittävin teko (ks. Ricoeur 1994, 123-124 ; 2002b, 192). Kyseessä on Ricoeurin mukaan radikaali vapaantahdon alainen päätös, joka poikkeaa henkilöahmon (character) ominaisuuksien pysyvyyteen liittyvästä jatkuvuudesta lupauksen sisällään pitämän ehdottomuuden vuoksi. Henkilöahmon piirteiden jatkuvuuteen ja muutoksiin vaikuttavat olosuhdemuutokset eivät näy lupauksen pitämisessä, ja sillä tavoin tämä tekona identiteetissä haastaa ja uhmaa ajallista muutosta (Ricoeur 1994, 123). Oleellista lupauksen pitämisessä ja tulkintani mukaan myös sen narratiivisessa rakentamisessa, on nimenomaan kuvaus siitä tavasta, jolla identiteetin ajallisen jatkuvuuden pysyy tematisoimaan konteksteja ylittävällä tavalla. Oleellista lupauksessa narratiivisena tekona ei ole niinkään siihen helposti liitettävä eettinen velvollisuus, koska normina sen pystyy velvoittavuuden kokemuksesta huolimatta rikkomaan. Kyseessä on vapauden ilmaus, joka liittyy lupauksen sisällön pysyvyyteen ja mahdollisuuteen olla sitä noudattamatta. Lupaus voidaan siis ymmärtää narratiivisen ipse-identiteetin ajallista jatkuvuutta ilmaisevan vapauden puhtaaksi viljellyimpänä muotona.

Tämän olen luvannut sinulle jo kauan sitten ja muistatko kultani illan viimeksi lomalla ollessani jolloin olit epävarma rakastanko tosissani Sinua, silloin annoin sinulle tuon saman lupauksen. Olen muuten onnellinen että teit tuon kysymyksen silloin, kumpaisellakaan meistä ei ole nyt mitään epävarmuutta ja lopusta pitää tulevaisuus huolen. (Juhani 12.7. - 13.7.1942.)

Tuona toukokuun päivänä, jolloin lupauduit Minulle, tunsin ettet Sinä olisi voinut lupautua minulle ellei se olis todella ollut Sinun vakaa päätös. Mutta silloin elokuun 28.päivä aluksi jo epäilin ettet Sinä todella luota minuun, koska ensin kieltäydyit. Mutta tuo epäily häipyi sinä hetkenä kun Sinä sanoit, että tahdot olla kaikkinesi minun. Ja tuona hetkenä minä kanssa tein sen päätöksen, etten koskaan pettäisi Sinua ja tahdoin olla Sinun antaman lupauksen arvoisen. (Olavi 18.8.1943.)

Rakkauden lupaukset ovat tulevaisuutta koskevien ajatusten ja lupauksen koulu-esimerkki. Kirjeissä rakkaudesta kertominen ilmaisee monia omaan identiteettiin liittyviä tulkintoja. Rakkauden lupaus konstruoi tekona pysyvyyttä ja sitoutumista, mutta myös sisällöllisenä tekijänä kiinnittää identiteetikerrontaa toistuvasti samoihin aiheisiin hyvin samankaltaisena (ks. tästä 4. luku). Romanttisen rakkauden ideaaleja koskevat tarinat toisilleen luotujen ihmisten erottamattomuudesta ovat narratiivisena resurssina otollinen jatkuvuutta tematisoivassa kerronnassa. Rakkauden tunne ja siihen liittyvä vastavuoroisuus toimivat myös oman identiteetin heijastuspintana, kun naiset kirjoittavat miehille.

Siitä tuleekin kohta 8 vuotta, kun juuri oli käsillä nuo ikimuistoiset hetket. Mutta sehän meni kaikki niin luonnollista tietä, rakastimmehan toisiamme sillä puhtaalla ja vilpittömällä rakkaudella, niin kuin vain voi ihminen toista rakastaa. Ja tuo rakkaus on kestänyt aivan yhtä kirrkaana kaikki nämä pitkät tuskaiset odotuksen vuodet. (Anneli 16.8.1943.)

Rakas Juhani muistathan, muistathan juhannusta kaksi vuotta sitten. Edessä oli silloin ensimmäinen ero. Takana lyhyt tuttavuus ja antamamme lupaukset. Lupaukset jotka silloin tuntuivat minusta kuin olisivat täyttäneet koko olemukseni, sieluni ja ruumiini. Tulevaisuudessa häämötti vain harmaata, tutkimaton seinä oli vastassa. Sodan ankara uhka leijaili yllä. Elämässä ei ollut paljon valon pilkahdusta. Mutta sitten tulit sinä oma rakas. Kiedoit minut rakkaudellasi, sydämesi sykki minulle, tahosi sai minut taipumaan talttumaan rauhattoman minäni. Rauhallisuutesi sulki minutkin suojaansa. Sinä täytit minut, otit ajatukseni, vangitsit siipeni liiastennosta. Annoit minulle rauhallisen mielen, vaikka toitkin tuskan sydämeen. Juhani toit tuskan ja rakkauden. Toit ikävän, eron pohjattoman ikävän. (Marjatta 18.6.1943)

Tulevaisuudesta haaveilu ei ollut välttämättä selväpiirteistä, mutta siihen ladattiin paljon odotuksia. Tulevaisuuden lupaus oli myös transgressiivinen tila, jossa omien identiteettiperspektiivien hahmottelu mahdollistui sotilaana olemisen normatiivisen pakottavuuden alla.

Eilen illalla torkuin petilläni silmät ummessa ja haaveilin mitä töitä olisi rauhan tultua laitettava alulle. Niitä tuntui kertyvän [kotitilan] osaksi yhtä paljon kuin menisi korpeen ja aloitaisi siellä aivan alusta. Kyllä Sinä kultaseni taisit joutua sellaisen miehen kelkkaan, että tuskinpa meillä ennen on rauhallista kuin maan povessa. Minulla on aina ollut mielessä laittaa [kotitila] oikein loistokuntoon, saa sitten nähdä miten käy. Isäukon kanssa meillä oli jo sellainen viisivoitissuunnitelma, mutta se meni näiden sotien vuoksi penkin alle. Loppuisi vain tämä sota, niin kelpaisi sitten yrittää, saanhan vielä sinne joskus Sinutkin mukaani rakas. (Juhani 16.5.1943.)

Kirjeissä sotilaille mahdollistui hetkeksi sellaisen sosiaalisen roolin ttaminen, joka muistutti häntä menneestä ja tarjosi mahdollisuuden tulevan suunnittelulle. Kotiin kirjoittaessaan mies ei ollut ensisijassa tottelemiseen koulutettu tappaja, vaan hän oli poikaystävä, isä, rakastaja ja maanviljelijä. Kirjeet tarjosivat mahdollisuuden konstruoida omaa identiteettiä rintamaolosuhteita moniulotteisemmalla tavalla ja kertoa tai vakuutella toiselle oman itsen tulkinnan niitä piirteitä, jotka rintamalla eivät päässeet esiin. Voidaankin väittää, että kirjeet

muodostivat imaginaarisen sosiaalisen tilan, jossa miehet pystyivät kuvittelemaan ja tulkitsemaan oman olemisensa mielekkyyttä, mahdollisuuksia ja suuntaviivoja vallitseville olosuhteille vaihtoehtoisessa sosiaalisessa ympäristössä. Kirjeissä käsitellyt arkiset asiat ja vähäiset viittaukset sodan konkretiaan voidaan tulkita johtuvaksi myös tästä. Näin ajateltuna identiteetin konstruointi lupauksien ja tulevaisuuden kerronnassa ilmaisee myös kirjeiden kerrontaa transgressiivisessa diskurssissa.

Identiteetin rakentaminen uhmaten vallitsevia olosuhteita ei ole edes kirje-tutkimuksen piirissä ilmiönä ainutlaatuinen. Sosiologi Janet Maybinin (2000) tutkimuksessa kuolemaan tuomittujen vankien kirjeenvaihdosta käy ilmi, että vangit halusivat kuulla tavallisesta elämästä, koska se tarjosi heille mahdollisuuden vaihtoehtoiseen elämään ainakin mielikuvituksessa. Tavallisesta elämästä lukeminen auttoi pitämään vangit heidän oman kokemuksensa mukaan järjissään. Omien tunteiden kertominen stressaavassa tilanteessa ja ympäristössä, jossa tunteiden näyttämistä pidetään heikkouden merkinä, helpotti kirjoittajien oloa. Vangit olivat kokeneet erittäin tärkeäksi kertoa jollekin siitä, millaisia ”todella ovat”. Kirjeenvaihto toi mahdollisuuden konstruoida eheää identiteettiä ja identiteetin eri puolia, jotka olivat muuten mahdottomia tai kiellettyjä ilmaista. (Maybin 2000, 158–162, 165.) Tämän tutkimuksen kirjeet kirjoittaneiden miesten kerronnassa voidaan havaita yhtäläisyyksiä vankien kokemusten kanssa. Identiteetin yksilöllinen, erottava puoli ymmärrettävästi talloutui rintamaelämän käytännössä sotilaan velvollisuuksien, institutionaalisten kollektiivista identiteettiä rakentavien käytäntöjen ja miesporukoitten normien alle. Kirjeiden kerronta oli oman identiteetin enemmän tai vähemmän salaisen ja yksityisen puolen representaatiota, vapauden tila, jonka merkitys itsetulkinnalle tarjoutuvien kapea-alaisten virallisten ja julkisten perspektiivien sekä ajallisen epävarmuuden kukistajana oli huomattava.

Kokemus, tunteet ja kerronnan fragmentaarisuus

Yksinäisyydellä en tarkoita sitä tosiasiaa, että tunnemme usein itsemme eristyneiksi esimerkiksi väkijoukossa tai että elämme ja kuolemme yksin, vaan radikaalimmassa mielessä sitä, että yhden ihmisen kokemaa ei voida siirtää toiselle. Minun kokemuksestani ei voi suoraan tulla sinun kokemukseksi. Yhden tajunnanvirtaan kuuluvaa tapahtumaa ei voida sellaisenaan siirtää toiseen tajunnanvirtaan. Silti, kaikesta huolimatta, jotain kulkeutuu minulta sinulle. Jotain siirretään yhdestä elämänpiiristä toiseen. Tämä jokin ei ole kokemus koettuna, vaan sen merkitys. Tässä on se ihme. Kokemus koettuna, elettyinä, pysyy yksityisenä, mutta mieli, sen merkitys, tulee julkiseksi. Kommunikaatio on tapa ylittää elettyyn kokemukseen elettyinä liittyvä radikaali ei-kommunikoitavuus. (Ricoeur 2000, 43–44.)

Sota-aikana kirjeiden keskeinen tehtävä oli pitää yllä suhdetta kotiin. Omien tuntemusten ja kokemusten tuominen kirjeessä toisen tarkasteltavaksi oli tärkeää, että aikaisemmin elämässä punotut siteet eivät katkeaisi poissaolon myötä. Kirjeiden kerronnassa on välittömyyden tavoittelua, josta osa selittyy transgressiivisen diskurssin hyödyntämisenä ja läsnäolon illuusion luomisena. Kokemus ja tunteet ovat kirjeissä niiden kirjallista representaatiota, (uudelleen) tulkintaa ja kielellisiin resursseihin kietoutunutta konstruktiota. Omia tuntemuksia tulkitaan ja painotetaan kokemuksessa eri tavoin kulttuurisista lähtökohdista käsin.

(Ks. esim. Hänninen 2000, 68–69 ; Harré 1986; Heelas 1986.) Kokemuksen ymmärtäminen edellyttää jossain määrin jaettua diskurssia kertojan ja lukijan välillä. Kielen silloittamaa reittiä toisen kokemusten äärelle on Paul Ricoeur (2000, 48) kuvannut kokemuksen kommunikoitavuuden ja ulkoistamisen liittona: ”sillä ne eivät ole muuta kuin meidän elämämme yhden osan nostamista diskurssin *logokseen*. Siellä elämän yksinäisyyttä valaisee, vaikka vain hetken, diskurssin yhteinen valo.” Kertomisessa tekona ja narratiiveissa tekstinä kulttuuri ja yksilö kietoutuvat toisiinsa, missä kulttuuri ja erilaiset kielelliset resurssit tarjoavat tulkintamahdollisuuksia omien elämäntapahtumien ymmärtämiselle ja suunnan haulle.²⁷

Tunteista ja kokemuksista kerrottaessa kulttuurihistorioitsija Joanne Bourke (2006c, 287) muistuttaa antropologi William Reddyyn viitaten, että kerronnalla on poikkeuksellinen kyky muokata alkuperäistä tuntemusta kerrotun kaltaiseksi. Kerronnassa ja tulkinnassa etäännyvä tuntemus ja havainto voivat tulla kertojalle todellisemmiksi kuin se, mitä oikeasti tapahtui ja miltä se tuntui. Kokemuksen autenttisuuteen ei kirjeaineiston kautta kuitenkaan pääse käsiksi, eikä sen perusteella ole mielekästä esittää oletuksia vahvempia väitteitä kertojan ”todellisista” tuntemuksista. (Ks. myös Squire 2008, 41.) Kielikeskeisyyttä erityisesti tunteiden konstruktivistisessa ja kielipainotteisessa ymmärtämisessä voidaan myös kritisoida siitä, että voimme käyttää kieltä ilman suhdetta sen kuvaamaan sisältöön. Esimerkiksi omaa rakkautta liioittelemalla tai käyttämällä ”rakkauden kieltä” voidaan yrittää saavuttaa päämääriä ja valta-asemia, joilla ei varsinaisesti ole kaukupohjaa kielen käyttäjän tunnekokemuksessa. Näin esimerkiksi kirjeiden vuolaat rakkauden tunnustukset voitaisiin tulkita myös yritykseksi vaikuttaa siihen muisti- ja mielikuvaan, joka toisella on itsestä, tai pyrkimyksenä luoda uskollisuutta ylläpitävää vahvan tunnesiteen mielikuvaa pitkien poissaolojaksojen aikana.

Sodan alussa esitetyt näkökulmat sodankäynnin poikkeuksellisesta tunnelatauksesta voidaan ymmärtää sodan alun innostuneen ilmapiirin ja propagandan kontekstissa, sodan jatkumisen seurauksena muuttuneet äänenpainot ja kerronnan tavat sotaväsymyksenä. Sosiaalipsykologi Rom Harré (1986, 13) onkin esittänyt, että tunnekokemukset voidaan ymmärtää kontekstissaan kulttuurin kielirepertoaarista käsin tai tunnesanojen käytössä ja suhteessa moraalikoodistoon, sekä tunnesanojen käyttöön liittyvien funktioiden kautta (ks. myös Lahti 1997). Näin myös sotakokemuksen tulkinta tutkimuksen kirjeissä, esimerkiksi muutokset, ripustavat tulkinnan ajallisaikalliseen viitekehukseensä.

Saimme käskyn (meidän sakissamme on miehiä toistakymmentä) mennä eräälle kukkulalle olivatpa esteet mitkä tahansa. Lähdimme matkaan päin ryssää. Tuli edetessä mieleen Jääkäriin marssista sanat ”yli pauhun kenttien hurmeisten päin nousevan Suomen rantaa”. Kovasta tulesta huolimatta tuntui menomme ikään kuin juhralta, puolelta ja toiselta pöllähtelivät mustat savupatsaat ilmaan granaatin räjähtäessä. Perille päästiin onnellisesti ja nyt saimme hyvästi johdettua oman tykistön tulta. Silloin sai ryssä ryöpyn, joka totistesti ei ollut mitään hellävarasias käsittelyä. Kyllä ovat ryssät saaneetkin selkäänsä. (Juhani 21.7.1941.)

²⁷ Ks. myös Pietikäinen & Mäntynen 2009, 104–107 ; Chase 2008, 65, 79; Kaasila 2008, 61; Salo 2008, 79; Alasuutari 2007, 163; Löyttyniemi 2004; Tolska 2002, 78–83 ; Sintonen 1999; Lahti 1997; Siikala 1984; MacIntyre 1984.

Rakas tyttöni älä pelkää yhtään sitä, että sota saisi minut herpaantumaan. Itse en ole sellaista ainakaan vielä huomannut. Olen Sinulle kerran luvannut parhaani mukaan kestää nämä sodan koettelemukset ja en pelkää sitäkään että minun täytyisi kaatua. Sinun takiasi rakas olen valmis vaikka mihin. Onhan selvää, että toisinaan tuntuu typerältä ja kerrassaan mahdottomalta koko touhu, mutta kaikesta huolimatta on yritettävä loppuun asti. Luotan kyllä vahvasti siihen, että kerran vielä kaikki päättyy hyvin, kun vaan jaksamme odottaa. (Juhani 13. – 14.1.1943.)

Kokemuskerronnassa kertojan havainto välittyy kulttuurisena tulkintana tekstiin. Myös kerrotuksi tuleminen perustuu kulttuurissa jaettuihin käsityksiin kerrottavan kokemuksen arvoisista asioista. (Ks. esim. Salo 2008, 85; Ziemann 2007, 10; Berger & Luckmann 1990 [1966], 29–33 .) Kokemuksen kertominen edellyttää siis jonkinlaista kielellistä resurssia, joka sitoo kertojaa, ja toisaalta kommunikaatioprosessissa läsnä olevaa vapautta rakentaa tulkinta itsensä näköiseksi (Ziemann 2010, 10). Tutkijan tehtäväksi kokemuskerronnan äärellä onkin joskus määritelty pyrkimystä kuvata kokemuksen eri ulottuvuuksia ja ymmärtää kokemuksen läsnäoloa kertomuksessa (Erkkilä 2005, 201–202). Kirjeiden kerrontaan syventyessä tulee välttämättä miettineeksi, millainen sota oli kokemuksena? Miten kokemus jäsentyy ja kokivatko miehet sodan todella niin kuin kirjoittivat? Konstruktivistisen tunne- ja kokemuskerronnan teorian mukaanhan sosiaalistumisen kautta opitaan tuntemaan ja kokemaan maailma tietyllä tavalla ”oikein” (Jones 1986a; 1986b; Crespo 1986; Lutz 1986). Toisaalta pitää muistaa, että tunteet ja kokemukset eivät tyhjene lähtökohdiltaan eivätkä sisälöiltään pelkästään pakottaviksi diskursiivisiksi ilmiöiksi (Bourke 2006c, 289). Elämä sekä eletään että kerrotaan.

Esimerkiksi sodassa koettu romanttinen ikävä tulkittiin aivan tietynlaiseksi tunteeksi, pakottavaksi ja tukahdutettavaksi: *”Tunnen sinua ikävöiväni, kaipaen sinua vaikka tahtoisin sen tunteen itsestäni kuolevan. Eikö olisi parempi olla ilman tuota ikävää, tuota riipivää alakuloisuutta joka jäljelle lähdettyäsi jää”* (Marjatta 11.9.1942), ja *”En tiedä mistä johtuu, että minulla on jatkuvasti ollut ikävä Sinua rakas. Oikein olen koittanut kaikin tavoin olla tuntematta sellaista tunnetta, mutta turhaan. Aina Sinä Pörrini vain kummittelet mielessäni. Millaisen lääkkeen Sinä Pörrini neuvot siihen tautiin?”* (Juhani 16.10.1943.) Ikävän tuntemisen kieltäminen voi tietenkin olla johdanto lukijalle romanttisten ajatusten äärelle, mutta toisaalta myös tapa käsitellä erossa oloa. Ikävän ja kotiin kaipaamisen ajatukset eivät sopineet sodan arvoilmapiiiriin, koska yksityisen ihmisen ikävä merkitsee itsestä halua sekä yhteisöllisen ja kansallisen velvollisuuden täyttämättä jättämistä. Vastaavasti tukahduttamisesta kirjoittaminen paljastaa ikävän ja rakkauten lamaannuttavan puolen. Ajatukset ovat toisen luona ja mieli sairastuu ikävästä: *”Millaisen lääkkeen Sinä Pörrini neuvot siihen tautiin?”* Juhani kirjoittaa toisessa yhteydessä retoriseen kysymykseensä vastauksen: *”Kovin vaan tekee mieli päästä elämään omintakeista elämää Sinun kanssasi, mutta olen lohduttanut itseäni, vielä siihen on aika ja ehdit poika vielä nauttia siitä kunhan vain odotat malttavaisesti. Ja niinhän se on tyttöseni, emme me vielä mitään ikäloppuja ole ja ennen muuta on ensin Isänmaa ja sitten vasta me yksilöt. En yleensä ole kapinoinut kohtaloani vastaan, sillä sitä ei pääse kiertämään minkään takaportin kautta. Toisinaan saattaa kyllä tämä tuntua liiankin pitkältä, kuten hyvin olet kirjeistäni huomannut, vaan syynä siihen on tämä paikallaan oleminen.”* (Juhani 12.–13.7.1942.)

Sodan raadollinen puoli on ollut välttämättä keskeinen kokemuksenttä, koska sota on ensisijaisesti tappamista, riippumatta siihen kytkeytyvistä ideologisista, eettisistä tai poliittisista puolista. Jatkosodan ajallinen kesto tuotti sota-ajan kokemukseen kuitenkin moniulotteisemman kokemusten kentän, joka välittyy hyvin kirjeissä. Tavanomaisimmista kokemuksen kuvauksista, kuten nälästä, kylmästä ja odottamisen mukanaan tuomasta turhautumisesta, kirjeissä on melko paljon kerrontaa. Tappamisen rinnalla rintamalla kukkivat myös romanssit, ja nuoret miehet kipuivat oman ikävaiheensa mukanaan tuomia vastuiden kasvamisista sekä epätodentuntuisia rauhallisia ajanjaksoja. Juhani (13.2.1942) kuvailee sivustaseuraajana ”ainoastaan papin parannettavissa” olevaa kaverin ja lotan suhdetta oman rintamakokemuksena sivujuonteena: *”Onnittelen, mutta etenkin siitä syystä, (ikävä tunnustaa) että emme saa pestä enään ruoka-astioitammekaan. Aivan kuin jossain hyvässä sadussa, niin tässäkin ilmestyy jotain erikoista syötävää pöydällemme, kuten paistit ym. herkut. Mitäpä tuumaat, eikö tässä sodassa ala tässä suhteessa olla jotain epäluonnollista? Ainakin minusta tämä tuntuu sellaiselta kun tämä ei sotaa nyt olisakaan, vaikka vanjoja ammutaan pihaamme. ’Kohtalolle ei voi mitään’, tuumi aina kaverini ja siltä nyt näyttää.”*

Sodan kokemuksen moniulotteisuus avartuu kirjeissä ennako-oletuksia laaja-alaisemmaksi: sotakaan ei ollut vain tappamista ja kuoleman läsnäoloa, vaikka Juhani (13.2.1942) omankin tulkinnan mukaan romantiikka rintamalla tuntui sotaa vasten ”epäluonnolliselta”. Asemasodan aikana sotakokemuksen vaikeaa hahmottamista voidaan kuvata ristiriitana sotaan liittyvien käsitysten, sen kuvaamiseen käytettävissä olevien kielellisten resurssien ja oman olemisen kokemuksessa. Miesten käsitys todellisesta sodasta ei vastannut oman elämän kulkua asemasodan suhteellisen rauhallisissa olosuhteissa, mitä on kuvattu sodan arkipäiväistymisenä. *”Muuten kaikki tuntuisi hyvin siviilimäiseltä, elleivät miehet olisi sotilaspuvussa. Sodasta ei tiedä mitään, ei ole vielä muistanut tänään tulla se vanjakaan lentämään”*, kirjoittaa Juhani (19.2.1942) asemasodan hiljaisista ajoista, jolloin heidän sodankäyntinsä aseelliset yhteenotot muodostuivat lähinnä venäläispommittajan satunnaisista vierailuista asemien yläpuolella. Toisaalta sodan raskauden rinnalla pitkästyminen ymmärrettiin myös paremmaksi vaihtoehdoksi: *”Et voi uskoakaan kuinka pitkältä tämä aika täällä voikaan tuntua. Päivä toisensa jälestä on aivan samanlainen ja on pakkaneen, että paukkuu. Hyvähän tämä on kylläkin, että saa olla näin rauhassa. Tätä aina toivoi, kun granaatit ulvoivat ja räiskyivät, ammuttiin, valvottiin, vaan eihän ihminen taida olla milloinkaan oikein tyytyväinen elämäänsä.”* (Juhani 27.1.1942.)

Kokemusnarratiiveja sisällään pitävistä aineistosta yhteiskuntatieteilijä Corinnen Squire (2008) on huomauttanut, että ne ovat usein *fragmentaarisia*. Tällä hän tarkoittaa sitä, että kokemuskerronta ei jäsenny samalla tavalla kronologisesti kuin tyypilliset juonelliset kertomukset. Kokemuskerronta voi olla hajallaan aineistossa, usein minä-muodossa kerrottuina ja lyhyinä kuvauksina. (Squire 2008, 41-46.) Kirjeaineiston luonteesta johtuva kerronnan fragmentaarisuus saattaa peittää alleen myös kerronnan fragmentaarisuuteen liittyvät jatkokysymykset, joita ei voi kirjeiden kerrontaa tarkasteltaessa sivuuttaa. Johtuuko kerronnan fragmentaarisuus muistakin kuin kirjeaineistoon liittyvistä syistä? Sotakokemuksen ristiriitaisuus ja jäsentymättömyys erilaisten roolien, menneen

ja nykyhetken sekä sotakokemusten kuvailuun käytettävien kielellisten resursien välillä lienee yksi kirjeiden fragmentaarisuutta selittävä tekijä.

Sodan kokemuksessa ja erityisesti asemasotavaiheessa ajan ja toiminnan pysähtyminen nousevat fragmentaarisuudessa yhdeksi kertomisen viittauspis- teeksi. Koska ei ole kirjoitettavaa, niin kerronnan kohteeksi nousevat vain ”tär- keiksi koetut” asiat. Sodan mukanaan tuoma ymmärrys vanhan järjestyksen muuttumisesta ennalta määräämättömäksi ajaksi ja oman olemisen mielekkyy- den pohtiminen uudessa tilanteessa eivät olleet helppoja tehtäviä. Kirjeiden kirjoittaminen koettiin hankalaksi. Kirjeissä usein käytetty tyyli soveltui parhai- ten toiminnallisten kokemusten kertomiseen, ja esimerkiksi asemasodan aikana tapahtumaköyhäksi koettu elämä ei antanut virikkeitä kirjoittamiselle. Yksityi- siä kirjeitä vaivasi sama loppuun kalutun teeman vaiva kuin virallista tiedotus- ta ja propagandaa (ks. Pilke 2011). Tämän tutkimuksen materiaalina käytetyissä kirjeissä sodan kokemukselle ei näyttänyt löytyvän mielekästä, juonen kokoa- vaa tekijää tai sitten kokemus ei vastannut niitä arvoja, joita elämään tai sotaan liitettiin.

Olen jo pitkän aikaa istuskellut ja miettinyt miten saisin Sinulle rakas Pörrini parhaiten jon- kinlaisen kirjekkeen syntymään. Eräs kaverini aloitti samaan aikaan kirjoitella kuin minäkin ja tämän tästä kuuluu ähkäisy ja kiros kuin naapuri olisi kovan painon alla. Kysäisin 'joko rupeaa äly jättämään, kun tuollaista ähkettä pidät', 'vie kun ei pysty muuta saamaan paperin nurkkaan kuin päivämäärän ja on jo 4 kuukautta aikaa, kun viimeksi tuli kirjoitettua kotiin.' Tuolla menolla menee hyvin 4 kuukautta ennen kuin tämäkään on valmis. (Juhani 22.7. – 23.7.1943.)

Nyt Juhani ei ole yhtään kirjoitustuulella, en tiedä mistä johtuu että pää tuntuu niin ras- kaalta kuin hiekkasäkki. Ei siellä ainakaan järki paina.”(Juhani 28.2. – 1.3.1943.)

Tapahtumaköyhän olemisen lisäksi kirjoittamiseen ilmaantuu uusi piirre ase- masodan myötä. Sodan alkuvaiheen aiheuttama pelonsekainen innostus muut- tuu epäilevämmäksi ironiaksi ja tylsyyden kuvaukseksi. Kirjeestä tulee yhä vahvemmin oman eksistentiaalisen olemisen ja mielenliikkeiden fragmentaari- sen kuvauksen paikka. Olavin kirjeissä erityisesti sodan lopulla toistuvana tee- mana on katkeruus ja jopa mielen järkkymisen pelko. Olavi (19.3.1943) kuvailee vesisadetta ja liejun täyttämiä juoksuhautoja sekä sitä, miten hän olisi valmis tarpomaan vaikka vyötäröään myöten liejussa mutta “[P]enkalle en mene. [- -]Ja johan tämä rupee käymään vaikka kenen hermoille alituinen kyttääminen. Tässä tuki- kohdassa tuli eilen yksi mies hulluksi, rupes aina näkemään ryssiä esteellä ja eikun vain sairaalaan. [- -] Eikä sitä tiedä, kuka tämän selväpäisenä kestää.” (Olavi 19.3.1943.) Pelko, katteeton uho ja katkeruus kertovat sodan kokemisesta ja tarpeesta ker- toa edes vähän sen arjesta jollekin. Silti kirjeiden kerronta erityisesti sodan lo- pulla muuttuu yhä fragmentaarisemmaksi ja taistelujen osalta hiljenee. Esimer- kiksi alun nopeasta etenemisestä Juhani kirjoittaa jonkin verran poikakirjamai- sesti ja seikkailuromaanien tyyliin, mutta vetäytymistaisteluista ei juuri mainin- toja ole. Sosiologi ja historioitsija Margaret Somers (1994) kirjoittaa, että katke- ruus, hämmennys, vallanpuutteen tunne ja uhriksi joutumisen kokemus saatta- vat johtua siitä, ettei kulttuurista löydy tarinaa, jonka avulla oman elämän ta- pahtumia pystyisi kertoman ja tulkitsemaan (ks. myös Hänninen 2000, 52). Psy-

kologisesti painottuvissa narratiivisissa tutkimuksissa on kertomisen vaikeutta ja hiljaisuutta selitetty muun muassa traumaattisen kokemuksen aiheuttamana itsesuojelumekanismina, jossa kipeät ja haavoittavat tapahtumat kielletään vai-kenemalla tai kuvaamalla niitä ”sanoin kuvaamattomiksi” (vrt. Brockmeier 2008, 22). Traumaattiset tapahtumat eivät kerrottaessa jäsenny juonellisesti, vaan traumakerrontaa kuvaa fragmentaarisuus, sekavuus, keskeneräisyys ja kaoottisuus, erityisesti tilanteissa, joissa tapahtumille ei näytä löytyvän mitään järjellistä selitystä (ks. esim. Laitinen & Uusitalo 2008, 107–108, 12; Brockmeier 2008, 19–23, 25–28).

3 "SINÄ RAKAS OLET SAANUT MINUT KAIKKINENI" - RAKKAUS, SUKUPUOLIROOLIT JA IHANTEET RINTAMAKIRJEISSÄ

Transgressiivinen diskurssi ja sota-ajan kirjeiden romanttisuus

Romanttinen rakkaus kulttuurisena konstruktiona

Tämän tutkimuksen aineiston muodostavissa kirjeissä rakkaus on ehkä eniten käsitelty teema. Sota-ajalle tyypillinen sentimentaalinen ja haaveksiva rakkausdiskurssi ylläpiti toisistaan erillään olevien ihmisten suhdetta ja rakensi lupauksissa jatkuvuutta menneen ja tulevan välille (ks. myös Hagelstam 2006; 2012). Tässä luvussa on tarkoitus tarkastella niitä keinoja, joilla rakkaudesta kerrotaan; mitä merkityksiä se saa miesten identiteetikerronnassa ja miten kuva rakastetusta naisesta rakentuu toisaalta romanttisen rakkauden saavuttamattomana kohteena, toisaalta aikansa ihanteita peilaavana hahmona. Suhteessa naiseen rakentuu myös sota-ajan heteronormatiivisessa diskurssissa rakastavan miehen kuva. Edellä mainittujen lisäksi paneudutaan kerrontaan, joka oli keino raottaa verhoa sotatilasta johtuvien rooli- ja sukupuolirepresentaatioiden edestä. Toisin sanoen rakkauskerronta mahdollisti itsen ymmärtämisen ja identiteetin rakentelun vallitsevia rooli- ja sukupuolirepresentaatioiden edestä. Sotilas ei ollut vain oman maansa puolesta uhrautuva sotakoneiston osa, vaan yksilönä läheisistään välittävä ja toista ihmistä rakastava. Rakkaudesta kertominen mahdollisti näin irtautumisen sodan ikeestä transgressiivisen diskurssin keinoin sekä omien subjektipositioiden asettamien rajojen ylittämisenä että olosuhteiden kritiikin tasolla. Tämän vuoksi aivan lopuksi analysoidaan ihanteiden, rakkauden ja sotatilan vuoksi päänsä nostaneen uhrimentaliteetin vuorovaikutusta miesten isänmaan rakkauden ilmauksissa.

Rakkauden filosofiaa tutkinut Irvin Singer (1984a, 5) on sanonut, että rakkaus ilmenee kielenkäytössä, jolla ilmaistaan kohteen hyvyyttä (ks. myös Tuovila 2008, 154; Harré & Parrot 1996). Tutkimuksen kirjeissä hyvän kuvauksella

on erilaisia kohteita kuten naisen tai isänmaan. Singer tarkoittaa kielenkäytöllä rakkauden määrittelyssä julkisen ja yksityisen risteytymistä. Rakkauteen sitoudutaan henkilökohtaisesti ja sen kohteella ajatellaan olevan erityistä arvoa poiketen kaikista muista mahdollisista rakkauden kohteista. Rakkaus siis tyydyttää rakastajan yksilöllisiksi tulkittavia toiveita, tarpeita tai haluja, vaikka tavat ymmärtää tuntemukset ja ottaa rooleja tulevat kokijan kulttuurisista resursseista (vrt. Singer 1984, 5; ks. myös Näre 1999; Haavio-Mannila & Roos 1998, 139–140; Hendrick & Hendrick 1992, 14–16). Miesten kirjeissä rakkauden ymmärtämistä muotoilevat narratiiviset resurssit olivat sekä sota-ajan propagandasta, modernisoituvasta agraarikulttuurista että oman aikansa populaariviihteestä nousevia kertomisen ja ymmärtämisen tapoja.

Kulttuurintutkijan kannalta rakkautta on hedelmällistä tarkastella osana kulttuurisesti välittyntä tulkintaa ja ymmärrystä identiteetistä. Edellisten lisäksi rakkauteen liittyvät oleellisesti sitoutuminen tärkeäksi koettuihin arvoihin ja lupaukset jatkumoa sekä yksilön toiminnan ennustettavuutta rakentavina tekijöinä (vrt. Ricoeur 1994, 114). Rakkauden kerronnassa avautuu tarkasteltavaksi yksilön identiteetin kannalta merkittäviä puolia, kuten sen yhteisöllinen sekä itse kerrottu, luova ulottuvuus. Esimerkiksi sota-aikana oli valtion edun mukaista korostaa yksilön uhrivalmiutta isänmaan ja sen tulevaisuuden hyväksi. Elämän merkitys haluttiin kytkeä vahvasti kotiin ja perheeseen, jonka eteen uhrautumisesta tarjottiin myös propagandassa oikeanlaisena rakkauden mallina (ks. esim. Olsson 2005, 67; Kempainen 2006b, 235; Kirves 2008; Tepora 2008). Miehen ja naisen ”oikeanlaisia” identiteettitulkintoja tuottivat diskurssit ja käytännöt, kuten propaganda ja kotirintaman valistustoiminta. Diskurssissa määrittävien ideaalien tulkinta osana itseä tai ideaaleihin samaistumisen vaikeus vaikuttivat käsitykseen itsestä rakastajana ja rakastettuna. Rakkaus on siis aina myös oikein rakastamista (ks. Singer 1984a, 1984b, 1987). Esimerkiksi romanttisen isänmaallisuuden nurja puoli, rakkaudessa hylätyksi tuleminen tai pettyminen, näkyivät lehtien kirjoituksissa, puheissa ja juoruissa. Näissä isänmaan petturuutta käsiteltiin rintamakarkuruutena, suomalaisten naisten saksalaisten sotilaiden kanssa solmimia suhteita huoruutena ja opportunistia kommunismina (ks. tästä myös 4. luku)

Sota-aikana rakkauteen liitetyt merkitykset tulevat helpoiten ymmärrettäviksi toisiin ihmisiin kohdistuneena modernina rakkautena (ks. Haavio-Mannila 1999; Hendrick & Hendrick 1992). Kirjeissä kahden ihmisen välistä rakkautta näyttäisi määrittävän erityisesti romanttisen rakkauden diskurssi. Käsitteen syntyhistoriaan liittyviä kiistoja ei tämän tutkimuksen puitteissa ole mielekäästä käydä läpi, koska yleisen käsityksen mukaan romanttisen rakkauden idea oli jo toisen maailmasodan aikana yleistynyt tapa käsittää (heteronormatiivinen) rakkaussuhde (ks. Singer 2009). Romanttisen rakkauden diskurssi määrittelee rakastavaisten (heteronormatiiviset) roolit esimerkiksi kirjeiden kerronnassa välittyvinä käsityksinä miehelle ja naiselle sopivista töistä ja rooleista perheessä. Diskurssin seksuaalisuutta ja oikeanalaista rakastamista määrittävät normit näkyvät kerronnassa muun muassa seksuaaliseen kanssakäymiseen liittyvinä käsityksinä. Tämän lisäksi romanttisen rakkauden diskurssi tarjoaa ta-

van kehittää rakkauden intensiteetin rakennusaineeksi saavuttamattoman, eli esteellisen, rakkauden tematiikkaa. Intensiteetti näkyy kirjeiden kerronnassa esimerkiksi läheisyyden kaipuuna ja sitä korostavien kerronnallisten tehokeinojen käyttämisenä oman rakkauden kokemuksen kuvauksissa. Lopulta romanttinen diskurssi lujittaa uskollisuutta parisuhteessa ja näin myös perheinstituutiota sen sisältämässä käsityksessä yhdestä ja ainoasta oikeasta rakkaudesta (Jallinoja 1984; 1997; 2000, 22–37; Henrick & Hendrick 1992, 61).

Romanttinen rakkaus tarkoittaa siis rakkauden ympärille rakentunutta diskurssia, joka tuottaa haaveilun ja toiveiden ohella konkreettista toimintaa ja antaa kulttuurissa välineen ymmärtää samalla tavalla rakkautta koskevat tulokset. Yhteiskuntatieteilijä Marja Kaskisaari (1998, 276) puhuukin romanttisen rakkauden ”institutionalisoivasta voimasta”. Romanttisen rakkauden diskurssia uusintavat erilaiset kulttuurituotteet, joista merkittävimpiä olivat sota-aikana viihdeteollisuuden tuottamat rakkauselokuvat ja iskelmät sekä erilaiset lukemistot ja kevyet kaunokirjalliset tuotteet. Pierre Bourdieun tavoin voitaisiin sanoa, että romanttisen rakkauden ajatus on jaettu makutottumus, jossa yhteisiä mieltymyksiä vertaillaan opittujen makutottumusten pohjalta (Soikkeli 1999, 19–20). Kulttuuriset tuotteet tarjosivat aineksia rakentaa myös kirjeiden romanttista kerrontaa miehiä ja naisia yhdistävän romanttisen maun mukaiseksi. Viitaukset yhteisesti tunnettuihin, rakkauden ideaaleja ilmaiseviin elokuvaan ja yhdessä koettuihin tapahtumiin, loivat tunteen yhteenkuuluvuudesta. Siksi yhteisten kokemusten uudelleen tuntemisen paikkoja oli niin tärkeää rakentaa kirjeiden transgressiivisessä diskurssissa.

Esteellinen rakkaus: sota-ajan romanttisen rakkauden jännite

Romanttisen rakkauden käsityksessä esteillä on rakkauden täyttymyksessä merkittävä rooli. Romanttisen rakkauden traaginen piirre ja levottomuutta lietsova voima on toisen saavuttamattomuus tai etäisyys²⁸. Eron tuottama etäisyys on osaltaan kirjeiden olemassa olon syy. Välimatka herätti nostalgisen tavan lähestyä hyvää mennyttä (ja tulevaa) elämää, johon nainen asettui muistojen ja elämänodotusten mukaisena idealisoituna hahmona ja rakkauden kohteena. (Vrt. de Rougemont 1974, 37; Jallinoja 2000, 22–24.) Kirjeiden kerronnassa uskollisuus ja rakkautta uhkaavat tekijät ovat esteellisyyden teemoja, joiden voittaminen nousee merkittäväksi osaksi romanttisen rakkauden kerrontaa. Toisen jälleennäkemisen odottelu ja aikaisempien jälleennäkemisten muistelu luovat kerronnalliset puitteet esteiden voittamiselle. Kerronnan tarkoitus on tuottaa lohduttavia merkityksiä odotuksen ympärille sekä kertojan että oletetun lukijan näkökulmasta. Odotuskerronta tematisoi näin kirjeissä esteellisyyttä ajan kokemuksena.

²⁸ Jo keskiajan ritarioromantiikkaan juontuva piirre miehen (ritarin) puhtaan rakkauden ja rakkauden kohteena olevan naisen (lady) suhteesta perustuu etäisyyden ja sen uskollisuudelle aiheuttamien vaatimusten jännitteelle. Koettelemusten jalostama rakkaus ymmärrettiin epäseksuaalisena, eikä ritarioromantiikan rakkauden täyttymys juurikaan lataudu eroottisista sivumerkityksistä. Oleellista oli rakkauden kohteena olevan naisen idealisoiminen ja tämän idean rakastaminen. (de Rougemont 1974, 37; Jallinoja 2000, 22–24.)

Modernissa romanttisen rakkauden tematiikassa esteellisen rakkauden ajatus sisäistyy tunnetilojen tai sosiaalisten esteiden luomaan rakkauden täytymyksen mahdottomuuteen (Jallinoja 2000, 23, 35, passim.). Mahdottomuudella takoitan tässä sitä romanttista käsitystä, että rakkauden tunne vaikuttaa tukahdutetulta, kohdettaan hakevalta levottomalta liekiltä, jonka roihu uhkaa samalla sekä sammua että tappaa sitä sydämessään kantavan²⁹. Vaikka sotaajan kirjeissä rakkauden tiellä olevat esteet liittyvät selkeästi toisen poissaoloon ja menettämisen uhan aiheuttamaan pelkoon, ei kysymyksessä ole tunteiden kohtaamattomuus vaan läheisyyden kaipuun täyttymättömyys – ikävä. Myös kertojan identiteetti rakentuu kirjeissä ikävän merkityksissä, suhteessa poissaolevaan. Barthes (2000, 211) kuvaa tilannetta rakkaussuhteeseen kuuluvana olemuksellisenä yksisuuntaisuutena, jossa ”minä, joka on aina läsnä, rakentuu vain suhteessa sinään, joka on jatkuvasti poissa”.³⁰ Rakastuneen ihmisen käsitys itsestä rakentuu tiiviinä, jopa symbioottisena kahden ihmisen liittona, jossa itse saa merkityksen vain toisen kanssa ja päinvastoin. Siksi eron ja esteellisyyden merkitys toisen läsnäolon kokemisen tarpeen kanssa on rakkauskerronnan yhteydessä niin olennaista. Mitään todellista identiteettien sulautumista ei tapahdu, ihmiset pysyvät omina itsenään rakastuneenakin. Siitä huolimatta sulautumisen teema on romanttisessa kerronnassa oleellinen, koska siinä muodostuu kerronnallinen subjektipositio: me (ks. Singer 2009, 19–27).

Esteellisyys ja ero ilmaistaan kirjeissä yhdessäolon lähestulkoon väkivaltaisena loppumisena. Eron hetkeä kuvataan kivun kielellä. *”Vaikeammalta kuin lähtö kotoa, tuntui erota Sinusta rakas. Oli kuin jokin näkymätön koura olisi repinyt sisintäni katsoessani junan porteilta tuskaista ilmettäsi pikku Pörrini. Olin jotensakin alakuloisella mielellä koko matkan. Ei edes haitarin soittaja saanut mieltäni valoisammaksi, vaikka hän koittikin epätoivon vimmallalla pitää niitä ryppyjä suorana.”* (Juhani 4.2.1944.) Eron aiheuttamat tekijät jäävät näkymättömäksi kouraksi, koska ne ovat olosuhteina kokijalle itsestäänselvyyksiä. Sota erottaa. Tunnettaan Juhani kuvaa sisimpänsä repimisenä, mikä konkretisoi erkaantumista toisesta lihallista kokemuksesta tavoittelevalla kielellä, paikantumattoman sisimmän repeytyessä Marjatan surkean ilmeen ilmaiseman ikävän vuoksi. Repeytyminen on voimakas ja väkivaltainen ilmaus, jolla romanttisen rakkauden eron tunteen voimakkuutta korostetaan. Repiminen myös erottaa, tekee yhden jälleen moneksi ja sisimmän repiminen tekee meistä jälleen kaksi minua. Romanttisen rakkauden kuvastossa sydämen varastaminen vastaa tätä erkaantumisen tunnetta ja poissaolon kuvausta rakastumisen kuvauksena.

²⁹ Eurooppalaisen romanttisen fiktion yhtenä varhaisimmista ja klassisimmista muotoiluista pidetyssä Goethen Nuoren Wertherin kärsimyksissä rakastetun tavoittamattomuus, etäisyys ja tunteiden kohtaamattomuus ajavat omalta osaltaan nuoren miehen itsetuhoisaan tekoon. Kyseessä on sisäisten estojen ja sosiaalisen eriarvoisuuden yhteisvaikutus.

³⁰ Platonin Pidoissa kuvataan myytti rakkauteen olemuksellisesti liittyvästä toisen poissaolon aiheuttamasta levottomuudesta ja yksilön tarpeesta löytää itseä täydentävä puolisko. Ajatus on tyypillinen länsimaisen romanttisen rakkauden diskurssissa ja lienee ollut yksi merkittävä viittauskohde myös Barthesin rakkauden yksisuuntaisuuden ja poissaolon ajatuksissa.

Erokerronta muodostaa miesten kirjeissä kohtalonomaisten tilanteiden ja vaikuttamisen mahdollisuuksien puutteen kokemuksen. Esimerkiksi Olavin kirjeissä usein toistuvat metafyyysiset pohdinnat Jumalan rangaistuksesta ihmis-kunnalle ja hänelle itselleen, tulevat katkerana esiin hänen miettiessään Jumalan roolia ihmisten kokemassa sodan kärsimyksessä. ”Eikö se ole jo kyllin paljon, kun saamme olla näin paljon erossa toisistamme? Mitä pahaa olemme tehneet että Herran täytyy näin meitä rangaista?” (Olavi 30.4.1942.) Kurkotus tuonpuoleiseen ja syiden etsiminen omalle pahalle ololle, sanoittavat kokemusta omien vaikutusmahdollisuuksien ulottumattomissa olevista syistä rakkauden tiellä oleville esteille. Tämä piirre rakentaa rakkauskerrontaan kestämisen merkityksiä, joiden on tarkoitus syventää rakkautta. ”Voi olla että tämä korkeimman tahdosta vielä kääntyy hyväksi. Mutta ei ainakaan meidän ihmisten järki sano tämän olevan oikein.” (Olavi 14.5.1942.)

Repimisen ja tuskan teemat erottaessa näkyvät mielenkiintoisella tavalla myös Olavin kirjeessä, jossa hän kuvaa sydämensä valloitusta. ”Aina ennen kun oltiin kahden, minusta tuntui kuin sinä rakas [- -] olisit silloin vallannut minun sydämeni niin täydellisesti, ettei sinne olisi enää kellään toisella tilaa. Mutta nyt kun tuo pikku pellavapä tyty on meillä kolmantena, tuntuu kun hän olis ihan huomaamatta valloittanut osan sydämestäni.” (Olavi 22.6.1942.) Sydän ja rakkaus pyritään tekemään konkreettiseksi, jaettavaksi ja materiaaliseksi olioksi, jonka voi valloittaa. Sulautuminen yhdeksi kokonaisuudeksi tapahtuu kivuttomasti, ja toisen olemus liukuu valloittajan varjon tavoin rakkauden maaperälle, sydämeen.

Olavi kuvailee, kuinka lapsi on huomaamatta valloittanut osan hänen sydämestään. Näin myös lapsen rakkaus, joka muuten mielletään romanttisen rakkauden ulkopuolelle, ammentaa romanttisen rakkauden narratiivisesta resurssista huomaamattomana rakkauden kohteena. Lapsen rakkautta ei voi romanttisessa diskurssissa kuvata muuten kuin passiivisena, huomaamattomana, koska aktiivisuus muuttaisi isän ja lapsen suhteen romanttisen rakkauden diskurssissa moraaliltaan kyseenalaiseksi. Isän ja tyttären rakkaus ei voinut olla aktiivinen ja aiheutettu, vaan rakkaus oli suhteessa luonnolliseksi ajateltu asia. Rakkaus on, sitä ei tehdä. Olavi (22.6.1942) jatkaa kirjeessään ”*Olettehan te osa minua*”. Rakkaus on tehnyt perheestä yhteen sulautuneen yksikön, jonka erotaminen on väkivaltaista ja kivuliasta. Lomalta lähtiessään Olavi oli tuntenut, kuin jotain olisi repäistänyt hänestä irti, ”*etten jo ihan tuskasta huutanut*”.

Erityisesti Olavin kirjeissä poissaoloa ja eroa merkitsevät kyyneleet. Kyyneleistä ja itkusta kertominen tuovat toisen lähelle lukijaa ja piirtävät näkyviin tunteiden intensiteettiä ja kyseenalaistamattomuutta. Lapsen ja naisen itkua on pidetty sallitumpana, koska heidän olemukseensa on Suomessa liitetty herkkyyden ja heikkouden piirteitä (ks. esim. Räisänen 1995, 138–155). Miehellä kyynel ja itku ilmaisevat kirjeissä tosissaan olemista. Itkua pusertava mies on suomalaisessa kulttuurikuvastossa juurillaan, selviämässä yksin vastatuulella maailmaa vastaan. Kyynel on sota-ajan selviämisen ja pärjäämisen eetoksessa myös aidosta voimattomuudesta kertomista. (Sota)tila joka ympäröi ihmisiä ei ole omissa käsissä, ja vaikutusmahdollisuuksien puute kirjoitetaan silmistä va-

luviksi kyyneliksi. Kyyneliä voi yrittää pidättää, mutta niiden tuloa ei voi hallita. Ikävistä ja kyynelistä kertominen ilmaisevat kirjoittajasta miehisyiden stereotyyppisiä representaatioita moniulotteisemman kuvan, hän on kaikesta huolimatta tunteva ja hauras ihminen.

Agraarikulttuurissa Suomessa vallinnut arvo omin käsin tekemisestä, selviytymisen eetos ja miehisen voiman ja kyvykkyyden ihannointi asettuvat kyseenalaiseksi tilanteessa, jossa mikään henkilökohtainen ominaisuus ei tuo toista lähelle ja tyydytä läheisyyden kaipuuta – saati sitten poista sodan aiheuttamia esteitä elämästä. Vaikka kyyneleet ovat kirjeissä sallittuja yksityisiä vihjeitä omasta tunnekokemuksesta, eivät ne ole sallittuja rintaman miesryhmän keskuudessa. Voimakkaat tunnetilat tai heikkous eivät sota-aikana, eivätkä sen jälkeenkään, kuuluneet hyväksyttäviin miesten ilmaisemiin tunteisiin. Seuraavassa Olavin kirjeen katkelmassa Annelin kirjoittamien kirjeiden välillä on kulunut aikaa, ja Olavi on huolestunut, koska ei ole kuullut Annelista mitään pitkään aikaan. Kun odotettu kirje vihdoin tulee, Olavi ei pysty pidättelemään tunteitaan ja lähtee metsän helmaan lukemaan ja kirjoittamaan. Huoli on toisaalta osoittautunut myös todeksi, koska Anneli kertoo olleensa sairaana. ”*Olen niin liikutettu, että käsi tahtoo vapista. [- -] En tahtonut toisille näyttää kyyneleitäni, mutta täällä ne tulevat valtoimenaan. Enkä tahdo niitä estääkään, edes hiukan ne tuntevat tuovan lohtua, vaikka se onkin niin kovin vähän.*” (Olavi 30.4.1942.)

Ikävän merkitykset näyttävät rakentavan siltaa kaukana olevaan liitettyihin odotuksiin ja toiveisiin. Läsnaolon kaipuu, vaikkakin vain kirjeellä, voi ilmetä pettymyksenä ja syyllistämisenä, ”En tänään kyllä saanut kirjettä sinulta, mutta siitä huolimatta kirjoitan. Minusta näet se on jokapäiväinen velvollisuus kirjoittaa sinulle kun olen siihen tottunut ja teenkin sen aina kun siihen on vain aikaa [ja] tilaisuutta.” (Olavi 14.7.1942.) Kirjeiden saaminen on konkreettinen osoitus, että yhteinen muistojen ja läsnäolon maailma on osa toisenkin elämää. Jatkuvuus taataan kirjoittamalla, mikä korvaa päivittäisen toisen huomioimisen. Tämä on Olavin mukaan ”velvollisuus”, eli enemmän kuin vain hyvä tapa tai toivomus. Suhteen jatkuvuutta ja ylläpitoa korostavat merkitykset tulevat ilmi myös Olavin arviossa kirjeiden merkityksestä ja sisällöstä: ”Ja aina sitä tuntuu vain olevan jotain hupattamista näissä kirjeissä, vaikka joku voisi ajatella, että mitähän asiaa sitä aina on kirjoittaa. [- -] Ainahan erossa ollessa ja toisiaan kaivatessa syntyy yhä uutta ja uutta ajateltavaa ja kerrottavaa.” (Olavi 14.7.1942.)

Välimatka tuo mukanaan myös selkeästi näkökulman rakkauteen tekona. Rakkaus ei ole vain yksilön tunne vaan vuorovaikutuksessa ja yhteisessä ymmärryksessä syntyvä side, joka tulee olemassa olevaksi toistossa. Olavi (14.7.1942) kirjoittaa Annelille: ”Sanat ovat köyhiä ilmaisemaan tunteitani sinua kohtaan.” Kyseessä ei ole varsinaisesti kyvyttömyys ilmaista tunteita kielellisesti vaan kielen abstraktius, jonka vaikutus toiseen jää kirjeiden välityksellä arvailujen varaan. Tunteen voimakkuuden laimeneminen välimatkan vuoksi pelottaa, ja epäily sanojen riittävydestä rakkauden osoituksessa kertoo välimatkan ja ikävän yhteydestä. Kosketus etäältä muuttuu kaukaa hipaisuksi ja rakkauden ilmaukset ilman läsnäoloa latteiksi ja yksiulotteisiksi sanoiksi. Miesten kirjeissä toistuvat usein toiveet toisen onnelliseksi ja tyytyväiseksi tekemisestä, mihin

liittyvät konkreettiset suunnitelmat elämän järjestämisestä. Teko, lahja tai kosketus olivat konkreettisia ja välittömiä osoituksia rakkaudesta, joita rakkauden sanat arjessa tuntuivat vain kuorruttavan.

Länsimaista romanttista rakkauden käsitystä tutkineen Denis de Rougemont'n (1974, 37, 42) mukaan romanttinen rakkaus kieltää välittömän läsnäolon, koska eron ja yhteen palaamisen jännite rakentaa rakkauteen intohimon. Tämän vuoksi rakastavaiset jopa keksivät romanttisen intohimon säilymiseksi esteitä kokeakseen rakkauden täydellisemmin. Rintamalla pahaa vastapuolta täyttymystä odottavan rakkauden tiellä edustivat myös "herrat" eli lomista päättävät upseerit. Vaikka "herrat" olivat toki olemassa ilman heidän keksimistäänkin, romanttisessa kerronnassa heidän roolinsa miesten ja naisten välissä täytyi kuitenkin ottaa käyttöön luovalla tavalla ja "keksiä" osaksi esteellisen rakkauden kertomusta. Koska rakkaus ja loman toteutuminen merkitsivät toisen läsnäoloa, on niiden välinen yhteys kerronnassa tiivis. Loman saaminen ja rakkauden kokeminen olivat saman kolikon eri puolet. "Nämä herran puhvelit aikooivat varmaan ihan vieroittaa puoliset toisistaan" (Olavi 18.1.1943). Kaihoisan rakkauden tunteen vaikutelman aikaansaamiseksi esteiden läsnäolosta kertominen oli myös tyyllinen tehokeino. Romanttisessa rakkaudessa tuska ja ero ovat rakkauden kokemuksen kiinteitä osia (ks. esim. Singer 1987, 29; de Rougemont 1974, 41–46, passim.).

Rakastavaiset toisistaan erottavat vihamieliset voimat voivat olla luonteeltaan joko sosiaalisia tai metafysisiä. Idealistisessa rakkauden perinteessä ikävän ja tuskan rinnastaminen liittyvät näkemykseen toisiinsa sulautuneiden rakastuneiden ihmisten väkivaltaisesta erottamisesta. Tyylikeinoksi ikävän ja eron vuoropuhelun tekee sen väkevyys rakkauden merkitystä alleviivaavana tekijänä. Ikävästä ja tuskasta kirjoittaminen on kokemuksen ja tunteen kuvausta, mutta myös vaikuttamista toiseen melkein perverssiltä tuntuvan kiertotien kautta. Mitä enemmän ikävöijän haavoihin ripotellaan suolaa, sitä makeammalta tämän pitäisi tuntua ikävöidystä, joka ikävän kertomuksissa pääsee käsiksi tuohon kokeemukseen. Rakkauden esteistä kertominen myös lujittaa rakkautta. Paitsi intohimoisen jännitteen, se tuo myös luottamuksen kerrontaan. Rakkaus lujittuu, koska se kestää kaikki sitä uhkaavat ja sen kukoistamista estävät voimat.

Ihanteellisia naisia ja erilaisten yhteensulautumisia

Sukupuoliroolit ja modernisaatioprosessi romanttisen rakkauden merkityksissä

Rakkautta sosiokulttuurisena ilmiönä tutkineita näyttää yhdistävän yksi yhteinen käsitys: romanttinen rakkaus on syntynyt historiallisessa tilanteessa, jossa idea yksilöllisestä ja erillisestä itseystä on muodostunut (ks. esim. Giddens 1991; Hendrick & Hendrick 1992; Jallinoja 2000). Kyseessä olisi näin ajatellen moderni ilmiö, jonka mahdollisti yksilön sosiaalinen liikkuvuus ja itsenäisyys. Tässä tilanteessa mahdollistui ajatus myös vapaaehtoisesta parin muodostuk-

sesta ja ensisijaisesti rakkauteen perustuvasta avioliitosta. Ajallisesti arvioiden moderni romanttisen rakkauden ajatus olisi näin ajatellen noin 200 vuotta vanha ”keksintö” (Hendrick & Hendrick 1992, 22).

Rakkauden käsitysten filosofiaa ja historiaa tutkinut Irving Singer (2009) argumentoi vahvasti romanttisen rakkauden historiallista tuoreutta vastaan. Singerin mukaan romanttisen rakkauden tiettyjä muotoja voidaan toki pitää romantiikan ajan intellektuellien kehittelemänä ajatusmalleina. Romanttiseen rakkauteen liittyvien ajatusten juuret ovat kuitenkin löydettävissä pidemmältä aikajaksolta länsimaisesta kulttuurishistoriasta, aina antiikin ajattelusta saakka – tosin usein alkulähteistään maallistuneempina muotoina (ks. myös Singer 1984a, 1984b, 1987; Jallinoja 2000, 22; Luhmann 1986, 42, 44). Esimerkiksi romanttisen rakkauden perusajatus miehen ja naisen erilaisuudesta sekä tästä erilaisuudesta syntyvästä jännitteestä ilmenee jo Shakespearen tuotannossa ajoittain jopa suloiseen vihamielisyyteen – Benedick ja Beatrice – kallistuvissa miehen ja naisen suhteen kuvauksissa (ks. myös Singer 2009, 4–7; de Rougemont 1974). Kulttuurisesti ja historiallisesti määrittävien sukupuolijärjestelmien tutkimuksen mukaan miesten ja naisten olemuksellista erilaisuutta korostava ajattelutapa tulee Suomessa esiin erityisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, jolloin sukupuolta koskevien tulkintojen perusteeksi nousivat sekä yhteiskunnalliset arvonäkökulmat että lääke- ja luonnontieteelliset selitysmallit (ks. esim. Räisänen 1995).

Suomalaisessa kontekstissa myös rakkausavioliittokäsityksen ja sitä myöten romanttisen rakkauden käsityksen yleistymisen rakkauden ymmärtämisessä juontuu 1800-luvulle porvarilliseen kulttuuriin (ks. Häggman 1994). Vielä 1800-luvun alussa perhe ymmärrettiin maaseudulla samassa taloudessa asuvien ihmisten kokonaisuutena eli perhekuntana, jonka tarkoitus oli yhteisesti turvata toimeentulo. Tälle perustalle rakentui myös ajatus avioliitosta. Avioliiton solmimisperusteet olivat taloudellisia emotionaalisten tekijöiden jäädessä taustalle. Taloon haettiin ensisijassa emäntää, ei vaimoa. Vahvalta kuulostava väite tulee kuitenkin ymmärtää tutkimuksissa esiin nousevana painotuserona verrattuna rakkausavioliittokäsitykseen, eikä ole mielekästä väittää, ettei esimerkiksi maaseudulla solmituissa avioliitoissa olisi ollut mahdollista vahvojen tunteiden läsnäolo. Staattisen sääty-yhteiskunnan murtuessa ja naisen ja miehen tehtävien eriytyessä perhekuntien sisällä, käsitys avioliiton perusteista alkoi muuttua. Erityisesti keskiluokkaisen sivistyneistön piirissä muotoillut käsitykset avioliiton ehdoista vaikuttivat rakkauteen ja järkevään vastuullisuuteen perustuvan avioliittokäsityksen syntyyn Suomessa. Tämä porvarillinen ihanne yleistyi Suomessa 1800-luvun myötä, ja sitä alettiin istuttaa ”kansankasvatusprojektein” kansan syviin riveihin. (Räisänen 1995, 35–38; Löfström 1999, 173–177, passim.)

1900-luvun alussa avioliitto oli vahvasti yhteiskunnallinen kysymys. Aikalaiskeskustelussa avioliitto ymmärrettiin erityisesti kristillisestä perinteestä käsin miehen ja naisen suhteen mallina. Kirkon tulkinta eri sukupuolta olevien välisen suhteen merkityksestä oli, että uskonnollisen ja yhteiskunnallisen elämän perusta lepää heteropariskunnan muodostamassa perheessä. Yksiavioisuus muodostui määrääväksi ihanteeksi ja sitä perusteltiin Matteuksen evanke-

liumin 19 luvun 6 jakeella: ”niin eivät he enää ole kaksi vaan yksi liha”. Tämän lisäksi Lutherin opetuksen mukaan avioliiton tulkittiin olevan se ”pyhin säädys”. (Räisänen 1995, 75, passim.) Identiteettien liudentuminen toisiinsa on myös oleellinen romanttisen rakkauden teema, jolla halutaan ilmaista ihmisten yhteensopivuutta kohtalonomaisella ja uniikilla tavalla. Suomalainen sanonta ”vakka kantensa löytää” kuvaa tätä käsitystä jokaiselle olemassa olevasta yhdestä oikeasta rakkauden kohteesta.³¹

Suomalaiseen 1900-luvun alun rakkauskäsitykseen liittyy vahvasti perhe- ja kotikeskeisyys. Itsenäistymisen jälkeinen aika omaa identiteettiään rakentavassa Suomessa sekä sodan uhkan ilmapiiri olivat otollinen maaperä perheen rakentavaa merkitystä korostavalle ajattelulle. Perhekeskeisen ajattelun onkin sanottu nousevan pintaan erityisesti silloin, kun isänmaa on uhattuna. Perheen merkitys on monitahoinen. Se tarkoittaa ensinnäkin kasvualustaa uusille kansalaisille ja maanpuolustajille, mutta toisaalta myös kansakunnan ydintä, joka manifestoi tärkeiksi koettuja siveellismoraalisia arvoja sekä ylyksilöllistä lojallisuuden ihannetta. (Nevala 2002, 94; Häggman 1994, 176–181, 215–216.) Miesten ja naisten välisiä parisuhteita tarkasteltiin sota-aikana julkisessa keskustelussa juuri tästä näkökulmasta käsin. Uskollisuutta ja siveellisyyttä korostettiin arvoina paitsi parisuhteessa, mutta myös isänmaallisina arvoina, joiden puutetta propagoitiin epäisänmaallisuutena (Olsson 2005, 161–163).

Oleellisempia kuin romanttisen rakkauden synnyn ajoittaminen, tai jonkin romanttisen rakkauden piirteen olemuksesta viimeisen sanan sanominen, ovat tämän tutkimuksen kannalta kaksi näkemystä: (i) romanttinen rakkaus liittyy vahvasti modernin yksilöllisen identiteetin rakentamiseen yksilöllisen pohdiskelun ja sitoumusten kautta, ja (ii) kytkeytyy vahvasti aikansa ihannerakkauden ideaaliin ja sitä representoiiviin kulttuurituotteisiin ja toimintatapoihin. Romanttinen rakkaus on yksi kulttuurin sisällään pitämä rakkauden ja rakastamisen muoto. Romanttisella rakkaudella tarkoitetaan tässä siis tapaa rakastaa, mikä pitää sisällään sekä käsityksiä että toimintaa. Rakkaus on kulttuurissa konstruoitu diskursiivinen ilmiö, jonka vaikutus näkyy käytänteinä diskurssiin sosiaaliseen yksilöiden elämässä. Rakkauden muodot eivät ole siis viattomia kuvauksia, vaan pitävät sisällään myös moraalisia käsityksiä, suosituksia ja ajatuksia sosiaalisista velvoitteista. (Ks. esim. Haavio-Mannila 1999).

³¹ Identiteettien liudentuminen on eurooppalaisessa kontekstissa myös muista kuin kristillisistä lähteistä ammennettu romanttisen rakkauden elementti. Eurooppalaisessa kontekstissa ajatus juontaa juurensa platonistisesta perinteestä, jossa todellisen rakkauden ajateltiin olevan sielun sulautumista rakkauden tai kauneuden ideaan, jonka maanpäällisestä heijastumasta saattoi tulla tietoiseksi rakastettunsa kautta. Tätä täydellistä rakkauden tilan saavuttamista kuvataan muun muassa Platonin (1999) *Pidoissa*. Kielellisen kuvauksen tasolla sulautuminen tarkoittaa murrosta ja liukenevista identiteeteistä, jossa kahdesta ”minästä” tulee ”me”. Täydellistymistä merkitseviä kulttuurisia muotoja voidaankin ajatella kahdesta perusnäkökulmasta käsin, joihin liittyy vahvasti myös kunakin historiallisena ajankohtana vallalla olleita käsityksiä hyvästä elämästä, arvoista ja moraalista. Esimerkiksi 1800-luvulla romanttikot olivat taipuvaisia pitämään sulautumisen ideana aviollista rakkautta romanttisen rakkauden täydellistymänä, jossa kaksi ihmistä muodostaa rakkauden voimasta syntyneen jakamattoman liiton. (Singer 1987, 4–6; ks. myös Singer 1984a.)

Romanttinen rakkaus ja siihen liittyvien käsityksien kokonaisuus on historiallisen prosessin tulos, johon ovat vaikuttaneet monet sosiaali-, talous- ja kulttuurihistorialliset tekijät. Käsitteellisesti romanttinen rakkaus on historiallinen konstruktio, jota tarkastelen kirjeiden kerronnassa tuotetuissa merkityksissä. Romanttisen rakkauden muoto ei ole ainoa rakkauden muoto, joka länsimaisessa kulttuurihistoriassa on tunnettu, vaikka sen merkitys nykypäivänä onkin saanut ison aseman. Aina ei kuitenkaan ole ollut niin, eikä miesten ja naisten välisiä rakkaussuhteita ole ajateltu ja määritelty vain romanttisen rakkauden koodiston mukaan – aivan kuten ei nykyäänkään. Ideologiseksi romanttisen rakkauden voi sanoa muodostuneen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tuolloin kaupungistumisen ja yksilöllistymiskehityksen myötä rakkauteen alettiin liittää näkemyksiä yksilön valintaan perustuvista ihmissuhteista. Yhteensopivuudesta tuli kriteeri rakastavaisten yhdessäololle. Toisaalta avioliitto alettiin ymmärtää ja kuvata rakkauteen eikä muihin arkisempiin näkökohtiin perustuvana instituutiona. (Jallinoja 2000, 21; Häggman 1994; Hendrick & Hendrick 1992, 3–5.)

Suhteutan rakkauteen liittyviä merkityksiä kirjeiden syntyhetken historialliseen kontekstiin, mutta pyrin tuomaan esiin myös kirjeiden romanttiseen rakkauteen liittyvän monimerkityksisyyden saattamalla merkitykset vuoropuheluun romanttisesta rakkaudesta esitettyjen yleisten näkökulmien kanssa. Romanttisen rakkauden diskurssin sisäistäminen Suomessa näkyy esimerkiksi viihteellisessä kaunokirjallisuudessa tai elokuvissa ja musiikissa, jotka olivat sota-aikana jo Suomessakin osa kansainvälisestä populaarikulttuurista vaikuttavia ammentavia massakulttuurin tuotteita (ks. esim. Sedergren 1999; Niiniluoto 1994; Niemi 1984). Tarkoitus on valottaa yksilöllisten kokemusten ja rakkauskerronnan moniulotteista ja kulttuurista luonnetta, jolla on yhtymäkohtia yleisinä nähtyihin piirteisiin romanttisen rakkauden kuvauksissa. Kirjeissä kerrottua ei kuitenkaan automaattisesti voi ymmärtää rakkaustarinoiden konventioita toistavina narratiiveina, vaikka ne ammentavat romanttisen rakkauden diskurssia uusintavista narratiivisista resursseista. Sota-ajan kirjeiden romanttisen rakkauden eri vivahteet voidaan tulkita suhteessa romanttisen rakkauden teorioihin, mutta silti ne ovat aikansa omaperäisiä muotoiluja tutuista teemoista (ks. myös Jolly 1996).

Ihanteellisen naisen ylevöittävä voima kirjeissä

Toisen maailmansodan aikaisia näkemyksiä rakkaudesta Suomessa ja keskieu-rooppalaisia näkemyksiä rakkaudesta keskiajalla yhdistää kaksi tekijää: sotilaan/ritarin roolin tärkeys miehuuden määrittelyssä ja naisten idealisointi miehen rakkauden kohteena. Vaikka modernin sodan suomalaista sotilashahmoa ei voi helposti rinnastaa ritarirunouden luomaan ritarikuvaan, on keskiajan ritari-runoudessa ilmenevässä rakkauskäsityksessä piirteitä, jotka elävät omintakeista elämäänsä myös 1900-luvun korpisoturin kirjeenvaihdossa.

Keskiajalle juontuvaan hovirakkauteen ja ritariromantiikkaan liittyvä romanttisen rakkauden muoto kehittyi hillitsemään sekä esteettisen että moraalisena ideaalin hahmossa keskiajan yläluokan hillittömyyttä. Alemmissä säädyissä

kirkko vastasi moraalisesta ja esteettisestä kurista. Hovirakkaus voidaankin tulkita eräänlaiseksi hovietiketin määrittelemäksi näytelmäksi, jossa jokainen tiesi säännöt ja toimi niiden asettamien rooliodotusten mukaan. Romanttisen halun kohteena oli erityisesti hovinainen, jonka olemusta idealisoitiin trubaduurien esittämässä lyriikassa. Nainen asetettiin jalustalle etäisen palvonnan kohteeksi. Näin hovin ja yhteisön jäsenet pakotettiin rakkauden säännöstön mukaisesti kontrolloimaan tunteitaan ja intohimon aiheuttamia ylilyöntejä. (Huizinga 2000 [1919], 149–175 ; Soikkeli 1999, 24; Singer 1987b, 20–23; de Rougemont 1974, 76.)³²

Hovirakkauden kuvauksissa aatelisen naisen idealisoimiseen liittyy tämänkin tutkimuksen kannalta kiintoisa piirre. Lady esitettiin niissä ideaalina ja kaukaisena hahmona. Konkreettisia kohtaamisia rakastajan ja rakastetun välillä saattoi olla vähän tai ne olivat harvinaisia. Eron ja kohtaamisten jännitteestä syntyneestä ikävästä muodostui keskeinen osa hovirakkautta. Hovirakkauden draama ammentaa esteiden, uhkien sekä sosiaalisten suhteiden ongelmallisuuden luomista vaikeuksista. Rakkaus on koko ajan uhattuna ja rakkauden kohde on kaukana esimerkiksi sosiaaliin statuksiin liittyvien mielikuvien, välimatkan tai esteiden vuoksi. Rakkauden kohde ei siis nykyisessä mielessä ollut aito persoona, jonka kanssa jakaa elämä, vaan idealisoitu kuva, jota ”kohti ritari suuntasi energiansa ja kaipauksensa” (Hendrick & Hendrick 1992, 39).³³

Rintamalta lähetetyissä kirjeissä nainen asetettiin ritariperinteen tavoin jalustalle, mutta luonnollisesti kulttuuristen eroavaisuuksien vuoksi eri lähtökohdista. Kirjeissä miehet projisoivat ihannoituja piirteitä rakastettuihinsa ja heidän kykenevyyttänsä kehuttiin suhteessa ajan vallitseviin arvoihin. Miesten kehuminen luo subjektipositiota naiselle sota-aikana yleistyneen käsityksen mukaisesti rohkeina maanpuolustukselle omistautuneina taistelijoina, fyysisesti

³² Hovirakkauden vaikutus moderniin romanttiseen rakkauskäsitykseen voidaan tiivistää viiteen näkökulmaan. Ensinnäkin siinä kehittyi käsitys miehen ja naisen rakkauden ideaalista muodosta arvokkaana ja tavoiteltavana. Toisen näkökulman mukaan rakkaudella on jalostava vaikutus sekä mieheen että naiseen. Kolmanneksi rakkaudessa on sääntöjä, joilla on sekä eettisiä että esteettisiä ulottuvuuksia. Hovirakkauteen liitettyjen käsitysten mukaan yksityiskohtaiset rakkauden ilmauksia rajoittavat säännöt olivat vain sivistyneen aateliston ulottuvilla. Tästä johtuu nimi hovirakkaus. Neljänneksi rakkaus ja rakkauden ilmaukset kietoutuivat hovin rituaaleihin, mutta eivät välttämättä avioliittoon. Saatettiin jopa ajatella, että aviopuolisoa ei voinut todella rakastaa. Viimeiseksi rakkauden ajateltiin rakentavan pyhän yhteyden miehen ja naisen välille kiihkeässä rakkaussuhteessa. Tässä yhteydessä on syytä huomata, että kiihkeys ja intohimo eivät sisältäneet eroottista virettä samalla tavalla kuin esimerkiksi modernin romanttisen rakkauden käsite. Ideaalina pidetty ritarin rakkaussuhde aateliseen naiseen muistutti lähinnä uskollista palvelussuhdetta. Rakkauden täyttymyksenä ei pidetty seksuaalista kanssakäymistä tai yhteistä avioliittoa, kuten modernissa romanttisen rakkauden diskurssissa. (ks. esim. Hendrick & Hendrick 1992, 38–39; Singer 1987b; Jallinoja 2000).

³³ Tämä piirre ilmaisee hovirakkauteen liittyvän caritas-rakkauden muodon maallistumista. Caritas-rakkauden alkuperäinen muoto on kristilliseen perinteeseen liittyvä käsitys jumalan ja ihmisen välisestä rakkaudesta, joka ilmaisee oikeanlaisen rakastamisen tavan vaikeutta jumalaan ja toisaalta ansaitsematonta Jumalan rakkautta (ks. myös Singer 1987b, 11–12, 69). Hovirakkaudessa lady on ottanut jumalan paikan ihailun, rakkauden ja ylistyksen kohteena, jonka tahtoon alistutaan. Nainen on samalla lähes yhtä saavuttamaton ja kaukainen kuin jumala.

vahvoina työläisinä sekä kotirintaman hoivaavina äiteinä (ks. esim. Nevala 2002, 101). Edellä esitellyistä piirteistä erityisesti äitiys on tulkittu sota-ajan naiseen kohdistuvissa käsityksissä tärkeäksi, koska äidin symbolisessa hahmossa ruumiillistui kansakunnan jatkuvuuden ajatus sekä siveellisen selkärangan ylläpito (Sulamaa 1999, 79–80).

Romanttisen rakkauden näkökulmasta naisen ylevöittäminen voi tulkita liittyvän sosiokulttuurisen roolijakotulkinnan lisäksi rakkaussuhdetta rakentavaksi kerronnaksi. Miksi kotona olevan naisen olemus romanttisesta näkökulmasta tarkastellen ylevöitettiin? Yhden näkökulman tarjoaa kulttuuripsykologinen selitys rakastumisen prosessissa rakkauden alkuvaiheeseen kuuluvasta fantasioinnista eli haaveilusta. Fantasioinnissa tutustumisen jälkeen pelkkiin aisteihin perustuva käsitys toisesta alkaa elää mielikuvissa ja muuttua fantasioinnin myötä mielen kokemaksi. Mielikuvituksen avulla ihminen voi siis nähdä rakkauden ja rakastetun sellaisena kuin haluaa. Mielikuvissaan ihminen liittää rakastettuunsa sellaisia tunteita, pelkoja, haluja ja toiveita, joiden omakohtainen muotoilu edellyttää niiden kohteen kielellistä ja kulttuurista haltuunottoa. Fantasiat vastaavat niihin toiveisiin ja ideaaleihin, joita rakkauteen liitetään. (vrt. Määttä 1999, 39–40.) Tämä oli sota-aikana ymmärrettävästi helppoa, kun yhteistä arkea ei kirjeenvaihdossa kerrottujen kuvitelmiin ja toiveiden ulkopuolella juuri ollut.

Fantasiointi on representatiivista toimintaa. Siinä konstruoidaan kulttuurin narratiivisesta resurssista käsin omaa rakkauskertomusta. Erityisesti romanttisen rakkauden diskurssissa fantasiointi kuuluu oleellisena subjektiivisen rakkauden kokemuksen tulkintaan. Romanttinen käsitys toisesta rakentuu kysymyksissä, joissa pohditaan, mitä kukin näkee toisessa, mikä tekee hänestä erityisen ja rakastetun itselle tai jollekin. Rakastamisesta puhuessaan ihminen kertoo näin myös itsestään ja identiteetistään. Kertomalla mistä pitää tai mitä arvostaa ihminen tulee kertoneeksi omista näkemyksistään, kokemuksistaan tai toiveistaan. Hovirakkauden etiketti ja performatiivinen luonne asettuvat fantasioinnin myötä romanttisen rakkauden diskurssissa toisen olemuksen totuutta rakentaviksi säännöiksi. Etiketti eli rooliodotuksiin sidottu toiminta ja sen oikein esittäminen lihallistuvat odotetussa liikkeessä. Romantisessa fantasioinnissa performatiivisuus on tarinan henkilöiden toistuvaa luonteen kuvausta samankaltaisten määreiden avulla, sekä kuvitelmia tämän luonteen toteutumisen toimintana kerrotussa todellisuudessa. Performatiivisuuden ja toisen representaation vakavasti ottamisesta tulee fantasioinnin myötä romanttisen rakkauden episteeminen sääntö. Rakastavan on pakko luottaa fantasioimalla ja kertomalla rakentamaansa kuvaan, koska kuvan kyseenalaistaminen johtaisi rakastetun rakastettavien piirteiden kyseenalaistamiseen ja rakkauden kokemuksen varmuuden menettämiseen sekä oman identiteetin kadottamiseen. Ovatko nuo kuvat hänen todellisia piirteitään vai vain omia toiveitani? Näkevätkö muut hänet samalla tavalla?

Soveltuuko rakkauden alkuvaiheeseen sijoittuva fantasiointi ymmärtämisen välineeksi kirjeiden kohdalla? Idealisoinnin tulkitseminen pelkkänä suhteen ajallisen kaaren alkuun liittyvänä ilmiönä soveltuisi lähinnä Juhaniin, jonka rak-

kaussuhde on nupullaan sodan alussa ja kehkeytyy avioliitoksi sodan lopussa. Olavi puolestaan oli ehtinyt hankkia naimisiin mentyään Annelin kanssa jo lapsenkin ennen jatkosotaa. Fantasiointi onkin ymmärrettävä tässä välimatkan ja erossa olemisen mukanaan tuoman, toisesta vieraantumisen ja mielikuvien kautta tapahtuvan jatkuvuuden rakentamisen merkityksessä. Psykologi Kaarina Määttä (1999, 42) kirjoittaa myös ihannoinnista, jolla hän tarkoittaa toisen kokemista omien ihanteiden ja toiveiden ruumiillistumana. Fantasiointi sekä ihannointi pitivät yllä käsitystä toisesta rakastettavana. Ihannonnin seurauksena toisen negatiiviset puolet saatiin sivuuttaa tai ne tulkittiin positiivisiksi. Tämä palvelee yhteisen tulevaisuuden suunnittelua ja luottamuksen rakentamista.

Toisaalta fantasiointi kirjeissä jäsensi kirjoittajan ja vastaanottajan suhdetta sekä vahvasti omia arvositoumuksia, kuten uskollisuutta. Elämään liittyvät odotukset ja toiveet näkyvät tavallaan myös naisiin liittyvinä toiveina ja ihannointina. Miksi miesten käsitykset naisesta sitten ovat narratiivisen identiteetin kannalta tärkeitä? Identiteetikerronnassa omat mielipiteet ja käsitykset rakentavat sitä kuvaa, jonka ihminen haluaa itsestään antaa. Kertomalla naiseen kohdistuvista ihanteistaan miehet kertovat itsestään kiertoteitse. Esimerkiksi uskollisuuden ja työteliäisyyden liittäminen naisiin kertoo miesten pitäneen niitä tärkeinä ihmisen ominaisuuksina. Puhumalla omista mieltymyksistään miehet kertovat identiteetin perustana olevista arvositoumuksista ja rakentavat kuvaa rakkaussuhteesta, jonka kokevat tärkeäksi osaksi yksityistä elämäänsä.

Kunniallisen ja toivottavan tyttöystävän tai vaimon piirteisiin liittyvät 1900-luvun alun Suomessa vahvasti naisen työteliäisyyden ja korkean moraalin arvostukset. Ahkera ja kunnollinen nainen edusti miehelle onnea ja mahdollisuutta täysipainoiseen elämään. Omaa kuntoisuutta ja työpanosta oman elämän onnistumisessa korostava eetos oli miehillä ja naisilla kirjeiden perusteella jaettu elämänkatsomus ja se antoi näkökulmia yhteisen elämän roolien ymmärtämiseen (ks. myös Näre & Kirves 2010, 17; Nätkin 2002; Nevala 2002; Räisänen 1995). Myös rakastettua ihannoitiin näiden piirteiden perustalta. Tämän tutkimuksen aineistossa naisetkaan eivät pitäneet kynttiläänsä vakan alla, vaikka suoranaisten kehumien vaatimattomuutta arvostavassa maalaisyhteisössä ei luonnollisesti tullut kuuloon. Tiedot itsestä ja toiminnasta ripoteltiin miesten luettavaksi lähinnä omaa panosta väheksyen. *”Juhani, kirjoitit niin kauniisti, olen iloinen jos minun on onnistunut kannustaa sinua eteenpäin siellä silloin kun väsymys ja turtumus on yrittänyt saada sinussa ylivallan. Olisinpa todella niin hyvä kuin minä sinä Juhani minua pidät. Yritä ystäväiseni nähdä myös minun puutteeni, niin tuo sinun minusta saamasi kaunis kuva hälventyy varmaan.”* (Marjatta 27.9.1941.) Tämä käännteinen retorinen keino on kirjeiden perusteella kaikille osapuolille jaettu tapa ilmaista omaa arvoa koskevat huomiot. Omaa itsetehostusta tehokkaampana keinona kirjeissä näyttäytyy vaatimattomuus, miehistä erityisesti Juhanilla ajoittain myös omia suorituksia vähättelevä parodia.

Oman ”kuvan hälveneminen” nousee mielenkiintoiseen vuorovaikutukseen itsestä muodostetun kuvan kanssa. Marjatta kyseenalaistaa Juhanin muodostamaa ihanteellista kuvaa itsestään. Toisen ihannoinnille vastakkaisena merkityksenä ilmenee murtuma ja etäinen pääsy käsiksi todellisuutta yksipuolistavaa representaatiota moniulotteisempaan naisen kuvaan. Miesten ja naisten

välistä suhteellista tasa-arvoisuutta kuvastaa Marjatan vaade nähdä itsensä myös toisin, sellaisena kuin hän itse itsensä kokee. Samalla rakastetulle tarjotaan mahdollisuutta täydelliseen romanttiseen rakkauteen rakastetun täydellisyydestä riippumatta. En ole niin täydellinen kuin kuvittelet – rakastatko minua silti? Romanttisen rakkauden ideaali täydellisestä rakkaudesta kahden toisilleen tarkoitetun ihmisen välillä nousee Marjatan tekstin teemaksi. Dialogissa ihannoinnista tulee tässä todellisen rakkauden lujuuksen kysymys. Rakkauden kohdalla kirjeiden kerronnassa vähättely toimiikin vastoin yleistä merkityksen kärjen loiventamista. Siitä tulee rakkauden ehdottomuutta ja aitoutta kuvaava merkki.

Rakkauden kohteen ylistämiseen käytettiin erityisesti moraalista kunnollisuutta korostavaa kerrontaa, ”Sinä minun navettalöytöni olet tuhat kertaa parempi kuin sellaiset kevytkengät jotka tuntevat elävänsä vain tanssista ja suudelmista” (Olavi 28.6.1942). Olavin kirjoituksen sävy on syvästi moraalinen. ”Kevytkenkä”, omaan itseensä ja nautintoonsa orientoitunut nainen, tulkitaan Olavin kirjeessä vähempiarvoiseksi kuin oma rakastettu ”navettalöytö”, joka persoonallisen hellittelynimen muodossa tiivistää työn (navetan) ja ainutkertaisen romanttisen rakkauden (löydön) teemat toisiinsa. Oma rakastettu korotettiin jalustalle, mutta samalla korottamiseen voi ajatella liittyvän myös hallitsevan piirteen. Kirjoittajan omien toiveiden mukainen kuva asettuu ohjaamaan ja määrittelemään rakastettua. Kertomalla millainen toinen on, otetaan osaa toisen määrittelyyn. Työteliäisyyteen kiinnittynyt ja oman nautinnon hylkäävä nainen on myös kuvaus, jonka sanoma on: tällaisena sinua rakastan. Moraalisen kuvan piirtäminen toisesta auttoi varmasti myös sietämään mahdollisia epäilyjä ja mustasukkaisuuden tunteita, joita pitkät erossa olemisen jaksot ja miesten keskuudessa vahvasti seksuaalisesti väritynyt lomien ja kotirintaman tapahtumien muistelu varmaankin herättivät.

Miesten itsensä kokemana naisen idealisointi on myös sota-ajan herättämän moraalisen kaaoksen pohdintaa. Sari Näre (2008b) kuvaa sota-ajan seksuaalisen eetoksen muuttumista vapaammaksi ”kiihtyneen seksuaalisuuden” ilmapiirissä, joka muodostui poikkeusolojen tuomasta houkuttuksesta luopua normien seuraamisesta ja toisaalta äärimmäisen pidättyvyyden kunnioittamisesta. Esimerkiksi miehen ja naisen suhteen perusinstituutiona pidetty avioliitto joutui uuteen valoon, kun jatkosodan aikana alettiin solmia avioliittoja lyhyenkin tuttavuuden jälkeen. Näistä pika-avioliitoista monet tosin myöhemmin sodan jälkeen päätyivät avioeroon. (Näre 2008b, 336, 377.)

Naisia pidettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa yleisesti miehiä siveellisempinä, uskonnollisempina ja hienotunteisempina. Naisilla pidättyvyyden ajateltiin olevan luontainen ominaisuus. Naisten seksuaalivalistuksessa keskustelua ohjailivat kysymykset äitiydestä ja seksuaalisuudesta. Naisen biologinen rooli synnyttäjänä määritteli myös yhteiskunnallisen roolin kodin piiriin ja seksuaalisesti passiivisen vastaanottajan rooliin miehen ja naisen välisessä suhteessa (Räisänen 1995, 137). Seksuaalisuuteen suhtauduttiin naisen kunniaa ja siveellisyyttä vaalivassa kasvatuksessa lisääntymiseen ja avioliittoon kytkeytyvänä asiana. Vastakkaisiin mielipiteisiin vapaasta seksuaalisuudesta

suhtauduttiin kriittisesti. Sota-ajan moraalista ilmapiiriä kuvastaa 1800-luvun lopussa käyty keskustelu, jossa Minna Canth tulkitsi vapaan seksuaalisuuden johtavan erotiikan liialliseen korostumiseen ihmissuhteissa ja avioliittoinstituution eli perhe-elämän ja kotion murenemiseen uskottomuuden ja siveettömyyden mukanaan tuomassa perikadossa. (Ks. Räisänen 1995, 49–51).

Miten olinkaan onnellinen saadessani ensi kerran suudella noita arkailevia karttavia huulia. Mutta se oli sitä mielenkiintoisempaa, mitä enemmän taas pikkupää pyörähteli. (Olavi 28.6.1942).

Kirjeiden rakkauden kuvastossa pidättyväinen nainen edustaa aikansa ihannekuva ja muistoa menneen ajan turvallisesta järjestyksestä sekä moraalisen haajannuksen ylittävää toivetta paremmasta ja eheämmästä tulevaisuudesta. Miesten puolestaan ymmärrettiin olevan lujempia, järkevyyttä ja harkintakykyä edustavia, mutta toisaalta siveydessään horjuvampia (Markkola 2006, 228–229). Miesten sukupuolisen vietin voimakkuuteen suhtauduttiin pääosin sitä hillitsevän moraalisen käytöksen kautta, mutta vastakkaisiakin mielipiteitä esitettiin. Erityisesti joidenkin poliittista vasemmistoa edustavien intellektuellien kirjoituksissa miesten katsottiin olevan oikeutettuja viettämään sukupuolisuhteissaan vapaata elämää (ks. esim. Räisänen 1995, 48, 53). Miesten aktiivisuuden ajateltiin kumpuavan miesten orgaanisesta perustasta, jossa penis ja siemenneste edustivat aktiivisuutta (Räisänen 1995, 137; Löfström 1999, 176). Pidättyvyys on kuitenkin myös kiihoke, mikä kertoo tulkinnasta miehen ja naisen erilaisesta aktiivisuudesta suhteessa haluun. Naisen pidättyvyys avautuu paitsi moraalisena ideaalina, mutta myös miehen tyytyväisyyden takeena. Naisen pidättyvyys on romanttiselle rakkaudelle asetettujen ehtojen kuvaus: tällaisena sinua rakastan.

Naisen ihanteellisen kuvan piirtäminen toimii myös miehen oman identiteetin paikantamisen välineenä. Kertomalla omista arvoistaan, jotka liitetään toiseen, miehet pyrkivät paikantamaan identiteettiään tilanteessa, jossa sotaa edeltävän ajan moraali ja arvot näyttävät horjuvan ja uusi tilanne tarjoavan ennen kokemattomia mahdollisuuksia suhtautua omaan ja rakastetun subjektipositioon. Kyseessä on tyypillinen filosofi Charles Taylorin (1989) kuvaama identiteettikriisin tilanne, jossa ihmisen täytyy paikantaa itsensä moraalilla kentällä ollakseen varma siitä, kuka itse on. Moraalinen pohdinta on siis narratiivisen identiteetin konstruointia ja pyrkimystä selkeyteen omasta tilanteesta ja siitä kuka on. Tämä näkyi kerronnassa pyrkimyksenä jatkuvuuksien rakentamiseen.

Miten tulee ymmärtää ajattelun ydin, jossa naisen työteliäisyyttä ja moraalista ylivoimaisuutta korostetaan? Suomalaisessa sosiologian ja historian tutkimuksessa on usein korostettu naisen vahvuutta aina ongelmaksi asti (Lempiäinen 2002, 31). Näiden vahvuusasemointien historiallinen totuus on kuitenkin myös kyseenalainen ja voi kaventaa naisena olemisen kuvauksen tasoja ja enemmän tai vähemmän kiinnittää tulkinnan johonkin ideologiseen näkökulmaan. Oleellisempaa kuin kysymys todellisesta vahvuudesta tai heikkoudesta on kysymys siitä, miksi vahvan naisen teema nousee esiin monessa yhteydessä ja miksi naiset esitetään vahvoina. Siksi olisi kysyttävä, miten ja miksi nainen

kuvataan vahvana kussakin kontekstissa. (Ks. esim. Kupiainen 2010; Markkola 2002, 79.)

Sota-ajan poikkeusolojen ja miesten poissaolon vuoksi naiset saivat ottaa osaa myös perinteisesti miehille kuuluvina pidettyihin töihin. Naisten lisääntyntä työtaakkaa ja selviytymistä ilman miestä pidettiin pakon sanelemana, mutta kirjeissä tulee esiin myös siihen liittyvä naisen voimien ja kyvykkyyden ylistäminen. Kansallisessa ajattelussa naisten ja miesten roolit on tulkittu usein maskuliinisesta näkökulmasta. Kirjeissä voidaan ajatella olevan esimerkiksi kaikuja snellmannilaisesta kodin roolijaon tulkinnasta, jossa naisille varattiin toimijan paikka kotona kasvattajana ja toimiminen näin kansakunnan edun mukaisesti (ks. Lempiäinen 2002, 30; vrt. Löfström 1999, 173–178). Miehen rooleihin taas kuului kodin ulkopuolella tapahtuva edustus ja elannon hankkiminen (Räisänen 1995, 96–99; Löfström 1999, 180–185). Mies toimi ihmisen esikuvana ja naisen osalle jäi rajoitettu määrä rooleja. Tyypillinen esimerkki naiselle ajattelusta roolista on kansakunnan äiti, jonka tehtävä on synnyttää poikia ja lähettää heidät myöhemmin sotaan. Tämän reproduktiivisen roolin metaforiksi nousevat huolehtiminen, lämpö ja hoiva, joiden vastinpareina ovat miehiin liitetyt potenssi, aggressiivisuus ja ylpeys. Vaikka erityisesti porvariperheissä Suomessa 1800-luvun myötä nainen ja lapset oli siirretty vahvasti yksityisyyden piiriin kotiin, tuli sota-ajan myötä naisen kodin ulkopuolella tehdystä työstä tärkeää ja arvostettua, kunhan siinä yhdistyivät kodin ja työn yhteensovittaminen. Maaseudulla työ ja koti olivat usein samassa pihapiirissä, joten jyrkkää kahtiajakoa näiden elämän alueiden välillä ei ollut. Toisin oli esimerkiksi kaupungeissa, jossa työläisnaiset tekivät töitä tuotantolaitoksissa. Siksi ajatus yksityisyyden piiriin siirretystä naisesta ja lapsesta oli koko kansakuntaa ajatellen enemmän porvarillinen ideaali kuin todellinen asiantila. Luokkataustasta riippumatta kaikkien naisten erityisrooli synnyttäjänä huomioitiin sota-aikana, ja kansalaisten ”tuotannon” laadun takaamiseksi perustettiin esimerkiksi Väestöliitto vuonna 1941. (Olsson 2005, 22, 34, 100.)

Naisen rooleiksi määrittyvät sota-aikana maanpuolustajana *vahva taistelija ja työläinen sekä hoivaava äiti* (Nevala 2002, 101). Porvarillisesta ja kristillisestä perinteestä ammentaneita käsityksiä naisen roolin määrittelyssä alettiin levittää koko kansan keskuuteen 1900-luvun alkuvuosikymmenten myötä. Yhä selkeämmin nainen ymmärrettiin aktiivisena äiti-toimijana ja emäntänä. 1900-luvun alussa naisen olemusta katsottiin määrittelevän paremmin pois liukuminen passiivisesta ja alistuvasta hiljaisesta snellmannilaisesta naishahmosta, mikä oli ollut kristillisten ja porvarillisten piirien naisideaalin perusta. Naisesta muodostettu aktiivisempi näkemys oli tärkeä muun muassa erilaisten naisjärjestöjen poliittisessa ajattelussa, ja uutta ideaalia propagoitiin nopeasti myös maaseudulle. (Olsson 2005, 57–58.) Tosin maaseudun työntäyteisessä elämäntilanteessa porvarillinen ideaali ei ollut toteutunut muutenkaan, koska naisilla oli ollut perinteisesti aktiivinen rooli osana maatalouden kokonaisuutta. Ihanteelliseksi korotettu aktiivisuuden ja hoivan yhdistelmä oli kuulunut osana maaseudun naisen määritelmiin jo aiemmin, mikä kuvastaa enemmän pakon sanelemia olosuhteita kuin aktiivista poliittista naiseuden uudelleenmäärittelyä.

Tämän tutkimuksen materiaalina olleiden kirjeiden kirjoittajat olivat kirjeiden perusteella omaksuneet enemmän tai vähemmän pakon sanelemina sekä naisten toiminnan tuloksena käsityksen naisesta aktiivisena toimijana. Kumpikin miehistä eli maaseudulla, mikä vaikutti varmasti tapoihin ymmärtää naisen roolit ja hyveet. Juhanin vanhemmat olivat porvaritaustaisia ja Olavilla oli vahva työläistäusta. Näiden sosiaalisten seikkojen voi ymmärrettävästi katsoa vaikuttaneen myös heidän kerronnassaan avautuvaan arvomaailmaan. Olavi ja Anneli olivat avioliitossaan alkutaipaleella ja Anneli tienasi perheelle tärkeitä rahoja postinjakajana ja hoiti pariskunnan tuolloin ainoaa lasta. Oman, koko perheen elättävän maatilan hankinta ja perustaminen olivat vasta vireillä. Ennen sotaa ja sota-aikana Annelin työnteko oli pientilallisen elämästä haaveilevalle perheelle merkittävä rahan lähde. Toisista kirjeiden kirjoittajista Marjatta nuoresta iästään joutuksen työskenteli kotonaan ja toimi lottana, ennen kuin siirtyi myöhemmin nuoreksi emännäksi Juhanin kotitaloon, jossa jokaisen työpanosta tunnuttiin tarvitsevan ja arvostettavan, vaikka työtaakan alla Marjatta omia kykyjään epäilikin. Naisten ja miesten roolien muutokset sota-aikana olivat usein kuitenkin taloudellisin perustein ja poikkeusajan mukanaan tuomien pakkojen aiheuttamia nyrjähdysiksi, jotka muuttuivat varsin nopeasti ennalleen sodan jälkeen. Kyseessä ei siis ollut sukupuolirooleihin kohdistuvien odotusten syvälle käyvä muutos, vaikka pitkällä aikavälillä sodan voidaan tulkita vaikuttaneen yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun naisen asemasta. (Olsson 2005, 16, 33.)

Roolien sekoittuminen välittyy kirjeiden kerronnassa poikkeustilan kuvauksena, sekaannuksena, joka tuotti ahdistusta. Yleensä kohtuuttomaksi koettu asiantila ilmaistiin kirjeissä sota-ajan uhrautumisesta ja yksilön panosta korostavan ihailevan huolen kautta. Ihailevan huolen voi sanoa olevan aidon huolestumisen, ylpeyden ja kannustamisen ristisiitos, jolla osoitettiin arvoa ilman aitoa mahdollisuutta muuttaa asiantilaa. Tästä merkityksestä johtuu miehen ja naisen roolien perinteisen järjestyksen murtumisen näkyminen myös sukupuolittuneena vertailuna, jossa naisen selviämisestä tulee selviytymistä miehenä. Juhani (24.10.1942) kirjoittaa huolissaan Marjatan jaksamisesta: *"Voi hirviitä mitenkä paljon Sinulla on siellä niitä puuhia, että oikein murtumattomaan mottiin olet niiden takia joutunut. Ihan minua sääliittää sellainen kova kohtalo, vaan eipä tännekään leipää ja muita tarvikkeita saataisi ellei siellä nyt olisi niitä Sinun kaltaisiasi, jotka saavat asiat pyörimään ilman miehiäkin."* Ilman miestä pärjäävä nainen on selviytyjä, kirjeiden merkityksissä melkein kuin miehekäs nainen.

Kirjeissä avautuvan merkityksen voi ymmärtää lopulta kuitenkin rakastavien tasa-arvoa lisäävänä, vaikka kriteerit nousevatkin osittain miehen kyvykkyyteen liittyvästä näkökulmasta. Tosin naistenkin identiteetin tärkeänä rakennusaineena toimivat maaseudulla kyvykkyyden ja työteliäisyyden arvot (ks. Helsti 2000, 129–140, passim.). Nainen nostetaan tietoisemmin kykeneväksi toimijaksi miehen rinnalle, vaikka agraarikulttuurissa pientilallisten työmäärä oli perinteisestikin jaettu rinnatusten (Löfström 1999, 180). Esimerkiksi Olavi ilmaisee vaimolleen suurta luottamusta, kun hän antaa Annelille vapaat kädet toimia sovittelijana riidassa, joka oli käyty kirjeitse Olavin äidin ja Olavin kesken. Riita koski Olaville mahdollisesti periytyvää taloa. Kyseessä oli asia, joka olisi vaikuttanut koko perheen tulevaisuuteen ja mahdollistanut Olavin siirty-

misen kokopäiväiseksi maanviljelijäksi sodan jälkeen *”Tee nyt sinä mitä vain tahdot ja parhaaksi näet, sillä tiedän Sinun rakas osaavan yhtä hyvin hoitaa ne kun minäkin, kun vielä en ole siellä. Luotan Sinuun tyttöni yhtä hyvin kuin omaan itseeni.”* (Olavi 4.4.1942.) Toisaalta Olavin kirjeen lopussa nousee kuitenkin esiin pieni epäily, *”Jos et ole ehtinyt vielä puhua sen illallisen kirjeen perusteella, niin älä virka siitä mitään. Pitää koittaa olla heidän mielikseen.”* (Olavi 4.4.1942.) Roolien muutoksissa myös miehet joutuivat rintamalla koettamaan uusia rooleja, kuten Juhani kertoessaan leivän leipomisestaan, jossa hän humoristisesti väheksyy suoriutumistaan ja toteaa *”että naisille ja heidän töillensä pitää hattua nostaa. Ei se ole leikkihomma kun sitä joutuu itse kokeilemaan”* (Juhani 8.9.1941).

Yleensä ajan hengen mukaisesti naisten työpanosta arvostettiin vahvasti. Olavi ilmaisee ihailuaan Annelia kohtaan pohtimalla oikeanlaisen tittelin käyttämistä vaimostaan. *”Sinusta on tullut ihan esimerkillinen perheen emäntä. Olenkin monesti ajatellut aina kirjeen päälle kirjoittaessani, ettei rouvan titteli oikein sovi sinulle. Minun rouva käsitteeni on ainakin se, että rouva on sellainen joka vain valmista odottaa ja käy valmiin ruuan ääreen syömään ja elää kaikin puolin omaa ylhäistä ja huoletonta elämäänsä. Jos yleensä kirjeen päällä titteliä käytetään niin emäntä sen olla pitäisi.”* (Olavi 8.10.1942.) Anneli oli tosin itse pyytänyt Olavia käyttämään mieluummin kirjekuorissa rouvaa kuin emäntää. Mutta ”Rouva” näyttäytyy Olaville ylempään luokkaan kuluvana ihmisenä, jonka huolettomuus ei Olavin maailmassa jalosta naista, kuten työ Annelia, joka teki koko sota-ajan töitä postinjakajana. Naisten toiminnan merkityksiin liittyvät osaltaan myös ne seikat, jotka estivät miehiä itseään osallistumasta haluamiinsa kotitöihin. Syyllisyys poissaolosta sekä turhautuminen sodan aiheuttamaan estyneisyyteen elää normaalia elämää rakentavat merkitystä naisen kykenevyyden ylistämisestä myös helpotuksena. Kodin tuomat huolet oli helpompi kantaa, kun elämä tuntui kykenevän naisen ohjauksessa sujuvan hyvin. Idealisointi oli myös tunnustusta kodin ja tulevaisuuden eteen tehdystä panostuksesta.

Työteliäisyydestä kehuminen voi merkitä myös sota-aikana yleistä uhrautumisen arvostusta. Uhrautuminen ja urheus olivat koko kansakunnan eettisen ajattelun ydintä, jota pönkitettiin istuttamalla yhteisön etua ajattelevan velvollisuusetiikan ajatukset kaiken ikäisiin kansalaisiin. Isänmaan ja perheen eteen uhrautuminen oli sotapropagandankin käyttämä keskeinen keino ylläpitää taistelutahtoa rintamalla. Yhteisen asian eteen uhrautumista pidettiin virallisissa puheissa kunniallisena, urhean ihmisen mallina. Työhön sopivana metaforana uhrautuminen tarkoitti nimenomaan fyysistä uhrautumista, oman ruumiin antamista isänmaan hyväksi, ei esimerkiksi yksilöllisen moraalisen pohdinnan ja mielipiteiden seurauksena konkretisoitumista tekoina. Esimerkiksi urheus ja uhrautuminen vaikkapa omien sodanvastaisten mielipiteiden vuoksi ei kuulunut sota-ajan hyväksyttäviin ajatustapoihin. (Kirves 2010b, 299; Näre 2010, 222; Näre 2008a.) Toisaalta kristilliseen perinteeseen kytkeytyvä käsitys kärsimyksen jalostavasta voimasta tekee kotona ponnistelevien naisten olemuksesta entistä arvokkaamman miesten kirjeiden kerronnassa. Uhrautuva ja kärsimysten jalostama rakkauden kohde muuttuu kaukaa katsottuna melkein pyhäksi.

Rintamakirjeiden rakkautta tarkasteltaessa suhteessa hovirakkauden käsitteisiin, nousee kiinnostavalla tavalla esiin myös varhaisempi, esikristillinen,

juutalaisten uskomuksia muistuttava uhrautuvan rakkauden piirre.³⁴ Sotaaikana toisten eteen uhrautumista korostavassa ilmapiirissä rakkauden vaatimus myös isänmaan eteen uhrautumisena on ollut luonteva tapa jäsentää välittämistä ja rakkautta toiseen. Kirjeissä uhrautuva rakkaus ilmaisee sota-ajan diskurssien uhrimielen ideaalia henkilökohtaisessa ihmissuhteessa. Rintamakirjeissä toisen hyvinvointia vaalitaankin useissa kohdissa. Toisen hyveiden, esimerkiksi niukkuuden varjostamassa elämässä säästäväisyyden ylistäminen, ja toisen hyvinvoinnin kautta oman onnen saavuttaminen voivat ja kulkevat usein myös käsi kädessä, kuten seuraavassa Olavin (28.8.1942) kirjeessä: *”olishan se suoranainen rikos, jos sinä repaleissa kulkisit [- -] kun ostat sen takin niin osta hyvää, eikä aina niitä halpoja”*.

Uhrautuvaan rakkauteen liittyviä piirteitä, toiselle antautumisena ja tottelemisena, voi olla vähintään julkilausumattomina myös modernissa rakkaudessa (Hendrick & Hendrick 1992, 36). Kirjeissä uhrautuvaan rakkauteen liittyvä vahvasti käsitys, että nainen ja rakkaus tekevät rakastajasta jollain tavalla paremman.

Ja koska sinä rakas olet saanut minut kaikkineni, kuten minäkin sinut, niin siksi minä niin jyrkästi aina pidän kiinni sinusta. Ja toivoisin että sinä kanssa pidät minut kurissa ja ojennat aina jos niin vaaditaan. (Olavi 22.12.1943.)

Minä en kyllä luonteeltani ole läheskään yhtä täydellinen kuin sinä. Minä olen kun joku vikuroiva koulupoika jota Sinun pitää aina ojentaa ja kasvattaa. Et sinä ole kun joku ankara opettaja, vaan Sinun luonteesi on niin jalo että se kasvattaa. (Olavi 3.1.1944.)

Rakkaudesta kertominen toimii oman identiteetin kannalta merkittävällä tavalla, koska perinteinen itseyttä koskeva kysymys ”Kuka minä olen?” muuntuu kirjeiden perusteella myös muotoon ”Kuka minä olen sinun näkökulmastasi?” (ks. myös Hagelstam 2006a; 2006b). Rakkauteen kytkeytyvä identiteettikerronta ja vastavuoroisuuden merkitys ilmenevät erityisesti niissä ajallisissa ennen ja jälkeen siirroksissa, joissa rakastumisen hetki toimii aallonmurtajana. Kirjeiden kerronnassa rakentuu kuvia miehistä ennen ja jälkeen rakastumisen ja naisen moraalinen ylemmyys ja tämän glorifiointi tuottavat myös tarpeen tarkastella itseä uudessa valossa. Miesten kirjeissä naisen voima piilee siinä, että hänellä on miehiin positiivinen vaikutus, mikä näkyy naisen oletettujen oiveiden narratiivisena ja epäilemättä myös konkreettisena toteuttamisena. Nainen on kirjeissä kuvattu usein ideaalien ruumiillistumana, joka säteilee ympäristöönsä hyvyyttä positiivisia seurauksia tuottaen. Naisen vuoksi miehet pyrkivät mukautumaan ja muuttumaan. *”Eihän kukaan oikein ajatteleva mies rupeakaan näyttämään huonoja puoliaan tytölle jota rakastaa todella ja josta aikoo elämänsä kumppania itselleen”* (Olavi 20.6.1942).

³⁴ Uhrautuvalla nomosrakkaudella tarkoitetaan juutalaisessa perinteessä jumalallisen voiman ja ylivoimaisuuden edessä alistuvaa rakkautta, jota leimaa oikeudenmukaisuus ja lainkuuliaisuus. Kyseessä on ihannoitu alistuminen, jossa toisen arvostaminen, alistuminen ja epäitsekkyys saavat rakkaudessa ilmenevän muodon. Ihmisten välisenä suhteena nomosrakkaudesta on kysymys silloin, kun oma oleminen toteutuu toisen hyvinvoinnin ja kunnian täydellistymisenä. (Hendrick & Hendrick 1992, 36.)

Psykologi Kaarina Määttä (1999, 43) puhuu minäkäsityksen ja rakastumisen suhteesta prosessina, jossa kumpikin rakastunut löytää toisessa avaimen oman itsensä avartamiseen. Ihmisen käsitys laajenee ja itsearvostus kasvaa. Kirjeistä löytyy runsaasti itsearvostuksen kasvamiseen liittyviä viittauksia naisen hyvää tekevästä vaikutuksesta. *”Minusta kyllä silloin puhuttiin kylällä varmaan kaikkea muuta kuin hyvää. Mutta päätin lujasti tulla paremmaksi. Arvelin, että hyvä tyttö seura tekee minusta miehen.”* (Olavi 19.9.1943.) Rakastumisen jalostava voima liittyy sota-ajan kirjeissä myös kulttuuriseen käsitykseen naisen ja perheen roolista miehen elämässä. Puolisoiden tuli ymmärtää kristillinen rakkausavioliitto kouluna ja kasvatustaitoksena, jossa molempien kärsivällisyyden toista kohtaan tuli jalostua. *”[A]violiittohan on kuulemma elämän Paras mutta vaikein koulu. Molemmat ovat sekä oppilaita että myös opettajia. Paljon siinä kysytään varmaan kummaltakin ennen kaikkea keskinäistä rakkautta, nöyryyttä, uskollisuutta.”* (Marjatta 10.1.1942.) Toisen puolesta tuli myös uhrautua ja osoittaa rakkaudelle uhrautumisessaan omalle sukupuolelleen ominaisia rakkauden tapoja, joista miehet edustivat suojelevaa ja naiset alamaista rakkautta. (Räisänen 1995, 92–96; ks. myös Olsson 2005, 70.)

Kirjeesi riveiltä saa lukea sen hirveän alemmuus tilan mihin ihaillemamme Suomalainen Sotilas itsensä antaa mennä. Rakas en kyllin osaa kiittää sinua siitä ettet samanlaiseen holtittomuuteen anna itsesi vaipua. Minun rakas kultainen Juhanini. Pyydän ja rukoilen sinulle vastaisuudessakin voimaa pysyä miehenä, miehenä sellaisena jollaisena sinua olen rakastanut, oppinut rakastamaan. Jos niin paljon muuttuisit ei tuo rakkauden lämmin tuli jaksaisi sulattaa sitä jäätä jonka pettymys välillemme saisi. (Marjatta 27.2.1944.)

Miehet kokevat oman moraalinsa kohentuneen esimerkiksi viinaan liittyvän itsehillinnän kehittymisenä ja haluttomuutena juhlia toisten sotilaiden kanssa. Samalla miehet kuvaavat itseään kunnollisena miehenä, vaikka ulkoistavatkin ajoittain omaa heikkouttaan koossapitävän selkärangan naisille. Sota-ajan moralistien suurena huolenaiheena olikin juuri viinaksien runsas käyttö, jonka ajateltiin aiheuttavan myös tukun muita siveellistä elämistä uhkaavia asioita, kuten velttoutta, seksuaalista hurjastelua ja epärehellisyyttä (ks. esim. Olsson 2005, 165). Viinan käytön vähentämiseen pyrkivistä toimenpiteistä kuvaava esimerkki on vuonna 1943 kansanhuollon toteuttama kampanja ”tipattomasta tammikuusta” (Vihonen 2010, 234). Omiin rintamakokemuksiinsa nojaten Knut Pipping (1975) kuvasi suhtautumista alkoholiin vähintäänkin suopeaksi. Viina oli haluttua ja sitä ryypättiin aina kun mahdollista. Viinaa oli rintamalla yleensä melko helposti saatavilla, koska huoltomiehet toivat sitä mielellään Suomesta, ja autokomppanian miehet myivät autospriitä (”telaketjua”) miesten tarpeisiin lisäten samalla omia ansioitaan. Alkoholin valmistus esimerkiksi kiljuna ei ollut vaikeaa ja yritteliäimmät onnistuivat myös tekemään ”kotipolttoista”. Humalaan ja päihtymykseen myös suhtauduttiin hyväksyen, humala oli jonkinlainen miehisyyden merkki. Juopottelu oli yleistä ja merkittävä osa sotilaselämää. Känni toimi myös esimerkiksi loman arvon mittarina, jolloin kännin kovuus ilmaisi miesten puheissa loman hyvyyttä suoraan verraten. Ryhmässä viinasta kieltäytyminen oli todennäköisesti myös hankalampaa leimautumisen pelossa. ”Jätkämäisen” juomakulttuurin voi katsoa ilmaisseen myös vapauden hetkeä

kontrolloidussa ympäristössä. (Pipping 1978, 108–109, 179–181; ks. myös Apo 1999, 101–102; Apo 2001, 233–235; Stark 2006b, 96.)

Tutkimuksen kirjeitä kirjoittavat miehet niveltävät naisen kasvattavan roolin, rakkautensa ja viinan höystämistä viihdykkeistä kieltäytymisen toisiinsa. Oleellista ei ole se, miten todenmukaista miesten kuvaus omasta hyveellisyydestä on, vaan se miten he kerronnassaan rakentavat itsestään hyvää miestä. Olihan mies aikakauden kristillisestä arvomaailmasta ammentavassa miesideaalissa sekä perheen elättäjä että raitis (Räisänen 1995, 96–99). Viina tarjoaa ajankohtaisen kulttuurisen kontekstin tarkastella sitä identiteetin representatiota, jonka voi katsoa kuuluvan myös identiteetin sijaintia moraalisisessa sekaannuksessa ankkuroiviin arvositoumuksiin. Sotilaiden keskuudessa yleinen ryyppääminen tarjoaa mahdollisuuden koetella annetun identiteetin ja roolimallien kestävyyttä. Kertomalla itsensä toisin suhteessa yleisesti sotilaiden keskuudessa hyväksytyyn kirjoittaja vapauttaa itsensä sodan todellisuudesta. Rakkaudesta kirjoittaminen luo transgressiivisen tilan oman olemisen mielekkyyden ja elämän jatkuvuuden pohdinnoille. Transgressiiviseen tilaan liittyy kuitenkin myös rakkauden mukanaan tuoma muutos, joka kertoo muutoksen ja pysyvyyden vuoropuhelusta identiteettikerronnassa.

Toiset pojat lähtivät järjestämään tanzuja pystyyn ja keräämään kylän dienuskoita niihin. Olen niin laiska, että en viitsi edes lähteä katsomaan, vaikka ne ovat naapuritalossa. – Kyllä sinä tyttöseni taidat minusta saada oikein laiskan ukon itsellesi. Tämän päivän olen maannut kuin kissa lämpimän uunin päällä. (Juhani 1.11.1941.)

Tänään ei ollut kylpyäkään. Eilen illalla kävin saunassa. Eräällä kaverilla oli vielä vähän viinaa. Oli paketissa saanut sen. Mutta eipä tämä poika liikaa ottanutkaan, ennen se kaveri nukkui. Ja sinähän rakas tiedät, ettei Sinun oma poikasi koskaan ota viinaa liikaa eikä hyvin usein ollenkaan. Lupasinhan minä Sinulle silloin kerran ettei viina saa tulla häiritsemään meidän onnea ja se lupaus varmasti tulee pitämään. Uskothan sinä rakas sen. [- -] Olen yhä edelleen kiitollinen siitä Sinulle, että silloin sellaisella hiljaisella esiintymisellä johdit minut pois huonoilta teiltä. Ja olen varma siitä, että juuri se joudutti meidän naimisiin menoa, ja kiinnostasi minua yhä enemmän kohdistamaan huomion sinuun. (Olavi 14.11.1942.)

Meillä on kaiken päivää vietetty Mannerheimin syntymäpäiviä. Nyt seilailee humalaista ukkoa toisensa jälkeen sisällä ja ulkona kovaa melua pitäen. Olen kiitollinen Sinulle Pörrini, että Sinun syystäsi on sellainenkin asia, että taidanpa olla nykyisin ainoa ryyppäämätön koko porukassa. (Juhani 4.6.1943.)

Rakastumisen myötä ihminen löytää elämälleen uusia päämääriä ja joutuu pohtimaan aikaisempia arvositoumuksiaan laajemmasta perspektiivistä käsin. Oman kunnollisuuden pohtiminen suhteessa viinaan tulee esiin monissa kohdin. Laajoihin perinneaineistoihin perustuvissa tutkimuksissaan folkloristi Satu Apo (1999; 2001) kuvailee viinaan liittyviä kansanuskomuksia. Viina on kuulunut erityisesti miesten kyvykkyyden ja kunnian piiriin. Mies on voinut ansaita ryyppyn ja silottaa sosiaalista epätasa-arvoa viinan tuoman humalan avulla. Toisaalta viina on poikkeuksellisen väekäs aine, johon on liittynyt myös pelkoa. Viinaan liittyvistä peloista kertoo erityisesti tämän tutkimuksen miesten kotiseudulta Itä-Suomesta ja Inkeristä tallennettu naisten suosima kansanperinne. Pelko liittyy juopon miehen kanssa naimisiin joutumiseen, koska agraarikulttuurissa aviositeen katkaisu ei ollut yhteisön moraalisisessa valvonnassa eikä

lainsäädännön puitteissa helppoa tai edes mahdollista. Humalaisen miehen kanssa eläminen oli epäonni, jos se kohtasi naisen tai perheen. (Apo 1999, 107-122.) Juopon miehen mukana meni tulevaisuuden turva, joka oli kiinnittynyt työkyvystä riippuvaiseen maanviljelyn onnistumiseen. Juomarin ei tästä vastuusta ja velvollisuudesta ajateltu selviytyvän, koska viina vei miestä vastuun ja velvollisuuksien jäädessä pullon varjoon. Näin viina liittyy kiinteästi moraaliin.

Enhän minä toki pidä sinua omahyväisenä, sillä tiedänhän minä, että sinunlaisesi hyvä puoliso saa talttumaan tosiaan villimätkin tyypit. Mutta toivottavasti sinä et tarvitse koskaan enää taltutella, kun vain minusta saat mieleisesi. Toivottavasti minä osaan olla sinulle tarpeeksi hyvä. Ei se äänekäs puhe varmaan minunlaiseen jurrikkaan niin hyvin tehoiskaan kun vain vois vain nostaa kapina mieltä. Mutta jo silloin ennen vanhaan osait ottaa oikean asenteen, kun silloin kerran olin vähän ryypyksissä. Jos silloin olis joku toinen ollut minun tilalla niin tuskinpa olis toisin voinut menetellä. On vain eri asia miten kukin lupauksensa pitää. Minä tulen sen kyllä pitämään siinä muodossa kun tähänkin asti, sillä ethän sinäkään ole ollut ihan ehdoton vaatimuksessasi. Sinä osaat kyllä kiertää minut vaikka sormesi ympäri. Ja mielelläni minä kierryinkin sinunlaisesi tytön käsissä. (Olavi 24.10.1943.)

Kirjeissä miehet kertovat omasta suhteestaan viinaan, koska se kertoo heidän suhteestaan myös omiin velvollisuuksiin ja moraaliin. Naisella oleva miehen kunnolliseksi tekevä voima on keskeinen tema, ja näin miehet tulivat kirjeissään pönkittäneeksi myös naisiin kohdistettuja moraalisia paineita. Esimerkiksi avio-onneen liitettiin käsitys, että juoppoutta, jota yleisesti pidettiin avio-onnen esteenä, ei hyvän vaimon ja emännän kodissa ajateltu voivan edes ilmetä (Räisänen 1995, 106). Vaikka kumpikaan tutkimuksen kirjeet kirjoittaneista miehistä ei ollut alkoholisti, on kirjeiden merkitysmaailmassa viinalla oma paikkansa. Käsitys viinan taudin tavoin kalvavasta voimasta liittyy myös moraaliin, koska juomari nähtiin usein kykenemättömänä vaikuttamaan tilaansa. Kirjeissä esiintyvä näkemys naisesta moraalisen ryhdin kohottajana tai pelastajana, ei ole vieras suomalaisessa kansanperinteessä. Itse viinanjuonnin lopettamiseen kykenemätön tarvitsi ulkopuolisen voiman, joka uskomusten mukaan saattoi olla ehkä ainoastaan uskoon tulo tai naisen painostus (Apo 1999, 122; ks. myös Apo 2001, 149-153).

Naisen ihannointi astuu tässä kohden lähimmäs ansaitsemattoman rakkauden teemaa³⁵. Kirjeiden romanttisessa diskurssissa se alleviivaa naisen rakkauden pyhyyttä ja jalostavaa voimaa. Miehet korostavat omaa juomattomuuttaan, vaikka esimerkiksi maaseudulla ryhmäpaine juomiseen oli perinteisesti kova juomisen mukanaan tuoman hyväksyttävyyden ja statusta nostattavan merkityksen vuoksi (ks. Stark 2006b, 96).

Sota-aikana ansaitsemattoman rakkauden ideaaleja lähestyviä ajatuksia olivat propagandan ja naisjärjestöjen ylläpitämät käsitykset naisesta äidin roolissa. Naisen ajattelu hyveellisempänä ja eettisempänä olentona liittyy tosin vahvasti kakauden porvarilliseen ajatteluun. Naisilla katsottiin olevan isänmaallinen kasvatustehtävä erityisen hyveellisyytensä sekä synnyttäjän roolin vuoksi. Isänmaan siveellisen ryhdin ylläpitäjinä naisten kasvatustehtävä ei kuitenkaan jäänyt vain lapsiin, vaan miehet liitettiin myös taajaan kasvatettavi-

³⁵ Jumalallisimpana pidetty rakkauden muoto eli agaperakkaus tarkoittaa kristillisessä perinteessä ansaitsematonta rakkautta.

en joukkoon erityisesti naisjärjestöjen propagandassa. Miehen ja naisen suhde ymmärrettiin ikään kuin lapsen ja ylevöityneen äidin suhteeksi. (Vrt. Olsson 2005, 58, 65, 183.) Naisten siveellisyyden uhkana katsottiin kuitenkin olevan luonto ja sen raa'at seksuaaliset vietit. Vaikeina aikoina yleistynyt alkoholin käyttö oli erityisesti miehille, mutta myös naisille siveellisyyden uhka. (Olsson 2005, 70–71.)

Moraali kytkeytyy aina ihmisryhmään. Naisen ylevöittävä voima on teema, joka heijastaa romanttisessa kerronnassa epäsäätyisyyden aiheuttamaa esteellistä rakkautta. Ritarioromantiikassa ja myöhemmässäkin romanttisessa kerronnassa kahden eri säätyyn kuuluvan ihmisen rakkautta säätelevät sosiaaliset rajoitukset. Alemmaan säätyyn kuuluvan miehen tai naisen ei ollut helppoa siirtyä ylempään säätyyn ilman vaikeuksia, tai sitten rakkaus oli tuomittu tuhoon sukulaisten ja läheisten toimesta. Tutkimuksen kirjeet kirjoittaneet miehet ja naiset olivat samaan sosiaalisen luokkaan kuuluvia ihmisiä, joten varsinaisesta "epäsäätyisestä" suhteesta kummassakaan ei ole kyse. Pikemminkin kyse on romanttisen narratiivisen resurssin hyödyntämisestä, jossa kaipuu ja esteet muodostetaan tehokeinona sisäistyneestä näkökulmasta käsin. Kun "varsinaisia" esteitä rakkauden ja sulautumisen toteutumiselle ei ole, esteet sisäistyvät modernissa rakkaudessa (Jallinoja 2000, 36). Toisen ylevöittäminen ja oman arvon alentaminen noudattavat prinsessan ja sikopaimenen suhteen logiikkaa, jossa tunteen intensiivisyys sankaruutena ja toisen alhaisesta asemasta riippumaton rakkaus saattavat ihmiset yhteen. Miesten kerronnassa "huonous" tai kehittymättömyys ilmaisevat naisen rakkauden pyyteettömyyttä. Rakkauden romanttinen merkitys on tässä olemassa ilman hyödyn tavoittelua tai se hyväksyy toisen sellaisena kuin toinen on. Toinen on "se ainoa oikea", jota romanttisesti diskurssissa vahvistetaan toisen erityisyyttä korostamalla. Samalla kertominen hakee vahvistusta tunteelle negatiivisen vahvistamisen kautta: Rakastatko minua, vaikka olen tällainen?

Ritarioromantiikan muotoiluissa naisen idealisointi myös ohjasi miesten toimintaa. Idealisoidut kohteet muuttuvat monella tavalla velvoittaviksi, ja rakkauden kohteen palvonta romanttisessa mielessä antaa toiminnalle lopullisen merkityksen. Miesten sodassa tekemät teot tehdään jollekin. Teon merkitys ja kunniallisuus seuraavat teon taustalla olevista syistä ei hurmeisesta todellisuudesta. Vaikka narratiivit, joissa aiheena on naisen vuoksi tappaminen ja taistelu, eivät tutkimissani kirjeissä ole yksiselitteisesti kunnian vuoksi kirjoitettuja, voi niillä katsoa olevan ainakin narratiivisena resurssina yhteys länsimaisessa kulttuuriperinteessä tavattavaan kerrontaan naisen motivoimista uroteoista väkivallan kentillä samoin kuin pohjoismaisessa saagaperinteessä tai suomalaisessa kalevalaisessa runoudessa (ks. esim. Kupiainen 2010; Braudy 2005, 103–114).

Kirjeissä miesten taistelutahto liittyy oleellisesti ylevöitettyyn naiseen. Ollessaan kunniaksi naisilleen, ovat miehet kunniaksi itselleen. Naisen merkitys on romanttisen taistelijan voimanantaja, jonka vuoksi sotaa kannattaa käydä. *"Sitten sinä kultaseni et arvaakaan miten monta kertaa olet ollut apuna tässäkin kamppailussa. Joskus kun olin ihan kuoleman väsynyt ja täytyi vain valvoa, ajattelin kävi kuin kävi niin nukun nyt. Sitten on kuvasi tullut yht'äkkiä silmiäni eteen, ei sittenkin yritän viimeiseen asti."* (Juhani 23.9.1941.) Ylevöitetty nainen tulee esiin myös

hänelle annettuna lupauksena. Sota nähdään ritarin tavoin tehtävänä, jonka täyttäminen on sotilaan kunnian kannalta oleellista. ”*Sinä Marjatta tunnut olevan huolissasi, miten jaksan kestää kaikki nämä rasitukset. Silloin kerran kesällä Puruveden rantamalla lupasin parhaani mukaan omalta osaltani taistella Sinulle Marjatta vapaan maan ja meidän lapsillemme, olivatpa vastukset mitkä hyvänsä. Joka puolelta hyökätään maalta, mereltä ja ilmasta.*” (Juhani 11.11.1941.) Lupauksen ja taistelun merkityksen konkretisointi tuo esiin myös romanttisen sankariajattelun. Romanttisessa diskurssissa sotasankaruus on velvollisuuden täyttämistä ja uhrautumista naisen vuoksi.

Naisen ylevöittäminen ja hänen vuokseen kaatuminen rintamalla, ovat hyvin sentimentaalisia tapoja kertoa toisen merkityksestä. Romanttisen rakkauden tiellä on aina monenlaisia esteitä ja välttämätöntä eroa toisesta, jota toisistaan erilleen pakotetut rakastavaiset pyrkivät kuromaan umpeen vaaroja uhmaten (Jallinoja 2000, 23). Äärimmäisen eron, kuoleman partaalta kurkottava rakkauden tunnustus on tässä yhteydessä kerronnan intensiteettiä lisäävä keino. Uhrautuminen naisen tähden ja toisaalta naisen antaman voiman teemat elävät vahvasti sotaromantiikan kuvastossa. Jopa *Tuntemattoman sotilaan* Rokkaa voidaan ajatella sankariksi suhteessa palavaan haluunsa päästä kotiin, mikä ilmenee myös kumartelemattomana käytöksenä sotilasjohdon edessä – lomalla kuikoistamaan pääsevän rakkauden este sekkin. Kotona odottava perhe ja vaimo toimivat sankarilliset voimat antavana kiihokkeena.

Yhdeksi sulautumisen ja huolen teemat rakkauskerronnassa

Romantiikan aikakaudella, 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, rakkauteen liitettiin yhä vahvemmin miehen ja naisen välisen rakkauden tunteen tasarvoisuus, vaikka huomiota kiinnitettiin yleisellä tasolla runsaasti miesten ja naisten eroihin sekä toisiaan täydentäviin puoliin. Oleellista oli tunteen nouseminen keskiöön etiketin mukaisen käyttäytymisen sijaan. Jos keskiajalla korostettiin Jumalan ensisijaisuutta rakkauteen nähden, niin romantiikan aikakaudella suhteet kääntyvät ja rakkaudesta tulee ensisijainen. Myös miehen ja naisen välisen suhteen täytyminen alettiin nähdä yhä enemmän rakastavaisten toistensa saamisena seksuaalisessa mielessä. Vastavuoroisesta parisuhteesta ja toiselle omistautumisesta tuli 1900-luvulle asti ulottuva ajatustapa romanttiseen rakkauteen. (Hendrick & Hendrick 1992, 39–40; ks. myös Häggman 1994.)

Suomessa vastavuoroisen parisuhteen ja sukupuolten erilaisuutta korostava ajattelu liittyi erityisesti sivistyneistön käymään keskusteluun miehen ja naisen suhteesta sekä sitä määrittävistä tekijöistä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa (Löfström 1999, 173–177). Avioliitto tulkittiin raamatullisesti pyhänä symbioosina, jonka rikkomista kontrolloitiin tiukasti myös lainsäädännön keinoin (ks. Räisänen 1995, 73). Yksiavioisuuden ihanteessa oli kysymys kumppaneiden ehdottomasta uskollisuudesta, joka tuomitsi suhteen ulkopuoliset sekä esiaviolliset suhteet. Yksiavioisuuden ihanne liittyi kristilliseen käsitykseen avioliiton tehtävistä. Avioliiton ajateltiin toteuttavan yhteiskunnallisen, reproduktiivisen ja uskonnollisen tehtävänsä parhaiten yksiavioisuuden kautta. Kristillisiin käsityksiin suhtauduttiin viimeistään 1900-luvun alusta alkaen myös

kriittisesti, erityisesti sosialistien parissa, ja epäiltiin moraalista koodistoa, jossa avioliitto ja lisääntyminen kiedottiin tiukasti toisiinsa kuuluviksi asioiksi. (Räisänen 1995, 77–80.)³⁶

Rakkausavioliiton käsitys ja romanttinen rakkaus jalostavat vanhaa näkemystä, jossa rakkauden ansiosta ihmisen identiteetti sulautuu johonkin suurempaan kokonaisuuteen.³⁷ Maallistuneessa romanttisen rakkauden diskurssissa yhteen sulautumisen ajatus näkyy monissa uskomuksissa, kuten ajatuksessa rakkaudesta ensisilmäyksellä, että on olemassa yksi todellinen rakkaus tai todellinen rakkaus on ehdottoman täydellistä. Myös ajatus miehen ja naisen olemusten toisiaan täydentävästä vaikutuksesta voidaan tulkita yhteen sulautumisen teemaan liittyväksi. Esteellisen rakkauden tunnetta voimistava piirre ja ulkopuolisten voimien aiheuttamat erot ja niiden voittaminen rakkauden voimalla kuuluvat yhtäkaikki sulautumisen teemaan. (Vrt. Hendrick & Hendrick 1992, 61; ks. myös Jallinoja 2000, 21–23.) Rakastuneen ihmisen elämän merkitys ei ole enää ”minun” vaan ”meidän” tai ”sinun” näkökulmasta rakentuvaa. Sotatila tarjoaa kuin luonnostaan tilan, jossa erossa oleminen ja toisen läheisyyteen kaipaaminen ovat rakkaussuhteen perustunteita. Yksilöllisen sotakokemuksen merkityksissä rakastetun kanssa muodostuva ”me” on keskeinen.

Toisen kautta rakentuva elämän merkitys ja ristiriita sen kyseenalaistavan sodan kanssa näkyy muun muassa Olavin kerronnassa: *”Olen sinulle hyvin kiittollinen tuosta loma-ajasta, sillä ilman sinua olisi tuo loma, niin kuin kaikki muukin elämäni tyhjää ja arvotonta”* (Olavi 21.4.1942). Romanttisen rakkauden ideaali vastavuoroisuudesta eli rakastetuksi tulemisesta antaa omalle olemassaololle merkityksen. Merkityksen tuominen elämään romanttisessa mielessä näkyy vahvemmin myös käsityksessä naisesta elämänhalun herättäjänä. Olavi kirjoittaa sairastuneesta läheisestä ystävästään: *”Mutta paras keino saada Jalmari elämänhaluiseksi olis Amandan ruveta läheisempään kirjeenvaihtoon Jalmarin kanssa. Kun pääsen lomalle niin puhun kyllä siitä Amandalle.”* (Olavi 7.12.1943.)

Sulautumisen ideaali ja identiteettien liukeneminen vuoropuhelua tiivimmäksi yhdessäoloksi saa kirjeissä monia muotoja. Sulautumisen ruumiillisista muotoa vastaa romanttisessa diskurssissa rakastelu eli sananakin sulautu-

³⁶ Kristillisten avioliitto-oppaiden mukaan avioliitolla oli kaksi päätarkoitusta. Avioliitto oli luotu haureuden ja syntien torjumiseksi sekä ihmisten ja seurakunnan arvoihin kasvatettujen jäsenten lisäämiseksi (Räisänen 1995, 69). 1900-luvun alussa avioliiton merkityksestä keskusteltiin paljon myös tieteen piirissä, jossa avioliiton ikuinen olemus kiistettiin. Kulttuurisidonnaisiin ja kulttuurievoluutiosta ponnistaviin ajatuksiin tosin tukeuduttiin myös liberaalien kristillisten parissa, joiden mukaan avioliitto edusti luonnollista evolutiivista huippua miehen ja naisen välisten suhteiden kehitysketjussa. Liberalismin ja individualismin lisääntyessä myös kristillisessä ja teologisessa keskustelussa vakiintuu ajatus rakkauteen perustuvasta avioliitosta (Räisänen 1995, 70).

³⁷ Idän uskonnoissa sulautumisen ideaali liitetään uskonnolliseen kokemukseen ylimmän tietoisuuden saavuttamisesta ja sulautumisesta tosiolovaiseen sekä oman identiteetin häviämisestä tässä prosessissa (Hendrick & Hendrick 1992, 30). Eurooppalaisessa kontekstissa sulautuminen liittyy antiikin filosofiaan ja myytteihin. Platonin (1999, 102–106) *Pidoissa* retoriikan taitaja Aristofanes kuvailee myyttiä Zeun halkaisemista hermafrodiiteista, jotka epätoivoisesti yrittävät liittyä jälleen yhdeksi lihaksi. Aristofanes summaa, että ”olemme muinoin olleet kokonaisia ja rakkaudeksi me sanomme sitä, että haluamme ja yritämme uudelleen yhtyä kokonaisuudeksi” (Platon 1999, 105).

mista muistuttava yhdyntä, jota käsittelen kirjeiden merkityksissä myöhemmin. Toisaalta sulautumisella tarkoitetaan fyysisyyttä myös muissa merkityksissä. Läheisyys on siitä kirjeiden ilmeisin esimerkki. Sulautuneena toiseen kummankin identiteetin järjestystä määrittelee sama rytmi, jota kuvastaa romanttinen sanonta sydänten lyömisestä samaan tahtiin. Olavi kirjoittaa tästä sulautumisesta äänettömyytenä: *”Rakkaushan ei kaipaa sanoja silloin varsinkaan kun saa olla toistensa läheisyydessä, se vain nauttii tietoisuudesta, että rakkain on lähellä”* (Olavi 21.4.1942). Romanttinen rakkaus sulautumisena on toisen läsnäoloa, ja maagisiin mittoihin kasvava kuvitelma toisen mahdollisuudesta tiedostaa omat ajatukset ja tunteet. Sulautumisen seurauksena kauan kadoksissa ollut toinen puolisko yhtyy minuuteen, josta seuraa nautinto läheisyydessä ja kuvitellussa yhteisymmärryksessä.

Sulautuminen yhdeksi uhmaa sosiaalista järjestystä, koska siihen liittyy vetäytyminen. Rakkaudesta tulee kahden ihmisen sosiaalinen yhteisö, joka tuntuu itseriittoa sisältä päin ja vaikuttaa sulkeutuneelta ulkoa käsin tarkasteltuna. Sulautumisessa huomio kiinnittyy toiseen ja rakkaudesta tulee yksikön eli ”meidän” olemisen solipsismin perusta. Toisilla ja heidän mielipiteillään ei ole enää niin paljon väliä, vaikka toisiinsa sulautuneet rakastuneet eivät ulkomailmaan varsinaisesti vihamielisesti suhtautuisikaan. ”Ei me koskaan ole juuri tykätty pahaa, jos käy vieraita, mutta enemmän me kuitenkin pidimme kahden kesken olosta. Ja se on paras todistus siitä, että meidän rakkautemme on yhäti kestävä ja lujaa. Ja tulee edelleenkin niin olemaan. Varmaa on että meidän kahdenkeskinen rakkaus vaatii hiljaista ja rauhallista kotielämää, eikä mitään ainaista huminaa ja menoa.” (Olavi 21.7.1942.) Sulautumisen tila kuvastaa myös onnea, joka näkyy harmoniana. Sulautumisen merkityksistä rauha, harmonia ja onnen tila kirjoittuvat myös haaveellisena muisteluna sodan todellisuutta vasten. Sulautumisen kuvitelma tarjoaa transgressiivisen tilan yhteisen onnen kuvitelman hellimiselle.

Rintamalla oleville rakastetun kanssa koettavan täydellisen sulautumisen konkreettisin este oli lomien saamisen vaikeus. Lomien ja sosiaaliseen todellisuuteen kytkeytyvien velvollisuuksien välillä lepää myös yksilön ja yhteisön välinen ristiriita. Rakkaus yksityisenä sfäärinä vaatisi toteutuakseen läsnäoloa, mutta velvollisuus edellyttää olemaan poissa. Lomat ovat kirjeiden kerronnassa ja myös käytännössä esteiden voittamista, joita romanttisen populaarikulttuurin kerronnassa kuvastavat rakastavaisten salaiset kohtaamiset ja piiloutumiset valvoilta katseilta.

Lomien merkitys nousee selkeästi esiin erityisesti Olavin pohdinnoissa elämän mielekkyydestä. Olavi suunnittelee kirjeissään strategioita, joilla hän pystyisi saamaan loman itselleen. Juonittelu selittyy osittain sillä, että sodan alun hyökkäysvaiheessa ja sodan lopussa lomien saaminen oli hankalaa. Toisaalta rivimiesten keskuudessa lomiam pidettiin itsestäänselvyyksinä, vaikka ohjesäännön mukaan lomiam tuli myöntää vain urhoollisuutta ja hyvää käytöstä osoittaneille. Rauhallisempina jaksoina miehet pääsivät säännöllisesti vuorojärjestyksessä lomille. Lomajärjestystä valvoivat sekä upseerit että rivimiehet. Rivimiesten keskuudessa vuorojärjestyksen noudattamista pidettiin ehdottomana

normina. Upseereille se tarjosi mahdollisuuden kurinpitotoimiin siirtämällä sotilasta lomavuorossa, mikäli tämä rikkoi sääntöjä. (Ks. Pipping 1975, 92-93, 102, 204.) ”Niin, noiden elettyjen onnen hetkien muisteloissa täällä meneekin suurin osa ajasta. Ja niiden sekä tulevien onnen päivien uskossa täällä jotenkin jaksaa elää. Ellei tarvitseis aina elää sen uuden loman toivossa, niin sitä tulisi tehtyä vaikka mitä, [mutta] noita harvoja ja lyhyitä onnen päiviä ei passaa millään vaarantaa.” (Olavi 19.9.1943.)

Loma saattoi olla paineenalaisessa tilanteessa suuri houkutin, joka sai tekemään rakkauden edun nimissä ajan yleisen oikeuskäsityksen kannalta arveluttavia tekoja. Lomavuoron ostaminen oli yksi vaihtoehto, mutta kallis. Olavi oli yrittänyt ostaa tupakalla ja rahalla lomavuoron aikaisemmin lomavuorossa olevalta (Olavi 6.7.1942). ”Poika” oli ollut Karjalasta ja sodan edetessä karjalaisille oli annettu lupa muuttaa takaisin kotiinsa, minkä vuoksi ”poika” oli lähtenyt lomavuorollaan auttamaan tässä toimessa (9.7.1942). Koska lomat olivat arvokkaita sodasta vapautumisen hetkiä jokaiselle, olivat hinnat arvatunkin kovat. Tästä johtuen saatettiin käyttää kyseenalaisempiakin keinoja. Esimerkiksi Olavi oli valehdellut läheisen ihmisen kuoleman päästäkseen lomalle. Epäonnekseen Olavi oli paljastunut toisille sotilaille, ja nämä olivat uhanneet paljastaa hänet, mikäli hän vielä kertaakaan olisi yrittänyt jollain keinolla päästä lomajonossa muiden ohi. (Olavi 14.7.1942.)

Moraalikoodiston rikkominen kertoo osaltaan, miten vahva kotiin ja näin myös lomiin liittyvä kaipuu oli. Olavin se sai jopa uhmaamaan vertaisryhmänsä hyväksyntää, joka lopultakin oli pienten miesryhmien tärkein viitekehys ja rintamaelämän mielekkyyden perusta. Loman merkitys näkyy myös sosiaaliset esteet rikkomaan pyrkivänä valta-asetelman kyseenalaistamisena, jossa nousu upseereita kohtaan ilmaistaan väkivallan keinoilla. *”Joskus täytyy toppaantua tämän vallottamisen. Kyllä se pitää tulla loma minullekin tai muuten ei olla vähääkään sorvimassa näiden kihujen kanssa. Rupeevat tuntemaan muuten nyrkin makua.”* (Olavi 27.5.1942.) Olavin kirjeessä esteitä käydään purkamaan väkivalloin, mikä soveltuu romanttisen rakkauden diskurssiin sankarien urotekojen merkityksissä. Toisaalta väkivalta näyttäytyy keinona ratkaista (sosiaalisia) ongelmia, mikä sotilaan identiteettiä ajateltaessa on luontevaa. Pyrittiinhän miehistä tekemään suoraselkäisiä ja karskeja oman kunniansa puolustajia – väkivaltaiseen ratkaisuun asti (ks. Jokinen 2006). Miestä määrittelevien diskurssien väkivaltaisen vireen ja kuuliaisuuden painottamisen välille repeää kuitenkin ristiriitainen tila. Väkivalta voi suuntautua diskurssin sisäistä järjestystä vastaan turhautumista purkavana fantasiana kuten Olavilla.

Sulautumisen tarve sosiaalisen kustannuksella ei ollut kuitenkaan itseltään selvää. Juhani kirjeissä tulee hyvin esiin kaksi eri suuntiin vievää voimaa velvollisuuden sekä omien tarpeiden ja tuntojen ristipaineena (ks. myös Hagelstam 2006a).

Rakas Pörrini miten minua onkaan ollut Sinua ikävö. Lähtö sieltä tuntui enemmän kuin vaikealta, en millään olisi tahtonut jättää Sinua. Ankaraa on tämä aika, emme nykyisin voi itse määrätä oloamme, kun vielä Isänmaan olemassa olosta taistellaan. Kyllä meidän sittenkin on asetettava Isänmaan onni kaiken muun yläpuolelle, sillä jos se sortuu, ei meillä ole mitään. Loppuisi vaan tämä sota, niin saisimme mekin koittaa, mihin pystymme. (Juhani 14.5.1943.)

Koko loman tahtoisin varata vain Sinua varten Marjattani, mutta ei se nyt aivan suunnitelmien mukaan ole vielä mennyt kertaakaan. Siellä kotirintamalla ovat monenlaiset työt painamassa, jotka ovat välttämättä suoritettavaa. Kaikki työhän jossain muodossa tulee tehtyä tämä yhteisen asian eteen ja nyt jos koskaan on Isänmaan etu ensi katsottava. (Juhani 4.3.1942.)

Lomien aikana miehillä oli tapana tehdä runsaasti myös kodin ylläpitoon liittyviä askareita. Rakastetun kanssa olemisen ohella siviililyön kaipuu ja kuvaukset ovat tärkeitä identiteetin konstruoinnissa. Kirjeiden muistelukerronnassa tämä näkyi omaan miehisyyteen ja maanviljelijyyteen liittyvänä pohdintana. Oman identiteetin kokemus tekemisen kautta itselle tutussa ympäristössä synnytti ristiriidan myös kahden toistaan erillisen identiteettitulkinnan, miehenä siviilissä ja miehenä sodassa, välillä. Oman identiteetin konstruktiossa tämä näkyy esimerkiksi itsen muuttumisena toiseksi, kuten seuraavassa Juhaniin kirjeen katkelmassa: *”Lomalla ollessani nautin oikein työstä pellolla. Tuntui kuin olisin tullut aivan uudeksi ihmiseksi saadessani puskea töitä oikein entiseen tapaan. Kyllä siellä olisi työtä, paljon tärkeitä työtä tehtävänä, mutta jota ei parhaalla tahdollakaan saada tehdä. Isä ja äiti tahtovat nääntyä työn paljouden alle, kumpu he kestäisivät vielä jonkin aikaa.”* (Juhani 27.9.1943.) Uudeksi tulemisen kuvaus kertoo loman merkityksen oman identiteetin menneestä käsin tehdyn tulkinnan eheyttävästä vaikutuksesta (vrt. Hagelstam 2006, 165). Lomaan liittyvien useiden positiivisten merkitysten vuoksi loman arvoa ei tulekaan nähdä rintamakirjeiden kerronnassa vain suhteessa rakkauteen, vaikka se onkin useimmin toistuva teema. *”Nykyisessä elämässä ovatkin nuo lomat ainoita valopilkkuja ja kohokohtia. Jo viikkoja ennen sitä suunnittelee ja miettii miten sen parhaiten voisi viettää. Omituiseksi muodostuu elämä täällä korven hiljaisuudessa.”* (Juhani 10.3.1943.)

Romanttisen rakkauden diskurssissa loma edustaa kirjeiden sulautumisen teemaa kaikkein väkevimmän. Loma on onnen tila, jota tavoitellaan. Eivät edes sodan tilanteiden muuttumiset vaikuta kerronnan intensiteettiin, vaikka loman muistelu ja sieltä palaamisen vaikeus tulevatkin käsitellyiksi tunnekylläisimmin heti lomalta paluun jälkeen kirjoitetuissa kirjeissä. Rintamalle palattua kodin ja rakkauden läheisyys eivät ole vielä pyyhkiytyneet pois muistista ja iholta. *”Aina pysyvät mielessäni ne muutamat onnelliset illat, jotka olin luonasi. Keittäessämme saikkaa hiilloksella tai kun Sinä luit minulle.”* (Juhani 30.1.1942.)

Yhteensulautumisen ja toisen merkitystä alleviivaavan kerronnan rinnalla kulkevat kirjeissä myös huolen teemat, jotka liittyvät ”meidän” välisten suhteiden sanallistamiseen rakkauskerronnassa. Sodan epämääräiset ja poikkeukselliset olosuhteet aiheuttivat kerrontaa omasta välittämisestä huolen kautta, mutta samalla kerronnassa on läsnä ainakin väliaikaisesti uusia muotoja saaneiden sukupuoliroolien pohdintaa.

[- -] kun tallustelin iltalypsylle melkeinpä täysin palvelleena tuoda lennätti Ilmari minulle seuraavanlaisen listan, että minun Marjatan olisi hakattava 5 m³ halkoja. Voi taivahan talikynttilät tuumin sillä en ollut sanottavammin hakkuutuulella, ainakaan eilen illalla. Nyt voin ajatella sitäkin seikkaa vähän valoisemmin. Olisipa vaan (ukkonni), anteeksi sulhaseni lomalle tulosta toivoa niin saisin kait hieman tukea häneltä. Pinoahan syntyy tolkkottomasti kun minunkin perheeni täyttää motti urakkansa. Kotirintama torjuu pakkasen kauas nurkistaan. (Marjatta 5.6.1943.)

Niin me voidaan oikein hyvin, kaikki, ilma vaan oli tänäänkin aika sateista ihan iltapäivälle asti. Minä olin tänäänkin taas kotona mutta en saanut ruista poikki kuin 110 lyhdettä. Mutta jo on 170 yhteensä. Minä laitoinkin lyhteet seipäille, kun minun täytyy tunnustaa kehnouden, etten oikein osaa tehdä kuhilasta ja toisekseen tykkäsin, että siinähan ne nyt ainakaan idä, jos kovin sateleekin. Koko päivän ajattelin, että kyllä olisi nytkin hauskaa olla kolmisiin täällä ruispellolla. (Anneli 10.8.1943.)

Teollistumisen, kaupungistumisen ja rahatalouden yleistymisen myötä naisen ja miehen välinen suhde muuttui Suomessa myös maaseudulla. Palkkatyön ansiosta miehen ja naisen työt eriytyivät toisistaan kotona tehtäviin naisten töihin ja työpaikalla tehtäviin palkkatöihin, mikä näkyi esimerkiksi pienviljelijöiden elämässä lisätulojen hankkimisena metsätöistä. Tämä aiheutti muutoksen käsityksissä naisen merkityksestä perheen elannon hankkimisessa, kun miehen työllä perheen elättäjänä katsottiin olevan enemmän arvoa. Maaseudulla oli toki pitkät perinteet yhdessä rintarinnan työskentelystä ja naisen osallistumisesta maatalouden tuotantoon. Tämän lisäksi naisen ja miehen eriytyneet toimintaympäristöt, kuten naisilla navetta tai ruokatalouden hoito, antoivat myös naisille valtaa arkisessa elinpiirissä. Silti kodin ulkopuolelta tulevan rahallisen ansion hankkiminen vahvisti miehen asemaa perheen päänä. Miehen ja naisen erojen lähtökohtaisuus oli sivistyneistön keskuudessa erityisen mielenkiinnon aiheena ja vaikutti vahvasti julkiseen keskusteluun miehen ja naisen rooleista ja ideoista kansalaisina yhteiskunnan palveluksessa (Räisänen 1995; Löfström 1999; Stark 2006b).

Käsitys naisesta sekä henkiseltä että fyysiseltä olemukseltaan miestä heikompana yleisty, ja kristillisestä arvomaailmasta nouseva käsitys miehestä perheen päänä vahvistui. Tämän voi katsoa olleen myös yleinen normi perhettä ja parisuhdetta ajateltaessa toiseen maailmansotaan tultaessa. (Ks. esim. Räisänen 1995).³⁸ Yleensä sota-aikana naisten ja erityisesti äitien merkityksen korostaminen vahvistuu nationalistisessä retoriikassa. Naisten roolit tulkittiin luontaisesta tunteellisuudesta ja äitiyteen liitetystä olemuksellisista piirteistä käsin hoivaajana, moraalisenä selkärankana ja uusien kansalaisten synnyttä-

³⁸ Historialliset juuret suomalaisen sukupuolijärjestyksen muotoutumisessa juontuvat kristinuskon luterilaiseen perinteeseen, jota määrittää Martti Lutherin laatima Huoneentaulu. Lutherin huoneentaulun ajatusten taustalla näkyy ajatus Jumalan asettamasta sosiaalisesta järjestyksestä, jota edustavat kolmisäätyopin mukaan hengellinen hallitus (ecclesia), maallinen esivalta (politia) ja huoneenhallitus (oeconomia). Perheen ja sukupuolten suhteiden kannalta oleellinen on ajatus huoneenhallituksesta, jossa miehen ja naisen tehtävät ja roolit määritellään taloudessa. Huoneenhallituksen oppia levitettiin kansan keskuuteen Katekismukseen liitettynä "Huoneentaulussa", jossa aviopuolisoiden rooleista mies määritellään perheen hallitsijaksi. Muut perhe-kunnan jäsenet, kuten vaimo, lapset ja palveluskunta, ymmärrettiin miehen alamaisiksi. Vaimon ihanteisiin kuuluivat ahkeruus, velvollisuudentunto ja työteliäisyys, jotka liittyivät äidin ja perheenemännän rooleihin. "Huoneentaulujen" mukainen arvomaailma ja staattista sääty-yhteiskuntaa ylläpitävä ajattelutapa asetettiin kuitenkin kyseenalaiseksi pikkuhiljaa 1700-luvun myötä, minkä taustalla voidaan nähdä useita vaikuttavia tekijöitä, kuten kirkon aseman muuttuminen, iso viha, nälkävuodet ja individualismia korostavien herätysliikkeiden nousu. Suomalaisessa kontekstissa Huoneentaulun näkemykseen sukupuolten rooleista voidaan kuitenkin nähdä vaikuttaneen erityisesti kristillisestä ajatteluperinteestä ammentaneita perhe- ja sukupuolikäsityksiä. (Räisänen 1995, 32–33.)

jänä. Naisten luontaisen siveellisyyden katsottiin johtuvan myös siitä, että naiset ymmärrettiin erityisesti porvarillisessa sivistyneistössä ja kristillisessä diskurssissa seksuaalisesti passiivisina ja kylmempinä kuin miehet. (Ks. Olsson 2005, 57–58; Liljeström 2004, 156–157; Räisänen 1995, 138–154.) Äitiys nähtiin siis 1800-luvun tapaan yhteiskunnallisena kysymyksenä, jonka pääpiirteet olivat naisen roolissa yhteiskunnan siveellisen selkärangan ylläpitäjänä ja kansalaisten olemassaolon jatkuvuuden takaajana (ks. Sulamaa 1999, 79–80).

Miehen ja naisen erilaisuutta korostava ajattelu soveltuu romanttisen rakkauden kuvastoon hyvin. Miehen ja naisen ymmärtäminen olemuksellisesti erilaisina ja ajatusmallin pohjalta eriytyneet tehtävät perheessä ja yhteiskunnassa antavat viitekehyksen ymmärtää myös sota-ajan kirjeiden kerronnan huolehtivan rakkauden teemaa. Kirjeiden kerronnassa näkyvää huolehtivaa rakkauden muotoa voi verrata lapsen ja aikuisen väliseen rakkauteen liitettyyn suojelemaan ja patriarkaaliseen rakkauteen. Myös rintaman olosuhteissa sotilaat ja lotat tulkitsivat subjektionsa ajoittain lapsen kaltaisena, mikä teki rintamayhteisöstä perheen analogian ja tarjosi turvaa, sekä mahdollisuuden käsitellä etäännytetysti ja vastuusta vapaana sodan tapahtumia (ks. Heikkinen 2012, 43–45). Huolehtivan rakkauden muoto on myös merkitykseltään epäseksuaalista, holhoavaa ja sukupuoliroolien toteutumiseen liittyvien toiveiden reflektiota. Sota-aika ymmärrettävästi aiheutti sukupuolijärjestelmän hetkellisen uudelleenmuotoilun, koska kodit olivat usein vailla miehiä. Tehtävän jaot ja roolit jouduttiin ajattelemaan tarjolla olevista lähtökohdista käsin. Naiset tekivät miesten töitä ja hoitelivat julkisessa rooleissa asioita, jotka olivat perinteisesti miesten aluetta. Huolehtivaan rakkauteen liittyvä vahva säälin ja myötätunnon vire nousee kokemuksesta, jonka sukupuolittunut diskurssi tarjoaa tilannetulkinnaksi. Miesten kirjeissä naisen kuntoisuutta tai pärjäämistä ei väheksytä, mutta huolehtiminen on kuvausta kokemuksesta, jossa heikompi, tunteellisempi ja äidin rooliin syntynyt nainen on pakotettu toimimaan vastoin olemustaan.

Kirjeissä huolehtivan rakkauden merkityksistä nousee esiin mielenkiintoinen piirre kohdissa, joissa miehet antavat neuvoja töiden tekemisestä. Olavi pyrkii vaikuttamaan kodissa tapahtuviin toimiin oikeastaan koko sodan ajan ja Juhani erityisesti sen jälkeen, kun he olivat avioituneet Marjatan kanssa. Kirjeiden rakkauden merkityksessä huoli tulee myös osaksi romanttista rakkautta, vaikka toisesta huolehtiminen ja huolenpito oli ymmärretty kristillisestä perinteestä käsin jo pitkään rakkauden peruskomponenteiksi. Huolehtivaan rakkauteen liittyy kuitenkin aina myös rajoittaminen. Oikeastaan huolehtiminen on toive kieltämisestä. Huolehtiminen on toivomista, *ettei* toiselle tapahdu jotain tai *ettei* hän jättäisi tekemättä asioita, joilla voi olla epäsuotuisa vaikutus hänen hyvinvointiinsa. Toisen hyvinvointi on oman onnen täydellistymistä toisen kautta.

Huolehtivaan rakkauteen kuuluu paternaalinen, miehen valta-asemaan perustuva rakkaus huolehtivan isän tunteena. Miehelle oli varattu rooli perheen elättäjänä ja julkisena edustajana, mutta rakastajana häntä luonnehdittiin esimerkiksi 1900-luvun alussa ilmestyneissä kristillisissä avioliitto-oppaissa lempeän hallitsijan kaltaisena hahmona, jonka tulee kunnioittaa kotia vaimon huo-

lenpidon alaisena (Räisänen 1995, 96–99). Miehet pyrkivät vaikuttamaan kotona tapahtuviin asioihin ja huolehtimaan rakastettujensa hyvinvoinnista, vaikka se etäisyyden vuoksi olikin usein lähes mahdotonta. Tämä aiheutti miesten kirjeiden perusteella myös turhautumista. Kotitöistä maanviljelykseen annettiin eniten neuvoja. Viljelyn voi katsoa kuuluneen miesten toimialueisiin ja naisten astumista tälle kentälle haluttiin ohjeistaa ja jollain tavalla myös kontrolloida. Vuoden 1943 alussa Olavi pyytää laskemaan viljan määrän ja siementen tarpeen kevätkylvöjä varten. Opastuksen jälkeen hän perusteli pyyntönsä, ettei *"[- -] tarvitse olla leivän puutteessa. Kun olisin minä kotona, niin kyllä minä sellaiset asiat hoitaisin, sillä eihän ne sinulle rakas kuulu silloin hoitaa kun minä olen kotona. Mutta nyt on pakko olla näin."* (Olavi 9.1.1943.)

Olavi kantaa huolta myös yhteisen päätäntävällän pysymisestä, kun hän kirjoittaa valtion obligaatioiden takaisinlunastuksesta: *"Vai ei vielä saakaan niitä obligaatioita pois, no kunhan joskus saa. Ja sinä tyttönihän kyllä hoidat ne asiat ilman muuta, mutta tulee aina mainittua niistä ja yhdessähän me kaikista asioista tuumitaan ja päätetään, eikö totta tyttöni?"* (Olavi 20.2.1943.) Edellä olen tulkinut naisen työteliäisyyden ja sen ylistämisen idealisoinnin tavaksi. Sota-ajan kirjeiden huolehtivan rakkauden hengessä kirjeiden tarkastelu tuo esiin myös naisen itsenäisyyteen liittyvät uhat, jotka näkyvät erityisesti roolien sekoittumisen pelkona tai toisen olemuksen essentialisoimisena niin, että työn aiheuttamat vaivat herättävät miehissä huolen *"hauraan"* naisen kestämisestä.

Naimisissa oleva Olavi surkuttelee erityisen paljon Annelille lankeavaa työtaakkaa ja vastuuta itsensä ja lapsen onnellisuudesta. Onnellisuudesta tulevaisuudessa Olavi kirjoittaa haaveina Annelin kotona olemisesta sen sijaan, että hän jatkaisi leipätyössään postinjakajana. Maaliskuussa 1943 Annelilla on sydänkipuja ja Olavi pyytää häntä lopettamaan työt postissa. Olavi myöntää, että yhteisen elämän kannalta työ on ollut merkityksellistä.

[J]os se lääkäri vain määrää sulle lepoa, niin silloin rupee jo harkitsemaan postinkannon pois jättämistä. Ehkä sitä tulee muutenkin toimeen. Vaikka Sinä rakas olet sillä hankkinut niin paljon ja rakentanut yhteistä kotiamme, ettei sitä voi arvata ja enkä voi siitä kyllin sinua kiittää rakkaani. Mutta enhän ole sinua sen tähden elämän kumppanikseni pyytännyt, että Sinun pitäisi orjan tavalla raataa, vaan että elämämme olisi onnellista ja Sinä olisit pikku kotimme kaunistaja. (Olavi 11.3.1943.)

Huolen ilmaisussa ilmenee tasa-arvoisuuden rinnalla ja siitä etäännyttävänä piirteenä roolijako, jossa naisen paikka ilmaistaan kotona olevana ja lapsia hoitavana *"pikku kotimme kaunistajana"*. Olavi jatkaa kirjeessään Annelin paikan ja tehtävien kuvailua: *"Samoin kuin hoivaamassa meidän pikku tarapallejamme, joka myös on samaa kodin onnelliseksi tekemistä. Kun olen kotona, niin päivisin joskus tuntuu siltä kun Sinä kuuluisit välttämättä kotiin. Ja ihan omaa tuntoa soimaa kun sinä olet aina siellä rehkimässä. Tuntuu kuin minun olisi pitänyt aikoja sitten pyytää jättämään pois postinkanto. Mutta sinähän itse kyllä jo lupasit jättää sen pois kun tämä sota loppuu."* (Olavi 11.3.1943.)

Äärimmäisenä hoivaamisen ja huolehtivan rakkauden ilmauksena voidaan pitää kerrontaa, jossa Olavi kirjoittaa sukupuolitetun vastuun ja rooliin ajatuksista pohtiessaan Annelin synnyttämistä ja raskausaikaa. *"Jos vain olisi*

mahdollista, niin minä kyllä kantaisin sen kuorman ja kivun odotus- ja synnytyksaikana]. Mutta se on luotu vain naisten kestäväksi. Ja minun urhoollinen pikku Annelini tekeekin sen ilomielin, eikö?" (Olavi 11.3.1943.) Naisen urhoollisuus ja voima liitetään kodin ja perheen piiriin, joista synnyttäminen ilmaisee kaikkein suurinta kodin edestä tehtävää urotekoa. Tämän uroteon Olavi tulkitsee myös ilmaisevan naisen halua tehdä se "ilomielin". Silti teksti tarkoittaa juuri sota-ajan kirjeiden huolehtivan rakkauden hengessä äärimmäistä huolehtimista ja roolijaon selkeyttä. Miestä rakennetaan kaiken elämään liittyvän vastuun kantajaksi. Kaikkialle ulottuvan miehisen vastuun mahdollisuuden estää kirjeen kerronnassa vain "luotu" järjestys, eli miehen kykenemättömyys synnyttää. Olavin kirjeen hoivaavan rakkauden kerronta ylläpitää toisilleen erillisten miesten ja naisten maailmoja ja vahvistaa omaksuttua sukupuolijärjestystä.

Myös Juhani huolehtii rakastettunsa jaksamisesta. *"Voi rakas Pörrini miten ylen määrin Sinulla on kaikenlaista puuhaa aikaisesta aamusta myöhään iltaan. Toivoisin Sinulle paljon helpompaa kuin mitä tämä nykyinen on. Oikein tahtoo toisinaan suuttuttaa tämä olomme, joka suoraan sanoen ei ole kuin vetelehtimistä. Siellä kotona saadaan raataa yli voimien ja aamusta iltaan ja muistetaan vielä meitäkin."* (Juhani 5.4.1943.) Asemasodan aikaan miesten varsinaiset sotatoimet olivat vähissä ja oma tekemättömyys synnytti ristiriitaisen kokemuksen omasta siviiliroolista ja kotona tehtävästä työstä. Sodan jatkumisen myötä oma toimettomuus alkoi herättää häpeää kummassakin miehessä. Poissaolo ja vetelehtiminen loitontavat Olavia ja Juhania omasta arvomaailmasta ja siviili-identiteetistä. Oma oleminen ja eläminen alkoivat vaikuttaa vierailta.

Sosiaalipsykologit Rom Harré ja Gerrod W. Parrot (1996, 43) kirjoittavat, että häpeää on ajateltu sosiaalisena ilmiönä kolmesta eri näkökulmasta. Ensimmäisessä tulkinnassa häpeän ajatellaan johtuvan kykenemättömyydestä vastata oman sosiaalisen roolin mukaisiin vaatimuksiin. Myös Juhaniin ja Olavin tapauksissa huolehtiva rakkaus ja rooliodotukset joutuivat koetukselle. Oma paikka ja rooli kotona eivät tulleet täytetyiksi. Naiset astuivat miesten rooleihin, jolloin huolehtimisella ei ollut enää selkeää kohdetta. Rakkaus kohdistui toiveisiin ja rooliodotuksiin, joiden aito olemassaolo ei enää määrittynyt paternaalisena suhteena. Kykenemättömyys vanhan ja turvallisen suhteen uusintamiseen aiheutti miehissä häpeää. He eivät olleet enää oma rakkauden kuvitelmansa pääroolissa.

Kaksi viimeistä näkökulmaa häpeästä liittyvät läheisesti toisiinsa. Ensimmäinen näkökulma häpeästä liittyy itsetunnon puutteeseen eli tässä tapauksessa pelkoon, että oma arvostus menetetään sellaisen ihmisen silmissä, jonka arvostus koetaan tärkeäksi. Toisaalta häpeän ajatellaan olevan kuvitelma, jossa toisten pelätään tekevän omasta toiminnasta negatiivisen arvion ja sen seurauksena alkavat pitää itseä huonona. (Parrot & Harré 1996, 43.) Kokivatko miehet arvottomuutta ja pelkäsivätkö he tämän ajatuksen olevan myös rakastettujen tulkinta heistä? Voimattomuutta miehet kokivat, he olivat tietoisia siitä, miten vähän he pystyivät tekemään asioiden eteen, jotka kokivat kotona tärkeiksi. Voimattomuus, kykenemättömyys ja arvottomuus kietoutuivat kokemuksina läheisesti toisiinsa. Yksilön kokemuksen kannalta yleinen sotilaiden arvostus ja tämän seikan juhlapuheissa korostettu merkitys eivät lopulta riitä takaamaan kokemusta omasta arvosta. Miehet kokivat olevansa täyttämässä velvollisuutta,

mutta samalla he kokivat olevansa väärässä paikassa. Häpeä nousee rakkaudessa siitä epäilyksen tunteesta, että huomaako toinen oman panoksen riittävän selvästi. Pystyykö toinen arvostamaan vain sanoiksi puettujen tekemisen toiveiden perusteella? Huolehtivan rakkauden ja huoleen liittyvän häpeän voi katsoa olleen huolehtivan rakkauden syvimmästä viiltävin kokemus omasta merkityksestä ja rakkauden arvosta toisen silmissä.

Oman elämän merkityksen kyseenalaistuminen elämänodotusten toteutumattomuutena ristiriitaisessa sotilaan ja siviili-identiteetin kudoksessa tulee entisestään ymmärrettävämmäksi, kun se liitetään sota-ajan uhrimieltä korostavaan yleiseen arvomaailmaan. Jatkosodan pitkä asemasotavaihe lisäsi rintamalla odottelua, ja antoi aikaa pohtia tekemisen ja olemisen merkitystä. Tämä ruokki sotaväsymystä ja turhautumista. Toimettomana oleminen sai miehet pohtimaan, onko itse isänmaalle annettu uhri riittävän suuri, kun kotona selvästi tunnuttiin kärsivän sekä materiaalisesta että miehen työpanoksen puutteesta. Elämä ja merkitys olivat lakanneet kehkeytymästä, ne olivat pysähdyksissä ja vaikuttivat miesten huolehtivan rakkauden kerronnassa alkavan joskus sodan päätyttyä, ”sitten kun” tai ”jos niin”.

Sukupuolten erilaisuuteen liittyvät tulkinnat, passiivisen naisen ja aktiivisen miehen myytit, sekä siveellistä pidättyvyyttä korostava ja seksuaalisuutta väheksyvä kasvatusta vaikuttivat sota-ajan nuorten aikuisten elämään siten, että oli ongelmalliselta liittää miehen ja naisen väliseen suhteeseen seksuaalinen ulottuvuus³⁹. Seksuaalisuudelle oli sota-aikaa edeltävinä vuosikymmeninä varattu rajattu merkitys. 1800-luvulla muotoutuneen rakkausavioliittokäsityksen myötä seksuaalisuutta ei tulkittu enää suhteessa kristilliseettisiin käsityksiin tai valistuksen nautintoa keskeisenä pitäviin ajatuksiin, vaan seksuaalisuus oli rajattu selkeästi hedelmöittymiseen ja lisääntymiseen. Seksuaalisuudesta tuli yhteiskunnallinen asia 1800-luvun lopussa. Suhtautuminen seksuaalisuuteen näkyi miesten seksuaalikasvatuksessa, jossa korostui pidättyväisyysihanteeseen kouluminen ja onanian kieltäminen, jotka kumpikin saivat perustelunsa kristillisestä seksuaalisuustulkinnasta vain lisääntymismielessä. Maallistuneempi tulkinta pidättyvyyden ihanteesta, malthusilaisessa hengessä, ajatteli jälkikasvun lisäämiseen tähtäävän toiminnan kansallisesti merkittävänä ja kontrolloimisen arvoisena. Toisaalta pidättyväisyshannetta vietiin niin pitkälle, että myös avioliitossa pidättyvyyden katsottiin lisäävän vaimon kunnioitusta ja rakkautta miestä kohtaan. Naisten seksuaalikasvatuksessa korostui äidin rooliin ja miehen tottelemiseen valmistautuminen, vaikka kansanperinteessä löytyy vivahteikkaampikin naisen itsellistä nautintoa ja voimaakin korostava piirre. (ks. Räisänen 1995, 78, 173, 183–188; Halmesvirta 1998, 183–208, 221–245; vrt. Stark 2001).

³⁹ Kulttuurisena ilmiönä suomalaisen sukupuolittuneen ajattelun tilanne ei ollut ainutlaatuinen, vaan tunnetaan hyvin esimerkiksi englantilaisesta 1800-luvun lopun eli viktoriaanisen ajan tutkimuksesta. Naisen seksuaalisuuteen kiinnitettiin erityisesti huomiota ja kehkeytyi suoranainen myyttien kirjo, joka määritteli naista seksuaalisena olentona ja toisaalta miehen seksuaalisuutta suhteessa siihen. Naiseen alettiin kotona lapsia hoitavana henkilönä liittää myös luonnollisina piirteinä muita pehmeinä pidettyjä ominaisuuksia, kuten hoivaviettä, hellyyttä ja tunteellisuutta. (Räisänen 1995; Hendrick & Hendrick 1992, 41.)

Jotta tämä hoivaava ja huolehtiva lasten äidin kuva säilyisi eheänä, glorifioitiin naisen koskemattomuutta ja seksuaalista kylmyyttä yhdistettynä lapsenomaiseen viattomaan haavoittuvuuteen. Toisaalta tästä seurasi käsitys, että naisen henkisen elämän epävakaisuus oli jatkuva uhka, joka seksuaalisten jännitteiden vuoksi saattoi ilmetä uutena sairautena: naisen hysteriana, jonka tosin katsottiin olevan enemmän kaupunkilaisten säätyläisnaisten uhka kuin fyysisesti terveempää ulkoilmaelämää viettävien maalaisnaisten (ks. esim. Halmesvirta 1998; Kortelainen 2005). Rakkauden ja erityisesti sen seksuaalisten puolien voidaan katsoa osittain tukahtuneen 1900-luvun kasvatusihanteiden vaikutuksesta tehden seksuaalisuudesta enemmän tai vähemmän tabun rakastavaisten puheissa. Tämän lisäksi sota-aikana kannettu suuri huoli siveellisyydestä ja sen vaikutuksesta kansakunnan taistelutahtoon ruokki pidättyvää suhtautumista seksuaalisiin aiheisiin liittyvää kerrontaa kohtaan miesten ja naisten välillä. Toisaalta aikakauden yleisiä ajatusmalleja ei voi täysin yleistää yksilöiden tottumuksiin ja tapoihin. Kulttuurisista ja yhteiskunnallisista eroavaisuuksista huolimatta ihmise ovat löytäneet enemmän tai vähemmän salaisia keinoja ilmaista seksuaalisuuttaan myös ankarasti seksuaalisuuteen suhtautuvina aikoina. (vrt. Hendrick & Hendrick 1992, 42.)

Rintamakirjeissä seksuaalisuuteen liittyy yleisen moraalikoodin noudattaminen, mikä Suomessa vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä määritteli erityisesti naisten seksuaalista käyttäytymistä. Suhtautuminen naiseen seksuaalisena olentona on kaksijakoista. Olavi pohtii Annelia ja hänen seksuaalisuuttaan osana uskollisuutta ja koskemattomuutta, jotka myös määrittävät selkeästi ylis-tyksen kohteena olevaa rakastettua.

Vai et sinä oikein tykännyt siitä näytelmästä. No sen minä uskon kun siinä kerran miehet olivat uskottomia. Sinähän luostat ja tiedät, samoin kuin minäkin, että olemme aina toisillemme uskollisia. Ja sinähän olet täydellä syyllä oikeutettu vaatimaan minulta täyttä uskollisuutta sillä sainhan minä sinut täysin puhtaana ja koskemattomana. (Olavi 22.12.1943.)

Rakkauden kohteena oleva glorifioitu täydellisyys kääntyy myös velvoitteiksi ja vaatimuksiksi miestä kohtaan. Olavi tulkitsee Annelin koskemattomuuden ennen avioliittoa oikeudeksi vaatia häneltä sekä itseltään uskollisuutta. Koskemattomuus on paitsi naisen moraalisesti ylempiarvoiseksi tekevä seikka, myös etukäteen saatu palkinto, jota mies lunastaa ideaalin mukaan koko loppuelämänsä myötä ja vastoinikäymisissä avioliittolupauksen mukaisesti. Tässä yhteydessä uskollisuuden ja kieltämyksen ideaali toimii negatiivisesti seksuaaliseen kanssakäymiseen viittaavana tekijänä. Uskollisuudesta puhuminen ja sen ylevöittäminen tarkoitus on tehdä seksuaalisesta kanssakäymisestä toisen läsnäolon muistutus, jossa varsinaisesta seksistä tehdään himosta vieroittava moraliteetti. Uskollisuudella on siis rintamakirjeissä erityisesti seksuaalisen passiivisuuden merkitys.

Olavin kirje heijastelee myös 1900-luvun alussa muodostunutta käsitystä sukupuoleen kytkeytyvästä siveydestä. Sukupuolittuneena kysymyksenä 1900-luvun alussa miehiin ja naisiin liitettyjen ominaisuuksien pohjalta syntyi siveyden sukupuolihierarkia, jossa ylintä kastia edustivat siveelliset naiset. Seuraavana hierarkiassa olivat siveelliset miehet, jotka moraalinsa turvin selviytyivät

kiusauksista. Kolmas ryhmä olivat naisia viekoittelevat miehet, jotka tavallaan toteuttivat omaa luontoaan. Alhaisimman ryhmän muodostivat langenneet naiset, joiden luontainen pidättyväisyys oli turmeltunut. Erikoinen piirre seksuaalisuutta koskevassa keskustelussa oli se, että miehen tavallaan tuli tulla naisen kaltaiseksi seksuaalisena olentona, koska nainen edusti luontaista siveyttä ja pidättyväisyyttä. (Markkola 2006, 229, 236.) Naisen idealisoimisen kautta muodostuu siis myös tässä vahva oman olemisen suuntaa määrittävä tekijä. Ihanne on paitsi toisen ylevöittämissä perustana oleva sääntö, mutta myös samaistumisen ja identiteetin rakennusaine.

Romanttiset ja modernit rakastajat

Rakastumisesta avioliittoon

Modernin ja romanttisen rakkauden merkityskentissä kulkevat mukana historialliset painolastit sekä kulttuurituotteiden kautta opitut tavat ymmärtää rakkaus. Tässä luvussa tarkastelen modernille romanttiselle rakkaudelle tyypillisten ajatuskulkujen ilmentymistä myös kirjeiden merkityksenannoissa. Moderni määrittyy tässä siis suhteellisena vapauden lisääntymisenä ihmisten välisten rakkaussuhteiden muodostuksessa. Katson tämän kuvaavan hyvin tilannetta 1940-luvun Suomessa. Tietenkin sota-ajan aiheuttamat muutokset ihmisten ajatusmaailmaan ja ihmisryhmien sekoittumiseen, sekä alueelliset että luokkarajat ylittäen, tulee ottaa huomioon. Samaan kokonaisuuteen liittyvät ihmisten liikkuvuuden aiheuttamat muutokset tiukan paikallisyhteisön kontrollin ikeestä irtaantumisia. Edelleen sodan aiheuttama kokemus arvojen ja asenteiden uudelleen arvioinnin tarpeesta tulee nähdä osana vapauden tilan kasvua.

Sota-aikana rakkauden romanttisen diskurssin esteellisyyttä korostavat piirteet intohimon lähteenä saavat rinnalleen sisäistyneempiä piirteitä, joilla tarkoitan kulttuurisia tapoja jäsentää omaa suhdetta rakkauteen ja siihen liittyviin ilmiöihin. Rakkauden ulkoisten esteiden murtuessa romanttisessa kerronnassa intensiteetin korvaa rakastumisen tunteen tärkeys. Kun intohimoisesta rakastumisesta tulee tärkeää, seksuaalisuus tulee tiiviimmin osaksi romanttista kerrontaa. Tosin seksiä ei tule ymmärtää yksistään rakkauden täydellistymisenä. Rakkauden esteellisyydelle seksi tarjoaa uuden narratiivisen resurssin, joka tarkoittaa käänteisesti pidättyvyyden astumista romanttisen kerronnan piiriin. (Jallinoja 2000, 38–39). Elina-Haavio Mannilan ja J.P. Roosin (ks. esim. 1998) käyttämä käsite seksuaalisen pidättyvyyden ikäluokka kuvaa vuosina 1917–1936 syntyneiden suomalaisten seksuaalisuuteen ja rakkauteen liittyviä käsityksiä. Seksuaalisen pidättyvyyden sukupolven miesten seksuaalielämäkertoissa rakkaus sanaa käytetään lähinnä intohimoisen rakkauden merkityksessä, kun taas naisten kertomuksissa rakkaus liitetään enemmän myös avioliittoon. Rakkaus liitetään näissä seksuaalielämäkertoissa rakastumisen kokemukseen, joka määrittelee myös seksuaalimoraalin rakentumista nimenomaan uskollisuuden arvolle. Irtoisuhteita paheksutaan ja rakkaudesta tulee yhä tiiviimmin seksuaali-

sen kanssakäymisen moraalialia normittava näkemys. (Haavio-Mannila & Roos 1998, 271; ks. myös Hatakka 2011, 159–186.)

Koti ja parisuhde olivat peruspilareita siveelliselle elämälle, jota sota-aika aikalaistulkinnassa uhkasi. Poikkeusoloissa löyhtynyt seksuaalimoraali pyrittiin saamaan ruotuun isänmaallisen eetoksen ja seksuaalisen vapauden vastakainasettelulla. Perinteiset kristilliset moraalikäsitteet ja seksuaalikasvatus pidättäytymisen ihannoinnissaan soveltuivat hyviksi perusteiksi esimerkiksi armeijan ja naisjärjestöjen näkemyksille, joita levitettiin ahkerasti sekä rintamalle että koteihin. Seksi ei moralistisessa diskurssissa kuvannut nautinnon toteutumista yksilön haluna, joka olisi rapauttanut puolustuskykyä, vaan seksin idea muotoiltiin lisääntymisen ja uusien kansalaisten tuotannon merkityksissä. (Vrt. Olsson 2005, 70; Räisänen 1995, 49–51.) Seksuaalisuuteen liittyvä aikalaisajattelu paljastaa myös rakastumiseen liittyneen epärationaalisuuden merkityksen viettien ohjaamien ihmisten maailmassa. Uskollisuudesta ja erityisesti siveellisyydestä kannettiin paljon huolta, mikä valaisee sota-aikana yleistä käsitystä ihmisen sivilisoimattoman puolen, eli seksuaalisuuden, vaikutuksesta rationaaliseen elämään. Tässä kahtiajaossa sivilisoitumaton puoli ilmenee ihmisen seksuaalisuutena ja perhe rationaalisenä, kulttuurin ja yhteiskunnan jalostamana siveellisyyden kouluna. Biologiseen ja viettien ohjaamaan ihmiskuvaan kuuluva kristillismoraalinen kontrolli määrittelee kirjeissä läsnäolollaan padottua voimaa, joka irti päästessään olisi johtanut ihmisen luonnolliseksi seksuaalisuudeksi tulkitun piirteen hillittömyyteen. Romanttisessa diskurssissa seksuaalisuudella on myös oma vivahteikas roolinsa erityisesti rakastumisen tunteen voimakkuuden kuvaajana.

Romanttisen rakkauden tunnuspiirteisiin kuuluva rakastumisen kokemus kerrotaan usein voimakkaana. Amerikkalaisen psykologin Dorothy Tennovin rakkaustutkimuksissa rakastumista kuvataan limerenssin (limerence) käsitteen avulla, jolloin rakastumiseksi tulkittua tunnetta sävyttävät intohimo ja usein myös seksuaalisen tarpeen piirteet. Rakkaus ymmärretään erityisenä tunteena, jota määrittelevät kaikki rationaalille elämälle vastakkaiset piirteet. Elämä jakautuu kerronnassa ajallisesti ennen ja jälkeen tilanteeseen. Näin rakastumisesta kertominen on ”järjettömästä” hetkestä kertomista ja sen kuvailua, vaikka siihen liittyy romanttisessa rakkaudessa vaistonvaraisen tietämisen elementti: hän on se ainoa oikea. Rakkaus on romanttisen rakkauden käsityksen mukaan myös lähtökohtaisesti ristiriitainen, jossa ideaalit, kokemus, tunne ja elämä repivät toisiaan eri suuntiin. Suurin modernin romanttisen rakkauden paradokseista liittyykin juuri rakastumiseen, joka kestää kokemuksena vain ohimenevän hetken äärimmäisen intensiivisenä, vaikka romanttisen ajattelun mukaan se kestää ikuisesti. (ks. Hendrick & Hendrick 1992, 18–19; Regan & Bercheid 1999, 120; Määttä 1999, 39–42.)

Kirjeissä rakastumisen hetki tai aikajakso nousee rakkauden muistelussa usein esiin. Rakkauden merkitys rakastumisena on suhteen alun kokemusten uudelleen etsintää yhteisten merkitysten horisontissa. Rakastumista kuvataan kirjeiden kerronnassa elämän merkitysvajeen täyttymykseksi. *”Olen usein ajatellut, että mitäköhän elämä olisi ilman rakkautta. Varmaan tyhjääkin tyhjempää. On onnellista tietää olevansa rakastettu, mutta yhtä onnellista on myös rakastaa.”* (Olavi

23.9.1943.) Rakastuneet ovat löytäneet yhteisen kielen, jolla he voivat täydentää oman vajaaksi koetun elämänsä merkityksen aukkoja. Rakkaus elämän merkityksen täyttymisenä liittyy jaettuun ymmärtämiseen, yhdessä olon horisonttiin, jossa olemassaolo saa ymmärrettävän muodon toisen kautta.

Kahden ihmisen rakkautta pyritään kirjeissä käsittelemään mahdollisimman ymmärrettävästi. Rakastuminen liitetään usein konkreettisiin hetkiin ja paikkoihin, jolloin väärinymmärrykselle jää vähän tilaa. Konkreettinen kerronta rakentaa rakastumisen tilaa ja tarjoaa toiselle mahdollisuuden päästä sinne kerronnan avulla yhä uudelleen (ks. Hyvärinen 2010, 93). Rakastumisen kokemuksen kerronnassa toisto merkitsee läheisyyden ja tuttuuden tunteen rakentamista. Merkittävän tapahtuman muistelun tarkoitus on, ettei kertojaa ja tässä tapauksessa kirjeiden kirjoittajaa unohdeta. Rakastumisen muistelu kurkottaa menneestä tulevaan, ja siinä sivutetaan nykyhetki rakkauden esteenä ja epäonnena. Rakastumisen muistelusta ei ole yleensä pitkä matka tulevaisuuteen, lupaukseen ikuisesta rakastamisesta. *”Muistanhan minä sen juhannusmekon sulla. Se oli ihanin mekko mitä sulla on koskaan ollut. Ja se juhannus silloin 1935 oli ihan ratkaiseva päivä meille. sen jälkeen en enää koskaan ajatellutkaan olla uskon ja jättää sinua. Sittem lomalla rupertellaan taas hirveesti noista asioista, eikös niin?”* (Olavi 22.6.1943.) Kerronnassa rakastumisen hetki muodostaa kohtalonomaisen ja jopa mystisiin mittasuhteisiin nousevan onnentilan. Rakastuminen ja sen ajoittaminen ovatkin identiteetin konstruktiossa vedenjakajia, joissa ”minästä” alkaa tulla oman tulkintaperspektiivinsä toisella rikastanut kokonaisuus ”me”. Rakastumista muistellaan kirjeissä elämän mullistaneena hetkenä.

Olavi kuvailee rakastumistaan kohtalon tuomana onnena. Rakkaus ajatellaan lähtökohtaisesti omaa logiikkaansa noudattelevana voimana, jota ei voi ymmärtää, vaan se on villi ja kahlitsematon luonnonvoima. Olavi muistelee vuoden 1935 juhannusta, johon hän ajoittaa tarkasti elämänsä mullistaneen hetken. *”Miten onnellista olikaan silloin siellä aitassa. Silloin en tarvinnut tuntea muuta kuin Jumalaista onnea. Ja nuo viattomat suukot, joita silloin satoi [- -] hyvin usein, olivat meidän puhtaana rakkautemme vakuuttajana ja tunnuksena.”* (Olavi 20.6.1942.) Rakkautta Olavi kuvailee puhtaana. Rakkauteen liittyy moraalinen vivahde, seksuaalinen koskemattomuus ja toisaalta eroottinen jännite viattomien suukojen muodossa. Ne tekevät rakastumisen kuvauksesta myös lupauksen, jossa hyväilyn merkitys tekee toisen läsnäolosta rakkautta pelkän ihastumisen sijaan.

Viattomuudella on tärkeä merkitys kirjeiden rakastumista kuvaavassa kerronnassa. Viattomuuden voi tulkita liittyvän rakastumisen kokemuksessa Kaarina Määttä (1999) mukailleen symbioosiin ja regressioon. Rakastuneiden läheisyyden kaipuu muistuttaa lapsen symbioottista vaihetta. Välitön ymmärtämisen tarve ja identiteettien sulautuminen yhdeksi kuvaavat myös rakastuneiden kokemusmaailmaa. Omaa elämää eletään toisen kautta. Regressio eli taantuma tarkoittaa tässä kokemuksen tulkinnan ja toiminnan piirteiden läheisyyttä lapsen kehityksessä symbioosivaiheeseen. Näin esimerkiksi kahden rakastavaisen toisistaan huolehtiminen ja hellittelynimien käyttö muistuttavat pienen lapsen ja aikuisen rakkaussuhteen hellyyttä ja lepertelyä. (Määttä 1999, 40–41.) Hellittelynimien käyttöä kirjeissä voidaan ajatella henkilökohtaisuutta ja läheisyyttä rakentavina kerronnallisina keinoina (Hagelstam 2006b, 220). Hellit-

telynimiä käytetään tutkimissani kirjeissä jonkin verran, ja niiden merkitys näyttää nousevan myös läheisyyden ja yksilöllisyyden rakentamisesta. Viattomuuden merkitykset rakastumisen kokemuksen kerronnassa liittyvät laajemmin rakkauden käsityksiin. Olavi kirjoittaa (31.5.1943) häyööstään, kuinka he olivat olleet kuin "lapsia". Lapsen viattomuuden ja puhtauden merkitykset tulevat esiin myös tunteen voittona, jota lapsen merkitys edustaa. Viattomuus on tunnetta järkeen perustuvan laskelmoinnin ja suunnitelmallisuuden sijaan, jotka liittyvät kirjeidenkin merkityksissä lapsuuden "vastakohtaan" aikuisuuteen. Viaton rakkaus on kirjeiden merkitysmaailmassa puhdasta tunnetta, jota kirjeissä haluttiin korostaa rakastumista ja rakkautta muistellessa.

Sota-ajan kirjeille tyypillinen puhuttelumuohto itsestä "poikana" ja naisesta "tyttö" liittyy kirjeiden romanttisessa diskurssissa ajan tematisoimaan viattomuuteen⁴⁰. Puhumalla miehistä poikina haluttiin sota-aikana nostaa esiin mielikuva, että he olivat sotilaina ikään kuin isänmaan poikia, samanarvoisia käskyläisiä ja yhteisen "Suomi-perheen" asialla. Miehiin ei "poikina" haluttu yhdistää raadollisempia tappajasotilaan mielikuvia. Naisten roolissa korostettiin perinteistä isänmaan äidin roolia, jolla saatiin iskostettua mieliin myös erityistä uhrautuvuuden ja työteliään sankarin kuvaa (ks. esim. Olsson 2005, 57–58; Helsti 2000, 95–99, passim.). Naimisissa oleva Olavi puhuttelee Annelia myös silloin tällöin äidiksi, joka kietoutuukin edellä mainittuun naisen representaatioon konkreettisen perheessä olevan roolituksen lisäksi. Tämän lisäksi "poika" ja "tyttö" viittaavat romanttisina epiteetteinä menneisyyteen, pois sodan todellisuudesta ja sen itseymmärrystä muuttavasta vaikutuksesta. "Poika" ja "tyttö" ilmaisevat rakastumisen hetkeen kurkottavaa itseymmärrystä. "Poikasi" on juuri rakastunut ja puhdas sodan turmelevasta vaikutuksesta. Poika viittaa siihen puoleen omasta identiteetistä, joka rakkauden transgressiivisen diskurssin muodostaman tilan suojelemana jatkaa elämäänsä mieli- ja kielikuvana. Tämän vuoksi kirjeiden hellyys tai rakastumisen muistelu eivät välity tappajan, sotilaan, tuskin edes miehen, vaan pojan näkökulmasta tarkasteltuna ja koekemana. Ehkä poika on sotakirjeiden kerronnassa myös se ainoa subjektipositio, joka mahdollisti hellyyden ja tunteiden kokemuksen kirjallisen välittymisen.

Rakastumisen muistelu on suhteen lujittamisen ja jatkuvuuden rakentamisessa merkityksellistä. Rakastumisesta kirjoittaminen rakentaa yhteisen tilan, joka on kirjeiden transgressiivisen diskurssin oleellinen piirre. Rakastumishetken muistelu ja siihen palaaminen toistuvien rakkauden osoitusten myötä rakentavat ajallisen keston ja rakkauden voimakkuuden merkitystä. *"Sillä että aina kysyin sinulta että mitä sinä katsot minua, minä tahdoin yksinkertaisesti saada sinut tunnustamaan, että yhäkin rakastat minua. Minä näet olen vähän itserakas. Ja tiesin hän hyvin, että katsomme aina toisiamme ihailten ja rakastaen kuten ennen seurustelun*

⁴⁰ Perheanalogian käyttö rintamaolosuhteissa miesten ja naisten sekä rivisotilaiden ja upseerien välisten suhteiden määrittäjänä oli yleistä. Paternaaliseen järjestykseen kytkeytyvät merkitykset tuottivat, turvallisuuden, viattomuuden (seksuaalisessa mielessä) sekä kansakunnan yhtenäisyyden merkityksiä, joissa lapsenkaltaiset viattomat nuoret puolustivat kotimaataan isien valvonnassa. Tämä loi turvaa sekä kuvasi ihanteita, joilla mieheys, naiseus ja näiden väliset suhteet muodostettiin. (Ks. tarkemmin Heikkinen 2012, 43–45, passim.)

aikana. *Onhan meidän yhteinen elämämme aina kun viettäisimme kuherruskuukauttamme.*” (Olavi 22.12.1943.) Rakastumisen muistelussa nousee esiin ikuinen epävarmuus, joka liittyy tunteisiin: ihminen voi vain luottaa sanoihin ja tekoihin, jotka hän tulkitsee rakkaudeksi. Toisto vahvistaa rakkauden merkitystä, poistaa epäilyä ja rakentaa tunnistettavan identiteetin. Olavin kirjoituksessa rakastumisen tunteelle annetaan modernille rakkaussuhteelle ominainen merkitys. Hän kuvaa rakastumista kuherruskuukautena ja siihen liittyy ikuisuuden merkitys toiveena. Modernille rakkaussuhteelle tyypillisellä tavalla Olavin kirjoittamana romanttinen rakkaus on ymmärretty rakastumisen tunteena ja kokemuksen määrittelemässä intensiivisyydessä (ks. myös Määttä 1999).

Miesten kirjeenvaihdon perusteella voi väittää, että heidän ideaali rakkauden käsityksensä noudattelee ajalle tyypillistä muotoa. Rakastumista seuraav seurustelun jälkeen kihlaus ja avioliitto lapsineen, jonka jälkeen eletään elämä onnellisena loppuun asti (ks. esim. Räisänen 1995; Hatakka 2011). Tulevaisuus ja naimissa oleminen tosin hahmottuvat useimmiten vasta suunnitelmien ja toiveiden tasolla. Miesten kertomana avioliitto nousee rakkauden täyttymyksenä keskeiseksi rakkauden vaiheeksi. Olavi muistelee kirjeiden kerrontaan nähden poikkeuksellisen tarkasti itsensä ja Annelin häpäivää (31.5.1936) ja sen merkitystä koko yhteisen elämän kannalta.

Tänään on siis kulunut seitsemän vuotta, kun me vietimme tuota onnellista häpäiväämme. Tähän aikaan päivästä me olimme kai kotonasi juuri kaikkien onniteltavana. Olimme juuri tulleet kirkosta, ja vaikka minusta tuntui siltä, kun tuo onnittelu olisi tullut jokaisella ulkopuolelta sydämen, paitsi äidit, sinun ja minun olivat poikkeus, on kuitenkin nuo onnitellut koituneet meille todella onneksi. [- -]

Vaikka eihän meidän elämämme ole riippuvainen toisten toivomuksista. Sehän riippuu kokonaan meistä itsestämme. Eikä oikeestaan muusta kun siitä, millaisen luonteen puolisoit omaavat ja miten kiitollinen kohtalolle olenkaan siitä että olen saanut niin herttaisen puolison kun sinä olet. [- -]

Tunnustan että minulla on aina toisinaan pieniä oikkuja, mutta Sinä rakas olet ne sovittanut niin ettei niistä ole tullut noita niin kovia riitoja, joita aina tahtoisin välttää. Tunsin ja tiesin Sinun luonteesi lujuuden ja hyvyyden jo paljon ennen vihkimistä. Tunsin jo silloin kun pyysin Sinua omakseni. Ja se tietoisuus teki Sinut minun silmissäni kauniimmaksi toisia naisia. [- -]

Tunnustan kyllä etten ole mikään ihmistuntija, niin että pystyisin näkemään toisen sydämeen. Mutta kohtalo oli määrännyt niin, että me saimme tehdä tuon vihkireissun sinne kirkkoon.

Muistan tuon päivän niin kuin eilisen kun me odotimme jännityksellä auton tuloa. Ensimmäinen meni monta päivää sellaisessa odotuksen jännityksessä. Viimeisenä yönä ei enää oikein tahtonut nukuttaa. Ja aamusella tuntui kun olisin tahtonut lentää Sinun luo. Sitten autossa se kaikki tuntui kuin ihanalta unelta ja vähän väliä minun täytyi vilkaista Sinuun ja puristaa kädestäsi, varmistaakseni että varmaan olit siinä vierelläni ja että aina edelleenkin tulisit sinä olemaan.

Sinäkin rakas muistat kaikki yhtä hyvin kuin minäkin. Ja kaikki olisi ollut onnellista, ellei olisi tullut tätä julmaa eroittavaa sotaa väliin. Sillä aina sinun läheisyydessäsi tuntee tuota samaa riemua ja onnea, jota tunsin häpäivänämme ja sen jälkeisenä yönä. Muistathan rakas tuon yön. Mehän olimme silloin lapsia, isoja ja älykkäitä lapsia, mutta silti piti vuovata. Mutta kuuluimmehan jo kaikkinemme toisillemme 26.8.35 asti.

Niin, kaikki olis tosiaan hyvin, kun vain ei olis sotaa. Mutta kumpu jo edes ensivuonna saisimme viettää tämän päivän kotona kolmisin [ja] 2 vuoden päästä neljästä miehin. Sillä silloin ei olis vahinko jos mikäli se nytkään sitä olis jos ei erään kerran höpökäs tuliskaan pipiksi. (Olavi 31.5.1943.)

Avioliiton alkamisen muistelu liittyy Olavilla vielä rakastumisen ja intohimoisuuden rakkauden kuvauksen piiriin. Amerikkalaisen psykologin R.J. Sternbergin luoman triangulaarisen rakkausteorian valossa Olavin tulkintaa rakkaudesta voi pitää täydellisen rakkauden kuvauksena, jossa yhdistyvät intohimo, intii-miys ja sitoutuneisuus (ks. Hendrick & Hendrick 1992, 58). Avioliitto ei kirjeiden kerronnassa tarkoita rakastumishetken jälkeistä seestynyttä yhteiseloä, vaan merkitsee rakastumisen kokemuksen laajentamista koko suhteen arvioinnin kriteeriksi ja tunnuksiksi. Kumppanuusrakkaudeksi kutsuttu, vahvasti toiseen sitoutunut mutta intohimoton yhdessäolo (ks. Hendrick & Hendrick 1992, 58), ei ole kirjeiden romanttisen kerronnan tapa jäsentää suhdetta. Tulevaisuus on kerrottu yhteiseksi ja rakastumishetkeä muistuttavaksi.

Entä miten ymmärtää arkinen rakkaus vuosien yhdessä olon jälkeen? Miesten kirjeissä rakkauden arki ei koskaan muutu banaaliksi. Kerronnassa ei pohdita toisen vanhenemista tai rakastumisen huuman lientymistä pelkäksi yhdessäoloksi. Välimatkan päästä rakkauden ja yhdessäolon tarkastelu eivät jätä tilaa suhteen naturalistiselle tai kyyniselle tarkastelulle. Romanttinen tarkastelu oli ainoa, johon miehillä oli sodassa kenties mahdollisuus. Tällä tarkoitetaan sitä, että toisen menettämisen pelko ja riippuvuus rintaman ulkopuolisista ihmisistä elämän merkityksen ja toiminnanmotiivien antajina, rajoittivat mahdollisuuksia suhteen kyyniseltä tarkastelulta. Tässä mielessä kyynisyys rakkaudessa on ylellisyyttä, johon miehillä ei ollut varaa eikä halua. Romanttinen rakkaus ei voi olla kyynistä eikä ironista, koska sitä rakennetaan ikuisuuden ja tosissaan olemisen perspektiiveissä. Näin on myös kirjeiden merkitysmaailmassa. Sota-ajan romanttisen rakkauden diskurssissa kyynisyys sulkeutuu tulkintahorisontin ulkopuolelle. Rakkauden tilan luo transgressiivinen diskurssi, rakkauden kielioppi, joka perustuu mahdollisen onnentilan rakentamiseen yhteisten muistojen ja tulevaisuuden suunnittelun pohjalta.

Intohimorakkaus: seksuaalisuus aviomiehen kirjeissä

Seksuaalisen jännitteen merkitys näkyy selkeänä romanttisen rakkauden moderneissa muotoiluissa. Sosiaalisten instituutioiden yhteydessä normatiiviseksi muuttunut ajatus seksin kuulumisesta vain avioliittoon on romanttisen rakkaudestaideologian yksi oleellinen ja yksilöä kaitseva piirre. Joidenkin näkemysten mukaan seksuaalinen jännite on jopa romanttisen rakkauden ainoa selkeä, sen muista tunnetiloista erottava piirre esimerkiksi pelkän tykkäämisen, ihastumisen tai pitämisen suhteen (vrt. esim. Hendrick & Hendrick 1992, 5; Regan & Bercheid 1999, passim.). Tutkimissani kirjeissä näkyy 1900-luvun alussa yleinen ja romanttiseen diskurssiin liittyvä näkemys avioliittoon kuuluvasta seksuaalisuudesta niin, ettei Juhanin kirjeistä selkeästi seksuaalisuuteen viittaavaa tekstiä juuri löydy. Mahdollinen avioliittoä edeltävä seksuaalinen kanssakäyminen

pidettiin visusti salassa ja viattomilta vaikuttavat yhteiset seurusteluaikaiset hetketkin Juhani ja Marjatta kokivat salaamisen arvoisiksi.

Uni petti kummankin. Heräsin sinun vierelläsi. En sitäkään osannut ihmetellä. Ihmiset tuomitsevat minua, minun suhdettani Sinuun. Liianko läheistä. Niin tietysti heidän mielestään. Tiedän että joskus kuulun Sinulle jos kohtalo niin suo. (Marjatta 28.12.1942.)

Ihmeellinen muuten se Juhani kun ei se koskaan odottanut aamukorviketta van häipyi hämäämään aamuun. Kyllä vielä varmasti joskus pistän käpälästä pöydän jalkaan niin sitten et kar-kaa. (Marjatta 19.1.1943.)

Seksuaalisuudesta pidättäytyminen ja aviolliseen elämään kuuluvan ja lisääntymiseen tähtäävän seksin merkitys juontuu Suomessa erityisesti kristillisestä arvomaailmasta, vaikka se on toistuva teema myös muista ideologisista viitekehysistä ponnistavissa ajattelutavoissa ja näkyi sekä maaseudulla että kaupungeissa (ks. Markkola 2006,233–234; Räisänen 1995).

Avioliitossa olevana miehenä Olavi käsittelee kirjeissään seksuaalisuutta jonkin verran. Tietenkin myös yksilökohtainen, omasta kasvuympäristöstä omaksuttu sukupuolikäyttäytyminen ja omien tunteiden ilmaisutapa vaikuttavat kirjeiden sisältöön. Kaikki eivät ole yhtä halukkaita ilmaisemaan omia intiimejä tarpeita tai halujaan sanallisessa muodossa. Seuraava tarkastelu seksuaalisen merkityksen saavasta miesten kerronnasta keskittyykin lähinnä Olavin kirjeiden kerrontaan.

Onhan se sinustakin ihana hetki sellainen, kun kerran kotipaikkasi [- -] kamarissa. Vaikka sitten noiden epanoiden maailmaan tulo onkin vähän tuskallista, niin senkin Sinä äiti pieni kes-tät urheana. Mutta nyt taitaa jo pikku hupokan kielelle tulla vesi, joten en hurjattele enem-pää. Sitten kun olemme taas kumpikin siellä pikku pesässä, me harjoitellaan kovasti. (Olavi 3.10.1943.)

Lomien välit olivat pitkiä ja seksuaalinen jännite miehen ja vaimon suhteessa oli vahva, vaikka seksuaalisuuden käsittely sensuurin kaltaisen instituution luomien anonyymien silmien alla saattoi tuntua joskus hävettävältä. Suorasukaisia eroottisia kuvauksia tai kerrontaa kirjeissä on hyvin vähän. Seksuaalisen kerronnan läsnäolo kuitenkin kertoo kirjeiden olleen selkeästi yksityinen kuvittelun ja vuorovaikutuksen sfääri. 1900-luvun alun seksuaalimoraali ja seksuaalikäyttäytyminen olivat ihmisen kunnian ja maineen kannalta merkittäviä, joten ylilyöntien tai liiallisen suorasukaisuuden voi ajatella tulkitun karkeaksi ja vastenmieliseksi kirjeitä kirjoittaneiden mielissä. Eroottinen puhe tai kielenkäyttö oli toki 1900-luvun alun Suomen agraarikulttuurissa hyvin vivahteikas ja rikas ainakin heteroseksuaalisen kuvaston osalta, vaikka sota-aikana seksuaalista retoriikkaa suitsittiin isänmaan palvelukseen valjastetun siveellisyyden nimissä (ks. myös Löfström 1999; Stark 2001).

Värikkään seksuaalifolklorin olemassaolosta huolimatta voidaan kysyä, muodostiko omaa seksuaalisuutta käsittelevien asioiden kirjoittaminen vakavassa parisuhteessa olevien ihmisten kannalta mielekkään kielen löytämisen ongelmia. Oliko jatkosodan aikana olemassa maaseudulla asuvien miehen ja naisen välisen eroottisen kirjallisen vuorovaikutuksen narratiivista resurssia? Knut Pippingin (1978, 189) kuvaa miesten seksuaalisuutta käsittelevää keskus-

telua karkeaksi. Karkeat miesten puheet, naisten keskinäisten keskustelujen ilmaisuvoima, suositut kiusoittelevat puheet tai lääketieteellinen diskurssi eivät välttämättä tarjonneet parisuhteen seksuaalielämää mielekkäästi kuvaavia narratiivisia resursseja.

Romanttisen rakkauden diskurssiin kuuluu kuitenkin vahvasti myös seksuaalisuuden läsnäolo. Sukupuolielämää kirjeissä käsitellään, vaikka asioiden ilmaisu peittyikin usein kiertoilmauksien ja yhteisesti jaettujen muistojen kudelmiin, joihin viitataan seksuaalisessa merkityksessä. Sinällään maaseudulla asuvien ihmisten suhtautuminen seksuaalisuuteen oli vapaampaa kuin kaupunkilaisessa porvarillisessa kulttuurissa. Esimerkiksi naisen ja miehen seksuaalista halua tulkittiin tasa-arvoisemmin suhteessa aktiivisuuteen samansäätävissä suhteissa. Naisen seksuaalista halua ei maaseudulla ilmeisesti tuomittu vain ”huonojen naisten” ominaisuudeksi, vaikka esimerkiksi siitä kertovan folkloren voi tulkita merkinneen miesten fantasiointia halukkaasta naisesta. Naista ei tulkittu vain kristillisporvarillisen ideologian mukaisesti passiivisena ja kylmänä vastaanottajana, vaan nainen oli myös haluava subjekti. (Löfström 1999, 185, 188–189; ks. myös Stark 2001.) Kirjeenvaihdossa tämän näkökulman sisäistyminen ilmenee eroottisävyisenä vuorovaikutuksena Olavin ja Annelin kirjeenvaihdossa.

Ja muistellessa sitä kerran ollutta Juhaniin päivää, iltaa ja yötä. Ne on niitä rakkaita ja kauniita muistoja, jotka eivät unohdu pois koskaan mielestä. Meidän rakkautemme silloin läheni juuri sitä viimeistä poltto pistettä. Rakas, sanon näin, sillä kyllä se silloin todella tuo rakkauten tuli oli polttava. Ja sinun aina niin lämmin ja hyvä kätesi, kuin myös koko läheisyytesi poltti ja kiehtoi niin, ettei meistä juuri tainnut kumpikaan olla enää itsensä herra. Ja eipä silti, eihän tarvitsekaan olla: vaan sillä tavoin sitä sulaudutaan aivan kuin tuleekin, kaikki yhdeksi ja yhteiseksi. Mutta niin paljon ikävää ja eron tuskaa kun näihin vuosiin lieneekin sisältynyt ei tuo rakkauten tuli ole suinkaan vähentynyt vaan se on kirkastunut yhä kirkkaammaksi. Ja yhä vielä, kun vain saan painautua sinun rakasta rintaasi vasten ja katson noiden rakkaiden silmien pohjattomaan sineen, tuo sama tuli käy yhä polttamaan, saaden tuon ihanan hurmion valtaan, jota tunnen aina sinun läheisyydessäsi. (Anneli 23.8.1943.)

Erityisesti naimisissa oleva Olavi kirjoittaa seksuaalisesta kanssakäymisestä kuin miehiseen olemukseen liittyvänä aktiivisuuden piirteenä. Kielenkäyttö muistuttaa tosin romanttisuudessaan vaimon hänelle kirjoittamia eroottisten hetkien muisteluja. Pohtimisen arvoista on, onko Olavin tapa kirjoittaa seksuaalisuudesta ja eroottisista hetkistä omaksuttu vaimolta vai suoraan esimerkiksi sota-ajan populaarikulttuurin vihjailevasta romanttisesta kuvastosta. Romanttinen kielenkäyttö on kuitenkin vahvasti läsnä seksuaalisuuden kuvauksessa. Seksuaalisuutta Olavi käsittelee oikeastaan kahdessa eri perspektiivissä: arkisena tai menneen ja tulevan onnen tilan hahmotelmana. Arkisessa seksuaalisuuteen liittyvässä kirjoittelussa sukupuolisuudesta puhutaan leikittelevään ja kiusoittelevaan sävyyn. Toisaalta naisen kuukautiset aiheuttivat huolta seksuaalisesta täyttymyksestä haaveilevalle sotilaille, mikä konkretisoi seksuaalisuuteen liittyviä arkisempia näkökulmia. Samoin yölliset seisokit ja seksuaalisesta puutteesta kertominen tuovat rintaman olosuhteet lähelle kirjeen vastaanottajaa.

Älä vaan rupee olemaan sillä tavalla kipeenä, kun minä tulen lomalle, muuten se pikkuinen isäntä ei ole tyytyväinen. Nyt kun se on toisinaan kuvitellut yöllä olevansa sinun luona ja ar-

vaat varmaan mitä silloin on tapahtunut. No, mutta ei passaa enempää enää tuosta jututa, ettei vain pikku Annelille tulisi paha olo. Sitten lomalla ollessa lisää, eikö niin? (Olavi 18.7.1942.)

Niin sitten kun kuukausi on mennyt niin emme tietysti katso onko pieni höpökäs pipi vai [ei] ja eihän se siihen aikaan olekaan. Kyllä se pieni poikakin on [- -] uskollinen, ja on aina ollut. (Olavi 2.1.1943.)

Onnen tilana seksuaalisuudesta kirjoittaessaan Olavin kielenkäyttö ammentaa romanttisesta sanastosta, joka on varsin lyyristä. ”Vain silloin kun taas olen luonasi siellä ja elämme hetken taas huulet yhtyneinä ja rinta rintaa vasten painautuneina [- -] tunnen elämämme tulista riemua ja luonnon täynnä olevaksi” (Olavi 25.6. 1942). Luonnon ja lämmön metaforinen käyttö lisää pakon ja kohtalonomaisuuden tunnetta sekä seksuaalisuutta luonnollistavia sävyjä. Tunteet ovat vahvoja ääritunteita, riemua ja ruumiillista läheisyyttä korostetaan ruumiinosien kosketusta kuvaamalla.

Seksin luonnollisena puolena lasten tekeminen ja saaminen muodostavat myös ajallisen jatkuvuuden kokemuksen muotoiluja. Kirjeiden kerronta kiinnittyy usein onnellisen hetken muisteluun. Yleensä onnellisuuden kokemuksesta kehitellään yleisemmän tason onnen ja tulevaisuuden pohdintoja. Yhteisten hetkien muistelussa seksuaalinen kanssakäyminen saa erityisesti naimisissa olevalla Olavilla suuren merkityksen.

Kerrankin tulin pääsiäisenä lomalle, mutta silloin oli jo rauha maassa, joten mekin päätimme viettää kahden onnellisen hetken, ja niinpä tuon illan muistona saamme omistaa sellaisen pienen herttaisen tyyppikän. Kun vain loppuis tämä sota pian, niin silloin me sinun kanssa pikku rakas äiti saisimme viettää pitkää aikaa iki ihanan hetken, jonka seurauksena me hartaasti toivomme pikku pellavapäätä poikaa, niinhän rakas? Ainahan se on niin kovin onnellista tulla sinun luoksesi rakas, mutta tuollaiset hetket ne jää aikaisesti mieleen ja kieltämättä niissä on aina jotain uutta noissa hetkissä. Niitähän me olemme saaneet viettää jo kaksi. Ja sen jälkeen meidän kahdenkeskiset hetket ovat kuin juhlaa, joskin aina ne ovat sitä, mutta silloin erikoisesti. Syyn siihen varmasti arvaat. Mutta näistäpä puhumme sitten kun olemme oikein lähellä toisiamme, ettei nuo pikku vekkulit tule kovin pahoilleen nyt. (Olavi 27.3.1943.)

Olavi muistelee erityisellä lämmöllä niitä rakastelukertoja, jotka ovat johtaneet raskauteen. Ehkäisymenetelmät olivat vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä erityisesti maaseudulla vähäiset. Yleisenä kasvatuksellisena ohjeena ja moraalisesti kestävimpänä vaihtoehtona suositeltiin pidättäytymistä sukupuoliyhteydestä (Räisänen 1995, 160–161). Ihanteet ja kasvatusta ymmärrettävästi vaikuttivat rajoittavasti seksin harjoittamiseen. Toisaalta pidättäytymiseen saattoivat vaikuttaa materiaaliset syyt. Esimerkiksi niukat olosuhteet eivät välttämättä houkutelleet hankkimaan suurta lapsikatrasta. Kieltäytymisen lisäksi avioliitossa runsaasti käytetty, mutta epävarma menetelmä, oli keskeytetty yhdyntä. Raskauteen johtaneet yhdynnät ovat päättyneet ainakin miehen orgasmiin, ja erityisesti raskauden alkuaikat ovat mahdollistaneet miehelle seksin orgasmivapaan harjoittamisen ilman pelkoa raskaudesta tai huolta naisen kuukautisista. Seksiin liittyvän onnen muisteluihin liittyy Olavilla tosin traaginenkin vivahde, sillä ensimmäinen lapsi kuoli olleessaan vasta pieni vauva.

Seksuaaliseen kanssakäymiseen liittyivät Olavin kirjeiden muisteloissa vahvasti poikalapsen saamisen toiveet. Useissa kirjeissä, edellisen katkelman

lisäksi, toistuva teema sivilisoi seksuaalisten tarpeiden käsittelyä. Seksuaalisen kanssakäymisen merkitys ja oikeutus käsitellään hedonistisen nautinnon tavoittelun sijaan sekä yksilötason että kansallisen jatkuvuuden konstruktiona. Pojan saaminen edustaa tässä omien toiveiden lisäksi myös isänmaallista tehtävää, jossa oma toiminta suhteutuu menneiden aikojen miesten ketjuun, jossa jatkuvuus olisi taattu oman pojan syntymässä. Poikalapsi edustaa Olavin kirjeiden merkityksissä parempaa tulevaisuutta ja uskoa, jota myös seksuaalinen fantasiointi ylläpitää sodan ahdistavassa ilmapiirissä.

Seksi liittyi vielä sota-ajan tulkinnoissa vahvasti perheen perustamiseen ja siksi seksuaalisuus tulee tulkituksi osana tätä tehtävää. Rakkaus ja seksuaalisuus asettuvat ajan heteronormatiiviseen tulkintakehykseen. Isäksi tulemisen kokemustaan Olavi kuvailee ammentaen romanttisen rakkauden narratiivisista resursseista, joista sydämen rajallisesta, yhdelle tarkoitettu, pinta-alasta on valloitettu nyt myös osa tyttärelle. Rakkaudesta lapseen on tullut osa miehen identiteettiä isänä. *"Aina kun ennen oltiin kahden, minusta tuntui kuin sinä rakas [- -] olisit silloin vallannut minun sydämeni niin täydellisesti, ettei sinne olisi enää kellään toisella tilaa. Mutta nyt kun tuo pikku pellavapää tyty on meillä kolmantena, tuntuu kun hän olisi ihan huomaamatta valloittanut osan sydämestäni."* (Olavi 22.6.1942.)

Mustasukkaisuuden ja sukupuoli-ihanteiden muotoiluja

Moderni romanttinen rakkaus ei vapauksien lisääntyessä kykene enää löytämään sankarillisten urotöiden kautta ratkeavia esteitä. Eron ja lähentymisen jännitteestä syntyvä intohimoinen romantiikka joutuu hakemaan tunteen täydellistymiseksi vahvistusta sisäisistä esteistä. Riitta Jallinojan (2000, 36) mukaan erityisesti modernin rakkauden diskurssissa ominaisia sisäisiä esteitä ovat epäluulo, mustasukkaisuus ja väärinkäsitykset, joiden puitteissa aletaan liikkua yhä vahvemmin tunteiden maailmassa. Mustasukkaisuus ja ero liittyvät sota-ajan ilmapiirissä toisiinsa. Mustasukkaisuuteen liittyy kirjeissä kuitenkin kaksi erilaista perusmerkitystä. Ensinnäkin on toisen menettämisen pelko, joka kuvastaa syvällisempää tietoisuutta toisen menettämisen mahdollisuudesta. Se on pelkoa yhteisen todellisuuden loppumisesta ja identiteetin repimisestä taas kahtia. Toiseksi mustasukkaisuuteen liittyy seksuaalisen uskottomuuden mahdollisuus.

Mustasukkaisuus on pelkoa, että "me" lakkaa olemasta. Meidän olemisen lakkaaminen merkitsee rintamalla hiljaisuutta ja unohdusta, joka pyyhkii toisen ja yhteisen rakkauden varaan rakennetun olemisen mielekkyyden pois. Sen konkreettinen merkki on, ettei rakas enää kirjoita, kuten Juhanin lakoninen huomio asian tiivistää: *"Olet tainnut jo unohtaa, vai eikö posti kulje kunnolla"* (Juhanin 17.-18.10.1941). Mustasukkaisuudessa erottava tekijä on joka tapauksessa ymmärrettävissä oleva uhka, joka kahden ihmisen suhteessa liittyy toisiin ihmisiin. Toinen puoli mustasukkaisuudesta muodostuu luottamuksen pettämisen, häpeän ja loukatuksi tulemisen kokemuksesta. Jälkimmäiseen liittyy seksuaalinen vire, jossa toisen seksuaalinen tyydyttyminen katsotaan kuuluvaksi itseoikeutetuksi vain kumppanille. Toisaalta seksuaalisuuteen liittyy pelko häpeästä, joka muodostuu omien kykyjen ilmaisemisen vaikeudesta tai mahdottomuudesta, miehillä myös aisankannattajan rooliin joutumisesta.

Mustasukkaisuus toisen menettämisen pelkona oli vakava asia. Toisen menettämistä ei kirjeissä käsitellä suoraan pelkona, koska sen myöntäminen kerronnassa lisäisi epävarmuuden tunnetta. Ehdotonta rakkautta ei erossa ollessa ilmaista epävarmuutena, vaikka epävarmuudesta kyse onkin. Siksi mustasukkaisuus saa kirjeissä muotonsa vakuuttelusta.

[E]i kukaan voi meitä houkutella pois toisiltamme, eihän rakas (Olavi 20.6.1942).

Uskon, että sinäkin rakas et voisi epäilläkään minun päätöksiäni, sillä olethan sinä nähnyt, ettei sinun pikku vaimosi ole kertaakaan vielä hairahtunut tämän maailman viroatulien mukaan. En kai minäkään nyt ruma olisi, etten saisi seuraa jos kerran sitä haluaisin. (Anneli 16.8.1943.)

Mustasukkaisilla tunteilla ei ole selkeää kohdetta, vaan kyse on yleisestä huomiosta, ettei kukaan voi erottaa heitä toisistaan. Pelon hälventämiseksi Olavi vakuuttelee suhteen kestävyyttä useissa kirjeissä, mikä muistuttaa pimeässä pelottomuuttaan itselleen vakuuttelevan lapsen rauhoittumisyrityksiä. Vakuuttelulla pyritään vaikuttamaan toiseen siten, että osallistutaan hänen identiteettinsä muotoiluun. Tämä tarkoittaa kerrontaa, jossa esitetään näkemyksiä ja tulkintoja toisesta. Samalla esitetään rivien väliin kirjoitettu kysymys uskollisuudesta, joka on myös vaade diskurssissa, jossa myötäily on ainoa mahdollisuus vastata. On vaikeaa kuvitella tilannetta, jossa romanttisessa diskurssissa uskollisuutta penäävälle olisi vastattu kysyjän epävarmuutta lisäten. Miten olisi rakentunut kerronta, jossa toinen olisi vakuutellut epävarmuuttaan kyvystään pidättäytyä seksuaalisten halujensa seuraamisesta. Romanttiseen diskurssiin kuuluu rakkauden kertominen ainutlaatuisuuden ja ikuisuuden näkökulmasta, eikä siihen sisälly suhteen lopun, toisten kumppanien tai uskottomuuden mukanaan tuoma hetkellisten halujen ja himojen uhka. Siksi lupaus on osa romanttisen rakkausdiskurssin ydintä, myös identiteetin jatkuvuutta rakennettaessa. Näin romanttinen diskurssi ohjaa ja rajaa toiminnan mahdollisuuksiin liittyviä ajatuksia.

Yhtä tärkeää kuin oman mustasukkaisuuden ja pelkojen ilmaiseminen, on myös toisen epäilyjen hälventäminen. Oleelliseksi nousee vakuuttelu, että epäilykset ovat väärä. Juhanin kirjeestä tulee hyvin esiin, että naisten näkökulmasta rintamalla ei juuri ollut henkilöitä, joiden takia kannatti olla mustasukkainen. Miesten kontaktit naisiin rajoittuivat lähinnä lottiin, Juhanilla myös jonkin verran paikallisiin naisiin ja lapsiin, joita hän kutsuu erittelemättä ryssiksi. *”Lүүлenska sinun tyttöseni pelkäävään, että ihastuin johonkin ryssän tyttöön sillä pienellä reissullani. Ole aivan huoletta sen suhteen, en minä nyt sentään niin sanaani syö.”* (Juhani 14.11.1941.) Tämän lisäksi oli tietenkin mahdollista päästä lyhyillä lomareissuilla läheisiin asutuskeskuksiin. Miesten suhteet paikallisiin naisiin eivät olleet ennen kuulumattomia, ja suhteet johtivat myös aviottomien lasten syntymiin (Näre 2008b, 355–356). On oletettavaa, että kotirintamallakin liikkui huhuja miesten sotaretken eri puolista, mikä antoi toisaalta aiheen syytöksille ja epäilyille. Mahdollisten hairahdusten kieltäminen tuli sitä tärkeämmäksi, mitä vähäisempi fyysisen kontrollin ja kontaktin mahdollisuus toiseen oli, ja luottamus rakentui vain sana vasten sanaa.

Lotista liikkui kotipuolella huhuja, joiden mukaan rintamalla lottatehtävissä olevat hoitelevat pestiään lähinnä ”viihdytystehtävissä”, vaikka puheilla ei ilmeisesti juurikaan ollut totuus pohjaa. Lottien koulutuksessa korostettiin siveellisyyttä ja havaituista rikkomuksista rangaistiin muun muassa organisaatiosta erottamisilla. (Heikkinen 2012, 161–171, passim.; Kinnunen 2006, 319; Ols-son 2005, 138, 141; Pipping 1978.) Poikkeuksia tulkinnoissa kanssakäymisen muotojen ja intensiteetin sopivuudesta on toki ollut. Esimerkiksi Hanna Kuusen (2000) tutkiman Kasurisen perheen sota-aikaisen kirjekokoelman perusteella yksi sisaruksista pahoitteli ja paheksui lottakomennuksellaan toisten lottien jokailtaisia vierailuja vartiokämpillä (Kuusi 2000, 359; ks. myös Heikkinen 2012, 170, passim.). Myös Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* lottiin ja upseereihin liittyvät seksuaalissävytteiset kohdat poistettiin, koska ne 1950-luvulla koettiin sotaa koskevien aikalaistulkintojen vastaisiksi (ks. esim. Sedergren 2002). Olipa vuorovaikutuksen taso ollut lottien ja sotilaiden välillä minkäläinen tahansa, epäilyn ja mustasukkaisuuden herättäjänä huhut toimivat kuitenkin tehokkaasti. Juhani kirjoittaa rakastetulleen *”Muuten taisitpa olla hieman mustasukkainen niille [lotille], kun aikaisemmin kirjoittelit ja pyysit kiertämään miinoja ja varomaan etteivät lotat ammu harhaan. Etkös vaan hyvin vähän ollutkin? Muistahan mitä kerran olen luvannut Sinulle ja Sinä minulle, se asia pysyy sellaisena tinkimättä.”* (Juhani 22.2.1942.) Juhani käsittelee mustasukkaisuutta ikään kuin tunnustellen Marjatan mielialoja, pehmentäen ja sovitellen. Lupauksella on pysyvyyden merkitys, jolla hetkellisiin mielitekoihin tai epäilyihin liittyvät ajatukset Juhani pyrkii lakaisemaan Marjatan mielestä. Kerronta edustaa tässä kuvausta itsestä luotettava ihmisenä: lupaukseni pitävänä minut muistat, sellainen olen ja lupaukseni tulen pitämään. Lupauksissa kiertelevä kerronta luo rakennetta pysyvyyden kokemukselle ja narratiiviselle identiteetille.

Juhanin kirjoituksissa mustasukkaisuudesta on myös sivumennen tehdyn huomion ja jopa kiusoittelun tuntu. Mustasukkaisuus oli aihe, jota selkeästi pyrittiin välttämään. Siitä ei kovin paljon kirjoiteta suoraan. Epävarmuus oli muutenkin peruskokemus omasta olemassaolosta erityisesti rintamalla, jossa kuoleman läheisyys lisäsi sen intensiteettiä. Oman mielialan ylläpitämiseksi rakautta ei kirjeissä altisteta epäilyille, koska rakkaus oli mielekkyyden merkityksen ylläpitäjä ja yhteistä tulevaisuutta merkitsevä transgressiivinen tila. Sonja Hagelstamin (2006) tekemän tulkinnan mukaan sota-aikana käydyssä kirjeenvaihdossa vältettiin ikävien aiheiden käsittelyä, koska pyrittiin välttämään eripuraisuuden muodostumista kirjeenvaihtoa käyvien välille. Hagelstamin tulkinta nojaa käsitykseen, että kirjeenvaihto oli pariskunnille selviytymiskeino ja henkisen hyvinvoinnin rakentaja. Ikäviä asioita Hagelstam ei varsinaisesti nimeä, mutta kuvaa niitä sellaisiksi, jotka ”olisivat johtaneet erimielisyyksiin ja lisänneet etäisyyttä heidän välilleen.” (Hagelstam 2006, 225–226.) Tulkinta on osuva, mutta romanttisen rakkauden diskurssissa liian kapea.

Mustasukkaisuus oli myös uhka ja este rakkauden kukoistukselle, jonka olemassaolo dialogissa kirjeiden kirjoittajien kesken merkitsee tunteen syvyyttä ja esteiden ylittämistä. Romanttisen diskurssin harhainen piirre piilee tuskan ja epäonnen kietoutumisessa aidon ja syvimmän rakkauden jalkoihin. Ainoastaan tuskan, jopa kuoleman, kautta täydellistyvä rakkaus voidaan romanttisessa ker-

ronnassa nähdä simpukan helmen tavoin muodostuvana täydellisenä luomuksena. Mustasukkaisuus on yksi kärsimyksen muoto ja edustaa romanttisen rakkauden ja sulautumisen sisäistä estettä, jonka ongelmallisuus ratkeaa esteet tieltään raivaavan rakkauden voimasta. Olavin jo aiemmin siteearatun kirjeen ”ei kukaan” ilmaisee oikeastaan sen, ettei rakkauden esteenä ole mikään muu kuin itse luotu pelko. Romanttisessa rakkauden diskurssissa mustasukkaisuus toisen menettämisenä on pelon ja kielteisten merkitysten tihentymä, mutta myös rakkauden intensiteetin merkityksen luova välttämätön polttoaine.

Yksilöiden väliseen rakkauteen ja rakastumiseen liittyy vahvasti myös yksilön syvimpiä tunteita ja toiveita suojaavien muurien purkaminen, koska tuntemattomaan ei voi rakastua (Hendrick & Hendrick 1992, 22). Oman sisimmän paljastaminen tekee ihmisestä haavoittuvan ja alttiin vallankäytölle, minkä vuoksi luottamus toiseen muodostuu vain vastavuoroisessa suhteessa. Alttiiksi asettuminen ja haavoittuvuus merkitsevät myös itsestä saatavan palautteen suurta vaikutusta identiteettiin. Taylor (1989) puhuu merkitsevien ihmissuhteiden tärkeydestä identiteetin muodostumisessa. Rakastuneiden toisilleen antama merkitys ja toisen palautteelle avattu sisin muodostavat tällaisen identiteetin rakentumisen kannalta herkän vuorovaikutteisen tilan. Avoimuus ja haavoittuvuus tekevät rakkauteen liittyvien moraalisten velvoitteiden ja lupauksen merkityksen erityisen vahvoiksi, ja niiden rikkominen ymmärretään vakavaksi rikkomukseksi toista ja itseä kohtaan.

Seksuaalisuuden kietoutuminen moraaliin ja vuorovaikutukseen tuottaa kirjeissä mielenkiintoisen identiteettiä konstruoivan tilan. Seksuaalisuuteen liittyviä käsityksiä onkin usein ajateltu keskeisiksi ihmisen identiteetin rakentumisessa. Koska tässä seksuaalisuutta käsitellään kahden ihmisen välisen rakkaussuhteen yhtenä ilmiönä, tulee rakkauden sosiaalinen luonne hyvin esiin mustasukkaisuuden yhteydessä. Hendrick ja Hendrick (1992, 21) kirjoittavat, että sopimuksen ja lupauksen rikkominen ja siihen liittyvät sanktiot ilmaisevat rakkauteen liittyvää moraalista ulottuvuutta. Myös seksuaalisuutta käsittelevä folklore ilmaisee usein seksuaalisuuteen liittyviä sopivuuskäsityksiä (ks. Löfström 1999).

Yksi esimerkki mustasukkaisuuteen liittyvästä kerronnasta nousee sota-aikana saksalaisiin sotilaisiin kohdistuneista mustasukkaisuuden tunteista. Olavi kertoo varoitustarinan ja moraliteetin tavoin kuulemastaan tapahtumasta, jonka mukaan Turusta oli yllätetty 30 naista saksalaisten parakeilta ja heiltä oli peruutettu sotapalkka. Naiset olivat vaatineet saksalaisia eroamaan vaimoisistaan. Olavin mielestä ”luntut” olisivat ansainneet miestensä menetyksen. Olavin paheksunta noudattelee sota-aikana yleistä suhtautumista suomalaisten naisten ja saksalaisten välisiin suhteisiin (Näre 2008b, 254). Osittain taustalla on ollut mustasukkaisuus, osittain kateus ulkoiselta olemukseltaan erittäin huoliteltuja saksalaisia sotilaita kohtaan. Sota-ajan moraalisisissa vaatimuksissa syyttävä sormi lipeämisten kohdalla osoitti yleensä naisia kohti. Esimerkiksi saksalaisten sotilaiden ja naisten välisiä suhteita tarkasteltiin lähinnä naisten rikkomuksina sen sijaan, että olisi tuomittu miehiä. Anneli (16.8.1943) tiivistää kirjeessään ajan yleistä ajattelutapaa uskollisuudelta: ”Mutta eiköhän se ole juuri

naisten syy, että heittäytyy kaiken alhaisimmaksi olioksi". Tarkastelutapa liittyy sekä naisten pidättyvyyttä ja siveellisyyttä korostavaan sukupuolidiskurssiin että naisten kunniaan liitettyihin uskomuksiin, joissa naisen kunnian uhka tulkittiin koko yhteisön onnea uhkaavaksi tekijäksi (Olsson 2005, 138). Ehkä miesten jättäminen moraalisisessa katsannossa varjoon, liittyi suomalaisessakin kansaperinteessä toistuvaan juonikuvioon kiertelevistä miehistä, joiden seksuaalinen viriiliys näkyy juonikkaissa tavoissa saada naiset kanssaan sänkyyn. Mies, saksalainenkin, oli seksuaalisesti aktiivisena jonkinlainen sankari. (Vrt. Löfström 1999, 136.)

Olavin pohdinta naisten moraalista kuvastaa myös välimatkan ja erossa olon mukanaan tuomia ongelmia ja houkutuksia. Hänen pohdinnassa käy ilmi myös se, ettei hän ajattele naisten olevan ainoastaan alttiita ja passiivisia valloituksen kohteita, vaan tietoisesti toimivia subjekteja, joiden moraaliset valinnat eivät Olavin tulkinnan mukaan ole oikeita. Miesten rintamalla olo oli omiaan lisäämään lupaukseen perustuvan uskollisuuden nousua miehen ja naisen välisen suhteen tärkeimmäksi arvon kriteeriksi. Kertomalla Annelille käsityksensä moraalista Olavi tulee lujittaneeksi todennäköisesti myös yhteistä moraalista tulkintahorisonttia. Naiset paheksuivat saksalaisiin sotilaisiin kohdistuvia suhteita kotona siinä missä miehet rintamalla (Näre 2008, 235). Näin mustasukkaisuuteen liittyvällä kerronnalla myös lujitetaan ja määritellään yhä uudelleen yhteisen rakkauden pelisääntöjä.

Mitkä sitten olivat ne sanktiot, joilla uskollisuuden ja lupauksen rikkoneita rankaistiin? Seksuaalisesti virittynyt tunnelma sota-aikana ei välttämättä rohkaissut seksuaalisesti uskolliseen käyttäytymiseen. Kuvaava on Knut Pippingin tutkimuksessaan esittämä näkemys, että aviosääty ei ollut varsinainen este seikkailuille vieraiden partnerien pariin, mutta uskollisista ukkomiehistä puhuttiin kunnioittaen (Pipping 1978, 189). Vaimoan ja lapsiaan rakastava mies oli ajan ihannemies myös naisten keskuudessa (Heikkinen 2012, 135). Jokaisen elinhetken ymmärtäminen mahdollisesti myös viimeisenä, höllensi moraalien kahleita ja aiheutti toisaalta ristivetoa uskollisuuden ja elämän hetkellisyyden merkityksissä (Näre 2008b, 336–337). Löyhempää sukupuolimoraalia saatettiin hyväksyä helpommin kuin normaaleissa olosuhteissa. Toisaalta käytössä olevat sanktiot olivat välttämättä hyvin abstrakteja, kuten moraalisen normin rikkomuksissa yleensäkin. Pettäjää saatettiin paheksua, mutta hänellä saattoi olla edelleen hyvät mahdollisuudet elää kaksoiselämää jäämättä kiinni avo- tai aviopuolisolleen. Tämän lisäksi seksuaalissävytteiset jutut olivat miesten keskuudessa suosiossa ja hyvää tarinaniskijää arvostettiin perinteiseen tapaan. Seksuaalisrehvastelu oli varmasti savotoissa ja miesporukoissa liikkuneille miehille tunnettu folkloren muoto (ks. Löfström 1999, 134–136). Edelleen voidaan myös pohtia sitä, minkälainen kunnioitus oli miesten vertaisryhmässä arvokkaampaa, naistenmiehen vain ukkomiehen? Mitä valintoja kirjeitä kirjoittaneet miehet ovat tehneet? Selvät uskottomuuden paheksunnan ja uskollisuuden todistelut astuvat konkretian kentiltä transgressiiviseen tilaan, jossa kirjeen saajan kanssa yhteisesti jaettu arvomaailma rakentaa miesten identiteettiä romanttisten ideaalien varaan.

Toiseen luottamisen korostaminen kirjeissä rakensi romanttisen rakkau-
den diskurssissa tavan käsitellä epävarmuutta. Epävarmuuden puuskissa tai
todellisuuden näyttäessä toisten toiminnassa tarjolla olevien mahdollisuuksien
kirjon, ei epäilyiltä aina ole voinut välttyä. Olavi kirjoittaa Annelille käsityksen-
sä kahdesta miehensä pettäneestä naisesta:

*Meidän elämä ei saa koskaan mennä sellaiseksi kuin Orvokin ja Kaunokin. Minä vihaan sel-
laisia naisen narttuja, niin etten siedä heitä silmieni eteen. Niillä kai sellaisilla heteillä pitäis
olla aina tappi sisässä, en paremmin sano, silloinkin kun mies seisoo kuoleman kentällä varti-
oimassa heitä kotoisiaan, että he saisivat elää rauhassa. Mutta monet akan huorat käyttävät
väärin miesten työllä, hiellä ja verellä hankkimaa Suomen vapautta. Minun kohdalle jos olis
sattunut sellainen, niin en tiedä mitä olisin tehnyt, mutta jotakin vähemmän mukavaa olis
tapahtunut. [- -] Olen kuitenkin kiitollinen kohtalolle, että minä en koskaan tarvitse edes
epäillä omaa rakasta tuollaisesta. Olemmehan me luvanneet olla alati toisillemme uskollisia ja
varmasti myös olemme. (Olavi 12.9.1942.)*

Olavin eppisiin mittoihin kaartuva tuohtumus ”naisen narttuja” kohtaan piir-
tää moraalin rajat. Pettänyt nainen ei ole kirjeessä enää edes ihminen vaan
eläimellisen himon ohjaama ”narttu”, moraaliton olento, toinen, vähän samalla
tavalla kuin demonisoitu vihollinenkin. Olavin kirjeiden merkitys avautuu, kun
sitä tarkastellaan kontekstissaan. Pettämisestä (siveellisessä mielessä) oli propa-
gandassa luotu yksilötason petturuutta isänmaata kohtaan (ks. myös Olsson
2005, 161–163). Näin Olavin kirjeiden merkityksissä poissaolevan miehen pet-
täminen ei ole vain miehen pettämistä, vaan se on yleisemmällä tasolla isän-
maan pettämistä. Näin mittavana rikkeenä pettämisen negatiivinen arvo nousee
jo uhkaavaksi, kun yleisesti tiedettiin, että isänmaanpetturuudesta saattoi ran-
gaistuksena olla kuolema.

Mustasukkaisuus ilmenee siis myös aggressiivisessa merkityksessä. Olavi
jättää kertomatta, mitä olisi itse tehnyt tai tekisi, jos Anneli pettäisi häntä, ”*mut-
ta jotakin vähemmän mukavaa olis tapahtunut*”. Arvailujen varaan jättäminen vih-
jaa väkivallasta, jolla häpeän tahrinmaa kunniaa olisi lähdetty palauttamaan, mi-
käli tilanne olisi sattunut omalle kohdalle. Vaikka Olavi lieventää väkivallan
uhkaa Annelin uskollisuuden ylistämisellä, on väkivallan uhka silti läsnä. Var-
sinaista uhkailua tutkimuksen aineistona käytetyissä kirjeissä ei esiinny, mutta
edellä siteeratun kirjeen kaltaisista vihjauksista voi päätellä, että väkivalta nähtiin
yhtenä, jopa oikeutettuna tapana ratkoa mustasukkaisuuteen liittyviä risti-
riitoja. Kuten aiemmin totesin, ei miehillä ollut kirjeiden kerronnassa varaa
kyynisyyteen ja sitä kautta läheisten suhteiden menettämiseen, joten Olavin
purkaus ja mustasukkaisuuden kokemus on ollut kirjeiden diskurssissa lähes
välttämätöntä siirtää ”toisten” pahuudeksi tai kelvottomuudeksi.

Seksuaalisessa merkityksessä mustasukkaisuutta lähestytään kirjeissä
usein moraalista tulkinnasta käsin. Epäilyjen auki kirjoittaminen antaa mah-
dollisuuden käsitellä intiimiä aihetta turvallisen välimatkan päästä ja vapauttaa
keskustelu väittelystä ja tunnepurkauksista vapaalle alueelle. Samalla mus-
tasukkaisuuden käsittely rajaa aiheen moraalien piiriin, jossa seksuaalinen vie-
hättävyys, seksuaalisten kontaktien mahdollisuus tai omien seksuaalisten tar-
peiden pohdinta voidaan sivuuttaa. Seksuaalisuuden diskurssi on yhtenevä
moraalisen diskurssin kanssa siinä mielessä, että se tarjosi jonkinlaisen tavan

jäsentää himon ja uskollisuuden välistä suhdetta. Voidaankin ajatella, että juuri tästä syystä myös kirjeiden kerronnassa välittyvä tapa suhtautua seksuaaliseen uskollisuuteen on vaikuttanut myös toimintaan jonkinlaisen moraalisen ideaalin muodossa. Juhani kirjoittaa mustasukkaisuudesta Marjatalle:

Siihen rakas Marjattani vielä pyydän yhtä asiaa, mutta älä loukkaannu suorasukaisuudestani. Minulle jäi sellainen käsitys, että Sinä rakas, jollain tavoin pelkääät täällä naisten saavan minut vietettyä. Aikomukseni oli siitä jutella jo siellä, mutta se unohtui kokonaan. Sanoin jo sinulle, että olen vain yksin Sinun ja en vaihtaisi Sinua minkäänlaiseen aarteeseenkaan. Näin on ollut alusta asti, kun sain Sinulta kutsun tulla Kalliolle ja olen varma, että se ei muuksi muutu. Alusta asti olen luottanut myös aivan ehdottomasti Sinuun ja luotan aina [- -]. (Juhani 27.9.1943.)

Mustasukkaisuus paljasti pelkoja, mutta se mahdollisti myös toiveista kertomisen. Varmuus yhteisestä tulevaisuudesta ja uskollisuudesta rakentaa tilaa yhteiselle elämälle. Juhani kirjeessä rakastumiseen liitetty ja yhteisesti jaettu ”Kallion” merkitys yhteisenä paikkana korostaa uskollisuuden ja rakastumisen tunteen vahvuutta ja ikuista merkitystä.

Seksuaalista uskollisuutta ja toisen seksuaalisen nautinnon omistamista kuvaa myös Olavin kirjeen katkelma, jossa hän vakuuttelee Annelin seksuaalista ylivoimaisuutta kaikkiin mahdollisiin korvikkeisiin nähden. ”Vai on ne jutuneet sellaistaikin, että meillä olis eukon korvikkeena pilleriä. No se ei ainakaan pidä paikkaansa siinä mielessä että niitä olis käytetty parittelun korvikkeena, vaan sellaista ainetta on voinut olla jossakin pillerissä, jotka toppuuttavat pienen pojan mielitekoja. Enkä ole varma itsekään että onko siinäkään perää, se on täälläkin tavallaan sellaista huhua. Ja kyllä se on niin, että ei mikään voi korvata minulle ainakaan maailmassa sinun läheisyyttäsi ja meidän yhteisiä onnentäyteisiä nautinnon hetkiä. Enkä uskokaan että minulle voitaisiin paremmallakaan kun pillerillä korvata sitä mitä voin nauttia yksin sinun kanssa rakas.” (Olavi 25.6. 1942.) Annelin aikaisemmin ilmaisema huoli pillerien käytöstä ”vaimon korvikkeena” nostaa mustasukkaisuuden uudelle tasolle. Se käyttää hyväkseen romanttisen diskurssin piirrettä, jossa mustasukkaisuus ilmaisee kirjeiden kerronnassa romanttisen rakkauden jännitettä ylläpitävää sisäistä estettä, jossa konkreettinen uhka toisen menettämisestä ei ole aina edes todellinen. Kiinnostavia kysymyksiä nousee esiin siitä, mitä pillerin ajateltiin edustavan ja mihin seksuaalisen tyydytyksen perustuvan? Tai miten esimerkiksi pitkien poissaolojaksojen aikana todennäköisesti harrastettuun itsetyydytykseen suhtauduttiin? Näihin kysymyksiin tutkimusaineistona olevat kirjeet eivät anna vastauksia, mutta aikakauden tyypillisten käsitysten mukaan onanointi ja seksuaalisuusmyönteisyys ilman lisääntymistarkoitusta pyrittiin ainakin kasvatuksessa kitkemään pois (ks. esim. Halmesvirta 1998, 221–223, passim.).

Seksuaalisen mustasukkaisuuden merkitystä kirjeiden kerronnassa voidaan yrittää tarkentaa. Ajateltiinko toisen intimitetin ja seksuaalisuuden riittäminen myös omaan merkitykseen kajoamisena tai uhkana? Mustasukkaisuus tulee kirjeiden kerronnassa ymmärtää yhteisen identiteetin intiimiin puoleen kajoamisena. Mustasukkaisuuden kokemus kumpuaa yhteisen kokemuspiirin altistumisesta vieraan voiman tai tekijän häpäisylle ja puuttumiselle. Yhteinen kokemusmaailma ja romanttisen rakkauden yhdeksi sulautunut me, jota kirjeissäkin rakennetaan, tulee uhatuksi tässä tapauksessa seksuaalisuuteen kajoamal-

la. Näin mustasukkaisuus ei ole vain toisen toimintaan tai menettämiseen liit-
tyvä pelko, vaan avaa oven kerronnassa rakennetun transgressiivisen tilan
uhalle. Romanttinen rakkauskerrota rakentaa yhteistä tilaa, joka toimii todelli-
suutta uhmaavana pakopaikkana, yhteisenä tulevaisuuden ja menneisyyden
kohtaamispaikkana ja turvana. Uhka on siis myös transgressiivisen diskurssin
kyseenalaistamista, se on tämän tilan romuttumista. Mustasukkaisuudesta ker-
tominen ilmaisee huolen kirjeiden transgressiivisen diskurssin romahtamisesta.
Toisaalta mustasukkaisuudesta kertominen eri narratiivisten resurssien avulla
toimii tunteen intensiivisyyttä rakentavana tekijänä. Kirjeissä mustasukkaisuus
onkin ristiriitainen ilmiö sen eri tasoilla toimivan hajottavan ja rakentavan mer-
kityksen vuoksi.

Lopuksi voi tietenkin kysyä, miten esimerkiksi väkivallan uhka mus-
tasukkaisuuden yhteydessä tulkittiin aikalaisten keskuudessa? Pidettiinkö vä-
kivaltaa ymmärrettävänä ratkaisuna holtittomaan seksuaaliseen käyttäytymi-
seen? Miten paha normirikkomus uskottomuus todella oli? Edelleen voidaan
kysyä, miten aito uhka uskottomuus oli? Naisten osalta sota-aika oli niin työn-
täyteinen, että seksuaalisesti hurjastelemaan elämään oli vain harvoilla konk-
reettista mahdollisuutta (Haavio-Mannila 1993, 322). Sotilaiden keskuudessa
yleistyi sodan jatkuessa selviytymiseen liittyvä ”vilunkimoraali”, jonka Sari Nä-
re (2008b, 347–349) epäilee ulottuneen koskemaan myös sukupuolimoraalia.
Pieni flirtti rintamalottien kanssa saattoi toimia oman edun tavoitteluna esimer-
kiksi ruuan suhteen. Toisaalta pienellä flirtillä on vähän tekemistä vaikkapa
seksin harrastamisen kanssa. Omista sotakokemuksistaan väitöskirjaansa sisäl-
töä ammentanut Knut Pipping kuvailee miesten ajatusten pyörineen sodassa
lähinnä ”pillun ja pullon ympärillä”, jonka seurauksena lomien arvoa punnit-
tiin kuvaavasti kysymyksellä ”Saitko naida?” (Pipping 1978, 179, 184). Hänkin
kuvaa ”naimisesta” puhumisen niin, että sen voi tulkita tarkoittaneen paitsi
kokemuksien kertomista, myös miehisellä kuntoisuudella pätemistä ja näin
oman arvon pönkittämistä miesporukassa. Tällaisessa ilmapiirissä voi olettaa,
että miesten keskuudessa pettämistä ei sanktioitu kovin vahvasti. Naiminen oli
onnea, jota ei arvioitu miesten puheissa objektiksi kutistuneen naisen kannalta.
Naisen näkökulmaa ei todennäköisesti koettu edes ajattelemisen arvoiseksi,
koska miesten keskinäiset naimapuheet eivät motivoituneet moraalista vaan
siviilielämään liittyvästä tunnelmoinnista ja viihdyttävästä tarinan kerronnasta
– vähän samaan tapaan kuin herkuttelun muistelussa niukkuuden vallitessa.

Sanktion voikin tulkita henkilökohtaiseksi pettymykseksi. Olisivatko mie-
het jaksaneet rakentaa kirjeissä yhteistä, sinällään koko ajan epävarmaa tulevai-
suutta ja vanna rakkauttaan lopultakin varsin alussa olevissa suhteissaan, mi-
käli olisivat kokeneet pettämisen varteenotettavaksi toiminnaksi? Identiteetin
rakentamisen kannalta lupauksen pitäminen näyttölee jonkinlaista eheyden ja
jatkuvuuden rakennetta. Lupauksien kautta itsestä kertominen ja oman persoo-
nan tunnistettavuuden esittäminen kotiin oli väylä, jossa miehet tulkintani mu-
kaan pystyivät rakentamaan oman elämänsä kannalta tärkeitä tulevaisuuden
odotuksia ja palauttamaan muistoina jäljellä olevasta identiteetikerronnasta
sen, mitä siitä oli palautettavissa. Liian suuri ristiriita kerronnan ja eletyn välillä

olisi johtanut miesten identiteetin kannalta vielä epäedullisempaan tilanteeseen, kuin missä se jo sodan aiheuttaman epävarmuuden ja hajottavien kokemusten vuoksi oli. Uskollisuus lupauksena oli merkittävä identiteetin konstruktiossa, johon pystyi vaikuttamaan ja joka oli kulttuurista nousevien arvojen mukaisesti perusteltavissa. Uskollisuuteen miehet pystyivät rakkaussuhteissaan sitoutumaan. Pettäminen ja mustasukkaisuus niveltivät moraaliseen käsitykseen omasta itsestä ja kerrotusta identiteetistä.

Myös kirjeiden kerronnassa ajattelua sanktioista rakkaudessa voi yrittää jäljittää kokonaistulkinnan avulla. Romanttisen rakkauden diskurssissa ehdoton vaatimus uskollisuudesta ja näkemys vain yhdestä oikeasta rakkaudesta jokaista ihmistä kohden, antaa käsityksen, että pettämiseen ei suhtauduttu kevyesti. Myös kirjeiden kerronnassa mustasukkaisuutta ja tunteen intensiteetin kuvailua koskevat sanavalinnat antavat ymmärtää, että erityisesti seksuaalisuuden alueelle ulottuva uskottomuus ei ollut varsinainen mahdollisuus vaan epäjärjestyttä lisäävä tekijä. Miesten moraalien kohentajina, kuoleman ja sodan positiivisen merkityksen antajina, lähes pyhälle korokkeelle nostetut naiset eivät menetä asemaansa mustasukkaisuutta koskevassa kerronnassa. Riski toisen ja itsen sekä ”meidän” kadottamisesta koettiin liian suureksi.

Kirjeiden romanttinen kerronta keinona irtaantua isänmaanrakkauden vaatimuksista

”Isänmaanrakkaus” myötä ja vastoinkäymisissä

On kuitenkin totta, kuten sanoit että nyt on tehtävä raja idän ja lännen välillä selväksi. Kantakaamme uhrit, raskaatkin mitä meiltä vaaditaan, että vielä lastemme lapsetkin voisi olla rauhassa ja turvassa kotonaan. (Olavi 3.9.1942.)

Isänmaanrakkaudesta puhuttaessa on helppo sotkeutua mystifioimaan tunteita ja motiiveja, joita sodassa olevilla miehillä oli. Isänmaanrakkaudella tarkoitan tässä yksilöllistä kokemusta ja tulkintaa omasta roolista isänmaansa sotilaana ja suhdetta isänmaallisuuden diskurssihin. Käsitys isänmaasta ja yksilön suhde siihen on opittu. Esimerkiksi tapa toimia isänmaan palveluksessa johtuu sekä yleisistä käsityksistä että henkilökohtaisesta elämänhistoriasta. (Vrt. Kujala 2003, 88.) Oman toiminnan ja identiteetin rakentamisen kontekstina isänmaa oli sota-aikana merkittävä. Oma toimintaa ja arvomaailmaa pohtiessaan sotilas kohtasi kaikkialla isänmaata koskevan diskurssin ja ohjeistuksia, kuinka hyvä sotilas toimii sen kansalaisena. Isänmaasta tuli moraalidiskurssin keskeinen tekijä sekä hyvän ja pahan määrittelijä. Mikäli diskurssien vaateet ja oma tulkinta ja kokemus itsestä ja omasta toiminnasta kohtasivat, saattoi syntyä kokemus isänmaallisuudesta. Moraalin ja maailmankatsomuksen perusteita tarjoavana diskurssina isänmaallisuus tai nationalismi lähestyy uskontoa (ks. myös Tamminen 2004).

Yksilön kokeman merkityksen äärimmäisenä ilmaisuna voi nähdä sen, että sekä uskonnon että isänmaan nimissä on kautta historian oltu valmiita kuolemaan eli uhrautumaan ideologian motivoimana. (Tamminen 2004, 245–246; Kempainen 2006.) Riitta Kornamo (2006) kuvaa artikkelissaan *Amputoidun maan pirstoutuneet puut* sodan uhreille omistettujen muistomerkkien symboliikkaa. Isänmaan puolustaminen kääntyi isänmaallisessa diskurssissa hänen mukaansa symbolisesti äitimaan puolustamiseksi, jossa Suomi-neidon neitseellistä vartaloa puolustetaan raiskaamiselta (Kornamo 2006, 289). Isänmaan rakkauden voi ajatella näin myös käännetyn romanttisen rakkauden kielelle, jossa rakkauden vuoksi uhrautuminen korvaa abstraktin idean isänmaasta. Isänmaallisuuden ajattelen tässä kotimaahan ja omaan suomalaiseen elämään liitettyjen arvojen joukkona, joka ihmisryhmien mobilisoinnin motivoinnin lisäksi toimii miesten tulkintojen viitekehyksenä sodan merkityksen kokemisessa.

Oleellinen kysymys on siis se, miksi miehet kokivat kirjeiden kerronnan perusteella sotivansa? Mikä on se motivaatiotekijä, joka sai heidät yksilöinä tappamaan? Yksilötason isänmaanrakkauden ajattelen siis ilmenevän niissä merkityksissä ja idealisoinneissa, joita sodankäynnille ja kotimaalle tuotetaan. Laajennan tarkasteluani yksilön itsensä ja toisten selviytymisnäkökulmaan, jota käsittääkseni esimerkiksi Hanna Kuusi (2000, 352) tarkoittaa tulkittaessaan kirjeaineistoaan niin, että kenttäpostin isänmaallisten korulauseiden ja fraseologian tarkoitus on oman ja muiden jaksamisen varmistaminen, ei vain kirjoitettua fraseologiaa. Vastaavasti isänmaallinen fraseologia saattoi toimia sodan todellisuudesta vieraannuttavana kerronnan strategiana. Kerronnassa rakentuva identiteetti nojasi viralliseen määritelmään ja jätti omalle kokemukselle ja intiimeille tuntemuksille tilaa sekä mahdollisuuden ulkoa annetun identiteetin vastustamiselle.

Kirjeiden kerronnasta saa käsityksen, miten sodan merkitys sekä hyökkäys- ja puolustustahto vaihtelevat mielialojen ja sodan jatkumisen myötä. Mieli-alan muokkauksen ja propagandan tehtävänä oli luonnollisesti virittää taistelijoitten mielialat sellaiselle aaltopituudelle, jossa sodan mielekkyys sai kyseenalaistamattoman ja ylevän merkityksen. Tosin propagandassa käytetty retoriikka ja ajattelua ohjaavat suunnat oli mietitty tarpeeksi lähelle yleisesti hyväksytyjä ajatuksia. Aikansa parhaaseen tieteelliseen ja psykologiseen tietoon perustuneen propagandan laatijat olivat hyvin perillä siitä, ettei edes sodassa kannattanut yrittää ihmisen mielen kääntämistä täysin vastakkaisille urille. (Sedergren 1999, 28–30.) Miesten kirjeissä välittyviä ajatuksia ei tulekaan nähdä vain sotaan kuuluvan propagandan ja aivopesun seurauksina. Oman valinnan ja tulkinnan kautta kerrottu identiteetti nousee tarjolla olevista narratiivisista resursseista aktiivisen toiminnan tuloksena, ei vain ideologisen toiminnan kohteena olosta (ks. myös Ahlbäck 2006). Tästä näkökulmasta on mahdollista tarkastella miesten tulkintaa identiteetistään ja heidän arvositoumuksiaan, jotka muodostuvat miesten isänmaanrakkautta käsittelevässä kerronnassa. Kerronnassaan miehet asettuvat myös suhteeseen isänmaallisuutta muotoilevan diskurssin kanssa, mikä kertoo kirjoittajien tavoista omaksua joitain ja hylätä toisia tarjolla olevia subjektipositiesiä.

Mannerheimin päiväkäskyissä viljelty retoriikka tarjoaa hyvän käsityksen virallisesta mielikuvien rakentamisesta suhteessa kotimaahan ja läheisiin ihmisiin. Aikalaisistakaan kaikki eivät allekirjoittaneet Valkoisen Suomen ja AKS:läisen ideologian juhlallisimpia sävyjä, vaikka sodan alkuvaiheessa päiväkäskyjen ja mielialannostatuspuheiden retoriikka sekä ilmaisi ajan ajattelutapojaa että loi diskurssia sodan merkityksestä. Toisaalta esimerkiksi Olavi Paavolainen (1982 [1946], 82) paheksuu Mannerheimin päiväkäskyä sotakokemuksiensa kuvauksessa ”pateettiseksi, epäaidoksi ja ennen kaikkea epäsuomalaiseksi”. Seuraavassa ote Mannerheimin antamasta ensimmäisestä Ylipäällikön päiväkäskystä kesäkuulta 1941:

*[- -]Te tunnette vihollisen. Te tiedätte sen jatkuvat tarkoituksperät **kotiemme, uskontomme ja Isänmaamme hävittämiseksi ja kansamme orjuuttamiseksi**. Tämä sama vihollinen ja sama uhka on nyt rajoillamme. Ilman aihetta se on röyhkeästi hyökännyt rauhassa elävän kansamme kimppuun ja pudottanut pommeja eri puolille maata. Isänmaan tulevaisuus vaatii Teiltä uusia tekoja.*

*Kutsun Teitä kanssani **pyhään sotaan** kansakuntamme vihollista vastaan. Sankarivainajat nousevat kesäisten kumpujen alta jälleen rinnallemme tänään, jolloin lähdemme Suomelle turvaton tulevaisuuden luodaksemme Saksan mahtavien sotavoimien rinnalla ja asetovereina vakain mielin **ristiretkelle** vihollistamme vastaan.[- -]*

Marjatan kirjeessä näkyvät Mannerheimin päiväkäskyssä muotoillut teemat kansalaisen näkökulmasta. Marjatta tuo tulkintaan mukaan isänmaallisen diskurssin arkisen ja maallistuneemman puolen sekä tulkitsee samalla subjektiositiota, joka sodassa oleville miehille tarjottiin. Kirjoittaessaan Juhanille isänmaallista retoriikkaa myötäillen hän tulee samalla luoneeksi vastaanottajalle valmiin subjektiositiota. Isänmaallisuus on Marjatan kirjeessä läsnä päiväkäskyn merkityksessä, mutta se on vedetty lähemmäs suomalaisen sotilaan ja hänen läheistensä ihanteellisia kuvia ja päämääriä: uhrautuvaisuutta ja vapauden kaipuuta.

Pojat siellä jossakin pahan pakkasen kourissa tahtovat maallemme pysyvät rajat. Kotirintama täällä odottaa poikiaan ja miehiään mutta hyvin oivaltaen sen miksi he viipyvät. Ei veren himosta vaan vapauden rakkaudesta. Loppuisi nyt tämä sodan uhka tähän viholliseen, uudet ovat liikaa. Jo tämä kysyy yksilön voimaa ja tarmoa. Isät ja veljet siellä missä miehiä tarvitaan. [- -] Vähäiset pojat, melkein lapset vielä mieleltään ja varreltaan yrittävät astella ison veljen askelia, vaimot ja tyttäret iskevät kaksin käsin työtön. Heillä siellä jossakin, meillä kaikilla täällä kotona on sama palava päämäärä, rauha ja vapaus. (Marjatta 14.11.1941.)

Päiväkäskyssä ristiretken teema nostaa esiin sodalle annetun merkityksen kaksi puolta. Esittelemällä sodan oikeutuksen ”pyhänä sotana” uskonnosta ammentava retoriikka vetosi vanhaan ”ryssäviha” -ajatteluun, jonka pitkät historialliset juuret nousivat esiin talvisodan myötä. Idän uhka kosketti kokonaisuudessaan runebergilaista tulkintaa suomalaisesta identiteetistä, joka oli talvisodan jälkeen saanut lisää kannatusta (Niemi 1988, 59; Kemppainen 2006, 232). Uhattuna olivat kodit, joiden merkityksen voi ulottaa helposti käsittämään naiset ja lapset, siis koko kodin piirin. Luterilaisen uskonnon – ylipäätään uskonnon – voi katsoa olleen maallistuneen neuvostojärjestelmän ”meidät” ”heistä” erottava tekijä. Lopulta maanviljelijyydestä nouseva maan arvo sukupolvien ja isien työn

jatkumossa sijoitetaan orjuuden uhan piiriin. Näin Suomen kansallisen identiteettikäsitteiden runebergilaisen tulkinnan kolme ydinkohtaa, kristinusko, koti sekä maanviljelijän arvomaailma työn ja vapauden takaavan maan kautta, tulevat kaikki uhanalaisiksi. Samoilla idästä tulevan uhkan fantasioilla herkuteltiin myös populaarikirjallisuudessa 1920–1930-lukujen ajan (Niemi 1988, 30, 68). Erityisesti sodan alkuvaiheen kirjeissä nousee esiin vahva isänmaallisuus, kuten Juhaniin kirjoittamasta käy ilmi,

Paljon on Karjalaa saatu takaisin. Varmasti on ollut Vienan-Karjalassa tunnelmallinen juhlahetki, kun maaperällä, joka vuosisatoja on ollut ryssän sorron alla, nousee ensimmäisen kerran siniristiliput hulmuamaan sinisen taivaan alla. Kyllä se maksaa, mutta nyt on saatava ryssä maasta pois jos koskaan (Juhani 27.7.1941.)

Päiväkäsityksessä käytetty käsite pyhä sota merkitsee valitun kansan käymää sotaa. Pyhässä sodassa puolustettavana on koko luomakunta sitä uhkaavalta tuholta. Pyhän sodan retoriikka on erityisen identiteetin vahvistamista suhteessa uhkaan. Ylipäällikön päiväkäsityksessä pyhä sota liittyy myös kuolleista nousevien veteraanien rinnalla kulkemiseen. Pyhän sodan apokalyptinen vire johdattaa sodan lopullisen merkityksen äärelle, viimeiseen taistoon. Toisaalta merkitys liittyy sodan kuolleiden ja elävien ketjuun, eli historiallisen jatkumon luonnolliseksi seuraukseksi, johon Mannerheim palaakin myöhemmin antamassaan kuuluisassa ”Miekantuppikäskyssä”. Isänmaallisen ja nationalistisen hengen nostattamisen keinoina tällaiset valitun kansan ja kuvitellun historiallisen ikiaikaisuuden teemat ovat yleisiä (ks. esim. Benedict 2007; Tamminen 2004).

Isänmaanrakkauden heräämisen Juhani kertoo liittyvän vahvaan kokemukseen lapsuudessaan. ”Asia on niin, että tämän maan edestä on meidän ponnisteltava. Aina säilyy muistissani kuva, olimme vielä pikkuisia tenavia veljeni ja minä, isä vei meitä sellaisille paikoille, josta oli kaunis näköala ympäröivään luontoon. Pojat oppikaa rakastamaan tätä kaunista synnyinmaata ja sen edestä tehkää kaikkenne, oli isämme neuvo ja se säilyy aina muistissani.” (Juhani 12.7.1941.) Kirjeessä kerrottu katkelma kuvastaa hyvin myös sitä sukupolvien ketjussa kulkevaa näkemystä synnyinmaan arvosta, jonka isä on Juhaniille siirtänyt. Ajallisuuden ja jatkuvuuden kokemusta osana isänmaanrakkautta käsittelen tarkemmin tuonnempana.

Miesten kirjeissä isänmaanrakkaus on teema, joka joutuu koetukselle myötä- ja vastoinkäymisissä. Konkreettisesti maata kohtaan tunnettu rakkaus ilmenee runollisissa kuvauksissa luonnon ja maan kauneudesta, joita isänmaallisen ”herätyksen” luontokokemuksen kautta saanut Juhani kirjoittaa runsaasti. ”Olitpa sinäkin täällä vierelläni loikomassa, ei sentään vielä, tämä seutu ei joka aika tunnu näin viehättävältä. Kyllä on Suomi joka puolelta, menee minne tahansa, järviä, metsiä ja kauniita kyliä peltoineen. Jonkun verran ovat ryssät särkeneet ja polttaneet rakennuksia, mutta kyllä ne siitä vielä nousee entistä paremmiksi.” (Juhani 20.7.1941.) Samalla tavalla luonnonkauneudesta nauttimiseen liittyvät myös ne epätoivon tunteet ja väsymys, jotka asettavat isänmaallisuuden koetukselle. ”Ei siitä kauniista luonnosta voi täällä nauttia, vaikka miten yrittäisi elääntyä jonkinlaiseen tunnelmaan. Aina on tajunnassa sota ja mielessä epämääräinen ajatus, kohta saattaa olla taas lähtö kohti tuntemattomuutta. Mil-

loin tämä elämä mahtaa oikein tasaantua entiselleen? Ehken sitten kun saadaan Suomelle uudet rajat. Siihen asti on yritettävä ja painettava niska kyyryssä päin ryssää. Älä vaan tästä tee sellaista johtopäätöstä, että valittaisin kohtaloa, olipa se mikä tahansa. Ei, teen kaiken ilomielellä, sillä sitten vasta tämän tehtävän päätyttyä voin tulla rehellisesti luoksesi. Sitten on tulevaisuus meidän.” (Juhani 15.9.1941.)

Lyyrinen luontokuvaus ja rakkauden kohteen kauneus saavat rinnalleen myös arkisempia kuvauksia sodan merkityksestä maan puolustamisena. Kirjeissä isänmaanrakkauteen liittyy vahvasti maanviljelijän työn ja maan arvostuksen eetos. Sota on välivaihe, jonka jälkeen toiveet kohdistuvat entisenlaisen elämän viettoon rauhan aikana.

Milloin sota loppunee? Mutta olen sitä mieltä ettei tämä enää vuosia kestä, sillä Mussoliinihan veti jo hatun silmilleen ja eikös tuo käyne Hitlerille kohta sama temppu. Sitä ei tiedä millainen rauha siitä tulee, mutta muusta en välittäisi kun vain joskus saisimme elää toistemme luona ja olla onnellisia. Työtähän meidän pitää kuitenkin tehdä, olipa täällä herrana kuka tahansa. Ja teemmekin sitä ilolla sillä ehdolla että saamme elää kotona ja rauhassa [--]. (Olavi 28.7.1943.)

Olavin kirjoituksen syvästi pessimistiseltä vaikuttava sävy sodan lopputuloksesta ”olipa herrana kuka tahansa” tuo esiin kuitenkin työn merkityksen rauhan toiveissa. Oma maa ja oma tila merkitsivät juuri tuota merkityksellistä työtä ja elämän jatkuvuutta myös Olavilla, jonka varsinainen toimeentulo ennen sota oli ansaittu vieraan palveluksessa. Haaveena väikkyvä oman maan viljely ja maanviljelijäksi ryhtyminen toteutuivat vasta sodan jälkeen. Olavin pohdinnassa herrojen vaihtumisen ja elämän jatkumisen yhteys on myös näkökulma siihen erilaiseen isänmaallisuuteen, jota virallinen propaganda tarjosi, ja jonka mukaisesti esimerkiksi Olavi oman roolinsa isänmaan palveluksessa ja elämässään ymmärsi. Olavin isänmaanrakkaus liittyy elämään maasta. Kouriin tuntuvan elämän yläpuolella olevan poliittisen rakenteen suhteen vallitsee syvä epäily. Ainoastaan omasta elämästään ja työstään voi olla varma, mikä ilmaisee oman kuntoisuuden autuaaksi tekevää arvomaailmaa. Oman kuntoisuuden varaan laskettu elämän perusta edusti sota-ajan agraarikulttuurin niukassa elämässä jalostunutta näkemystä ihmisen turvasta epävarmassa maailmassa.

Ristiriita jatkosodan erilaisissa tulkinnoissa tulee esille myös muissa yhteyksissä, joissa sota nähdään erityisesti herrojen sotana. Sodan merkitys omassa elämässä jäi toisille vieraaksi, ja sota myös arvosteltiin voimakkain sanoin. Sodan arvostelu herätti ristiriitaisia tunteita, kuten Juhaniin kotiin kirjoittamasta kirjeestä käy ilmi. ”En yleensä ole kapinoinut kohtaloani vastaan, sillä sitä ei pääse kiertämään minkään takaportin kautta. Toisinaan saattaa kyllä tämä tuntua liiankin pitkältä, kuten hyvin olet kirjeissäni huomannut, vaan syynä siihen on tämä paikallaan oleminen. Ihmetyttää nuo toiset tyypit, kun niillä ei juuri ole muuta puheenaihetta kuin kirotta ja haukkua sitä, että he yleensä ovat mukana koko sodassa ja minkä vuoksi täällä on turhaan kulutettava aikaansa. Luulisi paksumpaankin kalloon sopivan ajatuksen harkita ensin asiaa ja sitten vasta kirotta sitä. Ei ryssä meitä rauhaan jätä se on aivan varma, tuskin sittenkään vaikka se on kärsinyt perusteellisen tappion ja jonka se tulee myös kärsimään.” (Juhani 12.7.1942.)

Isänmaan antama tehtävä nähdään uskonnollisena taisteluna, ja epäily sodan merkityksestä ilmaistaan uskonnolliseen retoriikkaan puettuna. Uskonnollinen retoriikka toimi myös elämän sattumanvaraisuuden ja siihen liittyvän onnen kuvauksena, mikä sotilaiden kohdalla tarkoitti kutakuinkin samaa kuin hengissä pysyminen.

Toisinaan se on ollut meilläkin, että että olemme luulleet nyt on kohta kaikki lopussa, mutta siitä se taas on vähitellen selvinnyt. Silloin kerran toista kuukautta takaperin, kun saimme määräyksen lähteä tänne merelle, tuntui jokaisesta siltä, että kukaan meistä ei palaa milloinkaan takaisin. Tehtävämme oli uhkarohkea, mutta siitä huolimatta tulevaisuuteen luottaen lähdimme. Hyvin on tähän asti kaikki mennyt, ei voi olla muuta kuin kiitollinen sille, joka ihmisten kohtaloita ohjaa. (Juhani 23.9.1941.)

Myös epäily sodan lopullista merkitystä kohtaan tulee käsitellyksi kristillisen ajattelun pohjalta. Kriittisyys tulee hyvin esiin suhteessa sodan mielekkyyden diskurssiin, jota edellä siteerattu ensimmäinen Ylipäällikön päiväkäsky kuvailee. Suhteessa valitun kansan ajatukseen näyttää Olavin epäily sotaa kohtaan erityisen kriittiseltä. Sodan merkityksen pohdinta liittyy tilanteeseen, jossa miesten keskuudessa on liikkunut huhuja siirtymisestä rajojen toiselle puolelle. *”Kyllä tämä tekee toisinaan mielen niin apeaksi että tuntuu kaikki hyvin toivottomalle. Tahtoo jo ruveta tulemaan epäily mieleen, että jospa me olemme Herran hylkäämä kansa. Miksi ei Hän, jolla on voimaa ja valtaa lopettaa lopeta tätä julmaa sotaa ja ennen jollakin muulla tavalla kansaamme rankaise jos se sitä vaatii.”* (Olavi 3.9.1941.) Sodan merkityksen kyseenalaistaminen ei ole ollut helppoa, koska virallinen hyvän miehen ja kansalaisen arvo määrittyi sota-aikana myös sen mukaan, minkälaisista uhrivalmiutta osoitti oman maansa eteen. Olavin ristiriitainen pohdinta omasta roolistaan sodassa jatkuu alistumisena korkeampien voimien tahtoon. Tämän alistumisen myötä voi nähdä myös Olavin fatalistisen uhrimielen omaksumisen osana omaa identiteettiä. *”Mutta meidän täytyy sittenkin alistua ja luottaa siihen, että joskus kuitenkin nousisi valoisampi päivä, jolloin meidän onnemme taas voisi puhjeta täyteen kukkaan.”* (Olavi 3.9.1941.)

Ihmisen roolin pienuutta pohtii myös Juhani kertoessaan Marjatalle sotatehtävän keskellä suoritetusta iltahartaudesta. *”Meitä oli illalla 5 miestä ja pastori kuudentena moottorissa [veneessä] ja hän piti iltahartauden. Tuntui niin ihmeen juhlalliselta, kun kaikki hartaudessa veisaa ”Oi Herra jos matkamies maan” – Taivaalla tähdet tuikkivat ja kuu luo säteitään vaahtoavaan mereen [Laatokka]. Kyllä tämä ihminen on sentään hyvin pieni ja turhanpäiväinen räpistelevä olio luonnonvoiminen ja sodan raivotessa.”* (Juhani 23.8.1941.) Isänmaa, Jumala ja luonto tarjoavat kokemukselle ymmärryksen kehyksen ja pienuuden kokemukselle sanat. Aikaisemmin Juhani oli kertonut luonnonvoimien riepottelemasta veneestä, jolla he olivat siirtyneet kohteisiin tuhoamaan vihollisen tukikohtia ja valloittamaan saaria omille joukoille. Laatokan aalloilla luonnon ja vihollisen mielivallan piinaama risteilevä joukkio näyttäytyy sodan kokemuksen voimattomuutta ja vaikutusmahdollisuuksia kuvaavana metaforana.

Riitta Kormano (2006, 287) kirjoittaa, miten uskonnollisen ja isänmaallisen kytkös nivoutuu sota-ajan diskurssissa määrittäneeseen kokemukseen kotimaasta pyhänä paikkana. Uhrautuminen ja kuolema tulkittiin lahjaksi isän-

maalle. Oikeanlaisen uhrautumisen ja oikeanlaisen sotilaan ideaalin taustalla on alistuminen, jota rakennettiin koulutuksen ja sotilaselämän rituaalien avulla, joissa kunnioitettiin kaatuneita, jo annettuja uhreja, sekä pönkitettiin sankarillista tulkintaa omista tarpeistaan etäänntyneestä sotilaasta. Oman tahdon alistaminen suuremman kokonaisuuden alle ja oman elämään vaikuttamisen puute ovat ne kontekstit, joista metafysisyyttä lähentelevä kohtalonusko suhteessa isänmaahan kumpuaa myös tutkimissani kirjeissä.

Ajallisen jatkuvuuden kokeminen ja osallistuminen sukupolvelta toiselle jatkuvan tehtävän täyttämiseen ovat yksi keskeinen isänmaallisen rakkauden konstruktio. Miehet rakentavat oman identiteettinsä jatkumoa suhteessa menneeseen ja kohti tulevaisuutta. Sota tulkitaan nyt-hetkenä, välivaiheena, joka toimii siltana kahden onnen ajan välillä. Kaunokirjallisissa teoksissa identiteetin säilyttäminen on kuvattu esimerkiksi Väinö Linnan romaaneissa, joissa sotilaat pyrkivät säilyttämään rauhanaikaisen identiteettinsä, mistä on tulkittu johtuvan myös Tuntemattoman sotilaan sodanvastaisuuden (Niemi 1980 54–55). Myös kirjeitä kirjoittavat miehet kokivat olevansa ensisijaisesti jotain sellaista, mitä edustivat rauhan aikana ja vasta sitten sotilaita. Tämä näkökulma kertoo myös siitä, mitä miehet puolustivat omassa sodassaan: kotia, oikeutta työhönsä maanviljelijänä ja perhettään.

Oman kotimaan ja kotiseudun voi ajatella saavan jopa romanttissävyyisiä ja nostalgisia onnelakuvitelmia osakseen. Normaaliolojen vaikeudet ovat epäilemättä tuntuneet voitettavissa olevilta haasteilta sotatilan kuolemanpelon ja läheisistä erossa olemisen rinnalla. Folkloristi Seppo Knuuttila (1994) kuvaa nostalgiaa eräänlaisena ikävän ja erityisesti koti-ikävän muotona, jossa nykyhetken epätäydellisyyden kokemusta hoidetaan kuvitelmilla menneen ajan tai paikan täydellisyydestä. Nostalgiaan hyväkseen käytävä kerronta on siis eräänlainen strategia, jolla rakennetaan kultaisen ajan mielikuvia. Miesten kotipaikkaan liittyvä kerronta saa nostalgisia sävyjä. Nostalgisen ajattelun ja kerronnan terapeuttista ulottuvuutta voikin pitää merkittävänä tulevaisuuden suunnitelmia ajateltaessa. Sota-ajan kaltaisessa moraalisesti pirstoutuneessa tilassa ja kuoleman uhatessa jatkuvuutta, on nostalginen ajattelu yksi tapa luoda eheyttä kokemuksille. Isänmaanrakkaus toimii näin myös yhtenä ajallisen jatkuvuuden konstruktiona miesten narratiivisissa identiteeteissä.

Tulevaisuuden konstruktio on isänmaallista onnenmaa-retoriikkaa, jonka merkityksen voi nähdä myös mahdollisuutena luoda narratiivisesti yhteisiä tulevaisuuden tiloja kuvitelmien ja rakkauden toteutumiskehyksiksi transgressiivisen diskurssin mukaisesti. Juhani maalailee Marjatalle romanttiseen sävyyn tulevaisuuden kuvaa, joka pitää sisällään näkymän viljelystä, hyvistä sadoista ja onnellisista kansalaisista, jotka liittyvät sukupolvien ketjuun työnsä kautta. *”Se aamu tulee varmasti nousemaan ja meidän on näytettävä, että pystymme jatkamaan isiemme työtä. Vai mitä mieltä olet tyttöseni? [- -] Kyllä olisin mielelläni [kotona] pelloilla töissä. Sääli tulee isäukkoa, joka siellä saa yksin touhuta yötä päivää. Mutta loppuu tämä sota vielä.”* (Juhani 27.9.1941.) Jatkuvuutta Juhani pohtii suhteessa isäänsä, jonka hän kuvaa yötä päivää kodin eteen työtä tekeväksi. Isän auttamisen halu rakentaa ajallista jatkumoa menneestä tulevaan. Lopulta isänmaan rakkauteen liittyvä kodin puolustamisen merkitys tulee läheisten ihmisten pii-

riin (ks. myös Kivimäki & Tepora 2008). Kodin ja rakkaiden puolustaminen on kirjeiden perusteella ehkä suurin sodan merkityksen ja isänmaan rakkauden motiivi. *"Sitten sinä et arvaakaan miten monta kertaa olet ollut apuna tässäkin kampaailussa. Joskus kun olin ihan kuoleman väsynyt ja täytyi valvoa, ajattelin kävi kuin kävi nukun nyt. Sitten on kuvasi tullut yht'äkkiä silmiäni eteen, ei sittenkin yritän viimeiseen asti."* (Juhani 23.9.1941.)

Isänmaanrakkaus voidaan kirjeiden valossa tulkita miesten kokemukseksi sodan yleisemmästä merkityksestä ja siitä miten tämä merkitys vaikuttaa heidän elämäänsä. Isänmaanrakkaus on merkityskenttä, joka avautuu miesten tärkeiksi kokemien perusmerkitysten kautta, joita edustavat konkreettiseen elämään ja maanviljelykulttuurin arvoihin perustuvat näkemykset viljellyn maan arvosta, kodista, kotiseudusta ja rakkaista ihmisistä (ks. myös Kempainen 2006b, 226). Edelleen sodan isänmaallisuus konstruoi kirjoitusta oman identiteetin jatkuvuudesta ja sodan merkityksen näkemisestä tämän jatkuvuuden taustalla. Isänmaallisuus on kirjeiden narratiiveissa siis myös astumista sukupolvien ketjuun, jossa oma rooli löytyy isien työn jatkajana viljelijänä ja sotilaina sekä isänä tuleville lapsille. Äänenpainot ylevän isänmaallisuusretoriikan kohdalla eivät ole silti yksiselitteisiä. Vaikka omaksutut arvot ja niiden nivoutuminen omaan identiteettiin ovat ipse-identiteetin ydintä, ovat ne myös uudelleenarvioinnin ja jatkuvan minuuden kysymisen aluetta. Pohdinta sodan merkityksestä ja mielekkyydestä vaihtelee kirjeissä ymmärryksestä torjuntaan.

Isänmaanrakkaudessa ilmenevät identiteettiperspektiivit avaavat myös näkökulman rakkaudessa pettymiseen. Kyseessä on ristiriita roolien toteutumisen suhteen. Eryityisesti isänmaanrakkaudesta puhuttaessa nousee esiin kaksi perspektiiviä: sotilas ja maanviljelijä. Keskeinen osa identiteettiä muodostuu maanviljelijyyden kautta avautuvasta näkökulmasta, tai kuten Matti Lappalainen (1990, 42) kirjoittaa asemasodan sotilaasta "siivilinä sotilasvaatteissa". Sodassa miehet eivät kyenneet luonnollisestikaan osallistumaan vuotuisen kierron mukaiseen työhön, mikä aiheutti katkeruutta ja huolta elämän sujumisesta kotona. Sodan motivaation merkitys perustui myös pitkälle maanviljelijän arvo maailman ja tulevaisuuden uhkien torjumiseen. Eryityisesti asemasotavaiheen turhautuminen nostaa esiin kerrottuja kokemuksia, joissa joutenolo rintamaolosuhteissa nähdään jopa sodan arvojen vastaisena. Oman hyödyllisyyden ja merkityksen kokemus kotona mahdollistuvan roolin toteutumisena jäi miehisen edustajille usein tuntemattomiksi jäävistä syistä vaille täyttymystä.

Tietämättömyys sodan syistä ja toiminnan päämääristä kokonaisuutena aiheutti yleisesti motivaation puutetta (Pipping 1978, 192). Taistelujen ollessa yksilön näkökulmasta jossakin kaukana ja elämän kiinnittyessä mukavuuden lisäämiseen rintamaolosuhteissa on sodan syiden hahmottaminen sensuurin ja propagandan alla ollut ymmärrettävästi vaikeaa. Tekemättömien töiden suman purkaminen kotona koettiin tärkeämpänä, mutta se oli lomaa lukuun ottamatta mahdotonta. Oman elämän merkitys ja identiteetti jäivät vaille kirkkaasti hahmotuvaa muotoa korsuissa ja muissa tilapäismajoituksissa maatessa. Eryityisesti asemasodan pitkittyessä sodan käynnin mielekkyyden perustana nähdyt syyt alkavat haaleta kirjeiden kokemuksestonsa.

Itseymmärrystä rakentavan isänmaanrakkauden sisältö – koti, pelto, läheiset ja tulevaisuus – käy etäiseksi haaveeksi ja peloksi toteutumattomasta elämästä. Ajoittain tämä näkyy kerronnassa oman identiteetin vastapuolena koettuja ”herroja” kohtaan suuntautuvana kritiikkinä (ks. uku 4). Tätä voisi kutsua myös pettymykseksi rakkaudessa. Pettymys rakkaudessa näkyy myös sellaisessa toiminnassa, jonka arvomaailma ei noudattele julkisen asennemuokkauksen henkeä yhteisestä asiasta ja tavoitteesta. Rakkauden rakoileminen näkyy Olavin kotiin kirjoittamissa kirjeissä oman edun ajamisena ”yhteisen edun” sijaan. Syksyllä 1942 viljaa oli tullut runsaasti ja Olavi pyytää laittamaan säkillisen vehnää ja rukiita ”pimentoon” kansanhuoltomiehiltä (Olavi 5.10.1942). Sodan jatkuessa sodan yhteinen päämäärä kävi yhä epäselvemmäksi yksittäisille sotilaille, ja sodan arkipäiväistymisen myötä elämästä tuli yhä enemmän oman elämän varmistamista ja tarjolla olevien resurssien käyttämistä omiin tarkoituksiin. Samaa ilmiötä Pipping (1978, 169–170, passim.) kuvaa miesten suhtautumisena armeijan omaisuuteen yhteisenä omaisuutena ja välinpitämättömyytenä kalustoa kohtaan.

Lupaus yhteisestä rakkaudesta identiteetin jatkuvuuden kerronnassa

Ikuisen rakkauden lupaus on romanttisen rakkauden diskurssissa tunnusomainen teko. Ikuisen rakkauden lupaaminen yhdistää kaksi ihmistä toisiinsa kosketusta voimakkaammalla tavalla. Ikuinen rakkaus viittaa myös kuolemaan. Vaikka kuolemaan asti rakastaminen toistuu myös kristillisessä kontekstissa, on ikuinen rakkaus romanttisesti diskurssissa ehdottomuuden merkki, joka nojaa käsitykseen, että jokaiselle on olemassa yksi oikea rakkaus ja yksi oikea kumppani. Samalla kuolema palauttaa kahden ihmisen rakkauden yksityisen sfääristä julkiseen, säädelyyn muotoonsa, jossa kuolema ilmaisee muun muassa rangaistusta sosiaalisesta vetäytymisestä (Jallinoja 200, 23–24). Sodassa rakkauden ja kuoleman yhteys on tiivis. Romanttinen rakkaus toteutui kirjeiden kerronnassa isänmaan puolesta kuolemisen ja yksityiseen sfääriin kurkottavan rakastamisen halun ristipaineessa. Vaikka kuolema ei ole tässä tapauksessa varsinainen rangaistus, se kuvaa sitä, miten poikkeustila loi sosiaalisen todellisuuden, joka määritteli myös rakkauden reunaehdot.

Tämän lisäksi lupaus yhteisestä tulevaisuudesta on ajan kokemusta ja rakkauskerronnan identiteettiin kiinnittävä teema. On yhteisiä hetkiä sekä ikuisuus, jolla merkitään rakkautta. Rakkaudessa aika ja muutos pysähtyvät, koska niillä ei ikuisuuden näkökulmasta ole merkitystä. Romanttisessa rakkauden lupauksessa rakkaus jähmettää kaksi ihmistä yhdeksi ikuisiksi vastavuoroiseksi suhteeksi. Tämä on romanttisen lupauksen sulautumisen ideaali: minä ja sinä olemme ikuisesti yksi, kuten oli tarkoitettu. Identiteetistä rakennetaan merkityksiä kertomalla kahden ihmisen suhteesta.

Romanttisen rakkauden diskurssissa lupaus kuvastaa esteiden ylittämistä. Kirjeissä usein toistuvat lupaukset liittyvät kokemukseen moraalisesti velvoittavista ajatuksista. Omaa uskollisuutta ja moraalista kestävyyttä tuodaan esiin rakkaussuhteessa saavutetun kehittymisen tuloksena. Lupaukset esimerkiksi viinasta kieltäytymisestä kertovat oman identiteetin jatkuvuudesta olosuhteiden

den muutoksista huolimatta. Lupauksien avulla tuotiin itseä lähelle toista tilanteessa, jossa välimatka ja pitkät erossa olon jaksot aiheuttivat myös toisesta vieraantumisen tunteita. Kertomalla lupauksen muodossa hetken ylittävässä perspektiivissä itsestä ja suunnitelmista tulee kirjoittajan identiteetti jatkuvasti tunnistettavaksi kirjeen vastaanottajalle. Lupauksien oli tarkoitus kertoa toiselle, että näin minä vieläkin ajattelen ja tällainen minä edelleen olen. Kirjeiden fragmentaarisisessa kerronnassa lupauksen merkitys on suuri myös identiteetin koherenssin rakentamisessa, mikä luotiin toiston avulla. Tämä tarkoittaa kirjeiden kohdalla sitä, että identiteettiä koskevan kerronnan johdonmukaisuutta ylläpidetään samankaltaisilla lupauksilla koskien suunnitelmia ja toiveita. Miksi identiteetin koherenssi oli kirjeiden kerronnassa tärkeää?

Sodan poikkeusolojen ymmärrettiin vaikuttavan ihmiseen negatiivisesti, mistä sekä miehet että naiset kertovat kirjeissä muun muassa toiveina toisen pyymisestä samana erilaisista poikkeustilan tarjoamista houkutuksista huolimatta (esim. Marjatta 27.2.1944). Myös rakkauden lupauksiin käytettyjen kirjoitusarkkien määrä kertoo lupauksen merkityksestä, jonka voidaan tulkita olevan seurausta etiikan perusprinsiippien kuten tappamisen kiellon kumoutumisesta ja normalisoitumisesta osaksi omaa toimintaa. Rakkaus lupauksena on tarrautumista tunnekokemuksena ja sen kerrontana johonkin sodan raadollisuuden kyseenalaistavaan ja eheyttä ja kestävyyttä rakentavaan arvoon. Lupaus rakkaudesta on kirjeissä hyväksi ajaksi tulkitusta menneestä eteenpäin suuntautuva identiteetin rakenne. Tämä tarkoittaa kirjeiden kerronnassa pyrkimystä pitäytyä sotaa edeltävän ajan identiteetin tulkinnassa, joka edusti ehkä turmeltumatonta ja normaalioloissa muodostunutta vähemmän ristiriitaista käsitystä itsestä. Lupaukset toimivat kerronnallisena rakenteena, joka irrotti yksilön velvoittavan uhrautumisen alta ja kietoi identiteetin elämän jatkumisen tematiikkaan.

Paul Ricoeur (1994, 123) katsoo, että lupaus on vapauden teko, joka kyseenalaistaa radikaalilla tavalla ajassa tapahtuvan muutoksen. Lupaus tematisoi identiteettiin jatkuvuutta konteksteja ylittävällä tavalla. Miesten kirjoittamissa kirjeissä lupaus rakkaudesta kuvastaa hyvin sitä tapaa, jolla kerronta itsestä rakastumisen hetkestä poikkeusolojen kautta tulevaisuuteen tuottaa ajallispai-kallista identiteetin jatkuvuuden tuntua.

Olin niin onnellinen saadessani kulkea kanssasi niitä lehtoisia polkuja pitkin. Se ihana aika oli kuin tuokio ja sitten tuli tämä sota. Siitä huolimatta olen onnellinen tietäessäni sinun odottavan minua. Älä oma Marjattani ole siitä murheissasi, vaikka onnellisen kesän alku olikin niin lyhyt. Olkaamme silti onnellisia ja luotetaan uuteen valoisaan tulevaisuuteen. Kyllä aika parantaa kaikki. Jos kesä menikin näin, tulee taas uusi kevät ja onnellinen kevät. Silloin Marjattani menemme käsi kädessä [- -] Kalliolle, missä valkearunkoiset koivut hiljaa iltatuulella suhisevat. Ole vain onnellinen Marjattani sillä kaikki on hyvin ja kohta on ryssä rajojemme takana. (Juhani 7.8.1941.)

Ricoeurin (1994, 123) mukaan vapaus tarkoittaa ehdottomuutta, jolla ihminen suhtautuu ja sitoutuu lupaukseensa. Kulttuurista nousevista eettisistä velvoitteista voi luistaa, vaikka se aiheuttaisi syyllisyyden tunnetta. Aidosti annetun lupauksen pettäminen asettaa kyseenalaiseksi omat sitoumukset ja muuttaa suhdetta toiseen ihmiseen. Populaarikulttuurin romanttisen rakkauden kuvauksissa toisen pettäminen tuottaa usein päähenkilölle tunteen omasta vieraau-

desta tai kykenemättömyydestä saada kosketusta omaan sisimpäänsä. Vastavasti petetty ei tunnista enää pettäjää. Identiteetin jatkuvuutta rakentavat tuttuuden piirteet ovat muuttuneet epävakaisiksi ja säröisiksi.

Se oli aikaa se, ihan hirveen jännittävää aikaa. Siitä tuleekin taas kohta 8 vuotta, kun juuri oli käsillä nuo ikimuistoiset hetket. Mutta sehän meni kaikki niin luonnollista tietä, rakastimmehan toisiamme sillä puhtaalla ja vilpittömällä rakkaudella, niin kuin vain voi ihminen toista rakastaa. Ja tuo rakkaus on kestänyt aivan yhtä kirkkaana kaikki nämä pitkät tuskaiset odotuksen vuodet. [- -] Rakas poikani kuinka sitten voisit koskaan olla Sinulle uskoton, en millään muotoa. Minähän lupasin jo silloin kerran toukokuun 19. päivää jakaa ilot ja huolet Sinun kanssasi. Ja tuon lupauksen tein ihan täydestä sydäimestä [- -] Uskon, että sinäkin rakas et voisi epäilläkään minun päätöksiani, sillä oletan sinä nähnyt, ettei sinun pikku vaimosi ole kertaakaan vielä hairahtanut tämän maailman virvatulien mukaan. En kai minäkään nyt ruma olisi, etten saisi seuraa jos kerran sitä haluaisin. Mutta eiköhän se ole juuri naisten syy, että heittäytyy kaiken alhaisimmaksi olioksi. Kyllä kai ne miehet näkee päältä päin, kenen kanssa sopii veljeillä ja kenen ei. Joten minä kyllä olen tähän asti ja varmaan eteenpäin myös olla ihan rauhassa. (Anneli 16.8.1943.)

Tuli vain taas niin sanomaton kaipaus rintaan kun sinä tuossa kirjeessä muistelit noita herkkiä onnen hetkiä, joita vietimme silloin 8 vuotta sitten. Kyllä minä luotan Sinun sanoihisi ja lupauksiisi ihan täydellisesti. En voi ajatellakaan että olisit uskollinen vain näinnäisesti. Ethän Sinä osakaan edes näytellä. Jos olisit joskus ollut uskoton, niin Sinun katseesi ei olisi enää niin puhdas ja vilpiton, kun mitä se on ollut tähän asti ja tulee varmaan olemaan sitä edelleen. (Olavi 18.8.1943.)

Ricoeurin käsitys lupauksesta voidaan ymmärtää jonkinlaisena oman identiteetin autenttisuuden ilmaisijana, ehdottomana ja yksilön kontrolloimattomasta vapaaehtoisuudesta ponnistavana. Toisaalta siihen liittyy myös kahdenvälisyys. Lupaus annetaan jollekin toiselle ja se edellyttää lupauksen hyväksymistä ja siihen uskomista. Edellisessä Olavin kuvauksessa lupaus tuottaa jatkuvuutta, mutta samalla se sisältää merkittävän näkökulman näyttelemiseen. Identiteetin autenttisuus on myös tunnustamista ja antautumista lupauksen muodostaman kuvan valtaan. Lupaukseen uskomisen kieltää mahdollisuuden näyttelemiseen: "Ethän sinä osaa edes näytellä". Romanttisessa rakkaudessa lupaukseen takerrutaan ja suostutaan romanttisista odotuksista muodostuvan näytelmän käsikirjoituksen mukaiseen rooliin.

Voidaan tietenkin kysyä, miten suuri on lupauksien identiteettiä konstruoiva merkitys kirjeiden kerronnassa. Rakkauden lupaus on oikeastaan ainoa kahdenväliseen rakkauteen liittyvä konkreettinen teko, joka kirjeiden kirjoittajilla on ollut käytettävissään. Sanat ja sen antajaan liittyvät kuvitelmat ja toiveet saavat aikaan sen, että lupauksesta muodostuu myös yhteisen tilan määrittelevä sopimus, joka pitää sisällään lupauksen sisällön määrittelemän lupaaajan kuvan. Kirjeissä lupauksen logiikka on seuraava. Lupaaaja kertoo arvostamiensa asioiden kautta kuka on ja näin rakennetun identiteetin koherenssia arvioidaan lupauksen pitämisen kautta. Esimerkiksi Juhanin kotiin lähettämien kirjeiden alkoholista kieltäytymiseen liittyviin lupauksiin hän saa vastauksen Marjatalta: "Pyydän ja rukoilen sinulle vastaisuudessaakin voimaa pysyä miehenä, miehenä sellaisena jollaisena sinua olen rakastanut, oppinut rakastamaan. Jos niin paljon muuttuisit ei tuo rakkauden lämmin tuli jaksaisi sulattaa sitä jäätä jonka pettymys välillemme saisi." (Marjatta 27.2.1944.) Lupauksen arvon tunnustaja sitoutuu leikkiin, koska hänellä ei ole rakkauden osoitusten suhteen muuta mahdollisuutta. Ilman lu-

pauksen uskomista joutuisi jatkuvaan epäilyn kierteeseen ja todennäköisesti mustasukkaiseen rakkauden tuhoon.

Kirjeissä lupaukseen ja rakkauteen liittyvien elementtien voi katsoa ilmaisevan modernia ilmiötä, jota Anthony Giddens (1991) kuvaa ”todellisen ihmissuhteen” käsitteellä (pure relationship). Giddensin ajatus on, että modernille ajalle tyypillinen ihmissuhde perustuu vapaaehtoiseen luottamukselliseen liittoon, joka tarjoaa sen osapuolille tyydytystä. Luottamukseen perustuvan todellisen ihmissuhteen hinta on avoimuuden ja intiimiyden mukanaan tuoma haavoittuvuuden tila, jonka tiedostaminen edellyttää suhteen osapuolilta vahvaa sitoutumista ja suhteen reflektiivistä ylläpitoa. (Giddens 1991, 88-89, 186.) Lupaukset kirjeissä ilmaisevat sitoutumista, mutta toisaalta paljastavat omat toiveet toiselle. Näin omien odotusten, toiveiden ja ajatusten kirjoittaminen toimii rintamalla oleville miehille myös reflektiivisenä toimintana, jossa he asettuivat kirjeidensä myötä avoimiksi rakastettunsa arvioille ja mielipiteille. Juhanin ja Olavin rakkaussuhteet määrittivät romanttisina lupauksina, jotka ilmaisevat myös päätöstä ja sitoutumista julkituotuihin arvoihin. He kertovat millaisia he ovat ja miltä perustalta rakkautta ja suhdetta toiseen ajattelevat. (vrt. Giddens 1991, 97.) Kirjeiden refleksiivinen taso oman identiteetin rakentamisessa on keskeinen, sekä oman ajattelun ja toiveiden käsittelynä että myös haluna ilmaista toiselle rakkauteen liittyvän käsityksen kestävyyttä ja siihen sitoutumista (vrt. Kankaanpää 2001, 74-75).

Lupauksessa ilmenevä sitoumus tiettyihin päämääriin ja toiveisiin on myös halun ilmausta. Siksi identiteetti, halu ja lupaus kietoutuvat toisiinsa. Narratiivinen identiteetti rakentuu ontologisesti sen pohjalle, mitä ihminen haluaa. Kerrottu on toiminnan tulosta, johon ihminen voi vaikuttaa kertomalla sitä mitä haluaa sen lisäksi, että ammentaa sieltä mistä pystyy, toisin sanoen tarjolla olevista kulttuurisista resursseista. Kirjeissä moraali, esimerkiksi naisiin kohdistettuina toiveina, ilmaisee myös halua elämään, jossa yhteisen tulevaisuuden hahmotelmat vastaavat kertojan käsitystä hyvästä elämästä. Siksi toteutumattomuuden pelon haalistamat halut eivät identiteettikerronnassa merkitse vain negatiivisia tulkintoja, vaan vahvistavat nykyhetkeä ja erityisesti sota-ajan kirjeissä rakentavat myös kirjoittajille sekä vastaanottajille lohdun merkitystä. Identiteetti kerrotaan haluna ja se ilmaisee halua. Kirjeiden rakkauskerronnassa halu ilmenee muodossa: tällaisena sinua rakastan. ”Tällaisena” ilmaisee sekä itsen että toisen olemusta. Halun kohteiden pysyvyys tuottaa omalle identiteetille jatkuvuutta samalla, kun tarjoaa näkökulman toisen määrittelyyn. Tietäessään mitä haluaa, ihminen tietää kuka on. Kysymys ei ole vain muodin mukana muuttuvista makutottumuksista tai eri tilanteiden aiheuttamista tarpeista tai välttämättömyyksistä. Identiteetin kannalta halu suuntaa tulevaan ja rakentaa toiveiden ja tulevaisuuden suunnitelmien pohjalta horisontteja ja merkitystä toiselle, itselle ja elämälle, johon identiteetti niveltyy.

Lupaukseen liittyy myös huoli. Jatkuvuuden uhkana oleva kuolema merkitsee heideggerilaisittain olemassaolon suuntaa eli ihmiselämän rajallisuuden käsittämisen mukanaan tuomasta ahdistuksesta nousevaa merkitystä. Kirjeissä väistämätön tulee myös kyseenalaistetuksi lupauksissa. Uhmakkuus, jolla kir-

jeissä luvataan tulla takaisin ja rakastaa, rakentaa huolen ympärille jatkuvuuden merkitystä. *”Kuulehan nyt et missään tapauksessa saa olla yhtään huolissasi minusta, kyllä minä siellä taas hyvin toimeen tulen. Saattaa käydä niin, ettei ole tilaisuutta lähettää kirjeitä, mutta älä luule, että unohtaisin sinua. En millään.”* (Juhani 24.–25.10.1941.) Lupaus on eräänlainen selviytymisstrategia, jonka avulla kerronnassa tuotetaan omaa elämää koskevia toiveita. Sotatilassa äärimmäinen lupauksen muoto on hengissä pysymisen lupaus. Se on lupaus palaamisesta ja se rakentaa menneen ja tulevaisuuden kuvina siltaa yli poikkeustilan, joka on keskeyttänyt minut ja meidät. Lupaus toimii siis komponenttina transgressiivisessä diskurssissa, joka pyrkii määrittelemään tiloja olosuhteiden pakon tuolla puolella ja lähentää ihmisiä toisiinsa.

Ajan ja tilan kahleet: transgressio romanttisen rakkauden diskurssissa

Meillä oli paljon yhteisiä hetkiä noina nopeasti haihtuvina päivinä. Odotin sinun tuloasi iltaisin kuin juhlaa. Samalla tunsin taas pois luisuvan käsistäni kiitäen elämäni onnellisimmalta ajalta. Sinne kankaalle helkytteli kohtalon pirta iloisia värejä. Tulevaisuudessakin kun luon silmäni menneisyyteen loistaa vastaan kangastus elämäni keväästä. Keväästä sinun rinnallasi rakas. (Marjatta 3.2.1944.)

Saksalainen etnologi Leonie Koch-Schwarzer määrittelee kirjeen kuvitelluksi puheeksi, joka luo kuvitteellisen kommunikaation tilan (Helsti 2006, 122). Kuviteltu tila luodaan kirjallisilla strategioilla, joista tärkeimpiä ovat aiheiden valinnat, jotka kertovat kirjoittajan ja vastaanottajan välisessä suhteessa tärkeiksi koetuista asioista. *”Monesti tuntuu todella siltä kun ei saisi mitään paperille ja kuitenkin on sydän täynnä kertomista ja ajatukset ovat alati siellä teidän luona, niissä yksin voi tuntea olonsa onnelliseksi ja turvalliseksi [- -] ja niissä voi unohtaa kaiken kaipauksen.”* (Olavi 14.7.1942.) Marja Kaskisaaren (1998, 297) mukaan romanttinen kerronta mahdollistaa ajallisen liikkumisen menneen ja tulevan välillä sekä toiveiden ja kuvitelmien liittämisen elämän todellisiin tapahtumiin.

Meidän rakkautemme oli silloin kun nämä kevät nyt, heräävä ja täynnä toiveita ja samaa se on tänäänkin vielä, ja tulee olemaan eteenkin päin (Olavi 27.5.1942).

Kaskisaaren (1998) tulkinta romanttisesta kerronnasta kuvaa hyvin myös sota-ajan kirjeissä romanttiseen kerrontaan liittyvää liikettä sekä ajan ja paikan rajoitukset ylittävää transgressiota. Transgressiivisellä diskurssilla tarkoitan tässä kirjeiden kerronnassa ilmenevää puhuntaa, joka vastustaa ja ylittää vallitsevista olosuhteista johtuvia rajoituksia sekä luo toisin olemisen ja ajattelemisen diskursiivisia tiloja. Sota-ajan kirjeiden kerronnassa transgressiivinen diskurssi rakentuu luontevalla maaperällä kolmesta syystä. Ensinnäkin kirje on hidas viestin viejä, sen merkitys muodostuu toisilleen kaukana olevien luennassa, samalla kun se on myös eristyksissä olevia ihmisiä yhdistävä viestintäväline. Kirjeen viestintä ei tapahdu reaaliajassa, ja esimerkiksi sota-aikana kirje saattoi tulla myös niin sanotusti haudan takaa, eli kirjoittaja oli ehtinyt kuolla ennen kirjeen saapumista perille. Kirje oli kirjoitushetkellä tulevaan suuntautunut viesti menneestä ajasta, joka punoi yhteen aikaa menneestä tulevaan. Toisaalta sota-ajan kirjeiden kirjoittaminen oli keino viettää vapaa-aikaa, jolloin ajatukset

suuntautuivat ikävän nykytilan sijaan nostalgiseen menneeseen ja tulevaan. Ajallisen kokemuksen ja tilan ylittäminen liittyivät myös kirjeen merkitykseen väylänä pois sodan arjesta ja keinona rakentaa omaa läsnäoloa toisen rinnalle välimatkasta huolimatta.

Kolmas merkittävä tekijä on kirjeissä omaksuttu romanttinen kerrontatapa, joka liittää tämän tutkimuksen aineistona käytetyt kirjeet myös rakkauskirjeiden genreen. Kirjeissä kerrotaan syviä ja intiimejä tuntemuksia, joiden kautta ilmaistaan romanttiseen rakkauden käsitykseen kuuluvia ajatuksia ikuisesta, ajan kahleet rikkovasta rakkaudesta. Romanttisen rakkauden kerronnassa esteellisyys on teema, jonka tarkoitus on lisätä tunteen intensiteettiä. Sotatilan esteellisyys tulee modernille romanssille tyypilliseen tapaan myös voitetuksi rakastavaisten saadessa toisensa esimerkiksi lomien muistelussa ja yhteisen tulevaisuuden pohdinnoissa. Tätä romanttisen kerronnan juonikuviota toistivat sota-ajan viihdeteollisuuden tuotteet elokuvista iskelmiin ja viihdelukemistoihin, joiden tarkoitus oli tuoda lohtua ja viihdykettä sotaväsymyksen koettelemille kansalaisille (ks. esim. Niiniluoto 1994; Niemi 1988).

Suomalaisen 1900-luvun kaunokirjallisuuden romansseja tutkineen Markku Soikkelin (1998) mukaan transgressio tarjoaa romanttisessa kerronnassa mahdollisuuden ylittää vallitsevat ja rakastavaisten esteeksi tulleet olosuhteet. Esteellisyys muodostuu esimerkiksi niissä sosiaaliseen luokkaan tai etniseen taustaan liittyvissä yhteisön asettamissa rajoituksissa, jotka säätelevät hyväksyttävää parinmuodostusta. Transgressio on pintapuolisten esteiden takaa näkyvän samankaltaisuuden ymmärtämistä ja rakkauteen liittyvän romanttisen kerronnan mahdollisuutta murtaa vallitsevan ajattelutavan kahleet. Transgressio olisi näin ajatellen vuoropuhelua normitulkinnoista yhteisön ja yksilön välillä, sekä liikettä normien vastustamisesta sopeutumiseen. (Soikkeli 1998, 47– 49.) Sota-ajan kirjeissä transgressio liittyy myös normien koetteluun romanttisen kerronnan keinoin. Tämä tarkoittaa miesten kohdalla esimerkiksi sotilasidentiteetin määritelmän venyttämistä ja uhmaamista kirjeiden kerronnassa. Tunteellisuus, isänmaan sanelemien velvollisuuksien kokeminen ajoittain toissijaisiksi, itseen ja romanttisiin unelmiin käpertyvä kerronta yhteisön eteen uhrautumista vaativassa ilmapiirissä, tai esimerkiksi idyllisten hetkien ja paikkojen kuvailu sodan realiteettien keskellä, edustavat sota-ajan kirjeissä romanttisen kerronnan transgressiivistä diskurssia.

Olin viime yönä tähystysvartiossa, oli oikein ihana kesäinen yö, kuu paistoi koivun lehtien lomista ja loi salaperäistä valoaan edessä olevaan järven pintaan. Oli niin hiljaista, että melkein kuuli ruohon kasvamisen. Olin niin kanssasi, että melkein säpsähdin kun kuulin hiljaista rapinaa ja hiipimisestä syntyvää ääntä edestäpäin. Samalla hetkellä räiskähtivät kaikenlaiset aseet soimaan, räiskettä kesti pari tuntia ja jälleen tuli rauha maahan. (Juhani 27.7.1941.)

Transgressiivinen diskurssi ilmenee tässä kerrontana, jossa vallitsevan tilan rajoja koetellaan ja pyritään ylittämään kerronnallisista sekä toisen tunteisiin vetoavista keinoin. Romanttisen rakkauden yhteydessä se on myös etäällä olevien välille rakentuvan yhteisen kuvitteellisen tilan luomista esteistä huolimatta. Juhaniin tyttöystävälleen kirjoittama kirje kertoo hyvin ajan ja paikan merkitysten avulla rakennetusta yhteisestä tilasta: *”Olkoon vastukset mitkä hyvänsä se on*

kaikki pientä tietoisuuden rinnalla, että Sinä Marjatta odotat minua. Toivotan sinulle Marjatta rakas kaikkea hyvää menestystä töissäsi ja sitten pian taas tavataan siellä Kalliolla.” (Juhani 12.7.1941.) Rakkauden esteiden ja läsnäolon puutteen tiedostaminen kiedotaan yhteiseen muistoon ja paikkaan, jonka kuvailua yhteisenä tilana ei tarvita. Kallio on merkityksillä ladattu jaetun tunteen paikka, johon Juhani kirjeissään palaa yhä uudelleen. Kallio saa Juhaniin kirjeissä erityisen merkityksen, koska se liittyy kahden merkittävän tapahtuman solmukohtaan. ”Tänään on kulunut kaksi kuukautta siitä, kun sain käskyn lähteä tänne jonnekin. Samana iltana sain vielä toisen käskyn ”Tule heti [- -] Kalliolle.” (Juhani 10.8.1941). Menneen hyvän ja tulevaisuuden odotusten välille rakennetaan mielikuva jatkuvuudesta ja esteistä piittaamattomasta rakkaudesta.

Transgressiivinen diskurssi tuottaa kirjeissä ajallista kokemusta kiinnittäviä ymmärtämisen ja keskinäisen jakamisen tiloja. Nämä kirjeiden kerronnassa luodut yhteiset tilat muistuttavat romanttisessa sanataiteessa rakentuvia idyllejä, johon Markku Soikkelin (1998, 49) mukaan ”rakastavaiset vetäytyvät maailman melskeestä ja yhteiskunnan odotuksista. Rakkaudesta puhuminen luo idyllin sisällä oman moraalisen ja semanttisen ympäristönsä, jossa mikä tahansa tuntuu mahdolliselta.”

Ei me koskaan ole juuri tykätty pahaa, jos käy vieraita, mutta enemmän me kuitenkin pidimme kahden kesken olosta. Ja se on paras todistus siitä, että meidän rakkautemme on yhäti kestävä ja lujaa. Ja tulee edelleenkin niin olemaan. Varmaa on että meidän kahdenkeskinen rakkaus vaatii hiljaista ja rauhallista kotielämää, eikä mitään ainaista huminaa ja menoa. (Olavi 21.7.1942.)

Idyllien rakentelu tuottaa myös sosiaalisen uhan, joka näkyy vetäytymisenä sosiaalisesta. Kahden ihmisen muodostama kokonaisuus on tietoinen ja uhmakas keino luoda intiimi tila. Sota toi miehille mukanaan jatkuvan toisten ihmisten läsnäolon, toisten silmien alla olemisen ja sotilaiden keskuudessa hyvin tiedostetun mielipiteiden valvonnan ja muokkauksen. Romanttinen, yhteinen idylli toimi pakotienä tästä todellisuudesta. Viattomalta näyttävä kuvitelma onnesta, sisälsi yksityisyyden ilmauksen, joka oli sota-ajan uhrautuvaa yhteisöllisyyttä korostavassa ilmapiirissä kriittinen. Kriittisen vivahteen lisäksi edellä oleva Olavin kirjekatkkelma sisältää myös uhmakkaan huomion rakkauden kestävydestä sitä uhkaavista ulkopuolisista voimista riippumatta. Kaksin olemisen tärkeyden korostaminen alleviivaa tätä merkitystä.

Mahdollisen ja mahdottoman vuoropuhelu on transgressiivisen diskurssin rakentumisessa oleellista. Kirjeiden tapa tuottaa sodan arkipäiväisen kokemuksen rinnalle siitä etäännyviä tiloja ja paikkoja, ilmentää mahdollisuutta tarkistaa oman identiteetin rakennuspuita ja tapaa kapinoida vallitsevia olosuhteita vastaan. Muistelu, kerrontahetken kuvailu ja tulevaisuuden suunnittelu muodostavat kolme tilaa, joista erityisesti mennyt ja tuleva ovat transgressiivisen diskurssin kannalta merkittäviä. Menneiden muistelu on yhteisen kokemuksen ja läheisyyden tila. Tulevaisuudesta kertominen merkitsee puolestaan kirjeissä usein lupausta tai onnen tilaa, joka sota-ajan kirjeissä voidaan tulkita myös oman mielen eheyttä ylläpitäväksi tekijäksi, toivoksi paremmasta ja selviytymisestä.

Mennyt on yhteisen muistelun ja oman olemassaolon voimanlähde. Miehet ja naiset kirjoittavat menneestä ja rakastumisen kokemuksesta kiinnittäen kokemukset paikkoihin. Paikan liittäminen muistettavaan asiaan auttaa asian muistelussa ja tekee juuri siitä paikasta yhteisen rakkauden tilan. Mennyt näyttäytyy myös tulevaisuuden lupauksena, koska yhteinen kokemus on viitoittanut tietä nykyhetken tulkinnalle ja odotuksille. Rakkauden kokemisella on ollut oman elämän ja identiteetin kannalta merkittävä vaikutus. Menneen hetken ja nykyhetken kohti tulevaisuutta ohittava ajattelu näkyy hyvin seuraavasta Olavin kirjeen katkelmasta,

Sitten taas menemme tuonne niin monien muistojen rikastuttamalle tielle ja elämme jälleen yhden noista monista niin onnellisista illoista. Silloin voin taas minäkin olla onnellinen kun saan sulkea sinut syliini, kuten niin monesti ennen aina milloin missäkin kannon päässä istuessamme. (Olavi 27.5.1942)

Siellä kotona ei tullut sipateltua kovin paljon, sillä silloin tunsin itsensä ihan sanattoman onnelliseksi. Mutta täällä on aina mielessä nuo kauniit ajatukset ja muistot. Ja kun niitä ei voi muuten Sinulle kuiskata täytyy ne koittaa saada tähän paperille. Se vain tuottaa vaikeuksia kun ei tiedä mistä ehtis puhumaan, kun on niin paljon ajatuksia mielessä. Parhaiten aina nuo ajatukset kuitenkin viihtyy menneisyyden parissa. (Olavi 19.9.1943.)

Ajassa ja paikassa liikkuminen romanttisen kerronnan muotona uhmaa oleminen reunaehtoja, mutta se ei ole eskapismia pelkän viihteellisen ja tunnekylläisen arjesta pakenemisen mielessä. Kirjeiden transgressiivinen diskurssi on esteiden ylittämistä ja puuttuvan kommunikaatiotilan läsnäoloa jäljittelevä tekijä. Siinä missä eskapismi pyrkii häivyttämään omaa läsnäolon kokemusta, transgressiivinen diskurssi pyrkii tuomaan olevaksi ja lähelle, jopa ruumiilliseksi sen mikä puuttuu. Rakkaustyylejä eri maissa tutkinut sosiologi Elina Haavio-Mannila (1999) tuo esiin virolaisista ja venäläisistä rakkauskertomuksista piirteitä, jossa ”rakkaudesta saatetaan etsiä transsendentaalitilaa, jota ei arjen raadollisuudessa kyetä saavuttamaan. Ylimaallisten uskonnollisten kokemusten tarve kanavoituu rakkauskertomuksiin.” Transgressiivisessä diskurssissa kerrottu muistuttaa konstruoitua transsendentaalitilaa siinä mielessä, että kumpikin asettuu uhmaamaan mahdotonta, ja rakkauden toteutuminen nähdään väylänä kohti ympäröivän todellisuuden estämää onnea tai täydellistymistä. Transgressiivisessä diskurssissa kerrottu ja koettu punoutuvat poikkeuksellisen tiiviisti toisiinsa.

4 NÄLKÄ, VÄSYMYS JA VIERAUS – SOTILAAN PERUSKOKEMUKSET

Niukkuus ja mässäily kirjeiden nälkäkerronnassa

Kun asia sanotaan paikalleen, sitä on kun pieni lapsi täällä kun saa paketin, tulee samanlainen hyvään olon tunne kun ennen lapsena saatuaan jonkun mieleisen lahjan. Ne ovat todisteenä siitä, että te rakkaat aina muistatte omaa poikaanne kaikilla mahdollisilla keinoilla ja koitatte saada jollakin tavoin tämän arkisen harmauden edes siedettäväksi. (Olavi 24.9.1942.)

Kirjeiden lisäksi rintaman ja kodin välillä kulki myös paketteja. Paketteja läheteltiin kirjeitä vähemmän, ja suunta oli yleensä kotoa rintamalle. Vain noin 10 prosenttia lähetetyistä paketeista oli kotiin päin (Rönkkönen 2006, 637). Silti paketteja läheteltiin niin vilkkaasti, että viranomaiset yrittivät vaikuttaa lähettämisen vähentämiseksi vetoamalla kotirintaman ihmisiin. Myös kieltoja esimerkiksi sisällöltään kaikkein suosituimpien ruokapakettien lähetykseen asetettiin sodan alussa kesällä ja syksyllä 1941. (Pietiäinen 1988, 175–176 .) 1930-luvulta käytössä ollut alueellinen kutsuntajärjestelmä takasi sen, että rykmenttien miehet olivat samalta seudulta (Pipping 1978, 47). Pakettien kulun kannalta tämä oli oleellista, koska miehet toivat paketteja kotiseudultaan myös muille kuin itselleen, eikä esimerkiksi Olavi viitsinyt edes lähettellä paketin lähettämiseen oikeuttavia ”pakettilappuja” paljon kotiin, koska ”eihän niitä niin kovin paljon tarvitse” (Olavi 30.7.1943). Paketit kulkivat lomilta palaavien miesten mukana rintamalle.

Lomalaisten mukana pakettien uskottiin tulevan nopeammin perille ja pakettien sisältönä useimmin olleet elintarvikkeet säilyivät näin varmemmin syömäkelpoisina myös kesällä. ”Parhaimmat kiitokset oma Pörrini paketista sekä kirjeestäsi. Paketin suhteen kävi vain niin onnettomasti, että se oli aika tavalla homeessa. Koitin puukolla kaivaa enintä hometta pois, vaan vähiin meni koko hyvä sisällys. Tein sitten vierailun Rain luokse kukko kainalossani. Tämä on meidän sotakoiriamme. Rai antoi Sinulle oikein tusinakaupalla komeita haukahduksia kukosta ja ei ollut yhtään pahoillaan homeesta. Älä nyt lähetä kultaseni mitään pilaantuvaa tänne postissa.” (Juhani 18.–19 .6.1943.) Samalta

seudulta kotoisin olevat miehet pitivät yhteyttä toisiinsa rintamalla ja pakettien kuljettelu liittyi sosiaalisten suhteiden ylläpitoon ja tarjosi hyvän syyn vierailuihin lähiseudun miesten juttusille. Lomien jälkeen menttiin vaihtamaan kuulumisia kotiseudun asioista ja kuulemaan juoruja sekä maistelemaan hyvällä tuurilla "siviilisattumia". Erityisesti pienemmissä, kavereiden muodostamissa keittoporukoissa jaettiin kotoa saatuja ruokia. (Pipping 1978, 157–159.)

Pakettien kuljetteluun mittakaavasta kertovat miesten kirjeissäkin kertomat sattumukset ja selvitykset pakettien kulusta perille. Kerralla saatettiin tuoda monenkin miehen paketti, koska pakettien tuominen ymmärrettiin vatsavuoroisena toimintana ja velvollisuutena. Esimerkiksi Olavi (19.7.1943) kirjoittaa tuoneensa rintamalle neljä pakettia ja kuvailee pakettien perille toimittamiseen liittyviä kiemuroita toisessa kirjeessään: "Hyvin minun matka tänne onnistui. Junat olivat aika täynnä, mutta sovin silti istumaan koko matkan. Nekin paketit tuli nyt mukaan, ja saimme hyvin autoon. Pojat olivat sitten hevosen kanssa vastassa Karvolasta. Mäkäräisen Tanu kävi jo pakettinsa itse[.] [H]änkin on jo täällä. Mykkäsen Henun ja Kähkösen Jussin paketit sain menemään Karvolasta suoraan sinne perille, kun pari meidän poikaa meni siellä käymään. Nyt on ne Mäkelän Yrjön ja Koskelan Viljon paketit täällä, mutta laitan ne menemään aamulla postihevosen mukana perille, niin ne on samana päivänä perillä." (Olavi 16.11.1943.) Pakettien kuljettamiseen liittyvän velvollisuuden luonnetta kuvaa hyvin myös Juhani kirje, jossa hän humoristisesti kuvailee velvollisuuden mukanaan tuomia vaikeuksia. "Et saata käsittää minkälainen urakka oli minulla tänne kaupunkiin tullessani. Lähdin pyörällä ja kaikille tutuille pitäisi viedä paketti. 'Eiköhän näin pieni paketti voisi mennä hyvin mukana ja kyllä kai tämänkin paketti vielä sopisi pyörän päälle.' Olin lastattu kuin kuormakameli. Sitten matkalla puhkesi pyörän kumi, ei kestänyt niin suurta painoa. Tietysti minulla ei ollut paikkausvälineitä mukana. Sitten sen jälkeen, kun pääsin jo ajamaan irtosi joku mutteri, menin kivelle istumaan ja lauloin 'On harhaa vain tää elo ihmisen'. Lopultakin pääsin tänne perille ja nyt aamulla klo 4.00 pääsen autolla joukko-osastolle, tai ainakin pitäisi päästä." (Juhani 3.9.1941.) Pakettien merkitys yksittäiselle sotilaalle ymmärrettiin hyvin. Paketin muodossa tulleet terveiset kotoa toivat paitsi vaihtelua ruokavalioon myös konkreettisen osoituksen omasta olemassa olosta kotona odottavien mielissä.

Pakettien kulkuun ja lähettelyyn liittyvän instituution voi kuvata ranskalaisista antropologia Marcel Maussia (1999[1950]) mukailleen lahjainstituutiona. Maussin ajatukset vaihdosta perustuvat vastavuoroisuuteen, eli esineitä ja asioita ei vaihdeta yksinkertaisen vaihdon periaatteen mukaan vastineina vaan lahjoina ja vastalahjoina. Toiminnan ydin ei ole pelkästään omilleen pääsy vaihtotilanteiden ketjussa, vaan lahjainstituutio perustuu pakolle, olkoonkin vapaaehtoisuudeksi naamioituna. Pyyteetöntä lahjaa ei Maussin mukaan ole olemassa. Pakettien kulku itsessään kuvaa hyvin miesten välillä tehtyjä vastapalveluja, joita sääтели myös olosuhteiden ymmärryksen mukanaan tuoma samaistuminen toisen tarpeisiin ja kotoa tulevan paketin saamisen merkitys. Tätä taustaa vasten harvoilla oli kanttia kieltäytyä paketin tuomisesta. Toisaalta pakettien kulkuun liittyi myös kodin ja rintaman välisen suhteen rakentaminen. Saatu paket-

ti sai miehet usein ajattelemaan, että he ovat velkaa kotiin. Vastapalvelusten ja vuorovaikutuksen sykli teki paketteihin liittyvästä kerronnasta myös hyvin rikkasta. Kiittäminen ei yksin tyhjentänyt saadun paketin merkitystä, vaan pake- teille ja erityisesti niiden usein sisältämille ”siviilisattumille” muodostui sodan kuluessa fyysisen hyvinvoinnin lisäksi tärkeä kerronnallinen rooli kodin ja rin- taman välisessä vuorovaikutuksessa. Tässä luvussa tarkastelen kirjeiden ker- ronnassa rakennettuja merkityksiä, jotka liittyvät paketteihin.

Ruoka ja erityisesti sen puute olivat yleisiä puheenaiheita sodan aikana, mikä on jäänyt elämään puutteen kokemuksenä myös sotamuistoihin (ks. esim. Pranttila 2006, 104, 164; Häyrynen 2004; Turtiainen 2008). Vaikka maaseudulla oli jo ennen sotia totuttu siihen, että eläminen saattoi olla hyvin niukkaa, teki sota puutteesta yhteiskuntaluokasta riippumattoman vieraan perheisiin. Suo- malaisen sota-ajan ruokavalion perustan muodostivat viljatuotteet, peruna ja juurekset. Rasvan ja lihan saannin vaikeus tekivät sen, ettei vähävaraisimmilla ollut mahdollisuutta hankkia riittävän ravinteikasta ruokaa pöytänsä ja kalo- rimäärät jäivät liian alhaisiksi. Muuttuneessa tilanteessa maaseudulla oli usein paremmat mahdollisuudet hankkia lisäannoksia tai pimittää omasta tuotannos- ta hieman sallittua enemmän omiin tarpeisiin. Tämä johti siihen, että maaseu- dulla asuvia epäiltiin yltäkylläisyydessä elämisestä samalla, kun kaupunkilaiset kokivat elävänsä turhaan niin niukasti (Julkunen 1990, 239). Elintarvikepulan vuoksi myös elintarvikkeilla keinottelu ja mustan pörssin kauppa vilkastuivat ja olivat merkittäviä tapoja hankkia lisää ravintoa. Mustasta pörssistä kalliilla hinnalla saadut liha ja voi, jäivät usein köyhille vain haaveiksi. (ks. Hietanen 1990, 315-316.) Niukkuudesta johtuvat ongelmat kärjistyivät ajoittain kärhä- möinniksi asti ja viha kanavoitui milloin epäluuloksi ruoka-aineita pimittäviä kauppiaita kohtaan, milloin muuten ahneita ja omaa etuaan tavoittelevia lä- himmäisiä kohtaan (Julkunen 1990, 241). Ravintotilannetta heikensi se, että vuosina 1939–1941 Suomea vaivasi poikkeuksellinen kuivuus. Karjalan menetys talvisodassa oli vaikuttanut myös maataloustuotantoon heikentävästi. Tämän lisäksi parhaassa työiässä olevat miehet olivat pois maatyövoimasta. (Pihkala 1990, 264.)

Koska ruoka oli tiukalla, sen antaminen toiselle oli vahva myönteinen ele. Ruoan liittyminen vahvasti tunnekokemuksiin tulee esille Olavin kirjeessä, jos- sa hän kuvailee rintamalle lähtöä sukulaistensa saattelemana. *”Kuule kun ne Murikan joukot olivat siellä radan varressa ja Vänskillä oli paketti kädessä. Hän yritti heittää sen minulle, mutta se lenti sinne vaunun seinään ja kananmunat meni rikki. Minua harmitti kuin mikäkin, kun heillä oli hyvää tarkoitus ja he epäonnistuvat. Minus- ta he näyttivät niin onnettomilta siinä seistessä, että ihan säählitti, kun nekin toivoovat minun parastani ja toivokaamme, että he hyvin selviävät asiassaan.”* (Olavi 21.4.1942.) Sukulaismies oli kuollut Murikkalassa, minkä seurauksena perheen toimeentu- lo ja elämä oli epävarmalla pohjalla. Ruokalahjan saaminen ihmiseltä, jolla itsel- länkään ei näyttäisi olevan mahdollisuutta antaa mitään, tekee tilanteesta vielä latautuneemman. Säälin tunne niukkuuden jakamisesta nousee yhteisen tilan- teen ymmärtämisestä ja siihen liittyvien vaikeuksien elämisestä kummallakin rintamalla.

Niukkuuden jakaminen ei ollut yleisesti ottaen kuitenkaan mieluinen tehtävä. Radiopropaganda konkreettisine neuvoineen otettiin avuksi ihmisten mielen voittamiseksi yhteisen asian hyväksi tempausten ja kehotusten avulla (Vihonen 2010, 233; vrt. Pranttila 2006, 38–39). Sota-ajan diskurssissa ruokaa käsiteltiin siis pääosin resurssina, jonka saatavuus, riittävyys ja säännöstely määrittelivät siihen liittyviä mielikuvia ja suhtautumista. Ruoka ymmärrettiin hyvinvoinnin lähteeksi, mutta samalla myös aktiivisen toiminnan kohteeksi. Ruoka vaati enemmän toimintaa ja suunnittelua kuin normaalina aikana. Sanonta ”siitä puhe mistä puute” osui asian ytimeen sota-aikana. Tätä ajatusta tukee myös Anneli Pranttilan (2006) väitöskirjassaan esittämä näkemys, jonka mukaan useat rintamalääkärit olivat sitä mieltä, että muona-annoksen sisältämä energiamäärä ei ollut riittävä nuorille miehille. Erityisesti taistelutoiminnassa energiaravintoaineiden vähyys koettiin huolestuttavaksi, mutta myös C- ja A-vitamiinien saanti oli sota-ajankin suositusten alarajoilla. Jatkosodan aikana, erityisesti sodan alussa, nälkää koettiin jatkuvasti, mikä vaikutti vahvasti myös mielialoihin ja aiheutti osaltaan masennusta miehistössä. (Pranttila 2006, 138, 152, passim.). Ravinnon niukkuudesta huolimatta terveys säilyi rintamajoukoilla yleisesti ottaen hyvänä (Lappalainen 1990, 39; Pranttila 2006).

Sodan aiheuttamat poikkeusolosuhteet pakottivat valtion ottamaan suuromman roolin elintarvikehuollosta. Kansahuoltoministeriö oli perustettu jo talvisodan alla huolehtimaan kansalaisten elintarviketilanteesta ja muista elämän kannalta välttämättömistä tarpeista. Kansanhuoltoministeriön epäkiitollinen tehtävä oli järjestää säännöstelytalous, jolla rajoitettiin ja ohjattiin ihmisten mahdollisuuksia raaka-aineiden hankintaan. Samalla kehitettiin maaseudun tuottajia koskeva luovutusvelvollisuus, jolla pyrittiin takaamaan erityisesti elintarvikkeiden tasaisempi jakaantuminen koko väestön keskuuteen, ja tietenkin rintaman sotilaille. Käytännön toiminnasta alatasolla huolehtivat kansanhuollon asiamiehet, joiden tehtävää ei varmasti helpottanut jatkuva pimittäminen ja tuotannon jonkinasteinen alakanttiin ilmoittaminen. Erityisen hankaliksi säännösteltäviksi muodostuivat liha, kananmunat ja maito, joiden saatavuus pieneni koko sodan ajan. Esimerkiksi vielä 1941 lihaa sai vuodessa henkilöä kohden 14,5 kiloa mutta vuonna 1943 enää puolet mainitusta määrästä (Vihonen 2010, 233). Kansalaiset ostivat elintarvikkeita ostokorttien kanssa ja erityisesti sokeri ja rasva olivat hankalasti saatavia raaka-aineita. Makeisten valmistus lopetettiin kokonaan vuonna 1943 sokerin säännöstelyn vuoksi. Vaikka säännöstelytalouden organisoimisessa onnistuttiin kohtuullisesti, nälän tunne tai makean nälkä olivat tuttuja vieraita sota-aikana eläneille. (Hietanen 1990, 306–307, 313.)

Nälkäkerronta kirjeissä kertoo monenlaisista syömiseen ja syömättömyyteen liittyvistä kokemuksista. Nälkäkerronnan konteksti rakentuu edellä kuvattun säännöstelyn ja puutteen perustalle, mutta nälkäkerronnan merkitykset eivät ole yksiselitteisesti vain ruuan puutteesta johtuvan fyysisen tuntemuksen sanoittamista tai konkreettisen ruuan puutteen kuvailua (ks. myös Virkkunen 2010, 269). Tutkimuksen kirjeissä nälkäkerronta liittyy nälän ympärille kietoutuviin kodin ja turvan puutteen merkityksiin, mutta myös huolen ja nälän karnevalisoimiseen liittyvään mässäilykerrontaan. Nälkä on myös voimattomuus-

den, pahan, ikävän ja poissaolon symboli. Nälän ympärille rakentuvan kerronnan moniulotteisuus voi johtua nälkään liittyvän kerronnan vaikeudesta ja häpeän tunteista. Siksi esimerkiksi nälkään liittyvä kokemuksen ja ilmiön humoristissävyinen kerronta ilmentää keinoa käsitellä epämieluisaa kokemusta (ibid., 76). Nälästä kertominen ei ole epämielilyttävänä fyysisenä kokemuksena niin helppoa kuin mieluisien makukokemusten tai syömisen muistelu. Nälkä liittyy kykenemättömyyteen huolehtia itsestään ja on siksi hävettävää. (Bandhauer-Schöffmann 1999, 169.)

Toisaalta sodan poikkeusolosuhteet loivat tilanteen, jossa omaan elämään vaikuttaminen koettiin vahvasti itsen ulkopuolelta ohjautuvaksi. Ruokatilanteeseen otettiin kirjeissä kantaa, koska ilmeisesti ruuan puutteesta puhuminen ei ollut miehistön kohdalla ainoastaan sanktioitua kapinamieltä, vaan myös oikeutetuksi katsottua kritiikkiä olosuhteita kohtaan. Sodan ruokahuoltoon tutkineen Pranttilan (2006) mukaan myös sensuuritoimiston tekemien tarkastusten perusteella ruoka oli keskeinen valituksen aihe. Päämajaan lähetettyjen kirjekatkelmien perusteella sodan johto pyrki kohentamaan muonituksen tilaa ja näin lopettamaan valituskirjeiden kirjoittamisen. Koska negatiivinen rintamalojen kuvaus tulkittiin vääränlaisen viestin antamisena, väärin huhujen tai aiheettomien kirjeiden kirjoittajia rangaistiin arestirangaistuksilla. Suurin osa negatiivisesti kirjoittavista oli sensuurin haaviin jääneiden kirjeiden perusteella rivimiehiä. Päämaja tulkitsi sensuurin kautta tietoon tulleiden valitusten johtuneen kateudesta ja sotaväsymyksestä leimaten ne ”ammattiruukuttajien” kirjoitteluksi sekä poliittisesta epäluotettavuudesta tai yksinkertaisuudesta johtuviksi. Silti negatiivinen kirjoittelu katsottiin puolustusvoimia ja mielialoja vahingoittavaksi toiminnaksi, jota tuli seurata ja josta tuli rangaista. (Pranttila 2006, 105–109, 115.)

Nälkäkirjoittelu kotiin oli jossain määrin uhmakasta, millä haluttiin kenties paljastaa rintaman todelliset olosuhteet, jotka eivät välttämättä näkyneet tiedotusvälineiden kirjoittelussa tai kuuluneet radiossa. Tästä kertoo myös puolustusvoimien suhtautuminen kielteisesti siviilien omatoimisiin ruokalahjoituksiin ja rintamamiesten itse järjestämiin keräyksiin ruokaolojen kohentamiseksi. Liika omatoimisuus tuntui antavan epämieluisan kuvan rintaman ruokaoloista sekä puolustusvoimien kyvystä hoitaa sotilaidensa ruokahuolto (ks. Pranttila 2006, 43). Kotoa saadut elintarvikepaketit olivatkin tärkeitä armeijan tarjoamien ruokien lisäksi. Ruokatilanteesta ja rintamaolosta uhmakkaasti raportoiden ja toisaalta elintarviketilanteen kehnoutta vähätellen, Olavi kirjoittaa saatuaan kotoaan juhannuspaketin, johon on laitettu runsaasti voita mukaan: *”Me saatiin äsken vain paljaat perunat päiväruuaksi. Ei mitään muuta kuin pilaantuneita perunoita ja iltasella tulee sitten joku raaka puuro. Sen vain sanon, että kyllä nälkä tulis näissä asevelihomissa, jos ei sais kotoaan mitään. Mutta nyt on taas niin hyvä olla, kun on massi [maha] tyytyväinen. Kiitos siitä sinulle rakkaani. [- -] Ainahan sitä syö vaikka voita leipää kun on vain voita ja valitsee parhaat perunat ja syö niitä.”* (Olavi 22.6.1943.)

Ruokaa, erityisesti kunnollisia perunoita ja leipää, oli miesten kokemuksen mukaan usein liian vähän saatavilla. Erityisesti leivän suhteen myös sodan johto oli tietoinen sen riittämättömyydestä nuorille miehille ja eturintamassa

oleville. Toisaalta Päämaja kehotti joukko-osastojen johtoa kiinnittämään huomiota mahdolliseen kiljun ja viinan keittoon, jonka arveltiin olevan yksi syy leipäannosten riittämättömyyteen. Puurot ja vellit, joita tarjottiin leivän sijaan, eivät puolestaan todellisuudessa korvanneet leipää, koska miehet jättivät ne helposti syömättä maidon ja voin puutteen vuoksi. (Pranttila 2006, 111, 117, passim.) Syy vellikielteisyyteen lienee ollut myös vellejä ja puuroja kohtaan perinteisesti tunnettu kielteisyys ”vaatimattomana” ruokana (Hakamies 2004, 88). Olavin kerronnassa kuitenkin korostuvat arkisen ruokailun välttämättömiksi koetut elintarvikkeet peruna ja leipä, jotka näyttävät määrittelevän riittävän ravinnon ja elämän edellytykset. Leivän onkin suomalaisessa kulttuurissa tulkittu symboloivan jatkuvasti tarvittavia perusasioita ja perunan arki-ruokailun kannalta merkittävää vatsantäytettä (ks. esim. Hakamies 2004, 84; Knuuttila 2006, 112–115; Virkkunen 2010, 75–85). Vatsantäytteenä tarkoitettujen peruselintarvikkeiden nouseminen kerronnan keskiöön kertoo osaltaan niukkuudesta ja ruokapöydän itsestään selviltä tuntuvien ruokien nostamisesta oman elämän jatkuvuutta kuvaaviksi symboleiksi. Leipään liittyvät merkitykset kantavat suomalaisessa perinteessä mukanaan tietoisuutta, että ruoka ja leipä eivät ole itsestäänselvyksiä. Leivän arvostus onkin näkynyt perinteisesti tavoissa, joilla leipää on käsitelty sekä kunnioittavassa käytöksessä ruokailutilanteissa. (Knuuttila 2006, 99–101.) Perunaan ruoka-aineena on liitetty köyhyyden ja hätävararuuan merkityksiä, eikä perunan arvoa lisää se, että se on ollut tärkeä eläinten rehu. Toisaalta peruna on merkinnyt suurelle osalle suomalaisia arki-ruokailun perustaa, vaikka sen varaan ei suomalaisessa arkikeittämisessä ole yksistään luotettu, mikäli ei ole ollut pakko. (Knuuttila 2006, 112–115.) Voi puolestaan merkitsi maitotalouden arvokkainta ja himotuinta osaa, joka saa kerronnassa osakseen jaksamisen edellytyksen merkityksiä. Kiitoksen merkitykset tulee tulkita tätä taustaa vasten: voin lähettäminen on symbolinen teko puutteen poistamiseen ja puutteenalaisen ruokailun nostamiseen uudelle tasolle.

Nälkäteeman parodia tai nälän peiteltyyn todellisuuden paljastajana tulee Juhanin kirjeissä usein esille ruualla mässäily ja rintamalla pidettävät ”pidot”. Ruokaan liittyvä positiivinen puuhastelu oli tärkeää mielialaa ylläpitävää toimintaa esimerkiksi levossa ollessa, ja miesten keskinäiseen ruuanlaittoon tarjoutui runsaasti mahdollisuuksia asemasodan aikana. (Ks. myös Pranttila 2006, 162–167.) Mässäilyyn liittyvä huumori on nälän karnevalisointia: tilanteessa, jossa todellinen puute ja ulkoa käsin saneltu kontrolli pyrkivät määrittelemään ruokaan liittyviä ajatuksia, on mässäily nälän vastakulttuuria ja vallitsevien olosuhteiden kääntämistä nurin. Mässäilyyn liittyvä huumori on huumoria, jonka voi tulkita antropologi Mary Douglasin (1999, 149) tavoin kontrollin pettämisenä⁴¹. Nauru pyrkii esiin, kun piilotettu tai kielletty, mutta vähintään alitajuisesti yhteisesti tiedetty asia tulee julkiseksi vitsissä tai tapahtumassa. Douglasin (ibid., 148) mukaan huumori onkin ymmärrettävä yhteisön sosiaalista elämää ja normeja vasten, eikä vain hauskoina ilmauksina. Huumori paljastaa ilmauksen pintatasoa syvempiä merkityksiä, mikä on myös huumorista saatavan mielihyvän avain.

⁴¹ Douglas nojaa tulkinnassaan Sigmund Freudin ja Henri Bergsonin näkemyksiin.

Tarkoitus olisi saada tähän paperille syntymään jotain henkevää, mutta totean itse ja saman voit todeta sinäkin, että minun henkeni + aatokseni sattuneesta syystä jaksaa kohota korkeuksiin. – Olin eilen jälleen kalassa ja siellä joko vilustuin tai sitten tämä lievä huonovointisuus johtuu ylen syömisestä. Tein ensin kaloille hyvän pohjan syömällä noin 2 litr. (kaksi) vaapukoita sekä joukon epämääräisiä matoja + muita luurangattomien lahkoon kuuluvia lahkolaisia. Nämä suvaisivat asua keräämissäni marjoissa. Niin ja sitten neljään mieheen sovitimme nahkamme sisäpuolelle 11 harjusta ja erinäisen määrän uusia perunoita. En kyllä yhtään ihmettele, vaikka saisivat kaverit kantaa minua. Hulluahan on kirjoitella sinne tällaisesta uudenaikaisesta itsemurhayrityksestä (ei tahallinen, tarkoituksena vain jatkuva hyvinvointi, vaikka tulos osoittaakin nyt toista) sillä siellä on tunnetusti leipä ja kala vaikeasti saatavia ja ihmiset eivät uskosi tämän tapaisia juttuja. En näitä muille kirjoitakaan kuin omalle Pörrilleni, Sinähän nämä kuitenkin uskot ja päivittelet miten hullu mies Sinulla onkaan siellä jossa-kin Äänisen rannalla.

No niin, eikä näitä herkkuja täälläkään kovin useasti saa. Käsityskantamme edellä mainostetusta syömisestä on astunut uusille urille, syö silloin kun saat ja käy sitten petille sulattelemaan. Tarkoitukseni ei ole ensinkään opettaa Sinulle kultaseni näitä murjaanitapoja, päinvastoin kiellän tämänkaltaiset jäljittelyt.” (Juhani 3.8.1943.)

Juhani rakentaa kerronnassa kuvaa itsestään syömäarinä, joka on toisaalta tulevaan varautuvan, miehistön omaksuman rationaalisuuden ruumiillistuma: ”syö silloin kun saat ja käy sitten petille sulattelemaan”. Syömäarin representaatio voidaan tulkita perinteentutkija Jyrki Piispan (2004) tavoin myös astumisena yhteisön sääntelevän kontrollin ulkopuolelle välittämättä yhteisön ruokailuun liittyvästä hyötyrationaalisesta ajattelusta. Mässäillessään ihminen venyttää rajoja hyväksytyyn ja sallitun laidoilla tehden tilaa individualismille. Juhaniin kirjesitaatissa on tietoinen vivahde kirjoitetun merkityksen syömäriluonteesta, mihin viittaa loppuhuomautus kerronnasta ”murjaanitapojen” kuvauksena ja näin ajalle tyypillisen ajattelun mukaan moraalisenä degeneraationa. Syömärikerronta venyttää jäljittelykelvottomana moraliteettina tilaa minuudelle sodan ja armeijan totaliteettia muistuttavassa tilassa, jossa ruumiiseen kohdistuva valta saavutti sekä henkisen että fyysisen huippunsa. Syömärikerronta on nälkäkerronnan rinnalla kulkeva transgressiivisen diskurssin ilmaus, jossa vallitsevan niukkuudella kontrolloivan diskurssin liepeillä hiipii rajan yli astuva, rinnakkaisen moraalikoodiston omaksunut syömäarin hahmo.

Paketit sosiaalisten suhteiden lujittajana

Tänään olemme viettäneet pientä juhlaa, melkein joka mies sai kirjeen ja sitten meitä oli neljä onnellista, jotka saivat vielä paketin. Keräsimme metsästä mansikoita, keitimme oikeata kahvia ja kuivittelimme olevamme siviilissä kesälomalla. Joka hetkestä on nautittava ja kieltämättä hyvin tämä aika kuluukin. Aina on jotain hommaa ja sakki yksimielistä kuin parhaatkin veljekset. (Juhani 26.7.1941.)

Sodan alun etenemisen nopeudesta riippumatta toivat paketit vaihtelua miesten arkeen rintamalla. Juhani kuvaa sotilaiden yksimielisyyttä ja yhteishenkeä, joka niveltyy pakettien jakamiseen ja yhteisiin herkutteluhetkiin. Taisteluissa tarvittava yksituumaisuus ja luottamus rakennettiin myös taistelujen ulkopuolella, koska taistelun tuoksinnassa toiminta perustui jo olemassa olevaan luottamukseen sotilaiden välillä. Antamalla omasta vahvistettiin miesten sosiaalisia suhteita, joissa merkittävimpana arvona nousi esiin solidaarisuuden vaatimus rintamatilanteissa. Tätä kuvaa Knut Pipping arvostuksena toisten puolesta teh-

tyihin uhrauksiin ja vastaavasti halveksuntana toiset vaarantavia uhkarohkeita "sankaritekoja" kohtaan (ks. tarkemmin Pipping 1978, 160–163, 211–212). Ruuan jakaminen oli yksi solidaarisuuden osoitus, jonka merkitys tosin vielä vahvistui sodan edetessä ja elintarvikkeiden saatavuuden heiketessä. Nopean etenemisen aikanakin ruuan saanti oli tosin usein heikonpuoleista, koska ajoittain huollon järjestäminen kärjessä eteneville tuotti vaikeuksia. Ruuan merkityksestä kertoo paljon myös se, että kortinpeluussa ei koskaan laitettu panokseksi ruokaa mutta kylläkin tupakkaa, joka oli tärkeimpiä tuotteita vaihtokaupassa ja lisätienestien hankinnassa (ibid., 174–175).

Solidaarisuus miesten välillä ei kuitenkaan ollut mitään kirkasotsaista asevelihengen tavoittelua, vaan se pitää ymmärtää kahdessa merkityksessä tulokintakontekstista riippuen. Taistelutilanteessa haavoittuneet ja kuolleet saivat osakseen suurta avuliaisuutta "kaveria ei jätetä"-hengessä, mutta muuten terveet sotilaat saivat pärjätä omillaan. Mitä solidaarisuus sitten oli sodan arjessa, taistelujen ulkopuolella? Varusteita, kuten hyvää takkia, lainailtiin iltalomille lähtiessä ja paketteja tuotiin toisille kotoa, mutta pyyteetöntä solidaarisuutta tai yhteishenkeä esimerkiksi palvelukseen liittyvissä tehtävissä ei juurikaan tunnettu. Lainat maksettiin aina takaisin, ruokaa ei jaeltu toisille kevyin perustein ja se maksettiin myös takaisin. Vahtivuoroja ei tehty toisen puolesta muuten kuin vaihtamalla. Lopultakin jokainen sai selvitä yksin parhaan kykynsä mukaan. (Pipping 1978, 211–212, passim.)

Yhteisöllisyyden tunteen rakentamisessa yhteiset kokemukset ja merkitykset ovat tärkeitä. Paketit tarjosivat jakamisen ilmapiirissä erityisen mahdollisuuden yhteisen erityiskokemuksen kerronnalle. Pakettien sisältämä ruoka edusti jokaiselle rintamalla olevalle sodalle vastakkaisia merkityksiä: siviilielämää, niukkuuden kulttuurissa kasvaneiden maalaismiesten kokemuksissa myös turvallisuutta, jatkuvuutta ja läheisten ihmisten huolenpitoa. Paketteihin liittyvät ajatukset ja merkitykset rakennetaan transgressiivisessä diskurssissa, jolloin paketit tarjosivat kuvitelmille väylän kesälomien ja juhlan tuntuun tilanteessa, jonka etäisyys kyseisistä asioista on vähintäänkin mittava. Sodan mahdollisesti tuottama nautinto oli väistämättä erilaista kuin ruokailuun ja lepoon liittyvä pysähtyneisyys. Jokaisesta hetkestä taistelujen suvannoissa oli nautittava, koska jokainen hetki sai merkityksensä suhteessa sodan epävarmuuden tuottamaa viimeisen hetken merkitystä vasten. Kyseessä ei kuitenkaan ole kuoleman tai kaiken lopun läheisyyden teroittama viimeisyyden kokemus, jossa nautinnon merkitys poltetaan loppuun ylikorostuneesti, koska huomista ei välttämättä ole. Nautinnosta kertominen kuvaa Juhanin kirjeessä ajan pysähtymistä ja pysäyttämistä muutoksen rajalla, metaforisesti ilmaistuna hetkeä ennen myrskyn alkua tai sen loppumisen jälkeen. Siviilistä muistuttavaan hetkeen takerrutaan ja se pysäytetään oman olemisen mielekkääksi merkitykseksi. Tässä mielessä kirjeiden transgressiivinen kerronta paketeista rakentaa siltaa menneen ja tulevan perspektiiveihin, joihin nyt-hetken kokemus kiinnitetään mielekkyyden kokemuksena. Sama viimeistä päivää ja hetkeä elävän ihmisen nautintoihin takertumisen ajatus näkyi myös muissa ruumiillisten nautintojen, ku-

ten seksin ylikorostuneessa tavoittelussa aikansa soveliaisuusajatuksia uhmaten (ks. esim. Näre 2008, 336–337).

Paketteja lähetettiin sekä rintamalle että kotiin. Kotirintamalta lähetettyjen pakettien merkityksissä on tulkittu korostuvan huolehtiminen, vaimojen ja tyttöystävien halu osallistua sotaponnisteluihin sekä halu osoittaa parisuhteessa oma kelvollisuus naisena (ks. esim. Aalto 2008, 52–59; Hagelstam 2012, 289, 305). Ruoka, jota paketeissa usein lähetettiin, merkitsee turvallisuutta ja on perheessä yksi tapa antaa ja ottaa vastaan kiintymystä (Häyrynen 2004, 77). ”Tiedänhän minä, että aina siellä pikku kodissa muistetaan omaa isiä. Ja juuri nuo kirjeet ja paketit ovat parhain todistus siitä.” (Olavi 20.10.1943.) Huolehtimisen teeman yhteiskunnallinen laajentuma ilmenee paketeissa, jotka lähetettiin muille kuin läheisille. Kotona olevien naisten huolehtiminen oli yhteisen hyvän eteen tehty uhraus, jonka merkitys korostui omista vähäisistä ruuista annettuina paketteina. Kotirintamalla tehtiin tuntemattomien sotilaiden paketteja jouluksi rintamalla jaettavaksi. Pakettien sisältö oli jossain määrin lähettäjän omisissa käsissä ja harkinnan mukainen. Ruuan merkitystä mieluisampana pakettien sisältönä korostaa myös Juhani (2.–3.12.1942), kun Marjatta on kysellyt, mitä laittaisi ”tuntemattoman sotilaan” pakettiin. ”Kyllä se on oikea ajatus laittaa tuntemattoman sotilaan pakettiin syötävää, eikä mitään muuta kamaa. Syöminen se on täälläkin pääelinkeino ja ei yhtään ole hullumpaa saada korvike juoda korppujen ja pikkuleipien kera.” (Juhani 2.–3.12.1942.)

Pakettien merkitys liittyi kodin ja rintaman välisenä vuorovaikutuksena samaan mihin kirjeidenkin: suhteen ylläpitoon ja kiinteyden rakentamiseen. Jokainen paketti kertoi konkreettisesta panostuksesta rakkaisiin ihmisiin ja muistetuksi tulemisen kokemus kannatteli suhteen kannalta tärkeän jatkuvuuden kokemusta. Miesten kotiin lähettämien pakettien merkitys on samansuuntainen, ja niihin liittyy myös asemasodan mukanaan tuoma mahdollisuus osallistua kodin arkeen edes jollakin tavalla.

Asemasota merkitsi sekä tekemättömyyttä sodan kontekstissa että ahkeraa puuhastelua omien harrasteiden parissa. Asemasotavaiheessa lisääntyntä vapaa-aikaa ja siviilimäisyyttä kritisoitiin, koska aikalaiskeskustelussa rintamalla tärkein tehtävä oli puolustaa maata ja siinä ajateltiin olevan kylliksi tekemistä sotilaille. Militarisoinnilla haluttiin ylläpitää kansallista sotavalmiutta ja kontrolloida siviilimäisten piirteiden pääsyä vallalle sotatilassa. (Korkiakangas 2001, 80; Paavolainen 1982, 462.) Rintaman todellisuutta ulkopuolisen silmin tarkkailut Olavi Paavolainen kuvailee tulkintani mukaan puhdetöiden kautta asemasodan yleistä mielialaa. Lakoniseen tyyliin Paavolainen (1982 [1946], 420) kertoo Synkässä yksinpuhelussa muun muassa puhdetöihin liittyvästä ”kauheasta” maanillisuudesta ja itsetarkoituksellisuudesta kuvaillessaan miesten tekemiä tuohitossurivistöjä: ”[J]okaisella hiljaisella ja turtuneella miestyypillä on jo vieressään kahdeksan tai kaksitoista valmista tossuparia, kaikki yhtä siroasti ja yhtä yksitoikkoisesti sinisellä ja punaisella lakkavärillä somistettu... Tuollainen näky hyydyttää pakosta huulille idioottimaisen kysymyksen, onko vaimo tai morsian jo saanut rintamatuliaiset, jolla tällainen vierailu tavallisesti aloitetaan. Täysin hyödytön tossurivi kertoo näet vain apaattisesta askartelusta askartelun itsensä

takia; alussa ehkä työtä innoittanut naisen hellyyden kaipuukin on jo aikoja siten unohtunut." Paavolaisen kuvauksessa puhdetyöt saavat kovin negatiivisen merkityksen miesten epätoivoisena yrityksenä irtautua sodan puuduttavasta arjesta. "Massatuotannoksi" muuttunut tossujen tehtailu on vieraannuttanut miehet sekä sodan todellisuudesta että suhteista läheisiin ihmisiin. Paavolaisen pessimismistä huolimatta, erilaisten nikkarointien merkitys oli suuri miesten henkiselle hyvinvoinnille vaihteluna ja mielekkäänä tekemisenä (Korkiakangas 2001, 81). Paavolainenkin myöntää, että taloudellisessa mielessä miehet saattoivat toki myös ansaita käsitöillään sivutuloja organisoimalla sen ympärille myyntiä (Paavolainen 1982, 420; ks. myös Korkiakangas 2001, 78).

Kotiin lähetettyjen pakettien sisältönä tiedetään jatkosodan aikana olleen runsaasti erilaista tavaraa tarvekaluista koriste-esineisiin, äärimmäisenä eimerkinä jopa talojen hirsirakenteita junakuljetuksina. Muun muassa kirveen varsien, pokasahojen puuosien ja lasten lelujen valmistusta organisoitiin rintamalla myös yhteistä hyötyä tavoitteleviksi puhdetalkoiksi. (ks. Korkiakangas 2001; Kulha 1980; Steffa & Steffa 1981.) "Meillä on kohta täydellinen puunjalostustehdas. Tuotteitamme viedään aina Suomeen asti myytäväksi. Teimme sinne teille, jotka haluatte nauttia motin teosta, muutamia kymmeniä kirvesvarsia ja sahan puita, että antaa vain huiskaa siellä metsässä. Sitten täällä on tekeillä jos jonkinlaista pyttyä ja purkkia." (Juhani 14.3.1943.) Tutkimuksen kirjeet kirjoittaneiden miesten paketeissa kulkeutui myös kotiin erilaisia käsitöitä kuten Juhaniin tekemiä lampetteja. "Sait minut jälleen innostumaan puhdetöihin. Vapaa-ajat menevätkin nyt melkein kokonaan veistellessä. En osaa sanoa tuleeko näistä tekeleistä mitään, mutta ainakin sytykkeitä tulee. Olen koitellut katsoa löytykö puun sisältä lampettia sinulle Sanon jo etukäteen, että ei niitä voi pitää millään edustavalla paikalla, mikäli saan ne valmiiksi." (Juhani 3.12.1943.) Vajaan viikon kuluttua (9.12.1943) Juhani laittaa lampetit paketissa Marjatalle omia aikaansaannoksiaan vähätellen. Kenties oma kelvollisuus tulevana miehenä haluttiin osoittaa vaatimattomuuden hyvettä noudattaen, vaikkei käsitöissä tuskin aikalaistenkaan mitapuulla mitään vikaa ollut. Rintamalta lähetettyjen koriste- ja muistoesineiden merkitys oli muutenkin niiden henkilökohtaisuudessa eikä taiteellisissa ansioissa. Puhdetöinä lähetettyjen esineiden arvo oli siinä, että niihin ladatut merkitykset ymmärrettiin vastavuoroisena ankkuroitumisena yhteisesti jaettuun elämään ja jatkuvuutta ylläpitäviin merkityksiin (vrt. Vesterinen 2001, 45).

Rakkaalle lähetetyillä esineillä kerrottiin monia asioita. Tarvekaluilla, joista sota-aikana oli puute, saatettiin osallistua yhteisiin ponnistuksiin, mutta erityisen suosituilla koriste-esineillä voidaan katsoa olleen myös muita merkityksiä. Miksi kauniin ja turhanaikaisen esineen lähettäminen kaukaa oli tärkeää? Yksi näkökulma löytynee Pirjo Korkiakankaan (2001) esittämästä näkemyksestä, että rintamalla puhdetöinä tehdyt esineet olivat eräänlaisia ennakoivia matkamuuistoja sota-ajalta. Esineen kautta haluttiin välittää kestävä muisto itsestä ja auttaa toista muistamaan itseä nostalgisesti. Usein pelkkä esineen koskettelu tai näkeminen johdattaa muistot aikaan, paikkaan tai ihmiseen. Nostalgialla voi tässä tapauksessa ymmärtää positiivisten mielikuvien heräämistä ja muistelua liittyen johonkin asiaan tai ihmiseen, vaikka esineen syntytilanne tai konteksti,

kuten sota, ei sinällään ole positiivisten tuntemusten lähde. Korkiakangas (2001, 83) kirjoittaakin, että erilaisilla unohtamisen tavoilla on suuri merkitys nostalgian ja muistelun muodostumisessa. Oleellisempaa on tässä kuitenkin esineen symbolinen merkitys viestinviejänä rintamalta kotiin.

Olavin kotiin lähettämien pakettien sisältö oli kenties aviomiehen roolista johtuen hieman monipuolisempi. Asemasodan aikana hän teki sekä vaimolleen että tyttärelleen, mutta myös lähipiirin naisille, näitä Olavi Paavolaisen ehkä turhaankin parhaamia tuohivirsuja (esim. Olavi 1.6.1943). Olavi ei tavoitellut tuohivirsuilla suurta taloudellista voittoa, vaikka niistä perheelleen nimellisen korvauksen tuttavapiiriin kuuluvilta naisilta saikin. Kotiin lähetetyt käsityöt voidaankin tulkita sodan olosuhteissa varsin poikkeukselliseksi vatsavuoroisen huolenpidon osoituksiksi, joita harrastettiin myös kollektiivisesti talkootöinä (ks. Korkiakangas 2001, 79–80). Vaatteiden ja kenkien ollessa kiven alla voi Olavin osallistumista rintamalta käsin kodin ponnisteluihin pitää myös perheen mahdollisimman hyvään selviytymisen tähtäävänä perhestrategiana, joka tarkoittaa lähipiirin osallistumista kykyjensä ja mahdollisuuksiensa mukaan elinolosuhteiden kohentamiseen tulevaisuutta silmälläpitäen (ks. Levi 1992; Helsti 2006). Autetut sukulaiset auttoivat kykyjensä mukaan toisiaan ja tästä muodostui palvelusten ja vastapalvelusten ketju. Olavin pyrkimys auttaa kotona olevaa perhettä tuo kuitenkin myös voimattomuuden tunteet esiin, koska hän oivalsi hyvin nopeasti vaikutusmahdollisuuksiensa kapeuden täydessä merkityksessään. Tämä näkyy erityisesti kykenemättömyyden kuvauksissa, joissa Olavi pohtii mahdollisuuksiaan osoittaa rakkauttaan.

En oikein tiedä miten sinua kiittäisin, mutta rakkaushan palkitsee kaiken. Eikö totta rakas? (Olavi 11.6.1943.)

Tosi rakkaus etsii aina uusia ilmenemismuotoja. Vaikka oletkin niin kovin usein laittanut paketteja, niin tuntuu kuitenkin aina paketin saatuani, kun siihen sisältyisi joka kerran uusi annos yhä polttavampaa rakkautta. [- -] Siviilissä on niin helppo tuoda rakkautensa julki kummankin. Mutta nyt Sinä voit sen tuoda julki paljon useammalla tavalla kun minä. Minulla on nämä kirjeet ainut tapa ilmaista rakkauttani. [- -] Jos olisit nyt tuossa lähelläni, niin rutistaisin Sinua ihan kipeää tekevästi rintaani vasten. Joskushan olen tehnyt sen liiankin kovasti. (Olavi 23.9.1943.)

Mutta toivottavasti olen ollut sen verran osallisena puolustamassa tämän maan ja pikkukotimme koskemattomuutta, että voin täydellä syyllä toivottaa teille rauhallista joulua. [- -] Ja se onkin kai meillä täällä olevilla ainoa lahja antaa siellä kotona oleville rakkaillemme. (Olavi 22.12.1943.)

Paketin konkreettisuuteen verrattuna abstraktit kirjeen kerronta ja rakkauden todistelut saattoivat tuntua riittämättömiltä vastavuoroisuuden osoituksilta, kuten myös henkilökohtaisuutta vaille jäävä isänmaan puolustaminen. Olavi yrittääkin sitoa merkityksiä ”pikkukotimme koskemattomuuden” puolustamiseen. Kotiolojen aineellisen puutteen tiedostamisen käsittelyä eivät helpottaneet myöskään pakettien saamisesta seuraava kiitollisuudenvelan kasvu tai vaimon omien lähetysten vähättely. ”Elä sitä rakas sano, että ne Sinun laittamat paketit ovat köyhiä, ei koskaan ne sitä ole. [- -] [J]oskaan niissä ei aina ole niin hirveän paljon tavaraa. [- -] Kaikki minkä sinä laitat on maukasta.” (Olavi 11.3.1943.)

Olavin (23.9.1943) kirjoittaman kirjeen kerronnassa käyttämä ruumiilliseen mielikuvaan vetoaminen ei liene tuntunut riittävältä rakkauden osoitukselta vaan abstraktiudessaan vieraalta ja etäiseltä. Sota-ajan kirjeissä kotoa lähetettyihin ruokapaketteihin ja hyödykkeisiin suhtaudutaan yleensäkin kaksijakoisesti. Erityisesti ruokatarvikkeisiin suhtauduttiin nöyryn mielin ja kiitollisuutta tuntien, koska kaikki ymmärsivät hyvin, että rintamalle lähetetty oli leikattujen annosten yhteiskunnassa pois jonkun läheisen ruoka-annoksista. Huolenpito oli merkittävä osoitus rintamalla ja kotona olevien suhteen tärkeydestä, mutta usein kirjeissä myös estellään kotiväkeä lähettämästä ruokaa pula-ajan vuoksi (ks. myös Hagelstam 2012, 289, 305). Suurempi ongelma tuntui kuitenkin olevan pakettien saamisesta seuraava kiitollisuudenvelka, jota ei voi tulkita pelkästään tilanteesta johtuvaksi, hyväksyntää hakevaksi retoriseksi keinoksi. Kiitokseksi tarjottiin vapaata Suomea, minkä takaaminen oli tietenkin myös yleisen ajattelun mukaan rintamalla olevien tärkein tehtävä. *”Kuule se piristi ja virkisti aivan kuin olisi saanut viikon nukkua oikein rauhallisesti. [- -] Kyllähän minä olen sinulle niin suurella velalla, että en tiedä miten siitä lopulta selviän, en voi täällä tehdä samanlaista vastapalvelusta. On minulla sentään jotain, saalista eräältä ryssän upseerilta ison kokardin sinulle muistoksi sodasta, jota käydään Karjalan ja koko Suomen vapauden puolesta.”* (Juhani 20.7.1941.) Miesten kirjeissä ei juuri ole mainintoja, että kotiin olisi lähetetty varsinaista ruokaa, vaikka esimerkiksi hyvin säilyvää riistaa tiedetään lähetetyn myös kotiin (Pranttila 2006, 73). Olavin kirjeissä on jonkin verran mainintoja sokerin ja karamellien lähettamisestä tyttärelleen. Tätä käsittelen tarkemmin seuraavassa luvussa.

Transgressiivinen paketti

Materiaalisesta hyvinvoinnista huolehtimisen lisäksi oli paketeilla muistojen ja jaettujen kokemusten jakamisen merkitys. Tavarain lisäksi paketeissa kulki osa itseä toiselle. Lahjan saaja yhdistää lahjan antajaan eli se muistuttaa antajasta, tilanteesta tai tunnetiloista, joita lahjan saamiseen liittyy. Materiaalisena ja usein konkreettisen ruumiillisen kokemuksen tuottavana paketti oli kaukana olevasta oisesta huolenpitoa lapasten tai sukien muodossa. Ilmeinen esimerkki esineen mukana siirtyvästä ”hengestä” ovat valokuvat. Kulttuurimaantieteilijä Tuan Yi-Fu (2006) kirjoittaa, että esimerkiksi tuttuutta edustavat, kotiseudusta otetut valokuvat ovat pala todellisuutta, joss voi vieraila aina, kun sielu tarvitsee lepoa ja uutta puhtia. Valokuva herkistää paikan tajua, kokemusta jonkin paikan merkityksestä itselle. Juhaniin ja Olavin kirjeissä toivotaan, että rintamalle lähettettäisiin kuvia, joita katsellessa he voisivat uppoutua menneen ajan idyllisiin kuvitelmiin sekä kokemukseen toisen läsnäolosta.

Mutta katsotaanpa välillä näitä valokuviakin. Nämä ovat onnistuneet kohtalaisen hyvin. Palautuupa mieleeni näitä katsellessa se lyhyt onnellinen valon pilkahdus, mikä oli täälläkin kesällä. Kovin tärkeän näköisenä Sinä tutkit veneen perässä ukkosi aikaansaannoksia ja samalla hymyilet, no on mulla tässäkin mies. Ja sitten olet soutamassa, kisko vaan tyttöseni oikein hartiavoimin, eivätkä ne aivot katkea. [- -] Kuvaa katsellessa rupeaa mieli tekemään sinne Sinun luoksesi jatkamaan sitä lyhyttä, mutta onnentäyteistä kesäämme. (Juhani 24.6.1942.)

Kuvan tarjoaman ilmeisen viittauskohteen rinnalle voidaan ajatella muitakin ihmiselle tuttuja objekteja, joiden katselu ja koskettelu voivat johdatella ajatukset muistoihin ja tuntemuksiin toisista ihmisistä ja paikoista. Esimerkiksi vanhojen vaatteiden tai lelujen mukana mieleen nousevat epämääräiset tuntemukset kertovat samasta ilmiöstä, kuten myös poissa olevan ihmisen tuoksua sisältävän tyynyn nuuhkimisesta johtuva toisen läheisyyden hetkellinen kokemus. Vahvoilla merkityksillä ladattu esine saa aikaan lohdullisen sekä hetkellisen ymmärryksen ajan ja paikan kahleiden suhteellisuudesta ihmisen kokemuksessa. (Ks. myös Ackerman 1991.)

Rintamalle lähetetyissä paketeissa oli usein ruokaa, joka johdatteli aistimusten tukemana muistikuviin ja tuntemuksiin toisen läsnäolosta sekä mielikuviin kodin ja siviilistä tuttuihin asioihin. Psykologiassa on käytetty käsitettä tunneassosiaatio. Sillä tarkoitetaan aistimuksen herättämää tunnekokemukselta, joka ei heti välttämättä yhdisty johonkin tiettyyn muistoon. Esimerkiksi haju ja maut voivat saada aikaan aluksi epämääräiseksi jääviä tunteita kuten onnea, mutta vasta myöhemmin ihminen asettaa aistimuksen ja tunteen johonkin asiayhteyteen. (Ks. Douwe 2011, 49–53; Ackerman 1991, 23). Paketin merkitys miesten kokemuksena ja kerrontaan siirtyneenä teimana tulee erityisesti ruuan osalta ymmärrettäväksi juuri tunneassosiaation käsitteen avulla. Tunneassosiaatio siirtyi kerrontaan transgressiivisessä diskurssissa, joka tavoitteli hetkeä korsun ja rintaman rajojen tuolla puolen, kotona läheisten kanssa.

Pakettien mukana tullut ruoka tarjosi fyysisen kokemuksen toisesta paikasta ja ajasta. Syömiseen liittyvät mielikuvat ja toisen kuviteltu läsnäolo ruokailussa lohduttivat ja tyydyttivät kaipaavan miehen ikävää. Erityisesti makeaan liittyvät mielikuvat siviilistä ja juhlasta tarjosivat nälkäiselle konkreettisen hyvänolon hetken, koska sokerin nopean vaikutuksen vuoksi nälkäiselle ihmiselle makean syöminen maistuu ja tuntuu kylläistä voimakkaammin. Makeanhimo kuvaa tekstissä paisti konkreettista nälkää, myös olosuhteet kyseenalaistavaa hetkeä. Ymmärrettäväksi tämä tulee olosuhteiden sanelemien reunaehtojen puitteissa, tiedetäänhän sokerin ja rasvan – eli leipomuksiin käytettävien perusainesten – niukkuus kaikkialla. Herkuttelu oli nykypäivän arkikäsittein ilmaistuna lohtusyömistä, mutta samalla myös kapinaa fyysisten olosuhteiden kurittavaa luonnetta vastaan.

Kyllä sinä Pörrini teit minulle sitten herkullisen kakun, mutta mielen haikeudella nyt enää vain muistelen sitä. En voinut vastustaa kiusausta, vaikka suunnittelin saavani syödä sitä monen korvikkeen kanssa, vaan kun se maistui niin mahdollottoman hyvän makuiselta. Aika ahmatti ukko on Sinulla Pörri, vai mitä.” (Juhani 3.2.1943.)

Aloitin sinulle kultaseni jo eilen illalla kirjettä, mutta en päässyt oikein alkuunkaan, kun tuli posti. Aroelin johan nyt hyvin tuuppasi, kun sain paketin. Aloin lähemmin tutustua sen sisältöön, mutta jo rupesi tuuppimaan vallan toiselta puolen, nim. koko sisällys oli kauniin vihreässä homeessa ja sisällä olleesta kirjeestä näin, että se kovan onnen paketti oli tehnyt matkaa kokonaisen kuukauden. – Ei auttanut muu kuin ruveta puukolla enempiä homeita kaapimaan pois. Johan minua harmitti tuo menetys, mutta sainhan sentään osan siitä syötävään kuntoon. (Juhani 5.4.1943.)

Käsitys ruoka-aineen syömäkelpoisuudesta ja pilaantumisen asteesta oli vielä jääkaappien harvinaisuuden ja kylmäketjujen katkeilun vuoksi sallivampi kuin

nykypäivänä. Silti jälkimmäinen kirje antaa hyvän käsityksen siitä, miten kovasti rintamalla tunnettiin arvostusta kotirintaman imelimpiä makuja kohtaan. Tämän lisäksi kirjeiden kerronnassa korostuvat paketteihin liitetyt odotukset tekijyydestä. Tärkeän ihmisen tekemä ja lähettämä paketti kantoi sisällään runsaasti merkityksiä, jotka liittyvät transgressiiviseen diskurssiin. Esimerkiksi itselle tärkeän toisen läsnäolon kokemus pakettien osalta tulee erityisen hyvin esille tavoissa, joilla miehe tertovat tekijyyden merkityksestä paketeissa kuten kirjeissäkin. Olavi korostaa kirjeessään, kuinka paketin ja kirjeen tekijällä on paketin merkityksen muodostumisessa hänelle itselleen suurempi merkitys kuin sillä, mitä ne pitävät sisällään. *”Ne paketit ne ovatkin aina kaikkein rakkaimmat ja tervetulleet sillä onhan ne sinun rakkaitten kättesi leipomia ja laittamia kaikki mitä ne paketit sisältää, ja kaikki on hyvää mitä sinä laitat.”* (Olavi 8.10.1942.) Kirjeestä Olavi kirjoittaa: *”Jos joku toinen kirjoittaisi Sinun sanelemana kirjeen, niin se ei olisi sama kuin tuon rakkaan käden kirjoittama”* (Olavi 4.12.1942).

Ruokapaketteihin liittyvän transgressiivisen diskurssin merkityksiä voidaan lähestyä ruoka-aineisiin liittyvän sukupuolittuneen kategorisoinnin avulla. Folkloristi Jyrki Pöysä (2004) kirjoittaa tiettyjen ruoka-aineiden, kuten lihan, makkaran tai leivonnaisten ja suklaan, kulttuurisen merkityksen rakentuvan sukupuolittuneiden kategorioiden kautta. Leivonnaisten merkityksen liittäminen naisellisuuteen ja naiseen avaa myös näkökulman ruokapaketteihin (vrt. Pöysä 2004, 124). Naisten laittamien pakettien sisältö liittyi merkitykseltään naisten hallitseman elinpiirin kenttään. Kodin piirissä ruokahuolto kun oli myös jatkosodan ajan kulttuurissa vahvasti naisten ja äitien hallitsemaa aluetta, mikä näkyi myös rintamalla työskennelleiden naisten sijoittamisessa usein ruokahuollon piiriin jonkinlaisina kansakunnan äitihahmoina (ks. esim. Heikkinen 2012, 90, passim.). Tämän lisäksi ei ole yllättävää, että kirjeiden kerronnassa naisten paketeissa lähetettyjä leipomuksia ja voita kohtaan esitetyt vuolaat kiitokset ja kuvaukset niillä herkkutusta nousevat erityisasemaan. Olihan voikin naisten hallitsemasta navetasta tullut tuote. Leipomusten mukana siirtyvä läheisen naisen mielikuva on ollut kulttuurisista merkityksistä johtuen hyvin voimakas. Naisen ja huolenpidon merkitysten kasautuminen saatuun pakettiin sai aikaan sen, että voimakkaat tunteet sekä auttoivat läheisyyden kokemuksen muodostumisessa että tuottivat transgressiivisessä diskurssissa kerrontaa. Toisen läheisyyden välitön kokemus johti mielikuvissa siirtymisen leikkiin, jossa kaukana olevan hyvät tarkoitukset tuntuivat paketin leipomuksissa ruumiillisena ja henkisenä mielihyvä. Transgressiivisen diskurssin reunaehtoja venyttävän kerronnan kannalta on oleellista, että tunneassosiaation aiheuttama objekti on alkuperäinen, tekijän olemusta ja läsnäoloa nautinnossa siirtävä. Kerronta pystyy niveltymään tähän siirtymisten virtaan ilman vaikeaselkoisia metafyysisiä kielikuvia. Paketin saaja kertoi kokemastaan läheisyydestä ja äidillisestä turvallisuudesta konkreettisesti: sekä paketin lähettäjä että saaja ovat läsnä herkkujen syönnissä.

On oletettavaa, että herkkujen kehumiseen ja kehun konkreettiseen todentamiseen, ahnaaseen syömiseen, liittyvät myös savolaisen kulttuurin kohteliaisuuden maksiimit: vieraanvaraisuuden mittari on tarjolle laitettavan ruuan määrä, ja vieraan kohteliaisuuden osoitus on vastavuoroisesti runsas syöminen.

Toisaalta herkkupakettien saamiseen ja niiden syömiseen liittyvä kerronta paljastaa myös ahneuden taustalla olevan transgressiivisen piirteen, joka liittyy itselle tärkeän ihmisen kanssa yhteen sulautumiseen. Romanttisen rakkauden perusmerkityksissä rakastavaisten rakkautta kuvataan liukenemisena yhdeksi kokonaisuudeksi (ks. tästä uku 3). Ruoan assosioitumisessa toiseen on herkkutellun kuvaus romanttisen rakkauden täydellistymisen kuvausta. Samalla kerronnassa liudentuu ajan ja paikan esteiden vaikutus rakastavaisten kohtaamiselle ja yhtymiselle, jolloin kerronnasta tulee transgressiivista. Teoille ja tunteille rakennetaan sotatilan reunaehdoista piittaamatonta merkitystä, joka on tehnyt olemisen mielekkäämmäksi paitsi kertojalle myös paketin lähettäneelle, kun hän voi arvioida etäältä lähetetyn ja kaukana merkityksillä ladatun paketin vaikeavuutta kirjeen vastineeksi kirjoittaneeseen henkilöön.

Paketin tulkinta sukupuolittuneiden ruoka-aineiden mukana siirtyneenä toisen mielikuvina tai romanttisen rakkauden merkityksissä, vaatii tämän tutkimuksen aineiston valossa rinnalleen vielä isän ja lapsen suhteen muotoutumisen tarkastelua lahjojen lähettämisessä. Tämä näkökulma täydentää paketin laajempaa kokonaismerkitystä. Sokeri ja makeiset olivat säännöstelyn vuoksi vaikeasti saatavia. Olavi kirjoitti ostaneensa ja säästäneensä makeisia lapselleen kotiin lähetettäväksi. Pakkasella korsua oli kuitenkin lämmitetty runsaasti ja makea oli alkanut sulaa. Olavin oli täytynyt syödä karamellit itse, etteivät ne olisi menneet hukkaan (Olavi 15.1.1943). Myöhemmin Olavi (27.3.1943) sai kuitenkin ostettua appelsiinin ja karamelleja, jotka hän lähetti kotiin.

[S]e onkin paras laittaa pois ennen kuin pilaantuu. Enkä minä kehtaa ruveta niin paljon herkkuttelemaan, että söisin ne itse. Onhan ne tytölle paljon tervetulleempia ja muistaa sillä tavalla paremmin, että onhan se isäkin olemassa ja muistaa aina teitä. Sitten tässä on paketti keksiä. Ne ovat oikein hyviä minusta, joten tyttö saa nekin. Sitten sinulle äiti kulta laitan nipun näitä kirjekuoren korvikkeita, kun ei parempia saa. [- -] Toivottavasti nämä isin tuomiset maistuu työstä hyvin.” (Olavi 27.3.1943.)

Herkut Olavi lähettää kirjeen mukaan lapselleen kotiin, jotta tämä muistaisi isänsä. Makeiset sulivat leipomusten tavoin osaksi saajaansa hyvinolon tunteuksia. Makea maku, yhdistettynä mielikuvaan isästä, on ollut konkreettinen tapa helliä kaukaa toista. Makea yhdistyy lapsen hellimiseen myös sitä kautta, että lapselle makean tiedettiin varmasti maistuneen, vaikka varsinaista ”karkilalahjomiskulttuuria” ei 1900-luvun alkuvuosikymmeninä tietenkään nykyisessä mielessä ollut. Erityisesti lapselle, joka ei kehitysvaiheestaan johtuen kykene ymmärtämään tekstien välittämiä abstrakteja merkityksiä kaipuusta ja kuvitteellisista yhteisistä kohtaamisen tiloista, oli ruokalahja konkreettinen ja fyysinen kokemus kaukana olevasta isästä. Huomion arvoista on myös kielenkäyttö, joka liittyy pakettiin. Olavi käyttää lähettämästään paketista sanaa ”tuomiset”, joka tarkoittaa tässä mukana tuotua lahja jostakin. Se paljastaa lähetettyyn pakettiin liitetyn merkityksen kääntäen: paketin mukana tulee tuomisina myös lähettäjä.

Toinen näkökulma transgressiivisen paketin ja erityisesti leipomuksien kiittelystä muodostuviin merkityksiin löytyy nostalgiaa. Nostalgialla tarkoitetaan tässä yhteydessä Pirjo Korkiakangasta (2001) ja Fred Davisia (2011) mukail-

len positiivissävyistä muistelua, joka kohdistuu ajanjaksoon tai asiaan. Nostalgian etymologia paljastaa sen tarkoittavan koti-ikävää, johon liittyy poikkeus- ja poissaolon mukanaan tuoma tarve rakentaa turvallista mielikuvaa menneestä kaoottiselta tuntuvan nykyhetken vatsapainoksi ja jatkuvuuden tunteen muodostamiseksi (Davis 2011, 446, 450). Nostalgiaan liittyy aina jossain määrin haaveellisuutta, joka kielii nostalgiaan liittyvästä unohduksesta. Haaveellisen muistelun kohteena esimerkiksi sotaa edeltävä mennyt elämä näyttäytyi muun muassa ruuan suhteen runsautena, joka ei ollut kaikkien niiden nälkäisten kuvitelmissa väikkyneiden herkkujen saatavuuden kannalta todellisuutta (vrt. Häyrynen 2004, 60). Davisia (2011) mukaillen tulkitsemisen ruuan olleen keskeinen nostalgisen ajattelun kohde, joka pitää sisällään paluun fantasiaita menneen ajan herkkupöytien ääreen. Nostalgisen ajattelun lohtua tuottava merkitys oli tärkeä, koska se tarjosi transgressiivista turvapaikkaa sopeutumiselle sodan kovia olosuhteita kohtaan.

Nostalgisessa ja todellisessa menneessä leipominen oli erityisesti juhliin kuuluvaa toimintaa, vaikka maaseudulla tehtiin joskus arkivehnästäkin. Leipomuksista nauttimisesta kertominen oli yhteiseltä kokemuspohjalta muodostuneen positiivisen mielikuvan rakentamista. Tämä nostalgisen menneen yhdistyminen sodan olosuhteisiin liittyy kirjeiden kerronnassa myös yleiseen katkokseen, jota sota edustaa menneen ja tulevan elämän välissä. Leipomuksiin liittyy sodan yli siirtävä merkitys, joka aukesi todellisen elämän kokemusten ja mielekkyyden horisonteissa menneeseen ja tulevaan. Kirjeessä kerrottu leivonnaisen nauttiminen kertoo siis oikeastaan nostalgisoituneen, todellisena pidetyn elämän hetkellisestä kokemuksesta. Erityisesti asemasodan aikana merkityksetömältä ja kokemusköyhältä tuntuneen elämän kontekstissa kotoa saatu leivonnaispaketti tarkoitti kiitoskirjeissä mekaanisen elämän katkeamista inhimilliseksi kokemukseksi merkityksellisestä elämästä.

Väsymyksen ja unen merkitykset sotakokemuksen kerronnassa

Nyt tulen taas luoksesi rakas Marjattani, mutta vain unessa. Olen monena yönä nähnyt unta, että olen siellä Sinun luonasi. (Juhani 17.1.1943.)

Sano tytylle, että isi alati muistaa omaa Leenaa yölläkin ja siksipä tytykin näkee unta isistä. Kerro sinä äiti kulta tytylle isistä, että tyty muistaa isin, kun seuraavan kerran tulen. (Olavi 28.8.1942.)

Kulttuurinen näkökulma väsymykseen ja uniin

Miesten kirjeiden kerronnassa välittyvässä sodan kokemusmaailmassa uni ja väsymys nousevat monessa merkityksessä keskeisiksi kerronnan kohteiksi ja myös kerronnan apuvälineiksi. Mielenkiintoiseksi tutkimuksen kirjeet kirjoittaneiden miesten kerrontaa tarkastellessa tämän tekee se, että unet ovat suomalaisessa kontekstissa olleet erityisesti naisten välittämää perinnettä, ja naiset

ovat suhtautuneet keskimäärin positiivisemmin unien kerrontaan ja niiden tulkintaan (ks. Kaivola-Bergehøj 2010, 34, 36, 133). Miksi sota-ajan kirjeistä muodostui otollinen konteksti miehille unikerronnalle sekä unenomaisuutta hyväkseen käyttävälle kerronnalle? Yksi tulkinta on, että sotatilanne herkisti ihmiset tarkkailemaan unia ja muita arjesta poikkeavia merkkejä entistä valppaammin. Sotaan liittyi kokemuksia tosiunista, jotka toteutuivat sellaisinaan, tai siten unien merkityksiä pohdittiin niiden sisältämän symboliikan valossa. Erityisesti enneudet nousivat merkittävään asemaan sodan unikulttuurissa. Unet saattoivat toimia myös mielen rauhoittajina. (Kaivola-Bergehøj 2010, 78, 108; Virtanen 1974, 20–22; Virtanen 1977, 188–189.) Kenties unet ja niiden tulkinta paikkasivat todellisen tiedon aukkoja, ja unista keskustelemalla pystyttiin puhumaan haaveista ja toiveista ilman epävarmuuden ja vaikuttavien olosuhteiden painolastia. Tässä luvussa tarkastelen aineistoa seuraavien kysymysten valossa: Miten väsymystä kuvataan kirjeissä? Minkälaisia merkityksiä väsymykselle tuotetaan? Mikä on unikerronnan merkitys miesten kerronnassa? Miten ja miksi unikerronta on läsnä kirjeissä?

Unien ja unenomaisuuden ilmeneminen sota-ajan kerronnassa ei ole suomalaisen kulttuurin yksinomaisuutta. Erityisesti ihmissuhteita kuvaavissa lauluissa halutun mutta saavuttamattoman teema innoitti monia musiikin tekijöitä. Näistä sota-ajan unenomaisen lyriikan sävyttämistä lauluista löytyy runsaasti esimerkkejä vaikkapa Yhdysvalloista. Unenomaisen lyriikan suosion taustalla Paul Fussel (1989, 186) tulkitsee olleen sotilaita vaivanneiden menetysten ja niiden takaisin saamisen toiveet sekä jatkuva pelko ja kaikin puolin ”paskamaiset” olosuhteet. Unenomaisuus tarjosi kerronnallisia keinoja, joilla voitiin rakentaa jossain määrin pakoa, jossain määrin kuviteltua hyvitystä omille kärsimyksille.

Miksi unien merkitys sota-aikana korostuu todellisuuden tulkinnan välineenä ja jopa tiedon lähteenä? Sotatila leimaa tiedonkulun heikkous, sensuurin aiheuttama yleinen epäily informaatiota kohtaan sekä poikkeustilan aiheuttama vahva epätodellisen olotilan kokemus (ks. esim. Fussel 1989, passim.; Virtanen 1977, 188, passim.). Tämä näkyy erityisesti Olavin kirjeissä, joissa kaikkein polttavimman aiheen, rauhan tulon, ympärille rakentui sodan loppupuolella varmojen tietojen puuttuessa toiveiden varaan rakentunutta unikerrontaa.

Olishan niitä pitänyt taas kai saada halkojakin ensi talveksi, kun vain kuka joutuis hakkaamaan. Joutuskokan tuo Pylkkäsen Topi tai Henttulan Unski, kysyypäs. Onhan se varauduttava kaikesta huolimatta elämään ensi talviin, järjestykseen asiat sitten miten vain. Ja uskon kyllä vuoren varmasti että kesän aikana loppuu sota. Eräs kaverikin näki unta että hän sai kirjeen, jossa sanottiin rauhan tulo toukokuuksi, mutta ei sanonut pahus sitten muuta kun että kesän aikana se loppuu. Sanoi että samoin ilmoitti tulleen unessa talvisodan alun ja lopun sekä tämän sodan alun. Kun jo edes todella syksy kesällä pääsisi siviiliin, sinne teidän rakkaiden luo, niin olis paljon helpompi järjestää kaikki asiat ja elämisensä. (Olavi 29.3.1943.)

Niin ne täälläkin on pojat sitä mieltä, että se Italian kohta jouduttaa nopein askelin loppuratkaisua. Ja kunpa se olisikin lähellä. Kunpa se Sinun unessa näkemä itkeminen tietäis hyvää. (Olavi 29.7.1943)

Uni saattoi toisaalta olla logiikaltaan ja kokemukseltaan lähempänä ihmistä kuin todellisuuden havainnoille tarjoilema irvokas näytelmä. Kun miettii sodan kokemuksen kuvauksia, toistuvat niissä arkiselle vastakkaiset, epätodellisilta

tuntuneet kokemukset – sotatila ja uni tuntuivat olevan kuin rinnakkainen todellisuus. Kerronnassa näkyvät ”oikeaan sotaan” liitetyt käsitykset, joita leimaavat talvisodan tai jatkosodan alkuvaiheen nopeatempoisuus ja toiminnan täyteisyys. Epätodelta tuntuneen kokemuksen kerronta onkin kirjeissä usein ymmärrettävä odotuksien kanssa ristiriidassa olleiden hetkien reflektiona. Esimerkiksi asemasodan pysähtynyt ja joutilas aika ei vastannut ”oikeaan” sotaan liitettyjä mielikuvia. Toimintaa ei ollut, joten fyysisesti lähelle tuleva sodan kokemus väistyi tylsän rintamaelon tieltä. Ristiriita tulee esiin esimerkiksi seuraavassa Juhani (14.2.1942) kirjeessä, jossa hän kertoo, kuinka lottien tulon jälkeen heidän elämänsä rintamalla on muuttunut. Yksi hänen sotilaskavereistaan on viritellyt lottaan romanttista suhdetta, jota ei voi ”parantaa enää kuin pappi”.

Onnittelten, mutta etenkin siitä syystä, (ikävä tunnustaa) että emme saa pestä enää ruoka-astioitammekaan. Aivan kuin jossain hyvässä sadussa, niin tässäkin ilmestyy jotain erikoista syötävää pöydällemme, kuten paistit ym. herkut. Mitäpä tuumaat, eikö tässä sodassa ole tässä suhteessa jotain epäluonnollista? Ainakin minusta tämä tuntuu sellaiselta, kun tämä nyt ei sota nyt olisikaan, vaikka vanjoja ammutaan pihaamme. 'Kohtalolleen ei voi mitään', tuumii aina kaverini ja siltä nyt näyttää. (Juhani 14.2.1942.)

Tutkimissani kirjeissä unia ja uneksimista hyväkseen käyttävä kerronta on transgressiivista, eli pyritään luomaan vaikutelmia, jotka yhdistävät kirjoittajaa ja lukijaa mielikuvituksen tarjoamissa kohtaamisissa. ”Mutta et usko rakas, mutta varmaan on kahden rakastuneen välillä [- -] jokin salainen lennätin, jonka avulla me ainakin aavistamme tapahtumat toistemme luona. Nytkin tässä niinä päivinä kun Sinä [sairastuit], minä tunsin olevani kuin painajaisen alla. Ja siksi aavistin, että jotakin on vähän kehnosti. Ja siksi kirjoitin siihen korttiin jo että onko jokin hullusti. Toivoisin niin hartaasti, että tuo tauti ei enää kauan kiusaisi sinua.” (Olavi 21.4.1943.) Samalla tavalla transgressiivinen diskurssi käyttää hyväkseen ruumiillisten tuntemusten kieltä yleensä vahvemman visuaalisuuteen vetoamisen sijaan: ”Ajatuksissani painan taas lämpimän suukin huulillesi ja sanon hyvää yötä” (Olavi 7.6.1943).

Ajan ja paikan kahleet rikotaan kirjeissä kerronnallisoin keinoin, mikä tapahtuu puolestaan unikokemuksissa unen logiikan mukaisesti. Kirjeissä viitataan yhteisiin tunteella merkittyihin paikkoihin, joissa toisen näkeminen olisi toisessa todellisuudessa tai toisessa tilanteessa mahdollista. ”Miten paljon siellä oltiin tänä päivänä mäkeä laskemassa? Taisitpa hiihdellä niitä yhteisiä latuja pitkin. Minäkin hiihtelin siellä, vaikkakin vain ajatuksissani. Mahdoitko huomata minua siellä, kun sen pienen kuusen takana seisoin?” (Juhani 14.2.1942.) Unen logiikka ja haavekuvien käyttö ovat keinoja luoda elämyksellisyyttä sekä epätodennäköisen mahdollisuuden tuntua kerrontaan. Unenomaisen, uneksiva tai haaveileva kerronta olivat kutsuja lukijalle: ne pyrkivät kiinnittämään toisen muistot itsestä paikkoihin, jossa yhteisen ajan muistelu oli mahdollista. Unenomaisen kerronta tarjosi mahdollisuuden liikkua ajassa ja paikassa sekä palata rakkaitten luo, nostalgiaan tai tulevaan, jolloin kaikki oli tai olisi hyvin. Käytän transgressiivisesta kerronnasta tässä myös käsitettä unenomaisen kerronta, joka on yksi transgressiivisen kerronnan muoto.

Sodan alkuvaiheessa suomalaiset joukot etenivät nopeasti ja rintamalinjat poimuuntuivat vanhojen rajojen tuntumaan ja yli. Nopea eteneminen edellytti

yksittäisiltä sotilailta valmiutta toimia tarvittaessa pitkiäkin aikoja ilman kunnonlepoa ja unta. Sodan alku ja loppu olivatkin monin tavoin levotonta aikaa. Sotatoiminta oli vilkasta ja kuoleman läheisyys sävytti väsymyksestä turhaneiden miesten mielenmaisemaa. Tällä oli vaikutusta sodan alkuvaiheessa lähetettyjen kirjeiden sisältöön. Väsymys kirjoittautuu kirjeisiin kokemuksena ajan nopeasta kulusta sekä toiveina sodan nopeasta päättymisestä. Sodan edessä ja armeijoiden kaivautuessa juoksuhautoihin asemasotaan, väsymyksen merkitys muuttuu. Aikaisemmin fyysisenä ja pelon kautta kouriintuntuvana unen puutteena kirjoitettu väsymys alkaa saada piirteensä turhautumisesta, sotaväsymyksestä. Väsymyksestä tulee olosuhteiden painolasti: rutiinien ja paikallaan olon näivettämät tekstit kertovat puhdetöiden ja merkityksettömältä tuntuvien askartelujen aiheuttamasta puutumuksesta sotilaalliseen elämiseen ja olemiseen.

Kerrontaa väsymyksestä, unesta ja unien merkityksistä lähestyn siis laajemmin sodan kulun kontekstissa. Erityisesti väsymys ruumiillisena kokemuksena tulee ymmärrettäväksi tässä yhteydessä, vaikka henkensä kaupalla valvovan ihmisen kokemukseen eläytyminen lienee sitä kokemattomalta lähes mahdotonta. Silti kirjoittaen tuotetut merkitykset väsymyksen kokemuksesta tekevät siitä kulttuurintutkijalle mahdollisen tutkimuskohteen. Lähdän liikkeelle ajatuksesta, että on olemassa erilaisiksi tulkittuja väsymyksen tiloja, joista miehet kirjeissään kertovat ja rakentavat niille erilaisia merkityksiä. Väsymyksen käsitteellinen sukulainen on nukkuminen konkreettisenä fyysisenä toimintana. Luvun toinen lähtökohta on unissa ja uneksimisessa, jotka toki liittyvät ajoittain konkreettiseen nukkumiseen, mutta tässä myös erityiseen unenomaisuutta hyväkseen käyttävään kerrontaan ja omien mielikuvien ja toiveiden reflektioon. Esimerkiksi sanoessaan nähneensä unta toisesta, ei ihminen välttämättä tarkoita pelkästään toisen tulemistä uniin, vaan myös halusta kertoa toisen läsnäolosta omissa ajatuksissa tai toiseen ihmiseen kohdistuvien tunteiden erityislaatuisuudesta.

Uneksiminen on myös ajallisen kokemuksen kannalta mielenkiintoinen ilmiö. Uneksija liikkuu menneen ja tulevan horisonteissa. Ihminen voi uneksia menneestä ja yrittää jälkeensä palauttaa muististaan, kokemuksiensa kätkeistä, jotain aktiivisen ajattelun kohteeksi. *"Silloinkin ensimmäisenä yönä olin ensin olevinani nukkumassa täällä ja näkevinäni vain unta että sinä rakas suutelit minua, mutta kun tunsin että se ei olekaan unta, puristin sinut rintaani vasten lujasti ettei vain tuo ihana uni keskeytyisi [- -]. Ja kun huomasin sinun olevan siinä ihan varmasti rupesi tuo kaivannut ja rakastanut sydän lyömään kuin olisi se tahtonut hypellä kuin jokin pikkulintu riemuissaan."* (Olavi 22.12.1943.) Kirjeissä menneiden aikojen muisteluun ja unikerrontaan liittyy vahva nostalginen piirre: unessa ja menneisyudessa asiat ovat hyvin. Toisaalta uneksimiseen voi liittyä toive tai pelko. Toiveena siitä voinee puhua silloin, kun mielikuvaan liittyy positiivinen vire, ja ajattelu suuntautuu tulevaan. Näin unikerronta myös kiinnittää kertojan aikaan ja tuottaa identiteetin kannalta tärkeitä tulkintoja arvokkaaksi koetuista asioista sekä käsityksen omasta pysyvyydestä. Pelko puolestaan kiinnittyy mahdolliseen ratkaisuun odottavaan tilanteeseen, jo mahdollisesti tapahtuneeseen ikävään asiaan tai onnettomuuden kohtaamiseen. Kirjeissä unenomainen ja uni-

kerronta liittyvät useammin positiivisiin asioihin ja tunteisiin, vaikka unitutkimuksen mukaan negatiiviset tunnekokemukset ovat unissa yleisempiä (ks. myös Hobson 2004, 112; Kaivola-Bergenhøj 2010, 37, 102; Virtanen 1977, 95; Virtanen 1980, 61). Evoluutiobiologisesta näkökulmasta tarkasteltuna tiheimmin toistuvat negatiiviset unet voi tulkita jopa keskeiseksi keinoksi varautua epämiellyttäviin tilanteisiin tulevaisuudessa (ks. Revonsuo 2000). Negatiivisten unien kertomatta jättämiseen pätee tässä kertomiseen liittyvä itesesensuuri, joka johti kirjeissä jossain määrin ikävien asioiden karttamiseen. Positiivinen meitä koskeva kerronta ajateltiin varmaankin tehokkaammaksi keinoksi vaikuttaa kirjoittamalla toisen tunteisiin ja ajatuksiin itsestä. Unenomaisuutta hyväkseen käyttävässä kerronnassa ei haluttu rakentaa muistelun ja kuvitteellisten kohtaamisten paikkoja negatiivisille merkityksille.

Uniin liittyvä kulttuuri kutoo ajan ja unen välille tiiviin verkon, johon uneksija ja unista kertoja kiinnittyy. Aika ja paikka rakentuvat unikerronnassa uniin liittyvien käsitysten perustalle. Esimerkiksi unien ymmärtäminen tulevaisuuden ennustamisena on ympäri maailman tunnettu käsitys. ”Tässä viime viikolla yhtenä yönä Kopolan Martsu oli antavinaan minulle 220 mk paperirahaa ja kun sanoin hänelle että miksi sinä ne minulle annoit, niin se sanoi aamulla että se tietää jotakin huolia. Ja niin se kävi että Martsu toi sen kirjeen jossa tiesin sinun olevan sairas. [- -] Että on niistä unistakin merkkiä.” (Olavi ”Pitkäperjantai” 1943.) Näin unet vapauttavat loogisuuden kahleista ja mahdollistavat ruumiillisuuden asettamien rajojen rikkomisen. Valvetilan reunaehtoja pakenevasta tilasta kumpuaa uneen liitetty transgressiivinen olemus, jolle on löydettävissä myös neurologiset perusteensa (ks. tarkemmin Hobson 2004). Esimerkiksi pohjoisten kansojen shamaaniperinteessä ajatus unessa tai transsissa henkien luo käyvästä neuvoja hakevasta tietäjästä on tuttu myös Kalevalasta (ks. Siikala 1992, 221; 236, passim; Pentikäinen 1989, 221, 226–227, 264; Talve 1990, 259). Papua-Uudessa-Guineassa puolestaan on uskottu unessa irrottautuvaan sie luun, joka kertoo rinnakkaisen todellisuuden tapahtumista unta näkeväälle persoonalle, joka puolestaan voi palauttaa niitä jälkikäteen mieleensä kertoakseen toisille (Herdt 1992, 56–59, 61).

Kumpaa sitten pidetään tärkeämpänä: unta vai valvetilaa? Kaiken kaikkiaan käsitykset unen tai valvetilan ensisijaisuudesta tai toissijaisuudesta juontuvat kulttuurin metafysiikasta, eli käsityksistä todellisuuden luonteesta. Todellisuus itsekin on kulttuurisesti konstruoituva käsite, jonka monikerroksisuus tai yksiulotteisuus on ymmärrettävissä kulttuurissa jaettujen uskomusten kautta. Joillekin kulttuureille unet ja niiden tapahtumat ovat aitoja ilmiöitä, joiden vuorovaikutus valvetilan kanssa otetaan hyvin vakavasti. Esimerkiksi unissa nähdyt asiat tulkitaan konkreettisesti valvetilaan vaikuttaviksi tapahtumiksi tai tulevaisuuden valvetilojen aiheuttamiksi. (Tedlock 1992b; Basso 1992.) Ei olekaan ihme, että unen erilaisuus valvetilaan nähden on herättänyt kuvitelmia ja mytologioita mahdollisuuksista uhmata inhimillisen olemisen rajoja ja liikkuu todellisuuden eri kerrostumissa reaalisesta myyttiseen. Omasta ruumiista irtautumisen kokemus tai kaukana olevan läsnäolon kokemus unessa toimivat pe-

rustana osalle unikerrontaa, erityisesti transgressiivisuutta hyväkseen käyttävälle unenomaiselle narratiiviselle resurssille.

Unet ja uneksiminen ovat siis luontevia tapoja käsitteellistää mahdottomalta tuntuvan eron kuromista umpeen tai päinvastoin. Kertomalla nähneensä unta toisesta kerrotaan myös, että toinen on itselle tärkeä (Virtanen 1974, 38). Kirjallisena keinona unessa toisen luo palaava hahmo on tehokas. Unessa toisistaan erillään olevat kykenevät lähentymään toisiaan ikään kuin ruumiistaan irronneina henkinä, jolloin myös kuolleiden esi-isien kohtaaminen voi olla mahdollista. Toisaalta seksuaalinen uni voi olla lähempänä fyysistä kokemusta kuin kahden ”hengen” hipaisua muistuttavat kohtaamiset. Miesten kirjeissä unikerronta hyödyntää tätä transgressiivisen olemisen ajatusta. Näin kirjeiden unikerronnassa nivELYTYVÄT toisiinsa narratiivinen resurssi, uneen liitetyt uskomukset ja toisaalta sotatilan vuoksi erossa olleiden toiveet, halut ja pelot. Unenomaiseen kerrontaan liittyvän johdonmukaisuuden ja selkeän diskursiivisen merkitysrakenteen vuoksi ajattelen, että kyseessä on narratiivinen resurssi. Tämän luvun myötä pyrin vastamaan myös siihen, miksi transgressiivinen unikerronta oli luonteva narratiivinen resurssi kirjeiden välityksellä ylläpidetyissä sosiaalisissa suhteissa.

Tässä luvussa keskitytään kulttuurintutkijalle ainoana avoinna olevaan mahdollisuuteen tutkia unia, eli niitä koskevaan ja unenomaisuutta hyväksi käyttävään kerrontaan. En ajattele unien tai unenomaisen kerronnan paljastavan unia sellaisina, kuin ne on koettu (vrt. Jung 1998, 166, 180). Psykologian professori Alan J. Hobson (2004, 173) teroittaaakin eroa koetun ja kerrotun välillä, koska ”kertomukset kirjataan väistämättä valvetilassa ja ne perustuvat täysin kieleen, kun taas itse unet koetaan pikeminkin elokuvien tapaan” (ks. myös Tedlock 1992a, 9). Koettua saati kerrottua unta ei pysty ymmärtämään ilman kulttuurisen ja sosiaalisen taustan tuntemusta, eikä toisista kulttuureista tuttuja tulkintoja ja symboleja pysty samaistamaan keskenään. Kun kertoja käyttää uniin liittyvää narratiivista resurssia, hän on jo liukunut unikokemuksesta kulttuurisen kerronnan konventioiden piiriin, mikä saa olemukseltaan hyvinkin sekavan unen kuulostamaan samaa kulttuuria edustavasta kuulijasta tai lukijasta ymmärrettävältä tarinalta (Virtanen 1980, 66; Siikala 1992, 251). Kerrontatilanteet ja näin kerronnassa rakentuvat merkitykset puolestaan vaihtelevat tunnelmaltaan uskoutuvasta kyselevään, selitystä etsivään tai viihdyttävään. Ihmisten unien kerrontaa ohjaavat samat periaatteet, kuin minkä tahansa kertomisen arvoiseksi koetun asian kerrontaa. Sitä ohjaavat yhteiset symbolit ja tulkintamallit, joita yksilö soveltaa omien unikokemustensa kerrontaan. (Kaivola-Bergehøj 2010, 10–11, 29; Tedlock 1992; Virtanen 1980, 56–58.)

Kulttuuristen resurssien käyttö unikerronnassa tuottaa yksilölliselle kokemukselle yhteisesti ymmärrettävän muodon, joka on siis kulttuurin tuote. Toisaalta joku näkee unet, ja näin ollen unista kertominen on myös yksilön omien kokemusten ja persoonan esittämistä tarjolla olevin keinoin (ks. myös Virtanen 1980, 55). Unikerronta on osa identiteetin rakentamista silloin, kun ihminen kertoo omista ajatuksistaan unikerronnan keinoin – olkoonpa unikerronnan taustalla oikea uni tai ei. Sillä, onko kertoja kyseistä unta ”oikeasti”

nähty, ei periaatteessa ole väliä. Oleellisempaa on se, että haluttu asia on kerrottu, olkoon se sitten unenomaista tai uniin viittaavaa kerrontaa. Esimerkiksi tässä käytetyn aineiston puitteissa ei ole mahdollisuutta saati tarpeellista ottaa kantaa, minkälaisia kerronnan taustalla olleet unet ovat ”oikeasti” olleet.

Näkökulmani on siis antropologien ja folkloristien tavoin sosiokulttuurinen ja painottuu kommunikaatioon ja kerronnassa annettuihin merkityksiin ja uneen kulttuurisena konstruktiona (ks. Kaivola-Bergehøj 2010, 27–28; Tedlock 1992). Oleellista on se, että uneksi koettu tai tulkittu asia nousee kerronnan keskiöön, eikä mitä uni oikeasti on, tai mikä neurologisesti perusteltavissa oleva funktio sillä on ihmisen elämässä. En siis tarkastele unta ja uneksintaa erityisenä mielensisäisenä kokemuksena, joka johtuu vain elintärkeiden toimintojen ylläpitävien aivon osien toiminnasta ja muiden osien yrityksestä luoda järkeä näiden sattumanvaraisten unikokemusten perustalle (Hobson & McCarley 1977), enkä aivojen keinona poistaa turhaa informaatiota ja luoda uusia yhteyksiä aikaisemman tiedon perustalle (Crick & Mitchison 1983) tai evoluution myötä kehittyneenä keinona valmistautua ikäviin tapahtumiin (Revonsuo 2000). En myöskään katso hedelmälliseksi tässä yhteydessä psykoanalyttisen koulukunnan isän Sigmund Freudin (ks. esim. 2010 [1900]) ajatusta, että unet voivat paljastaa kerrottuna ja oikein tulkittuna jotain oleellista esimerkiksi yksilön piilotaunnasta, (seksuaalisista) haluista tai persoonasta. (Ks. myös Hobson 2004; Virtanen 1980, 62). Toisaalta kulttuurintutkija joutuu ymmärtämisen lisäksi tekemään myös tulkintoja, koska kiinnittyy (unen)tulkinnan perinteeseen löytäessään kerronnasta sekä selkeästi tiedostettuja tarkoituksia että unen kertojalle itselleen ehkä tiedostamattomaksi jääneitä kulttuurisia juonia, konventioita ja merkityksiä kerronnan ja diskurssien tasolla.

Väsytymisen ja turhautumisen merkityksiä

Pääsin viime yönä tänne takalinjoille lepäämään ja kyllä uni on maistunut. Kieltämättä, raskasta on tämä sota, joutuu niin paljon valvomaan. (Juhani 12.7.1941.)

Unen puute ja väsymys ovat tutkimuksen kirjeissä ajallisesti erityisesti sodan alkuun ja loppuun kuuluvia kokemuksia (ks. myös Pipping 1978, 32, 37). Fyysisenä kokemuksena väsymystä lisäsi erityisesti Juhani osalta myös ajoittainen ravinnon heikko saanti, mikä johtui osittain nopean etenemisen aiheuttamista katkoksista huoltoyhteyksissä (ks. myös Pranttila 2006, 16). Väsymyskerronta ilmeni fyysisen kokemuksen lisäksi myös turhautumisena esimerkiksi pakkojen ja rajoitusten säätelössä sotilaselämässä. Turhautumien nouse esiin yleensä enemmän tai vähemmän hienovaraisena vihjailuna ja katkelmina, jotka saavat täyden merkityksensä suhteessa kokonaistilanteeseen. Tämä alaluku käsittelee väsymyksen ja turhautumisen fyysisiä merkityksiä kirjeiden kerronnassa.

Kirjeissä fyysisen väsymyksen merkitykset rakentuvat ymmärrettävästi suhteessa toimintaan. Väsymys ei näy sodan alussa turhautumisena tai ikävyytymisenä, vaan siihen liittyy urakoimisen maku. Raskaasta työstä väsyminen oli tavoiteltava asia työntekoa arvostavassa agraarikulttuurissa. Väsymys on sodan alkuvaiheen kirjeissä tekemisen merkki ja iloinen asia, melkein palkinto. Tämä

kuvastaa omalta osaltaan jatkosodan alun roimaa paraatimarssi-ilmapiiriä ja mielikuvissa orastellutta toivetta sodan nopeasta loppumisesta (ks. Kuusi 2000, 353). Ajateltiin, että kun urakka olisi nopeasti ohi, miehet palaisivat taas kotiin ja tavallisen elämän pariin. Seuraavissa kirjekatkelmissa Juhani kuvailee sodan kokemustaan sodan etenemisvaiheen kiireissä.

Kuule Marjatta nyt on Juhani niin väsyksissä, että ei tahdo silmät auki kestää. Nukkumisesta ei tule mitään, yritän tässä saada kokoon jonkinlaista preiviä kun sattumalta ei ole muuta hommaa. Istun kuopassa, jonka viime yönä epätoivon vimmallalla kaivoin katkenneiden puunrunkojen väliin kiviseen mäkeen. Nyt on hiekkaa ihon ja alusvaatteiden välissä ainakin yksi kuorma ja lisää tuntuu vaan niskaan varisevan. Onhan sitä kaikenlaisia vastuksia kranaattien ja ryssien lisäksi, mutta ei auta surra 'päin ryssää vain, se on tahtomme ain'. Saa nähdä milloin tämä päättyy, olisi ihana nautinto saada nukkua sängyssä, sisällä rakennuksessa ja eikä aina korvissa jyhlisis ja viheltäis. (Juhani 2.8.1941.)

Seuraava lainaus on kirjeestä, jonka alussa Juhani on kertonut, ettei ole nukkunut neljään päivään.

Meillä oli tavallisen kovat tappelut käynnissä 9 vrk:ta. Ryssä puolustautui epätoivon vimmallalla, mutta jos olivat ryssät sisukkaita niin oli sitä meikäläisilläkin. Kallista maata, kukaan ei pysty laskemaan mitä nämä tulevat maksamaan. Menoa se oli kovassa luotisateessa palavien metsien halki. Ei ollut aikaa pysähtyä nuolemaan pieniä naarmuja. Sain itsekin pari pientä reikää kypäliini granaatin sirpaleista, mutta vasta kaksi päivää sen jälkeen katsoin minkälaiset merkit ne jättivät. Kaikeksi onneksi eivät sirut olleet kuin hyvin pieniä ja eivät menneet kuin nahan alle, jossa ovat vieläkin sotamuistona. Nyt olemme taas muutamia tunteja huilailleet ja ehken taas yritämme. [- -] Majailemme tämän päivän eräässä heinäladossa, josta ryssät ovat vieneet osan seiniiä ja lattiaa mennessään. Iloinen nuotio palaa lepattaa keskellä latoa ja saikka kiehuu jo niin houkuttelevan näköisenä pakissa. Et voi kuvitellakaan miten hyvää saikkaa y.m. soppia keitämme. Tuuli puhaltaa ladon avonaisista seinistä ja nostattaa ruumenia y.m. roskaa ilmaan. Osa tästä ihanuudesta laskeutuu suoraan pakkeihin ja takuulla tulee hyvin terveellinen ja vitamiinipitoinen juoma. Hyvä tuntuu olevan vaikutus, piti kesken kirjoituksen maistaa sitä. (Juhani 5.8.1941.)

Väsymyksestä kirjoittamisen merkitys ei kuitenkaan tule ymmärrettäväksi vain tekemisen seurauksena. Huomion täytyy kiinnittyä siihen, minkälaisesta tekemisestä väsymys on seurausta. Väsymyksestä kertominen on Juhani edellä siteeratussa kirjeessä seuraus velvollisuuden täyttämisestä. Lepohetkenä Juhani kirjoittaa sodan keskellä kuopassa: "jonka viime yönä epätoivon vimmallalla kaivoin katkenneiden puunrunkojen väliin kiviseen mäkeen" (Juhani 2.8.1941). Väsymys on hankittu sotilaan hyveiden mukaisesti, kuoleman pelko vieruskaverina, "epätoivon vimmallalla" ja kaivamalla kivistä mäkeä. Miten tämä vaikutti miesten väsymyksen kokemukseen? Sotilas väsyvä velvollisuuden määrittämien urotöiden seurauksena, ei minkä tahansa tavallisen päivän kulusta. Konkreettisenä kokemuksena väsymyksen on täytynyt olla fyysiseen työhönkin tottuneelle ihmiselle rankka ja siitä kertominen toimii indikaattorina omasta panoksesta isänmaan hyväksi. Tämä ilmenee myös sotaväsymyksen kuvauksissa turhautumisena, kuten myöhemmin tulemme huomaamaan.

Väsymyksen kertomisen monimerkityksisyys tulee esiin myös niiden asioiden yhteydessä, joissa se ilmaistaan. Sotaa ei käydä vain vihollista, kranaatteja tai olemisen epämiellyttäväksi tekeviä olosuhteita vastaan, vaan myös oman itsen kanssa. Kysymys kuuluu: riittävätkö omat voimat? Oman fyysisyyden halveksuntaa ilmenee esimerkiksi kranaatin sirpaleista haavoittumisesta kerrot-

taessa: *"vasta kaksi päivää sen jälkeen katsoin minkälaiset merkit ne jättivät"* (Juhani 5.8.1941). Jaksamisen ja henkisen kantin kestämissä alleviivaaminen ovat väsymykselle vastakkaisia puolia. Väsymyksestä suoraan kertominen olisikin kirjesuuren ja suomalaisen sotilaan kestävyttä korostavassa diskursiivisessa ympäristössä ollut vaikeaa. Tosin jatkosodan alussa postisuuren tekemisissä tarkastuksissa ilmeni rivimiesten keskuudessa jonkin verran sotaväsymyksen ja nälän aiheuttamaa *"purnausmielialaa"* (Pranttila 2006, 105–109). Kirjeiden kerroksissa identiteettiä kerrotaan näkyväksi oman toiminnan ja kokemuksen kautta. Tulkinnoissa näkyvät sota-ajan ihanteet ja niiden negatiiviset, sekä itsen asettuminen näiden muodostamiin merkitysverkostoihin. Kaikenlaisten vastusten voittamisen ohella väsymys on yksi keskeinen vastus, joka johtuu olosuhteista sekä itsestä. Kertomalla väsymyksestä kokemuksena kirjoittajan on mahdollista tehdä lukijalle näkyväksi oma sisäinen suhteensa sotaan. Juhaniin arvomaailma ja käsitys sodan luonteesta sodan alkuvaiheessa ovat propagandan ja sota-aikana yleisen isänmaallisuuden ihanteen mukaisia: *"päin ryssä vain, se on tahtomme ain"* (Juhani 2.8.1941). Tämän lisäksi voi Juhaniin tekstistä tunnistaa myös hienoisesti ironisen ja humoristisen sävyn.

Isänmaallisen fraseologian voi tulkita Hanna Kuusen (2000, 352) tavoin myös itsen ja toisten jaksamista varmistavaksi keinoksi (ks. myös Fussel 1989, 145). Ylevä teksti ja kansallisen projektin läsnäolo tekstissä ilmaisevat erityisesti Juhaniin kirjeissä välittyvän tavan pyrkiä selittämään omia koettelemuksia itseä suurempien syiden avulla, ja luomaan näin jokin jaksamista ylläpitävä mielekäs tulkintakehys. Jaksamista edesauttoi, mikäli kykeni uskomaan sodan olevan tärkeä ja välttämätön Suomen tulevaisuuden kannalta. Kerronnan ylevän retoriikan voi ajatella ilmaisevan myös yritystä vieraannuttaa itsensä ja kirjeen vastaanottajan sodan todellisista tapahtumista.

Kuten kirjallisuudessa on usein toistettu, ei jatkosotaan edes sodan alkuvaiheessa lähdetty samassa mittakaavassa yksimielisenä kansana kuin talvisotaan (ks. esim. Tepora 2011, 262–263). Sodan alun tunnelmia voinee kuvata toiveikkaiksi, koska yleisesti uskottiin sodan loppuvan melko pian. Moni ajatteli pääsevänsä kotiin leikkaamaan viljat pelloilta. Vaikka miehet kirjoittivat runsaasti ja vaivoista välittämättä rakastetuilleen, näkyy sodan alun kiivas taistelu-toiminta Olavin kohdalla myös kirjeiden korvautumisena jossain määrin kortteina, joiden tärkeimpänä viestinä on hengissä olemisen raportointi: *"Älä ole huolissasi, kai tämä homma pian loppuu ja pääsen taas kotiin"* (Olavi 15.7.1941).

Toiveikkaus sodan nopeasta loppumisesta tai sodan merkityksen ratkaisevan luonteen korostaminen eivät välttämättä kohottaneet uhrimieltä tai saaneet yksilötasolla taistelijoita kokemaan tilannetta niin tärkeäksi, että sotaa edeltävä elämä olisi unohtunut isänmaan puolesta tehtävien uhrausten edestä. Väsymyksen ja unenpuutteen tiedetään vaikuttavan ihmiseen negatiivisesti. Kunnollisten ja riittävän pitkien unien estyminen jo muutaman yön aikana vaikuttaa heikentävästi kognitiivista ponnistelua vaativaan suoriutumiseen sekä tunne-elämän säätelymekanismeihin. Riittävän pitkään jatkunut nukkumattomuus heikentää myös fyysisesti ja on lopulta hengenvaarallista. Ihminen on

tosin sopeutuva ja pystyy kovien paineiden alla pusertamaan irti itsestään paljonkin huolimatta unen puutteesta. (Hobson 2004, 100–109.)

Konkreettinen fyysinen väsymys sodan alussa näkyy myös Olavin kirjeissä, mutta hänen kirjeidensä pessimistinen ja väsynyt sävy ei muodostu isänmaallisen ideologian ympärille, vaan hakee kiinnityspisteensä konkreettisista toiveista päästä pois sodan kurimuksesta. Väsymys on turhautumista säänneltyyn elämään ja läheisten poissaolon aiheuttamaan ikävään, jatkuvaan varuillaan oloon ja epävarmuuden aiheuttamaan tuskastumiseen. Taistelujen epämieluisimmista kokemuksista ja nähdyistä asioista ei kuitenkaan suoraan haluttu tai pystytty kertomaan kotiväelle. Kirjesensuurin merkitys sodan alkuvaiheessa otettiin vahvemmin huomioon, kun sota ei ollut vielä arkipäiväistynyt, eikä tiedetty, että sensuuri oli lopulta melko vähäistä jo pelkästään kirjeiden valtavan lähetysmäärän vuoksi. Toisaalta omien tunteiden sensuuri oli voimakasta, mikä näkyy Olavin (19.7.1941) rintamakaverin kotiin viemässä kirjeessä: *”Mutta rakkaani sinun täytyy lukea loput rivien välistä, johon tahdon kätkeä hyvin paljon jota en voi kirjoittaa muuten.”* Olavin kirjeen teksteissä kokemus sodan alusta ja siihen liittyvistä ilmiöistä kirjoittuvat erityisen raskaina ja pessimistisinä. Yritykset järjestää itsensä pois rintamalta eivät kumartele yleisen edun tai ihanteellisen sotilaan kuvalle, mistä kertoo myös Olavin loma-anomusta varten hankkima todistusväarennös, jossa oma viljelty maa-ala oli muutettu kolmesta hehtaarista kymmeneen (Olavi 30.6.1942). Olavi pyysi Annelia selvittämään ja tiedustelemaan *”kyliltä”*, millä perusteella miehiä on päästetty lomille tai kokonaan pois palveluksesta. *”Ja minulla ei ollut mitään pätevää syytä [saada lomaa]. Nyt turvaudun sinun apuusi. Jos olisi mahdollista jostakin saada jonkunlainen todistus loman saamista varten, jos ei saa pätevämpää niin edes viljelyspäällikön todistus, tai joku sellainen josta ilmenee ettei meillä ole muita miehiä. Kunhan nyt kyselet tätä asiaa ja koita keksiä jos löydät jonkun syyn. Laita ne sitten pian tänne, niin jos hyvinkin onnistuisi.”* (Olavi 19.7.1941.)

Epäonnistuneiden lomansaantiyritysten jälkeen turhautuminen ajaa turvautumaan Anneliin. Usko ja luottamus läheisen mahdollisuuteen järjestää poispääsyt kuvastavat olosuhteiden väsyttämän ihmisen takertumista vähäisiin tarjolla olleisiin oljenkorsiin. Loma on rauhanajasta muistuttavana tilana ja kotiin liittyvänä mielikuvana sodan merkitysten vastakohta. Lomasta kertominen ja kirjoittaminen ovat näin vastakohdan kautta kertomista turhautumisesta ja väsymyksestä sekä sotaan uupumisesta. Kirjoittaminen ja kirjeiden lukeminen pystyi viemään pois kuoleman läheisyyteen liittyvistä peloista ja väsymyksestä. Edellä olevissa Olavin kirjekatkelmissa on huomionarvoista myös se, että ne on lähetetty rintamalta kotiin muiden sotilaiden mukana. Niiden sisältöön eivät ole vaikuttaneet ainakaan yhtä vahvasti ajatukset sensuurin valvovasta silmästä kuin kenttäpostin mukana kulkeneissa kirjeissä. Kenties tämä kirjeiden todellisesti yksityisempi luonne ja tietoisuus siitä saavat aikaan sen, että ne ovat avoimemmin hankauksissa sota-ajan uhrautumista korostavan diskurssin kanssa.

Annelin rintamalle järjestämät todistukset eivät tuottaneet haluttuja tuloksia, koska ne olivat epävirallisia, eikä Olavin pääelinkeino sodan alkaessa ollut oman tilan viljely.

Todistusten hankkiminen ja niiden kuviteltu merkitys loman saannissa tuottivat kuitenkin kokemuksen mahdollisuuksista vaikuttaa omaan elämään. Tosin sodan kuluessa siviilipuolen todistusten voima osoittautui lähes merkityksettömäksi, eikä Olavikaan sodan alun jälkeen pyrkinyt niitä Annelin kautta juuri saamaan. Olavin rykmentille annetussa päiväkäskyssä 16.6.1942 ilmoitettiin, että kotirintaman työvoimalautakunnilta hankitut todistukset eivät enää jatkossa kelvanneet lomansaantiperusteeksi. Varsinkin kun niitten ”puollot olivat tarpeettoman hälyttäviä ja epäasiallisia” (III/JR 49 päiväkäskyt 14/42). Epävirallisten todistusten merkitys kirjeissä kertoo kuitenkin uskosta mahdollisuuden vaikuttaa asiakirjojen avulla byrokraattiseen sotakoneistoon. Vaikutusyritykset kertovat omalta osaltaan sodan tilanteiden kehittymisen ja sotakoneiston toiminnan jääneen melko vieraiksi tavalliselle rivimiehelle. Vaikka yksittäisen miehen näkökulmasta toiminta saattoi omalla lohkolla olla vähäistä, ei se todellisuudessa kuvastanut vielä heinäkuussa 1941 sodan kokonaistilannetta.

Hyvin pian Olavin kirjeissä alkaa esiintyä yhä enemmän kohtalon uskoon liittyviä merkityksiä ja voimattomuutta vaikuttaa omiin asioihinsa. Sotilaana olemisen tuottaa sodan alun jälkeen kokemuksen itsestä koneiston osana, jonka olemisen ehdot määräytyvät suurelta osin itsen ulkopuolelta. Viime kädessä kaiken ajateltiin olevan ”*Herran huomassa*”, mikä kuvastaa myös jatkosodan kristillisyydestä retoriikkaansa omaksunutta yleistä tulkintaa sodasta Jumalan antamaksi koettelemukseksi (Soikkanen 1990, 215).

[T]oisinaan tuntuu siltä, että ne eivät anna lomaa, mutta toisinaan taas kapinoin mielessäni, että on väärin, jos tällä todistuksella ei saa lomaa. On täällä moni anonut lomaa todistuksenkin perusteella ja ei ole saanut, en tiedä mitä heillä on ollut todistuksena. Mutta jättäkäämme tämä asia Herran huomaaan [- -] Hän se kuitenkin ratkaisee jos kohta välikäsiensä kautta ja tyytykäämme myös Hänen päätökseensä rakkaani. Toivon kuten sinäkin [- -] hartaasti, että Herramme olisi meille armollinen. (Olavi 29.7.1941.)

Jatkan nyt tätä kun en saanut tätä eilen lähtemään. Minä kysyin sitä lomaa illalla Komppaniin päälliköltä, ja hän sanoi että olisi ehkä parempaa kun jättäisi sen loman anomisen jonkun viikon edes, niin olisi ehkä parempi mahdollisuus saada se loma [- -]hän arveli, että nyt meni hyvä paperi hukkaan. Niin, rakas minä koitan saada sen loman niin pian kuin vain siihen tilaisuus tarjoutuu, joten älkäämme olko ihan toivottomia, kyllä kaikki vielä kääntyy hyväksi. (Olavi 30.7.1941.)

Täältä pääsi jo miehiä osa pois ja toisia pääsee aivan lähiaikoina. Sellaisia vanhoja miehiä ja maanviljelijöitä. Kuten esim. Kaarlo Pitkänen. Häntä on anottu kotiinsa sen alueneuvojan kautta ja maatalous ja puolustusministeriö ovat vapauttaneet. Minulla ei kai ole sellaista mahdollisuutta, mutta voittehan joskus sivumennen sellaista kysyä. Mutta jos ne rupeavat sieltä päin hommaamaan miehiä pois, niin koita saada jonkun syyn nojalla pois minutkin. Kunhan nyt kuunnellaan. Jos minä pääsen lomalle, niin silloin puhutaan tarkemmin ja sitä minä toivon jos mitä. (Olavi 30.7.1941.)

[Saattavat] sanoa, että on kovin vähän viljelty pinta-ala. Niin esittäkää että eikö sitä sitten tarvitse edes yhden työkuuntoisen miehen kylässä auttamassa toisiakin sadonkorjuussa ja koitat sitten saada häneltä omalta kylältä puollon. (Olavi 30.7.1941.)

Vaikka loma ja parhaassa tapauksessa jopa rintamalta pois pääsy edustivatkin yksityistä toivetta yksityisessä tilassa, ovat kirjeen sotilaana olemista ja moraalia käsittelevät merkitykset suhteessa vallinneeseen diskurssiin. Perusteet omalle toiminnalle pyritään löytämään yhteisestä hyvästä, koko yhteisön eteen tehtä-

västä työstä, jossa yksi työkuuntainen mies tarvitaan uhrautumaan yhteisen hyvän eteen. Retoriikka on opittua ja tiedostettua ja siitä ammentaan ja sitä hyväksii käyttäen yksityinen halu saa ilmauksensa. Toistuvaa halua päästä pois rintamalta kertoo Olavin kirjeissä kahteen suuntaan vetävien vaikuttimien merkityksistä. Edes yksityisimmässä kerronnan sfäärissä ei omien toiveiden ja halujen sanoittaminen puhtaasti henkilökohtaisesta näkökulmasta käsin onnistu luontevasti – ainakaan omia tarpeita korostava retoriikka ei olisi toiminut perusteena loma-anomuksessa. Yleisen edun etiikka ja omien tarpeiden tukahduttaminen tulevat väkisin esiin loman saannin ansaitsemista perustelevissa merkityksissä. Olavin kohdalla tämä vallitsevan diskurssin ja omien tarpeiden ristiriita näkyy erityisen selvästi. Väsymisen kerronnassa henkilökohtaisten tarpeiden ja toiveiden merkitys sekä kohtalonomaisuus saavat kuitenkin yhä enemmän ilmaisuvoimaa yrityksissä jaksaa alkaneen sodan koettelemukset.

Sotaan elimellisesti liittyvänä koettelemuksena voidaan nähdä myös pysähtyneisyys, kun toiminta on jostain syystä lakannut. Odottaminen on sotilaan ajan kokemisen perusmuoto. Sotilas odottaa sodan loppumista, vartiovuoron loppumista, tietojen saamista kotioloista, uutisia sodasta, tietoa loma-anomuksen hyväksymisestä, ruokaa, liikkeelle lähtöä, ylilentäviä pommikoneita ja niiden palaamista ja niin edelleen, elämän jatkumista. (Ks. myös Fussell 1989, 75.) Odottamiseen liittyi sodassa myös epävarmuus, koska seuraava siirtomissa tahansa asiassa aktualisoitui vasta käskyn kuuluessa. Oma oleminen ja elämästä päättäminen rajautuivat odotuksen kehiin, jotka kaartuivat etäämpänä ja lähempänä olevien odotettavien asioiden ympärille. Turhautuminen oli yleistä epämääräisyyksien ja vaikeasti ennustettavan tulevaisuuden vuoksi. Asemasodan merkityksen kyseenalaistaminen tulee tätä kautta helposti ymmärrettäväksi. Mitä pidemmäksi odottaminen käy, sitä vaikeampi se on kestää. Odottaessa pelko saa helposti vallan, kun on aikaa pohtia kaikki mahdolliset näkökulmat tulevasta. Odotuksen ja turhautumisen ristisiitosta voitiin pakoilla nukumalla ja kirjoittamalla, tappamalla aikaa.

Heräsin aikaiseen aamulla (mainittava tapaus minun nykyisessä elämän juoksussani, sillä nukun aina hyvin myöhään) ja aloin heti paikalla lähestyä Sinua, vain päivä määrän sain paperiin (nukuin nimittäin uudelleen). Näin ennen ensimmäistä ylösnousua unta, että olin lomalla ja tietysti yhdessä pidimme hauskaa, josta taisivat nauttia ylen rakkaat naapuritkin. Tulipa päivästä ilta ja sen jälkeen hirveä yö, pimeä se oli, kun katsoin sitä budoaarisi ikkunasta. – Voi rakas muijakeeni kuinka hyvänä Sinä piditkään minua ihan koko yön, mutta sitten Sinun täytyikin nousta jo askareillesi, samalla heräsin itekin – täällä murjussa. Ihmettelin, että mitenkäs nyt täällä olen, vaikka juuri olin siellä buduaarissasi, mutta sitten se leikkasi, unta se olikin. [- -] Vielä teki mieleni palata sinne ja niin minä taas nukuin. Enpä sitten pääsytäkään enää. (Juhani 8.4.1943.)

Asemasotavaiheessa rintamat olivat vakiintuneet ja taistelutoiminta oli vähäistä. Vartiosta tuli keskeinen osa rintaman rutiinia, jota ryydittivät kevyt työpalvelu ja normaalit huoltotoimenpiteet. Vartio oli ympärivuorokautista, ja siihen liittyvä valvominen oli myös unenomaisten kokemusten ja jopa romanttisen kerronnan kohde. Valvomisineenkin vartiointi oli edelleen osa tarkkaavaisen eli hyvän sotilaan työtä ja sen merkitys oli helppo ymmärtää turvallisuusnäkö-

kohdista käsin. Sodan akipäiväistyessä vartioonkin saatettiin suhtautua leväperäisesti (Pipping1978, 91).

Nyt on jo aamupuoli yötä käsillä. Pitää vielä käydä vaihtamassa vartiot ja herättää toinen mies valvomaan tämä loppuyö. [- -] Ulkona on taasen kaunis kuutamo. Valkoinen hanki kimmeltää kilpaa tähtösten kanssa. Hiljainen tuuli humisee puissa ja laittaa puiden varjot tanssimaan hangella. Toisinaan melkein luulee puunvarjoa ihmisen aiheuttamaksi, sitten vastata huomaakin, puuhan se on[,] älä ukko näe näkyjä. Vartiomies on kuin maalaus kuutamossa, silmät ja korvat tarkkana jos sattuu jotain epäilyttävää olevan liikkeellä. (Juhani 4.2.1942.)

Vartiointi ei ollut kuitenkaan ainoata työtä, mitä miehistölle oli taistelutoiminnan ohelle keksitty. Erinäisiä työpalvelun muotoja pidettiin yleisesti lähinnä tekemisen puutteesta syntyneinä korvikkeina ja sodan johdon keksimänä kiusana, eikä niitä suoritettu kovinkaan suurella huolellisuudella (ks. myös Pipping 1978, 72, 95). *Töiksemme olemme lapioineet lunta pois luistinradalta, että herrat saavat siinä pitää lystiä. Samahan se on mitä täällä tekee jos yleensä jotain pitää tehdä. Eikähän se paljon rasita jos 2–3 tuntia päivässä tekee työtä, onhan se terveellistä olla se verran ulkona.* (Olavi 9.12.1942.) Sotaharjoitusten järjestäminen oli yksi keino pitää taistelukuntoa yllä, mikä miehistön keskuudessa saatettiin ymmärtää niin ikään turhana tekemisenä. Olavi kuvaa tuntojaan oltuaan tekemässä teitä sotaharjoituksia varten: *”Ei kai ne [sotaharjoitukset] hyvin kauan kestä, kai päivän tai pari. Ja turhaa touhua se on sekin sillä onhan sitä jo tullut sen verran harjoiteltua tätä hommaa, että tämä jo ihan tympäisee.”*

Miehet kokivat usein olevansa turhan pantteina, ja joukkojen mielialojen sekä taistelutahdon ylläpito koettiin myös sodan johdossa haasteeksi (ks. esim. Pranttila 2006, 115). Hanna Kuusen (2000, 364) tulkinnan mukaan sota-ajan kirjeiden kerronnassa välittyy elämänasenne, joka haikailee tulevaisuuteen nykyhetken koettelemuksien jälkeen. Odottaminen väsytti siinä missä sotateoimintakin, ja vaikeaksi koetusta hetkestä pyrittiin selviytymään odottamalla joko toimintaa tai lepoa. Vanhan sanonnan mukaisesti myös kirjeiden kerronnassa odottavan aika on pitkä. Ajan kokemus määrittyy siinä nykyisyyden ja tulevaisuuden jännitteestä käsin. Elävinä väikkyneet nostalgiset mielikuvat vahvistivat aikaan liittyvän ristiriitaisen kokemuksen syvyyttä. Esimerkiksi kaipausta terävöittää odottavan mielessä mielikuvaa ja mennyttä tapahtumaa tuoden kohteen niin lähelle, että todellinen etäisyys koetaan kohtuuttoman pitkänä ja aika tuntuu matelevan. Samalla tavalla menneisyyden merkittävä kokemus tai muisto aiheuttaa psykologisen ajan kutistumisen niin, että nyt hetken ja koetun välinen aika koetaan lyhyemmäksi kuin se kellolla mitattuna on. (Ks. Draaisma 2011b, 284–288.) Ei olekaan ihme, että ikävän vahvistaessa erossa olon syvyyttä, nostalgisen muistelun ja kerronnan avulla tätä ajallispaikallista välimatkaa kurottiin umpeen transgressiivisessä diskurssissa.

Asemasodan vaiheessa aika koettiin pysähtyneenä, tulevaisuus oli kärsivällisyyden kysymys. *”Tuntuu kun tämä aika ihan pysähtyisi kun odottaa lomaa niin hartaasti. [- -] Tämä kolmatta viikkoa tuntuu eteenpäin ajatellen kun se olis ikuisuus. Toivoisin, että tämä aika lentäisi eteenpäin.”* (Olavi 14.1.1943.) Vastaavasti menneet ja eletty aika ovat läsnä kokemuksessa ja ne ovat kutistuneet hetkiksi muistoihin. Juhani (19.2.1942) kirjoittaa: *”Muuten kaikki tuntuisi hyvin siviilimäiseltä, ell-*

eivät miehet olisi sotilaspuvussa. Sodasta ei tiedä mitään, ei ole vielä muistanut tänään tulla se vanjakaan lentämään. [- -] Kyllähän se tosi on, että loputtomalta tämä sota tuntuu. Varmasti se loppuu joskus, täytyy vain riittää kärsivällisyyttä, antaa ajan mennä, toisen tulla. Kohta siitä on jo vuosi kulunut kun itse lähdin tänne ja se tuntuu siltä, että eihän siitä ole vasta kuin muutama päivä.” Juhanin kirjeessä ajan kokeminen vaikuttaa vaikeasti sanoiksi puettavalta. Lyhyessä tekstipätkässä on läsnä ristiriitainen hitaasti ja nopeasti etenevän ajan kokemus. Se antaa vaikutelman myös sodan kokemuksen ristiriitaisten elementtien, kuten vuorottelevien tappamisen ja siviilimäisyyden vaikeasti hahmotettavasta jatkumosta.

Lomat olivat ajan kulun hahmottamisessa tärkeitä ja niiden väliin jäänyt rintama-aika koettiin ymmärrettävästi hyvin pitkänä. Nukkuminen ja unet helpottivat oloa ja lähensivät ajan kulumisen myötä myös toisilleen läheisiä ihmisiä toisiinsa mielikuvakohtaamisissa. Erityisesti lomien läheisyys sai miehet kirjoittamaan runsaasti toisen läsnäolosta unissa. Olivathan lomat kuin unenomaisia onnen tiloja: *”[K]unpa jo olisikin edessä tuo aika. Sitä aina sen mukaan kun tuo kaivattu aika lähenee yhä kärsimättömämmin odottaa sinne teidän luo pääsyä. Se usein yölläkin tulee mieleen ja unikuivissa olen olevinani teidän luonanne.”* (Olavi 15.6.1943.) Unet edustivat sota-ajalle ominaista odottamista ja korviketta todellisten kohtaamisten ollessa mahdottomia.

Odottamisen ja sotaväsämyksen vuoropuhelu on keskeinen dialektinen pari, kun ajatellaan asemasodan aikaisen kerronnan merkitysten rakentumista. Tämä luonnollisesti huomioitiin myös sodan johdon taholta, mikä näkyi erilaisien mielekkäiden toimintojen kuten pienimuotoisen viljelyn, kalastuksen ja metsästyksen tukemisena, osittain toki käytännön syistäkin, sekä viihdykkeiden ja valistuksen tarjoamisena. Tekemisen puute kuitenkin vaivasi miehiä.

Kuten ennenkin, samaten tapahtui nytkin, että jätin kesken kirjoituksen ja oikaisin hetkeksi itseni pitkälleni sänkyyn. Tietysti nukuin siihen ja heräsin vasta tänä aamuna. Kyllä minä olen tavallista kiukkuisempi itselleni. Sinä kultaseni lähetät kirjeitä, paketteja ja minä olen niin saamaton, etten tahdo saada edes kirjettä valmiiksi. Kovin epäkiitollinen mies, ajattelet varmaankin. Marjatta rakas, sitä en tahdo kyllä olla, vaan se on pahimpana syynä täällä, että kun mitään ei tapahdu. Ei oikein tiedä mitä kirjoittaisi. Tietysti voisi kirjoittaa jos kaikenlaisia mielikuviutusromaaneja, mutta se ei ole tarkoitukseni. Ymmärräthän sinä Marjatta kulta tämänkaltaiset vaikeudet. (Juhani 25.2.1942.)

Sota oli vaikeasti hahmotettava katkos miesten odotuksissa ja toiveissa olleen elämän kokonaisuudessa ja näin myös identiteettitulkinnoissa. Odottaminen erotti miehet todellisesta elämästä, jona he mielsivät menneen elämän ja tulevaisuuden odotukset. Kirjeissä odottaminen kuvaa pysähtyneisyyden tilaa, yksilön ajan seisahtumista ja elämäkerronnan juonellisuuden lakkaamista, koska mitään oleellista ei tapahdu menneestä käsin tulkittuna ja tulevaisuus epävarmuudessaan ei ole vielä läsnä. Hetket fragmentoituvat kirjeissä ei vain viestintävälineen mahdollisuuksien vaan myös tekstin merkitysten tasolla. Kirjeiden kerronnan perusteella sotaväsämyksen kohdalla kirjoitus astuu lähimmäksi irrallisuuden ja mielettömyyden kokemuksesta, jota eivät tunnu jäsentävän mielekkäästi arvoihin tai elämänkulkuun kytkeytyvät rakenteet. Toisaalta odottamisen tekstit luovat transgressiivisen tilan, jossa rakennetaan ”sitten kun”-maailma yhteisen todellisuuden tueksi.

Pelkojen ja toiveiden kerrontaa unista

Jokaisella kulttuurilla on omat unia koskevat käsityksensä, jotka vaikuttavat siihen, miten, miksi ja kenelle unia kerrotaan. Unista kertominen on jo itsessään valikoitunutta toimintaa, koska kaikkia unia ei kerrota tai muisteta ja ne jotka kerrotaan, kerrotaan unien tulkinnansääntöjä määrittävissä diskurseissa. Samalla tavalla myös kerronnan kontekstit varioivat. Joissain tilanteissa unien kerronta tuntuu luontevalta kulttuurissa omaksuttujen käsitysten vuoksi ja sosiaalinen konteksti asettaa unikerronnan ja unenomaisen kerronnan rajat. (ks. myös Tedlock 1992a, 24.) Esimerkiksi kirjeet olivat miehille yksityinen tila, privaattikonteksti, jossa omien tunteiden ja toiveiden kertominen oli mahdollista. Sodan miehille tuottamassa sosiaalisessa kontekstissa, eli rintamaelämän puitteissa, omien herkkien tunteiden ja toiveiden kertominen ei ollut miesten keskinäisen päiväunia koskevan folkloren ydinainesta, jota Knut Pipping (1978, 189) kuvailee lähinnä pillun ja pullon liepeillä pyörineeksi haaveiluksi.

Mitä unia miehet sitten kertoivat ja miksi? Folkloristi Leea Virtanen (1980, 61–63) on hahmotellut unenkerronnan motiiveja haastatteleamalla folkloristiikan opiskelijoita. Vaikka Virtanen on hankkinut materiaalinsa sota-aikaan verrattuna hyvin erilaisessa tilanteessa ja myöhemmässä historiallisessa vaiheessa, kertovat paljastuneet näkökulmat unikerronnan motiivien moniulotteisuudesta. Aineistonsa perusteella Virtanen (1980) hahmotti kuusi unen kerronnan motiivia: (i) Uni kerrotaan, jotta vapauduttaisiin painajaisista ja selkiytettäisiin ajatuksia. (ii) Unen avulla pyritään tietoisesti huvittamaan tai viihdyttämään kuulijoita. (iii) Uni on seksuaalisen viestinnän väline tai eroottisen tunnelman luoja. (iv) Voimakas kokemus halutaan jakaa läheisen kanssa. (v) Unennäkijä haluaa puuttua läheistensä elämään ja käyttäytymiseen, varoittaa ja ohjata. (vi) Unen avulla tavoitellaan huomiota ja pakotetaan kiinnittämään ajatukset itsen ja omiin ongelmiin. (Ks. myös Kaivola-Bergehøj 2010, 49–51.)

Miesten kirjeissä Virtanen (1980) esittämiä motiiveja löytyy, mutta myös niiden muodostamia hybrideja muotoja. Kirjeiden kautta ylläpidettiin sudetta läheisiin, mutta samalla rakennettiin mielekästä ja jossain määrin koherenttia kertomusta omasta identiteetistä. Nämä voidaan tulkita kirjeiden unikerronnan motiiveiksi. Unien kerronnassa ei yleensä maalailta globaaleja kuvia, vaan unien keskiössä ovat läheiset ihmiset, joiden merkitys avautuu aina unennäkijän näkökulmasta ja tulkitusta kokemuksesta käsin. Yksilö on omien uniensa päähenkilö tavalla tai toisella. (Ks. myös Hilbert 2010, 44–48.) Tämän vuoksi unikerronta on myös motiiveiltaan ja aiheiltaan valikoitunutta: unikerronta on portti omien ajatusten äärelle, missä halutaan paljastaa sisimpiä ajatuksia itsestä ja suhteesta toisiin. Valikointi näkyy muun muassa siinä, että miesten kirjeissä ei ole esimerkiksi juurikaan seksuaalisten unien kerrontaa ja jos on, niiden sävy on haaveellinen tai kiusoitteleva. Tämä ei ymmärrettävästi vastaa Pippingin (1978, 189) rintamalla tekemiä havaintoja miesten keskinäisestä folkloresta koskien seksuaalisia fantasioita.

Tässä jo parina iltana ruvettiin nukkumaan täällä korsussa, niin toiset tuntuivat nukkuvan heti, mutta minä vain elin jo siellä kotona ja vietin ajatuksissani jo noita onnellisia hetkiä.

Milloin me olimme aina heinäniityllä huiskimassa, tyty mukana, milloin taas pötköteltiin vie-rekkäin, niin ja sitten me emme tietysti malttaneet olla kuten silloin yhtenä juhannuksena. (Olavi 30.6.1943.)

Miehet kertovat kirjeissä seksuaalisuudestaan suhteessa kuvaan, jonka he ha-luavat välittää toiselle itsestään. Kenties oman identiteetin kerrontaa ohjasi täl-läkin saralla tietty kunnollisuuden ihanne. Vastoin freudilaisen unentulkinnan perinteen odotusarvoja, ovat seksuaalisen unikerronnan merkitykset myös pin-tatasoltaan eksplisiittisiä. Muiden symbolien sisältämien mahdollisten piilota-juisten ja sensuroitujen seksuaalisten merkitysten arvailu ei puolestaan ole tä-män tutkimuksen viitekehyyksessä mielekäästä. Toisaalta itesesensuuri näkyy ne-gatiivisten unien kerronnassa, jota on vähän ja joka nykykäsityksen valossa vas-taa sitä, miten paljon juuri negatiivisesti latautuneita unia ihmiset näkevät. (Ks. Hobson2004, 175; Revonsuo 2000.)

Unta kertoessaan ihminen uskoutuu kuulijoille ja paljastaa ominta sisin-tään. Kertoessaan unestaan hän asettaa itsensä kuulijoiden arvioitavaksi kohda-ten hyväksyntää tai kummeksuntaa. Kerrottua ei voi vetää jälkeensä takaisin eivätkä kaikki sen vuoksi halua unistaa, koska kerrottuna ne voivat menettää henkilökohtaisen merkityksen, tai niiden merkitystä voi olla hankalaa muotoil-la. (Kaivola-Bergehøj 2010, 35–36.) Kaivola-Bergehøj (2010, 36) tiivistääkin osu-vasti: ”Unen kertominen ja sen ymmärtäminen vaativat läheisyyttä ja tuttua ja puolesta sanasta aavistavaa kuulijaa. Jos unen tunnelma katoaa kun sen kertoo, ihminen ei halua toistaa kokemaansa. Hän tuntee kadottaneensa jotakin omin-taan.” Oman kokemuksen kertominen ja alistaminen toisen arvioitavaksi vaa-tiikin luottamusta erityisesti negatiiviseksi tulkituissa aiheissa. Oman identiteet-tikerronnan kannalta toisilta saatu palaute ja tunnustus ovat merkittäviä, eikä ole yhdentekevää miten ja miksi omasta unikokemuksestaan kertoo. Kerrotuksi tulleilla aiheilla ja kertomisen tavalla on jokin viestinnällinen tarkoitus, jossa koettujen unien ja kerrottujen unikokemusten väliin astuvat kulttuurin ja sosi-aalisen kontekstin vaikutukset. Negatiivisesta unikokemuksesta kertomalla ei ymmärrettävästi haluttu kuitenkaan muodostaa negatiivista kuvaa itsestä. Ker-ronnan motiiveja ja konventioita ohjaavat kulttuurisesti ja henkilöiden keski-näisestä suhteesta määrittävät hyväksyttävyyden kriteerit.

Tämä päivä on ollut sellaista painajaista, kun minä viime yönä näin niin kamalan paha-a un-ta, että oli ihan paha olla. Oli näet kaksi miestä jaakaavinaan sinun kanssa siellä lähellä kotia, ja minä tulin parhaiksi siihen väliin ja lopuksi ne miehet pääsi päiviltä minun kirveen iskusta. Oli siinä olevinaan jotain muutakin. Sinä taisit olla olevinas uskoton minulle ja siitä syntyi jokin rettelö jossa taisit sinäkin saada vammoja. Mutta en muista sitä tarkemmin. Senkin tie-dän kyllä ettet sinä uskoton ole, mutta minua vain niin peloittaa, että kunhan ei teille sattuis jotain ikävää. Se voi kyllä johtua siitäkin tuo uni, kun minä illalla luin ensin ihan yhteentois-ta ja sittenkään ei vielä tullut uni silmään, kun oli niin kova kaipaus teitä rakkaita. Ehdin sii-nä käymään läpi tuon viime loman kaikkine onnen täyteisine hetkineen ja monet muut lomat ja entiset joulut. (Olavi22.12.1943.)

Olavin kirjeessä yhdistyvät monet Virtasen (1980) esittelemät unenkerronnan motiivit. Unesta kertominen on tarkoitettu karkottamaan oma huoli vaimon uskottomuudesta, toisaalta myös ohjaamaan hänen käytöstään. Uskottomuu-den pelko aiheuttaa väkivaltaa ja viesti on kristillisen selvä: älä tee huorin.

Voimakkaasti koettu uni kerrotaan, koska sen sisältö on koettu kertomisen arvoiseksi. Kerronta kiinnittää huomion kaipaukseen, jota unennäkijä on kokenut niin voimakkaasti, että unikaan ei ole tahtonut tulla. Kaipaus on lopulta avainasana, jonka avulla kertoja myös lieventää väkivallan uhkaa. Logiikka on sama kuin raamatun ohjeessa, jonka mukaan vitsaansa säästävä vanhempi ei rakasta lastaan. Väkiältä ilmaistaan ja käännetään rakkauden osoitukseksi. Unikerrontaan sisälty huoli, ettei rakkaille tapahtuisi mitään ikävää. Olavi tulkitsee oman unensa negatiivisten tapahtumien metafyyssisen pahan läsnäolon ilmauksiksi. Paha asia unessa voi tarkoittaa mitä tahansa pahaa asiaa tai onnettomuutta reaali maailmassa.

Ainakin kerronnan tasolla Olavi vaikuttaa uskovan mahdollisuuteen, että unissa ilmenevät näyt voivat jollain tavalla kertoa myös tästä todellisuudesta tai tulevasta. Toisaalta unen kautta oli mahdollista kertoa epäilyistä ja peloista, jotka liittyivät erossa olon mukanaan tuomiin ajatuksiin. Vilkkaasta kirjeiden kirjoittelusta huolimatta, ei rakkaitaan kaipaava tuntenut saavansa riittävästi tietoja kotoa. Imaginaarinen läsnäolo ei pystynyt korvaamaan konkreettista läsnäoloa, mutta tarjosi tilan ajatusleikeille sekä positiivisessa että negatiivisessa mielessä. Ehkä Olavi halusi vain vahvistuksen rakkaudelleen ja realistisen näkökulman epäilyihinsä vaimoltaan. Unikerronta mahdollisti myös voimakkaamman kielenkäytön. Se mikä oli arkisessa keskustelussa mahdotonta tai sosiaalisesti sanktioitua, esimerkiksi väkivallalla uhkailu, oli mahdollista niveltää unenomaiseen kerrontaan, jossa rakentui vapaa tila testata ja kertoa omia ajatuksia ja pelkoja.

Suomalaisessa kontekstissa unen ja valveillaolon todellisuuden tasojen erillaisuuden tiedostaminen mahdollistivat omassa identiteetikerronnassa myös vastuusta vetäytymisen: sehän oli vain unta, ei siis ihan totta. Tämä unenomaisen kerronnan vapauttava piirre on unikerronnan peruselementtejä. Unen ja koetun välinen suhde ei kertojan ja kuulijan yhteisymmärryksessä edes määriyty vastaavuutena, vaan tunnetasolla yhteisen merkitysulottuvuuden tuottavana tekijänä. Unikerronta mahdollisti voimakkaiden merkitysten tuottamisen kulttuurin tarjoaman draaman mallin mukaan, ja tarjosi ikäväksi ja pelottavaksi koetun tilanteen pohdinnalle samaistumisen ja ratkaisun malleja.

Pelkojen lisäksi toiveiden ja toisen huvittamisen sekä ehkä myös seksuaalisen tunnelman virittämisen motiivit ovat läsnä seuraavissa Juhanin uni- ja nukkumiskokemuksissa: *”Minua on tänään naurattanut viimeöinen tai aamuinen unennäkö ja voit sitä nauraa sinäkin. Kaveri jonka kanssa tulimme yhtä matkaa, rupesimme samaan petiin pitkäksemme. Näin tietenkin unta Sinusta ja että olit olevinasi täällä. Olin pari kertaa kysynyt kaverilta luullen häntä sinuksi, milloin Sinä tänne olet tullut ja sitten tietenkin vähän rutistin kaveria ja hän teki samoin koska oli myös unessa yhtä täpärrässä paikassa. – Sellaista se sitten on kun täältä pääsee puoliksi villiintynyt olento ihmisten ilmoille, rupeaa takaisin tultuaan hourimaan. Surkutella täytyy.”* (Juhani 14.1.1942.)

Unet tarjosivat kerronnan resurssin, joka tarkoitti metaforista tai symbolista mahdollisuutta pohtia elämään liittyviä kysymyksiä, pelkoja toiveita tai haaveita. Turvalliseksi omien ajatusten reflektiolle unikerronta tulee kansankertomusten tavoin siksi, että sekä kertoja että lukija tietävät, ettei kerrottu ole kir-

jaimellisesti totta, mutta metaforisesti kyllä. Kerronta kiteyttää yhteisesti mieltä askarruttavia kysymyksiä ja antaa tunteille ja kokemuksille mahdollisuuden tulla myös yhteisesti käsitellyiksi. (Vrt. Virtanen 1977, 32–33.)

Uni ja haavekuvat transgressiivisena diskurssina

Jos kotona aina heräis tällaisena aamuna, niin mieli olis iloinen ja onnellinen. Mutta toista on täällä, jossa onnellisuuskäsite on vain muisto menneiltä ajoilta. (Olavi 19.9.1943.)

Unen kieli on fragmentaarista ja käännettyä tulkintaa, koska kerrottu perustuu audiovisuaaliselle kokonaisvaltaiselle elämykselle, jota uni edustaa. Kerrotussa versiossa muisti ja kerronnan konventiot sekä kertojan intentio vaikuttavat siihen, mitä unesta jää jäljelle tai miten se rikastuu. (Kracke 1992, 36; Virtanen 1977, 74.) Unien kerronnassa ajalliset heilahdukset sekä valvetilan ja unimaailman kokemukset sekoittuvat helposti, mutta saattavat jäädä tekstitasolla huomaamattomiksi (vrt. Kaivola-Bergehøj 2010, 53–55; ks. myös Hilbert 2010). Unikerronta ja kirjeiden kirjoittaminen niveltyvät toisiinsa saumattomasti. Kirje on viestintävälineenä ajan ja paikan rajat ylittävä samoin kuin ovat unet ja unikerromonta. Unikerronnan logiikkaan ei myöskään liitetä samoja uskottavuutta rakentavia elementtejä kuin realistiseen kerrontaan, jossa lukija tai kuulija vakuutetaan sellaisen todellisuuden ja todellisuuskäsityksien avulla, jotka vastaanottajan omassa kulttuurissa ovat ymmärrettäviä. Unikerronnassa jopa saatetaan odottaa, että tavallinen elämä rikastuu tai joutuu uuteen valoon ihmeellisten ja käsityskyvyn ylittävien tapahtumien valossa. Unissa voidaan lentää, tavata kuolleita sukulaisia tai ajan ja paikan fyysiset kahleet romuttuvat unen logiikan astuessa kerrontaan. (vrt. Hilbert 2010, 46–47)⁴².

Ajan ja paikan välisten erojen liukuminen ja todellisuuksien tietoinen hämärtäminen kerronnan muotona tulevat esiin unenomaisen kerronnan kautta. Juhani kirjoittaa Marjatalle jouluna 1941 *Enkeli taivaan* virren soidessa taustalla radiossa:

Sitä kuunnellessa menee ajassa taaksepäin, on jälleen sellainen pieni pojan naskali, joka täydestä sydämestään laulaa tuota samaa virttä. Mieli on jännittynyt tuoko se pukki mitään ja sitten on mieli hyvänä, kun on saanut jonkun kaipaamansa esineen. – Virren loputtua palaan taas tähän todellisuuteen. Hiljainen hämärä kämppä ja tuossa edessäni pöydän toisella puolen kaksi vakavannäköistä toveriani. [- -] Tunne että olet tässä lähelläni, kun katselen kirkaalle taivaalle. Varmasti istut hämärässä ikkunan edessä, katselet taivaan tähtiä, millainenkohan joulu mahtaa Juhaniolla olla. [- -] Kauniita joulu-unia Marjatalle, tule unessa tänne myöskin. (Juhani 25.12.1941.)

Unenomaisen kerronnan rajoja voidaan kuitenkin pohtia tarkemminkin. Siinä missä unenomainen kerronta rikkoo rajoja uhmaten vallitsevan olotilan reuna-ehdoja, ei se ole niistä täysin vapakaan (ks. myös Freud 2010, 16). Kirjeissä ilmevä unenomainen kerronta ei ole surrealistista, jossa rationaalinen logiikka taipuu mutkalle tai valuu pois ymmärryksen ja mahdollisuuksien rajapinnoilta.

⁴² Psykoanalyttikko ja yhteiskuntafilosofi Erich Fromm (2007 [1951], 34) kuvaakin nukkuja kuolleen, sikiön tai enkelin kaltaisiksi, jotka eivät ole alisteisia tuntemamme todellisuuden laeille.

Narratiivisena resurssina unenomainen kerronta ammentaa *mahdollisen näkökulmasta*. Todellisuudentajun rinnalle astuu mahdollisuudentaju, jota Robert Musil (2006[1930–1934]) kuvaa *Mies vailla ominaisuuksia* -kirjassaan kyvyksi ajatella kaikkea mitä voisi olla yhtä hyvin kuin jotain muutakin, pitämättä olevaa tärkeämpänä kuin olematonta. Mahdollisuudentaju tiivistyy pakkoa ja elämän reunaehtoien puristusta korostavan diskurssin rinnalla tokaisuun: ”No, kai se voisi toisinkin olla”. (Musil 2006 [1930–1934], 17.) Mahdollisuuden tajun transgressiivisuus ja kerronnan raja-alueet tulevat hyvin esiin haavekuvassa juhannuksesta, jonka Olavi (23.6.1942) maalaa kirjeseensä: ”*Sinä rakas olisit keittänyt korvikkeet saunan päälle ja sitten olis yhdessä kolmisiin vietetty iltaa, kunnes olis ilta ehtinyt pitkälle ja olis uni-Jukka tuuditellut meidät onnelliseen uneen pää samalla pieluksella, sinä rakas olisit saanut uinahtaa tänä iltana minun käsivarsilleni.*” Mitä Olavin kertomassa haavekuvassa on? Siinä on idylli, jonka hän pystyy kirjoittamishetkellä kuvittelemaan mahdolliseksi. Idyllillä voidaan tässä yhteydessä puolestaan tarkoittaa kerronnallista tilaa, jolla uhmataan vallitsevia oloja kahden rakastavaisen yhdessäolona (vrt. Soikkeli 1997). Olavin kertoma idylli on arkinen, eikä se kyseenalaista vallitsevaa järjestystä. Siinä on kuvattu perhe, joka viettää normien mukaista rauhallista elämää. Sota-ajan kirjeiden unenomainen kerronta ei ammenna sisältöä tai teemoja mielikuvituksen tarjoamista lennokkaimmista mahdollisuuksista. Kerronta kuvaa sitä, mitä kerronnan hetkellä pidettiin tavoiteltavimpana asiana: rauhanaikaa tai sen korviketta eli lomaa. Toisaalta kerronnassa paljastuu, ettei uskallettu toivoa liikoja – ei sodan loppumista, ei edes oikeaa kahvia juhlan kunniaksi, vaan Olavin haaveilevin sanoin ”*Sinä rakas olisit keittänyt korvikkeet*”. Korvike on symbolinen avain myös koko transgressiivisen unikerronnan ytimeen: uni ja sen mahdollisuuksien maailma ovat sota-ajan korvikekulttuurin tuotteita.

Unenomaisen kerronnan transgressiivisuus ja yhteys identiteettiin tuovat mielenkiintoisella tavalla esiin piirteiden unien kertomisen voimasta. Fromm (2007 [1951]) ajatteli unen kieltä ja merkitystä analysoivassa teoksessaan *Unohdettu kieli*, että yksilölle uni on yhdessä merkityksessään mahdollisuus syventyä ulkopuolelta tulleiden vaatimusten ja olosuhteiden luomien pakkojen sijaan omaan itseen ja tarkastella, mikä itselle on oikeasti merkityksellistä (ks. Fromm 2007, 34). Kertoessaan unesta ihminen muokkaa sitä omien tulkintojensa ja ajatustensa valossa. Kerrottu uni ilmaisee aina kertojan tärkeäksi kokemia asioita ja ymmärrystä (Kaivola-Bergehøj 2010, 15–16). Frommin analyysi unesta juontuu modernin maailman kulttuurikritiikistä, joka kohdistuu myös moderniin yksilöön. Moderni maailma tuottaa Frommin (2007 [1951]) mukaan näkymättömissä olevan vallan alle alistuvia yksilöitä, jotka vieraantuvat esineellistävän järjestelmän alla ja menettävät kosketuksen oman identiteettinsä kokonaisuuteen. Modernissa maailmassa todellisuus tuntuu hajoavan elämän eri osa-alueiden erkaantuessa yhä kauemmas toisistaan.

Toinen maailmansota oli Suomessakin modernin maailman ilmiö: globaali, massatuotantoon, logistiikkaan ja armeijan tuhovoimaan perustuva ilmiö, joka kosketti enemmän ja vähemmän, lähempää tai kauempaa kaikkia yhteiskunnan kerroksia. Sota tuotti ajoittain sotilaan identiteetin hajoamisen kokemuksen, mikä poikkesi aiemmin agrariikulttuurin resurssien perustalta muo-

toutuneesta identiteetin eheyden kokemuksesta. Kristillisestä perinteestä moraaliselle ajattelulle mielekkyyttä hakenut Olavi (3.9.1942) pohtii omaa olemistaan myös propagandassa suosituksen kristillisen retoriikan sekä kansallisen edun nimissä. Hän suhteuttaa sitä alistuneena oman olemisensa perspektiiveihin kuullessaan huhun, että ryhmä on siirtymässä rajalta Neuvostoliiton puolelle.

Kyllä tämä tekee toisinaan mielen niin apeaksi että tuntuu kaikki hyvin toivottomalle. Tahtoo jo ruveta tulemaan epäily mieleen, että jospa me olemme Herran hylkäämä kansa. Miksi ei Hän, jolla on voimaa ja valtaa, lopeta tätä julmaa sotaa ja ennen jollakin muulla tavalla kansaamme rankaise, jos se sitä vaatii. Mutta meidän täytyy sittenkin alistua ja luottaa siihen, että joskus kuitenkin nousisi valoisampi päivä, jolloin meidänkin onnemme taas voisi puhjeta täyteen kukkaansa.

On kuitenkin totta, kuten sanoit, että nyt on tehtävä raja idän ja lännen välillä selväksi. Kun takaamme uhrin, raskaatkin mitä meiltä vaaditaan, että vielä lastemme lapsetkin voisi olla rauhassa ja turvassa kotonaan. (Olavi 3.9.1942.)

Armeijan luoman systeemin ja yksilön väliset jännitteet muodostuivatkin selkeäksi sotakokemukseksi. Armeijan kuriin perustuva järjestelmä ruokki käsitystä sotilaiden olemukseen kuuluvasta uhrautuvasta tottelemisesta. Ihmisen velvollisuus oli alistua isänmaan puolesta koneen osaksi. Juhlapuheissa käytetystä koreasta retoriikasta huolimatta oli modernin sodankäynnin kannalta selvää, että yksilöllä oli lähinnä esineellistä arvoa, kuten sanonta ”sota ei yhtä miestä kaipaa” kuvaa. Yksilö oli korvattavissa koneen osana. Yksilön identiteetin ainutlaatuisuuden määrittäminen velvollisuutena korvata hänen ja isänmaan puolesta kaatunut, teki nostalgisen menneen ja siitä ammentavien tulevaisuuskuvien saarekkeet unikerronnan perustaksi. Sirpaloituneet elämän osa-alueet ja roolit punoutuivat unikerronnan transgressiivisessä diskurssissa jonkinlaisen koherenssin ja jatkuvuuden muodoksi.

Mikä unikerronnan ja unen merkitys on identiteettikerronnassa? Fromm (2007 [1951], 41) esittää, että kenties valvetila ei olekaan yksiselitteisesti siunaus. Unessa ollessaan ihminen pääsee hetkeksi turvaan ajattelemaan arvokkaimpia ajatuksiaan ja tunteitaan aidoimpia ja arvokkaimpia tuntemuksiaan. Frommilla uni määrittyy transgressiivisena pakona, mutta toisaalta myös todempana todellisuutena kuin se, mitä olemme taipuvaisia totena pitämään. Miesten kirjekerronnassa heidän kertomansa unien arkisuus ja läheisyyden merkitykset voidaan tulkita radikaaleiksi yrityksiksi myös kertoa itsestä, siitä kuka on unen kaltaisen tilan tarjoamassa transgressiivisessä tilassa. Tästä itselleen tärkeästä ja tärkeimmästä miesten unikerronnassa on pitkälti kyse: mahdollisuudentajusta. Sodan kauhut ja epäilemättä ajoittain uniinkin siirtyneet vaikutukset eivät ole kertomisen arvoisiksi koettuja, koska ne olivat tosia, mutta eivät riittävän tosia sen elämän kannalta, joka miesten käsitystä itsestä lopulta määritteli. Identiteetin narratiivisuuden kannalta ajatellen sillä, mikä on totta, on vähemmän merkitystä kuin sillä, minkä kertoja kokee oman itsetulkintansa kannalta mielekkäimmäksi tai vakuuttavimmaksi. Normaaliksi ymmärretyin elämän katkaisseessa sotatilassa tarjolla olevat samaistumisen mallit ja identiteettipolitiikka saattoivat jättää miehet yksinäisiksi ja tulkinnat tuntua vierailta. Kertominen

ajan ja paikan ylittävissä perspektiivissä oli oman identiteetin tulkintojen va-
kuuttumisen kannalta merkittävää.

Freud (2010 [1900], 124–125, 458–459, passim.) on kirjoittanut, että uni pal-
jastaa toiveita samalla, kun siinä on läsnä sensuuri, joka rajoittaa epämieluisista
asioista tietoisiksi tulemista. Uniin ja niiden kerrontaan liittyvät aina myös kult-
tuurin tarjoaman moraalien rajat ja tabut. Tämän lisäksi unien kerronta on aina
henkilökohtaista. Vaikka miesten unikerrontaa ei ole tarkoitus tarkastella psy-
koanalyttisesti, ei Freudin ajatusta unien taustalla piilevistä toiveista ja sen-
suurista kannata hylätä välittömästi. Transgressiivisena diskurssina unikerron-
ta tuo esiin toiveet sosiaalisista rooleista ja subjektipositioista, joihin haluttiin
astua, kuten myös elämästä, jota miehet olisivat halunneet elää. Vastaavasti ar-
kisen olemisen ja siviilielämän ihannoiti olivat sota-ajan moraalisen järjestyk-
sen suhteen välttämättä lähestulkoon tabuja. Tämä ei tarkoita sitä, ettei sodan
oikeutusta olisi propagandassa pyritty perustelemaan ideaaliin rauhan arkeen
palaamisen näkökulmasta, jossa vapaa ja oikeuskoinen talonpoika viljelee
maata esi-isien jatkumossa. Tabuja aiheet olivat siksi, että ne eivät olisi sopineet
yhteiskunnan militarisoinnista kansakunnan yhtenäisyyttä ja uhrialttiutta ra-
kentavaan moraaliseen diskurssiin. Esimerkiksi rauhanajanomaisuus ja arki-
päiväisyys rintamalla koettiin ongelmallisiksi: miesten tuli sotia, ei esimerkiksi
opiskella (ks. Paavolainen 1982, 462). Siviilielämään liittyvien asioiden kuten
levon, ruuan tai läheisyyden ajattelemisen ja näiden kuvitelmien äärellä unel-
mointi, eivät sinällään ole mitään erityisiä sota-aikaan kuuluvia ihmiselämän
piirteitä; esimerkiksi vankilassa päihdekulttuuri jatkaa olemassaoloaan ”nark-
kauspuheissa” ja armeijaan tulleiden miesten keskuudessa vahvasti seksuaali-
sesti värityneet puheet kertovat yhdeltä osaltaan, ettei siviilielämästä ole irrot-
tauduttu täysin. Menneeseen projisoitujen mielikuvien sekä siviilielämään liit-
tyvän unenomaisen tai haaveilevan kerronnan voidaan ajatella ilmaisevan
myös edellä mainittuja irtautumisen ja olosuhteiden muutoksen rankkuutta
loiventavia piirteitä.

Toisaalta menneeseen ja tulevaan liittyvissä haaveissa ja toiveissa on uni-
kerronnan kannalta radikaalimpikin merkitys. Jokainen olosuhteet kyseenalais-
tava narratiivi toiveena muusta, ilmaisee transgressiivista ja todellisuudentajun
haastavaa sotilaana olemisen puolta: kunpa sotaa ei olisi tai loppuisipa sota.
Haaveilu muusta oli kuitenkin myös väärin. Sotilasta velvoitti uhriluonne, joka
vaati hengen uhraamisen lisäksi uhraamaan tulevaisuuden nimissä myös oman
elämän arkiset merkitykset, koska arki ja yksilöllisyys olisivat banalisoineet
isänmaan ja yhteisöllisen merkityksen sodan ja sotiluuden mielekkäässä merki-
tyksellistämässä. Unikerronta tarjosi tähän mahdollisuuden ja loi perustavan-
laatuisen ristiriidan sodan luoman diskursiivisen merkityksen ja itsestään tul-
kintoja tekevän miehen välillä. Unikerrontaa voi pitää transgressiivisena saa-
rekkeena, jossa ihminen ei menetä koskaan kokonaan identiteettiään. Poissa-
olevasta kertomista voi pitää radikaalina olosuhteiden kritiikkinä, kuten Her-
bert Marcuse (1969, 84) toteaa kirjoittaessaan: ”Poissaolevien asioiden nimeä-
minen on olevien asioiden taikavoiman rikkomista: edelleen se on erilaisten
asioiden järjestyksen tunkeutumista vallitsevaan asioiden järjestykseen.” Tämä

on myös transgressiivisen unikerronnan yksi puoli kirjeissä, miehet kertovat mahdollisuuksista, että maailmakin alkaisi vaikuttaa mahdollisemmalta elää.

Transgressiivisen unikerronnan voidaan ajatella liittyvän yleisemmällä tasolla sodan kokemukseen liitettyyn hengellisyyden ja yliluonnollisten ilmiöiden kokemusten lisääntymiseen. Brittiläisen historioitsijan Jay Winterin (1998) teos *Sites of Memory, Sites of Mourning* käsittelee muun muassa surun ja muistelun kulttuurisia muutoksia sotatilassa, missä korostuvat henkisyyden ja hengellisyyden lisääntyminen, joiden seurauksena otettiin käyttöön myös jo vanhentuneiksi koetut kulttuuriset resurssit tuonpuoleisuuden käsitteellistämässä. Samanlaista vanhojen tai oman maailmankuvan kannalta ristiriitaisten selitysmallien käyttöönottoa poikkeustilanteissa kuvaa myös Leea Virtanen (1977, 21) tutkimuksessaan yliluonnollisista kokemuksista. Winterin (1998) yksi esimerkki koskee ensimmäisen maailmansodan aikana elpynyttä spiritismiharrastusta, joka toimi sukulaisten keinona yrityksissä selvittää kaatuneiden viimeisiä hetkiä ja saada näin myös surulle jonkinlainen ymmärrettävä viitekehys. Sodassa kuolleen viimeiset hetket ja ajatukset olivat läheisille tärkeitä selvittää, koska ensimmäisessä maailmansodassa ruumiita ei välttämättä löydetty ja toimitettu kotimaan multiin. (Winter 1998, 54–77.) Enneunien ja taivaallisten enteiden näkeminen yleistyi raamatun luvun ja virsien veisuun myötä myös Suomessa talvisodan alussa. Juhani Niemen (1988, 36) mukaan talvisodan alustunnelmissa oli Ilmestyskirjan merkkikielen tuntua. Olavi Paavolainen (1982, 507) puolestaan kirjoittaa jatkosodasta, että spiritismi, taikausko ja ennustukset tulivat muotiin erityisesti sodan loppuvaiheessa. Myös suosittujen iskelmien sanoituksissa viitattiin mahdollisuuteen palata unissa rakkaimpien luokse, kuten Martti-Kristian Jäppilän sanoittamassa, Toivo Mannisen säveltämässä ja Georg Malms-tenin vuonna 1942 levyttämässä *Korsuhaaveita*-kappaleessa:

*Kun korsus valvon hetken mä usein iltaisin,
 sun luokses teen ma retken taas jälleen unelmin.
 Kun kevät kauneimmillaan, kun luotas läksin pois,
 et aavistanut varmaan mi' kohtaloni ois.
 Kun sinisilmäsi sun luonani mun jälleen,
 oi armaain yksin kun jäin, saavuithan näin uudelleen.
 Kun korsus valvon hetken niin usein iltaisin,
 sun luokses teen ma retken vain hetken unelmin.
 Kun korsus valvon hetken niin usein iltaisin,
 sun luokses teen ma retken vain hetken unelmin.*

Yhteyden saaminen henkisesti toiseen on Winterin (1998) analyysissä kiintoisaa antia myös tämän tutkimuksen kirjeiden kannalta. Spiritismissä ajatellaan, että henkisen todellisuuden kanssa vuorovaikutuksessa oleminen mahdollistaa kaukana, yleensä jopa kuolleen, olevan ihmisen kohtaamisen. Spiritistinen istunto toimii eräänlaisena porttina henkiseen todellisuuteen. Suomessa spiritistisen toiminnan sodanaikainen vastine nousi omasta kansankulttuurista, jossa henkisen kosketuksen saaminen toisiin ymmärrettiin mahdollistuvan esimerkiksi unien välityksellä. Unet ja niiden merkitykset olivat muutenkin osa agraarikulttuurin arkea erityisesti ennen tiedotusvälineiden yleistymistä. Suomalaisessa maalaisyhteisössä unien kertominen ja tulkinta olivat varsin tavallinen

tapa aloittaa päivät, samalla tavalla kuin iltojen ilona oli kummitusjuttujen kerronta. Suomessa unien tulkinnoissa suuri painoarvo on perinteisesti annettu kuoleman ja negatiivisten tapahtumien enteille. (Virtanen 1980, 55–57.) Kuoleman, yliluonnollisen ja unien väliset suhteet ovatkin mielenkiintoisella tavalla olleet läheiset. Leea Virtanen (1974; 1977) on suomalaisten yliluonnollisia kokemuksia tutkiessaan pannut merkille, että sota-aikana ihmiset olivat erityisen herkkiä tulkitsemaan erilaiset merkit ja unet yliluonnollisiksi. Unissa koettiin saatavan tietoa kaatuneiden kuolinhetkistä, tietoa rintamalla kadonneista tai läheisen ihmisen haavoittumisesta.

Voidaan siis olla melko varmoja, että kirjeet kirjoittaneet miehet tunsivat unien tulkintoihin ja kerrontaan liittyvät konventiot, samoin kuin perinteisiin kummitusjuttuihin liittyvän folkloren. Tätä taustaa vasten ei ole yllätys, että tilanteessa, jossa etäisyydet olivat pitkiä, kuolema läsnä ja arkisen todellisuuden olemus poikkeuksellinen, unet tulkittiin ajoittain monipuolisemmilla merkityksillä ladatuiksi kuin pelkkinä nukkumisen luonnollisina seurauksina. Huono tiedonkulku rintaman tapahtumien ja kodin välillä edesauttoi unen roolin nousemista suomalaisen agraarikulttuurin perinteestä kulttuuriseksi keinoksi saada tolkkua epäselviin ja ahdistavilta tuntuviin tapahtumiin ja kokemuksiin (ks. myös Virtanen 1977, 188). Mutta missä määrin miehet ammensivat narratiivisesta resurssista kertoessaan unia? Kuten jo aiemmin on todettu, miehet eivät unikerronnassaan juuri käsittele negatiivisia asioita, erityisestikään kuolemaa, vaikka sen voi olettaa taustalla ajatuksissa olleenkin.

Suomalaisten unikertomuksista sota-ajalta on esimerkkejä läheisten ihmisten saapumisesta lohduttamaan ja kertomaan nukkuvalle, että on kuollut (ks. esim. Virtanen 1974, 20–21; 1977, 188). Nukkuvalle ilmestyvät kuolleet, ja heidän kohtaamisensa ei ole kerronnallisenkaan kaavan mukaan kovin kaukana kummitusjutusta, jossa kuolleet ilmestyvät kummittelemaan nukkuville. Kuolemaan liittyvien voimakkaiden tunnetilojen on perinteisesti ajateltu vaikuttavan siihen, minkälaiseksi kuolemanjälkeinen olotila vainajalle on henkimaailmassa muodostunut. Negatiiviset tunteet, puolitiehen jääneet velvollisuudet tai toisten ihmisten vääryydet ovat esimerkkejä kummittelutarinoiden aaveiden olemassaolon syistä. Myös epäonninen rakkaus ja rakkaus vahvana tunteena ylipäänsä olivat kuolleidenkin kannalta merkittäviä liikkeelle panevia voimia. Tästä tematiikasta ja tarinallisesta resurssista nousevat myös miesten kuvaukset unien aikana tapahtuvista kohtaamisista. Tämän henkisen perinnön tuntemusta tosin muokattiin romanttisen aikalaisviihteen mukaiseksi ja toisaalta siksi, että kokemuksesta kertomalla haluttiin kirjeissä nimenomaan lujittaa tunnesidettä itsen ja lukijan välillä (vrt. Virtanen 1974, 38). Kirjeiden unikerronnalle eivät ole tyypillisiä realistiset ja raadolliset kuoleman ja haavoittumisen kokemukset, joita sodan jälkeen kerätyissä sotakokemuksia ja uniakin käsittelevissä aineistoissa on runsaasti (ks. Virtanen 1977, 190–191, passim.).

Yöllä kun nukut tulen varmasti hiljaa unessa luoksesi. En ensinkään herätä Sinua, vaan hiljaa istun hetkeksi viereesi, hyöäilen hiuksiasi, hyvin hiljaa rutistan Sinua ja painan suukon poskellesi. (Juhani 10.11.1943.)

Uni ja siihen liittyvä kertomusperinne mahdollistivat ajatuksen siirtymisestä toisen luo henkisesti. Sota-ajan kirjeissä sitä ei pidä ymmärtää konkreettisenä sielusta irtautumisena vaan ajatusten rakentamana siltana ajan ja paikan esteiden yli. Uni oli imaginaarisen tilan ja lohdun tyyssija, mutta myös kerronnallinen keino. Kirjeiden kerronnassa ei unen ymmärtämisen teoreettisiin pohdiskeleihin juuri paneuduta, mutta henkisen todellisuuden ja siellä kohtaamisen mahdollisuutta pohtii Olavi (12.11.1942) seuraavasti: *”Et usko rakas kun minäkin tässä parina yönä olin ihan koko yön teidän, Sinun ja Leenan, seurassa ja me olimme niin sanomattoman onnellisia. Jos se onkin niin että nukkuessamme olemme hengessä toistemme luona. Kuitenkin se on ihanaa silläkin tavalla. Käyn nytkin nukkumaan toivoen saavani aamulla herätä ihanasta onnellisesta unesta Sinun ja pikku epanani luota, niin vain unessa nyt.”* Sota herkisti henkisen todellisuuden ilmiöille ja mahdollisuuksille sekä helpotti kohtaamisen kertomisesta siellä, missä se muuten oli mahdotonta – toisen läsnäolon merkitys ajatuksissa on niin keskeinen, että sen kuvaamiselle ei ehkä ollut muuta vaihtoehtoa kuin unista puhuminen. Unessa tapahtuneiden kohtaamisten kokemuksellista voimakkuutta ei ole mielekästä kyseenalaistaa, ja tälle mahdollisesti hyvinkin aidolta tuntuneelle kokemukselle haluttiin kertomalla antaa erityismerkitys. Yhteisunia, joista Olavinkin kirjeen kerronnassa on kyse, on pidetty toisilleen läheisten ihmisten kokemuksena (Virtanen 1977, 207). Tulevaisuuteen kurkottavissa unissa tulkittiin olleen myös jotain konkreettista lupaus: *”Kunpa päättyisi jo tämän vuoden aikana tämä sota, niin heti rupeaisimme rakentamaan itsellemme omaa pesäämme. Ole rakas Pörrini aivan huoletta, vielä tästä unesta tulee todellisuuskin. Olemme vielä nuoria kumpikin ja tulevaisuus odottaa meitä.”* (Juhani 8.8.1943.)

Kenties miehet kirjoittaessaan tunsivat myös aidosti kuoleman läheisyyden ja kirjoittivat kokemuksesta kummitustarinoiden tapaan. Ehkä heille toi lohtua ajatella, että kuolemankin kohdatessa kirje toisi heidän läsnäolostaan viestin surevalle rakastetulle. Kirjeen tekstin ja rintaman tapahtumien välinen ajallinen välimatka tuotti mahdollisuuden kirjeen tekstin lukemisesta vasta kirjoittajan kuoleman jälkeen. Toisaalta tieto kuolemasta saattoi saapua vasta jonkin verran kirjeen saapumisen jälkeen. Tiedonkulun ajalliset jännitteet ja niiden tiedostaminen saattoivat ruokkia transgressiivisen kerronnan muodostumista yhdeksi ajan ja paikan ymmärtämisen keinoksi.

Miehet olivat kuitenkin myös hyvin tietoisia siitä, että päivällä ajatellut ajatukset ja tekemiset saattoivat siirtyä lopulta uniin. Kaikki unet eivät ole yhtä merkityksellisiä, eikä kaikkia unia ole koettu myöskään omille rakkaille kertomisen arvoisiksi. Mitä vahvempi tunnekokemus ja toive uniin oli ladattu, sitä varmemmin ne myös unissa toistuvat haavekuvina. (vrt. Freud 2010, 13–16.) *”Nyt minä jo viime yönä näin Sinut unissakin. Se kait johtuu siitä, että nyt taas näinä päivinä olen niin tavattomasti kaivannut sinua. Siinä unessa Sinä olit niin tavattoman kaunis, että oli ihan hirveän katkeraa herätä tuosta unesta.”* (Olavi 29.12.1942.) Unikerronnan ja yliluonnollisiksi tulkittujen kokemusten tutkimuksessa on myös todettu, että vahvat tunteet ja toiveet voivat vaikuttaa kokemuksen muodostumiseen kahden ihmisen läsnäolosta toistensa luona unen ja valveen rajatilassa (ks. Virtanen 1977, 216).

Vieraus ja toiseus sotilasidentiteetin konstruktioidessa

Vieraus ja toiseus

Jatkosotaan lähdeettäessä suomalaisia joukkoja ei yhdistänyt samankaltainen yhtenäisyyden ilmapiiri kuten talvisodassa. Yhtenäisyys rakoili monesta syytä. Henkilökohtaiset syyt painoivat mieliä, kun talvisota oli vielä kauhuineen tuoreessa muistissa ja oman perheen ja tavallisen elämän jättäminen tuntuivat raskailta. Myös poliittinen tilanne oli ongelmallisempi, kun Suomi hakeutui liittoon Saksan kanssa, mitä suomalainen vasemmisto piti vähintäänkin arveluttavana. (Junila 2012, 198.) Erityisesti talvisodassa miehistöä yhdistänyt taitava uhripuhe ja propaganda alkoivat jatkosodan kestäessä, kuolemien lisääntyessä ja sodan raadollisen arjen tylsistyttäessä asemotavaiheessa, saada rinnalleen myös kyseenalaistavia ja kriittisiä mielipiteitä sodan syistä ja merkityksestä. (Ks. Tepora & Kivimäki 2012.) Tämän tutkimuksen kannalta jatkosodan asetelma johtaa mielenkiintoiseen kysymykseen: mihin kirjeitä kirjoittaneet miehet samaistuivat ja mihin tekivät pesäeroa kertoessaan itsestään ja kokemuksistaan? Sodan pitkä kesto mahdollisti myös rintamalla eri sosiaalisten ryhmittymien muodostumisen, ja syvälle Karjalaan edetessä mahdollisuuden kohdata paikallista väestöä. Tässä luvussa käsittelen miesten kirjeiden kerronnassa muodostuvia suhteita vierauteen ja toiseuteen sekä niiden arvottamisia ja tulkintoja.⁴³

⁴³ Paul Ricoeurin (ks. esim. 1994) filosofiassa identiteetin ajatellaan rakentuvan sen kahden eri puolta edustavien itseyden ja samuuden dialogissa ja irrottautumisen prosesseissa. Merkittävä osa yksilön identiteettiä on toiseus, joka ilmenee Ricoeurin mukaan kolmessa eri merkityksessä: ruumiillisena toiseutena, toisina ihmisinä ja omanatuntona. Ensinnäkin ihmisen ruumiillisuus tuottaa toiseuden kokemuksen ja ymmärryksen omasta ruumiista toisten ruumiiden joukossa. Itse on myös toinen toisten joukossa, joiden kokemus välittyy heidän fyysisen olemassaolonsa kautta (Ricoeur 1994, 325–326). Toinen näkökulma liittyy toisen ymmärtämiseen radikaalina toiseutena eli peruuttamattomasti itsestä erillisenä ja vieraaksi jäävänä. Se johtaa tiedolliseen oivallukseen toisesta ajattelevana ja tuntevana ihmisenä. Emmanuel Levinasin (1906–1995) filosofiaan tukeutuen Ricoeur esittää, että toinen itsen ulkopuolisena siirtää katseen etiikkaan: kuinka minun ja toisen välinen suhde määrittyy. Toisella on myös metaforinen merkitys, jolla viitataan toisen ihmisen huomioonottamiseen omassa toiminnassa ja pakottavanaan oivallukseen omasta vastuullisuudesta suhteessa häneen. (Ricoeur 1994, 329–341; ks. myös Kaplan 2003, 94.) Kolmanneksi on toiseus itsessä, joka tarkoittaa omantunnon ääntä: tietoista kamppailua oikean ja väärän, oman valinnan ja määräykseltä tuntuvan pakon välillä. (Ricoeur 1994, 341–355.) Vaikka Ricoeur (1994, 355) ajattelee, että filosofian keinot paljastaa omantunnon äänen lähde jäävät vähäisiksi, voidaan omatunto ymmärtää yhteisön ja kulttuurin jälkeen ihmisen itsetulkinnassa, äänenä joka käskää ja ohjaa toimintaa kulttuurisesti hyväksyttävään suuntaan. Tai kuten David Kaplan (2003, 95) asian ilmaisee, omatunto on se ”toinen joka vainoaa minuutta”. Näin ajatellen omatunto muistuttaa Foucault’laista panoptikonian, joka voidaan tulkita kaiken näkeväksi ja rankaisevaksi yhteiskunnaksi, joka pakkososialistaa kansalaisensa ”kansalaisuuteen” yllyttämällä, kannustamalla ja tuottamalla ahdistusta vaatimuksillaan (Pakkasvirta 2005, 84–85). Kyseessä on ristiriita yksilön ja toisten ihmisten välillä, erillisyyden ja samaistumisen vuoropuhelu. Tämä tarkoittaa toiseuden ja vierauden kohdalla sitä, että ihminen pyrkii erottautumaan toisista ja ymmärtämään itseään yksilönä samalla, kun kiinnittyy omaan yhteisöönsä ja tarvitsee tunnustusta teoistaan ja olemisestaan (ks. myös Förnäs 1998, 278, 280). Toinen edustaa yhteisön tarjoaman kollektiivisen identiteetin rakennusaineita, toimintaa ohjaavia normeja sekä omien kokemusten sanoittamiselle

Toiseuden käsitettä käytän erilaisuuden, viholliskuvien ja arvojen saamien merkitysten tulkinnassa kirjeiden kerronnassa⁴⁴. Kuvaan tulevassa merkityksiä, joita miehet antoivat erilaisuudelle kertoessaan kohtaamisistaan toisten ihmisten kanssa. Toiseuden käsitteen avulla avaan myös miesten niitä itseymmärryksen puolia kerronnassa, joissa he arvottavat erilaisuutta esimerkiksi negatiivisesti ja vieraaksi, itsestään poissulkevasti. Vieraus viittaa tässä kokemukseen, joka muodostuu, kun omat tutuksi ja turvalliseksi koetut arvot, tieto, asenteet ja ajatukset joutuvat koetukselle tai niistä tulee selkeämmin tietoiseksi. Vieraus on siis tilanteenmukainen tulkinta, jossa on samanaikaisesti läsnä riittävä määrä tuttuutta, että asian tunnistaa joksikin, ja riittävästi erilaisuutta, että se vaatii tulla ymmärretyksi. Ajatukset liittyvät identiteetin merkityksen muodostumiseen suhteessa siihen, mitä ei itsensä koeta olevan, jolloin kerronnan huomio kiinnittyy korostuneesti eroavaisuuksiin. Tähän keskusteluun liittyvät vahvasti viholliskuvat, joita tarkastelen alaluvussa *Toiseus vihollisessa ja "ryssässä"*⁴⁵. Tä-

tarjoutuvia narratiivisia resursseja, joihin samaistutaan ja haetaan näin myös tunnustusta yhteisössä. Kiinnittyminen yhteisöön tarkoittaa vuoropuhelua kiinnittymisen ja tunnustuksen välillä: Minä olen osa teitä, enkö olekin? Kollektiivisen identiteetin rakennusaineet tuovat myös ajallisen jatkuvuuden ja ennustettavuuden piirteitä oman elämän kerrontaan narratiivisena identiteettinä.

⁴⁴ Identiteettiä koskevissa keskusteluissa on kulttuurintutkimuksessa mahdotonta ohittaa käsite *toiseus*. Toiseuden käsitteellä viitataan kohtaamiseen, jossa tuttuus ja vieraus, normi ja poikkeus ovat suhteessa toisiinsa. Keskeinen ajatus on, että oman identiteetin merkityksiä rakennetaan myös rajanvetoina muihin eli "toisiin". Identiteetti saa näin ajatellen merkityksensä suhteena toisiin samalla tavalla, kuin kielen sanojen merkitykset suhteessa toisiin sanoihin (Hall 2005, 152–160; ks. myös Löytty 2005, 168–169). Kulttuurintutkimukseksi laskettavien tieteenalojen piirissä, kuten sukupuolentutkimus (ks. Butler 2006), jälkikolonialistinen tutkimus (ks. Loomba 2005), kriittinen antropologia (ks. Marcus & Fischer 1986; Clifford & Marcus 1986) ja mediatutkimus, toiseudella viitataan kuitenkin tarkemmin tilanteisiin, joissa vierauden kohtaamiseen liittyy myös valta. Tämä käytäntö on vakiintunut myös viimeispään etnologiseen tutkimukseen. Toiseuden käsitteen avulla pyritään purkamaan kohtauksissa ja representaatioissa läsnä oleva valtasuhde, ennakkoluulot ja rajoittavat subjektipositiot. Identiteettien tutkimuksessa toiseuden tematiikka liittyy oleellisesti poliittisiin kamppailuihin ja kysymyksiin itsensä määrittelyn mahdollisuuksista ja ulkopuolelta asetetun identiteetin ristiriidoista. Toiseudella on siis jossain määrin historiallinen painolastinsa kulttuurintutkimuksen kentässä strategisena käsitteenä. (ks. myös Löytty 2005.)

⁴⁵ Kulttuurintutkimuksessa identiteetin toiseutta representaatioissa ilmenevänä vallan käyttönä on kulttuurintutkija Lawrence Grossbergin (2003) mukaan tulkittu yleensä neljän käsitteen kautta: ero, fragmentaarisuus, hybridiys (rajat) ja diaspora. Ero (*différance*) on identiteetin rakentumisen kannalta oleellinen. Identiteetin ajatellaan rakentuvan suhteessa (negatiiviseen) toiseen, jolloin valtasuhde määrittänyt mahdollisuutena tai valtana määrittellä ja kuvata toinen. Eron on kiinnitetty huomiota erityisesti identiteetin ymmärtämiseen kielellisenä konstruktiona. Siinä korostuu kielen merkityksien muodostumisen binaarinen luonne; me – he, musta – valkea, ystävä – vihollinen, mies – nainen (vrt. Hall 2005, 153–154.) Eron käsite antaa mahdollisuuden ymmärtää tutkittavana olevien kirjeiden kerronnassa niitä elementtejä, joiden avulla miehet rakentavat suhdettaan vieraaseen. Hybridiys (*hybridity*) viittaa identiteetteihin, joissa erilaiset kulttuuriset taustat vaikuttavat samassa identiteetissä ja voivat olla hankauksissa keskenään sekä täydentää toisiaan muodostaen uusia omalakisia identiteettejä. Tärkeää hybridin identiteetin käsitteessä on sen asettuminen rajalle, kahden tai useamman kulttuurin väliin, jossa erilaisten kulttuuristen aineiden vuorovaikutusta voi kuvata jatkuvaan kielestä toiseen kääntämiseen (Hall 2005, 71–72). Hybridiys on erityisesti globalisaatiokehityksen yhteydessä käytetty käsite, jolla viitataan kulttuuriseen moniaineksisuuteen ja dualistiset rajanvedot kyseenalaistavaan identiteettiposition. Hybridin identiteetin teoriaa on kehitelty erityisesti kirjalli-

män lisäksi toiseudella viitataan myös niihin rajanvetoihin, joita kirjeet kirjoittaneet miehet tekivät suhteessa vallitsevan sodadiskurssin arvoihin, asenteisiin ja päämääriin, mutta myös samalla puolella taisteleviin toisiin sotilaisiin. Tällöin toiseuden merkitys kytkeytyy vahvemmin normin ja poikkeuksen väliseen suhteeseen.

Katson hedelmälliseksi tässä yhteydessä myös tuoreessa identiteettikeskustelussa esitetyt näkökulmat identiteettien moniulotteisuudesta ja fragmentoitumisesta: miesten kerronnassa identifikaatiot määrittyvät useista ja toisilleen ristiriitaisistakin näkökulmista käsin, jolloin identiteetin yksiulotteinen määrittely tai kuvauksen taso ei ole riittävä. Esimerkiksi arvoiksi ja asenteiksi kiteytyneet miehen representaatiot omaksutaan ajoittain osaksi omaa identiteettikerrontaa, välillä niistä irrottaudutaan. Ajoittain sama kertoja kokeili ihanesotilaan ja välillä palvelusta vieroksuvan jermun rooleja. Fragmentaarisuudella tai sirpaleisuudella (*fragmentation*) tarkoitetaan identiteettien moneutta, eli sitä etteivät identiteetit muodosta pysyviä ja eheitä kokonaisuuksia, vaan rakentuvat erilaisissa ympäristöissä tilanteen mukaan. Näin yhden ihmisen identiteetti on erilaisista poliittisista, sosiaalisista, kulttuurisista ja historiallisista fragmenteista konstruoitunut muodostelma, joka voi olla sisäisesti myös ristiriitainen. (Grossberg 2003, 91; Hall 2005, 23.) Miesten sotakokemuksissa fragmentaarisuus tarkoittaa ristiriitaisuutta sekä itsessä että toisissa. Esimerkiksi vierauden ja toiseuden kokemuksen tuottama fragmentaarisuus identiteettikerronnassa on rakentunut ”oman” sodan arjen ja sotaan virallisesti liitettyjen arvojen kohtaamattomuudesta, samalla puolella taistelevien ihmisten päämäärien ja ajatusten erillisyydestä, sekä sodan aikana kohdattujen vihollisten ja Karjalassa asuvien sota-aikana vallinneita stereotypioita moniulotteisemmasta ihmissyydestä.

Kirjeiden kerronnassa rakentuvat identiteetit ovat siinä mielessä fragmentaarisia, ettei niistä kerronnallisten resurssien kokemuksesta yhdenmukaistavasta vaikutuksesta huolimatta rakennu täysin eheitä ja suljettuja kokonaisuuksia. Sotilaat olivat paitsi keskenään erilaisia, myös itsestä tehdyissä tulkinnoissaan monimuotoisia. Kokemus itsestä ja omasta identiteetistä muodostui kirjeitä kirjoittavilla miehillä samaistumisen ja irtautumisen kokemusten heilahduksissa ⁴⁶.

suudentutkija Homi Bhabha (ks. esim. 2005; 2003), joka käsittelee hybridiyttä alkupe-
räisyyden ja aitouden ajatuksiin nojaavat identiteettikonstruktiot kyseenalaistavana
kolmantena tilana, jossa mahdollistuu identiteetin merkityksien mielekkyyden arvi-
ointi ja neuvottelu. (ks. Bhabha 2005, 1–9; 2003, 53–60; ks. myös Hall 2005, 72.) *Dia-*
spora tarkoittaa postmodernissa identiteettikeskustelussa paikaltaan siirtynyttä tai
siirrettyä ryhmää, jonka identiteetti rakentuu vahvan siteen merkityksissä lähtöpaik-
kaan. Diasporalla viitataan näkökulmaan, etteivät esimerkiksi jälkikolonialistisessa
maailmassa siirtyneet ihmiset välttämättä vain assimiloidu uuden asuinpaikkansa
kulttuuriin tai vaihtoehtoisesti säilytä vanhaa kulttuurista identiteettiään ”puhtaa-
na”, vaan luovat joustavasti uudenlaisia tulkintoja omalle ja ryhmänsä kulttuuri-
identiteetille. (Grossberg 2003, 90–92; Hall 2005, 72–76.)

⁴⁶ Kollektiivinen identiteetti ja narratiiviset resurssit ovat siis myös erottautumisen alusta. Kokemus koetaan ja kerrotaan omana, vaikka sen ymmärrettävyys on riippuvainen yhteisistä sanoista ja kulttuurisista merkityksistä, joissa kokemus on tulkittu. Tavallaan yksilön identiteetin rakentuminen on jatkuvaa erottautumisen ja kiinnittymisen liikettä suhteessa ryhmään ja sen ylläpitämiin merkityksiin. Ihminen joutuu kysymään tunnustaessaan riippuvuutensa toisista myös vaikeamman kysymyksen: Minä olen osa teitä, enkö olekin? Vai olenko? Miksi? Kyseessä ei ole täydellinen irtau-

Kirjeiden kerronnassa näkyvät sekä kollektiivisen identiteetin taso samaistumisenä kansalliseen tehtävään että oma elämäntarina ja identiteetti erillisyyden ja ainutlaatuisuuden kokemuksen kerronnassa. Sota aiheutti myös postmodernin maailman ilmiöiden kaltaisia siirroksia ja tilanteisia murtumia. Esimerkiksi naisten roolit kokivat muutoksia, sodan todellisuuden tulkinta tuotti vaikeuksia perinteisten eettismoraalisten näkökulmien valossa ja tulevaisuuden epävarmuus ja tradition tarjoama jatkuvuus olivat ristiriidassa. Tämä aiheutti tarvetta siirtymiseen vanhasta järjestyksestä uuteen maailman ja elämän hahmotukseen. Stuart Hall (2005, 23–26) käyttää yksilöiden kokemusmaailman tulkintojen muutospaineen kasvusta ja vanhan järjestyksen horjumisesta käsitettä identiteettikriisi, joka kuvaa identiteettien uudelleen arvioinnin prosessia (ks. myös Giddens 1991, 33). Yksilöiden kerronnan tasolla identiteettikriisi näkyi selvästi aaltoliikkeenä ja tilanteisesti muotoaan hakevana tulkintana omasta ja sodan merkityksestä elämän kulussa.

Vieraat arvot ja käytännöt oman rintama-arjen toisena

[T]oivoisin kuitenkin ettei mentäisi ollenkaan koko Ryssän maalle. Onhan tätä Suomen maassa jo entistäkin meillä ja säästyisi siinä vain monta meikäläistä miestä. (Olavi 2.9.1942.)

Kai ne nyt jo ovat saaneet sotahullutkin tarpeekseen, etteivät heti olis puhumassa rajanvientiä Uraliin (Olavi 19.3.1944).

Sodan tavoitteet, toiminnan mielekkyys ja sodan kestäessä esiin tullut epäily sodan merkityksestä, ovat osa miesten kirjoittamisen perustematikkaa. Oman elämän uhraaminen isänmaan puolesta alkoi tuntua yhä vieraammalta ja sodan syyllisten rintama ei ollut enää vihollisen vaan myös omien puolella (vrt. Kivimäki & Tepora 2012). Kenen puolesta ja miksi soditaan, olivat erityisesti Olaville peruskysymyksiä. Vieraalle tuntuvista arvoista ja propagandan tuottamista narratiivisista resursseista oli tarve erottua ja rakentaa oman elämän mielekkyttä ylläpitävää kerrontaa, hakea olosuhteille syyllinen ja pahalle ololle merkitys. Oman identiteetin rakentaminen yhteisöön kiinnittymisen ja siitä eroamisen dialogissa kerrottiin monilla tavoilla. Parisuhteen ylläpito kirjoittamalla sitoi miehiä yhteisön perusyksikköön perheeseen tai lupaukseen perheestä, kuten oli Juhanin laita. Kotiin päin kirjoitettiin yhteisistä asioista ja kokemuksista, jotka lujittivat kirjoittajien suhdetta toisiinsa sekä loivat jatkuvuuden tuntua identiteetteihin (Hagelstam 2012, 295–298). Irtautumisen kerronnalliset strategiat olivat erilaisia. Tämän tutkimuksen kirjeaineistossa irtautumisen kerronnassa välittyvät jossain määrin negatiiviset kokemukset ja tunteet, joita käsiteltiin joko ironisen huumorin sävyttämällä keinoin tai avoimen vihamielisesti. Rintamalla

tuminen tai edes identiteettikriisi, vaan omaan identiteettiin kuuluvien roolien vuorovaikutus ja eri suuntiin vetävien toiveiden ja tarpeiden kamppailu. Esimerkiksi kirjeet kirjoittaneiden miesten kokemuksessa tämä näkyy sotilaan roolin ja siviiliroolien yhteentörmäyksenä tai velvollisuuksien ja henkilökohtaisten tarpeiden köydenvetona. Tässä tapauksessa ristiriita syntyy, kun pitäisi tulkita oma kokemus tarjolla olevien narratiivisten resurssien mukaisesti, vaikka oma kokemus ei tunnu vastaavan tarjolla olevaa tulkintaa. Kyseessä voi olla hetki, jolloin ihminen sanoittaa tuntemuksen ”sanoin kuvaamattomaksi” ja jota seuraa sitten yritys pukea sanoiksi tuo ”sanoin kuvaamaton” puheena tai kirjoitettuna tekstinä (esimerkiksi kauhukokemukset sodassa).

pitkään olleelle ja sotaväsymyksestä kärsineelle miehelle tuntuvat ymmärrettäviltä kysymykset kuten: Miksi täällä ollaan? Miksi juuri minä joudun täällä olemaan ja tämän tekemään?

Vastenmielisyys sotaa kohtaan ja vaikeus hyväksyä ja ymmärtää sotatoimien luonnetta tulee hyvin esiin myös lomasta kotiin kirjoitettaessa. Jatkosodan alussa ei kerrottu tarkasti sodan päämääriä, mikä johti jossain määrin erilaisiin ja epämääräisiinkin toiveisiin ja tulkintoihin esimerkiksi sodan lopusta. Yleisin oli käsitys sodan nopeasta loppumisesta, jonka voi ajatella olleen samalla myös toive. Yleisesti oltiin myös sitä mieltä, että talvisodan rauha oli epäoikeudenmukainen Karjalan menetyksineen, mutta se ei sinällään riittänyt luomaan tarkkaa visiota kansakunnalle jatkosodan päämääristä (Junila 2012, 199). Miehissä ajateltiin, että riittävän turvallisten rajojen turvaaminen olisi oleellista, mutta vastaavasti ei oltu varmoja, mitä riittävän turvallisilla rajoilla tarkoitettiin – yleensä ei kuitenkaan Suur-Suomea (vrt. Kivimäki & Tepora 2012, 250). Asenneilmapiirin ja toiveiden vedenjakajana voidaan pitää talvisodan aikaisen rajan saavuttamista, rajan ylittämistä ei miehistön joukoissa yksimielisesti enää hyväksytty. Toinen selkeä rajapyykki oli Viipurin valloittaminen, jonka ajateltiin olevan viimeinen valloitusohjelma. Etenemisen jatkuminen herätti sodan loppua haikailleessa miehistössä yleistä katkeruutta. (Tuunainen 2012, 158.)

Sodankäynnin ja omien, tärkeämpien elämän arvojen ristiriita näkyy Olavin kirjeissä kerronnallisina tihentyminä, joissa arvostiriita tuotti avoimesti sodanvastaista kerrontaa ja sotatoiminnan kyseenalaistavan diskurssin. Vuorolomalle pääsystä Olavi kirjoittaa kotiin: *”Joskus täytyy toppaantua tämän vallottamisen. Kyllä se pitää tulla loma minullekin tai muuten ei olla vähääkään sorvimassa näiden kihujen kanssa. Rupeevat tuntemaan muuten nyrkin makua.”* (Olavi 27.5.1942.) Vaikka sodan päämäärä jäi miehistölle usein hämäräksi, se ei yksin selitä sodan merkityksen kyseenalaistamista tai Olavin avoimen vihamielistä kokemuskerrontaa. Sotaan liittyvä pakko, joka oli muotoiltu virallisesti jokaisen suomalaisen miehen kunniavelvollisuudeksi ja velan maksuksi sodissa aiemmin kaatuneille, ei välttämättä riittänyt oman sotakokemuksen merkityksen arvottamiseen (vrt. Tepora 2011, 274–275; ks. myös Luostarinen 1986, 356). Itselle vieraalta tuntuva näkökulma sodan ja elämän mielekkyyteen muuttui Olavin kerronnassa omaa elämää määrittäväksi toiseksi. Sodan merkitykseen liittyviä tunteja Olavi pyrkii kahlitsemaan kerronnassa väkivaltaisesti hänelle lähisimmin ”kiusaa” aiheuttaneisiin ihmisiin, mutta fragmentin kärki osuu myös sodan ”vallottamis”-luonteeseen. Olavin toive on, että joskus sodan täytyy loppua, koska se ei ainakaan kirjoittamishetkellä ollut enää hallittavissa ja ymmärrettävissä. Sota päämäärineen on Olaville omien arvojen toinen, josta hän haluaa irtautua. Tämänkaltaisen kokemuskerronnan kipeys tulee ymmärrettäväksi mahdottomuutensa kautta: sodan aiheuttamassa poikkeustilassa arvokeskustelu, oman elämän suunnan pohdiskelu ja vapaus olivat vahvasti raamitettuja käskyjen mukaan.

Olavin kirjeessä oman itseymmärryksen ja identiteetin hahmottelu tulee ymmärrettäväksi Ricoeurin ajatusten avulla toiseuden merkityksestä omantunnon elementtinä ja toisten ihmisten herättämänä moraalisen velvoittavuuden kokemuksena (ks. Ricoeur 1994, 329–334, 341–355). Tietoisuus toisten ihmisten,

toisten suomalaisten ja oman perheen, olemassaolosta, ja propagandassa esiin tullut kunniavelka isänmaalle, eivät helpottaneet omien halujen sovittamista tarjolla olevan uhridiskurssin kehykseen. Olavin toive ”vallotamisen” loppumisesta voidaan nähdä myös kysymyksenä: miksi vaadit minulta tätä? Kysymys esitetään hädissään oman itsen mahdolliseen tuhoon vievälle toiselle. Sodan vaakakupin kääntynyt hienokseltaan Neuvostoliiton hyväksi 1943 alettiin jälleen voimakkaammin propagoida uhriajattelua sekä rintamalla että kotirintamalla. Sodan kuluessa uhriajattelun muutos ilmenee vapaaehtoisesta uhrista valtion väkivalloin suorittaman uhrin teemaan, mikä näkyi ajatusten siirtymisenä oikeutetusta kuolemasta kysymykseen ja epäilyyn: miksi tapetaan? (Ks. Tepora 2011, 255.) Valtion roolin merkitys muuttui kerronnassa puolustettavasta isänmaasta lähemmäs poikiaan tappavaa koneistoa, vaikka kummatkin merkitykset säilyivät koko sodan ajan.

Oman uhraamisen vierauden elämän sisältönä voi tulkita johtuneen ymmärryksestä uhrautumisen todellisista vaikutuksista. Kerronnassa välittyvä taustalla ollut kysymys: miten miestä ja isää tarvitseva perhe (merkitsevät toiset) välittömästi hyötyisi kaatumisestani tai rintamalla olostani? Erityisesti asemasotavaiheessa rintamalla oloa tuntui olevan vaikea perustella itselle. Uhriajattelun moniulotteisuus aiheutti myös ristiriidan, koska siinä toiset puolet tuntuivat kannatettavammilta yksilön näkökulmasta kuin toiset. Uhrihan annettiin julkisenkin sanan mukaan kodin (sukulaisuussuhteet), uskonnon (tuonpuoleisuus) ja isänmaan puolesta (kunnia ja velvoite) (Tepora 2011, 274; ks. myös Tepora & Kivimäki 2009). Sisäistetty valtakurssi tai omatunto vainoaa kertojaa Olavin tekstissä pakottaen pohtimaan, mikä on oikein ja mikä väärin, mikä sodan mieli.

Eihän tämä voi mitenkään tällä tavalla jatkua, sillä eihän kohta ole tosiaan vaatteita eikä jalkineita varsinkaan siviilissä. Ymmärränhän minä, ettei se ole ihmeekään, jos Sinäkin rakas hermoilet niiden paljojen töiden kanssa. Mutta eihän tämä elämä ole herkkua kellään. Mutta mehän olemme vain ihmisiä, emmekä aina mukaudu kaikkeen, varsinkaan tämän ankean ajan vaatimuksiin. Väkisin tulee aina katkeralle mielelle. Varsinkin jos tätä rupee enemmän retnaamaan ja ajattelemaan. Mutta uskon kuitenkin ettei meidän kansan kohtalo ole sortua, sillä meidän asianne ei ole mielestäni sen Ylhäisen ylipäällikön [ts. Jumalan] tahdon vastainen. (Olavi 4.3.1944.)

Konkreettisessa rintamaelämässä vierauden tunteet ja omien arvojen kanssa ristiriitaan joutuvat tilanteet johtuivat usein merkityksettömäksi koetusta tekemisestä. Sodan mieli tai mielettömyys syntyi rintaman toiminnan ymmärtämisestä. Sodan ja oman toiminnan ironinen kuvaus ilmaisee omalla tavallaan sodan luonteen jäämistä vieraaksi itselle ja samalla sotaan vaatimuksineen haluttiin tehdä myös pesäeroa: ”Tänään aamulla tuli 1 kpl vanjoja jään yli meitä tervehtimään, antautui heti vangiksi. Tämä on tätä sotaa tällä lohkolla.” (Juhani 26.1.1943.) Vähättelyn kerronnallinen strategia ei ollut vain keino ylläpitää lohdullista ja turvallista ilmapiiriä rintaman ja kodin välillä. Juhaniin kirje sisältää monimerkityksisen viittauksen sodan tilanteeseen talvella 1943. Minkälaista sota oli tuolloin? Mitä miehet tekivät? Mitä on sota, jossa viholliset tulevat kädet ylhäällä suoraan vangiksi?

Voi tavatonta, miten pitkäksi nämä illat ovat tulleet. Ei oikein tiedä miten parhaiten saisi aikansa kulumaan. Siellä kanssasi rakas ilta kului aina liiankin nopeasti. On vielä niin toivotoman pitkä aika ajatella lomaakin, vasta tammikuulla sen pitäisi olla. Sinullakin rakas on niin paljon työtä ja huolta siellä, että harmittaa meidän täällä viettäessämme kissan päiviä.” (Juhani 3.10.1943.)

Toiminnan puute asemasodassa tuotti perustavanlaatuisen ymmärryksen myös sodan kummallisuuksista. Asemasota oli tilanne, jossa tekeminen ei tuntunut aina myöskään varsinaisesti sotaan liittyvältä. Tai kuten Juhani asian ilmaisi, rintamalla olo saattoi tuntua jopa ”kissan päiviltä”. Huolto-, harjoitus- ja virike-toiminta koettiin usein itse sodankäynnin kannalta vieraaksi, vaikka ne oli tarkoitettu sotilaiden hyvinvoinnin ja taistelukuntoisuuden ylläpitämiseksi. Samaa antitekemisen luokkaan kuuluivat myös armeijan hierarkiaa pönkittävät rituaalit. Paul Fussel kuvaa sotilaiden kokemusta tämänlaatuisesta tekemisestä Yhdysvaltain armeijan miehistön toisessa maailmansodassa käyttämällä termillä kananpaska (chicken shit), joka pitää sisällään armeijaan liittyvän kaikkinaisen tärkeilyn ja hierarkkisen järjestelmän formaalin jäykkyyden (ks. Fussel 1989, 80, passim.). Samankaltaisella ilmiöllä näytti olevan myös suomalaisen armeijan kannalta sodan päämääristä ja merkityksestä vieraannuttava vaikutus, mistä ertovat Juhaniin ironiset kuvaukset rivisotilaiden sotakokemuksesta.

Eilen saimme taas olla esittelemässä itseämme parille everstille, joita huvitti tällaisten tyyppien katseleminen. Oikein tapauksen kunniaksi ampua roiskauteltiin tykeillä. Pauketta pitää olla näin sota-aikana. (Juhani 29.3.1943.)

Huomenna pitäisi tänne taas tulla jos jonkinlaisia tarkastuksia ja niistä kun emme välittäisi ollenkaan. [- -] Vaikka sopiihan meitä katsella edestä ja takaa jos ovat rikkinaiset housun takamukset, niin mielenkiintoisia katsella. Mutta mitäs niistä. (Juhani 25.11.1942.)

Knut Pipping (1978, 199, 202) on kirjoittanut virallisen sotilaskulttuurin ja miehistön informaalin normijärjestelmän yhteentörmäyksestä. Informaalilla normijärjestelmällä Pipping viittaa miesryhmien omiin arvoihin ja normeihin, minkä ydintä kuvaa ajatus mahdollisimman mukavien olosuhteiden luomisesta muuten epämiellyttävään tilanteeseen. Tähän taloudellisuusperiaatteeseen toiminnassaan nojaavat miehet karsastivat kurin ja järjestyksen vuoksi pidettäviä ja sodankäynnin kannalta miehistöstä turhalta tuntuvia rutiineja. Näytösluonteiset ammunnat ja tarkastukset näyttävät Juhaniin kerronnassa asettuvan juuri miehistön informaalia normijärjestelmää vastaan, mikä näkyy halventavana ja väheksyvänä kerronnanstrategiana.

Sodan lopun taistelujen ollessa kiivaimmillaan uhrautumisen ja oman elämänhalun välinen ristiriitaisuus saattoi kasvaa umpeen kuromattomaksi. Olavin toiminnassa ja kerronnassa ilmenee kykenemättömyys ja haluttomuus tulkita oma identiteetti suomalaiselle sotilaalle varatun uhrikuoleman näkökulmasta. Olavi väärentää heinäkuussa 1944 lomatodistukseensa lomalta paluupäivät ja jättää menemättä yksikköön, jonka seurauksena hänet tuomitaan lyhyeen vankeuteen. Kun hän kirjoittaa kotiinsa rangaistusta odottaessaan, on kerronta lakonista ja raportoivaa. Kerronnan sävy on muuttunut verrattuna aiempaan katkeruutta lähentelevään kirjoitukseen.

Minä olin kanssa tänään siellä oikeudessa ja sain paljon vähemmän kun osasin odottaakaan. Vain 4 kuukautta. Se tietää 24 vrk:ta, jos yleensä koskaan tarttee sitä kärsiä. Tuli myöhästymisestä 2 ja numeroiden muutosta toiset 2 kuukautta. Se kirjekuoren aukiolo meni etten saanut mitään. Täällä menee ainakin vielä viikko ehkä parikin ennen kun tulee lähtö. Ennen ei pääse lähtemään kun on tullut paperit päämajasta. (Olavi 17.8.1944.)

Sotilaiden palvelus loppui varsinaisen aselevon jälkeen porrastaen joulukuun alkuun mennessä. Olavin kerronnassa tiivistyvät hänen sotaa koskevien käsitystensä merkitykset ja vierauden kokemus sodan loppumisen jälkeisessä ajassa.

Tänä aamuna ne jo aloitti taas montun kaivun. Ne kai meinaa sillä tavoin päästä luottamuksellisiin välilöihin "Suuren itäisen naapurin" kanssa, kun pistävät monttua itärajalle. Mutta tämän tuhman kansan se on vain uskottava mitä herrat ja ylhäisyydet sanelee. Kai se nyt tuota tietä epäluulo häviää naapurien välillä kuten herrat ministerit ja muut siitä puhuu. [- -] Ja kai se tämä köyhä Suomi siitä rikastuu enemmän kun täällä makaa, kun jos ne [sotilaat] olis laskettu pois mitä ei pohjoisessa tarvitse sitä yhtä roistoa pois ajaessa. Toisinaan tämä sieppaa niin, ettei tee mieli tehdä mitään. (Olavi 12.10.1944.)

Viholliskuvien täyttämästä viestintävälineiden propagandasta siirryttiin nopeasti Neuvostoliittoa kunnioittavaan retoriikkaan. Olavin ironinen tapa kuvata yhtäkkistä muutosta ikaikaisesta vihollisesta "Suureen itäiseen naapuriin" sekä uuden rajan kunnostukseen liittyviä töitä ja niiden merkittävyyttä uudessa elämäntilanteessa, kertovat myös hänen sotaan liittyvien pelkojensa täyttymyksestä. Sodan merkityksen epäily, kuoleman pelko ja oman elämän uhraaminen saavat antikliimaksinsa puuhastelulta tuntuvassa työssä. Sodan todellisuuden ja yksilöä rasittavien vaatimusten lisäksi kuului myös isänmaallisen tehtävän merkityksen hyödyntäminen sotakokemuksen kerronnassa. Tämä siitä huolimatta, että sotaan liitetyt arvot ja päämäärät saattoivat jäädä sotilaille myös vieraisiksi. Isänmaallisuutta korostavaa nationalistista retoriikkaa hyödynnetään yleisesti sota-ajan identiteettipolitiikassa sotaa käyvissä maissa. Näin pyritään luomaan käsitys yhdestä yhtenäisestä ihmisryhmästä, jonka liittää yhdeksi tiettyjen rajojen yhdistämä paikka arvoineen. Arvot, joita "meihin" liitetään, ajatellaan eheän kollektiivisen identiteetin yksimieliseksi ilmaukseksi. Silti "isänmaa" paikkana ei ole yhtenäinen ja eheä vaan monenlaisten historiallisten, sosiaalisten, kulttuuristen ja poliittisten rajanvetojen kokonaisuus. (Vrt. Yi-Fu 2006, 28.) Tämän heterogeenisyyden tiedostaminen on yksi syy sille, miksi representaatiot toisesta ovat merkittäviä kokonaisuuden rakentajia: toiseus on kohde johon ihmisryhmän katseet kiinnittyvät ja pyritään kiinnittämään oletettavasti samasta horisontista käsin, meidän horisontista, yhteisöstä pois päin.

Toiseus vihollisessa ja "ryssässä"

Ne ovat niin onnettoman pahanhajuisia ja vielä pahemmaksi käyvät elleivät kohtapuoleen rupea ottamaan suoraa suuntaa Uraliin (Juhani 17.-18.7.1941).

Viime yönä tuli eräs ryssäläinen aliluutnantti vangiksi meille ja toi erinäisiä papereita tullessaan. Kertoi meikäläisten propagandan tehonneen itseensä niin että tuli yli linjojen. (Olavi 1.7.1943.)

Kyllä meillä suomalaisilla on kautta vuosisatojen kumma kohtalo saada aina taistella ryssää vastaan. Koskaan ne eivät ole pystyneet nujertamaan meitä ja eivätkä tule milloinkaan pystymäänkään. Emme voi milloinkaan elää ryssien aatteiden mukaisesti. (Juhani 13.7.1944.)

Pahanhajuinen, likainen ja kelvoton vihollinen on viholliskuvien yleinen teema. Pelkän halventavan retoriikan taustalla on kuitenkin syvällisempi uhan representaatio. Viholliskuvaan projisoitu uhkaava likaisuus voidaan ymmärtää antropologi Mary Douglasin (2000) mukaan epäjärjestyksenä ja näin olemisen uhkana. Saastaisuuden läsnäolo on ihmiselle luonnollisen järjestyksen romahdamista ja ihmisyyden katoamista luonnollisen järjestyksen piiristä. Luonnottomana järjestyksenä bolshevismi tulkittiin todellisena vaarana ja uhkana suomalaiselle ihmiselle ja kulttuurille. (Ks. myös Luostarinen 1986, 254; Tepora 2011, 311.) Vihollisen aiheuttama epäjärjestys ja uhka näkyvät esimerkiksi vihollisen taistelutapoja kuvaavassa Juhaniin kirjeessä, jossa vihollisen pommituksista kertominen kuvaa uhan ja säännöttömyyden astumisesta elämään vihollisen sotateiminnan vuoksi: *"Kuulin jostain, että ne kirottavat ryssät ovat käyneet pommittamassa L:rantaa [Lappeenrantaa]. Se on kaikkein suututtavinta ja koko sotahommassa, että menee pommittamaan asutuskeskuksia. Ryssä on ryssä ja sen näkee täälläkin kaikesta mitä se on saanut aikaan."* (Juhani 26.7.1941.) Tai Juhaniin ihmettelystä naisten astumisesta aseisiin vihollisen puolella: *"Tässä kasarmin luona oli ryssällä naisiakin tappelemassa, taitaa ruveta miehet loppumaan"* (Juhani 16.8.1941). "Ryssän" likaisuus ja saastaisuus olivat moraalisen järjestyksen kaatumisen ilmauksia, vihollinen oli väärässä paikassa sekä sotateimissaan siviiliasutusta kohtaan että myös talvisodan rajanvetojen myötä. Tämän lisäksi sotilas oli vihollisena täydellisen erilainen, oman identiteetin negatiivinen vastakappale, toinen.

Tässä alaluvussa tarkastellaan kirjeiden kerronnassa esiintyviä suomalaisuuden vastakuvia ja viholliskuvia, jotka toimivat kansallisen ja erityisesti sotilasidentiteetin rakennusaineina toisen maailmansodan aikana. Suomalaisten sotilaiden ryhmä oli heterogeeninen, ja ryhmän sisäisen integraation kasvattaminen edellytti yhteisen päämäärän ja vihollisen teroittamista taistelijoiden mieliin. Sodassa viholliskuvien luomisella oli tietenkin myös taistelutahtoa lisäävä ja tappamiseen liittyvää moraalista kieltoa lieventävä vaikutus. Lienee yleinen sotapropagandaan ja sotilaskoulutukseen liittyvä käsitys, että on helpompaa tappaa epäinhimillistetty "kohde" kuin toinen tunteva ihminen (ks. esim. Grossman 1996, 158–170). Viholliskuva on siis eräässä mielessä äärimmäisen väkivaltainen ja negatiivinen representaatio toisesta, jota vasten omat sodan ja sotilaan ihanteet peilautuvat (Harle 1991, 15; Luostarinen 1986, 24–27). Läheisen kotiväen lisäksi sodan aikana merkittäviä toisia, tosin negatiivisessa mielessä, olivat siis myös "ryssät" ja ideologiana bolshevismi. Negativiseen toiseen liittyvä kerronta kirjeissä on viholliskuvien maalailua sekä esimerkiksi karjalaisien kohtaamisiin liittyvien episodien ja erilaisuuden tulkintaa. Ryssä-sanana merkitys muodostuu aina käyttökontekstissaan. Tämän vuoksi ryssä ei aina tarkoita aseellista vihollista, vaan myös sotilaiden kohtaamia paikallisia siviilejä (ks. myös Klinge 1983, 72–73).

Suomalaisessa kontekstissa esiintyviä viholliskuvia on tutkittu jonkin verran. 1900-lukua käsittelevät viholliskuvatutkimukset ovat kartoittaneet erityi-

sesti Venäjään ja Neuvostoliittoon liitettyjä käsityksiä julkisessa sanassa ja kyseisten maiden merkitystä suomalaisessa identiteettipolitiikassa (ks. esim. Immonen 1987; Luostarinen 1986; Karemaa 1998; Wunsch 2004). Tässä yhteydessä ei ole tarpeellista esitellä tarkasti venäläisen viholliskuvan synnyn ajoittamista koskevaa keskustelua, jota on käsitelty monissa yhteyksissä. Viholliskuvissa esiintyvä käsitys ”ikiaikaisesta” vihollisesta ja idän uhasta ei kuitenkaan varsinaisesti pidä paikkaansa, vaan viholliskuvien kaltainen suhtautumistapa ilmestyy julkisuuteen vasta 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten myötä. (Ks. tarkemmin Immonen 1987; Karemaa 1998; Klinge 1983; Luostarinen 1986; Nygård 1985). Toinen viholliskuviin liittyvä ongelma koskettelee niiden totuutta. Viholliskuvat eivät ole vain tuulesta temmattuja kuvitelmia, vaan niihin liittyy todenmukaisuus kahdessa merkityksessä. Ensinnäkin viholliskuvan on kuvattava riittävällä tarkkuudella havaittua ilmiötä. Esimerkiksi sodassa venäläisten julmuutta voitiin perustella sodalla itsellään. Sodassa tehdään julmia asioita eli tapetaan toisia, mikä toimi esimerkkinä ja perusteluna vihollisen julmuudesta. Toiseksi viholliskuvan on vastattava oikeaksi koettua traditiota. Esimerkiksi käsitys ikiaikaisesta vihollisuudesta venäläisten kanssa ammensi omasta ja muista eurooppalaisista traditioista lainatuista käsityksistä ja uskomuksista, joita sittemmin ryöstöviljeltiin tarkoitushakuisesti ennen sotaa ja sota-aikana. (Ks. Harle 1991; Luostarinen 1986; Nygård 1985.) Viholliskuvien todenmukaisuus liittyy siis niiden vakuuttavuuteen kulttuurihistoriallisessa kontekstissaan, mutta representaation vastaavuudesta yksi yhteen yksittäisen vihollisen sotilaan kanssa ei ole kysymys. Olemassa olleita suomalaisuuden vastakuvia ja viholliskuvia hyödynnettiin toisen maailmansodan aikana propagandan harjoittamisessa mielialamuokkauksessa sekä sisäpoliittisia jännitteitä ratkottaessa. Viholliskuvien saamia merkityksiä miesten kirjeissä on kuitenkin vaikeaa ymmärtää, mikäli ei tee lyhyttä ekskursionta sotaa edeltävään aikaan ja viestintävälineitä hallinneisiin venäläiskuviin.

Sotia edeltävää aikaa ja sen venäläisiin liitettyjä vihollis- sekä vastakuvia ovat tutkineet Outi Karemaa (1998) väitöskirjassaan *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä: Venäläisviha Suomessa 1917–1923* sekä Kari Immonen (1986) väitöskirjaansa perustuvassa teoksessa *Ryssästä saa puhua...* Tässä ei ole tarpeellista lähteä kertaamaan tutkimusten tuloksia tarkasti, vaan voidaan keskittyä viholliskuvien kannalta keskeisiin merkityksiin ja melko koherentin viholliskuvan muodostumisen syihin. Kummankin edellä mainitun tutkimuksen tulokset puoltavat näkemystä, että venäläisten kielteinen julkisuuskuva luotiin pääosin poliittisista tarkoituseristä käsin. Uhkien, ideologisen elinkelvottomuuden sekä kulttuurisen ja inhimillisen rappion sävyttämää venäläisvastaista ideologiaa viljeltiin viestintävälineissä tietoisena tavoitteena juurruttaa kansaan venäläisvastainen aate, jolla oli myös sisällissodan jälkeisessä Suomessa eri osapuolia integroiva vaikutus yhteisenä vihollisena. Karemaan (1998) mukaan tehtävän asiakseen ottanut väestönosa onnistui tässä missiossaan niin hyvin, että ”ryssäviha” oli juurrutettu poliittisesta tai yhteiskunnallisesta taustasta riippumatta laajasti kansaan 1920-luvun alkuvuosiin mennessä.

Sota-ajan viholliskuvia on tutkinut myös Heikki Luostarinen (1986) lisen-siaatintyöhön perustuvassa teoksessaan *Perivihollinen*. Jatko-sodan aikaiseen oikeistolehdistömateriaaliin pohjaavassa tutkimuksessa Luostarinen kartoittaa strategioita, joilla vihollisuuden merkitykset tuotetaan ja perustellaan. Luostari-sen viholliskuvaan liittyvä ajattelu valaisee hyvin käsitteen merkitystä myös kirjeiden kerronnassa. Vihollisen negatiivinen kuva on muodostettu valtion tai ryhmän poliittisia tarkoituksia ajatellen ja se ammentaa sisältönsä historialli-sesta ja kulttuurisesta aineksesta. Viholliskuva on representaatio, jonka sisältö palvelee siis historiallisia tarkoituksia, eikä viholliskuvan ja sen kohteen välillä ole välttämättä yhtäläisyyttä. Samalla tavalla konstruoidaan myös periviholli-sen merkitys käyttäen hyväksi ikuisen vihollisuuden ja toisen ontologisen eri-laisuuden teemoja. Näin viholliskuvat toimivat oman identiteetin toisena, joka otetaan haltuun strategisen vallankäytön seurauksena. Viholliskuvat kertovat-kin tavallaan enemmän kuvan tekijästä kuin varsinaisesta kuvauksen kohteesta. (Ks. Luostarinen 1986, 24–27.) Viholliskuvien strategista käyttöä jatkosodan ai-kana voidaan Luostarin (1986, 28–31) mukaan ajatella ainakin neljällä tasolla: kansallisen identiteetin rakentumisen suuntaamisessa suhteessa negatiiviseen toiseen, kansallisen integraation lisäämisessä yhteistä uhkaa vastaan, vihollista vastaan suuntautuvan aggressiivisen politiikan legitimoinnissa moraalisenä, taloudellisenä ja vapauden tehtävänä ja muitten sisäpoliittisten päämäärien edistämässä, kuten resurssien keskittämässä sotavarusteluun. Luostarin tutkimien oikeistolehtien viholliskuvan peruselementit olivat läsnä myös rin-tamamiehille suunnatuissa rintamalehdissä, joita ei sensuroitu samassa mitta-kaavassa kuin oko väestölle kirjoitettuja julkaisuja (ks. Pilke 2012, 210–211, pas-sim.).

Tapa, jolla viholliskuva esitetään, on tärkeä. Sen ymmärtäminen edellyttää myös tietoa kontekstin tavasta käsittää, mistä hyvän ja pahan vastakohtaisuu-desta viholliskuvassa on kysymys. (Harle 1991, 15–16.) Viholliskuva johdattaa kulttuurin tutkimuksen kannalta mielenkiintoisella tavalla kahteen suuntaan. Ensinnäkin kerrontaan kirjeissä, joissa kerrottu viholliskuva ilmentää käsitystä sodan luonteesta, ja toisaalta vihollisuuden kokemukseen vihollisuuden tulkin-noissa. Kirjeiden kerronnassa viholliskuvaan liittyvää syvää erilaisuutta edus-tavat muun muassa käsitteet ryssä, kommunismi, sosialismi, bolshevismi ja us-konnottomuus. Nämä käsitteet kuvaavat miesten kerronnassa muun muassa sitä, minkä takia sodassa oltiin. Eikä miesten kerronnan pohjavire näin ollen poikkea juurikaan siitä, miten sodan syiden määrittely haluttiin yleisestikin il-maista. Ensimmäinen Ylipäällikön päiväkäsky kiteytti kesäkuun lopussa 1941 myös sodan propagandan suuntaviivoja seuraavasti: ”Te tunnette vihollisen. Te tiedätte sen jatkuvat tarkoituksiperät kotiemme, uskontomme ja Isänmaamme hävittämiseksi ja kansan orjuuttamiseksi.”⁴⁷ Toisaalta viholliskuva liittyy myös sisäiseen viholliseen, niihin itsestä ulkoistettuihin halveksittuihin piirteisiin, joita kerronnassa välittyy erityisesti moraalittomuuden kuvauksissa ja jotka

⁴⁷ Mannerheimin päiväkäskyt vuosilta 1939–1944 on koottu Tapio Tolmusen (2012) toimittamaan teokseen ”Suomen uljaat sotilaat” – Ylipäällikö Mannerheimin päivä-käskyt vuosina 1939–1940.

projisoidaan toisiin. Näin viholliskuva kertoo yhtä paljon itsestä kuin toiseen liittyvistä käsityksistä (Harle 1991, 15; ks. myös Ruuska 2004, 206–207.)

Pahan vihollisen kuva muodostuu käsityksistä, jotka kiistävät vihollisen inhimilliset piirteet. Viholliskuvaan liitetään olemuksellisiksi ajateltuja piirteitä kuten aggressiivisuus, väkivaltaisuus ja tuhoisuus. Kyseessä on kuitenkin kuva, tehty konstruktio, joka perustuu kulttuurisiin käsityksiin. Oleellista viholliskuvassa on sen ontologinen dualistisuus. On olemassa sekä ”me” että meistä radikaalisti erilainen ”toinen” he. Vihollinen edustaa sosiologisten selitysten mukaan yhteisön koheesion kannalta merkittävää toista, moraalittomuutta, epänormaaliutta, sairautta, saastaisuutta, laittomuutta tai yhteisön tasapainon vuoksi uhrattavaa syntipukkia. (Harle 1991, 15–16.) Viholliskuvien dualistinen maailmakuva perustuu yleensä ikiaikaisen vihollisen myyttiin. Myytti pyrkii perustelemaan meidän ja heidän välisen suhteen, jossa oma kansa on joutunut taistelemaan olemassaolonsa vuoksi historian hämärään ulottuvista ajoista asti. Oman maan puolustamiseen liittyvä nationalistinen rakkaus yhdistyy vihaan, joka kohdistuu omaa kansaa ja maata uhkaavaan viholliseen. Myyttisen perivihollisen kuvissa ei ole merkitystä sillä, mitä niiden takana olevat ihmiset ovat, vaan vihollisesta tuli vihan kohteen abstrakti ”ryssä”, joka edusti kaikkea suomalaisuuden vastaista. (Luostarinen 1986, 24–27; Karemaa 1998, 164–166.)

Kovaa on ollut tämä Suomen heimon elämä. Korpien keskelle ovat esi-isät tehneet peltonsa ja talonsa. Rajan takaa on vainolainen tullut ja polttanut ja surmannut, mutta aina on uskottu uuteen ja onnelliseen tulevaisuuteen. Tällä kertaa saa jo kerran vuorostaan maistaa se monisatavuotinen vihollinen itse mitä on sota ja hyökkäys toisen asuinsijoille. Ainakin meidän nyt pitäisi olla ryssää kohtaan säälimättömämpi, mutta suomalainen sotilas ei ole ryssän kaltainen joskin se iskee taistelun aikana koko sisullaan. Uskon, että tämän jälkeen ei pitkiin aikoihin tule ryssästä olemaan vastusta. Pitkältä tämä tuntuu ja jokainen toivoo mitä hartaimmin rauhaa, mutta kumpi jaksettaiiin kestää kunnialla loppuun asti, kunnes on varmat takuut rauhasta, jota ei heti rikota. (Juhani 11.11.1941.)

Abstraktista vihollisesta puhuminen saa Juhaniin kirjeessä propagandistisen sävyn. Katkelmasta puuttuu omakohtaisuus ja eloisuus, mikä voi selittyä aiheen stereotyyppisellä ja toistuvalla käsittelyllä sota-ajan viestimissä ja tämän resurssin käyttönä omassa kokemukseronnassa. Suomi- ja viholliskuvaa rakennettiin käsityksille, joissa Suomi on tavallaan ollut aina itsenäinen ja kansankunnan ominaisuuksiltaan parempi alue, jota ovat kautta historian uhanneet Venäjän ekspansiopyrkimykset (Klinge 1983, 60). Suomalaiset ovat historiallisen perustelun mukaan pärjänneet taistelussa itää vastaan vain sisukkuutensa, neuvokkuutensa ja jumalan johdatuksen avulla. Talvisodan vaikutukset näkyivät sotapropagandassa ja sodan perusteluissa katkeruutena, kostonhaluna ja kuvana sankarillisesta sotilaasta sekä Terijoen⁴⁸ ja talvisodan todistuksena Neuvostoliiton halusta vallata koko Suomi. Talvisota oli todistus Neuvostoliiton kyvyttömyydestä, haluttomuudesta ja barbaarisuudesta taistelukentillä. (Luostarinen 1986, 179–181, 190.)

⁴⁸ Terijoen hallitus eli Suomen kansanhallitus oli Neuvostoliiton talvisodan alussa perustama ja suomalaisen kommunistin Otto-Wille Kuusisen johtama ”varjohallitus”, jolle oli tarkoitus siirtää hallitusvastuu, mikäli Neuvostoliitto olisi vallannut Suomen.

Juhanin kirjeen katkelma kertoo viholliskuvan lähtökohdista ja siihen liittyvästä dualismista. Lähtökohta on topeliaanisen raivaajatalonpojan kamppailussa korven haasteita vastaan. Koti ja pelto edustavat arjen ja pysyvyyden myötä rauhaa. Vainolainen on puolestaan tullut rajan takaa tuhoten ja polttaen rauhan tunnusmerkit. Siinä missä talonpoikaista elämäntyyliä edustava sitkeys saa merkityksensä sanassa "aina" on uudelleen rakentamisen taustalla myös "aina" sama "monisatavuotinen vihollinen". Juhanin kirjeiden kerronta on linjassa vihollisuuskuviin liittyvien propagandististen muotoilujen kanssa. Ikiaikainen vihollinen on syyllinen sotaan, jossa suomalaiset edustavat rauhaansa puolustamaan pakotettuja. Mielenkiintoisella tavalla Juhanin kirjeestä nousee esiin myös sodan oikeutuksen ja vanhan rajan ylittämisen merkitys kahteen suuntaan etenevässä ajallisessa perspektiivissä. Ensinnäkin sota on kerronnan merkityksessä hyvityssotaa ja kosta aikaisemmista vääryyksistä, mikä oli myös Mannerheimin 7.7.1941 antaman päiväkäskyn teema, kun hän puhui ristirretkestä bolshevismia vastaan. Suomalainen kuvataan moraalin vartijana, jolla on oikeus ojentaa väärin tehneitä vihollisia. Toisaalta sotaa merkityksellisestään myös rauhan sotana, minkä vuoksi epärehellisyyttä edustavan vihollisen vuoksi rauhallekin on saatava niin varmat takuut, ettei sopimusta "heti rikota". (Vrt. Luostarinen 1986, 32–37, 191.)

Henkilökohtaisinta ja samalla kansallisiin luonteenpiirteisiin liittyvää tulkintaa kirjeessä edustaa pohdinta säälimättömyydestä. Säälimättömyys edustaa poikkeamaa ja luopumista inhimillisistä tunteista ja raamatullisista hyveistä, joten säälimättömyys ei sovi kuvaan suomalaisesta sotilaasta. Sen sijaan vertailu suomalaisen ja "ryssän" välillä osoittaa, että toinen on luonnostaan säälimättön ja raaka, mutta suomalaisen sotilaan säälimättömyys johtuu ainoastaan taistelun sanelemien olosuhteiden pakosta. Suomalaisen sotilaan ylivoimaisuutta merkitsee lause: *"Uskon, että tämän jälkeen ei pitkiin aikoihin tule ryssästä olemaan vastusta"*. Sodan päättymisen merkitys rakentuu vielä sodan alussa (11.11.1941) toisen nujertamisen näkökulmasta käsin. Viholliskuvalla tyypilliseen tapaan sekä vihollisen negatiiviset merkitykset että itseä koskevat positiiviset merkitykset kudostuvat kokonaisuudeksi, joka vahvistaa dualistisen rajanvedon (me – te) selväräjaisuutta, kuten esimerkiksi Juhanin urheuden puutetta kuvaava viholliskuvaus: *"Joka päivää tulee ryssiä metsistä nälän ajamina räpylät ylhäällä tarjoutumaan vangeiksi. Meillä näyttää olevankin kokonainen legioona aina ruoka-aikaan keittiöllä syömässä. Kyllä ne nyt ovat iloisia poikia, kun ei tarvitse tapella. Ehken olimme mekin, mutta emme ainakaan vangeiksi aijo viimeksikään antaantua."* (Juhani 26.8.1941.)

Suomalaisten sotaa kuvattiin uskonnollisin sanankääntein, ja retoriikassa korostui ajatus Suomesta kristillisen maailman etuvartiona. Ajatus Suomesta läntisen maailman kulttuurisena etuvartiona juontuu ruotsalaiselta kielitieteilijä Carl Säveltä (1812–1876), jonka ajatus oli helppo siirtää luterilaisen kirkon piiriin ja tulkita Suomi myös aatteellisena etuvartiona itää vastaan (Karemaa 1998,16). Meidän ja toisen välisen eron merkitykset näkyvät myös symbolisella tasolla. Suomen ja Euroopan talvisotatulkinnoissa Daavidin ja Goljatin välinen epäsuhtainen taistelu ilmaisi tunteja, joita sotaan liitettiin. (Kemppainen 2011, 107; Junila 2012, 196.) Suomalaisessa propagandassa viholliskuvaa rakennettiin

systemaattisesti jumalan kansan ja jumalattoman bolshevismien vastakkainasettelulle. Tästä narratiivisesta resurssista ammentavat sodan kokemukselleen selitystä myös tutkimuksen kirjeet kirjoittaneet miehet monissa yhteyksissä.

Kyllä me olemme suuressa kiitollisuuden velassa korkeimmalle niin paljosta. Varsinkin siitä, että Hän on antanut minun olla terveenä ja varjellut kaikilta vaaroilta. Kun tuota maailman menoa ajattelee, niin toisinaan kyllä tuntuu siltä, ettei se voi tapahtua, että Jumala antais pilkkaajiensa tuhota Suomen kansan, vaikka me kuinka pahoja tahansa olisimme. Ennen Hän jollain muulla tapaa rankaisee niitä, jotka ovat sen ansainneet. Uskokaamme ja toivokaamme sekä rukoilkaamme, ettei Suomi sortuis vaan saisi pian tuntea sitä iloa jonka tuo tullessaan rauhan sanoma. (Olavi 14.2.1944.)

Sodan kokonaismerkitystä pohtii myös Juhani vetäytymistaistelujen aikana ke-säkuussa 1944. Kristillisestä retoriikasta ammentaneen tarinavarannon merkitys nousi tärkeäksi sotakokemuksen selittäjäksi, kun sodan lopputulos oli käytännössä jo miehistölläkin selvillä.

Tuntuu jollain tavalla oudolta ajatus, että joudumme jättämään tämän maan, jota kolmatta vuotta olemme melkein oppineet pitämään osana isänmaatamme ja sellaiseksi tämä lienee tarkoitettukin. Haikeus mielessä katselen edessäni avautuvaa lehtoista metsää. Olin jo oppinut melkeinpä rakastamaan näitä Itä-Karjalan laajoja erämaita ja koko luontoa. En kuitenkaan sillä tavalla kuin kotiseudun lehtoja ja punertavia hongikoita.

Jollakin tavalla mieliala on painostava ja mieleen tulee kysymys, mitä tämä retki hyödytti ja mitä meillä on edessämme? Vaikea päätellä puoleen tai toiseen, varmasti tälläkin on joku määrätty tarkoituksensa, koska suuri kansojen Johtaja on meidät tuonut tänne. Tulevaisuus näyttää kaikesta päätellen synkältä, mutta ei niin synkkää, etteikö sen jälkeen valkenisi. Minussa on koko tämän sodan ja talvisodan ajan ollut vahva usko, että sota päättyy meille vielä onnellisesti. Ei liene syyttä, että Suomen kansaa rangaistaan. Epäilemättä saamme kokea raskaita kärsimyksiä, mutta ne on osattava kestää nurkumatta ja aloitettava sen jälkeen uusi elämä, joka taas kohottaa kovia kokeneen raiskatun isänmaamme uuteen kukoistukseen. (Juhani 22.6.1941.)

Valitun kansan maanpäälliset kärsimykset nousevat Juhaniinkin kirjeessä sotaa selittäväksi tekijäksi. Henkilökohtaisella tasolla kohtalonusko toimi eskapismina sodan realiteeteista, jota hallitsivat materiaallinen puute ja todellinen peräännyminen itärintamalla (Luostarinen 1986, 356). Sodan oikeutus ja merkitys, kuolemasta ja kärsimyksestä riippumatta ja niiden vuoksi, saavat mielen sodan jälkeisessä ajassa. Sota on tulkittu oikeutetuksi rangaistukseksi, joka kristillisen kärsimysnäytelmän juonen mukaisesti kirkastaa valitun kansan aseman sille kuuluvalla tavalla. Kirjeissä kerrotun sodan koettu tarkoituksettomuus saa tarkoituksensa Vanhan testamentin Jobin piinatusta ja horjumattomassa olemuksessa. Yksilön kokemus sodasta oli Jobin kärsimysten analogia hyvän ja pahan taistelulenttänä ja konkretisoitui hyvän (minun) ja pahan (toisen/ryssän) välisessä taistelussa. Vastakkainasettelu hyvän ja pahan välillä läpäisi sekä symbolisen että konkreettisen sodan ymmärtämisen tasot. Jobin kärsimykset rinnastetaan myös Suomen kansan kärsimyksiin, ja yksilön kokemus alistetaan korkeampien voimien temmellyskentäksi ja sillä tavoin tavallisen ihmisen käsityskyvyn ulottumattomissa olevaksi kohtaloksi. Kristillisten merkitysten ja propagandan ja taisteluhenkkeä nostattavien puheiden tarkoitus oli tehdä oman kärsimyksen hyväksymisen lisäksi myös tappamisesta hyväksyttävää. Kristillisen

etiikan tulkinta tappamisen kiellosta oli muutettava tietyin varauksin synnistä hyveeksi, jolloin aiheiksi nousivat ristiretkiteema ja Suomen näkeminen jumalan valittuna kansana (Luostarinen 1986, 46).

Vihollisen kelvottomuutta ei voitu korostaa propagandassakaan liikaa, koska se olisi vienyt merkityksen myös sodassa ponnistelevien uhrauksilta (Luostarinen 1986, 231). Sama logiikka näytti toimivan Juhanin kerronnassa: *”Muuta niistä pakanoista ei voi sanoa kun se, että ne ovat kovia poikia tappelemaan. Viimeiseen hengenvetoon ne yrittävät. Elleivät kaadu meikäläisten luodeista, ampuvat politrukit, joten se on melkein pakko tapella.”* (Juhani 12.8.1941.) Jatkosodan viholliskuva onkin sekoitus viholliskuvien stereotyyppisistä muodoista arvokasta ja pahaa vihollista, joista ensimmäistä edustava piirre on vihollisen tarpeellisuus oman kunnian ja kuntoisuuden esiintuojana ja jälkimmäistä vihollisen ymmärtäminen riistäjänä ja hyökkääjänä. (Ks. tarkemmin Harle 1991, 18–20). Viholliskuvien perusmerkityksiin kuuluvat silti halveksunta ja vihollisten yksilöllisten piireiden niputtaminen stereotyyppisiksi kuvauksiksi. Juhanin edellä olevassa kirjefragmentissa tulevaisuutta kuvataan *”raiskatun isänmaamme”* nousuna uuteen kukoistukseen. Vihollinen ymmärretään siis raiskaajana, jonka rikos isänmaan koskemattomuutta puolustamaan propagoitujen miesten kerronnassa on ymmärrettävä erittäin pahana. Vihollisen kuva raiskaajana muodostuu moraalittomuuden ja hillittömyyden merkityksissä. Olihan raiskaus paitsi fyysisen koskemattomuuden loukkaus, heikommaksi koetun uhrin (nainen/Suomi) oikeudeton häpäisy ja samalla normaaliin miehiseen seksuaalisuuteen kykenemättömän toimintaa, väkisin makaamista. Raiskaajaviholliskuvassa tiivistyivät vastenmielisyyden elementit: rikollisuus ja eläimellisten viettien valta moraalihin nähdessä.

Talvisodan kirjallisuudessa ryssää kuvataan ajattelemattomana massana, josta kouluesimerkki on itsenäistymisen alkuvuosikymmeniltä yleistynyt slogan *”yksi suomalainen vastaa 10 ryssää”* (Niemi 1988, 52). Ryssä on hahmo, joka ei kykene itsenäiseen ajatteluun ja on kaikissa toimissaan alakynnessä suomalaiseseen sotilaaseen nähden. Tämä on tyypillinen meidän ja heidän välillä tehtävä rajanveto, joka kuvaa yksilön olemusta: rationaalinen vs. emotionaalinen negatiivisessa mielessä (Harle 1991, 132). Yksi merkittävä rajanveto suomalaisen ja venäläisen välillä tehtiin itsenäisyydessä. Suomalainen sotilas nähtiin neuvokkaana individualistina sotateoiminnassa ja oman kansansa eteen uhrautuvana moraalissaan. Venäläinen sotilas miellettiin vain politrukkien aseinen etulinjaan pakottamana kykenemättömänä massana ja moraaliltaan opportunistina, joka vaihtaa puolta heti tilanteen käydessä vaikeaksi. *Saa nähdä minä päivänä uutisissa ilmoitetaan meikäläisten olevan Pietarissa. Kyllä se on surkuteltava kohtalo mihin ryssän sotamiehet ovat joutuneet. Olemme saaneet muutamia vankeja, he kertovat, että paljon olisi sellaisia, jotka vapaaehtoisesti tulisivat tänne, mutta ei ole tilaisuutta päästä. Heidän joukoissaan on puolalaisia ja varmasti Suomen sukuisiakin.* (Juhani 28.–29.7.1941.) Omaan valintaan perustuvaa lojaaliutta puolestaan alleviivataan, kuten Juhanin kirjekatkelmassa käy ilmi. *Kovasti [- -] ne ryssät uhkailevat meille järjestää kaikenlaista vähemmän mukavaa, jotka kuuluvat Mannerheimin rosvo-koplaan ja ovat sotaseikkailijoita. Olisipa vain saanut se arvoisa toveri olla näkemässä millaista iloa herätti hänen puheensa, jota radiosta kuuntelimme, niin ei viitsisi repiä*

turhan takia leukojaan. Sanomme vain ryssille, että tervetuloa tänne, lämmin on vastaanotto. (Juhani 25.3.1943.)

Neuvostoliiton vastapropagandan vaikutusta kuvatessaan Juhanilla on tärkeä viesti: Suomen sotajohdon parhaamisen vuoksi hän ja hänen sotilaskaverinsa ovat valmiita ottamaan vihollisen vastaan. Lojaali sotilas puolustaa omiansa kunniaa. Kuvauksessa on uhoavaa huumoria ja neuvostoliittolaisen vastapropagandan aiheuttamaa vastarintaa. Tilanne, huumori ja uho viestivät valinnasta, jonka suomalainen sotilas on tehnyt aseisiin tarttumisen suhteen. Sodanjohdon kunniaa ollaan valmiita puolustamaan, koska ”rosvokoplaan ja sotaseikkailijoihin” liittyminen ymmärrettiin suomalaisen sotilaan moraalisenä valintana. Sotilaan kurinalaisuutta ja tottelemista korostettiin myös suomalaisessa sotilaskoulutuksessa rationaalisenä valintana, joka erotti hyvän sotilaan pakon edessä tottelevasta raakalaisesta (Mälkki 2008, 75). Kerronnassa rakentuva tilanne radion ääressä on puolestaan turvallinen ja kontrolloitu, jopa huoleton, kuten myös viesti tunnelmasta ja suhteesta viholliseen. Huolettomuus oli lohtua kotiin vievä tunnelmakuvaus, mikä rintamalta haluttiin kotiin välittää.

Huumori oli muutenkin vihollista alentava representoinnin strategia. Tämä näkyi julkisesti postikorteissa, lehtien pilapiirroksissa ja radiosta lähetettävissä kuunnelmissa. Juhani käyttää hyväkseen omien kokemuksensa kerronnassa pieniä humoristisia arjen yksityiskohtia, joiden avulla suhde toiseuteen rakentuu. Massana käsitelty vihollinen ja bolshevistisena yhteistaloutena ymmärretty Neuvostoliitto näyttäytyvät Juhanin kerronnassa muun muassa seuraavalla tavalla: *”Huvittavaa on ryssäin yhteistalous, täällä oli pyörien päällä iso helä, jossa tulipesiä ja uuneja oli vissiin kolmisenkymmentä. Eihän keittäjillä ainakaan ole seurasta puutetta kun yhtä aikaa sattuvat kaalisoppaa laittamaan.”* (Juhani 9.8.1941.)

Viholliskuvien täyttämässä propagandassa vihollinen kuvataan joko barbarisena ja moraalittomana raakalaisena tai hänet alennetaan typeryksen tai jopa eläimen tasolle. Tällä on ollut kaksi tarkoitusta. Ensinnäkin tarkoitus on ollut ehkäistä samaistumisen tunteen syntymistä eri puolilla taistelevien sotilaiden välille. Vihollisen epäinhimillistäminen liittyy siihen, että murhan tabu siirretään syrjään: soturi ei surmaa samankaltaista nuorukaista. (Harle 1991, 22, 132.) Erityisesti epäinhimillistävä viholliskuvan rakentaminen, kuten raakuutta tai epäinhimillistä voimaa kuvaavat huhut, poisti moraalisia esteitä tappamiselta. Sodan jälkeen tehdyistä aikalaiskokemusta kartoittavista perinnekeräyksistä käykin ilmi, että harva koki tietoisesti tappavansa ketään kasvot saanutta ihmistä – harva myöskään konkreettisesti tappoi ainakaan lähikontaktista, vaikka rintamalla olikin (Tepora & Kivimäki 2012, 258–259). Huhujen taustalla oli myös sota-ajalle tyypillinen ihmisryhmien luokittelu esimerkiksi kansakunnan ”olemuksen” mukaan, jolloin tiettyyn ihmisryhmään liitetään joukko stereotyyppisiä piirteitä. (Ks. myös Fussel 1989, 47–48, 116.) Toisaalta suhde viholliseen ei ollut aina niin mustavalkoinen kuin propagandan tai sotakirjallisuuden kuvaukset antavat ymmärtää. Ajoittain huhujen ja propagandan strategiana saattoi olla vihollisen inhimillistäminen, jossa oli läsnä vahva ambivalenssi erotautumisen ja samaistumisen välillä. Vihollissotilaiden heikkouksia koskeva kerronta inhimillisti ja rakensi kuvaa helposti voitettavasta vihollisesta.

Huolimatta vihollisen demonisoinnista ja epäinhimillistämisestä tappamisesta ei tullut välttämättä universaali normi, mikäli oma henki ei ollut välittömässä vaarassa. Siviilissä ja sodassa vastakkainen suhtautuminen tappamiseen tuotti ristiriitaisen kokemuksen identiteettien välillä, eikä stereotyyppistä kuvaa suomalaisesta sotilaasta tappamisen suhteen ole mielekäästä piirtää (Kivimäki 2006b). Ricoeurin (1994, 329–341) toiseuteen liittyvä ajatus toisen kasvot saavasta etiikasta voi selittää osittain tätä ilmiötä. Ihminen ymmärretään toiseksi ihmiseksi myös tavalliseksi tulkitun inhimillisyyden piirteitä venyttävässä poikkeustilassa, kuten sodassa. Sotilaat ymmärsivät heitä yhdistävien olosuhteiden ja pakon sanelemien reunaehtojen vaikutuksen toiseen ja itseensä. Viholliseen, joka edusti sota-ajan diskurssissa uhkaa ja kielteisiä piirteitä, saatettiin samaistua vahvastikin, vaikka tiedostettiin toisen haluavan itselle pahaa. Ei olekaan yllätys, että sotilaallisen organisaation käyttämä kieli pyrkii kaikin tavoin etäännyttämään vihollisen omista sotilaista ja merkityksellistämään tappamisen moraalisenä toimintana (ks. myös Kivimäki 2006b, 195).

Kerronnan tasolla omaa identiteettiä rakennetaan ilmaisemalla suhde toiseen: tappamatta jättämisestä kertominen on kertomista myös siitä, ettei ole tappaja. Kristillisen etiikan itsen ja toisen välisen suhteen universaalia normia hyödyntäen tulee kerrotuksi oman identiteetin jatkuvuuden kannalta merkittävä seikka: en ole muuttunut sodasta huolimatta tappajaksi. Eettisiin normeihin nojaava kerronta edustaa konteksteja ylittävää sitoutumista arvoihin ja toimintaan. Näin muodostuu pohja yksilön identiteetin jatkuvuudelle sekä toiminnan ennustettavuudelle pelkän tilanteenmukaisen ajeldinnan sijaan. Olavi kirjoittaa kirjeessään: "Katsoin äsken tuonne ryssän puolelle, mutta ei tuolla ihmeempää näkynyt, joitakin ryssiä parin miehen ryhmissä tuolla etäämpänä, mutta en kehdannut heitä ammuttaa. Tässä on naapuri vain 250–300 metrin päässä meistä." (Olavi 21.6.1943.)

"Turhien" taistelujen välttäminen sodan enemmän tai vähemmän sietämättömissä olosuhteissa on merkittävä empatian osoitus: samassa tilanteessa olevat ymmärtävät toisiaan ja näkevät molemminpuolisen hyödyn turhien raakuuksien välttämässä. Suomalaisen sotilaan onkin tulkittu taistelleen ensisijaisesti rakastamiensa kodin ja läheisten puolesta, eikä niinkään vihollista kohtaan tunnetun vihan vuoksi (ks. myös Tepora & Kivimäki 2009). Tämä on tärkeä näkökulma, kun ajatellaan sotilaan ja vihollisen suhteen muodostumista. Toisen puolen kerronnan merkityksestä muodostanee raadollisempi tulkinta turhan toiminnan välttämistä Pippingin lanseeraaman taloudellisuusperiaatteen hengessä, eli kaikkea ylimääräistä ja epämurkavaa pyrittiin välttämään jos mahdollista. Kumpikaan näkökulma ei sulje toista pois. Toisen asemaan samaistumisesta ja sen tukaluuden ymmärtämisestä nousee myös Juhaniin kuvaus vihollisen partioinnista Äänisellä. "Mahtaa se isä Stalin olla aikataavalla rakas niillekin vanjoille, kun tällaisella myrskyllä pulikoivat tuolla järvellä. Minulla on vielä liiankin tuoreessa muistissa, kun itse siellä viimeksynä sain viettäa monta vuorokautta tyynellä ja myrskyllä, että se on kaikkea muuta mutta ei ainakaan hauskaa. (Juhani 4.–6.10.1942.)

Vihollista kohtaan tunnettu ymmärrys ja samaistuminen sotiluuteen, joka rivimiehiä puolesta riippumatta yhdisti, ilmenee suhteessa sotavankeihin. Viholliskuvien tutkimuksessa ristiriidasta ja säröistä käytetään päällekkäiskuvan käsitettä. Esimerkiksi vihollisvaltion johtajat ja politiikka ymmärretään pahoina, mutta suurin osa kansasta hyvänä. Näin yhdysvaltalaisten kerronnassa venäläisiin ovat liittyneet sekä rauhallisen, vodkaansa juovan maanviljelijän että toisaalta häikäilemättömän ja paholaismaisen poliitikon kuvat. Sotapropagandassa pyritään tietoisesti välttämään päällekkäiskuvien käyttöä johtuen sodankäynnin kannalta hyödyllisistä mustavalkoisista asetelmista. (Harle 1991, 35–36.) *”Löysimme äsken erään ryssän, joka eilen iltaisessa kahakassa oli haavoittunut polveen. Kannoimme miehen leiripaikkaamme ja sidoimme hänet. Se on ihme miten paljon on meikäläisillä säälintunnetta perivihollista vastaan.”*⁴⁹ *Itsellämme ei tällä hetkellä ole ruokavaroja juuri ensinkään ja täydennystä emme saa, mutta vähistäkin annetaan vangille. Vaikka, kun asiaa ajatellaan ei sota ole sotamiesten syytä. He tekevät käskystä sen mitä mekin. [- -] Kyllä täytyy minunkin sanoa, että varmasti häviää iloinen maailmankatsomus, kun jokapäiväinen työ on tätä samaa tapa tai tule itse tapatuksi.”* (Juhani 19.8.1941.) Yhteinen tappamisen kokemus, kuolemanpelko ja ymmärrys käskyistä toiminnan taustalla yhdistivät sotilaita. Sotilaan aseman ymmärtäminen käskyjen alaisena aiheutti säröjä viholliskuvaan, mutta samalla myös kevensi tappamiseen liittyvää moraalista taakkaa sotaan liittyvän velvollisuuden seuraamisena.

Vieraalla maalla – täällä jossakin

Äsken tuli tähän kämppäämme 3 pikkutyttöä, ”Anna lieba, anna masla, anna juks markka ja anna ja anna.” Pitäshän niille antaa leipää, mutta muu on nietu. Sakkia tässä kylässä näyttää olevan ja kaiken karvaista, mutta niin ovat kaikki alkuasukkaat kuin räsynukkeja. (Juhani 20.11.1941.)

Miten paljon se [sota] tuo tulleessaan kärsimyksiä, sitä ei voi kukaan sanoa. Säälittää nuo ryysyiset olennot painavine kantamuksineen, jotka metsistä tulevat takaisin katsomaan asuinsijojaan. Kuitenkin he ovat iloisia. Kysyin eräältä mieheltä, joka 10 vuotta oli asunut tässä kaupungissa, miltä hänestä tuntuu kun nyt ovat suomalaiset isäntinä täällä. ”Nyt on kaikki hyvin”, tuumi ukko. Täällä on aika paljon näitä suomenkielentaitoisia. Toisinaan tulee vastaan miehiä ja naisia, joiden katseesta voi lukea, ”pahuksen suomalaiset”. (Juhani 11.10.1941.)

Vieraus ja toiseus rakentuvat kohtaamisissa ja kohtaamisten narratiivisissa uudelleen tulkinnoissa. Toiseutta voidaan siis lähestyä ainakin sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tai representaatioina. Tulkitessaan kohtaamista tulkitsija tuo siihen mukanaan myös tilannetulkinnan mahdollistavat ennakkoluulot ja oletukset. Toinen nähdään aina jonkun suodattimen läpi (Löytty 2005, 167). Juhaniin asemapaikat sodan aikana mahdollistivat hänelle runsaasti kontakteja paikallisiin, jotka pyrkivät jatkamaan elämäänsä sodan jaloissa. Tässä alaluvussa tarkastellaan aineistosta johtuen vain Juhaniin kerrontaan perustuvia kokemuksia vieraan kohtaamisesta. Ennakkoluulot ja käsitykset, joita kohtaamisten tul-

⁴⁹ Alleiviivauksia ei ole alkuperäisissä kirjeissä, vaan niiden tarkoitus on tässä nostaa tekstistä esiin avainlauseita.

kintoihin liittyy, kertovat hyvin myös ajattelutavoista ja vieraan kokemuksen kerronnan konventioista. Kirjeissä Juhani yrittää selvittää sotamatkallaan kokemansa vierauden Marjatalle. *"Seinän takana on naapurilla ryssän grammari ja levyt, joista osa on suomenkielisiä, ovat oikein stahanovilaista tyyliä. Suoraan sanoen niistä saa helvetin esimakua. Ei se Tiltun kehuma taide ainakaan musiikin kohdalla ole ollut varsin korkealla entisessä Karjalais-Suomalaisessa Sosialistisessa Neuvostotasa-vallassa. Eikä mikään mukaan paitsi kehuminen."* (Juhani 21.10.1941.) Kerronnassa paljastuu yleisemmin "ryssään" ja bolshevismiin liittyviä ajatuksia, joiden kautta myös karjalaisia ja heidän kulttuuriaan lähestytään. Tässä mielessä propagandan tuottamien vihollismielikuvien rinnalla eli vahvasti myös vanhasta folkloresta johtuva "ryssän" ja karjalaisten tahatonkin rinnastaminen toisiinsa (ks. Luostarinen 1986, 311–312).

Sota-aikana karelianismin hengessä karjalaisten ihmisten kuvauksia myös romantisoitiin ja korostettiin primitivismien hengessä heidän luonnollisuuttaan, suhdettaan metsään ja pakanalliseen yliluonnollisuuteen. Luonteenpiirteinä korostettiin stereotyyppisesti iloisuutta, vieraanvaraisuutta ja yksinkertaisuutta. Samansuuntaisesti Juhani (18.5.–9.5.1943) kuvailee kirjeessään vierailujaan vepsäläisten luona. Nämä ovat hänen mielestään: *"vieraanvaraisia, emäntä kantaa vaikka viimeisen leipäkannikan vieraalle."* Erityisesti runonlaulajat olivat karjalaisten stereotyyppisten kuvausten kohteita. Positiivisen romantisoivasta kuvaustavasta huolimatta on taustalla myös luonnon ja kulttuurin jäsentymättömyydestä johtuva uhkaava pohjavire. Karjalaiset olivat luonnonläheisyydessään kulttuurin edustajille myös uhkaava toinen. (Ks. Tarkka 1989, 245, 255, passim.) Juhani karjalaisia käsittelevää kerrontaa tarkasteltaessa onkin syytä pitää mielessä, että kerronnan merkityksissä positiivinen erilaisuuden kohtaaminen lipsuu jatkuvasti ennakkoluulojen sävyttämiin kielteisiin sekä positiivisiin ylilyön-teihin. Kerronta on luonteeltaan usein viihdyttävyyttä tavoittelevaa, mikä selittää myös liioittelun käyttöä kerronnan tehokeinona. Erityisesti Juhani erikoisena tai hauskana pitämää asiaa alleviivataan ja pyritään vertaamisen selkeyteen mustavalkoasetelman rakenteluna. Vastaavasti kerronta paljastaa hyvin myös sen, että stereotyyppiset tulkinnat auttavat yksilöä muodostamaan ensivaikutelmia ja suuntaavat toimintaa uusien asioiden ja ihmisten kohtaamisissa.

Vieraalla maalla olemisen tiedostaminen herkisti Juhania kiinnittämään huomiota eroihin, jotka hän tulkitsi johtuvaksi muun muassa kulttuurien kehityksen eri vaiheista. Näkökulma ei ole yllättävä 1930-luvulla kansakoulua käyneen ajattelussa; koulussa eri kulttuurien ja maiden ymmärtäminen perustui vahvasti stereotyyppisiin kansanluonnekonstruktioihin ja kulttuurievolutiivisesti rakennettuihin kehitysjanoihin. Ei ole myöskään yllättävää, että Juhani nosti suomalaisen (oman) kulttuurin kertomuksensa ylimmäksi standardiksi, jota vasten karjalaisten ihmisten elämä toimintoinen peilautuu. Tämä oli myös propagandan strategia luotaessa käsitystä suomalaisten ja suomalaisuuden erinomaisuudesta verrattuna bolshevistiseen venäläisyyteen.

Juhani (6.11.–7.11.1943) esimerkiksi kertoo kirjeessään Marjatalle, kuinka he sijoituspaikkansa läheisessä kylässä käyvät ostamassa maitoa ruoan lisukkeeksi. Maitoa on myynyt vanha karjalaismummo, joka oli sekoittanut maitoastian pintaan nousseen kerman likaisella sormellaan. Hygieenisyyden puutetta

ihmetellyt Juhani rinnastaa kehityksen ja hygienian: *”Monessa suhteessa täällä asukkaat ovat sata vuotta jäljessä kehityksessä. Paljon puhuttu ihanne valtakunta.”* Likaisuus on yleisesti toistuva teema bolshevismien pilaaman Karjalan väestön ja alueen kuvauksissa (Luostarinen 1986, 242). Juhaniin kerronnassa yhdistyvät vanhat karjalaisiin kohdistuneet epäluulot, jotka aktuaalistuvat bolshevistista toiseutta sota-aikana korostaneessa diskurssissa. Karjalaisten oma perinne ja siihen liittyvät ennakkoluulot tai tietämättömyys yhdistyivät usein jäsentymättömästi ”bolshevistisen” kulttuurin kuvaukseksi. Likaisuuden voi ajatella Mary Douglassin (2000) tapaan järjestyksen katoamisena ja itseä sekä omaa ryhmää uhkaavana anomaliana. Likaisen sormen kosketus maitoon aiheutti saman likaisuuden siirtymisen mahdollisuuden maidon muodossa myös Juhaniin. Primitiiviseltä tuntunut tapa hämmentää maitoa sormella kertoo mikrotasolla luonnollisen järjestyksen romahtamisesta. Hygienenisyys on kulttuurinen käsitys siitä, mikä on puhdasta, sallittua ja mihin tulee vetää oikean ja väärän raja. Karjalaismummo tulee omalla toiminnallaan tehneeksi Juhaniin tietoiseksi puhtauden kulttuurisen järjestyksen. Sormella hämmentäminen on epähygienisyyden aiheuttaman uhan konkreettinen ilmentymä, joka laajenee ”ihanne valtakunnan” luonnottomana järjestyksenä pidetyn bolshevismien todelliseksi vaaraksi ja uhaksi suomalaiselle ihmiselle ja kulttuurille (vrt. Luostarinen 1986, 254).

Tapa, jolla hygienian puutteisiin pyritään vaikuttamaan, on aktiivinen. Puhdistuksen kielteisimmistä konnotaatioista vapaa, mutta samaa sukua, on Juhaniin konkreettinen kuvaus uusien pyykkäystapojen opetuksesta karjalaisille. Puhtaan pyykin kautta toisen sivistämisestä kertominen on esimerkki tavasta yrittää puhdistaa bolshevistisen järjestelmän aiheuttama kulttuurinen taantuma karjalaisten keskuudesta. Bolshevistiseksi repressioksi ymmärretty merkitys tulee kerrotuksi seuraavassa perinteisen pyykinpesun kuvauksena. Kerronnan strategia ilmaisee hyvin ”primitiivisten” tai negatiivisten merkitysten liittämistä – vaikkakin anakronisesti – bolshevistiseen toimintaan, jolla katsotaan olevan hupaisa tai negatiivinen kaiku. *”Illalla olin mukana yleisessä konferenssissa porukkamme päämiehen kämpällä. Neuvoteltiin pyykin pesusta ja pesettämisestä. Tultiin siihen tulokseen, että vepsäläismummoille on opetettava oikein kädestä pitäen, miten vaatteet pestään. Täällä nuo mummot kastavat vaatteet järvessä ja sitten levitetään märät vaatteet tasaiselle kivelle tai kalliolle ja hakataan seipäällä jonkin aikaa ja sitten se toimitus onkin selvä. Kerran neuvoimme, kun asuimme eräässä kylässä, mummoa keittämään pyykin, hommattiin sitä varten patakin, mutta turhaan. Sitten kerran tämä samainen mummo laittoi riepumme kivikuppeihin ja rautapatoihin ja työnsi vähäksi aikaa uuniin hautumaan. Ihmettelimme vain puolin ja toisin kummalla on ruuvit päässä löysällä, varmasti kummallakin puolella.”* (Juhani 20.10.1943.) Juhaniin kerronta kuvastaa huumoriksi asti kääntyvää toivottomuutta erilaisten arvojen ja toimintatapojen edessä. Samalla se on kuvaus perinteisten roolien sisällään pitämän tiedon järjestelmän romahduksesta. Miehet eli sotilaat ottavat tehtäväkseen opettaa naista pyykin pesemisessä, mikä ei kotioloissa tunnu ajan agraarista työnjakoa ajatellen todennäköiseltä. Puhtauden ja järjestyksen vaalijoina sotilaat kokevat kuitenkin olevansa paremman tiedon laureaatteja, mikä mahdollistaa

valloittajasotilaalle oikeutuksen oikoa paikallisen väestön perinnäistapoja uuteen suomalaiseen muotoon.

Aikaisemmassa kirjesitaatissa halveksuva loppukaneetti, *”Paljon puhuttu ihanne valtakunta”*, viittaa Neuvostoliittoon ja bolshevismiin, joka jatkosodan aikana oli käsitteenä kaiken kielteisen ilmaus. Sillä tarkoitettiin ihmiskunnan elämellisyyttä, jossa maalliset arvot korvasivat jumalan auktoriteetin ja ruokkivat ihmisen elämellistä, pahaa, aggressiivista ja kateellista puolta. Bolshevismilla kuvattiin sekä venäläisen ihmisen ja kulttuurin piirteitä että Neuvostoliiton yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Näin bolshevismilla ilmaistiin käsityksiä venäläisen ihmisen orjamaisuudesta, mille nähtiin historiallisena todistuksena lipsuminen maaliskuun vallankumouksen jälkeisestä lyhyestä demokraattisesta aikakaudesta diktatuuriin. Venäläinen tuntui suorastaan kerjäävän komentoa ja ankaraa isäntää itselleen. Edelleen bolshevismilla kuvattiin tyypilliseksi tulkittua venäläistä laittomuuteen taipuvaa anarkismia, moraalista rappiota ja alkeellista kollektivismia, josta kolhoosit olivat vain uusi ilmaus. (Luostarinen 1986, 124–125.)

Bolshevistisen systeemin rappion kuvauksena Juhani (4.10.1941) kirjoitti ensitunnelmistaan sensuurin paikoin mustaamassa kirjeessä seuraavasti: *”Aika suuri on tämä kaupunki mutta kuin sikolätti meikäläisiin verrattuna. Talot ovat harmaita, pieniä ja ahtaita. On paljon isoja kivitalojakin ja kaiken sen kaunistuksena julman suuri harmaasta graniitista veistetty Leninin kuvapatsas. [- -] Kävin eräässä isossa kaupparakennuksessa. Siellä huvitti eniten iso elintarvikevarasto. Leivät, makkarat, juustot ym. oli tehty jostain massasta ja maalattu vain herkullisen näköiseksi. Eihän niistä ole oikein syötäväksi ja pelkällä näkemisellä ei nälkä lähde. [- -] Kyselimme eräältä tytöltä, joka tuli tänne kaupunkiin, että tietääkö hän mikä on Jumala. ”Ei sellaista ole missään olemassa”, vastasi tyttö. Naimisiin tässä maassa on menty hyvin yksinkertaisesti. Muuta ei tarvita kuin se, että sinä olet minun ja taas päinvastoin. Eroaminen on myös yhtä mutkatonta.”* Juhaniin kerronnassa paljastuu bolshevistisen ideologian ja järjestyksen kuvaukseen liittyviä yleisiä piirteitä, kuten valtion johtajien ohjaama kansalaisten huijaaminen (ruokapropaganda) ja todellisten ongelmien lakaiseminen maton alle. Myös naimisiinmenon ihmettely liittyy seksuaalimoraalia yleisesti käsittelevien teemojen joukkoon, jossa venäläisen moraalin rappio näkyy uskonnottomuuden ja esimerkiksi siitä seuraavan aviollisen elämän aloittamisen ja lopettamisen helppoutena.

Karjalaisiin kohdistettiin heimoaatteen vaikutuksesta myös runsaasti säälisekaista myötätuntoa. Olihan karjalainen kulttuuriperintö ollut merkittävä kansallisen identiteetin rakennusaineena (ks. Tarkka 1989). Samalla Karjalaan perustettujen kolhoosien elämää kuvattiin retuperällä olevaksi bolshevistiseksi elämänmuodoksi, joka oli tartuttanut myös karjalaiset. Tämä näkyi aikalaiskirjoitteluna kuvauksissa karjalaisten laiskuudesta, kehittymättömyydestä ja tapojen outoudesta. (Ks. Luostarinen 1986, 236–239.) Tässä kontekstissa bolshevismilla pilaamaan maankolkkaan saapuvat sotilaat haluttiin kuvata propagandassa pelastajina (ks. esim. Haavio 2012 [1941], 115). Miehitysalueen kulttuuri oli tarkoitus suomalaistaa ja sinne levinyt venäläinen kulttuuri tuhota (Näre & Tepora 2010, 154). Silti epäluuloisuus puolin ja toisin tulee hyvin esille, eikä aikalaisiltakaan jäänyt huomaamatta, että suomalaisten suhtautuminen Karjalas-

sa asuviin ihmisiin oli ”valloittajien” tapaan ajoittain alentuvaa ja ajattelematonta (ks. esim. Paavolainen 1982, 128, 166, 196, 291; Fussel 1989, 168–169).

Äsken kävin lähellä olevassa kylässä, josta asukkaat evakuoidaan turvallisemmille paikoille. Kyllä siellä kävi sitten pulina, vanhat mummot luulivat, että heidät viedään ammuttaviksi. Kirjavaa on se seurakunta, toisenlaisia ovat luonteeltaan suomalaiset. Parempihan se on, että saadaan tällaisista paikoin siviilit pois ja ryssiinhän ei muutenkaan ole luottamista. Toissa yönä yritti 4 henkeä lähteä yli selän ryssän puolelle, mutta se jäi yritykseksi. 2 saatiin kiinni ja toiset ovat vielä vapaalla jalalla. Ei se varsinkaan meille ole hauskaa jos rupeavat asukkaat tältä puolen veljelemään rajantakaisten kanssa näin sota-aikana varsinkaan. (Juhani 20.12.1941.)

Juhanin kirjekatkelmasta käy ilmi kokemus erilaisuudesta ja epäluottamuksesta suhteessa paikalliseen väestöön, kuten myös suomalaisiin sotilaisiin kohdistettu epäluulo: ”vanhat mummot luulivat, että heidät viedään ammuttaviksi”. Voidaan tietenkin spekuloida ajatuksella, että sotilaisiin kohdistunut epäluulo oli ilmaus karjalaisten yleisesti virkavaltaa ja sotilasta kohtaan tuntemasta epäluottamuksesta. Tämä voi tietenkin olla myös sotilaiden keskuudessa muodostunut käsitys, joka kertoo enemmän heidän käsityksestään vihollisesta siviilien murhaajana kuin ”mummojen” käsityksestä tulevasta kohtalostaan. Joka tapauksessa järven selän yli vihollisen puolelle uivista kertominen ei anna kuvaa paikallisten käsityksestä suomalaisista sotilaista pelkästään bolshevismin ikeestä vapauttavina sankareina.

Juhanin humoristiset ja lukijan viihdyttämiseksi tarkoitettut kuvaukset kohtaamisistaan paikallisen väestön kanssa kietovat yhteen sekä oman armeijan että valtion materiaalisten puutteiden merkityksiä. Kerronnassa itsen ja toisten vertailu tuo esiin tärkeimmän: halun ihmetellä vieläkin kehnommalla tolalla olevia asioita Karjalassa.

Köyhä on Suomi, sillä kun ei ole ollut varaa antaa meille edes tahkoa, joka on ylen tarpeellinen sodassakin. Lähdin aamulla kaverien kanssa hiihtelemään entiseen kortteeripaikan ukon puheille ja tutkimaan hänen tahkooan. Kovin alkeellisen tahkon kaivoimme lumihangesta ja kannoimme tupaan sulamaan. Hiki tuli ennen kuin siinä kirveet ja puukot saatiin jollain tavalla liipattua. Koko masiina heilui ja keinui kuin Äänisen aallot satujen sanelemana.

Samassa kylässä oli porukkamme poikia herneitä puimassa. Meillä ollaan siinäkin asiassa niin takapajulla, että nyt vasta puimme herneet. Syy siinä, että konetta emme ole saaneet aikaisemmin. Lähdin verestämään hieman entistä ammattia, ettei se vallan pääse unohtumaan. Olipa sekin sitten kone, muutamia rattaita siinä pyöriä vaappui, kun kaksi miestä kieli pitkällä kiersi kammesta. Herneet lentelivät kuin haulit ympäri vajaa ja pehkut, rumeneet ja ne loput herneistä kerääntyivät koneen eteen epämääräiseksi sekamelskaksi. – Eräs vanha mummo tulla tossutteli ihmettelemään tätä touhua ja tuumasi ”horosi masina”. ”Mummostakin tulee horosia, kun laskemme tuon kelan läpi,” sanoimme, sillä meidän jokaisen sisua kiroelti tämä stahanovilaisen viisivuotissuunnitelman riemuvoitto. Oikeestaan muuta ei sillä saa aikaan kuin kovan nälän joka miehelle. (Juhani 21.1.1943.)

Juhanin kerronnassa karjalaiset eivät saa koskaan nimiä, vaan he ovat karjalaisia mummoja, ukkoja tai tyttöjä. Nimettömiksi jäävät hahmot näyttävät muodostavan Juhanin kerronnassa yksittäistapauksien perusteella tehdyn yleistyksen: tällaisia karjalaiset ovat. Jokainen hahmo olisi ikään kuin korvattavissa toisella karjalaisilla mummosta, ukkosta tai tyttälestä. Tässä mielessä Juhanin kerronta on stereotyyppioilla herkuttelevaa ajanvietekirjoittelua kotiväen iloksi. Seikkaili-

jamatkailijan hupaisat huomiot karjalaisten edesottamuksista ja suomalaisten osallisuus tapahtumiin tuovat esiin hölmöläiskertomusten keskushahmojen ja viisaan Matin vuorovaikutussuhteen. Tässä mielessä suhde ei ole puhtaasti negatiivinen, vaikkakin epäsuhtainen. Juhani kirjoittaa ystäväystyneensä väliaikaisessa majapaikassaan olleisiin venäläisiin, mikä kertoo perustavanlaatuisesta ristiriidasta, joka kohtaamisiin liittyi; olivatko he ystäviä vai vihollisia.

Onpa minulla sentään kaverikin. 8 v. Jurka, joka heräsi myös ja silmät suurina istuu vastapäätä ja ihmettelee kun finskisoldati kirjoittaa. Koitin tehdä hänelle merkkejä, että menisi nukkumaan, mitä vielä poikahan innostui vain yhä enemmän[.] Arvelee minun olevan varmasti kovin leikkisällä tuulella. – Saa nähdä millaisia miehiä näistä pojista tulee, ottavatko he joskus ase kädessä meitä vastaan. Suuri ero on suomalaisella samanikäisellä pojalla. Paljon nuoremmaksi näitä koon perusteella luulisi, mitä itse asiassa ovat. (Juhani 1.11.1941.)

Karkurit ja syntipukit: erottumisen ja samaistumisen dialogit

Suomalaisten joukkojen koostumus oli kulttuuriselta taustaltaan hyvin yhtenäinen: valtakieli oli suomi, uskonto luterilaisuus ja suurin osa miehistä lähti sotaan maaseudulta. Tämän lisäksi Suomen armeija oli kansalaisarmeija, joka koostui demokraattisen valtion kaikkien kansanosien edustajista, minkä on nähty vaikuttaneen myös armeijan toiminnassa näkyneeseen sitoutuneisuuteen miesten ja valtion välillä. Kaikki palvelukseen astuneet reservit olivat palvele-massa yhteistä valtiota sosiaalisesta viitekehyksestään riippumatta ja huolimatta armeijan ytimen ja muodon rakentumisesta 1918 sodan voittaneen valkoisen puolen ohjauksessa. Yhtenäisyyttä lisäsivät myös kohtuullisen kehittynyt koulujärjestelmä ja kirkko, jotka valmensivat kansalaisia luterilaiset arvot sisäistä-neiksi isänmaallisiksi yhteiskunnan jäseniksi. Huolimatta poliittiselta suuntautumiseltaan eri leireihin jakautuneesta Suomesta toi sosiaalidemokraattien tuki sotatoimille yhtenäisyyttä myös poliittiseen rintamaan. (Tuunainen 2012, 177–181; Mälkki 2008.) Toinen maailmasota oli tarjonnut myös väylän kansakunnan yhtenäisyyden rakentamiseen 1918 ”syntien” anteeksiantamisena sodassa annetun veriuhrin kautta, mikä takasi erojen menneisyydestä yhtenäisen tulevaisuuden vision (Kivimäki & Tepora 2012, 251).

Uhripuheiden herroja ja karkureita

Yhdistävistä tekijöistä huolimatta oli Suomen armeijassa myös selkeitä jakoja meihin ja heihin, mikä tulee esiin kirjeiden kerronnassa. Knut Pipping (1978) on osoittanut, että armeijan sisäisiä ryhmäjakolinjoja kulki esimerkiksi komppanioiden ja aselajien välillä, mikä näkyi muun muassa kilpailuna ja rehvasteluna sotilaiden vuorovaikutuksessa (Pipping 1978, 190–194, 213–214). Kirjeiden kerronnassa aselajien tai komppanioiden välisistä suhteista ei ole mainintoja, mikä voi kertoa esimerkiksi kirjoittajan kokemuksesta, että asia on merkityksetön kirjeiden vastaanottajalle tai vastakkainasettelu ei ole koskettanut kirjoittaneita miehiä. Oleellisempi jako ajattelussa oli vertikaalinen, ylempien ja alempien sotilasarvojen sekä tehtävien välillä. Herrojen ja miehistön eroa saatiin lisätä myös Saksassa oppinsa saaneiden upseerien koulutuksella, jossa mie-

histön ja päällystön eroa pönkitettiin tiukalla sotilaskurilla ja hierarkian voimakkaalla, usein myös keinotekoisella ylläpidolla. Sotilaskoulutuksen taustana oli pääosin hyväksytty näkemys yksilön identiteetin murtamisesta, jonka myötä tyhjentyneet minuus katsottiin voitavan valjastaa tottelevaisuuteen ja uhrautuvaisuuteen uuden identifikaatiokohteen eli joukko-osaston hyväksi. Miehistöstä tuli massaa, kun taas johtajan voi katsoa säilyttäneen itseytensä ja vaikutusmahdollisuuden oman elämän kulkuun. Tavoitteeseen pyrittiin toiminnalla, jota nykypäivänä pidettäisiin nöyryytenä ja simputuksena. Yksilöllisyyttä hyväksyttiin jossain määrin, koska uuden sotilasteknologian myötä oli huomattu, että moderni sodankäynti vaatii myös sitä moraalista ja luonteen lujuu- den lisäksi. (Ks. Ahlbäck 2010, 68–69, 76–77.)

Nykyaikana ei vielä anneta rintamamielle muuta kuin kauniita sanoja lehdissä, kun taas teot jää heidän hyväkseen ja vain sikseen. Ei sitä moni ota huomioon, että ilman rintamamiestä ei herrat ja rouvatkaan noin vain rauhassa olis ja ruokailis. (Olavi 21.1.1943.)

Valta asioihin, jotka koettiin tärkeiksi, tekivät eron tavallisen miehen ja ”her- ran” välille. Olavin kirjeessä esiin tuleva epäluulo ja ”herrojen” ruokailuun liit- tyvien huhujen voi tulkita johtuneen katkeruudesta ja epävarmuudesta, jotka liittyivät kokemukseen kykenemättömyydestä vaikuttaa oman elämän kannalta tärkeisiin asioihin. Mielenkiintoisella tavalla tämä tulee esiin muun muassa ruokaan liittyvissä negatiivista mielialaa nostaneissa epäilyissä, jotka koskivat upseereita ja toisaalta huollossa toimivia sotilaita. Näissä huhuksi asti muodos- tuneissa epäilyissä kerrotaan ruuan ja varusteiden varastamisesta ja lähettämi- sestä kotiin, vaikka niitä olisi ymmärrettävästi tarvittu kipeästi myös rintamalla (ks. Pranttila 2006, 105).

Juha Mälkki (2008) on sotilassosiologista ja kulttuurintutkimusta yhdiste- levässä väitöskirjassaan osoittanut, että ryhmien jakautuminen jätkiin ja herroi- hin, eli kansalaisotilaisiin ja ammattisotilaisiin, oli keskeinen kyseisten ryhmi- en identiteetin muodostumiselle. Siinä missä ammattisotilaiden identiteettiä leimasi käsitys itsestään oman ammattiryhmän jäsenenä ja sotilaan hyveiden edustajana, rakentui miehistöä edustavien ”jätkien” itseymmärrys virallisen sotilasihanteen siviilimäisenä vastakulttuurina, jossa ylintä moraalista hyvää edusti Knut Pippingin (1978) sotasosiologisessa klassikossa käsittelemä talou- dellisuusperiaate. (Ks. myös Mälkki 2008, 57–59.) Taloudellisuusperiaatteella Pipping kuvaa miesten epävirallisessa normijärjestelmässä rakentunutta arvoa helpolla pääsemisestä, jonka Väinö Linna on puolestaan muotoillut *Tuntemat- tomassa sotilaassa* torpparin pojasta vänrikiksi asti ylenneen Koskelan suuhun tokaisuun: ”Asialliset hommat suoritetaan, muuten ollaan kuin Ellun kanat”. Ryhmien välisten erojen voi kärjistäen katsoa johtuneen miehistön ja upseerien välillä vallinneesta käsityserosta, joka koski kuria. Toisen maailmasodan kyn- nyksellä sotilaskoulutuksessa rivimiehen ideaalia määritteli ajatus komentoket- jun häntäpäällä olevasta toimijasta, joka toteuttaa käskyt puolustuslinjassa kri- tiikittömästi ja uhrivalmiuden sisäistäneenä (ks. tarkemmin Mälkki 2008, 175, passim.). Kurinalaisuutta kehittävät, ylläpitävät ja sitä ilmaisevat harjoitukset puolestaan koettiin rivimiesten keskuudessa turhina (ibid., 203). Kuri tietenkin

edusti myös sotilasidentiteettiä, mikä toi esiin ristiriidat sen ja siviili-identiteetin välillä.

Toiseutta käsittelen karkuruuden ja syntipukin käsitteiden avulla kirjeiden omia joukkoja koskevassa kerronnassa. Analyysin kärki on käsitteistä johdun eroissa, eli niissä rajanvedoissa, joita kerronnassa rakentuu itsen ja toisen välille. Käsitteistä karkuruus nousee aineistosta itsestään sekä sota-ajan uhridiskurssista ja syntipukki toiseutta käsittelevistä teorioista (ks. esim. Eagleton 2003, 278–280). Molemmat käsitteet toimivat tässä erityisesti kirjeissä kerrotun toiseuden selkiyttäjinä, mutta samalla sotilaiden itseymmärryksen kuvaajina. Sotilaskarkuruus on käsitteenä monimerkityksinen. Sillä viitataan ensinnäkin konkreettisesti niihin sotilaisiin, jotka poistuiivat luvatta palveluksesta, jäivät palaamatta palvelukseen esimerkiksi lomilta tai pakoilivat asepalvelusta ja kutsuntoja. Kenttäoikeudenkäynneissä karkuruuteen suhtauduttiin ankarasti ja äärimmäisenä rangaistuksena karkurille voitiin langettaa kuolemantuomio, joka oli tosin harvinainen (ks. tarkemmin Kulomaa 1995). Miehistön epävirallisessa moraalikoodistossa rintamakarkuruutta ei välttämättä tuomittu samalla tavalla, vaan pidettiin jossain määrin jopa oikeutettuna esimerkiksi luvattujen lomien jäädessä saamatta tai miesten kokiessa joutuneensa oikeudettomasti kohdelluiksi (Danielsbacka 2008, 275, 284). Karkureihin suhtauduttiin miehistön keskuudessa ymmärtäen, koska karkurit edustivat jossain määrin virallisen kurin kyseenalaistavia pellejä tai hermoheikkoja raukkoja (ks. Pipping 1978, 163). Palveluksesta poissaolo, lomat tai helpompi palvelus tulkittiin myös karkuruudeksi, mutta ymmärrettävästi tämänkaltaisen ”rintamakarkuruus” ei ollut samalla tavalla tuomittavaa. Sota-aikaisiin päiväkirjamerkintöihinsä perustuvassa kirjassaan Olavi Paavolainen (1982, 176) kertoo haluttomuudestaan lähteä lomalle, koska jo parin päivän jälkeen hän olisi syytellyt itseään ”rintamakarkuruudesta”. Rintamakarkuruus tarkoittikin arkisessa kielenkäytössä myös sitä, että suoritti palvelusta jossain rintamalinjojen takana, ”kotirintamalla” tai vailla välitöntä kuolemanvaaraa (vrt. Paavolanen 1982, 209, 219).

Yleisestä rintamakarkuruuden käsitteen käytöstä haukkumasanana kertoivat esimerkiksi Olavin kirjeissä kerronta, jossa hän ottaa kantaa kotiseudulla levinneisiin huhuihin heidän yksikkönsä tuhoutumisesta hyökkäysvaiheessa. Kirjeiden sävy muuttuu vihaiseksi Olavin lohdutellessa vaimoan, joka on huolestunut huhuista. Kotiseudulla oleilevat miehet leimataan ikävin sanankäantein karkureiksi. Olavin kerronnan pääajatus on halu sanoa huhujen levittäjien olevan petteureita ja epäluotettavia.

[Ystävä] kertoi olevan [siellä kotiseudulla]sellainen huhu, että meidän komppania olisi mennyt aivan sukupuuttoon [- -] Tämä on ihan kokonaan sotilaskarkurien peloittelua.” (Olavi 14.7.1941.)

Elä usko niiden sotilaskarkurien puheisiin, että meidän porukalle olisi hullusti käynyt: Olemme kaikki terveinä (Olavi 16.7.1941).

(Rintama)karkuruus on kirjeissä ensisijaisesti moraalinen käsite, joka kuvasi omaa suhdetta annettuun uhriin. Kyseenalaistamattoman uhrin antaminen isänmaan hyväksi edusti myös sotilaan hyveiden korkeinta astetta. Karkuruu-

den aste-eroja voitiin reflektoida oman kärsimyksen suhteena rintamalla olevien oletettuun kärsimykseen. Omasta lomalle lähdöstään syyllisyyttä kantanut ja sitä rintamakarkuruudeksi arvioinut Olavi Paavolainen kiteyttää vallinneen diskurssin eettisen mittapuun seuraavasti: ”Pojat rintamalla kärsivät enemmän kuin sinä.” (Paavolainen 1982, 222.) Annetun uhrin suuruus oli tärkeä sankaruuden määrittelyssä: kaikki kuolleet olivat automaattisesti *sankarivainajia*. Kuolemaa vähäisempiä uhrauksia lähestyttiin erityisesti fyysisestä näkökulmasta. Se mikä oli annettu isänmaalle, oli esimerkiksi rampautuneiden osalta maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa tuntuva elämään vaikuttava uhraus. Myös arvet olivat sankaruuden merkkejä. Niiden olemassaolo kertoi annetusta uhrista ja rintamalla olostä, ja arpia esiteltiin ja vertailtiin mielellään. (Paavolainen 1982 [1946], 199.)

Subjektin merkityksen ja identiteetin rakentamisessa uhriuden asettama vaatimus yhteisön tunnustukselle on ehdoton. Rintama muodosti sekä ahdistavan että pelottavan toiminnan kontekstin ja samalla myös ainoan paikan, jonka ensisijaisuus miehenä olemisen määrittelyssä oli kyseenalaistamaton. Poissaolo rintamalta tarkoitti poissaoloa tunnustetun miehuuden ja kansalaisen asemasta, vetäytymistä velvollisuuksien muodostaman järjestyksen ulkopuolelle, eli karkuruutta.

Karkuruutta koskevia diskursseja luotiin käänteisesti erityisesti uhri- ja sankaripuuhien avulla. Sankariuhrin olemuksessa kiteytyi sotilaan ideaali, joka määritteli rajapinnat sotilaan ja karkurin välillä. Uhriretoriikka oli erityisesti isänmaallisten juhlapuuhien, kuten sotiluuden uhriluonnetta korostavien sankarihautajaisten ylläpitämää todellisuuden jäsenystä (ks. esim. Kemppainen 2006; Kivimäki & Tepora 2012, 233–244). Rivimiesten tasolla omat toiveet ja tarpeiden toteutuminen olivat muiden käsissä, joten esimerkiksi huhupuuhilla ja juoruilla kompensoitiin omaa vaikutusmahdollisuuksien puutetta ja kanavoitiin turhautumista toisten kannettavaksi. Huhujen avulla käsiteltiin toiseutta sekä omista joukoista että vihollisessa. Esimerkiksi sodan johtoa ja esimiesasemassa olevia koskevat huhut veivät heiltä arvovaltaa ja voimaa miehistön silmissä. Tällä kompensoitiin yksilön voimattomuutta ja alennettiin vallan edustajia, jotka olivat osallistuneet sotilaiden tekemiseen uhriksi. (Fussel 1989, 38.) Uhriin liittyviä arvoja ja uhripuuhien oikeuttamaa toimintaa on tutkittu paljon (ks. esim. Kemppainen 2006; Tepora 2011), mutta kirjeaineistolta voidaan lisäksi kysyä, miten uhriutta käsiteltiin ”uhrien” itsensä ymmärtämänä.

Uhrin käsite viittaa toisaalta toimenpiteiden kohteeksi joutumiseen, ja tässä kontekstissa yksilön joutumista valtion sotakoneiston toimenpiteiden kohteeksi. Uhripuue on siis näiden toimenpiteiden oikeuttamiseen syntynyt diskurssi, jossa sotakuoleman merkitys pyritään kääntämään hyväksyttäväksi ja toivottavaksi sankaruuden ja sukupolvien ketjussa syntyneen kunniavelan kautta. Uhrin kokemus tai uhrin puue puolestaan liittyvät erityisesti niihin toimenpiteisiin ja toimenpiteet käytäntöön panneisiin ihmisiin, jotka ovat konkreettisesti vaikuttamassa kertojan omien uhrauksien syntymiseen. Täydellisen uhrin, sankarikuoleman, antaneet kuolleet eivät puhu, mutta kirjeiden kerronnan kautta voidaan uhrin puue ymmärtää konkreettisempänä menetysten ref-

lektiona. Tällä näkökulmalla en kuitenkaan tahdo korostaa, että kirjeet kirjoittaneet miehet olisivat uhreja jossain poikkeuksellisessa mielessä, tai passiivisia olosuhteiden uhreja. Tuleva analyysi ei ole yritys rakentaa säälin kohteita. Päinvastoin kyseessä on aikalaisten uhridiskurssin liepeillä rakentunut yksilön kokemusta sanoittava diskurssi, jossa muotoiltiin rintamalla olevan ymmärrystä siitä, miten he joutuvat luopumaan jostakin (siis uhraamaan) isänmaansa hyväksi. Kysymys kuuluu: mitä miehet kokivat uhraavansa ja keiden toimenpiteiden uhriksi he kokivat joutuvansa? Näin ymmärrettynä uhripuhe avaa näkökulman toiseen, joka itsen tai oman ryhmän ulkopuolelta pyrkii vaikuttamaan oman olemisen ja ryhmän merkityksiin toiseuttaen. Seuraavassa tarkastelen uhrin puhetta uhrauksista ja toiseuttajasta sekä karkurista.

Tämän tutkimuksen aineistona olevien kirjeiden toistuvana teemana ovat vapaus ja sen menetys. Vapauden kaipuu näkyy kirjeiden syvätason merkityksissä, vaikka pintatasolla teemat vaihtelevat kodin kaipuusta haluun vaikuttaa omiin menemisiin ja tulemisiin. *"Kaksi viikkoa on aikaa kun tulin Sinua pyörällä vastaan. [- -] Olisipa nyt vielä tuo sama aika edessä ei jäljellä, mutta aika menee peloitavalla vauhdilla eteenpäin. Monta kertaa tulee mieleen, onko meidän kohtalomme viettä täällä korvessa parhaimmat vuodet elämästämme kun tämä kaiken lisäksi tuntuu toisinaan aivan turhalta."* (Juhani 4.-6.10.1942.) Kirjeiden kerronnassa paljastuu, että oman normaalin elämän ja nuoruuden menettämistä pidetään eräänlaisena uhrauksena. Uhraus merkitsi sekä sosiaalista loittonemistä menneestä, eli normaalin sosiaalisen elämän näivettymistä rintaman arjen mieskontakteiksi, että radikaalimmalla tavalla ajan pysähtymistä yhteen elämänvaiheeseen vailla varmoja näköaloja tulevasta. Kirjeiden kerronnassa tulee usein ilmi se, että sota-aikaa ei pidetty "varsinaisena" elämänä, joka oli ennen sotaa ja tulisi olemaan taas sodan jälkeen, vaan elämän merkitys rakentui sodan poikkeustilan katkaisemana tyhjiönä. Tietenkin elämä biologisena ilmiönä jatkui, mutta sen elämäkerrallinen ulottuvuus tulkittiin elämän kokonaistulkinnasta irrallisena fragmenttina.

Suhde vapauden ja elämän merkityksen riistoon tulkittiin ainakin jossain määrin miehistön ja upseerien eli herrojen välisen suhteen epäsuhtana. Ensinnäkin melko yleisesti puhuttiin herrojen sodasta, jolla tarkoitettiin sodan syypäitten istuvan kabineteissa suunnittelemassa sodan kulkua miehistöstä välittämättä. Tietenkin sodan loppumisen toive oli kaikilla. Ymmärrettiin myös raskaaksi käyneen sodan aiheuttama yleinen mieliala, jonka mukaan ei tulisi taipua Neuvostoliiton taholta kohtuuttomiin ehtoihin. Huonoihin ehtoihin taiputtaessa ajateltiin sodan näyttäytyvän jokseenkin merkityksettömänä menetyksiin verrattuna. Toisaalta rauhaan taipuminen oli sekä rintaman kestävyys että resurssien ehtymisen näkökulmasta välttämätöntä. Olavin (2.4.1944) kirjeessään esittämä tulkinta tilanteesta tuo esiin ristiriidan, kun hän kommentoi rauhantunnusteluja: *"Nythän jo illalla radiossa luki ne rauhan ehdot. Ja kyllähän se niin taisi mennä ettei sitä rauhaa tule ainakaan niillä ehdoilla, sillä eihän ne herrat anna periksi kun se ryssä niin paljon vaatii."* Valtion politiikkaan suhtauduttiin ristiriitaisella tavalla. Toisaalta haluttiin turvallisuuden takaavat rajat, mutta toisaalta haluttiin myös sodan nopeaa loppumista hyvin rauhanehdoin. Epäluulo ylätason toimijoiksi miellettyihin "herroihin" oli kuitenkin luonteeltaan enemmän yleistä

ja varsinaisesti kehenkään persoonaan kohdistumatonta kritiikkiä, ainakaan kirjeissä ei kirjoiteta negatiivisesti maan johdossa toimineista nimellä. Päinvas-
toin esimerkiksi aikalaisten keskuudessa suuresta suosiosta nauttineesta armei-
jan ylipäällikkö marsalkka Mannerheimistä Juhani kirjoittaa: *”Itse suomen mar-
salkka seurueineen pistääntyi tervehtimässä tätä hurjaa porukkaamme. Ai jai millainen
lauma oli kenraaleja sekä siitä alempia upseereita. Kunnioitusta herättävä mies on
Suomen marsalkka ja eipä luulisi vielä ikää olevan niin paljon ukon harteilla, moni pal-
jon nuorempi mies ei kävele niin reippaasti kuin hän. Vierailu ei ollut kovin pitkäaikai-
nen, hetken verran ukko tähysteli ryssän rantaan ja sitten lähtivät taas pois.”* (Juhani
11.-12.6.1943.)

Herran käsite on kirjeiden kerronnassa kaksimerkityksinen. Ensinnäkin se
viittaa negatiivisena toisena sodan aiheuttaneisiin syyllisiin ja on luonteeltaan
abstrakti sotaan kohdistuvan mielipahan kohde, jota ei konkreettisesti nimetä.
Toisaalta kerronnassa rakennetaan suhdetta herraan, jonka olemus ilmaisee
vastakohtaisuudessaan rivimiesten itseensä liittämiä arvoja. *”Eniten täällä har-
mittaa kaikenlaiset herrat joita siellä missä miehiä olisi monta kertaa tarvittu, ei
näkynt. Emme osaa heidän mielestään tarpeeksi hyvin käyttäytyä, olemme
murjaaneja likaisine vaatteinemme. Asetuimme asumaan taloon ja saimme tä-
män juuri siedettävään kuntoon, tuli häätökäskey. Tämän kirjeen kirjoitan tässä
vaikka mikä olisi. Sanoinkin jo pojille, että meidän oikea kotimme näissä oloissa
on metsässä puun juurelle kaivetussa kuopassa. Sehän on helppo rakentaa.”*
(Juhani 26.8.1941.) Juhani kirjeessä tulee esiin oman identiteetikerronnan toi-
nen eli vastapuoli, joka edustaa itselle negatiivisia piirteitä. Toiseen muodostu-
nut suhde merkitsee tässä myös valtasuhdetta kertojan ja herran välillä. Juhani
kertoo, kuinka hänen edustamansa miehistö epäonnistuu kuria ylläpitävien
toimintatapojen ja sääntöjen puristuksessa; toiminta ja puhtaus eivät miellyttä-
neet vaateliasta herraa. Itsen ja toisen valtasuhdetta Juhani alleviivaa vahvoilla
metaforilla, kuten nimittämällä itseään murjaaniksi tai kertomalla herran näkö-
kulmaan asettuen *”pojille”*, että heidän kotinsa on maakuoppa. Maakuopassa
asuvat murjaanit eivät liene olleet aikalaiskäsityksen mukaan ihmisyyden ja
kulttuurin tasoa määrittelevässä hierarkiassa kovin ylhäällä. Sitaatti paljastaa
kerronnallisen vastakkainasettelun strategian sekä valtasuhteen vaikutuksen
yksilöön. Armeijan olosuhteissa yksilön vapaus ja inhimillisuus voidaan uhrata
käskyjen noudattamiseksi. Maakuoppa kotina ja murjaanius itseä määrittävänä
ominaisuutena kuvaavat tätä alistumista. Armeijan kuri ja hierarkkinen organi-
saatio tuottivat alamaiskokemuksen, jossa itsetiedostava subjekti joutui hyväk-
symään toiseutensa suhteessa absoluuttiseen vallankäyttöön (Mälkki 2008, 97).

Eriarvoisuuden ja alamaisuuden kokemuksen hyväksyminen ei ollut kui-
tenkaan kirjeiden kerronnassa täydellistä. Oman identiteetin ja itsemäärityksen
vapauden suojelu näkyvät Juhani kirjeessä transgressiivisena diskurssina. Vas-
tustus omien arvojen ja arvon alentamista kohtaan alkaa ensimmäisessä lausees-
sa, jossa Juhani asettaa herrojen sotilaallisen merkityksen kyseenalaiseksi aika-
laskontekstissä kaikkein väkevimmässä yhteydessään: taistelussa. Taistelu oli
miehisyyden mittari ja paikka, jossa yksilö kykeni saavuttamaan elämänkaaren
sulkevan eettisen täydellisyyden eli uhrikuoleman. Juhani kerronnassa herra ei
tätä ideaalia voinut toteuttaa poissaolollaan. Herra on karkuri. Samalla näkemys

miehistön roolista sodan todellisena uhrina ja kärsijänä tulee esiin. Kirjeen viesti tiivistää sanoman, jossa uhrit olivat miehistöä ja uhraajat herroja. Vastaavasti toiminnan tason kuvauksena Juhani kirjoittaa uhmakkaasti, että hän kirjoittaa kyseisen kirjeen kaikesta muusta huolimatta. Vapaus kirjoittaa ilmaisee laajemminkin yksilön kerronnassa vapautuvan subjektin tematiikkaa. Kirjoittaminen oli tärkeä keino irtautua ja rakentaa itselle ja identiteetille kehkeytymisen tilaa alamaiskokemuksen määrittelemässä rintamakokemuksessa. Valtasuhteen kerronta toiseuttavaan herraan nähden palvelee irtautumisen prosessia muodostamalla kontekstin ja ponnistusalueen transgressiiviselle tilalle.

Tiukasti kontrolloidun sotilaselämän sisällä oman tilan rakentaminen näkyy myös huumorissa, joka liittyy herroihin. Toisen alentaminen huumorin keinoin voidaan tulkita valta-asetelman kyseenalaistavaksi teoksi. Alamaiskokemuksen myötä oman ja toisen välisen suhteen suhteellistaminen huumorin keinoin palautti sotilasorganisaatiossa jalustalle nostetun henkilön lähemmäksi tai jopa alemmaksi kertojaa ja hänen viiteryhmäänsä. Juhani kertoo karnevalistisessa hengessä miehistön aprillikepposteluun liittyvän anekdootin naisiin menevästä vääpelistä.

No niin täällä me juoksutimme vääpeliä ja klo 0400 1.4.1942. Asia on niin, että tämä mainittu herra on eukon mies, vihitty kristilliseen avioliittoon, mutta nähtävästi saanut sisäänsä jotain vitamiinipillereitä ja lisäksi vielä suuren annoksen, kuten kohta huomaat. Hän on niin ankarasti ihastunut sotamökin lottiin (2 kpl), mikä annettakoon hänelle anteeksi, ettei meillä poikamiehillä ole edes mahdollisuutta tehdä tuttavuuttakaan. No niin, soitimme silloin 0400 toimistoon, koitimme hyvin vienolla äänellä visertää vääpelin korvaan, että tule nyt kultaseni heti tänne meille. Epäilimme kyllä suuresti, että vääpelin natsoja kantava mies voi olla niin hullu, että nyt ilman muuta uskoisi. Katselimme salaa ikkunasta mitä tapahtuu, ja katso itse vääpeli juoksee kiireesti toimistosta sotamökin ovea kolkuttamaan, joka on meidän talomme vastapäätä tien toisella puolen. Tietysti ei siihen aikaan vuorokaudesta ole ovet avoinna. Sitten tämä fakiiri ottaa lakin päästään ja heitti useita kertoja lakkiaan akkunaan, kun se ei tuonut toivottua tulosta, takoi seinää nyrkeillään ja kantaapäillään, koko käyttäytyminen oli kovin epänormaalia, kuten vuorokauden aikakin. En tiedä mitä lotat mahtoivat ajatella, mutta varmasti päinvastaista kuin vääpeli. Ilomme oli vilpitön, sillä soimme tällaisen pienen virkistysjuoksun oikein miellämme hänelle. Vääpeli ei sinä päivänä käynyt sotamökillä. (Juhani 7.4.1942.)

Juhanin kerronta rakentuu aikansa sotilasarfarsseihin soveltuvasta asetelmasta hieman yksitotisesta upseerista, jolla on jokin pahe kuten tässä tapauksessa löyhän seksuaalimoraalin määrittämä viehtymys naisiin. Juhanin kerronta paljastaa nurinkurisen asetelman, jossa miehistön jäsenet juoksuttavat upseeria ja naureskelevat tämän toikkaroinnille yössä ja epäonnistumisille yrityksissään päästä naisten läheisyyteen. Ei ole sattumaa, että kertoja muiden miehistön jäsenten kanssa tarkkailee sivusta ajan moraalisten käsitysten mukaan häpeämättömyyttä toimintaa. Ryhmä johon kertoja kuuluu, näkee upseerissa ”toisen”, joka todellista kunnioitusta herättävien moraalisten piirteiden puuttumisen vuoksi alennetaan huonommaksi, upseerin edustaman virallisen sotilasorganisaation ja ihanteiden vastakuvaksi. Todellinen moraalinen selkäranka löytyy upseerin ”epänormaalia käyttäytymistä” katsovasta ryhmästä. Tämän lisäksi sotilaan ja upseerin välisen moraalin ”paljastamisen” merkitystä kotiväelle ei voi väheksyä. Upseerin toiminta alistetaan tässä moraalista puhtautta edustavan naisen arvioitavaksi. Paitsi että reflektiivisenä kerrontana Juhani kertoo siitä, mihin

ryhmään ja mihin arvoihin hän sitoutuu, tekee hän upseerista sätkynuken, toiminnan kohteen, johon siirtyy rivimiehen oma alamaisuuskokemus käänteisessä roolijaossa. Transgressiivisessa kerronnassa Juhani tekee itsestään vapaan tarkkailijan, joka toiminnallaan pystyy vaikuttamaan itsensä ulkopuolisiin tapahtumiin ja osoittamaan sodan aiheuttaman poikkeustilan sosiaalisen järjestyksen ajallisen ja paikallisen suhteellisuuden.

Lomakerronnan merkitykset yksilön vapauden tunteen ja alistumisen dialogissa

Lomat olivat ainakin kirjeet kirjoittaneiden miesten näkökulmasta yksi keskeinen herrojen vallankäytön ja kontrollin väline. Loman saaminen edellytti ylemmässä asemassa olevan suopeutta tai ylhäältä määriteltyjen hyveiden toteuttamista omassa rintaman arjessa. Hyvän palvelun seurauksena lomilla palkittiin, toisaalta räikeistä rikkomuksista ja epäsotilaallisesta käytöksestä loma evättiin. Lomiin liittyvää kerrontaa tarkastelemalla päästään käsiksi tunteisiin, jotka liittyvät rivimiehen ja johtoasemassa olevien väliseen suhteeseen.

Tuo meidän molempien loma oli niin työntäyteistä, ettei tahtonut jäädä aikaa sellaiseen varsinaiseen lomanviettoon, sellaisen loman, jota herrat pitää. Mutta mehän ei ole opittukaan sellaiseen ja meille riittää se, kun saamme olla toisemme lähellä ja tehdä työtä yhteiseksi hyödyksemme. (Olavi 19.7.1943.)

Herrojen ja rivimiesten ero näkyy Olavin kerronnassa herrojen olemukseen liittyvänä ristiriitaisena sekoituksena kielteistä ja haluttavaa. Olavi viittaa herrojen joutilaisuuteen, joka on houkutteleva mutta samalla myös vieras. Työteliäisyys kun oli agraarikulttuurin arvomaailman kulmakivi ja pärjäämisen edellytys, toisin sanoen välttämättömyydestä oli tehty hyve (Apo 1996, 29). Tässä kontekstissa herrojen loma viittaa vastakkainasetteluun, joka vallitsi rivimiesten ja ”herrojen” eli upseerien välillä, eli jo aiemmin käsiteltyyn rintamakarkuruuteen. Helppous rintamalla ja uhrin antamatta jättäminen myös kodin hyväksi kotirintamalla edustivat täydellistä rintamakarkuruutta. Työn välttäminen, johon Olavi herrojen lomalla viittaa, ei ole Olavin kerronnassa oman identiteetin piirre. Hän ja Anneli eivät olleet oppineet sellaiseen. Toisaalta, kun tiedetään lomien merkitys rintamalla olleiden elämässä, loman haluamisen läsnäolo myös venyttää kokonaismerkityksen muodostumista. Mitä Olavi siis kertoo Annelille? Oikeastaan hän kertoo oman käsityksensä siviili-identiteettiään määrittävistä hyveistä: en ole herra, en ole joutilas, olen siis ahkera ja palvelen kotiani lomallakin, haluaisin irtautua sotilaan velvollisuuksista ja olla rakkaitteni kanssa.

Juha Mälkki (2008, 54–55, passim.) analysoi sotilaskoulutuksessa rakentuvaa identiteettiä kolmen identiteettiperspektiivin kautta, joita ovat sotilasidentiteetti, kansallisen tason identiteetit ja siviili-identiteetti. Kulttuuristen resurssien avulla rakennetut identiteetit pitävät sisällään osin päällekkäisiä ja osin vastakkaisiakin elementtejä. Esimerkiksi kansallisen tason identiteetti-projekti 1920-luvulla pyrki homogenisoimaan kansalaisyhteisökokemuksen sisällissodan jälkeen, projektissa yhdistäväksi tekijäksi nousivat muun muassa uhka idästä ja suomalaisuuteen liitettävien hyveiden kuten urhoollisuuden ja isänmaallisuuden

merkitykset (ibid. 53). Sotilasidentiteetti rakentui puolestaan kurin sisäistämisestä ja sotilasihanteiden varaan, jotka saattoivat olla ristiriidassa siviili-identiteetin kanssa. Siviili-identiteettiin kuuluvina erityispiirteinä ovat sosiaalisesta taustasta riippuvat tekijät sekä sotilasidentiteetille jossain määrin vieras subjektin vapauden korostaminen. Siviili-identiteetin ja sotilasidentiteetin yhteentörmäyksistä suurimmat liittyvät kirjeiden kerronnassa vapauteen, joka ilmaistaan usein arkisuuden, loman ja siviilimäisyyden merkityksissä. Sonja Hagelstam on tulkinut kirjeitä niin, että kirjoittamalla normaaliin sävyyn epänormaaleista oloista, miehet saattoivat tuntea olevansa lähempänä siviilielämänsä (Hagelstam 2012, 306). Tulkinta vaikuttaa oikeansuuntaiselta. Vapauden kaipuu kerronnassa on siviili-identiteetistä irtautumisen ja sotilasidentiteetin omaksumisen ristiriidasta kertomista. Kyseessä on vaikeus omaa olemista määrittävien tekijöiden yhdistämisessä tyydyttäväksi kokonaisuudeksi ja siitä kertominen. *”Aina ollessani luonasi rakas olen kuin toisessa maailmassa – ja niinhän se onkin – mutta kuitenkin sen kaiken pohjalla on aina ollut jotain katkeraa kuin musta varjo – se on tietoisuus sodasta ja liian pian loppuvasta lomasta”*. (Juhani 10.10.1943.) Lomat ja siviilimäisyys edustivat kerronnassa rakentuneissa kokemuksissa toista maailmaa.

Lomiin liittyvä kerronta on konkreettisimmillaan tämän identiteettikuilun sanoittamista, ja toisaalta myös identiteettien yhteensovittamisen vastustusta. Mälkki (2008) tulkitsee talvisodan ”ihmeen” johtuneen yhdeltä merkittävältä osaltaan miehistön kyvystä tuottaa kasarmikurille vastakkainen epävirallinen normijärjestelmä, joka takasi ryhmän sitoutumisen tavoitteisiin sekä joustavuuden ja sitoutumisen taisteluun. Samansuuntaista epävirallisen normijärjestelmän tuottaman toiminnan merkitystä miehistön hyvinvoinnille sodan aikana korostaa myös Pipping (1978). Kirjeiden kerronnassa ilmenevää vastustusta ja transgressiivisen diskurssin hyväksikäyttämistä ei ole tämän tutkimuksen kaupan aineiston vuoksi mahdollista tulkita yleistäen samalla tavalla kuin Mälkki tai Pipping tekevät. Siviilimäisen identiteetin puolustamiseen ja sotilasmassaksi muuttumisen vastustamiseen kirjeet tarjosivat kuitenkin yhden väylän ainakin kuvitteellisessa transgressiivisessä tilassa.

Kerronnan taustalla oleva vapauden menetys ja kaipuu tulevatkin esiin, kun herrojen päätettävissä ollut lomaoikeus ja omat toiveet eivät kohdanneet. Sodan aiheuttamat rasitukset ja turhautuminen erityisesti asemasodan aikana nostivat esiin myös jermuilun, eli sotilaallisen kurin laiminlyönnin ja niskoittelevan asenteen. Lomien merkitys sotilaiden henkisen hyvinvoinnin kannalta oli toki tiedostettu samoin kuin kausittaisen työvoiman tarve esimerkiksi maataloil- la, joiden tuotantomahdollisuudet eivät olisi toteutuneet ilman rintamalla olevan miespuolisen väen apua. Tilanomistajien oli mahdollista hakea lomaa vedoten apunsa tarpeellisuuteen, jota hyväksi käyttäen Olavikin yritti saada loma-anomukselleen puollon jo sodan alussa. *”[Saattavat] sanoa, että on kovin vähän viljelty pinta-ala. Niin esittäkää että eikö sitä sitten tarvitse edes yhden työkuuntoisen miehen kylässä auttamassa toisiakin sadonkorjuussa ja koitat sitten saada [-] omalta kylältä puollon.”* (Olavi 30.7.1941.) Lomien saanti ei kuitenkaan ollut itsensänselvyys. Erityisen katkeralta loman evääminen näytti tuntuneen sodan muuttuessa asemasodaksi.

Nyt kun tuo vinkula toi nämä paperit tänne korsiin, niin minä katsoin niitä niin taisi kuulla isäntä eräitä aitosuomalaisia sanoja. En ole sille ennen mitään sellaista puhunut kuten toiset ovat ja siksi se taisi hämmästyttää sitä helvetin vänkylätä [vännriikkiä] ettei osannut puhua mitään puolustukseksi. Olen kuitenkin päättänyt etten täälläkään tee mitään. Ja siksi lähdetään aamulla vastaanotolle. Nyt rupesi heti tuo struuma vaivaamaan. (Olavi 14.5.1942.)

Olavin vihanpurkauksen taustalla on väärinkohdelluksi tulemisen kokemus yhdistettynä voimakkaaseen haluun päästä pois rintamalta hinnalla millä hyvänsä. Loma miellettiin oikeudeksi eikä palkinnoksi ja lomien peruminen aiheutti jossain määrin myös lomamääräysten rikkomista ja ”omien lomien” pitämistä hyvityksenä. Mirikka Danielsbacka (2008) onkin tulkinut esimiesten ja käskyjen vastustamisen jossain määrin miesten kokemuksena kansalaisoikeuksiansa ajamisesta. Viljellyn pinta-alan vaikutus lomiin saatettiin kokea kansalaisten epätasa-arvoiseksi kohteluksi. Tämä puolestaan kertoo vapauden kokemuksesta rakentuvan siviili-identiteetin ja kuriin alistuvan sotilasidentiteetin ristiriidoista. Olavin kirjefragmentin taustalla on kokemus, joka perustuu hänen tekemiinsä selvityksiin lomalle päässeiden taustoista. Epäoikeudenmukaisuuden kokemusta ja katkeruutta kerronnassa teroittanee se, että Olavi oli kuullut muidenkin tilojen miehien päässeen, mutta hänen hakemuksensa oli hylätty. Toiseuden ja alamaisuuden kokemus sodan peruskokemuksena rakentuu tässä epävarmuudesta ja omien vaikutusmahdollisuuksien puutteesta. Siviilitoimijasta tulee sotilasorganisaation toimenpiteiden kohde. Täydellinen valta ja täydellinen alistuminen perustuvat sattumanvaraisuuden kokemukseen, jossa subjektin toiminnalla tai toiveilla ei ole merkitystä tapahtumiin ja itseä koskeviin päätöksiin. Tapahtumat jäävät toimenpiteiden kohteille sattumanvaraisiksi ja siksi ennakoimattomiksi, kun perusteet ovat jääneet epäselviksi tai niitä ei ole hyväksytty.

Syntipukit ja jermut lähellä olevan toiseuden merkityksissä

Vihalle ja ärtymykselle täytyy löytyä kohde, jotta se saa muodon. Sotilaalla ei vastustuksen mahdollisuuksia kovin paljon ole etenkin tiukan rintamakurin puitteissa. Tässä kontekstissa herrat ja karkurit saavat kerronnallisen toiseuden roolin ja heistä tulee vihan ja ärtymyksen ruumiillinen kohde – ainakin kirjeet kirjoittaneiden miesten kerronnassa. Herrojen ja karkureiden merkitys rakentuu kerronnassa kaksoismerkityksenä, jota lähestyn syntipukin käsitteen avulla. Kirjeiden kerronnassa korostuu syntipukin ambivalentti olemus, mikä tarkoittaa hahmon samanaikaista vierautta ja tuttuutta. Syntipukki on aina sekä oman identiteetin vastenmielisten puolien tunnistettava heijastuspinta samalla, kun siinä ruumiillistuu riittävä vieraus moraalittomuutena tai sosiaalisena rujoutena. (Eagleton 2003, 277–290; Lehtonen 2004, 251–252.) Syntipukin vastenmielisyys liittyy sen nahoissaan kantamaan hulluuteen, likaisuuteen ja laittomuuteen, mikä on ritualistisissa käytännöissä lähetetty katseiden ulottumattomiin. Syntipukki herättää ”pyhää kauhua”, jota yhteisössä ei haluta (välttämättä) kohdata ja pohtia. (Eagleton 2003, 278; ks. myös Lehtonen 2004, 251–252.) Juhanin kirjeen avulla pääsemme käsiksi syntipukin merkityksen rakentumiseen.

"[K]otirintaman sankarit merkkejä saa urotöitään kun mainostaa, sillä tehtävä heillä on suurinta maan, kun he kurkkua kastaa saa." Mielestäni tässä laulussa on osuttu aivan oikeaan, vai mitä tuumit tyttöseni. Sitä samaa ainesta on kyllä täälläkin yhtä hyvin, ne todelliset miehet, jotka myrskyssä ja pakkasessa seisovat tyynenä paikoillaan, katsellen aina mitä työtä tekee herra, jota sanotaan kuolemaksi. He saavat kantaa suurimman vastuun, mutta huomataanko heitä – harvoin. (Juhani 4.2.1942.)

Kotirintaman sankarit edustavat tässä karkureita, eli niitä jotka suorittivat helpompaa palvelusta pois varsinaisten taistelujen ääreltä tai kartoivat tehtäviään rintamalla. Syntipukkina toimivan karkurin olemus tulee esiin Juhaniin kirjoittaessa sen vastakohtasta, jota edustavat velvollisuudesta kuoleman kanssa silmäkkäin seisovat hiljaiset sotamiehet. Juhani kuvaa siis parilla lauseella suomalaisen sotilaan ihannekuvan kurinalaisesta ja yhteisön puolesta uhrautuvasta sotilaasta, jossa korostuu hiljaisuus alistumisen merkinä. Syntipukki puolestaan edustaa "kurkkuaan kastavaa" siis humalaista ja henkilökohtaista sankaruuttaan korostavaa pelkuria ja vastuunpakoilijaa. Ambivalenssi rakentuu tunnustuksen puutteessa, jota Juhaniin kirjeessä edustaa hyvien sotilaiden huomaamattomuus riippumatta vastuun kantamisen taakasta. Mikä on siis syntipukin synty? Äänekäs kotirintaman sankari eli syntipukki hamuaa tavoitellutta tunnustusta ilman ansiota. Sodan ja sotilaan mielekkään merkityksen rakentamiseksi uhrin antamiselle ja velvollisuuden täyttämiseksi, syntipukki kaappaa tunnustuksen omakseen uhrautumatta ja velvollisuuksista piittaamatta.

Juhaniin kirjeessä syntipukki edustaa niitä pelkoja, jotka sodan jatkuminen oli tuonut ajattelun ulottuville. Miehistön mielialojen ja taistelumoraalin rappeutuminen alkoivat näkyä asemasotavaiheeksi kääntyvässä taitekohdassa, jota leimasi kuitenkin vielä alun nopean etenemisen mukanaan tuoma euforia. Juhaniin kirjefragmentti voidaan tulkita metaforisena sotaa käyvän yhteiskunnan ja rintaman todellisuuden kuvana, jossa pelkoa herättävä elementti liittyy ihanteita ja järjestystä uhkaavaan, mutta rinnalla kulkevaan moraaliseen järjestykseen. Syntipukki tuo esiin vaihtoehtoisen moraaliseettisen järjestyksen, jonka hirveys paljastaa vallitsevan järjestyksen vuoksi tukahdutetun puolen. (Eagleton 2003, 279–280.) Tukahdutettu puoli on sotilaallisen ja ihanteellisen järjestyksen vastakohtista muodostuva järjestys. Näiden kahden järjestyksen paljastuminen tuottaa myös syvenevää ambivalenssia kerronnan merkityksessä, koska virallisen ja vallitsevan järjestyksen tukahduttama järjestys oli joiltain osin myös vapauden ja siviili-identiteetin järjestys. Vallitsevan järjestyksen romahtamiseen liittyvä kauhu on konkreettista: mikäli miesten taistelutahto loppuu ja järjestys kumoutuu, sota päättyy tuhoon, jolla myös propagandassa peloteltiin.

Ihanteellisen järjestyksen pelkojen ja halveksunnan kohteina karkurit saavat rinnalleen konkreettisesta rintamaelämästä myös tukahdutetun vapauden edustajan eli jermun. Jermu tarkoitti sotilasta, joka oli palvellut jo aikansa rintamalla ja jonka suhde esimiehiin oli joko liian tuttavallinen tai sitten halveksiva. Jermu oli sotiluutta parodioiva hahmo, jonka olemus oli ruokkoamaton ja toiminta kuria halveksuvaa aina vaarallisuuteen asti (Pilke 2011, 147–148). Jermuun ja jermuihin liittyy runsaasti tulkintoja, joissa on osoitettu virallisen sotilasorganisaation kannalta negatiivisten piirteiden hyödyttäneen käytännössä sotilaiden henkistä hyvinvointia ja pitäneen yllä taisteluhaluja (ks. esim.

Mälkki 2008, 132, passim.; Pilke 2011, 147–148; Pipping 1978, 21, 33–34, passim.). Tämän lisäksi jermuun liittyvät positiiviset tulkinnat kumpuavat usein myös kansallisten ikonien ominaisuuksista, kuten Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* hahmoista, erityisesti sankarillisesta Antti Rokasta. Voiko jermua suomalaisessa kontekstissa ajatella syntipukkina? Ja jos voi, niin millaisena?

Eagleton kirjoittaa, että syntipukkiin voidaan suhtautua kahdella tavalla, joko säälien tai peläten. Jos karkureihin suhtaudutaan pelonsekaisella vihalla, ovat jermut samaistumiskohteita, joihin suhtautuminen lähenee Eagletonin määrittelemässä mielessä sääliä. Säälijä samaistuu kohteeseen ja viha kohdistuu syntipukin sijaan siihen sosiaaliseen järjestykseen, joka tuottaa syntipukin oman yhtenäisyytensä luovaksi kuvitelmaksiksi. (Eagleton 2003, 279.) Jermu oli nimenomaan sodan aiheuttaman poikkeustilan tuote ja rintamalla hallitsevan sosiaalisen järjestyksen vastakuva, käännteinen hyvän sotilaan ideaalille. Periaatteessa jermu oli henkilö, jonka toiminta oli sodan kontekstissa vääränlaista siviilimäisessä jätkämäisyydessään. Tukkimetsässä jätkä olisi ollut omassa elementissään. Uppiniskaisesti siviilimäisestä ja jätkämäisestä olemuksesta kiinnipitäväenä jermu oli samalla sekä vahva ja uhmakkuuteen asti omien valintojensa ruumiillistuma. Samalla jermu on traaginen antisankari, jonka kurinalaisiin olosuhteisiin sopeutumaton ja karkea olemus tekivät siitä myös naurettavan ja vaikeuksiin joutuvan hahmon. Jermu oli syntipukki, jonka virallinen järjestys ajoi vähintään symbolisesti pois yhteisön piiristä sensuurin kieltäessä jermu-sanan käytön. Samalla jermu paljasti vallitsevan järjestyksen arvojen keinotekoisuuden ja ilottoman luonteen. (Vrt. Eagleton 2003, 270, 278.) Mikäli kaikki olisivat olleet jermuja, olisi järjestys romahtanut. Silti jermu tunnistettiin ja norminvas-taisena hahmona siihen liittyi ambivalentti kiinnostus ja kieltäminen. Jermu oli sekä pelottava normista piittaamaton poikkeusyksilö että haluttava samaistumiskohde.

Jermu ei siis ollut vain negatiivinen ja karnevalistinen hahmo, vaan siihen saattoi kiteytyä myös asenteita, jotka rintamaelämään kyllästyneet miehet hyväksyivät. Sotilaselämään kuuluva kurinalaisuus oli yksi pitkittyneen sodan rasittavimmista tekijöistä, jota vastaan jermu oli merkittävä henkisiä voimavaroja ylläpitävä lääke (Mälkki 2008, 132, passim.; Pipping 1978, 21, 33–34, passim.). Jermu oli kurinalaisuuden karnevalisoimista ja lisäsi miesten sotakokemukseen ripauksen vapautta samaistumisen kautta. Samalla kun jermu kuvasi kirjeissä parodisesti hierarkkisen elämän valtasuhteita, se tarjosi negatiivisille huhuille ja juoruille narratiivisen resurssin, jossa voitiin muotoilla tuntemuksia sodasta ilman ansiota kunnian ottavista upseereista. Tässä näkyy myös jermun todellisuuden paljastava voima. Uhmaamalla järjestystä jermun hahmo palautti suhteellisuudentajun ja vaikutusmahdollisuuden kokemuksen sotilaan elämään.

Jermu on siis itsestä löytyvä syntipukki sekä vallitsevan järjestyksen välttämättömyydessä asuva itsereflektiivinen kerronnan väline. Jermun kaltaisen syntipukin edustamien ominaisuuksien houkuttelevuus tulee esiin muun muassa Olavin kerronnassa, jossa hän on tehnyt vaihtokauppaa sotapalveluksesta tekemällä viisi metriä halkoja yhdestä vartioviikosta etulinjassa *”kun hän on hyvin heikko mies, eikä ole koskaan tehnyt halkoja, niin hän pitää sitä niin hirveenä”*

(Olavi 30.8.1942). Kyseessä ei ole vain heikolle miehelle tehdystä palveluksesta, vaan halusta välttää palvelus etulinjassa. Turvallisemman tai helpomman palveluksen haluaminen ja vapaaehtoinen siirtyminen karkurien ryhmään ei ollut mitenkään poikkeuksellista, vaikka sitä propagandassa ja ainakin tämän tutkimuksen kirjeaineiston kirjoittaneiden miesten keskuudessa herrojen tekona myös paheksuttiin.

Velvollisuuksia oli mahdollista vältellä monella eri tavalla. Knut Pippingin (1978) mukaan miehet kokivat esimerkiksi sairauden teeskentelemisen jokaisen omana asiana ja suhtautuivat positiivisesti näin hankittuun vapaaseen aikaan. Joukkosidontapaikalla käynti oli Pippingin tutkiman kiväärikomppanian miesten keskuudessa yleistä etenkin levossa ollessa. Vaikka sairautta teeskenteleviä piti periaatteessa rangaista, olivat rangaistukset lieviä. Jonkun verran puhuttiin myös "vanhan miehen haavoista", joilla tarkoitettiin itsen haavoittamista palveluksesta vapauttamisen toivossa. Myöskään sitä ei pidetty mitenkään erityisen paheksuttavana vaan jokaisen omana asiana. (ks. Pipping 1978, 105, 166). *"Olen kuitenkin päättänyt etten täälläkään tee mitään. Ja siksi lähdenkin aamulla vastaanotolle. Nyt rupesi heti tuo struuma vaivaamaan."* (Olavi 14.5.1942.)

Epäsotilaalliseen käytökseen kuului myös sodan kannalta tarpeettomaksi katsotun palvelun välttely. Kuntoa ylläpitävästä liikuntapalvelusta saatettiin laistaa, kuten Olavi (8.1.1943) kertoessaan kotiin kieltäytymisestään hiihtolenkille lähdöstä, koska *"on nuo sukset niin kunnottomat."* Olavi rakentaa kerronnassa itsestään antisankaria, joka tietoisesti pyrkii sivuuttamaan ulkopuolelta annettujen velvollisuuksien ja olemisen mielen merkityksiä. Vastustavana strategiana se kertoo sotilaan viralliseen kuvaan ja hyveisiin liittyvän identiteetin hyljeksimisestä ja jermuilusta.

Jermuilun voidaan katsoa ulottuvan myös yhteisön eteen uhrautuvan moraalisen ihanteen välisen jännitteen kuvaajaksi. Oman mukavuutensa ja itsenäisyytensä säilyttämisen uhalla jermu edustaa myös yhteisön edun uhkaa. Materiaalisen puutteen aikana identifioituminen uhrautuvaan ja kollektiivista etua ajattelevaan sotilaaseen ei ollut läheskään aina itsestään selvää. Epärehellisyys valtiota kohtaan oli yleistä. Varusteita myytiin lomilla railakkaiden iltojen toivossa, sekä tietenkin vaihdettiin kotona huonompikuntoisiin. Erityisesti villapaidat, housut ja takit olivat sellaisia vaatekappaleita, joita miehet vaihtoivat kotona huonompiin ja takaisin parempiin taas rintamalla. (Pipping 1978, 169–170.) Varastetun tavaran löytämiseen liittyi myös käytännöllistä pelkoa, koska valtiolta varastaminen ja mustan pörssin rehottaminen olivat hyvin sodanjohdon tiedossa. Olavi varoittaa kaverinsa mukana lähetetyssä kirjeessä Annelia: *"Kuule jos alkaa kuulua huhuja niistä kotitarkastuksista, niin ne Jalmarin ostamat kenkät on vietävä sellaiseen korpeen ettei ne löydy. Samoin [- -] pyyheliina ja ne huovat, vaikka niistä housuista taitaa se int leima lähteä hyvin poisikin ja silloin ne ei pysty niitä pois ottamaan."* (Olavi 7.12.1943.) Kollektiivisen identiteetin suomalaisuus erityisesti "ryssän" vastakohtana rakentui "meitä" yhdistävän moraalikoodiston varaan. Suomalaiseen sotilaaseen liitetty rehellisyys ja luotettavuus olivat arvoja, jotka erottivat heidät toisesta. Silti suomalaisessakin sotilaassa oli läsnä runsaasti inhimillisiä piirteitä, joita toisessa halveksittiin. Toiseus onkin tässä yhteydessä ymmärrettävä inhimillisten piirteiden kirjona, josta positiivisen puolen muo-

dostavat yhteisön ideaaleihin ja tunnustuksen saamiseen liittyvät arvot, toiminta ja piirteet ja negatiiviseen näiden vastakohtat.

Vaikka varastamiseen liittyvät moraaliset kysymykset olivat varmasti kaikkien tiedossa, voidaan miettiä, mitä varastaminen merkitsi ja mistä siitä kertomisessa on kyse. Sotatilan aiheuttaman kotirintaman materiaalisen puutteen kompensointi tarjoaa yhden näkökulman, mutta varastamisella oli tulkin-tani mukaan laajempikin merkitys. Varastaminen oli jossain määrin henkilökohtaisen hyvityksen hakemista omalle uhrautumiselle ja sääntöjen rikkomisen kautta oman identiteetin hengitystilän hakemista alamaisuuden kokemuksen tuottavassa sotilasorganisaatiossa. Varastaminen oli yksilön toimintaa, jermuilua, jota ei Olavin kirjeissä missään vaiheessa kyseenalaistettu eikä pyritty perustelemaan suuntaan tai toiseen. Oman hyödyn tavoittelu oli yhteisön eteen uhrautuvan hahmon hegemonisoiman virallisen totuuden rinnalla kulkenut pelottava epävirallinen totuus.

Jermujen ja jermuilun merkitys kokemukseronnassa liittyy myös transgressiiviseen kerrontaan ja identiteettiin. Käytännön toiminnan tasolla jermuilu oli miesten epävirallisen moraalikoodiston toteutumaa, joka voidaan tulkita eräänlaiseksi vastakulttuuriksi virallisen sotilasdiskurssin ja rivimiehille toisena näyttäytyneiden ammattisotilaiden ihanteiden valossa. Kerronnallisena strategiana jermuilu tuotti sodan parodiaa. Esimerkiksi Juhanin seuraavissa kirjeissä sodan merkityksen ylösalaisin kääntäminen ja sankarikuoleman halventaminen sian kuolemaksi, voidaan nähdä aikalaistekstissä erittäin vahvana vastaku-vana sotateiminnan ihanteellisia representaatioita vasten.

Silloin kun jouduin sotaväkeen alokkaaksi, olivat kaikki viskaalit olevinaan aikalailla mahtavia olentoja, joita pelättiin ja vapistiin, että mitäköhän santsia taas seuraa. – Eräänä päivänä tuli patterin päällikkö tänne ja käski hieman järjestellä tätä asuntoamme parempaan uskoon, koska tulee jostain everstejä tarkastamaan miten pojat asuvat ja ovat kuulemma hyvin tiukkoja pap-poja järjestyksen suhteen. Sanoin patterin päällikölle, tämän palatsin saa katsoa milloin ta-hansa ja ei varmasti moittiman pysty. – Kannoimme aika kasan tuoreita katajia kämpppään ja kipusimme takaisin laverille odottamaan milloin ne viskaalit tulevat. No näin sitten ne tulivat ja meillä kiireesti katajia kamiinaan ja pellit kiinni. Pienen ajan perästä oli kämpppä savua niin täysi, ettei kämmentään nähnyt. Eversti meni katsomaan hotelliamme ja tuli hetken perästä juoksujalkaa pois hieroen vuotavia silmiään. Meillä olit tietysti hauskaa loikoessamme siinä lähistöllä. Patterin päällikkö selitti sitten syyn, pojat ajavat itikoita pois kämppästään, mikä syy olikin aivan totuuden mukainen, niin savu ajoi pois itikat ja everstit. (Juhani 14.6.1942.)

Viime yönä saimme yht'äkkiä nousta kesken parhaan unen juoksentelemaan ulos sateeseen pyssyt käsissä. Eräs isäntä, sama joka nopeasti eukon otti, oli vartioimassa valtion omaisuutta ja meidän henkiriepujamme, kuuli yön pimeydessä outoja ääniä. Poika arveli, että on parasta ampua ensin ja seurata sitten vasta tilanteen kehitystä. Tämän paukuttelun takia jouduimme mekin lähtemään ulos. Luulimme ensi, että täällä olisi jotain erikoista, kun vartiomiestäkään ei löydy mistään. Lopulta löytyi vartiomies jostain kuopasta ja henki kurkussa selitti kuule-vansa lähistöltä liikettä. – Totta se kyllä olikin, että sitä kuului. Meillä on sika, joka jostain omituisesta päähänpistosta halusi leikkiä sateisessa yössä partisaania. Oli onni sialle ja meille myöskin, että ei saanut sankarikuolemaa liian aikaisin. Kyllä sota on kauheeta. (Juhani 5.10.1943.)

Kerronnallisena keinona jermuilu oli ehkä pieni ele ja teko, joka mahdollisti to-taaliselta tuntuvan järjestelmän vastustamisen ja oman henkilökohtaisen tilan luomisen. Kirjoittamalla jermuista, antisankareista tai sodan kummallisuudesta

ei siis vain kerrottu hauskoja ja sodan todellista luontoa silottelevia anekdootteja kotiväelle, vaan se toimi myös miesten fantasioiden transgressiivisena kenttänä. Jermut ja antisankarit olivat kirjeiden kerronnassa vapauden ruumiillisuutta ja olosuhteiden pakosta irtautuneita transgressiivisiä lähettejä, jotka konstruivat miesten kerronnan tasolla henkilökohtaisen eskapismien ja irrottautumisen merkityksiä. Kerronnan vastaanottaja ei välttämättä ollut vain kirjeen konkreettinen vastaanottaja, vaan myös mies itse. Kirjoittaessaan hän kertoo omista kokemuksista itselleen, keskustelee itsensä kanssa ja kokeilee tarjolla olevien identiteettien sopivuutta. Myös mukautumisen tarpeen luova diskurssi ja itsensensuuri olivat tässä irtautumisen ja samaistumisen leikissä keskeisesti läsnä. Miehet samaistuivat jermujen ja antisankareiden vapauteen, mutta samalla myös pyrkivät sotilaana tunnustuksen saamiseen ironisen kerronnan tai huumorilla höystetyn alentamisen keinoin: ”kyllä sota on todella kauheeta” on kommentti, jonka voi sodan kontekstissa lausua vain kuolemaa silmästä silmään katsonut ja elämän pienuutta pilkkanaan pitävä ironinen hahmo.

Tunnenko itseni? Muutos ja pysyvyys identiteetikerronnassa

Ylihuomenna on jouluaatto. Miten tulista kiirettä ja kiihkeätä odotusta tämä aika olikaan ennen lapsena. Taikka ei joulu ole muuttunut miksikään se on ja pysyy aina samanlaisena, mutta ihminen vanhetessaan on muuttunut ja sillä ei enää ole samaa lapsen uskoa ja välitöntä suhtautumista tuohon suureen juhlaan. (Juhani 22.12.1943.)

Ihmisen käsitys itsestä muuttuu elämän aikana. Juhani kirjeestä otettu sitaatti kertoo tästä muutoksesta. Joulun aika herkisti miettimään elämää taaksepäin ja jäsentämään sodan merkitystä elämässä ja omaa roolia siinä. Iän ja epäilemättä myös sodan myötä tapahtuneen muutoksen itsessään Juhani kiinnittää kirjeeseen kertomalla viattomuuden menetyksestä. Muutosta itseään on vaikea tai lähes mahdoton havaita, ja tapahtumien merkitys näkyy ihmisessäkin usein vasta vertailtaessa alku- ja lopputilannetta. Myös sotakokemuksen vaikutusta itseen oli sodan aikana vaikea havaita. Tapahtumien mikro ja makrotason jäsentyminen ainakin kokonaisuuden hahmottamisen kannalta oli vaikeaa itse kulkeksi. Miten miehet pyrkivät jäsentämään muutosta itsessään ja miten he kertoivat siitä kirjeissä?

Narratiivisen identiteetin keskeinen ajatus on, että kertoessaan omasta elämästään ja sen tapahtumista, ihminen luo järjestystä ja tarkoitusta sinne, missä sitä ei todellisuudessa välttämättä ole. Narratiivinen identiteetti on ihmisen elämän ja itsen ymmärtämisen kannalta merkittävä fiktio, koska kerronnan ajassa rakentuva retrospektiivinen näkökulma oman elämän tapahtumiin tuottaa niille sattumanvaraisuuden sijaan kohtalon tai valinnan merkityksiä. (Ks. esim. Ricoeur 1994, 167–170.) Kertoessaan kokemuksistaan sodassa, kuten nälästä, unistaan ja vierauden kokemuksista, joissa olosuhteet ja kohdatut ihmiset tulevat tulkituiksi, kertovat miehet kirjeissään monipuolisesti itseymmärrystään määrittävistä tekijöistä. Vaikka kirjeiden sisältö ei ole yhtenäinen kertomus alusta loppuun, kertovat kirjeet monelta osin kamppailusta, jossa miehet pyrkivät säilyttämään jonkinlaisen kosketuspinnan itselleen tärkeiksi kokemuksiensa asioihin ja itsensä tunnistamista tuottaviin narratiivisiin resursseihin. Toiseutta

koskeva kerronta palauttaa aina katseen myös itseen, mikä mahdollistaa ikävimmissäkin asioissa kiinnittymistä kerronnan taustalla olevien enemmän tai vähemmän tiedostettujen arvioinnin kriteerien tuttuuteen ja omaan pysyvyyden kokemukseen. Sodan etenemisen myötä syntyneet merkityksettömyyden kokemukset pyrittiin selittämään kristillisestä tarinavarannosta ammentavilla tarinamalleilla ja propagandankin viljelemillä kohtalon ja ikaikaisen vihollisuuden selityksillä. Vaikeasti hahmotettava sota yritetään pakottaa kohtalonomaisen kerronnan ja isänmaallisen velvollisuusretoriikan keinoin osaksi käsitykseen itsestä ja ”luonnollisesta” elämän kulusta.

Sotilasorganisaation tuottama kurinalaisuuden ideaali ja yksilön alistumisen välttämättömyys kokonaisuuden hyväksi tuotti ymmärrettävästi myös erilaisia kerronnallisia keinoja, joiden avulla pyrittiin säilyttämään jonkinlainen käsitys identiteetin jatkuvuudesta. Vastakkainasettelut sotilaan alamaisuuskokemuksen tuottavan organisaation kanssa kerrottiin herrojen ja rivimiesten erilaisuuden tematiikassa. Vallankäytön kasvottomuus ja yksilöitä uhraava heruus banalisoiittiin ja riisuttiin vallasta osoittamalla niiden moraalinen alamaisuus rivimiehiin nähden. Ympäri käännetty rooliasetelma karnevalisoi todellisuuden rooliasetelmia, sekä tuottaa vapauden ja yksilöllisyyden kokemusta, eli palauttaa vierauden kokemuksesta hetkeksi omaksi itseksi (vrt. Bahtin 2002 [1965], 7, 12). Miesten kirjeiden kerronnassa oman identiteetin ja subjektin vapauden säilyttäminen kerrotaan usein nimenomaan moraalisen vastustuksen kautta. Vastaavasti Juha Mälkin (2008) osoittama siviili- ja sotilasidentiteetin ristiriita kertoo muutoksen ja pysyvyyden temasta. Siviili-identiteetistä siirtymisen vaikeutta kuvataan kirjeissä erityisesti lomien yhteydessä, jotka ymmärrettävästi vapauttivat hetkeksi sodan ikeestä ja sallivat miesten elää hetken menneen ja toivotun tulevan siviilielämän tilassa.

Siviilielämälle vastakkaisiksi koetut elämään sodassa liittyvä ennustamattomuus ja rakastetun läsnäolon puute näkyivät kerronnassa identiteetin fragmentoitumisena, pilkotun elämänkaaren kokemuksena, jota miehet kuvailevat erityisesti roolin vaihdosten vaikeutena lomien jälkeen tai kyvyttömyytenä kuvata omia kokemuksiaan tarkasti.

Ihmeellisen kankealta tuntuu aloittaa taas näitä puuhia. Ajatukset ovat aina siellä luonasi, vaikka kuinka yritän olla ja elääntyä tähän elämään. Lieneekö se ikävä vai kyllästymistä sootaan, ehken molempiakin. (Juhani 31.12.1942.)

Jos rupee aina miettimään tätä elämää niin mieli tulee niin synkäksi ettei kohta osaa edes kirjoittaa. Mutta vaikka taas koittais kuinka mukautua tähän oloon, niin sittenkään ei siinä onnistuisi. Sitä tuntee olonsa jotenkin niin pingoittuneeksi kun se eron ankeus painaa mieltä. Se aivan kuin vähentää toimintatarmaa. Jos mikä niin se on kai sitä hermosotaa, sillä varmaan jokaisen hermot rasittuu tästä tällaisesta tietämättömyydestä. [- -] Onhan moni nainen tänä aikana menettänyt hermonsä ihan loppuun. Ja sitten kaiken lisäksi he ovat uskottomia, mutta sellainenhan ei voi tulla kysymykseenkään minun tyttöni kohdalla, eikä myöskään sinun poikasi voi sitä tehdä. (Olavi 8.2.1943.)

Muutosvastarinta ja pysyvyys liitetään sodan aiheuttamien olosuhteiden kenttään, mutta niidenkin ylittämisen tapahtuu lupauksessa ja vakuuttamisessa, ettei kumpikaan petä toista. Kokemus itsestä ja toisesta jatkavat olemassaoloaan samanlaisena kuin ennenkin. Tekstin ydin liittyy kuitenkin sen alkuun, jossa

Olavi kuvailee hermojensa "pingoittuneisuutta" ja toimintatarmon vähenemistä. Muutos oman kykenevyyden suhteen on ymmärrettävä tässä laajemminkin muutoksen ja heikkouden tunnistamisen peloksi. Ne edustavat tilannetulkinnan kannalta pelottavaa näkökulmaa: romahtamista. Yleisellä tasolla Olavin kokemus tarkoitti myös sitä pelkoa, joka pyrittiin kansallisesti piilottamaan propagandan avulla: rintama kestää. Oman muutoksen ymmärtäminen ja siihen liittyvä pelko liittyvät myös aiemmin käsiteltyyn karkuruuteen. Karkuruuteen liittyvä vapaus sekä pelotti, inhotti että houkutteli. Karkuruuteen liittyvä vapauden aspekti oli halun kohde, poissaoleva identiteetin elementti, joka tuotti käsityksen olosuhteiden tuottaman systeemin rajoittamattomasta vallasta yksilön elämään. Sota ja oman elämän suunnan hallitsemattomuus olivat hulluksi tulemisen pelon ja samalla vapauden kaipuun juuret.

Ajallisen pysyvyyden teemat lupauksissa ja oman muutoksen havainnointi identiteettikerronnassa kertovat identiteetin konstruktiivisesta luonteesta sotakokemuksissa (ks. lupauksista luku 3). Toiseus itsessä viittaa sosiaalistumisen myötä kehittyneiden myötätunnon ja omantunnon lisäksi myös itsessä siihen puoleen, joka on oman itsemäärittelyn ja ymmärryksen ulkopuolella. Toinen on eräänlainen tunnistettava potentiaali, joka näkyy syntipukkiteemassa ja jermuilussa kerronnankin tasolla. Lupauksen lisäksi uhmakkuus ja vastustus edustavat kirjeiden merkityksissä jatkuvuuden elementtiä. Tämä tarkoittaa kerrontaa, jossa uhataan vallitsevaa järjestystä tai tiedostetaan itseä fyysisesti tai henkisesti uhkaavien olosuhteiden läsnäolo, sekä pyritään mitätöimään tai vastustamaan niitä. Toinen ilmeneekin itsessä olevana, usein negatiivisena potentiaalina, joka pyrkii esiin kuoriutumattomana toisena. Tällaista veitsen terällä olemista on kuvattu kaunokirjallisuudessa erityisesti hulluuden tai pahuuden potentiaalina ihmisessä. Kirjeiden kerronnassa sodan vaikutukset itseen resentoivat tätä negatiivista puolta. Sodan hermorasiituksen ja olosuhteiden tiedettiin yleisesti rintamakokemuksen perusteella aiheuttavan joissakin henkistä romahtamista.

Tämä on suorastaan kiduttavaa tämä olo täällä, [- -] ja jokaisen meidän hermostohan kärsii täällä (Olavi 25.6.1942).

Rakas tyttöni älä pelkää yhtään sitä, että sota saisi minut herpaantumaan. Itse en ole sellasta ainakaan vielä huomannut. Olen sinulle kerran luvannut parhaani mukaan kestää sodan koettelemukset ja en pelkää sitäkään että minun pitäisi kaatua. Sinun takiasi rakas olen vaikka mihin. Onhan selvää, että toisinaan tuntuu typerältä ja kerrassaan mahdottomalta koko touhu, mutta kaikesta huolimatta on yritettävä loppuun asti. Luotan kyllä vahvasti siihen, että kerran vielä kaikki päättyy hyvin, kun vaan jaksamme odottaa. (Juhani 13.-14.1.1943.)

Olavi (19.3.1943) kertoi oman kokemuksensa asemasodan kurjista tuntemuksista kirjeessään, jossa hän mainitsi vettä sataneen niin paljon, että juoksuhaudoissa vartiossa ollessa se valui saappaisiin. "Ja johan tämä rupee käymään vaikka kenen hermoille alituinen kyttääminen. Tässä tukikohdassa tuli eilen yksi mies hulluksi, rupes aina näkemään ryssiä esteellä ja ei kun vie sairaalaan. [- -] Eikä sitä tiedä kuka tämän selväpäisenä kestää." Itsessä oleva potentiaali kuoriutuu esiin jossain erityisessä tunnetilassa, joka on Olavin kerronnassa oman hengen menettämisen pelko. Pelko tulee esiin rivien välistä, kun hän jatkaa, että tarpoo mieluummin vyö-

täröä myöten vedessä, mutta *”penkalle en mene”* (Olavi 19.3.1943). Penkka tarkoittaa tässä etulinjan juoksuhautojen eteen kaivamisen yhteydessä jätettyä suo-japenkkaa.

Psyykkisiä vaurioita tulee sodassa yhtä todennäköisesti ja samalla varmuudella kuin haavoittumisia ja kuolemia. Lääkärrien mukaan 200 tai 240 päivää sotatoiminnassa on nykykäsityksen mukaan aika, joka tarvitaan sotilaan henkiseen murtumiseen (Fussel 1989, 281). Fussel (1989, 281) tekeekin huomion että sodan kestäessä tarpeeksi kauan, jokainen rintamalla oleva luhistuu – tavalla tai toisella. Tämä oli kokemuksen kautta myös sotilaiden tiedossa, eikä esimerkiksi hermoheikkoihin suhtauduttu mitenkään erityisen negatiivisesti vaan pikemminkin ymmärtäen (Pipping 1978, 163). Toisaalta Ville Kivimäki (2013) osoittaa tutkimuksessaan, että mielenterveyden horjumiseen sota-aikana suhtauduttiin varsin kielteisesti ja heikkoudeksi tulkitut luhistumiset johtivat paitsi rangaistuksenomaisiin hoitoihin myös sairastuneiden stigmatisointiin.

Olavin olosuhteisiin liittyvä kerronta on vastustavaa kerrontaa. Sotakokemuksen seurauksena itsessä tapahtuneista muutoksista oli vaikeaa kertoa. Oli kenties vaikeaa tunnistaa oman ahdistuksen tai pahan olon tunteja ja antaa niille jonkinlainen hyväksyttävä muoto. Kirjeiden perusteella ei pysty arvioimaan, mikä vaikutus sodalla miehiin oli, mutta muutosten havaitsemisen itsessä niistä voi lukea.

Sodan rasituksen aiheuttaman henkisen romahduksen pohdinta miesten kirjeissä kertoo myös epäilystä omaan itseen ja jaksamiseen, mikä heijastaa sodan yleistä tilannetta. Vuoden 1943 alkukuukausina sodan lopputulokseen liittyi Saksan epäonnistumisten myötä epävarmuutta. Henkisen romahtamisen pelko kuvaa toiseuden tematiikkaa myös sotilaasta propagandassa luodun kuvan ja siitä irtautumisen kautta. Kuva itsestä sotilaana, jota ajavat eteenpäin sodan nopean loppumisen toiveet ja elämän normaalina jatkumisen haaveet, muuttuivat Olavin kerronnassa negatiivisen toisen, oman haurauden tunnistamiseen. Alun kerronta representoi sotilaasta piirrettyä julkista kuvaa ja jälkimmäinen omaan kokemukseen perustuvaa rinnalla kulkijaa. Ricoeurilaisittain voisi sanoa, että katkelma Olavin kirjeestä kuvaa oman narratiivisen identiteetin rakentumista omissa ja toisten tarinoissa, sekä näiden tarinoiden yhteensovittamisen ongelmaa: konkordanssin diskordanssia. Sota-ajan suomalaisessa diskurssissa rakentuva sotilaan kuva on toinen, joka on sisäistetty toinen ja samalla samaistumisen ja erottautumisen kenttä. Epäily sodan lopputuloksesta ja siihen sisältyvä norminvastaisuus, itsessä elävä toiseus saa hulluuden muodon. Hulluus ja muutos edustavat siis myös järkkymättömän ja uhrautuvan sotilaan negatiivista toista.

Juhani (3.2.1943) pohtii lauantai-iltojen ihanuutta, jotka ovat tunnelmaltaan erilaisia rintamalla kuin kotona: *”Siitäkin saa nauttia tulevaisuudessa. – Mitenköhän muuten mahtaa jaksaa siellä tulevaisuudessa sulattaa kaikki nämä ihanuudet, jos ne yhtä aikaa tulevat esille. Niin, sittenhän sen näkee.”* Sodan jatkuessa käsitys omasta muutoksesta ja sopeutumisesta olosuhteisiin tulee erityisesti esiin Juhaniin kirjeissä. Vaikka tiedostettiin, että sota oli väliaikainen poikkeustila, tuli siitä myös jossain määrin olemisen normaalitila. *”Tähän oloon on jo vähitellen niin tottunut, että tätä pitää aivan luonnollisena elämänä ja kaipa se sitten onkin sitä”* (Ju-

hani 2.9.1943). Sotakoneiston osaksi hioutuminen kertoo myös muutoksesta itseen liittyvissä käsityksissä: sodasta ei tullut takaisin sama mies, joka sinne lähti.

5 POHDINTA

Tunteva sotilas: narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotussa identiteetissä

Tutkimukseni tarkoituksena on ollut selvittää, *minkälainen kulttuurinen tuote kirje oli sota-aikana*. Sodan alkuvaiheesta lähtien kirjeiden merkitys ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa nousi keskeiseen rooliin. Tämän mahdollisti osaltaan hyvin järjestetty kenttäpostitoiminta, sekä jokaisen tason läpileikkaava ymmärrys kirjeiden merkityksestä rintamamiesten mielialoihin ja hyvinvointiin. Kirjeistä muodostui sota-ajan kontekstissa ihmisten välisten suhteiden ja vuorovaikutuksen symboli, joka viittasi erityisesti rakkauden ja välimatkan tuottaneen kaipuun merkityksiin. Mielialoja kohentamaan tarkoitettussa populaarimusiikissakin saatettiin viitata kirjeistä tuttuun ilmaukseen ”sieltä jostakin”, joka ilmaisi käytännön syistä oman sijainnin kertomisen kieltoa, mutta samalla myös romanttisen hämäräksi jäävää kaipauksen tyyssijaa.

Kirjeiden olen tulkinnut olevan myös yksilöllisyyden kokemuksen mahdollistava konteksti tilanteessa, jossa yksilön merkitys, tahto ja olemus alistettiin isänmaan etua ajavan sotilaskollektiivin osaksi. Rintamalta lähetetyissä kirjeissä näkyy mielenkiintoisella tavalla yksilön ja kollektiivisesti rakentuneen kulttuurin vuoropuhelu: miehet kirjoittavat itsestään ajalle tyypillisiä arvoja ja asenteita myötäillen. Toisaalta he pyrkivät säilyttämään identiteettinsä integriteetin vastustamalla hierarkkisesti rakentunutta ja käskyjen täyttämää elämää sekä sodan aiheuttaman poikkeustilan olosuhteita. Sota-ajan kirjeet ovat näin osoitus luovuudesta, jolla yksilö osallistuu omaksi kokemansa elämän tulkinnaan ja kerrontaan. Esimerkiksi tavalliseksi mielletty elämä rakentuu merkityksistä, jotka ammentavat nostalgisista mielikuvista tai paremman tulevan toiveunista. Toisaalta kirjeistä näkyvät kulttuurissa vallinneiden arvojen ja asenteiden omaksumisen myötä muodostunut itsesensuuri. Kirjeiden aiheissa ja kirjoitustavoissa on selkeästi katvealueita tai rajoittunutta tematiikan käsittelyä. Esimerkiksi tappamiseen, rintamalla oloon tai seksuaalisuuteen liittyvän kirjoittelun puuttuminen tai kiertoilmauksin kertominen selittyvät paitsi kirjeenvaih-

don taustalla olevaan parisuhteeseen liittyneistä ajatuksista ja arvoista, myös sotilasjohdon antamasta ohjeistuksesta koskien kotiin kirjoitettuja kirjeitä. Katson kuitenkin, että kirjeiden kulttuurinen merkitys oli niiden tarjoama mahdollisuus rakentaa tulkintoja, joiden varassa omaan elämäntilanteeseen saatiin välimatkaa ja mielekkyyttä. Tämän lisäksi pystyttiin refleктоimaan näkymiä, joiden varassa oman identiteettitulkinnan keskeisiä piirteitä kannateltiin sodan tuottaman ”normaalin” elämän katkoksen yli. Kirjeiden kirjoittaminen tarjosi näin identiteettikerronnassa sen ajallisen ulottuvuuden pohdinnalle otollisen kontekstin.

Miten ja mitä miehet kertoivat sotakokemuksistaan ja itseään askarruttaneista asioista kotiin kirjeissään? Ja minkälaisia identiteettiperspektiivejä itseä refleктоivaan kerrontaan rakentuu? Sotakokemuksella on ymmärretty laajasti kirjeet kirjoittaneiden miesten omasta elämästään ja tuntemuksistaan tekemiä tulkintoja. Kokemuksesta puhuttaessa on siis nähtävä sen kulttuurinen ja kielessä muotoiltu perusta yksilöllistäkin elämismailmaa kuvaavien merkitysten tarkastelussa. Kirjeissä kulttuuri näkyy monella tasolla: kulttuurin narratiiviset resurssit eli tarinavarannot tarjoavat ajattelua ja tuntemistapoja selkiyttäviä merkityskokonaisuuksia, joita jokainen kulttuurin jäsen käyttää omien tarpeidensa, eri ryhmiin sosiaalistumisensa ja kykyjensä mukaan. Näin yksilötason kerronta on yksi versio kulttuuriin ja sen ajattelun ja kokemuksen jäsentelyn tavoista. (Ks. myös Ricoeur 1990a, 54–64; Bruner 2004, 694.) Kerronta tapahtuu aina jossakin diskursiivisessa kontekstissa, joten kulttuurista kytköstä tiivistävät entisestään aikanaan omaksutut puhunnat sekä diskurssien muodostumiseen vaikuttaneet valtasuhteet ja ideologiset kytkökset. Myös tämän tutkimuksen aineistona olleet kirjeet on kirjoitettu ammentamalla tarjolla olleista kulttuurisista resursseista ja hahmoteltu omia tuntemuksia, muistoja ja toiveita.

Omista kokemuksista kertomalla ihminen nostaa kerronnan keskiöön itsensä. Narratiivinen identiteetti rakentuu kahdella tavalla. Suhteessa toisiin ihmisiin identiteetti on omassa elinympäristössä tarjolla olevien roolien ja yksilöön kohdistettujen odotusten kautta muodostuva tulkinta itsestä. Näin ajatellen identiteettiin liittyy toisilta saatu tunnustus, minkä rakennusaineena on samaistuminen kulttuurisiin odotuksiin. Tämän lisäksi identiteetti rakentuu vastauksena kysymykseen: kuka minä olen. Tässä oleellista on kirjeissäkin ilmenevä kerronnallinen luovuus. Paul Ricoeurin narratiivisen identiteetin teoriaan nojaten olen päätenyt käsitykseen ihmisen mahdollisuudesta rakentaa suhteellisen vapaasti omaa identiteettiään kuvaava tarina. Identiteetti rakentuu toki kulttuuristen resurssien perustalle, mutta resurssien käyttö vastaa yksilön omia toiveita, tarpeita ja elämäntilannetta. Yksilön luovuuden ja sanojen käyttöön liittyvän monimerkityksisyyden vuoksi kerronta ei ole kulttuurisesti determinoitua, vaikka tiukasti foucaulaisittain sen voisi ajatella olevan. Silloin kirjeiden teksteissä ajateltaisiin ilmenevän diskurssin eikä yksilön luovuuden. Vaikka miesten kirjeiden taustalla on kohtuullisen tiukka sensuuri, propagandan täyttämät viestintävälineet ja yksilön merkityksen alistaminen kollektiivin edun alle, tulee tutkimuksen kirjeissä esiin miesten omaääninen kerronta. Juonikuviot, valmiit kertomisen tavat ja ihmisten kesken jaetut diskurssit ovat kuitenkin oman identiteetin jatkuvuuden ja koherenssin, ymmärretyksi tulemisen ja en-

nustettavuuden kannalta välttämättömiä. Toisaalta narratiivinen identiteetti on ymmärrettävä myös muutokselle avoimena fiktiivisenä konstruktiona, vaikkakin yksilön todellisuuden kannalta tärkeänä ja uskottavana.

Ihminen kertoo itsestään muodossa ”sekä-että” eikä vain ”joko-tai”. Tästä identiteetin moniulotteisuudesta ja perspektiivisyydestä johtuu, että identiteetti on Ricoeurin käsittein riitasointuinen⁵⁰. Identiteetti ei taivu yksinkertaistuksiin täydellisen eheänä juonikuviona, koska identiteetti kehkeytyy kerronnan ja elämän eri tasojen ja tulkintahorisonttien ristivedossa. Tämän kieltäminen johtaisi ajatukseen yksilön historiattomasta identiteetistä. Riitasointuisuuden piirre tulee tässä tutkimuksessa ilmi muun muassa vierautta ja toiseutta käsittelevässä luvussa. Miehet kertovat diskursiivisia stereotypioita monisärmäisemmän kuvan identiteetistään. Esimerkiksi velttoutena ja palveluksen kartteluna pidettyä ”karkuruutta” paheksuttiin, kun haluttiin kertoa itsestä kelvollisena sotilana. Tässä kelvollinen sotilas ilmaisee myös yhteisön tunnustuksen tarpeesta nousevaa puolta omasta identiteetistä. Vastaavasti rajoittavaa ja sosiaalisessa mielessä hierarkkisesti rakentunutta rintamaelämää lähestyttiin samaistumalla jermuihin, joiden hahmo sotilaskulttuurissa oli virallisten (juhla)puheiden kanssa syvästi ristiriidassa. Näin miehet kertovat itsestään sotilaina sekä jermuna että aikansa ideaalin mukaisesti. Samaan identiteettiperspektiivien moninaisuuteen liittyvät myös miesten roolit rakastavina sotilaina, joihin palaan tuonnempana transgressiivisessä diskurssissa rakentuvan läheisyyden käsittelyssä.

Ihmisen identiteetin monikerroksisuuden korostaminen voisi olla muussa yhteydessä banaali huomio. Sotakokemuksen ymmärtämisen kannalta se on tärkeä, koska tiukasti säännellyn elämän puitteissakin miehet kykenivät kertomaan itsestään ja kokemuksistaan heidän omaksi tarinakseen tunnistettavan kertomuksen. Miehet selvästi myös ymmärsivät itsessään muutoksen, minkä sota aiheutti. Sotakokemuksen kerronnan ydintä onkin tietty fragmentaarisuus, mitä voi poikkeusoloihin liittyvässä kokemukskerronnassa pitää kaoottisen tilanteen ujuttautumisena kerronnan sisältöön ja rakenteeseen (vrt. Zizek 2012, 8–9)⁵¹. Kerronnassa miehet pyrkivät silti jatkuvuuksien rakentamiseen. Tämä kertoo tarpeesta jonkinlaisen oman olemisen ja elämän ymmärrettävyyttä lisäävään juonellisuuteen.

Minkälaisia muutoksia voidaan kirjeet kirjoittaneiden miesten identiteetikerronnassa tavoittaa? Voidaanko sellaista havaita? Muutoksen teema identi-

⁵⁰ Ricoeurin ”concordance – discordance” -käsitepari ilmaisee ristiriitaa, joka ilmenee ihmisen tuntemusten, kokemusten muotoilujen ja niistä kehkeytyneen narratiivin välillä. Kerronnallinen koherenssi (concordance) ja kerronnan ja kokemuksen riitasointuisuus (discordance) ovat identiteetin moniulotteisuuden ymmärtämisen kannalta tärkeitä käsitteitä. Kerrottu on aina ihmisen valikoimaa ja siinä on läsnä monien tapahtumien ja motiivien kudos. Narratiivit eivät tässä mielessä koskaan ole puhtaita representaatioita vaan kokemuksen harmoniaa sekä ymmärrettävyyttä havittelevia tulkintoja. (Ricoeur 1990a, 43, passim.; Ricoeur 1994, 141–142.)

⁵¹ Slovenialainen filosofi Slavoj Zizek (2012, 8–9) kirjoittaa kauheuksia kokeneen ihmisen kerronnan kaoottisuudessa paljastuvan kerronnan totuudellisuuden. Esimerkiksi holokaustin tai raiskauksen kokeneen ihmisen kerronnan uskottavuuden kannalta hajanaisuus ja epätodellisuus ovat olennaisia. Kylmän viileä faktinen analyysi ja juonellisuus saivat epäilemään kauheuden kokeneen kerrontaa. Epäjohdonmukaisuus ilmaisee kerrotun sisällön ”tarttuneen” kertomisen tapaan.

teettikerronnassa on siinä mielessä lähtökohtainen, että kerronta on diskurssien ja kulttuuristen resurssien sisällä suhteellisen vapaata ja rakentuu tilanteisesti. Ihminen muuttuu elämisen kontekstien muuttuessa samalla, kun hän mukautuu uusiin elämäntilanteisiin. Näin ajatellen myös kerrottu identiteetti muuttuu ajan ja paikan muutoksien myötä. Toisaalta juuri pysyvyyden tavoittelu ja siviili-identiteetin säilyttäminen olivat keskeisiä teemoja, jotka auttoivat sekavassa tilanteessa ankkuroitumaan edes johonkin pysyvään. Muutokset sota-ajan kirjeiden identiteetikerronnassa jäivätkin usein rivien väliin ja ne ovat aavistuksen omaisia. Ville Kivimäki (2013) pohtii tutkimuksessaan sodan vaikutusta sotilaisiin ja heidän kykyynsä selvitä sodasta. Yksi keino olisi ollut omaksua täydellisen sotilaan identiteetti, joka olisi suojellut moraalisislta ristiriidoilta ja antanut itseyttämykselle myös yhteisön suhteen ristiriidattoman perustan. Tosin Kivimäkikin muistuttaa, että ihminen ei ole ”hetken lapsi”, vaan identiteetin rakentuminen muodostuu ajallisesti pitkäkestoisemmissa prosesseissa. Toinen näkökulma liittyy rintaman eloon liitettyyn ”mädännäisyyden” ideaan, joka kuvaa paitsi makaaberin todellisuuden konkreettista puolta silpotuneiden ruumiiden keskellä myös poikkeustilan moraalista kaaosta suhteessa siviilielämän normeihin. Mädännäisyyden katsottiin lyövän leimansa rintamalla olleisiin miehiin. Identiteetikriisissä selvitymistä edesauttoivat suojamuurit, joita rakenneltiin kokemuksellisten kuilujen peittämiseksi ja omaa sisintä suojaaviksi kilviksi. (Ks. Kivimäki 2013, 214–217.) Muutoksia kirjeet kirjoittaneiden miesten kerronnassa voi nähdä käsityksissä ihmisen kyvykkyydestä erilaisiin raakuuksiin, minkä voi arvella muuttaneen miesten käsitystä maailmasta ja sen ihmisten potentiaalista. Kuten Juhani kirjeessään kirjoitti, ei voi olla muuttumatta, kun jokaisen päivän moraalinen normi kuuluu: tapa tai tule itse tapetuksi. Koska kirjeet ovat vain rajallisen ajanjakson tuotoksia, ei muutoksen konkreettinen löytäminen ole helppoa. Niistä saattaa kuitenkin puuttua ajallisen perspektiivin mukanaan tuoma herkkyys pohtia itsessä tapahtuneita muutoksia. Jatkotutkimuksille sodan jälkeisen ajan selvittely tarjoaakin paljon aiheita, jotka jäävät tässä yhteydessä ainoastaan lukuisiksi ajatuksia herättäviksi kysymyksiksi: miten miehet sopeutuivat sodan jälkeiseen tilanteeseen? Miten heidän hempeälle, romanttiselle puolelleen kävi? Miten heidän suhtautuminen lapsiinsa ja vapauteensa sai muotonsa? Minkälaisiksi heidän ihmisyyteen liittyvät peruskäsityksenä muovautuivat sodan seurauksena? Minkälaisen roolin he kokivat lopultakin saaneensa Suomen historiassa? Kuinka he karistivat niskoiltaan rintaman ”mädännäisyyden”? Kykenivätkö he edes itse arvioimaan muutosta itsensä? Oliko edes mitään muutosta?

Lähtökohtana tässä tutkimuksessa on ollut ajatus, että kulttuuri ja elämäntilanne eivät ole vain todellisuuden tulkintaa rajoittavia vankiloita, vaan myös kokemisen tapojen kirjon avaavia resursseja. Yksilöllisyyden kokemuksen voi katsoa liittyvän modernin ihmisen kasvaneeseen tietoisuuteen itsestä erillisenä, ainutlaatuisena ja vastuullisena olentona, jolle kulttuurissa tarjolla olevat itsetuntemuksen ja kuvaamisen tavat antavat välineitä itsen representaatioon. Itsestä ja suhteesta toisiin kertomista on tutkimuksessa lähestytty sotaan liittyvien peruskokemusten kautta: *minkälaisia merkityksiä kirjeissä rakennetaan aineistossa toistuvista peruskokemuksista? Ja mitä tämä tarkoitti sotilaiden kirjeiden kerronnassa?*

Sodan kokemuksen kerronnassa kotiin lähetetyissä kirjeissä keskeisiksi teemoiksi osoittautuivat nälkä, väsymys ja vierauden kokemus. Nälän ympärille rakentui kokonainen kulttuurinen merkityskenttä, jossa pystyttiin muotoilemaan huolenpidon, läheisyyden ja nostalgisten muisteluiden kokemuksia. Väsymyskerronta rakentui puolestaan sekä fyysisen kokemuksen että henkisen väsymyksen merkityksissä. Sodan eri vaiheissa väsymyksen merkitykset muutuivat ja saivat uusia piirteitä. Väsymys toimi myös omaksuttujen arvojen ja oman sotiluuden kokemuksen leikkauspisteenä. Vieraus oli väsymyksen ja nälän tavoin monimerkityksinen arvojen ja kohtaamisten viittauspiste. Vieraus sodankokemuksessa kerrotaan toisten ihmisten kohtaamisessa syntyvinä ristiriitoina, suhteena viholliseen sekä toisaalta sodan kokemuksen aiheuttamana vierautena tulkinnoissa itsestä.

Ruumiilliset nälän ja väsymyksen kokemukset liittyvät läheisesti ihmisuhteiden rakentamiseen ja ylläpitoon. Oleellista kolmannen luvun kuvauksessa miesten nälän kokemuksista ja suhteesta ruokaan ovat ruokaan liitetyt merkitykset, joiden kautta he kertoivat olosuhteista johtuvasta ruokatarvikkeiden puutteesta ja keinoista, joilla omiin tyydyttämättömiin tarpeisiin vastattiin. Kerronnassa paljastuu selkeä käsitys Suomen puutteellisesta elintarviketilanteesta ja sen laajoista vaikutuksista koko kansakuntaan. Ruokakerronnan merkityksissä aiheen kehittäminen muuttuu usein yleisestä kohti omaa kokemusta. Suhteesta ruokaan muodostuu keino kertoa itsestä, sotatilan aiheuttaman voimattomuuden tunteista, parempien aikojen muistoista sekä karnevalistisesta olosuhdekriittisestä mässäilyineen. Toisaalta ruokaan liittyi ihmisuhteiden verkosto, jolla taattiin ruoka-aineiden liikkuminen kotoa rintamalle sekä osoitettiin läheisyyttä ja huolenpitoa välimatkan päähän. Omasta konkreettisesta tuntemuksesta ammennettiin monenlaisia tulkintoja, joiden avulla kerrottiin olosuhteisiin, sotaan sekä ihmisuhteisiin liittyviä ajatuksia. Keskiössä nälästä ja ruuasta kerrottaessa oli yksilön kokemus, jossa suodattui kulttuurisia merkityksiä ja arvoja muun muassa sen kelvollisuudesta ja ajatuksia ruoan mukana välittyvistä tunneviesteistä ja muistoista.

Väsymys oli kirjeiden kerronnan peruskokemus. Väsymykseen liittyivät sekä unikerronta että turhautumisen merkitykset. Unikerronnan keinoin reflektitiin elämän realiteeteista etäisyyttä ottavia haaveita ja kuvitelmia, sekä pohdittiin myös negatiivisia tuntemuksia unien kautta turvallisen välimatkan päästä. Unista kertomalla voitiin muotoilla haaveita, joita kohdistui sekä menneeseen että tulevaan. Toisaalta unikerronnassa pystyttiin kertomaan peloista, koska unethan olivat vain unia, eikä niistä kertominen ollut yhtä painavaa tai suhteen kannalta ristiriitoina synnyttävää kuin esimerkiksi suorat mustasukkaisuuden ilmaukset.

Miesten kirjeissä omien toiveiden ja haaveiden rinnalla kulkivat koko ajan Suomen viralliset linjaukset ja mielialan kohottamiseksi tarkoitettu nationalistinen diskurssi, joka käytti hyväkseen jossain määrin yksilöllisessä kokemuksessa rakentunutta tarttumapintaa sodan päämäärien oikeuttamiseksi. Tätä kuvaa se, että kirjeet kirjoittaneet miehet kokivat sotivansa kodin, kotiseudun, vapaan elinkeinonharjoituksen, vapauden ja rakkaitten ihmisten puolesta. Miesten ko-

kemuskerronta ammensi samankaltaisia näkökulmia sisältävästä, virallisesta diskursista, josta selkein ilmaus oli ”koti, uskonto ja isänmaa”-tyyppinen hengennostatusretoriikka. Vaikka sodan merkityksen viittauspisteet ovat sekä yksityisessä että virallisessa diskurssissa ikään kuin samat, niiden merkitykset eivät ole palautettavissa toisiinsa. Yksityisen diskurssin merkitykset olivat miesten kerronnassa konkreettisia ja nousivat omasta elämäkulusta ja reflektiivisestä sitoutumisesta läheisten ihmisten hyvinvointiin ja oman elämän jatkuvuuden viittauspisteenä olevaan kotiin. Virallinen diskurssi tarjosi kuitenkin vain tyhjän muodon kodista, uskonnosta ja isänmaasta, johon rintamalla olevien merkitykselliset kokemukset saattoivat asettua. Diskursseja ei silti pidä ajatella toisiaan poissulkevasti, vaan yksilön ymmärrystä suuntaavina ja kerronnallisina resursseina. Epäilemättä sodan merkityksen kokemisen kannalta kummallakin diskurssilla oli tärkeä roolinsa.

Oman identiteetin kerronnassa muodostuu aina vähintään kahdenlaisia suhteita, joissa rakennetaan kuva siitä, millainen itse on ja vastakuva siitä, millainen ei ole. Ensimmäinen liittyy kollektiiviseen identiteettiin, eli yhteisössä jaettuihin arvoihin, ajatuksiin ja normeihin samaistumiseen sekä hyväksyntään. Toinen puoli kerronnasta liittyy ”toiseen”, johonkin jonka ei katsota olevan itsen kaltainen vaan pikemminkin sen negatiivinen vastine. Samaistumisen kautta voidaan ymmärtää esimerkiksi miesten kerronnan rakkauteen liittyvät pohdinnat. Miehet omaksuivat ajalleen tyyppillisen rakastamisen ideaalin, jossa miehen ja naisen välisen parisuhteen muotoilu tapahtui romanttisen rakkauden näkökulmista käsin. Naiselle annettiin oma erityinen paikkansa miesten sydämissä, mutta vastaavasti myös ihannoitu rooli sotaa käyvän valtion moraalisena selkärankana ja reproduktiivisena voimana. Kahden erillisen ja vain toisilleen tarkoitetun ihmisen yhdistymisen kuvaaminen tuotti uuden sosiaalisen yksikön ”me”. Modernina, yksilön rakkauden tunteeseen perustuvana kokemuksena, romanttinen rakkaus tarjosi myös tavan käsitellä omaa erillisyyttä sotatilan vahvaa kollektiivisuutta painottavassa ilmapiirissä. Silloin kun sota ei tuntunut kaipaavan yhtä miestä, nousi yksilön merkitys parisuhteen ainutlaatuisuuden kautta jälleen arvoonsa. Se valoi tietyllä tavalla myös uskoa omaan merkitykseen ja elämän mielekkyyteen. Miehet kokivat olevansa sekä yksilöllisiä rakastajia että kansakunnan palveluksessa olevia sotakoneiston osia.

Olosuhteiden hankaluudet, kuten välimatka, ajallisesti pitkät jaksot erossa toisesta ja kohtaamisen (lomat) esteiksi tulkitut upseerit, antoivat romanttiselle diskurssille ominaiset esteellisen rakkauden piirteet, joilla pystyttiin korostamaan henkilökohtaisten tunteiden intensiteettiä ja vakavuutta. Identiteetin kannalta rakkauteen liittyivät myös ikuisen rakkauden ja kotiin palaamisen lupaukset, joilla pystyttiin rakentamaan oman identiteetin koherenssia ja jatkuvuutta olosuhteita uhmaten. Rakkaudestaan kertominen ja yleisesti arvostettu uskollisuuden vannominen rakensivat kuoleman läheisyyden mukanaan tuoman epävarmuuden rinnalle toisen, valoisamman ja luottavaisemman näkökulman elämään. Vastaavasti sodan aiheuttamat ja tiedostetut muutokset itsessä saivat miesten kerronnassa rakkauden lupauksessa rinnalleen jonkin pysyvyyttä ilmaisevan viittauspisteiden. Rakkauskerronta auttoi miehiä tunnistamaan itsensä

sodan kurimuksessa ja pohtimaan oman olemisensa pysyviä, arvokkaita piirteitä, sekä saamaan vahvistusta omille ajatuksille heille merkityksellisiltä ihmisiltä. Rakastavina miehinä he pystyivät kokemaan itsensä yksilöinä, eli muuksikin kuin kansakunnan palveluksessa olevaksi massaksi. Tämä edellytti yksilöllisen luovuuden ja kertomisen avulla tapahtuvaa irtautumista olosuhteiden painolastin alta.

Negatiivisiin toisiin muodostui kirjeissä mielenkiintoisia kerronnallisia suhteita, kuten esimerkiksi karjalaisiin ja vihollisiin, mutta myös omien joukkojen sisäisiin ryhmiin. Erityisesti Juhanin kerronnassa karjalaiset edustavat eksoottista toista, joiden pelastajina suomalaiset sotilaat näyttäytyivät. Karjalaiset edustivat kirjeissä ennen kaikkea bolshevismien uhreja, joiden elämänmuotoa vertailtiin kehittyneempänä pidettyyn omaan kulttuuriin. Oman identiteetin ja sotakokemuksen kannalta merkittäviä olivat vihollisuuden ylläpitäminen sekä toisaalta inhimillisyyden tunnistaminen demonisoidussa vihollisessa. Toisen tappamiseen liittyi ajoittain tarve pohtia, kuka on tähtäimessä ja miten hän poikkeaa itsestä. Miesten kerronnassa näkyy virallisen vihanpidon diskurssin kanssa yhtenevää kerrontaa, mutta samalla myös olosuhteista johtuvan samankaltaisuuden tunnistaminen. Sekä suomalaisen että neuvostosotilaan koettiin olevan suurempien voimien vuoksi toteuttamassa heille määrättyä tehtävää.

Varsinaisiin tappamisen kuvauksiin törmää kirjeissä harvoin, eikä sodan kurjuuden tai sodan yksityiskohtainen kuvaus ollut virallisesti sallittuakaan. Sodan johto ei ymmärrettävästi halunnut sotatoimintaan liittyvien tietojen tai negatiivisten mielialojen kuvauksien leviämistä kotiin tai vihollisen tietoon. Sääntöihin taipumisen lisäksi syitä hiljenemiseen oli muitakin. Kenties tappamisen kokemus oli vaikea kertoa sellaisena, kuin se todellisuudessa oli, koska tappamiselle ei välttämättä ollut kodin kanssa jaettavissa olevaa yhteistä diskurssia. Kenties perhettä ei haluttu rasittaa ja huolestuttaa sodan raadollisuuksilla tai kaikille aikalaisille itsestään selvillä asioilla. Varmaa on, että miehet eivät kirjeiden kerronnan perusteella halunneet rakentaa identiteettiään sotilaina, joita ajaa eteenpäin kansakunnan edun nimissä oikeutettu tappaminen. Kotiin kirjoitetuissa kirjeissä heidän identiteetikerronnassaan korostuvat arvot, toiminta ja asenteet, jotka ovat siviilimäisiä ja siinä mielessä sekä menneeseen että tulevaan suuntaavia. Pääasiallisesti sotatoiminnan kerronta noudattelee virallisen tiedotuksen kerronnan konventioita. Isänmaalliset sankaritarinat tai romantisoidut poikakirjamaiset seikkailut ovat myös lähellä kirjeiden kerronnassa hyödynnettyjä narratiivisia resursseja. Ehkä romanttiselle rakastajalle sopi paremmin seikkailijan kuin modernin sotilaan rooli. Vastaavasti sodan mahdollisesta negatiivisesta vaikutuksesta itseän kerrotaan jonkin verran. Rivien väliin jäävät ne tapahtumat, jotka saavat miehet pohtimaan sodan mahdollisia vaikutuksia hermoihin, positiivisen maailmakuvan mustenemiseen tai elämellisyyden ja metsäläisyyden lisääntymiseen itsessään. Tässä tutkimuksessa ei ole ollut mahdollisuutta syventyä siihen, mitä olivat ne sotakokemukset, jotka saivat miehet kokemaan ihmisyydestä erkaantumista, koska aineisto ei varsinaisesti kysymykseen anna vastausta.

Suomalaisten sotilaiden keskuudessa oli ymmärrettävästi myös omia sosiaalisia ryhmiään, joiden voi karkeasti katsoa jakautuneen horisontaalisesti eri joukko-osastoihin ja vertikaalisesti valta- ja käskysuhteiden mukaan. Jälkimmäinen voidaan muotoilla herrojen eli upseerien ja miehistön väliseksi suhteeksi. Kirjeiden kerronnassa herroihin kohdistuu runsaasti ennakkoluuloja ja heidän toimintaansa usein paheksutaan tai väheksytään. Herrat edustavat kerronnassa taustalla toimivia hahmoja, joilla ei ole sodan arjen kanssa juuri tekemistä. Miehet tulkitsivat tilanteen niin, että miehistön olosuhteista piittaamattomat upseerit saivat kuitenkin, pitkälti ansaitsemattoman, kunnian rivimiesten ponnisteluista. Tämä näkyi kerronnassa ajoittaisena katkeruutena mutta myös halveksuntana. Herrojen katsottiin kuuluvan ”karkureihin”, eli niihin jotka pakolivat rintamasotaa tavalla tai toisella, eivätkä osallistuneet konkreettisesti sotaajan eettiseksi ideaaliksi muotoutuneeseen uhrautumiseen. Samaan karkureiden ryhmään laskettiin kuuluviksi myös muut miehet, jotka vieroksuivat sotapalvelusta, työskentelivät kotona tai olivat oikeasti karanneet. Karkureista kerrottaessa kiteytyivät pelot ja halveksunta, joilla oli myös reaalin läsnäolo sotilaiden keskuudessa: sodan jatkumisen myötä päätään nostanut tappiomieliala, rintaman kestävyuden epäily ja epävarmuus omasta tulevaisuudesta, sodan merkityksen kyseenalaistaminen ja oman edun tavoittelu yhteisen hyvän sijaan. Karkureista tehtiin syntipukkeja, joissa yhdistyivät kielteiset ominaisuudet, mutta samalla myös itsessä tukahdutettu piirre, jonka esiin nousemisen mahdollisuuden ja kaipuun kykeni pelottavalla tavalla ajoittain aavistamaan. Karkurit edustivat itsestä tukahdutettua halua luovuttaa, lopettaa sodan käynti, taipua itseä tyydyttäviin houkutuksiin ja sanoutua irti hämäräksi jääneistä sodan tavoitteista. Toisista kertominen mahdollisti omien tunteiden pukemista ymmärrettävään muotoon, omien arvojen reflektoinnin ja erilaisten tulkintamahdollisuuksien kokeilun suhteessa omaan identiteettiin.

Läsnäolon rakentuminen rintamakirjeiden transgressiivisessä diskurssissa

Kirjeiden kerronnallisia strategioita ja kulttuurista merkitystä kuvaa ehkä parhaiten transgressiivinen diskurssi. Transgressiivinen diskurssi on myös tärkeä, kuvaavan tason rinnalla kulkeva, teoreettisesti kiinnostava tutkimustulos, joka nousi esiin kirjeaineistosta. Sota aiheutti tilanteen, jossa rintamalla ja kotona olevien ihmissuhteiden ylläpito tapahtui pääosin kirjeiden välityksellä. Lomien vähäisyys ja pitkät välimatkat estivät tiheästi toistuvat konkreettiset kohtaamiset. Toisen kohtaamiseen liittyvien hankaluuksien lisäksi sodan poikkeusolosuhteet koettiin ikäviksi kuoleman läheisyyden, epävarmuuden ja fyysisten rasitteiden vuoksi. Kirjeissä toistuu jatkuvasti kerronta, joka uhmaa olosuhteita. Uhmaamisella en tarkoita pelkästään olosuhdekritiikkiä, vaan monipuolisempia kerronnallisia strategioita, joilla miehet rakentavat kuvitteellisia tiloja kohtaamisille sekä olemisen tavoille, jotka eivät sodan arjessa olleet mahdollisia.

Olen kutsunut tätä kirjeiden kerronnasta noussutta kerronnan muotoa ja merkitystä transgressiiviseksi diskurssiksi, joka on olemista, elämistä ja kokemista kaventavien rajoitteiden ja rajoitusten ylittämistä, transgressiota.

Transgressiivinen diskurssi kietoo yksilölliset kokemukset ja narratiiviset resurssit monella tavalla toisiinsa. Esimerkiksi sota-ajan populaarikulttuurissa runsaasti käytetyt teemat ja kerronnan tavat kaihoisista unikuvista ja ikävöivästä rakkaudesta olivat sekä muotonsa että sisältönsä puolesta otollisia resursseja transgressiiviselle kerronnalle. Nostalgisissa haaveissa ja tulevaisuuden näyissä kirjeet kirjoittaneet miehet kykenivät muotoilemaan omalle henkilökohtaiselle kokemukselle ja toiveille tilaa isänmaan etua ja uhrautumismentaliteettia korostavassa ympäristössä. Tämän lisäksi kuvitteellinen tila toimi paikkana kohtauksille, jotka edes imaginaarisina toivat lohtua rakastetun läheisyyteen halajavalle ja ikävöivälle ihmiselle. Transgressiivinen diskurssi toimi keinona rakentaa läsnäolon kokemuksen mahdollisuuksia kaukana olevalle toiselle.

Transgressiivinen diskurssi oli kolmella tasolla rajoja rikkovaa. Ensinnäkin tarjolla ollut, kollektiivisista päämääristä sisältönsä ammentanut subjektipositio tuli uhmatuksi henkilökohtaisen elämäntulkinnan ja toiveiden kautta. Rakkauten kohdalla tärkeäksi muodostunut sosiaalinen yksikkö ”me” uhmasi yhteisöä irtautumalla ajoittain haaveilevaksi ja omia päämääriään kohti kulkevaksi, vaikka sota-ajan parisuhdeideaaliin mukautuminen kesytti tämän romanttisen kuvitelman kiinnittämällä sen myös yleisesti hyväksytyjen toiveiden ja tulevaisuuden näkymien piiriin. Näin miesten kerronnassa näkyvät myös ajalle tyypilliset sukupuoliroolit ja romanttisen rakkauden ideaalit: nainen nähtiin moraalisena selkärankana, miesten kasvattajana, ja rakkaus muotoiltiin kahden toisilleen luodun ihmisen ikuisuutta tavoittelevana liittona. Yhteisestä rakkaudesta kirjoittaminen ja hempeiden salaisuuksien jakaminen lisäsivät läheisyyden ja yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Toisekseen transgressiivinen diskurssi rakensi sodan vastakuvan, todellisuuden, joka vastusti olosuhteiden painolastia ja tarjosi tilan edes kuvitteelliselle viihtymiselle joko nostalgisessa menneessä tai paremmaksi kuvitellussa tulevaisuudessa. Transgressiivinen tila ei silti ollut vain todellisuuspakoa, vaan se teroitti selkeämmin näkyväksi sen, mitä sota edusti kaikessa mielettömyydessään ja mihin rooleihin kirjeet kirjoittaneet miehet eivät olleet valmiita mukautumaan. Transgressiivisessä diskurssissa kyettiin muotoilemaan kuvaa omasta identiteetistä tilanteissa ja tapahtumissa, joissa toiminnasta, kuten myös arvoista ja moraalista, saatiin halutunkaltaisia. Esimerkiksi yhteisen tulevaisuuden pohdinnat sisälsivät näkökulman siviili-identiteetistä, jota voi ajatella kerronnassa rakentuvana sota-ajan poikkeusoloista riippumattomana kuvana ”todellisesta minästä”, joka sisälsi käsityksen itsestä muun muassa hyvänä isänä sekä vastuuntuntoisena ja uskollisena puolisona. Tässä ilmenee myös kolmas transgressiivinen ulottuvuus, eli ajallisuuden rajat ylittävä kerronta. Transgressiivinen diskurssi rakensi nyt-hetken rinnalle menneeseen ja tulevaan kurkottavia odotuksia ja toiveita. Sen avulla luotiin jatkuvuuden kokemusta sinne, missä sitä ei ollut tai missä se oli uhattuna. Esimerkiksi läsnäolon kokemuksen rakentaminen johdattelemalla yhteisiin muistoihin, omista tunneassosiaatioista kertomi-

nen tai mahdollisen kohtaamisen kuvaaminen, luotiin kerronnalla, joka esittää tapahtumia sellaisten ihmisten kohtaamisena, jollaisena toinen ehkä itsen muistaa tai jollaisena kertoja toivoo itsensä muistettavan. Tämä loi ennustettavuutta identiteetille, jonka tiedettiin sodan vuoksi muuttuneen, sekä jatkuvuutta suhteelle turvallisien ja jaettujen haaveiden avulla.

Alustavat huomiot transgressiivisesta diskurssista avaavat näkökulmia myös uusille tutkimuskysymyksille. Transgressiivisen diskurssin ja siinä muodostuvien merkitysten tutkiminen laajemminkin sota-ajan kulttuurin tuotteissa saattaisi avata mielenkiintoisen näkökulman hankalien olosuhteiden puristuksessa elävien ihmisten kulttuuriin tapoihin käsitellä luovasti elämäänsä ja siinä selviytymistä. Tämän lisäksi transgressiivisen diskurssin merkityksen tutkiminen jatkuvuuden kokemuksen kerronnassa voisi olla hedelmällistä. Muissa konteksteissa transgressiivisen diskurssin teoreettinen ja metodologinen anti voisi olla yksityisen ja julkisen diskurssin rajapintojen ja vuorovaikutuksen tutkimiselle. Kulttuurintutkimuksen kannalta kiinnostava kysymys olisi, millä keinoilla modernin yksilöllisen kokemuksen muotoilu tapahtuu kulttuuristen resurssien pohjalta ja niistä luovasti irrottautuen. Edelleen transgressiivisen diskurssin teoreettinen kehittäminen voisi avata ovia läsnäolon rakentumisen tutkimiseen arkikulttuurin kirjoitetuissa muodoissa eri konteksteissaan, vaikkapa internetissä tapahtuvassa vuorovaikutuksessa.

Kerrottu ja eletty

Humanistisessa tutkimuksessa on tapana pohtia, mitä merkitystä tutkimuksen tarjoamalla tiedolla on. Tämän tutkimuksen lähtökohdista johtuen yhtä tärkeäksi nousevat kysymykset siitä, mitä tutkimuksessa konkreettisesti kuvataan. Eli mikä on eletyn, kerrotun ja tutkimuksessa muotoillun tiedon välinen suhde. Tapahtumahistoriallisesta tarkastelusta olen irtisanoutunut jo kysymyksenasettelussa. Pääpaino on ollut kirjeet kirjoittaneiden miesten omaa olemista reflektiivissa sotakokemuksissa. Psykologi Jerome Brunerin (2004, 694) ja filosofi Paul Ricoeurin (2002a, 32) huomiot ihmisen tulemisesta omiksi tarinoikseen tarkoittaa tämän tutkimuksen kirjeissä rakentuvan narratiivisen identiteetin totuudessa ja todellisuudessa sitä, että kerronnassa esitetty kokemus oli miesten tulkintana totta heidän näkökulmastaan. Tässä totuus tarkoittaa vakuuttuneisuutta ja varmuutta oman tulkinnan pätevydestä. Todellisuuden tekemiseen osallistuttiin aktiivisesti kirjoittamalla, se ei ollut kirjeet kirjoittaneille miehillekään vain passiivinen mukautumisen alusta. Ainakin kirjeiden kerronnassa miehistä ja maailmasta tuli omien kertomustensa kaltaisia. Tämä ei ole vähäpätöinen seikka, koska kirjeissä kirjoittaen rakennettu todellisuus oli sota-aikana myös tärkeä ja vaikuttava tekijä kirjeenvaihtoa käyvien elämässä. Tulkinta sodasta ja sen merkityksestä vaikutti paitsi olemisen tapoihin myös esimerkiksi tapoihin, joilla tulevaan suhtauduttiin. Se, olivatko miehet jonkun toisen mielestä tai näkökulmasta kerrotunkaltaisia, ei ole oleellista, kuten ei ihmisen oman kokemuksen kyseenalaistaminenkaan.

Todellisuus ei typisty kirjoitettuun, ei kirjeissä eikä tässä tutkimuksessa. Kieli ei koskaan voi tavoittaa todellisuutta sellaisenaan, vaan esimerkiksi kirjoitettuna tuottaa todellisuutta ollen osa sitä. Yleensäkin kirjoittamisprosessiin vaikuttavat erityisesti historialliset ja sosiaaliset kontekstit. Esimerkiksi elämäkertojen kirjoittajien on mahdollista kirjoittaa elämästään erilaisia tulkintoja elämänsä aikana tapahtuvien ajattelutapojen muutosten myötä. Herakleitosta mukaillen voidaan sanoa, ettei samaan elämänsä virtaan astuminen ole mahdollista kahta kertaa. Tätä variaatiota selittävät sekä historiallisten ja sosiaalisten (tulkinta)kontekstien muuttuminen että yksilön persoonallinen niveltymisen näihin konteksteihin. (Vrt. Hyvärinen 2004; ks. myös Saresma 2007, 44, 69–72.) Muutoksenalaisuus ja ricoeurilaisittain ajateltuna kerronnan vapaus suhteessa omaan identiteettiin, herättävät kysymyksen klassisesta filosofisen muutoksen ongelmasta eli identiteetin pysyvyydestä⁵². Tässä yhteydessä ongelman voisi muotoilla seuraavasti: voisivatko esimerkiksi kirjeet kirjoittaneet miehet tunnistaa itsensä tekemästään tutkimuksesta tai edes suorista kirjesitaateista? Kenties eivät voisi, ainakaan täydellisesti. Muistin varassa tarkasteltuna sotakokemukset tulisivat ymmärretyksi ja kerrotuksi todennäköisesti kirjeiden kerronnasta ja minun niistä tekemistäni tulkinnoista poikkeavalla tavalla.

Tämän tutkimuksen kohdalla kirjeet on syytä ymmärtää kaunokirjallisten tekstien kaltaisina, joissa todellisuus näyttäytyy tulkintojen ja mahdollisuuden kautta. Kirjeiden tekstuaalisessa muodossa välittyvää kokemukserkettä, eli narratiiveja, ei tule ymmärtää naivin realistisesti sellaisena kuin todellisuus on ollut faktoina ja tapahtumahistoriallisina ilmiöinä. Näin ajateltuna kirjeet mahdollistivat sekä kirjoittajalleen että lukijalleen paikan mahdollisen rajoissa olevien todellisuuskonstruktioiden tutkimiselle (ks. Ricoeur 2002a, 27). Tapahtumat, joista miehet kertovat ja joissa he olivat osallisina omien tulkintojensa mukaisesti, edustivat heille ja kirjeiden vastaanottajille sen hetkistä ymmärrystä sodasta, itsestä ja toisista. Todellisuuden tulkintaan käytetyt kulttuuriset resurssit ja kokemuksen jaettavuus ja ymmärrettävyys tuottivat kerrontaa, joka jaettavuudessaan ja ymmärrettävyydessään tekee siitä yhden ikkunan koettuun todellisuuteen. Tämä ikkuna on avoin, kerrontaan liittyvistä intentioista huolimatta, vaikka periaatteessa kirjeissä kerrottua olenkin lähestynyt siitä näkökulmasta, että kertojat pyrkivät todenmukaisuuteen ja vilpittömyyteen. Tutkimuksessa edellä esitetty edellyttää ymmärrettävästi olosuhteiden sekä vuorovaikutuksen luonteen ja siihen liittyvien rajoitusten ymmärtämistä.

Merkittävä piirre kirjeissä kerrotun ja eletyn kannalta on kerronnan vaikuttavuus. Mielenkiintoinen näkökulma kerrotun ja elämän suhteeseen on Ricoeurin (2002a) esittämä näkemys tekstin lukijalle välittämistä mahdollisuuksista tulkita maailmaa uudella tavalla. Uusi näkökulma todellisuuteen voi toimia konkreettista elämää liikuttavana voimana ja johtaa uudenlaiseen toimintaan uusien näkökulmien ja mahdollisuuksien avauduttua. Näin ajatellen tekstien tai narratiivien voi väittää olevan jopa todellisempia kuin tapahtumat, joista ne

⁵² Vapaasti identiteettiin ja muutokseen liittyvän klassisen Theseuksen laivan paradoksin voi muotoilla seuraavasti: Veneeseen vaihdetaan osa kerrallaan pikkuhiljaa kaikki osat. Voimmeko puhua vaihdosten jälkeen enää samasta veneestä kuin lähtötilanteessa?

kertovat (ks. esim. Vanhoozer 2002, 48). Vaikka näin vahvaan tulkintaan ei tämän tutkimuksen puitteissa ole ollut tarpeellista nojautua, on kertomisen ja narratiivien ymmärtäminen elämään vaikuttavana ja sitä uudelleen muotoilevana voimana varteenotettava (näin myös Gubrium & Holstein 2009). Oliko kirjeiden kerronnalla mitään konkreettisia vaikutuksia kirjoittajien ja lukijoiden elämään? Kerronnasta voi päätellä, että miehet kokeilivat erilaisia rooleja ja hahmottelivat oman olemassaolonsa rajoja ja merkitystä kirjeiden avulla. On kuitenkin vaikea tarkasti sanoa, miten suuri merkitys tällä oli vaikkapa heidän jaksamiselleen sodassa. Kirjeet kirjoittaneille ja ne vastaanottaneille kerronnassa rakentui puuttuvan konkreettisen läsnäolon korvikkeeksi transgressiivisessä diskurssissa avautuvia kohtaamisen mahdollisuuksia. Suhteen kestämisen ja tuttuuden ylläpitämisellä oli ainakin ihmissuhteen kannalta merkitystä. Kerronnassa muotoiltiin yhä uudelleen kertojan ja lukijan suhde ja luotiin jatkuvuuden rakenne. Jossain määrin kerronnan todellisuus ja elämismaailma kietoutuivat siis toisiinsa.

Väinö Linnan (1999 [1954]) teoksen *Tuntematon sotilas* nimessä ”tuntematon” viittaa joko kadonneisiin tai tunnistamattomiin sodan uhreihin, joille on ollut ensimmäisestä maailmasodasta asti ollut tapana pystyttää omat muistomerkkinsä. Linnalla tuntematon saa myös merkityksen ihmisestä virallisen sotilaskuvan takana, ihmisestä joka sodan jälkeen joko vaikenen kokemuksistaan ja jäi yhdeltä elämän jaksoltaan tuntemattomaksi jopa läheisilleen. Tässä mielessä *Tuntematon sotilas* oli myös paljastuskirja. Ironista kyllä Linnan ”tuntemattoman” tunnistivat aikalaisista suurin piirtein kaikki, reaktioiden ollessa sekä kielteisiä että myönteisiä. Teoksesta on muodostunut kansalliskirjallisuutta, jonka suomalaisen sotilaan stereotyyppioita kerrataan elokuvasovitukseksi vuodesta toiseen Suomen itsenäisyyspäivänä. ”Tuntematon” sotilas on tunnistettava, aina uudelleen löydetty sekä visusti muistettu. Tämä vaikuttaa tietenkin siihen, miten jatkosota on tullut paitsi ymmärretyksi myös suunnannut uuden suomalaisen sotahistorian kysymyksen asettelua turvallisille vesille: yksilön sekä kulttuurin ja yhteiskunnan läpileikkaaviin sotakokemuksiin. Siitähän Linnanin teoksessa on kysymys, tavallisen ihmisen kokemuksesta karttapöytien ja hallintosalien ulkopuolella. Tästä syystä onkin tullut yhä tärkeämmäksi pyrkiä selvittämään kansallisten ja myyttisiin mittoihin paisuneiden fiktiivisten hahmojen ja juonikuvioiden rinnalla eläviä tarinoita sodan kokemuksesta, ja sitä miten niitä tarinoita on kerrottu. Tähän tarpeeseen, haluan tietää tuntevasta ja elämänsä eläneestä ihmisestä, katson tutkimukseni tuoneen uutta tietoa ja näkökulmia

SUMMARY

“Your son from here, somewhere” – narrative resources, discourses and creativity in identities narrated through writing in letters during the Finnish Continuation War

The aim of my study has been to find out *what kind of cultural product the letter was during the Second World War, especially during the Finnish Continuation War, and how letter narratives constructed narrative identity perspectives*. Already from the early stages of the Continuation War, the significance of letters in interaction between people gained a central role as the majority of men had to go to the battlefield, away from their family members. Correspondence was therefore the most important means to maintain personal relationships. The study is based on a close reading of the correspondence of two men from Eastern Finland, one of whom wrote the letters to his wife and the other one to his girlfriend. The material of the study consist of altogether 601 letters written by the men and 566 letters written by the women. The theoretical framework of the study is derived from Paul Ricoeur’s concept of narrative identity, according to which the formation of a person’s concept of oneself resembles storytelling. By narrating, a person weaves events in their life together into meaningful wholes and interprets their meaning within the boundaries of the narrative resources that they have adopted from their culture. During narration, a person is at the same time creative and autonomous as well as directed by discourses, and the latter quality is seen in the shadow areas in the narrative or in limited thematic discussions.

I have interpreted the letters as a context enabling an experience of individuality in a situation where the individual has been subjected to being part of a soldier collective promoting the fatherland. In the letters sent from the battlefield, an interesting dialogue can be seen between the individual and the collectively constructed culture: the men write about themselves in a way that conforms to values and attitudes typical of their age, but on the other hand they strive to maintain the integrity of their identity by resisting the hierarchically constructed life filled with commands and the circumstances of martial law. The letters were significant because they offered an opportunity to construct interpretations that helped to keep a distance to one’s life situation and find meaningfulness in it.

How and what did the men tell in their letters about their war experiences and issues that preoccupied them? And what kinds of identity perspectives are constructed in the self-reflecting narration? Here *war experience* is a broad term to cover the interpretations that the men made about their lives and feelings in the letters. When talking about experience, we must see its culturally and linguistically formed foundation also when examining meanings describing the individual lifeworld. An individual-level narrative is one, albeit self-voiced version of the culture and its ways of thinking and analysing experience. (See also Ricoeur

1990a, 54-64; Bruner 2004, 694.) Narration always takes place in some discursive context, so the link to the culture is further intensified by speech/talk adopted during the time period as well as power relationships and ideological links that have affected the formation of discourses.

By telling about one's own experiences, a person raises themselves into the focus of narration. A narrative identity is constructed in two ways. In relation to other people, an identity is an interpretation of self that is formed through roles available in one's living environment and expectations directed towards the individual. In this sense, identity is related to acknowledgement from others, and identification with cultural expectations is one ingredient of this acknowledgement. In addition, identity is constructed as an answer to the question of *who am I*. In this connection, the narrative creativity emerging from the letters is essential. Due to the plurality of the meanings related to an individual's creativity and use of words, the narrative is not culturally determined. On the other hand, storylines, i.e. narrative means that have formed through practice and discourses shared between people, are necessary for the continuity of one's identity and for coherence, predictability and becoming understood. In addition, a narrative identity must also be understood as a fictive construction open to change, but which is still important and plausible for the individual reality.

A person talks about oneself in terms of "both-and", not just "either-or". It is due to this multidimensionality and perspectivity of the identity that identity is, in Ricoeur's terms, discordant¹. Identity cannot be simplified into a completely harmonious storyline, as identity is created in the cross draught of narration and the different facets of life and interpretive horizons. Denying this would lead to the idea that an individual can have an identity without history. The discordant quality of identity is seen in the narratives when the men describe a picture of their identity that is more multifaceted than discursive stereotypes. For example, deserters were resented as self-indulgent persons evading their duties when the writer wanted to describe himself as a proper soldier. Correspondingly, the limiting life on the battlefield, which had a hierarchically constructed social structure, was approached by identifying with the brass, whose figure in the military culture was in a deep contrast with (ceremonial) speeches. This way the men narrate about themselves both as part of the brass and as according to the soldier ideal of their time. It might be trivial to note the emphasis on the multidimensional nature of human identity in some other context. It is, however, important for understanding war experience because even within the boundaries of a strictly regulated life, the men were

¹ Ricoeur's concept pair of "concordance - discordance" expresses a conflict between a person's feelings, the formulations of experiences and the narrative formed from them. Narrative concordance and the discordance of experience are important concepts in understanding the multifaceted nature of identity. What is being told has always been selected by the person and includes a fabric of many events and motives. Narratives in this sense are never pure representations but harmony of experience, as well as interpretations yearning for intelligibility. (Ricoeur 1990a, 43, *passim*.; Ricoeur 1994, 141-142.)

able to talk about themselves and their experiences in the form of a story that could be identified as their own.

The experience of individuality could be seen to be related to the modern person's increased awareness of oneself as a separate, unique and responsible being for whom the ways of describing oneself and gaining self-knowledge provide means for self-representation. The study approaches the narrative of oneself and in relation to others through basic experiences related to war: *what kinds of meanings do the letters construct from the basic experiences repeated in the material? And what did this mean in the narratives of the soldiers' letters?* In the letters sent home, central themes were hunger, fatigue and an experience of strangeness. A whole cultural semantic field was constructed around hunger where the soldiers were able to formulate experiences of caretaking, intimacy and nostalgic recollections. The fatigue narrative was constructed by the meanings of physical experience and mental fatigue, which varied according to the current situation in the war. Strangeness, like fatigue and hunger, is a polysemic reference point of values and encounters. Strangeness in war experience is narrated through conflicts arising from encounters with other people, a relationship with the enemy and strangeness caused by the war experience in interpretations of oneself.

Physical experiences of hunger and fatigue are closely related to the maintenance and construction of human relationships. In the descriptions of the men's experiences of hunger and relationship to food, the meanings associated with food are essential, as it is through these meanings that they talked about lack of foodstuffs caused by the circumstances and about ways of meeting their unsatisfied needs. The narratives reveal a clear understanding of the meagre food situation in Finland and its broad effects on the whole nation. In the meanings of the food narratives, the theme's development often changes from general towards one's own experience. The relationship to food becomes a way of narrating about oneself, the feelings of powerlessness caused by the state of war, memories of better times and carnivalistic critique of the circumstances with the associated accounts of occasional indulgence. On the other hand, food was associated with a strong meaning of caretaking.

Fatigue was the basic experience in the letter narratives. Fatigue was related to both dream narratives and meanings of frustration. Through the means of dream narratives, the men reflected on aspirations and fantasies to keep some distance to life's realities and pondered on negative feelings from a safe distance. By talking about dreams, they were able to formulate aspirations, which were focused on both the past and the future. On the other hand, dream narratives made it possible to discuss fears, as dreams are simply dreams and talking about them did not cause conflicts in personal relationships, as could have happened with direct expressions of jealousy, for example.

In the men's letters, alongside their own hopes and dreams, Finland's official guidelines and the nationalistic discourse that aimed to raise people's mood were always present, and the nationalistic discourse exploited to some extent the contact surface constructed in personal experience to justify the aims of the war. The men who wrote the letters felt that they were waging war for

their home, home area, free enterprise, freedom and loved ones. The men's experience narrative drew from the official discourse which contained similar viewpoints, and the most obvious expression of this was the spirit raising rhetoric along the lines of "home, religion, fatherland". Although the reference points of the war's meaning are in a way the same both in the private and the official discourse, their meanings are not reconcilable. The meanings of the private discourse in the men's narratives were concrete and drawn from their own course of life and a reflective commitment to the wellbeing of their family members and the home, which functioned as a reference point for the continuity of their own lives. The official discourse offered only an empty model of home, religion and fatherland where the meaningful experiences of those on the battlefield found a foothold.

In the narration of one's identity, there always form at least two kinds of relationships where the person constructs a picture of what they are and a reverse picture of what they are not. The first one is related to a collective identity, that is identification with and acceptance of the values, thoughts and norms shared in the community. The other side of the narrative is related to the other, something that is not seen to be like oneself, but rather its negative counterpart. Through identification we can understand, for example, the ponderings on love in the men's narratives. The men adopted the ideal of loving typical of their age where the relationship between man and woman took place from the points of view of romantic love. The woman was given a special place in the men's hearts, but also an idealized role as the moral backbone of the war-waging state and as a reproductive force. Describing the joining of two separate people who were only meant for each other created a new social unit, "us". As a modern experience based on a personal feeling of love, romantic love also offered a way to process one's own separateness in the atmosphere of the state of war that emphasized strong collectiveness. When the war did not seem to miss one man, the significance of the individual gained importance through the uniqueness of the intimate relationship. In a way, it also gave faith in one's own importance and life's meaningfulness.

The difficulties caused by the circumstances created characteristics typical of romantic discourse of love in the face of adversity, and they were used to emphasize the intensity of one's personal feelings. In the identity narratives, love was also associated with promises of eternal love and homecoming, which were used to construct the coherence of one's identity and continuity while defying the circumstances. The confessions of love and generally respected vows of fidelity constructed a brighter and more trusting viewpoint on life alongside the uncertainty brought by the proximity of death. In the men's narratives, in the promises of love, the recognized changes in oneself caused by the war were correspondingly accompanied by some reference point expressing permanence. The love narrative helped the men to recognize themselves in the maelstrom of war and to ponder on the permanent, valuable attributes in their being and to get affirmation for their own thoughts from people who were important to them. As loving men, they were able to feel that they were

individuals, in other words something else in addition to being part of the mass of people serving the nation. This required tearing way from under the burden of the circumstances through individual creativity and narrating.

Interesting narrative relationships with negative others were formed in the letters, such as with Karelians, the enemies and internal groups within the men's own army. Karelians are talked about as exotic others and as victims of undeveloped Bolshevism, and the Finnish soldiers wanted to be portrayed as their saviours. Significant issues for one's own identity and war experience the maintaining of hostility and at the same time the recognition of humanity in the demonized enemy. The killing of another person was at times associated with a need to ponder on who or what is the target in one's sight and how they are different from oneself. In the men's narration, a narrative emerges that conforms to the official discourse of enmity, but at the same time there also emerges recognition of affinity arising from the circumstances. Both the Finnish and Soviet soldiers were seen as people implementing tasks assigned to them by of the powers that be.

Descriptions of actual killings are rarely seen in the letters, and detailed descriptions of the misery of war or events were not officially allowed. Understandably the military leadership did not want information related to war activities or negative descriptions of mood to spread to homes or to the knowledge of the enemy. In addition to abiding by rules, there were other reasons for keeping silent. Perhaps the experience of killing was difficult to narrate in the way that it really happened, as there may not have been a discourse of killing that could have been shared with the home. Perhaps the men did not want to burden their family or cause concern with the atrocities of war or things that were obvious to everyone during that era. It is certain that based on the letter narratives, the men did not want to construct their identities as soldiers who are driven by killing as justified by the nation's interest. In the letters sent home, the values, actions and attitudes emphasized in their identity narratives are civilian in nature, and in that sense oriented both towards the past and the future.

There were also social groups among Finnish soldiers which can be roughly divided horizontally into different units and vertically according to power and authority relationships. The latter one can be described as a relationship between the "brass", i.e. the officers, and the rank and file. In the letter narratives, the officers are a target of numerous prejudices and their actions are often disapproved or downplayed. In the narratives, the brass represents figures working in the background who have little do with the everyday reality of the battlefield. The men interpreted the situations so that officers who did not care about the circumstances of the troops nevertheless received the credit, largely undeserved, for the efforts of the rank and file. This was seen in the narratives as bitterness, but also as contempt. The brass was seen to belong to the caste of "deserters", in other words people who evaded the frontline war in one way or another and did not tangibly sacrifice themselves according to the ethical ideal of wartime. Also men who shunned

their war service, worked back at home or had actually deserted were seen to belong to the same group of deserters. In the writings about deserters, the fears and contempt were solidified, and these feelings were also present in reality among the soldiers: the defeatism as the war went on, doubts about whether the frontline would hold and uncertainty about one's own future, questioning the meaning of the war and the pursuing of one's own interests instead of common good. The deserters were turned into scapegoats in whom all negative qualities were combined, but at the same time they also represented a quality that was repressed in the author. At times the men had a terrifying presentiment of the possibility of this quality surfacing in themselves and of their yearning for it. The deserters represented the repressed desire in oneself to give up, cease warfare, give into attractions to satisfy oneself and disavow the war goals that had remained obscure to them. Talking about others enabled to put one's feelings into words in an understandable form, to reflect one's values and to experiment with different interpretive possibilities in relation to one's identity.

Construction of presence in the transgressive discourse of the battlefield letters

The narrative strategies and cultural significance of the letters could perhaps be best described as transgressive discourse. Transgressive discourse is also a theoretically interesting research outcome. In addition to difficulties related to facing family members, the exceptional circumstances of war were experienced as unpleasant due to the proximity of death, uncertainty and physical strains. There is a repeating discourse in the letters about defying the circumstances. By defying I refer to versatile narrative strategies that the men use to construct fictional spaces for encounters and ways of being that were not possible in the every-day life of war. I have called this narrative form emerging in the letters as transgressive discourse, which means the transgressing of constraints and limits that restrict being, living and experiencing, i.e., transgression.

The transgressive discourse transgressed constraints on three levels. Firstly, the available subject position that drew its content from the collective goals was defied through personal interpretations of life and desires. The social unit of "us" that become important in matters of love defied the community by temporarily withdrawing into dreams and going towards one's own goals, even though the conformation to the war-time ideal of an intimate relationship tamed this romantic fiction by including it also within the realm of generally accepted desires and visions of future. This way the men's narratives also show the gender roles and ideals of romantic love typical of their age: the woman was seen as the moral backbone, the person fostering the men, and love was formulated as a union of two people meant for each other that aims for eternity. Writing about shared love and sharing affectionate secrets increased the feeling of intimacy and togetherness. Secondly, the transgressive discourse constructed a counter-image for the war that resisted the burden of the circumstances and offered a space for at least fictional comfort, either in a nostalgic past or a future that was envisioned to be better. But the transgressive state was not just

escapism, as it also sharpened and visualized what the war represented in all its insanity and the roles to which the men writing the letters were not ready to adapt.

The considerations of the future included a view of the civilian identity, which can be thought of as a picture of the "real self" that is independent of the exceptional circumstances in wartime and which included, among other things, a notion of oneself as a good father and a responsible and faithful spouse. Here a third transgressive dimension emerges, i.e., a narrative surpassing the boundaries of temporality. The transgressive discourse constructed expectations and wishes reaching to the past and the future alongside the *now* in the present. With the help of this discourse, an experience of continuity was created where it did not exist or where it was threatened. For example, the construction of the experience of being present for the other person by writing about shared memories, telling about one's feeling associations or by describing a possible encounter was made possible through a narrative where the author presented events as encounters with persons who are like the author himself, in a way the reader perhaps remembers him, or how the author wishes to be remembered. This created predictability for an identity that they knew had changed due to the war, as well as continuity for the relationship with the help of safe and shared aspirations.

The initial observations about the transgressive discourse open viewpoints for other research questions. The study of transgressive discourse and meanings created through it in cultural products from the wartime might give interesting insight into the ways that people living under the pressure of difficult conditions creatively process their life and cope in it. In addition to this, research on the significance of transgressive discourse in narratives of the experience of continuity could be fruitful. In other contexts, transgressive discourse could be theoretically and methodologically useful in studying the interface and interaction between public and private. Regarding cultural studies, it would be interesting to find out what kinds of ways are used to formulate the modern individual experience based on cultural resources and creatively detaching from them. Furthermore, the theoretical development of transgressive discourse could open doors for studying the construction of presence in written forms of every-day culture in different contexts, like in interaction that takes place on the internet, for example.

Narrated and lived

In humanistic studies, it is customary to consider what kind of significance the information offered by research has. Due to the starting points of this study, questions of what is concretely described in the study are equally important. In other words, what is the relationship between the lived, the narrated and the information formulated in the study? I have dismissed event history analysis already when formulating the questions. The emphasis has been on the war experiences where the men who wrote the letters have reflected on their own being. The observations of the psychologist Jerome Bruner's (2004, 694) and

philosopher Paul Ricoeur's (2002a, 32) about people becoming their own stories means, in the reality and truth of the narrative identity in the letters of this study, that the experience presented in the narratives as the men's interpretations was true from their point of view. Here truth refers to conviction and certainty about the validity of one's interpretation. The men participated actively in the creation and making of reality by writing – it was not a passive platform for adaptation for the men themselves who wrote the letters. At least in the letter narratives, the men and their world became the way they were narrated in the stories. This is not an insignificant issue, as the reality constructed through writing in the letters was also important during wartime and a significant factor in the lives of the correspondents. Interpretations about the war and its significance affected not only the ways of being but also ways of seeing the future, for example. Whether the men were actually the way they narrated themselves in the opinion or from the point of view of someone else is not relevant, nor is questioning a person's own experience.

Reality does not boil down to what is written, not in letters or in this study. Language can never truly grasp reality as it is but it can produce reality when it is written, being part of it. Generally the writing process is particularly influenced by historical and social contexts. For example, authors of autobiographies can write different interpretations of their lives due to changes in their ways of thinking during their lifetimes. Adapting the words of Heraclitus, we could say that you cannot step twice into the same river of life. This variation is explained by both the changing of historical and social (interpretive) contexts and an individual's personal inclusion into these contexts (cf. Hyvärinen 2004; see also Saresma 2007, 44, 69–72.) Susceptibility to change and the freedom of narrative in relation to one's identity in the Ricoeurian sense raise the question of the classical philosophical problem of change, that is, the constancy of identity². In this connection, the problem could be formulated as follows: could the men who wrote the letters, for example, recognize themselves from this study that I have conducted or even from the direct quotations from the letters? Perhaps they could not, at least not perfectly. When examining war experience narratives that are based on memory, the experiences would probably become understood and narrated in a way that deviates from the narratives of the letters and the interpretations I have made from them.

Concerning this study, the letters should be understood as literary texts where the reality is seen through interpretations and possibility. The experience narration conveyed in the textual form of the letters, i.e., narratives, should not be naively understood in a realistic sense as the way the reality has been as facts and historical events and phenomena according to event history analysis. In this view, the letters gave both the writers and their readers a place for examining reality constructions within the boundaries of what is possible (see

² The classic paradox of the ship of Theseus, related to identity and change, could be freely formulated as follows: All components of a ship are changed part by part, little by little. When all parts have been changed, can we refer to the ship as the same ship anymore which we had in the beginning?

Ricoeur 2002a, 27). The events that they talk about and which they participated in according to their own interpretations represented to themselves and the readers of the letters the current understanding of the war, themselves and of others. The cultural resources and the shareability and understandability of experience that were used to interpret reality produced a narrative that becomes one window into the experienced reality through its shareability and understandability. This window is open, regardless of narrative intents, although as a principle I have approached the letter narratives from the point of view that the narrators aim at truthfulness and honesty. In the study, this approach understandably requires an understanding of the circumstances and the nature of the interaction and the constraints related to it.

A significant quality in the letters from the point of view of the narrated and the lived is the influence that the narrative can have. An interesting viewpoint into the relationship between the narrated and the lived is the view suggested by Ricoeur (2002a) about the possibilities that a text gives to the reader for interpreting the world in a new way. A new point of view into the reality can function as a concrete life-moving force and lead to a new kind of activity as new viewpoints and possibilities open up. In this sense, texts and narratives can be said to be even more real than the events that they narrate (see e.g. Vanhoozer 2002, 48). Although it was not necessary to lean on an interpretation this strong in this study, understanding narration and narratives as a force affecting and re-moulding life is a viewpoint worth considering (see also Gubrium & Holstein 2009). Did the letter narratives have any concrete effects on the lives of the authors or the readers? We can conclude from the narratives that the men tried different roles and sketched out the boundaries of their existence and its meaning with the help of the letters. It is difficult to say, however, exactly how much significance this had for their coping in the war, for example. For the authors of the letters and the recipients, the possibilities of encounters opened through the transgressive discourse were constructed as a substitute for the missing concrete presence of the other person. The endurance of the relationship and maintaining a feeling of familiarity were significant at least for the personal relationship. The narratives formulated the relationship between the writer and the reader over and over again and created a structure of continuity.

Translated by Elina Sellgren

LÄHTEET

Kirjeet

Olavin kirjeet Annelille: 14.7.1941–6.11.1944, 298 kpl.
Annelin kirjeet Olaville: 19.7.1941–27.10.1944, 254 kpl.

Juhanin kirjeet Marjatalle: 9.7.1941–16.11.1944, 303 kpl.
Marjatan kirjeet Juhanille: 21.6.1941–31.10.1944, 312 kpl.

Aineistot ovat sukujen hallussa.

Arkistolähteet

Sota-arkisto, Sörnäinen, Helsinki

Miesten kantakortit

Päiväkäsyt

Olavi: JR 28 (18.6.1941–28.10.1941); III/JR 49 (28.10.1941–17.6.1944); III/47 sotasairaala (17.6.1944–30.8.1944); Järjestelykeskus 1 päiväkäsyt nro 17/44, liite 1 (26.8.1944).

Juhani: KTR 15 (25.6.1941–24.7.1941); RPstoÄ (18.9.1941–14.3.1942); II/RTR4 (15.3.1942–24.11.1944).

Arkistolaitos: VAKKA-arkistotietokanta (internet)

Sotapäiväkirjat

Krh.k/JR28

Arkistoyksikkö: 11088. Jalkaväkirykmentti 28. Jakso: 17.6.1941–3.4.1942.

III/JR49

Arkistoyksikkö: 12446. Jalkaväkirykmentti 49. III pataljoona. Jakso: 31.12.1942–31.12.1943

Arkistoyksikkö: 6743. Jalkaväkirykmentti 49. III pataljoona. Jakso: 25.11.1943–19.5.1944.

Arkistoyksikkö: 12416. Jalkaväkirykmentti 49. III pataljoona. Jakso: 11.5.1943–14.11.1944.

Äänisen rannikopatteristo

Arkistoyksikkö: 25486. Äänisen rannikopatteristo. Jakso: 10.6.1941–19.4.1942.

Rannikkotykistörykmentti 4

Arkistoyksikkö: 21654. Rannikkotykistörykmentti 4. 5. moottoroitu raskas patteri. Jakso: 0.9.1941–11.10.1942.

Arkistoyksikkö: 21645. Rannikkotykistörykmentti 4. II linnakkeisto. Jakso: 17.10.1942–31.12.1942.

Arkistoyksikkö: 21646. Rannikkotykistörykmentti 4. II linnakkeisto. Jakso: 1.1.1944–17.7.1944.

Filmattu materiaali

- Jatkosodan katsaukset I – Hyökkäävät kamerat* 2008. Helsinki: Kansallinen audiovisuaalinen arkisto.
- Jatkosodan katsaukset II – Kamerat asemissa* 2008. Helsinki: Kansallinen audiovisuaalinen arkisto.
- Katariina ja Munkkiniemen Kreivi*. Nisse Hirn 1943 [alkup.teksti: Kleopatra (Tuulikki Kallio): *Katariina ja Munkkiniemen Kreivi*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Sirpale, 1940. (Romaani; ilmestyi myös jatkoromaanina *Sirpale* -lehdessä 34/1939–7/1940)]. O: Ossi Elstelä. K: Vittorio Mantovani. Le: Armas Vallasvuo. La: Ossi Elstelä. M: Nils-Eric Fougstedt. N: Regina Linanheimo. M: Leif Wager. 31.1.1943. Suomen Filmitteollisuus SF Oy.
- Kulkurin valssi*. Mika Waltari 1941. O: Toivo Särkkä. K: Felix Forsman. Le: Armas Vallasvuo. La: Hannu Leminen. M: George de Godzinsky. N: Ansa Ikonen. M: Tauno Palo. 19.1.1941. Suomen Filmitteollisuus SF Oy.
- Oi, kallis Suomenmaa*. Mika Waltari 1940. O: Wilho Ilmari. K: Armas Hirvonen. Le: Armas Vallasvuo. La: Karl Fager. M: Sulho Ranta. N: Ansa Ikonen. M: Eino Kaipainen. 22.12.1940. Suomen Filmitteollisuus SF Oy.

Äänitteet

- Erkki Eirto & Sointu-orkesteri 1943. *Romanssi elokuvasta Katariina ja Munkkiniemen kreivi*. Säv. Nils-Eric Fougstedt, san. Reino Hirviseppä [= Reino Wilhelm Palmroth]. Sointu 472. (Leif Wagerin esittämänä elokuvassa *Katariina ja Munkkiniemen kreivi*.)
- Tauno Eskola & Columbia-orkesteri 1942. *Vartiossa*. Säv. Lassi Utsjoki, san. Elli Tuomisto. Columbia DY 338. (Kokoelmalevyllä *Siellä Jossakin I: Sota-ajan lauluja* 2004. Helsinki: Audiotuotanto.)
- Matti Jurva 1942. *Äänisjärven jäällä*. Säv. Matti Jurva, san. Tatu Pekkarinen. Kristall 202 (78). (Kokoelmalevyllä *Siellä jossakin IV: Sota-ajan lauluja* 2006. Helsinki: Audiotuotanto.)
- Georg Malmsten 1942. *Korsuhaaveita*. Säv. Toivo Manninen, san. Martti Kristian Jäppilä. Odeon a 228632 (78). (Kokoelmalevyllä *Muistoja Syväriltä* 1990. Helsinki: Valitut Palat.)

Julkaisemattomat lähteet

- Pehkonen, Erkki 2006. Kriittinen dialogi ja ymmärrys. Tutkielma antropologisen kritiikin mahdollisuuksista ja luonteesta. Julkaisematon etnologian lisensiaatintutkimus. Historian ja etnologian laitos. Jyväskylän yliopisto.

Internetlähteet

- Aalto, Heidi 2008. ”Sota-aikana riiaattiin kenttäpostin välityksellä” – etnologinen tutkielma sota-ajan kirjeissä kerrotuista kokemuksista. Julkaisematon pro

- gradu-tutkielma. Historian ja etnologian laitos. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-200810145806>. [haettu 12.3.2010]
- Ahlbäck, Anders 2011. *Soldiering and the Making of Finnish Manhood Con-
scription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Turku: Åbo
Akademi. <http://www.doria.fi/handle/10024/67001> [haettu 28.4.2013].
- Arola-Stark, Laura 2001. Vaginan tuntematon historia: naisen seksuaalisuuden
kuvat suomalaisessa suullisessa kansanperinteessä. *Naistutkimus* 14(2).
<http://elektra.helsinki.fi/se/n/0784-3844/14/2/vaginant.pdf>. [haettu
3.5.2013].
- Fingeroos, Outi 2003. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa.
Elore 2/2003, 10. vuosikerta. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain
Seura ry. http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html [haettu
28.4.2013].
- Hatakka, Mari 2011. *Nainen, mies, rakkaus, seksi. Heterosuhteen kulku, kult-
tuurinen malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkerta-aineiston
valossa. Väitöskirja.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
[https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/24373/nainenmi.pdf?s
equence=1](https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/24373/nainenmi.pdf?sequence=1) [haettu 3.5.2013]
- Hyvärinen, Matti 2006. *Kerronnallinen tutkimus.*
[http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-
Kerronnallinen_tutkimus.pdf](http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-
Kerronnallinen_tutkimus.pdf) [haettu 2.12.2010].
- Jolly, Margaretta 1997. *Everyday Letters and Literary Form: Correspondence
from the Second World War.* Julkaisematon väitöskirja. University of Sus-
sex. EThOS Persistent ID: uk.bl.ethos.360528.
[http://ethos.bl.uk/Home.do?sessionId=C42F4E94504BFF8FCB5D0275AB
FAACE8](http://ethos.bl.uk/Home.do?sessionId=C42F4E94504BFF8FCB5D0275AB
FAACE8) [haettu 4.5.2013]
- Sedergren, Timo 2002. *Sotaromaani ja Tuntematon sotilas – kaksosten identti-
syys puntarissa. Ennen & nyt* 3/2002. [http://www.ennenjanyt.net/3-
02/sotaromaani.htm](http://www.ennenjanyt.net/3-
02/sotaromaani.htm) [haettu 4.5.2012]

Kirjallisuus

- Aarnio, Reino 1984. *Rintamakirjeenvaihdon merkitys sotamoraalin kannalta.*
Teoksessa Suojanen, M.K. (toim.): *Sota-ajan kirjeet*. Tampereen yliopiston
kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Abbot, Porter H. 2009. *The Cambridge Introduction to Narrative*. 4th edition.
Cambridge: Cambridge University Press.
- Ackerman, Diane 1991. *Aistien historia*. Seppo Heikinheimo (suom.). Helsinki:
WSOY.
- Agamben, Giorgio 2001. *Keinot vailla päämäärää: reunamerkitöjä politiikasta.*
Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ahlbäck, Anders 2006. *Mitä miehen on kestettävä. Kokemuksia suomalaisesta
sotilaskoulutuksesta 1920- ja 1930-luvuilta sukupuolihistorian valossa.* Te-
oksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa. Suo-
malaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.

- Ahlbäck, Anders 2010. Sotasankaruus miehuuden esikuvana: jääkäriupseerit ja suomalainen sotilaskoulutus. Teoksessa Peltonen, Ulla-Maija & Kemppainen, Ilona (toim.): Kirjoituksia sankaruudesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Alasuutari, Pertti 2007. Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus. Kaisa Koskisen johdolla Tampereen yliopiston kääntäjäryhmä (suom.). Helsinki: Gaudeamus
- Alhanen, Kai 2007. Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Alver, Bente Gullveig & Øyen, Ørjar 2007. Challenges of Research Ethics: Introduction. Teoksessa Alver, Bente Gullveig, Fjell, Tove Ingebjørn & Øyen, Ørjar (eds.): Research Ethics in Studies of Culture and Social Life. FF Communications vol. CXL No. 292. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Andersson, Benedict 2007. Kuvitellut yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua. Joel Kuortti (suom.) Tampere: Vastapaino.
- Apo, Satu 1996. Itserasismista positiivisiin suomalaisuuksiin. Teoksessa Apo, Satu & Ehrnrooth, Jari: Millaisia olemme? Puheenvuoroja suomalaisista mentaliteeteista. Polemia-sarjan julkaisu nro 17. Helsinki: Kunnallisanalan Kehittämissäätiö.
- Apo, Satu 1999. Alkoholi ja kulttuuriset tunteet. Teoksessa Näre, Sari (toim.): Tunteiden sosiologiaa II: historiaa ja säätelyä. Tietolipas 157. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apo, Satu 2001. Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aristoteles 1997. Runousoppi. Teoksessa Retoriikka. Paavo Hohti & Päivi Myllykoski (suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Bahtin, Mihail 2002 [1965]. Francois Rabelais – Keskiajan ja renessanssi nauuru. Tapani Laine & Paula Nieminen (suom.). 3. painos. Helsinki: Like.
- Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra 2008. Small Stories As a New Perspective in Narrative and Identity Analysis. *Text & Talk* 28 (3), 377–396.
- Bandhauer-Schöffmann, Irene 1999. Women's Fight for Food: A Gender View of Hunger, Hoarding and Blackmarketing in Vienna after World War II. Teoksessa Hietala, Marjatta & Nilsson, Lars (eds.): Women in Towns. *Studia Historica* 60. Helsinki: Finnish Historical Society.
- Barker, Christopher & Galansinski, Dariusz 2001. Cultural Studies and Discourse Analysis. London: SAGE Publications.
- Barthes, Roland 1994. Mytologioita. Panu Minkkinen (suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Barthes, Roland 2000. Rakastuneen kielellä. Tarja Roinila (suom.). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Nemo.

- Barton, David & Hall, Nigel (eds.) 2000a. *Letter Writing as Social Practice*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company .
- Barton, David & Hall, Nigel 2000b. Introduction. Teoksessa Barton, David & Hall, Nigel (eds.): *Letter Writing as Social Practice*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Basso, Ellen B. 1992. The implications of a progressive theory of dreaming. Teoksessa Tedlock, Barbara (eds.): *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations*. School of American Research Advanced Seminar Series. Santa Fe: School of American Research Press.
- Bazerman, Charles 2000. Letters and the Social Grounding of Differentiated Genres. Teoksessa Barton, David & Hall, Nigel (eds.): *Letter Writing as Social Practice*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bhabha, Homi 2003. *Culture's In-Between*. Teoksessa Hall, Stuart & Du Gay, Paul (eds.): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications.
- Bhabha, Homi 2005. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Burke, Peter 1992. *History and Social Theory*. Oxford: Polity Press.
- Burke, Peter 1997. *Varieties of Cultural History*. New York: Cornell University Press.
- Bourke, Joanna 1999. *Dismembering the Male. Men's Bodies, Britain and Great War*. London: Reaktion Books.
- Bourke, Joanna 2000. *An Intimate History of Killing. Face-to-face Killing in Twentieth-Century Warfare*. London: Granta Books.
- Bourke, Joanna 2001. *A Second World War: a peoples history*. Oxford: Oxford University Press.
- Bourke, Joanna 2006a. War and Violence. *Thesis Eleven* 86, 23–38.
- Bourke, Joanna 2006b. Uusi sotahistoria. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Bourke, Joanna 2006c. *Fear A Cultural History*. London: Virago.
- Braudy, Leo 2005. *From Chivalry to Terrorism: War and the Changing Nature of Masculinity*. New York: Vintage Books.
- Brockmeier, Jens 2008. Language, Experience, and the "Traumatic Gap": How to Talk About 9/11? Teoksessa Hydén, Lars-Christer & Brockmeier, Jens (eds.): *Health, Illness and Culture - Broken Narratives*. London: Routledge.
- Brown, Rupert 2002. *Group Processes. Dynamics within and Between Groups*. 2nd ed. Oxford: Blackwell.
- Bruner, Jerome 2004. Life as Narrative. *Social research* 71(3), 691–710.
- von Clausewitz, Carl 1998 [1832]. *Sodankäynnistä*. Helsinki: Art House.
- Butler, Judith 2006. *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi (suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Chase, Susan E. 2008. Narrative Inquiry: Multiple Lenses, Approaches, Voices. Teoksessa Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonne S. (eds.): *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. 3rd ed. Los Angeles: Sage.

- Clandinin, D. Jean & Connelly, F Michael 1994. Personal Experience Methods. Teoksessa Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (eds.): Handbook of Qualitative Research. London: Sage Publications.
- Clifford, James & Marcus, George E. (eds.) 1986. Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography. Berkeley: University of California Press.
- Clifford, James 1986. Partial Truths. Teoksessa Clifford, James & Marcus, George E. (eds.): Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography. Berkeley: University of California Press.
- Crespo, Eduard 1986. Emotions in Spain. Teoksessa Harré, Rom (ed.): The Social Construction of Emotions. Oxford: Basil Blackwell.
- Crick, Francis & Mitchison, Graeme 1983. The Function of Dream Sleep. *Nature* 304(5922), 111–114.
- Czarniawska, Barbara 2004. Narratives in Social Science Research. London: Sage Publications.
- Danielsbacka, Mirkka 2008. Sotilaskurin rajoilla: Miehistön vastarinnan muodot ja merkitykset jatkosodan alkuvaiheessa. *Historiallinen aikakauskirja* 106(3), 269–284.
- Davis, Fred 2011. Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia. Teoksessa Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered & Levy, Daniel (eds.): The Collective Memory Reader. Oxford: Oxford University Press.
- Deaux, Kay 1992. Personalizing Identity and Socializing Self. Teoksessa Breakwell, Glynis M. (ed.): Social Psychology of Identity and the Self Concept. London: Surrey University Press.
- Decker, William M. 1998. Epistolary Practices: Letter Writing in America Before Telecommunications. Chapel Hill, London: University of North Carolina Press.
- Douglas, Mary 1999. Jokes. Teoksessa *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*. 2nd ed. London: Routledge.
- Douglas, Mary 2000. Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi. Virpi Blom & Kaarina Hazard (suom.). Tampere: Vastapaino.
- Draaisma, Douwe 2011. Hajut ja muisti. Teoksessa *Muistikirja. Ensimmäisistä muistoista unohtamisen usvaan*. Sanna van Leeuwen (suom.). Jyväskylä: Atena.
- Draaisma, Douwe 2011b. Miksi aika kuluu sitä nopeammin mitä vanhemmaksi elää. Teoksessa *Muistikirja. Ensimmäisistä muistoista unohtamisen usvaan*. Sanna van Leeuwen (suom.). Jyväskylä: Atena.
- Drakos, Georg 2008. Globally Distributed Silences, and Broken Narratives About HIV. Teoksessa Hydén, Lars-Christer & Brockmeier, Jens (eds.): *Health, Illness and Culture – Broken Narratives*. London: Routledge.
- Eagleton, Terry 2003. Sweet Violence. The Idea of the Tragic. Oxford: Blackwell.
- Elomaa, Hanna 2001. Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa Immonen Kari & Leskelä-Kärki, Maarit (toim.): *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Erkkilä, Raija 2005. Narratiivinen kokemuksen tutkimus: koettu paikka, tarina ja kuvaus. Teoksessa Perttula, Juha & Latomaa, Timo (toim.): Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen. Helsinki: Dialogia Oy.
- Fairclough, Norman 2002. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. 2nd ed. London: Longman.
- Fairclough, Norman 1999. *Language and Power*. 12. impr. London: Longman.
- Fairclough, Norman 1997. *Miten media puhuu?* Virpi Blom & Hazard, Kaarina (suom.). 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- Fludernik, Monika 1996. *Towards a 'Natural' Narratology*. London: Routledge.
- Fludernik, Monika 2009. *An Introduction to Narratology*. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1989a. *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. 4th ed. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1989b. *The Order of Things. An Archaeology of Human Sciences*. 4th ed. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1989c. *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1991. *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. 2nd ed. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1998. *Seksuaalisuuden historia I-III*. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel 2000 [1975]. *Tarkkailla ja rangaista*. Eeva Nivanka (suom.). Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel 2005. *Tiedon arkeologia*. Tapani Kilpeläinen (suom.). Tampere: Vastapaino.
- Freud, Sigmund 2010 [1900]. *Unien tulkinta*. Erkki Puranen (suom.) Helsinki: Gummerus.
- Fromm, Erich 2007 [1951]. *Unohdettu kieli*. Mika Pekkola (suom.). Tampere: Vastapaino.
- Fussel, Paul 1989. *Wartime – Understanding and Behavior in the Second World War*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Fussel, Paul 2000 [1975]. *The Great War and Modern Memory*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Förnäs, Johan 1998. *Kulttuuriteoria. Myöhäismodernin ulottuvuuksia*. Mikko Lehtonen (suom.). Tampere: Vastapaino.
- Gadamer, Hans-Georg 1988 [1960]. *Truth and Method*. London: Sheed and Ward.
- Gadamer, Hans-Georg 2006 [1975]. *Truth and Method*. London: Continuum.
- Geertz, Clifford 2000 [1983]. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. 3rd ed. New York: Basic Books Inc.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected essays*. York: Basic Books.
- Georgakopoulou, Alexandra 2007. *Small stories, interaction and identities*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Giddens, Anthony 1984. *Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä*. Pasi Andersson & Ilkka Heiskanen, Ilkka (suom.). Helsinki: Otava.
- Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.

- Ginzburg, Carlo 1996. Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Aulikki Vuola (suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Ginzburg, Carlo 2007 [1976]. Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva. Aulikki Vuola (suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Goffman, Erving 1971. Arkielämän roolit. Puranen, Erkki Puranen (suom.). Helsinki: WSOY.
- Goldberg, Ann 2006. Reading and Writing across the Borders of Dictatorship: Self-Censorship and Emigrant Experience in Nazi and Stalinist Europe. Teoksessa Elliot, Bruce S., Gerber, David A. & Sinke Suzanne (eds.): Letters Across Borders: Epistolary Practices of International Migrants. New York: Palgrave Macmillan.
- Grossberg, Lawrence 2003. Identity and Cultural Studies – Is That All There Is? Teoksessa Hall, Stuart & Du Gay, Paul (eds.): Questions of Cultural Identity. London: Sage Publications.
- Grossman, Dave 1996. On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society. New York: Back Bay Books.
- Haavio, Martti 2012 [1941]. Ensimmäisen kerran Petroskoin tiellä. Teoksessa Pilke, Helena (aineiston uudelleen koonnut): Taistelu Aunuksesta. [Alkuperäisteoksen toimittaneet Haavio, Martti & Paavolainen Olavi]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haavio-Mannila, Elina 1993. Miesten ja naisten väliset suhteet sota-aikana. Teoksessa Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (toim.): Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. Helsinki: WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina 1999. Kaukorakkaus intohimona ja riippuvuutena Virossa, Pietarissa ja Suomessa. Teoksessa Näre, Sari (toim.): Tunteiden sosiologia I – Elämyksiä ja läheisyyttä. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haavio-Mannila, Elina & Roos, J.P. 1998. Pidättyvyyden polven naisten ja miesten rakkaustyyplejä. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (toim.): Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Hagelstam, Sonja 2000. Käraste soldat! Om krigstida brev som källmaterial. Budkavlen 2000. 66–84.
- Hagelstam, Sonja 2003. Att förstå det främmande. Kriget som särskilt förståelseproblem. Budkavlen 2003. 55–69.
- Hagelstam, Sonja 2006a. Velvollisuus ja vastahakoisuus. Ambivalentti sotilasidentiteetti jatkosodan aikaisissa kirjeissä. Teoksessa Moilanen, Laura-Kristiin & Sulkunen, Susanna (toim.): Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hagelstam, Sonja 2006b. Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.

- Hagelstam, Sonja 2011. Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): Kirjeet ja historiantutkimus. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hagelstam, Sonja 2012. Families, Separation and Emotional Coping in War: Bridging Letters Between Home and Front, 1941–1944. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (eds.): Finland in World War II: History, Memory, Interpretations. History of Warfare vol. 69. Leiden, Boston: Brill.
- Hakamies, Pekka 2004. Ruisleipä ja muut ruokasymbolit. Teoksessa Knuuttila, Maarit, Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.): Suulla ja kielellä: Tulkintoja ruuasta. Tietolipas 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hall, John R. 1999. Cultures of Inquiry : From Epistemology to Discourse in Sociohistorical Research. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, Stuart 2005. Identiteetti. Mikko Lehtonen & Juha Herkman (suom.). 5. painos. Tampere: Vastapaino.
- Halmesvirta, Anssi 1998. Vaivojensa vangit. Kansa kysyi, lääkärit vastasivat – historiallinen vuoropuhelu 1889–1916. Jyväskylä: Atena.
- Hapuli, Ritva & Leskelä-Kärki, Maarit 2010. Kirjoittamisen julkiset ja yksityiset maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. Teoksessa Rantala, Heli & Ollitervo, Sakari (toim.): Kulttuurihistoriallinen katse. Cultural History – Kulttuurihistoria 8. Turku: Turun yliopisto.
- Harle, Vilho 1991. Hyvä, paha, ystävä, vihollinen. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos Tutkimuksia No. 44. Tampere: Rauhankirjallisuuden edistämisseura ry.
- Harré, Rom 1986. An Outline of the Social Constructionist Viewpoint. Teoksessa Harré, Rom (ed.): The Social Construction of Emotions. Oxford: Basil Blackwell.
- Harré, Rom & Parrot, W. Gerrod (eds.) 1996. Emotions. Social, Cultural and Biological Dimensions. London: Sage Publications.
- Heelas, Paul 1986. Emotion Talk across Cultures. Teoksessa Harré, Rom (ed.): The Social Construction of Emotions. Oxford: Basil Blackwell.
- Heikkinen, Kaija 2012. Yksin vai yhdessä. Rintamaisten monta sotaa. Kultaneito X. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Helsti, Hilikka 2000. Kotisynnytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helsti, Hilikka 2006. ”Rakkaat omaiset”: Heikkilän sisarusten kirjeet ja perhestrategiat 1901–1919. Teoksessa Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.): Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hendrick, Susan S. & Hendrick, Clyde 1992. Romantic Love. Sage Series on Close Relationships. Newbury Park: Sage.
- Herd, Gilbert 1992. Selfhood and discourse in Sambia dream sharing. Teoksessa Tedlock, Barbara (ed.): Dreaming: Anthropological and Psychologi-

- cal Interpretations. School of American Research Advanced Seminar Series. Santa Fe: School of American Research Press.
- Herman, David 2009. *Basic Elements of Narrative*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Hietala, Marjatta (toim.) 2006. *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*. Historiallinen Arkisto 121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hietala, Veijo 1999. *Tunne ja elämys audiovisuaalisessa kulttuurissa*. Teoksessa Näre, Sari (toim.): *Tunteiden sosiologia I: Elämyksiä ja läheisyyttä*. Tietoliipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hietanen, Silvo 1990. *Perunan ja rukiin maa – ravinto ja asuminen sotavuosien Suomessa*. Teoksessa Hietanen, Silvo (toim.): *Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä*. Helsinki: Valtion Painatuskeskus.
- Hilbert, Richard A 2010. *The Anomalous Foundations of Dream Telling: Objective Solipsism and the Problem of Meaning*. *Human Studies* 33(1), 41–64.
- Hobson, Allan J. & McCarley, Robert W. 1977. *The Brain as a Dream State Generator: An Activation-Synthesis Hypothesis of the Dream Process*. *An American Journal of Psychiatry* 134(12), 1335–1348.
- Hobson, Allan J. 2004. *Unennäöstä – Johdatus unitutkimukseen*. Pietiläinen, Kimmo (suom.). Helsinki: Terra Cognita.
- Honko, Lauri 1989. *Folkloristic Theories of Genre*. Teoksessa Siikala, Anna-Leena (ed.): *Studies in Oral Narrative*. *Studia Fennica* 33. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Huizinga, Johan 2000 [1919]. *Keskiajan syksy*. J. A. Hollo (suom.). 3. painos. Helsinki: WSOY.
- Huuhtanen, Taina 1984. *Sota-ajan kirjeet ja historian tutkimus*. Teoksessa Suojanen, M.K. (toim.): *Sota-ajan kirjeet*. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hydén, Margareta 2008. *Break-Up Narratives*. Teoksessa Hydén, Lars-Christer & Brockmeier, Jens (eds.): *Health, Illness and Culture: Broken Narratives*. London: Routledge.
- Hyvärinen, Matti 1998. *Lukemisen neljä käännettä*. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (toim.): *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Hyvärinen, Matti 2010. *Haastattelukertomuksen analyysi*. Teoksessa Ruusuvoori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.): *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Hyvärinen, Matti 2004. *Kerrottu ja eletty*. *Sosiologia* 2004/4, 297–309.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu 2005. *Kerronnallinen haastattelu*. Teoksessa Ruusuvoori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.): *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. *Historiallisia Tutkimuksia* 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hänninen, Vilma 2000. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. 2. painos. *Acta Universitatis Tamperensis* 696. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Häyrynen, Liisa 2004. Pommisuojusta pakariin. Elämänmenoa jatkosodan aikaan. Teoksessa Knuuttila, Maarit, Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.): Suulla ja kielellä: Tulkintoja ruuasta. Tietolipas 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Immonen, Kari 1987. Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39. Otava: Helsinki.
- Immonen, Kari 2001. Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Immonen, Kari & Leskelä-Kärki, Maarit (toim.): Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Tietolipas 175. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jallinoja, Riitta 1984. Rakkauden kolmet kasvot. *Tiede & edistys*, 1984/2, 15–115.
- Jallinoja, Riitta 1997. Moderni säädyllisyys. Aviosuhteiden vapaudet ja sidokset. Helsinki: Gaudeamus.
- Jallinoja, Riitta 2000. Perheen aika. Helsinki: Otava.
- Janhila, Jaana 2009. Sissisotaa kaukopartiossa. Osasto Marttinan partiokertomukset 1941–1942. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Jokinen, Arto 2004. Diskurssianalyysin kourissa. Sotilasteksteissä muotoutuva miehisuus. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.): Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arto 2006. Myytti sodan palveluksessa. Suomalainen mies, soturius ja talvisota. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): Ihminen sodassa. Suomalaisien kokemuksia talvi- ja jatkosodassa. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Jokinen, Kimmo 1999. Kirjallisuuden lukeminen ja elämykselliset totuudet. Teoksessa Näre, Sari (toim.): Tunteiden sosiologia I: Elämyksiä ja läheisyyttä. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jones, Claire-Armon 1986a. The Thesis of Constructionism. Teoksessa Harré, Rom (ed.): The Social Construction of Emotions. Oxford: Basil Blackwell.
- Jones, Claire-Armon 1986b. The Social Functions of Emotions. Teoksessa Harré, Rom (ed.): The Social Construction of Emotions. Oxford: Basil Blackwell.
- Jouhki, Jukka 2006. Imaging the Other. Orientalism and Occidentalism in Tamil-European Relations in South India. *Jyväskylä Studies in Humanities* 47. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Jossellsson, Ruthellen 2004. Nimeämistä, tunkeilua, vallankäyttöä? Toisten elämän kirjoittamisesta. Teoksessa Latvala, Johanna, Peltonen, Eeva & Saresma, Tuija (toim.): Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Julkunen, Martti 1990. Toiveiden ja todellisuuden noidankehä. Suomalainen tiedotustoiminta vuosina 1941–44. Teoksessa Hietanen Silvo (toim.): Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä. Helsinki: Valtion Painatuskeskus.
- Jung, Carl Gustav 1998. Unia, ajatuksia, muistikuvia. Aniela Jaffé (toim.). Mirja Rutanen (suom.) Helsinki: WSOY.
- Junila, Marianne 2012. Wars and Homefront: Mobilization, Economy and Everyday Experiences. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (eds.):

- Finland in World War II: History, Memory, Interpretations. History of Warfare vol. 69. Leiden, Boston: Brill.
- Kaasila, Raimo 2008. Eri lähestymistapojen integroiminen narratiivisessa analyysissä. Teoksessa Kaasila, Raimo, Rajala, Raimo & Nurmi, Kari E. (toim.): Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Kaivola-Bergehøj, Annikki 2010. Kerrotut ja tulkitut unet. Kulttuurinen näkökulma uniin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1259, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kankaanpää, Iris 2001. Rakkaus kirjeissä. Teoksessa Kupiainen, Tarja, Laitinen, Katja & Vakimo, Sinikka (toim.): Minä? Missä? Milloin? Kolmetoista tulkintaa identiteeteistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaplan, David 2003. Ricoeur's Critical Theory. Albany: State University of New York Press.
- Karemaa, Outi 1988. Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. *Bibliotheca Historica* 30. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kaskisaari, Marja 1998. Rakkauden täyttymys. Seksuaaliset erot ja romanttinen rakkaus. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anne (toim.): Liikkuva erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Kaunistama, Pekka & Laitinen, Arto 1998. Paul Ricoeur ja narratiivinen identiteetti. Teoksessa Kuhmonen, Petri & Sillman, Seppo (toim.): Jaettu jana, ääretön raja. *Filosofian julkaisuja* 65. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Keegan, John 2005. Sodankäynnin historia. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Keeley, Lawrence H. 1997. War Before Civilization. The Myth of The Peaceful Savage. Oxford: Oxford University Press.
- Kempainen, Ilona 2006. Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana. *Bibliotheca Historica* 102. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kempainen, Ilona 2006b. Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Kempainen, Ilona 2011. Yhtenäisen kansan yhtenäinen suru. Suhtautuminen kaatuneisiin talvisodan aikana. Teoksessa Alenius, Kari & Fält, K. Olavi (toim.): Talvisota kokemuksena. *Studia Historica Septentrionalia* 63. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys, *Societas Historica Fennica Septentrionalis*.
- Keskinen, Jarkko, Seppälä, Suvianna & Teräs, Kari (toim.) 2012. Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana. Suomen historian julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto
- Kinnunen, Tiina 2006. Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) 2006. Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.

- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (eds.) 2012. *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations. History of Warfare vol. 69.* Leiden, Boston: Brill.
- Kirves, Jenni, Kivimäki, Ville, Näre, Sari & Siltala, Juha 2010. Sodassa kasvaneiden tunneprintö. Teoksessa Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.): *Sodan kasvattamat.* Helsinki: WSOY.
- Kirves, Jenni 2008. "Päivittäinen myrkyannoksemme" – sensuuria ja propaganda jatkosodassa. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.): *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia.* Helsinki: Johnny Kniga.
- Kirves, Jenni 2010a. Sotalasten siirretty lapsuus. Teoksessa Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.): *Sodan kasvattamat.* Helsinki: WSOY.
- Kirves, Jenni 2010b. Pikkulottien ja lottatyttöjen vaativat tehtävät. Teoksessa Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.): *Sodan kasvattamat.* Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville 2006a. Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa.* Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Kivimäki, Ville 2006b. Sotilaan työ, siviilin taakka. "Vihollisen tuhoamisen" dynamiikasta, kokemuksesta ja muistoista. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa.* Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas 2012. *Meaningles Death or Regenrating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland.* Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (eds.): *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations. History of Warfare vol. 69.* Leiden, Boston: Brill.
- Kivimäki, Ville 2013. Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945. Helsinki: WSOY.
- Klinge, Matti 1983 [1972]. *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta.* Helsinki: WSOY.
- Knuuttila, Maarit 2006. *Kansanomaisen keittämisen taito.* Kansatieteellinen Arkkisto 50. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Knuuttila, Seppo 1994. *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan.* Tietolipas 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kohler Riessman 1993. *Narrative Analysis. Qualitative Research Methods Series 30.* London: Sage Publications.
- Kohler Riessman, Catherine 2008. *Narrative Methods for the Human Sciences.* Los Angeles: Sage Publications.
- Koivunen, Anu 1995. *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Suomalainen sota- vuosien naisten elokuva sukupuoliteknologiana.* Turku: Suomen Elokuva- tutkimuksen seura.
- Koivunen, Hannele 1997. *Hiljainen tieto.* Helsinki: Otava.
- Kopsa, Pentti 1991. *Kenttäposti 1941–1945. Ase- ja huoltolajit. Peiteluvut joukkoina. Kenttäpostijärjestelmä.* Helsinki: Painotalo MIKTOR.
- Kopsa, Pentti 1996. *Keräilijän kenttäposti.* Forssa: Oy Finlandia 88 Ab.

- Korkiakangas, Pirjo 2001. Esineiden nostalgisoituminen – ylevöityneen, arkisen ja kansanomaisuuden nostalgiaa. Teoksessa Vesterinen, Ilmari & Lönnqvist, Bo (toim.): Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta. Tietoliipas 197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo 2005. Romantisoitu maaseutu. Teoksessa Halonen, Tero & Aro, Laura (toim.): Suomalaisten symbolit. Jyväskylä, Helsinki: Atena.
- Korkiakangas, Pirjo 2009. The War that Continued After the Peace. Memories of the Return to Peace, Recollected by Elderly Finns Sixty Years After the End of World War. Teoksessa Kõresaar, Ene, Lauk, Epp & Kuutma, Kristin (eds.): The Burden of Remembering: Recollections & Representations of the 20th Century. *Studia Historica* 77. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kornamo, Riitta 2006. Amputoidun maan pirstoutuneet puut. Sotamuistomerkkien luontosymboliikka sisällissodan punaisten ja luovutetun Karjalan uhrien muiston välittäjänä. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja ajatkosodassa. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Kortelainen, Anna 2005. Levoton nainen. Hysterian kulttuurihistoriaa. 3. painos. Helsinki: Loiste: Tammi.
- Kotkavirta, Jussi 2007. Johdanto: Persoonan käsitteestä, sen historiasta ja käytöstä. Teoksessa Jussi Kotkavirta (toim.): Persoonia vai ihmisiä. Helsinki: Gaudeamus.
- Kreiswirth, Martin 2000. Merely Telling Stories. Narrative and Knowledge in the Human Sciences. *Poetics Today* 21(2), 293–318.
- Kujala, Erkki 2003. Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 222. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kulha, Keijo 1980. Aseveljien aika. Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940-1945. Helsinki: Kaatuneiden muistosäätiö.
- Kulomaa, Jukka 1995. Käpykaartiin? 1941–1944: Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kupiainen, Tarja 2010. Sankaruuden sukupuoli ja kalevalainen kansanruno. Teoksessa Peltonen, Ulla-Maija & Kemppainen, Ilona (toim.): Kirjoituksia sankaruudesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Hanna 2000. Sisarukset sodassa. Perheen selviytymisstrategioita sota-vuosina. Teoksessa Oittinen, Riitta & Rahikainen, Marjatta (toim.): Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Labov, William 1972. *Language in the Inner City: Studies in Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lahti, Minna 1997. "Mustasukkaisuutta ratkottiin haulikolla": Emootiot antropologian tutkimuskohteena. *Suomen Antropologi* 1997/3.
- Laitinen, Arto 2007. Syntyykö itseys tulkinnoissa vai edeltääkö se niitä? Teoksessa Kotkavirta, Jussi (toim.): Persoonia vai ihmisiä. Helsinki: Gaudeamus.

- Laitinen, Arto 2009. Itseään tulkitseva eläin. Charles Taylor ja filosofinen ihmis-
tutkimus. Helsinki: Gaudeamus.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula 2008. Narratiivinen lähestymistapa traumaat-
tisten elämänkokemusten tutkimisessa. Teoksessa Kaasila, Raimo, Rajala,
Raimo & Nurmi, Kari E. (toim.): Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä.
Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Lappalainen, Matti 1990. Sodan ratkaisu siirtyy. Asemasodan armeija. Teoksessa
Hietanen, Silvo (päätoim.): Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä. Helsinki:
Valtion Painatuskeskus.
- Lappi, Tiina-Riitta 2007. Neuvottelu tilan tulkinnoista: etnologinen tutkimus
sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön vuorovaikutuksesta jyvaskyläläi-
sissä kaupunkipuhunnoissa. *Jyväskylä studies in humanities* 80. Jyväsky-
lä: Jyväskylän yliopisto.
- Latvala, Johanna 2004. Moniavioisuutta ja perhesalaisuuksia: reflektiivistä ant-
ropologiaa Keniassa? Teoksessa Latvala, Johanna, Peltonen, Eeva & Sa-
resma, Tuija (toim.): Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoit-
taminen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jy-
väskylän yliopisto.
- Latva-Äijö, Annikki 2004. Lotta Svärdin synty. Järjestö, Armeija, naiseus 1918-
1928. Helsinki: Otava.
- Lehtonen, Juhani U.E. 2003. Sotilaselämän perinnekirja. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Lehtonen, Mikko 1998. Tutkainta vastaan. Kirjallisuuden ja kulttuurintutki-
muksen dialogeja. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko 2000a. Merkitysten maailma. 3. painos. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko 2000b. Cultural Analysis of Texts. London: Sage Publications.
- Lehtonen, Mikko 2004. Vieraus ja viisaus. Teoksessa Lehtonen, Mikko, Löytty,
Olli & Ruuska Petri: Suomi toisin sanoen. Tampere: Vastapaino.
- Lempiäinen, Kirsti 2002. Kansallisuuden tekeminen ja toisto. Teoksessa Gordon,
Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.): Suomineitonen
hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2004. Tutkija ja kolme sisarta. Polkuja henkilökohtaiseen
historiantutkimukseen. Teoksessa Latvala, Johanna, Peltonen, Eeva & Sa-
resma, Tuija (toim.): Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoit-
taminen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jy-
väskylän yliopisto.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006. Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjalli-
nen elämä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1085. Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2011. Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija
Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyttä, 1906–1936. Te-
oksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi
(toim.): Kirjeet ja historiantutkimus. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2011. Kirjeet ja historiantutkimus. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.) 2006. Jatkosodan pikkujättiläinen. 3. painos. Helsinki: WSOY.
- Levi, Giovanni 1992. Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Kaisa Kinnunen & Elina Suolahti (suom.). Helsinki: Tutkijaliitto.
- Liljeström, Marianne 2004. Kokemukset ja kontekstit historiankirjoituksessa. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.): Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino.
- Linna, Väinö 1990 [1954]. Tuntematon sotilas. Helsinki: WSOY.
- Loomba, Ania 2005. Colonialism/Postcolonialism. 2nd ed. London: Routledge.
- Luhmann, Niklas 1987. Love as Passion: The Codification of Intimacy. Cambridge: Polity Press.
- Luostarinen, Heikki 1986. Perivihollinen. Tampere: Vastapaino.
- Lutz, Catherine 1986. The Domain of Ifaluk Words on Ifaluk. Teoksessa Harré, Rom (ed.): The Social Construction of Emotions. Oxford: Basil Blackwell.
- Lähteenmäki, Maria 1996. Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945. Historiallisia tutkimuksia 203. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Löfström, Jan 1999. Sukupuoliero agraarikulttuurissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 757. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnqvist, Bo 1999. Mitä etnologia on? Teoksessa Lönnqvist, Bo, Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva (toim.): Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologia-tieteisiin. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Löytty, Olli 2005. Toiseus: Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa. Teoksessa Rastas, Anna, Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.): Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino.
- Löyttyniemi, Varpu 2004. Kerrottu identiteetti, neuvoteltu sukupuoli – Auscultatio Medici. Sophi 90. Jyväskylä: Minerva.
- MacIntyre, Alasdair 1984. After Virtue: A Study in Moral Theory. 2nd ed. Lontoo: Duckworth.
- Makkonen, Anna 1993. "Lukijani, lähdetkö mukaani?" Lajitietoisuus naisten elämänkerroissa. Teoksessa Piela, Ulla (toim.): Aikanaisia. Kirjoituksia naisten elämäkerroista. Tietolipas 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marcus, George E. & Fischer, Michael M. J. 1986. Anthropology as cultural critique : an experimental moment in the human sciences. Chicago: University of Chicago Press.
- Marcuse, Herbert 1969. Yksiulotteinen ihminen: teollisen yhteiskunnan tarkastelua. Markus Lahtela (suom.). Helsinki: Weilin&Göös.
- Markkola, Pirjo 2002. Vahva nainen ja kansallinen historia. Teoksessa Gordon, Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.): Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino.

- Markkola, Pirjo 2006. Seksi, miehet ja moraali. Miesten seksuaalisuus moraalkysymyksenä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Teoksessa Ahola, Minna, Antikainen Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi (toim.): Taivaallista seksiä. Kristinusko ja seksuaalisuus. Helsinki: Tammi.
- Mauss, Marcel 1999 [1950]. Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa. Jouko Nurmiainen & Jyrki Hakapää (suom.). Helsinki: Tutkijaliitto.
- Maybin, Janet 2000. Death Row Penfriends. Some Effects of Letter Writing on Identity and Relationships. Teoksessa Barton, David & Hall, Nigel (eds.): Letter Writing as Social Practice. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Mazzarella, Merete 1992. Keskustelu. Raija Järnicke (suom.). Helsinki: Kirjayhtymä.
- Mills, Margaret A. 2007. On the Problem of Truth in Ethnographic Texts and Entextualisation Processes. Teoksessa Alver, Bente Gullveig, Fjell, Tove Ingebjørn & Øyen, Ørjar eds.): Research Ethics in Studies of Culture and Social Life. FF Communications vol. CXL No. 292. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Musil, Robert 2006 [1952]. Mies vailla ominaisuuksia I osa. Kristiina Kivivuori (suom.). Helsinki: WSOY.
- Mäkinen, Olli 2006. Tutkimusetiikan ABC. Helsinki: Tammi.
- Mälkki, Juha 2008. Herrat, jätkät ja sotataito: Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla "talvisodan ihmeeksi". Bibliotheca Historica 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Määttä, Kaarina 1999. Rakastumisprosessi ja rakkauskriisi. Teoksessa Näre, Sari (toim.): Tunteiden sosiologia I - Elämyksiä ja läheisyyttä. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Neitzel, Sönke & Welzer, Harald 2011. Sotilaat. Taistelemisesta, tappamisesta ja kuolemasta. Mervi Ovaska (suom.). Helsinki: Gummerus.
- Nevala, Seija-Leena 2002. Kansakunta pienoiskoossa - lotta- ja suojeluskuntaperhe. Teoksessa Gordon, Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.): Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino.
- Niemi, Juhani 1988. Viime sotien kirjat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 475. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Niiniluoto, Maarit 1994. On elon retki näin. Eli miten viihteestä tuli sodan voittaja. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Nygård, Toivo 1985. Venäläisvastaisuus ja Suur-Suomi -ajatus suomalaisen äärioikeiston ideologiassa. Teoksessa Kemiläinen, Aira, Hietala, Marjatta & Suvanto, Pekka (toim.): Mongoleja vai germaaneja - rotuteorioiden suomalaiset. Historiallinen Arkisto 86. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Näre, Sari 1999. Sukupuolten tunnekulttuuri ja julkisuuden intimisoituminen. Teoksessa Näre, Sari (toim.): Tunteiden sosiologia I: Elämyksiä ja läheisyyttä. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Näre, Sari 2008a. "Päin ryssää!" – lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.): Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari 2008b. "Kuin viimeistä päivää" – sota-ajan sukupuolikulttuuri ja seksuaalinen väkivalta. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.): Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.) 2008. Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni 2010. Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.): Sodan kasvattamat. Helsinki: WSOY.
- Näre, Sari & Tepora, Tuomas 2010. Suur-Suomen lapset Itä-Karjalassa. Teoksessa Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.): Sodan kasvattamat. Helsinki: WSOY.
- Nätkin, Ritva 2002. Hyvinvointia perheille – väestöpolitiikka ja naisten toimijuus. Teoksessa Gordon, Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.): Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino.
- Ollila, Anne 1993. Suomen kotien päivä valkenee...Marttajärjestö Suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Historiallisia tutkimuksia 173. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Olsson, Pia 2005. Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa. Helsinki: Otava.
- Paavolainen, Olavi 1982 [1946]. Synkkä yksinpuhelu. Helsinki: Otava.
- Pakkasvirta, Jussi 2005. Kuvittele kansakunta. Teoksessa Pakkasvirta, Jussi & Saukonen, Pasi (toim.): Nationalismit. Helsinki: WSOY.
- Parrot W. Gerrod & Harré, Rom 1996. Embarrassment and the Threat to Character. Teoksessa Harré, Rom & Parrot, W. Gerrod (eds.): Emotions. Social, Cultural and Biological Dimensions. London: Sage Publications.
- Pekkarinen, Satu 1998. Sodan kirjoitettu perhe. Teoksessa Pohjola, Kirsi (toim.): Neljä artikkelia perheestä. Jyväskylän yliopiston perhetutkimusyksikön julkaisuja 8. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Matti 1992. Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Hanki & jää -julkaisusarja. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti 1996a. Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus. Esipuhe teokseen Carlo Ginzburg Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Aulikki Vuola (alkuperäisteoksen suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti 1996b. Matala viisikymmenluku. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.): Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Peltonen, Matti 1999. Mikrohistoriasta. Hanki & jää -julkaisusarja. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Peltonen Ulla-Maija 1998. Silkkiherneet – salaisia vankilakirjeitä Tampereella 1918. Teoksessa Pöysä, Jyrki & Siikala, Anna-Leena (toim.): *Amor, Genus & Familia*. Kirjoituksia kansanperinteestä. Tietolipas 158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pentikäinen, Juha 1989. *Kalevalan maailma*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pettersson, Bo 2006. Kirjallisuuden lajien teoriasta ja käytännöstä. Teoksessa Mäntynen, Anne, Shore, Susanna & Solin, Anne (toim.): *Genre – tekstilaji*. Tietolipas 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pihkala, Erkki 1990. Sotaan mobilisoitu talous. Teoksessa Hietanen, Silvo (päätoim.): *Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä*. Helsinki: Valtion Painatuskeskus.
- Piispa, Jyrki 2004. Syömäriyden tie. Lyhyt matka kurista maun kautta mässäykseen. Teoksessa Knuuttila, Maarit, Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.): *Suulla ja kielellä: Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka 1988. *Suomen Postin historia 2*. Helsinki: Posti- ja telelaitos.
- Pilke, Helena 2011. Julkaiseminen kielletty. Rintamakirjeenvaihtajat ja päämajan sensuuri 1941–1944. *Historiallisia tutkimuksia* 257. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pilke, Helena 2012. Korsu-uutisia. Rintamalehtien jatkosota. *Historiallisia tutkimuksia* 260. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pimiä, Tenho 2007. *Sotasaalista Itä-Karjalasta*. Suomalaisutkijat miehitetyillä alueilla 1941–1944. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Pimiä, Tenho 2009. Tähtäin idässä. Suomalainen sukukansojen tutkimus toisessa maailmansodassa. *Jyväskylä Studies in Humanities* 124. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pimiä, Tenho 2012. *Greater Finland and Cultural Heritage: Finnish Scholars in Eastern Karelia, 1941–1944*. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (eds.): *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. *History of Warfare* vol. 69. Leiden, Boston: Brill.
- Platon 1999. *Pidot*. Teoksessa: *Teokset III*. Marianna Tyni (suom.) Helsinki: Otava.
- Polanyi, Michael 1966. *The Tacit Dimension*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pranttila, Anneli 2006. Rintamamiesten muonitus Suomessa sotavuosina 1939–1945. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pöysä, Jyrki 2004. Ruoka ja maskuliinisuus. Teoksessa Knuuttila, Maarit, Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.): *Suulla ja kielellä: Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Quasthoff, Uta M. & Becker, Tabea 2005. Different dimensions in the field narration. Teoksessa Quasthoff, Uta M. & Becker, Tabea (eds.): *Narrative Interaction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Rabinow, Paul & Rose, Nikolas 2006. *Biopower Today*. *BioSocieties* 2006/1, 195–217.
- Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (toim.) 1993. *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Rappaport, Nigel 1997. *Transcendent Individual: Essays Toward a Literary and Liberal Anthropology*. London: Routledge.
- Raunio, Ari 2004. *Sotatoimet. Suomen sotien 1939–45 kulku kartoin*. Helsinki: Genimap.
- Raunio, Ari & Kilin, Juri 2005. *Itsenäisyyden puolustajat. Sodan taisteluja 2: Jatkosota*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Raunio, Ari & Kilin, Juri 2007. *Jatkosodan hyökkäystaisteluja 1941*. Helsinki: Karttakeskus.
- Raunio, Ari & Kilin, Juri 2008. *Jatkosodan torjuntataisteluja 1942–44*. Helsinki: Karttakeskus.
- Regan, Pamela C. & Bercheid, Ellen 1999. *Lust: What We Know About Human Sexual Desire*. Sage Series on Close Relationships. Newbury Park: Sage.
- Revonsuo, Antti 2000. The reinterpretation of dreams: An evolutionary hypothesis of the function of dreaming. *Behavioral and Brain Sciences* 23(6), 793–1121.
- Ricoeur, Paul 1984. *The Reality of The Historical Past. The Aquinas Lecture 1984*. Milwaukee: Marquette University Press.
- Ricoeur, Paul 1990a [1983]. *Time and Narrative I*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul 1990b [1984]. *Time and Narrative II*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul 1990c [1985]. *Time and Narrative III*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul 1994. *Oneself as Another*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul 2000. *Tulkinnan teoria: diskurssi ja merkityksen lisä*. Heikki Ku-jansivu (suom.). Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ricoeur, Paul 2002a. *Life in Quest of Narrative*. Teoksessa Wood, John (ed.): *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. 2nd ed. London: Routledge.
- Ricoeur, Paul 2002b. *Narrative Identity*. Teoksessa Wood, John (ed.): *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. 2nd ed. London: Routledge.
- Riikonen, H.K. 1998. *Intiimiyttä ja julkisuutta. Merkintöjä kirjeestä*. Teoksessa Ilomäki, Henni, Peltonen, Ulla-Maija & Saure, Hilpi (toim.): *Salaamatta: kirjallisia muistikuvia ja löytöjä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto.
- Roiko-Jokela, Heikki 2011. *Talvisota – arjen kokemuksia rajalinjalla*. Teoksessa Alenius, Kari & Fält, K. Olavi (toim.): *Talvisota kokemuksena*. *Studia Historica Septentrionalia* 63. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys.
- Rose, Nikolas 1999. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. 2nd ed. London, New York: Free Association Books.

- de Rougemont, Denis 1974 [1940]. *Love in the Western World*. New York: Harper Torchbooks.
- Ruohonen, Ilkka 1997. *Etäisyyden ja läheisyyden peli*. Teoksessa Viljanen, Anna-Maria & Lahti, Minna (toim.): *Kaukaa haettua: Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- Ruuska, Petri 2004. *Toisen nahoissa ja vähän sanoissakin*. Teoksessa Lehtonen, Mikko, Löytty, Olli & Ruuska Petri 2004: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- Rönkkönen, Teuvo 2006. *Kenttäposti ja postisensuuri*. Teoksessa Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.): *Jatkosodan pikkujättiläinen*. 3. painos. Helsinki: WSOY.
- Räisänen, Arja-Liisa 1995. *Onnellisen avioliiton ehdot: sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaisissa 1865–1920*. Bibliotheca Historica 6. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Saarikoski, Vesa 2005. *Yhteiskunnan modernisoituminen*. Teoksessa Pernaa, Ville & Niemi, Mari K. (toim.): *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Kleio-sarja. Helsinki: Edita.
- Said, Edward 2003 [1978]. *Orientalism*. Lontoo: Penguin Books.
- Salo, Ulla-Maija 2008. *Keskustelu, kertomukset ja performanssi*. Teoksessa Kaasila, Raimo, Rajala, Raimo & Nurmi, Kari E. (toim.): *Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Saresma, Tuija 2007. *Omaelämäkerran rajapinnoilla – kuolema ja kirjoitus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 92. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Sedergren, Jari 1999. *Filmi poikki... Poliittinen elokuväsensuuri Suomessa 1939–1947*. Bibliotheca Historica 39. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Seigel, Jerrold 1999. *Problematizing the Self*. Teoksessa Bonne, E. Victoria & Hunt, Lynn (eds.): *Beyond the Cultural Turn*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Shore, Susanna & Mäntynen, Anne 2006. *Johdanto*. Teoksessa Mäntynen, Anne, Shore, Susanna & Solin, Anne (toim.): *Genre – tekstilaji*. Tietolipas 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Anna-Leena 1984. *Tarina ja tulkinta*. Tutkimus kansankertojista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 404. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Anna-Liisa 1992. *Suomalainen šamanismi*. Mielikuvien historiaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Simmel, George 2005. *Muukalainen*. Teoksessa *Suurkaupunki ja moderni elämä: kirjoituksia vuosilta 1895–1917*. Tiina Huuhtanen (suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Singer, Irving 2009. *Philosophy of Love: a partial summing-up*. Cambridge: MIT-Press.

- Singer, Irving 1984a. *The Nature of Love* vol. I: Plato to Luther. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Singer, Irving 1984b. *The Nature of Love* vol. II: Courtly and Romantic. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Singer, Irving 1987. *The Nature of Love* vol. III: The Modern World. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sintonen, Teppo 1999. *Etninen identiteetti ja narratiivisuus. Kanadan suomalaiset miehet elämänsä kertojina*. SoPhi 40. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Soikkanen, Hannu 1990. *Kirkko ja uskonto sota-ajan yhteiskunnassa*. Teoksessa Hietanen, Silvo (toim.): *Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä*. Helsinki: Valtion Painatuskeskus.
- Soikkanen, Timo 2006. *Uhri vai hyökkääjä? Jatkosodan synty historiantutkimuksen kuvaamana*. Teoksessa Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.): *Jatkosodan pikkujättiläinen*. 3. painos. Helsinki: WSOY.
- Soikkeli, Markku 1997. *Eroksella samuuteen*. Lähikuva 1997/1.
- Soikkeli, Markku 1998. *Lemmen leikkikehässä: Rakkauskurssin sovellukset 1900-luvun suomalaisissa rakkausromaaneissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 705. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Soikkeli, Markku 1999. *Rakkauskoodiston vakiintuminen 1600–1900 -luvulla*. Teoksessa Näre, Sari (toim.): *Tunteiden sosiologia I – Elämyksiä ja läheisyyttä*. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Solin, Anna 2006. *Genre ja intertekstuaalisuus*. Teoksessa Shore, Susanna, Mäntynen, Anne & Solin, Anna (toim.): *Genre – tekstilaji*. Tietolipas 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Somers, Margaret 1994. *The narrative constitution of identity: a relational and network approach*. *Theory and Society* 23 (5), 605–649.
- Squire, Corinne 2008. *Experience-centred and culturally-oriented approaches to narrative*. Teoksessa Andrews, Molly, Squire, Corienne & Tamboukou, Maria (eds.): *Doing Narrative Research*. London: SAGE Publications.
- Squire, Corinne, Andrews, Molly & Tamboukou, Maria 2008. *Introduction: What is narrative research?* Teoksessa Andrews, Molly, Squire, Corienne & Tamboukou, Maria (eds.): *Doing Narrative Research*. London: Sage Publications.
- Stark, Laura 2006b. *Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla: Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkertoissa*. Teoksessa Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.): *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Steffa, Liisa & Steffa, Tim 1981. *Muisto Syväriltä. Sota-ajan puhdetyöt*. Helsinki: Otava.
- Suhonen, Katri 2009. *Mitä hiljainen tieto on hengellisessä työssä? Kokemuksellinen näkökulma hiljaisen tiedon ilmenemiseen, siirrettävyyteen ja siirrettävyyden merkitykseen ikääntyneiden diakoniatyöntekijöiden ja pappien työssä*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 358. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Sulamaa, Kaarle 1999. Lotta Svärd. Uskonto ja isänmaa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Suojanen, M.K. (toim.) 1984. Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suojanen, M.K. 1984. Rintamalta. Kirjeiden tutkimus ja kansanperinteen laitoksen sota-ajan kirjekoelma. Teoksessa Suojanen, M.K. (toim.): Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suojanen, Päivikki 1984. Sota-ajan kirjeet perinteentutkijan silmin. Teoksessa Suojanen, M.K. (toim.): Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Sääskilahti, Nina 2006. Hetken lumo. Teoksessa Lönnqvist, Bo & Aro, Laura (toim.): Autenttinen ihminen. Tulkintoja irtautumisen etnografiasta. Jyväskylä: Atena.
- Talve, Ilmari 1990. Suomen kansankulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tamboukou, Maria 2008. A Foucauldian approach to narrative. Teoksessa Andrews, Molly, Squire, Corienne & Tamboukou, Maria (eds.): Doing Narrative Research. London: SAGE Publications.
- Tamminen, Tapani 2004. Pahan viehätys: Natsismin ja terrorin jäljillä. Helsinki: Otava.
- Tarkka, Lotte 1989. Karjalan kuvaus kansallisena retoriikkana. Ajatuksia karelianismin etnografisesta asetelmasta. Teoksessa Knuuttila, Seppo & Laaksonen, Pekka (toim.): Runon ja rajan tiellä. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Taylor, Charles 1989. Sources of the Self. The Making of the Modern Identity. Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, Charles 1998. Autenttisuuden etiikka. Soukola, Timo (suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Tedlock, Barbara (ed.) 1992. Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations. School of American Research Advanced Seminar Series. Santa Fe: School of American Research Press.
- Tedlock, Barbara 1992a. Dreaming and dream research. Teoksessa Tedlock, Barbara (ed.): Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations. School of American Research Advanced Seminar Series. Santa Fe: School of American Research Press.
- Tedlock, Barbara 1992b. Zuni and Quiché dream sharing and interpreting. Teoksessa Tedlock, Barbara (ed.): Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations. School of American Research Advanced Seminar Series. Santa Fe: School of American Research Press.
- Tepora, Tuomas & Kivimäki, Ville 2009. War of Hearts: Love and Collective Attachment as Integrating Factors in Finland during World War II. *Journal of Social History* 43 (2), 285–305.

- Tepora, Tuomas 2008. "Elävät vainajat" – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.): Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Tepora, Tuomas 2011. Sinun puolestas elää ja kuolla: Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945. Helsinki: WSOY.
- Tiivola, Rolf (toim.) 1941. Uhrasimme henkemme. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Fennia.
- Tolmunen, Tapio (toim.) 2012. "Suomen uljaat sotilaat". Ylipäällikö Mannerheimin päiväkäsky vuosina 1939–1940. Helsinki: Kustantaja Laaksonen.
- Tolska, Timo 2002. Kertova mieli: Jerome Brunerin narratiivikäsitelmä. Helsingin yliopiston Kasvatustieteellisen laitoksen tutkimuksia 178. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tuan, Yi-Fu 2006. Paikan taju: aika, paikka ja minuus. Liisa Kaski (suom.). Teoksessa Knuuttila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.): Paikka, Eletty, Kuviteltu, Kerrottu. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuovila, Seija 2008. Tunnesanojen semanttinen merkitys ja sen kuvaaminen. Teoksessa Kaasila, Raimo, Rajala, Raimo & Nurmi, Kari E. (toim.): Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Turtiainen, Jussi 2008. "Kädestä suuhun" – nälkämuistot sodan pula-aikana. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.): Ruma sota. Helsinki: Johnny Kniga.
- Turunen, Arja 2011. Hame, housut, hamehousut ! Vai mikä on tulevaisuutemme? Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohteet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. Kansatieteellinen Arkisto 53. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Tuunainen, Pasi 2012. The Finnish Army at War: Operations and Soldiers, 1939–45. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (eds.): Finland in World War II: History, Memory, Interpretations. History of Warfare vol. 69. Leiden, Boston: Brill.
- Valtonen, Heli 2004. Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkertoista. Jyväskylä Studies in Humanities 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Vanhoozer, Kevin J. 2002. Philosophical Antecedents to Ricoeur's Time and Narrative. Teoksessa Wood, John (ed.): On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation. 2nd ed. Lontoo: Routledge.
- Vehkalahti, Kaisa 2011. Opitut tunteet, kerronnan kaavat. Kirjeet 1900-luvun alun koulukotikasvatuksessa. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): Kirjeet ja historiantutkimus. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vesterinen, Ilmari 1999. Mitä kulttuuriantropologia on? Teoksessa Teoksessa Lönnqvist, Bo, Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva (toim.): Kulttuurin muuttuvata kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Vesterinen, Ilmari 2001. Esinepeli. Teoksessa Vesterinen, Ilmari & Lönnqvist, Bo (toim.): Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta. Tietolipas 197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vihonen, Lasse 2010. Radio sodissamme 1939–1945. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1298, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virkkunen, Gia 2010. "Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin". Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. *Bibliotheca Historica* 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Leea 1974. Kun kello pysähtyi. Tavallisen suomalaisen ylikuonnolliset kokemukset. Helsinki: WSOY.
- Virtanen, Leea 1977. Telepaattiset kokemukset. Helsinki: WSOY.
- Virtanen, Leea 1980. Unien kerronta nykyaikana. Teoksessa Laaksonen, Pekka (toim.): Kertojat ja kuulijat. Kalevalaseuran vuosikirja 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wertsch, James 2001. Narratives as Cultural Tools in Sociocultural Analysis: Official History in Soviet and Post-Soviet Russia. *Ethos* 28(4), 511–533.
- Wertsch, James 2002. *Voices of Collective Remembering*. Port Chester: Cambridge University Press.
- Wertsch, James 2009. Blank Spots in History and Deep Memory: Revising the Official Narrative of the Molotov-Ribbentrop Pact. Teoksessa Kõresaar, Ene, Lauk, Epp & Kuutma, Kristin (eds.): *The Burden of Remembering: Recollections & Representations of the 20th Century*. *Studia Historica* 77. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Winter, Jay 2010 [1995]. *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Canto ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wunsch, Sinikka 2004. Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940. *Studia Historica Septentrionalia* 43. Jyväskylä. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Ytrehus, Line Alice 2007. The Generalised Other: Cultural Relativism and Ethics in Research on Ethnic Minorities. Teoksessa Alver, Bente Gullveig, Fjell, Tove Ingebjørn & Øyen, Ørjar (eds.): *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*. FF Communications vol. CXL No. 292. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Ziemann, Benjamin 2007. *War Experiences in Rural Germany: 1914–1923*. Oxford: Berg Publishers.
- Zizek, Slavoj 2012. *Väkivalta*. Janne Porttikivi (suom.). Helsinki: Nemo.